

MAGYAR SZEMLE

Δ szerkesztőbizottság elnöke
GRÓF BETHLEN ISTVÁN

Szerkesztőbizottság

GOMBOCZ ZOLTÁN, GRATZ GUSZTÁV, GYALÓKAY JENŐ,
HEGEDŰS KÁLMÁN, HERCZEG FERENC, HÓMAN BÁLINT,
KENÉZ BÉLA, BÁRÓ KORNFELD MÓRIC, KORNIS GYULA,
LEPOLD ANTAL, PETROVICS ELEK, RAKOVSZKY IVÁN,
RAVASZ LÁSZLÓ, SZÁSZ ZSOMBOR

SZERKESZTI SZEKFÜ GYULA

XI. KÖTET

1931 JANUÁR—ÁPRILIS

BUDAPEST

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG KIADÁSA

Kiadótulajdonos:
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

HÓMAN BÁLINT
elnök

GRATZ GUSZTÁV
alelnök

BALOGH JÓZSEF
főtitkár

Minden jogot fenntartunk

A PREFERENCIÁLIS VÁMRENDSZER

AZ UTOLSÓ IDŐBEN mind sűrűbben emlegetik a preferenciális vámrendszerre való áttérés lehetőségét, amelyben igen sokan a jelenlegi gazdasági válság leküzdésének egyik legfőbb eszközét látják. Bethlen gróf magyar miniszterelnök nem régen a gazdasági kérdésekről tartott egy beszédében kimerítően beszélt a preferenciális vámok eszméjéről. Egyes államok újabban megkötött kereskedelmi megállapodásaikban már most is kifejezetten fenntartják maguknak a preferenciális rendszerre való áttérés lehetőségét, amennyiben elismeretik azt a jogukat, hogy egyes államoknak a legnagyobb kedvezmény elvén túlmenő előnyöket nyújtsanak, amelyeket más államok részére megadni nem hajlandók, már pedig bizonyára nem fektetnének súlyt ennek kimondására, ha nem gondolnának a preferenciális vámokra való áttérés komoly lehetőségére. A genfi Népszövetség gazdaságpolitikai tanácskozásaiban a preferenciális rendszerre való áttérés gondolata szintén vörös fonálként húzódik végig és legutóbb a novemberben lezárult második ú. n. vámbékekonferencia Genfben a keleteurópai agrárállamok kívánságára eléggé barátságos szellemben foglalkozott a preferenciális rendszer behozatalának kérdésével. Már maga az a körülmény, hogy ezt az eszmét elsősorban az agrárállamok vetették fel, amelyekhez mi is tartozunk, mutatja ennek a kérdésnek a mi szempontunkból való nagy jelentőségét. Ez érthető is, mert hisz egyedül ez a preferenciális rendszer tehetné lehetővé, hogy más államok a mi kivitelre kerülő mezőgazdasági termékeinknek nagyobb kedvezményeket adjanak, mint amelyeket más országok — pl. a tengerentúli államok — hasonló termékeinek nyújtanak, ami elkerülhetetlenül szükséges válsággal küzdő mezőgazdaságunk talpraállítására.

Mindezek a körülmények eléggé igazolják annak szükségességét, hogy a preferenciális rendszer lényegével a magyar közvéleménynek legszélesebb rétegei is alaposan megismerkedjenek.

A nagyobb gazdasági területek megalkotására való törekvés sohasem volt élénkebb és erősebb, mint a mi napjainkban, dacára annak, hogy az a gazdasági politika, amelyet jóformán az összes államok a háború befejezése óta, de részben már a háborúelőtti időben is gyakorlatilag követtek, homlokegyenest ellenkező irányban mozgott és mozog még ma is.

Hogy a gazdasági politika terén ellentétes irányok küzdenek egymással, az természetes és sohasem volt másképpen. Rendszerint két főirány az, amely egymással szemben áll. Az egyik a szabadkereskedelmi

irány, amely lehetőleg kerülni akarja a termelési viszonyokba való mesterséges beavatkozást, tehát azt is, amely vámok útján érvényesül, és olyan állapotra törekszik, amelyben minden nép nagyjában azoknak az áruknak előállítására szorítkoznék, amelyeknek termelésére saját területén az előfeltételek kedvezőbbek, mint más államokban. Ezeket azután előállítaná nemcsak a maga szükségleteinek fedezésére, de ama külföldi államok részére is, amelyekben az illető cikkek előállításának feltételei kedvezőtlenebbek. Ennek a rendszernek alapján tehát valamilyen nemzetközi munkamegosztás létesülne, amelyben minden nemzet azt a feladatot végezné el, amelynek elvégzésére legalkalmasabb akár a földrajzi viszonyoknál fogva, akár azért, mert valamely nép bizonyos feladatok elvégzésében természetadta különös képességeket mutat, akár azért, mert a történeti fejlődés a termelés bizonyos előfeltételeinek kialakulására különösen kedvező volt. Az ellenkező célokat tűzi maga elé a védvámrendszer, amely nem ilyen nemzetközi munkamegosztásra törekszik, hanem a nemzeti termelés védelmére, azaz arra, hogy az a nemzet, amely ezt a politikát követi, az észszerű lehetőség határain belül összes szükségleteit a belföldön állítsa elő és ne legyen kényszerülve arra, hogy e cikkek megvásárlásával a külföldnek adózzék. A két gazdaságpolitikai irány mindenike más-más érdekeket elégített ki. A szabadkereskedelmi irány azoknak érdekét, kik olyan cikkeket termeltek, amelyek előállítására az illető országban különösen kedvező feltételek álltak fenn, mert ezeknek nagyobb érdekük volt abban, hogy termékeiket szabadon vihessék ki a külföldre, mint abban, hogy mesterséges védelmet találjanak olyan országokkal szemben, amelyek a rájuk nézve fontos cikkeket amúgyis csak kedvezőtlenebb feltételek mellett — azaz drágábban és rosszabbul — állították elő. A védvámos irány viszont azoknak érdekét szolgálta, akik olyan cikkek előállításával foglalkoztak, amelyekre más országokban kedvezőbbek voltak az előfeltételek, mert ezeknek viszont arra volt szükségük, hogy védelmet nyerjenek külföldi árúk behozatala ellen, viszont az, hogy ők maguk is utat nyerjenek a külföld felé, nem bírt rájuk nézve fontossággal, mert hiszen határaikon túl, amelyeken belül a védelmet élvezték, amúgy sem voltak versenyképesek. Ez az érdekellentét már magában is szükségessé tette, hogy a két irány egyike se érvényesíthessék túlságos mereven. A szabadkereskedelmi iránynak túlmerev alkalmazása megakasztotta volna egyes országok gazdasági fejlődését és a kezdetlegesebb gazdasági életformáknak fejlettebb gazdasági életformákkal való felcserélését. A védvámos iránynak túlmerev alkalmazása viszont, tekintettel arra, hogy annak hasonló védvámos intézkedésekre kellett vezetnie más államok részéről is, tönkretette volna az egyes országok létező termelését, feláldozott volna tehát valószínű értékeket pusztán csak remélt előnyök kedvéért. Ezért a két irányt egyfelől rendszerint nem alkalmazták egész merevségükből, másfelől pedig ingaszerű változásokat is észlelünk közöttük, amennyiben a gazdaságtörténeti fejlődés tanúsága szerint egyszer az egyik, máskor a másik politikára való hajlandóság kerekedett felül.

Azok a mérsékeltbb formák, amelyek között az említett két irány a mi korunkban — a XIX. század derekától kezdve — érvényesült,

nagyjában kétfélék. A szabadkereskedelmi rendszer általános formában, minden országra alkalmazva alig valahol érvényesült. Kivételt e tekintetben csakis Angliában találunk, amelynek ipari fejlődése megelőzte a többi európai országokét, úgy hogy Anglia feláldozhatta azokat a gazdasági ágakat, amelyek a külfölddel szemben való védelem nélkül nem boldogulhattak, azok kedvéért, amelyeknek nagy külföldi piacra volt szükségük, mert ezen az úton hatékonyabban tudta saját népének jólétét fokozni. Egyebütt a szabadkereskedelmi törekvések vagy arra szorítkoznak, hogy a védvamos törekvések merevségét enyhítsék és ahol ezen túlmenő célok felé irányultak, amire igen kevés eset volt, nem az összes államokkal való szabadkereskedelemre, hanem legfeljebb bizonyos országoknak szabadkereskedelmi alapon való gazdasági összefogására, azaz vámszövetségek alakítására irányultak. Szabadkereskedelmet tehát nem általános érvénnyel, hanem csak regionálisan igyekeztek megvalósítani. Ilyen vámszövetség volt az is, amely 1867 óta Ausztria és Magyarország között állt fenn és amely aligha jött volna létre, ha az 1867-ik évi kiegyezés nem esett volna olyan korszakba, amely határozott hajlandóságot mutatott a szabadkereskedelmi tendenciák felé. Ilyen vámszövetséggé akarták összekovácsolni az ú. n. Középeurópai Gazdasági Egyesületek, legalább is megindulásuk idejében, a Közép-Európa-hoz tartozó államokat. Minthogy azonban a múlt század hetvenes éveiben határozottan a védvamos tendenciák kerekedtek felül és viszonylag csekély ingadozások mellett megtartották uralmukat mind a mai napig, nemcsak ezek a vámszövetségi tervek nem valósultak meg, hanem még azok a vámszövetségek is mind erősebb támadásoknak voltak kitéve, amelyek már régebben, a szabadkereskedelmi tendenciák uralma idejében létesültek. De viszont a védvamos rendszerek sem voltak a maguk egész merevségében kiépíthetők. Akadályozta ezt az a megfontolás, hogy abban az arányban, amelyben egy ország idegen termékeknek saját területéről való kizárására törekszik, kénytelen számolni azzal is, hogy hasonló módon saját termékeit is ki fogják zárni az idegen piacokról, ami az illető állam termelését veszélybe döntheti. Ezért az államok hajlandóknak mutatkoztak arra, hogy a nemzeti termelés védelmét szolgáló politikájukat kompromisszumos úton mérsékeljék és védővámjaikat szerződésileg lefaragják azon feltétel mellett, hogy ugyanezt teszik meg a velük szemben álló államok is. Így tehát a tiszta védvamos rendszer átalakult kereskedelmi szerződéses rendszerré. Ebben az átalakulásban a szabadkereskedelmi irányzatnak a védvamos törekvésekre gyakorolt mérséklő és fékező hatása nyilvánult meg és a dolgok lassanként oda fejlődtek, hogy a szabadkereskedelmi irány hívei a végén már meg is elégedtek azzal, ha a kereskedelmi szerződéses rendszer számára tudtak tért hódítani az ezen túlmenő és merevebb védvamtörekvésekkel szemben. A szerződéses rendszer tehát a *do ut des* — adok, hogy te is adjál — elve alapján folytatott alku útján állapított meg egy mérsékeltebb vámvédelmet, amely egyfelől nem tette tönkre a külföldi piacokra rászoruló termelési ágakat, másfelől azonban a belföldi piacon elég védelmet biztosított egyes zsengebb termelési ágaknak arra, hogy ott a külföldi verseny nyomásától felszabadulva megerősödhesse és fejlődhesse. A szerződéses

rendszerben azonban két különböző utat lehetett követni. Az egyik két országnak egymáshoz való viszonyát függetlenül a többi államokhoz való viszonyától rendezte, tehát úgy, hogy abban a szerződésben, amelyet A állam B állammal kötött, az A által B állam részére adott engedményeknek ugyanoly értékűeknek kellett lenniök, mint azoknak, amelyeket ugyanazon a szerződésen belül B állam A államnak nyújtott. Ez az ú. n. reciprocitási, azaz viszonzossági elv, amelyet kivált az Egyesült Államok alkalmaztak. A másik út, amelyet követni lehetett, abban állt, hogy két ország akkor, amikor kölcsönös engedmények útján rendezték azokat a kérdéseket, amelyek speciális viszonyaiknál fogva a kettőjük közötti forgalomban a legfontosabbak, egyúttal — ugyancsak kölcsönösen — még azt az előnyt is biztosították egymásnak, hogy soha nem fognak semmiféle vonatkozásban egy harmadik államot kedvezőbben kezelni, hogy tehát A állam B államnak mindazokat a kedvezményeket meg fogja adni, amelyeket bármely harmadik államnak koncedál és viszont B állam ugyanígy fog eljárni A állammal szemben is. Ebből alakult ki az ú. n. legtöbb kedvezményes rendszer. Világos, hogy ez az utóbbi rendszer közelebb áll a szabadkereskedelmi tendenciákhoz, mint a reciprocitási rendszer és erre vezethető vissza, hogy a szabadkereskedelmi tábor az utolsó évtizedekben, a védvamos törekvések uralmának idejében, igen sokféle megelégedett azzal, hogy a messzebbmenő védvamos törekvések helyett a szerződéses rendszer mellett, a szerződéses rendszer különböző válfajai között pedig a legtöbb kedvezményes rendszer mellett foglaljon állást.

Az utóbbi időben gyakran halljuk, hogy a legtöbb kedvezményes rendszer elavult és túlélte önmagát, hogy tehát más valamit kell helyébe léptetni. Ezt a sokat hangoztatott nézetet közelebbről kell megvizsgáljunk.

A legtöbb kedvezményes rendszerrel való elégedetlenség nagy részben arra a megfigyelésre vezethető vissza, hogy ennek a rendszernek keretem belül egyes államoktól bizonyos körülmények között sokkal kevesebb értékű előnyt kapunk, mint amennyi előnyt ők ugyanezen rendszer alapján a mi területünkön élveznek. Ez ellen ágaskodik az az érzésünk, hogy egy jó kereskedelmi szerződésben mindig az engedmények és ellenkoncesszióknak gondosan mérlegelt egyensúlyát kell megtalálnunk. Ha két állam egymásnak a kölcsönös legtöbb kedvezményt koncedálja, azaz ha egymásnak biztosítják mindazokat a gazdasági előnyöket, amelyeket a múltban más államnak nyújtottak vagy a jövőben más államnak nyújtani fognak, akkor már nem feketnek túlságos súlyt annak mérlegelésére, hogy milyen értéke van a legtöbb kedvezményes elvnek az egyik és milyen a másik állam részére. Lehetséges tehát, hogy két állam egymáshoz való viszonyában a legtöbb kedvezménynek kölcsönös biztosítása A állam részére lehetővé teszi a B államba irányuló kivitelének jelentékeny fokozását, anélkül, hogy B állam hasonló lehetőséget találna az A államba irányuló kivitelének megfelelő fokozására. Lehetséges, hogy egyes államok jóformán ingyen jutnak nagyértékű előnyök birtokába, amelyekért az az állam, amely azokat nyújtja, megfelelő ellenértéket nem kap. Az ilyen egyenlőtlenségek a legtöbb kedvezményes elv alkalmazása óta mindig előfordultak és egészen soha el

nem kerülhetők. Hátrányuk azonban elenyészik vagy mérséklődik, ha a legtöbb kedvezményes rendszert mint egységes egészet tekintjük és hatását nem csak két véletlenül kiragadott állam gazdasági relációinak világnál szemléljük. Az az előny, amelyet akkor nyerünk, amikor a legtöbb kedvezményes rendszer segítségével — amely jóformán az összes államokat felöleli — biztosítjuk magunknak a lehetőséget arra, hogy az összes többi állam területén nem bánhatnak a mi áruinkkal kedvezőtlenebbül, mint bármely más állam áruival, rendszerint van olyan értékű, mint az az ellenengedmény, amelyet mi teszünk, amikor saját területünkön is az összes államok áruit egyenlő feltételek mellett bocsátjuk be. Ha egyes esetekben,—bizonyos államokkal való kereskedelmiviszonylatunkban — egyoldalú kárunk van belőle, más relációban ismét valamilyen egyoldalú hasznunk eredhet belőle és a végén ezek az előnyök és hátrányok valószínűleg nagyjában egyenlő értékűek lesznek.

De ettől eltekintve nem volna helyes a legtöbb kedvezményes elvnek egyszerű elejtése. Ez annak megkövetelésére vezetne, hogy minden államnak az összes engedményeket, amelyeket tőlünk kap, hasonló értékű ellenengedménnyel kellene kompenzálnia. Ebben a rendszerben, amelyet a viszonyossági vagy reciprocitási rendszer neve alatt az Északamerikai Egyesült Államok régóta alkalmaznak, minden szerződésben, amelyet két állam egymással köt, gondosan le kellene mérni minden előnyt, amelyet a felek mindenike kap és ügyelni kellene arra, hogy a másik fél azért, amit kapott, hasonló értékű ellenengedmenyt nyújtson. Olyan államból tehát, amely tőlünk több árut vesz át, mi is több árut bocsátanánk be és megfordítva. Ennél a rendszernél tehát ki volna zárva, ami a legtöbb kedvezményes elvre felépített rendszer keretén belül gyakran előfordul, hogy valamely országnak hozzánk irányuló kivitelde rendkívül módon megnő, míg a mi kivitelünk ugyanabbe az országba változatlan marad vagy visszafejlődik. A gondosabb megfontolás azonban annak felismerésére vezet, hogy ez a redprodtási rendszer csakis a nagy gazdasági területek számára előnyös, míg kisebb gazdasági területekre határozottan káros. Haszonnal ezt a rendszert azok az államok alkalmazhatják, amelyek a másik szerződő félnek sokat tudnak nyújtani, míg ők maguk keveset kívánnak tőle. Ezek pedig rendszerint a nagy gazdasági egységek. Amely államnak ellenben több kívánnivalója van, mint amit ő adni képes, — és kis országokban majdnem mindig ez lesz a helyzet, — az a legtöbb kedvezményes elv hídján át, amely megnyitja részére az utat az összes előnyök felé, amelyeket bármely állam kivívott a maga áru részére — kedvezőbb előfeltételeket tud teremteni kivitele részére, mintha ahhoz ragaszkodnék, hogy minden egyes állammal szemben gondosan lemérje és összehasonlítsa az adott előnyök és az érték kapott engedmények pontos értékét.

Ez a megfontolás a legtöbb kedvezményes elv fenntartása mellett szól.

De a legtöbb kedvezményes elvnek, úgy, amint azt eddig alkalmazták, mégis voltak hátrányai is. Ezeknek egyike abban rejlett, hogy a legtöbb kedvezményes elv megakasztotta a kis területek gazdasági összefogására és ezzel a nagyobb gazdasági egységek létesítésére irányuló folyamatot,

amely pedig a mai világgazdasági helyzetben az egyetlen egészségesnek mondható gazdasági fejlődés.

A legtöbb kedvezményre való jog, amely az utolsó évtizedekben az európai kereskedelmi politikának egyik legfőbb pillére volt, annak az államnak, amely azt a maga részére megszerezte, biztonságot nyújtott ugyan abban a tekintetben, hogy a másik állam területén bármely harmadik állammal teljesen egyenlő feltételek mellett fogja eladhatni a maga termékeit, de egyúttal kizárta azt is, hogy két állam még akkor is, amikor valamely okból különösen közel állott egymáshoz, egymás területén jobb elbánásban részesítse egymást, mint bármely más, részükre esetleg teljesen közömbös harmadik országot. Két szomszédos állam tehát, amelynek érdekei esetleg azt javallották volna, hogy az egymással való forgalmat különös kedvezmények megadásával fejlesszék és növeljék, ezt nem teheték. Csak két alternatíva között választhattak: vagy le kellett mondaniuk minden olyan kedvezményről, amely nem terjedt ki azonnal az összes többi országra is, kénytelenek lettek volna tehát egymást idegenként kezelni, vagy pedig azonnal, egyetlen ugrással, vámszövetségre kellett volna lépniök egymással, mert hiszen azt az elvet, hogy a vámszövetségek alakjában létesülő, egymással szemben vámokat egyáltalában nem alkalmazó országok által egymásnak megadott kedvezmények a legtöbb kedvezményes elvre való hivatkozással harmadik állam által nem igényelhetők, soha senki komolyan kétségbe nem vonta. A két lehetőség között az a különbség állt fenn, hogy vámszövetség esetében A államnak B államba kivitt termékei ott ugyanolyan elbánásban részesültek, mint ha magában B államban állítottak volna elő, tehát mint ennek az államnak saját termékei, míg a legtöbb kedvezményes rendszer alapján az egyik állam a másiknak csakis azt a kedvezményt biztosítja, hogy nem fog rosszabb elbánásban részesülni, mint bármely harmadik állam, illetve az ormán behozott idegen áruk, anélkül, hogy lemondana arról a jogáról, hogy saját termékeit kedvezőbb elbánásban részesítse, mint az idegeneket. Az államok tehát választhattak a vámszövetség és a legtöbb kedvezményes szerződés lehetősége között, — a között, hogy egymás területén a másik fél áruinak ugyanazt a helyzetet biztosítsák-e, amelyet saját termékeik élveznek, vagy pedig azt, amelyet a rájuk nézve teljesen közömbös idegen államoknak is koncedálnak. Harmadik lehetőség nem létezett.

A két fennálló lehetőség azonban nem volt kielégítő. A harmadik államokkal való egyenlő elbánás nem elégséges arra, hogy egyes államokat, amelyek kivitelre voltak utalva, megvédjen más, kedvezőbb körülmények között termelő országok versenye ellen. Az európai gabonatermelő államok semmit sem nyernek azzal, ha valamely nyugati állam hasonló feltételek mellett engedi be búzájukat, mint a tengerentúli búzát, mert a tengerentúli államok annyival olcsóbban termelnek, hogy európai államok velük még a nyugateurópai piacokon is csak akkor versenyezhetnének eredményesen, ha nem egyenlő, de kedvezőbb feltételek mellett bocsátatnának be. Tökéletesen ugyanaz a helyzet áll fenn egyes iparcikkekre is. Ezek a hátrányok, amelyek a legtöbb kedvezményes szerződésekkel mindig együtt jártak, akkor kezdtek tűrhetetlenekké válni, amikor a gazdasági viszonyok egyoldalúan egy

és ugyanannak a félnek, még pedig Amerikának túlnyomó előnyére alakultak. Az amerikai termelés az ottani munkabérek magassága dacára olcsóbb, mint az európai. Először azért, mert igen nagy fogyasztóterületre támaszkodik és ennél fogva nagymértékben élvezi a tömegtermelés előnyeit. Másodszor azért, mert az amerikai termelés a háború idejében erősen mechanizálódott. Harmadszor azért, mert Amerikának a háború óta beállt tőkegazdagsága a tőkekamat olcsóbodására vezetett. Ezen a termelést olcsóbbító tényezők érvényesülése az európai piacoknak olcsóbban termelt amerikai árukkal való elárasztására vezetett, ezzel pedig ismét tágult az amerikai termékek piaca, ismét fokozódott a tömegtermelés lehetősége és végül a termelés újabb olcsóbodása állt be, amivel azután ugyanaz a folyamat újra kezdődött. A helyzet tehát — schematikus beállításban — az, hogy az amerikai termelés olcsóbodása révén Amerika mind fokozottabb mértékben ragadja magához az európai piacot, az amerikai termelés piacainak illetévaló tágulása pedig megint fokozza a termelés olcsóbodását, tehát olyan fejlődés áll be, amelynek során a végtelen csavar törvényei szerint állandóan Amerika erősödik és Európa gyengül. Ez a helyzet az egyenlő elbánás elve túlságos kiterjesztésének hátrányait igen élesen hozta az európai gazdasági közvélemény tudatára.

Viszont azért az sem lehetséges, hogy — ha ebből a veszedelmes fejlődési irányból ki akarunk bontakozni — ezt úgy kíséreljük meg, hogy egy csapással a másik alternatívára térjünk át, amelyet az eddigi kereskedelempolitikai rendszer megengedett, hogy ugyanis vámszövetségeket teremtsünk különböző államok között és így szerezzük meg magunknak a lehetőséget arra, hogy más államok piacain kedvezőbb feltételek mellett versenyezhesünk, mint azok az államok, melyek nálunk olcsóbban termelnek. Az ilyen vámszövetségeknek minden átmenet nélküli hirtelen létesítése ugyanis mindenütt komoly érdekek veszélyeztetésével járna. Az az állam, amely valamely más állammal vámszövetségre lépne, biztos lehetne ugyan abban a tekintetben, hogy ennek az államnak területál termékeit kedvezőbben helyezheti el, mint bármely, a szövetséghez nem tartozó versenytársa. De ennél még többet ért volna el és éppen ez a plusz okozza, hogy a gyakorlatban vámszövetségék nem létesülnek. Az illető állam ugyanis nem csak azt érte volna el, hogy termékeivel kedvezőbben bánanak, mint más idegen termékeivel, hanem azt is, hogy az illető ország, amellyel vámszövetségre lépett, saját termékeinek nem biztosíthat nagyobb védelmet, mint neki magának, illetve az ő termékeinek. Az államok azonban rendszerint veszélyesnek tartották és fogják tartani határaiknak olyanmértvű megnyitását, amely lehetetlenné tenné saját termékeiknek különös védelmét, kivált akkor, ha ez a lépés hirtelenül, minden átmenet nélkül történék.

Mínt hogy ilyen körülmények között az a két út, amely az eddigi kereskedelempolitikai rendszerekben nyitva állt, — a legnagyobb kedvezményes elven alapuló, minden idegen országot egyforma elbánásban részesítő rendszer egyfelől, a teljes vámszövetség másfelől — egyaránt elégtelennek vagy helytelennek és ezért járhatatlannak bizonyult, törekedni kellett egy olyan új kereskedelempolitikai rendszer

kieszülésére, amely lehetővé tenné, hogy egyes államok termékei valamely más állam területén előnyösebb feltételek mellett legyenek értékesíthetők, mint más államok termékei, a nélkül, hogy ezért a két államnak egymással vámszövetségre kellene lépni. Az ilyen rendszernek előnye volna, hogy megkönnyítené az átmenetet a vámszövetség felé, amely a kereskedelempolitikai együttműködésnek legtokéletesebb alakja. Amíg az egyszerű legtöbb kedvezményes rendszerből a teljes vámszövetségbe való átmenet nem történhetik meg másként, mint egyetlen ugrással, addig ezt a lehetőséget vajmi kevés állam veheti igénybe, hiszen ezzel túlhirtelen és túlerős megrázkódtatásnak tennék ki saját termelésüket. Ha azonban volna mód arra, hogy ez az átmenet, ahelyett, hogy egyetlen ugrással történék, szakaszonként, etapeszerűen valósíttassék meg, a létező termelési érdekek messzemenő kímélésével és úgy, hogy az államoknak megmaradna a lehetőségük arra, hogy a velük szövetkezni akaró államok termékeit kisebb vámtételek mellett bocsássák be, — amelyek azután esetleg, de nem szükségképpen, fokónként tovább is leszállíthatók volnának mindaddig, amíg a teljes vámentesség nem válik lehetővé — akkor nem volna kizárva, hogy ezt az utat sok állam szívesen követné, mert hiszen ezt komoly termelési érdekeinek minden sérelme nélkül követhetné. Ezáltal az illető államok biztosíthatnák maguknak úgy a szükséges vámvédelmet, mint a bizonyos nagyobb gazdasági területhez való hozzátartozást, amely előfeltétele a tömegtermelésnek és ennél fogva a termelés megolcsóbításának is, és ezzel azután megszűnnék az a veszedelmes fejlődési irány is, amely ma egyoldalúan Amerikát erősíti. Igyekeznünk kell tehát egy olyan kereskedelempolitikai rendszer megkonstruálására, amely lehetővé tenné, hogy egyes államok más hozzájuk közelebb álló államoknak a legtöbb kedvezményes elven túlmenő engedményeket tegyenek, a nélkül, hogy azért ugyanazt az elbánást biztosítsanak részére, amelyet saját áruiknak akarnak fenntartani, amint ez vámszövetség létesítése esetében szükséges volna.

Ilyen rendszernek tekinthető a vámelőnyök rendszere, az ú. n. preferenciális rendszer, amelyről, mint említettük, az utolsó időben mindgyakrabban beszélnek. Ez a rendszer lehetővé tenné, hogy bizonyos államok, a nélkül, hogy vámszövetségre lépnének egymással, tehát a nélkül, hogy egymás áruit úgy kezelnék, mint ahogyan saját polgáraik termékeit kezelni szokták, egymásnak nagyobb előnyöket biztosítsanak, mint amilyeneket más, számukra közömbös államoknak megadnak, a nélkül, hogy ezeket az engedményeket a többi államok a legtöbb kedvezményes elvre való hivatkozással a maguk részére is igényelhetnék. Az ilyen preferenciális rendszerben egymással egyesülő államok nem alkotnának ugyan vámszövetséget — legalább nem, ha ezt a kifejezést a régi értelemben használjuk, amikor ez csak az olyan államokra nyert alkalmazást, amelyek között vámhatárok egyáltalában nem léteztek —, de azért mindenesetre a gazdasági szövetségnek bizonyos neme alakulna ki közöttük. Ez a preferenciális rendszer lehetővé tenné, hogy a benne résztvevő államok minden szükségletüket elsősorban egymástól fedezzék és csak azokat a szükségleteket szerezzék be másutt, amelyek a szövetséges államok területén egyáltalában nem, vagy nem

megfelelő mennyiségben szerezhető be. Természetesen az ilyen rendszerben résztvehet több és résztvehet kevesebb állam is. El lehet képzelni olyant, amelynek pl. az összes európai országok részesei, és olyanokat is, amelyben csak két állam vesz részt. De az is lehetséges, hogy preferenciális megállapodásokkal összekötött államoknak több gazdasági szövetsége egymás mellett és egymástól függetlenül alakíthatók meg. Ha az utolsó időben sok szó esett regionális szerződésekről, ezzel a kifejezéssel nagyjában szintén a preferenciális megállapodásokat vagy ehhez hasonló egyezségeket értettek: azaz olyan megállapodásokat, amelyek nem egyfőnmán kezelnek minden külföldi államot, hanem vidékenként — régiók szerint — különbséget tesznek közöttük, amennyiben bizonyos, a regionális megállapodáshoz csatlakozó államnak a rendes legtöbb kedvezményes előnyökön túlmenő előnyöket biztosítanak.

Meglehetősen általános az a nézet, hogy a preferenciális rendszer a legtöbb kedvezményes elvnek negációja és hogy azzal abszolút ellentétben áll. Ebben az értelemben mondják azután sokan, hogy a legtöbb kedvezményes elvet végleg el kell ejteni és hogy azt helyettesíteni kell a preferenciális rendszerrel. Ez azt a látszatot kelti, mintha a legtöbb kedvezményes elv egyfelől és a preferenciális rendszer másfelől két egymással ellentétes gondolatot jelentenének. Nézetem szerint ez a felfogás nem egészen helyes. Nem tagadható ugyan, hogy egy állam akkor, amikor valamely más államnak vámelőnyöket, preferenciális vámokat koncedál, keresztültöri a legtöbb kedvezményes elvet. Hisz ez a rendszer az államok két kategóriáját teremti meg: az egyikbe azok az államok tartoznak, amelyek nagyobb, a másikba azok, amelyek kisebb kedvezményeket élveznek. Dacára ennek azonban téves az a feltevés, hogy preferenciális megállapodások létesítése esetében a legtöbb kedvezményes elv teljesen elveszítené jelentőségét.

Nézetem szerint a preferenciális szerződések útján létrehozott gazdasági szövetségek létesítésével egy új kereskedelempolitikai rendszer keletkezne, amely új rendszert bizonyos dualizmus jellemezné. Az autonóm vámtarifától eltekintve, nem egy, de két szerződéses tarifa léteznék egymás mellett: alacsonyabb tarifa azon államok részére, amelyek az illető gazdasági szövetségnek szintén tagjai, és magasabb tarifa azok részére, amelyek ehhez a szövetséghez nem csatlakoznak. Ugyanilyen módon kétféle legtöbb kedvezményes megállapodás is léteznék egymás mellett, egy tágabb tartalmú a szövetséges államok részére és egy korlátozottabb, a szövetségen kívül álló államok részére. A rendszernek az volna a célja, hogy mindenekelőtt az egyes államok saját termelésének biztosítson valami észszerű, bár nem egyforma védelmet az összes többi államokkal szemben, tekintet nélkül arra, hogy azok beletartoznak-e abba a gazdasági szövetségbe, amelyhez az illető állam csatlakozott vagy nem. De ez a védelem, amely természetesen vámok alakjában volna megállapítva, kisebb volna a szövetséghez tartozó és nagyobb a szövetségen kívül álló országokkal szemben. Ez úton elérhető volna, hogy minden állam azokat a külföldi árukat, amelyekre szüksége van — és nincsen állam, amely azokat teljesen nélkülözhetné —, elsősorban azokban az államokban szerezne be, amelyek vele gazdaságilag

közelebbi viszonyban állanak és neki ezért hasonló előnyöket biztosítanak és hogy csak azok az áruk, amelyeket a szövetségesek egymásnak nem szállíthatnak, vagy ha igen, legalább is nem észszerű feltételek mellett, szereztetnének be a távolabbi külföldön. Egy pillantás a különböző országok áruforgalmi statisztikájára azt mutatja, hogy alig képzelhető olyan preferenciális szerződések útján összekapcsolt gazdasági terület, amelynek nem volna szüksége arra, hogy igen jelentékeny mértékben külföldi árut is hozzon be. Ezért tehát a legtöbb kedvezményre való jognak még mindig igen nagy értéke lesz akkor is, ha az korlátozva lesz azáltal, hogy reá való hivatkozással nem lesznek követelhetők az olyan kedvezmények, amelyeket valamely állam a vele gazdasági szövetségben álló államok termékeinek nyújt. Mert azonban a legtöbb kedvezményes elvnek a preferenciális megállapodások létesülése esetében is még igen nagy értéke lesz, nem helyes a dolgokat úgy beállítani, mintha a preferenciális rendszere való átmenet előfeltétele volna a legtöbb kedvezményes elvvel való szakítás és a teljes lemondás erről az elvről. Nézetem szerint a preferenciális elv nem szakítást jelent a legtöbb kedvezményes elvvel, hanem annak tökéletesítését és kifinomítását célozza. Az egyszerű legtöbb kedvezményes elv, úgy amint azt eddig alkalmaztuk, túlmerev, túlkevésé ruganyos és ezért hatásaiban is túlságosan durva. A preferenciális rendszer, vagyis a kettős legtöbb kedvezmény rendszere — egy messzebbmenő és egy korlátozottabb legtöbb kedvezmény létesítése — több ruganyosságot hoz bele. Az áttérés a preferenciális rendszerre ezért még a legtöbb kedvezményes elv szempontjából is nézetem szerint nem visszafejlődést jelent, hanem a legtöbb kedvezményes jognak hasznos továbbfejlesztését.

Csak futólag említem meg, hogy a preferenciális rendszer azután maga is lehetőséget nyújt további fejlődésre. Sok esetben csak átmenet lesz teljes vámközösségek felé és nyugodtan állítható, hogy az olyan átmeneti állapotok nélkül, amelyeket a preferenciális elv segítségével teremthetünk, vámszövetségek aligha fognak létesülhetni.

AZ 1930. ÉVI ANGOL BIRODALMI KONFERENCIA

Az 1930. évi brit birodalmi konferencia október elsejétől november tizennegyedikéig tartó ülésezése az egész világ közvéleményének A figyelmére érdemes problémákat vetett felszínre s azok között nem utolsó sorban adott újból aktualitást annak az igen régi kérdésnek, nem szorulna-e gyökeres revízióra Angliának 1846 óta követett szabadkereskedelmi politikája. Nemcsak maga ez a tárgy régi, de az a forma, amelyben ismét napirendre került, sem új, mert az 1887. évi Colonial Conference óta úgyszólván majdnem kivétel nélkül, minden Imperial Conference állandóan visszatérő programpontja volt annak a lehetőségnek megvitatása, hogy Nagybritánia egy nemzeti célkitűzéstől áthatott és a birodalom egysége érdekében differenciális tétélekkel mérsékelt vámtarifa bevezetése útján kísérelje visszaszerezni versenytársaival szemben mindinkább gyengülő világ gazdasági állását. Bár úgy az anyaországnak, mint a birodalom többi államainak és az egész világnak érdeklődése főleg e tárgyra összpontosult, hibás volna az 1930. évi Imperial Conference egész működését kizárólag gazdaságpolitikai szempontból elbírálni. Mielőtt tehát e bennünket is ezúttal jobban foglalkoztató kérdésre térnénk rá, röviden összegeznünk kell a konferenciának egyéb irányú munkáját és bevezetesként vázolnunk magának a konferencia intézményének szerepét s rövid történetét is.

Csodálatosképen a világ legnagyobb politikai organizmusának, a brit világbirodalomnak szövevényes jogi struktúrája igen kevés alkotmányjogi intézményben tükröződik vissza. A királyi koronán kívül úgyszólván alig van más ilyen formális kötelék, mint az Imperial Conference, mely a brit birodalomban önkormányzattal bíró államok¹ kormányfőinek és megbízottainak tanácskozására szolgáló kollegiális szerv. Tulajdonképen ősenek az 1887. évi londoni Colonial Conference szokták tekinteni. Az 1894. évi ottawai ülésezést időrendben követő, 1902. évi londoni Colonial Conference-nek az a határozata, hogy a jövőben négyévenként összejön, lényegesen hozzájárult magának az intézménynek állandósulásához, ép úgy, mint az e rendelkezés értelmében 1907-ben megtartott s első ízben Imperial Conference-nek nevezett tanácskozás. 1907-től 1930-ig hasonló természetű konferenciák tartattak az 1911, 1917, 1918, 1921. és 1926. években, úgy hogy az 1930. évi ülés a brit világbirodalom tizedik Imperial Conference-e volt.

¹ Nagybritánia, a domíniumok: Canada, Commonwealth of Australia, New-Zealand, Union of South-Africa, Irish Free State, New-Foundland és az 1917. évi Imperial War Conference óta a domíniumi státusnál eddig kisebb önállósággal bíró India.

A konferenciák történetében kiemelkedő szerephez különösen az 1926. évi jutott, mert ez tette meg azt a nagy horderejű enunciaciót, hogy a domíniumok az anyakirálysággal jogilag mindenben egyenrangú statust (equal status) élveznek. A konferencia eredményeit magában foglaló, ú. n. Balfour Report azonban e közjogi ténynek elvi kinyilvánításán túlmenő, minden részletes magyarázattal adós maradt, nyilván azért, mert a változott alkotmányjogi helyzet kívánta jogtechnikai reformok kidolgozására egy szakértő bizottságot (Expert Committee) küldött ki s az annak javaslatai alapján megejtendő konkrétabb természetű munkálatokat utódjainak, főleg az 1930. évi Imperial Conference-nek hagyta örökül. Az 1930. évi Imperial Conference első helyen álló teendője tehát végeredményben az volt, hogy a birodalom államainak megváltozott közjogi kapcsolataihoz illő alkotmányjogi intézményeket hozzon létre s az anyaország, illetve a domíniumok joganyagában visszamaradt olyan rendelkezéseket vegyen revízió alá, melyek az utóbbiaknak biztosított alkotmányos függetlenséggel többé összeegyeztethetők nem voltak. Az 1930. évi Imperial Conference erre irányuló és korántsem lebecsülhető jelentőségű munkájának főbb eredményei nagy vonásokban a következők:¹

Mióta a brit domíniumok törvényhozásának szuverénitása elismertetett, jogilag sérelmesnek volt tekinthető az az 1865. évi s röviden Colonial Validity Act-nek nevezett törvény, amely 2. pontjában minden az Egyesült Királyság törvényes rendelkezéseivel ellentétben álló gyarmati jogszabályt érvénytelennek (absolutely void and inoperative) nyilvánított.² Az 1926. évi konferencia álláspontja szerint az anyaország s a domíniumok törvényhozásának egysége a jövőben előzetes tanácskozások és megegyezés útján volt biztosítandó,³ a Colonial Validity Act-nek a változott domíniumi státussal össze nem férő rendelkezései felől azonban ez a konferencia nem nyilatkozott s így az említett szakértőbizottság⁴ javaslatára az 1930. évi Imperial Conference-nek kellett kimondania azt, hogy a fenti törvénynek hatálya a domíniumokra nem terjed többé ki s utóbbiak törvényhozása fennálló jogszabályoknak megszüntetése, illetőleg módosítása terén korlátlan önállóságot élvez.⁵

A tanácskozás során figyelemreméltott kérdések között nem lesz érdektelen egy kevés időt szentelni a Governor General jogi helyzetére vonatkozó rendelkezéseknek. Már az 1926. évi Balfour Report hangsúlyozta, hogy az egyenlő státus következményeképpen a Governor General nem helyszíni megbízottja többé az angol kormánynak, hanem a király képviselője a domíniumokban s így az anyaország kormánya és a domínium kormánya közti érintkezés alkotmányos útja a jövőben a Governor General megkerülésével közvetlen lesz.⁶ De míg ez a konferencia a jogi helyzet kinyilvánításával beérette s így máig a Governor General kinevezésének jogát a király, a múlt érintetlenül hagyott szokásainak értelmében az angol kormány előterjesztésére gyakorolta, az 1930. évi Imperial Conference rendelkezése szerint a kinevezésben érdekelt felek ezentúl kizárólag a király s az illető Domínium kormánya.⁷

Lényeges lépést tett e konferencia a jogi fejlődés terén, amidőn a birodalomban egyesült államok között keletkező viták eldöntésére egy öttagú ad-hoc összehívandó birodalmi fakultatív döntőbíróság (Commonwealth Tribunal) szervezését javasolta.⁸

¹ Imperial Conference. Summary of proceedings etc. London, 1930.

² Collection of the Public General Statutes. London, 1865.

³ Balfour Report. The Round Table 1927. kötet, 66. szám, 433 l.

⁴ A Conference on the Operation of Dominion Legislation etc. név alatt 1929-ben összejött bizottságnak munkájára vonatkozólag 1. The Task of the Imperial Conference. The Round Table 1930. kötet, 80. szám.

⁵ Imperial Conference etc. 19 l.

⁶ Balfour Report, i. h. 432 és 433 U.

⁷ Imperial Conference etc. 27 l.

⁸ U. o. 22—24 11.

Az 1930. évi Imperial Conference alkotmányjogi munkáját e fenti pontokban nem merítettük ugyan ki; azokon kívül számtalan, igen kényes politikai probléma került még ott bonckés alá; így az állampolgárságról, a High Commissionerek statusáról, a külügy és közös védelemről, Singapore-nak, mint katonai kikötőnek sorsáról történtek több-kevesebb részletességgel kisebb-nagyobb horderejű rendelkezések. Különösen érdekes az 1930-ki konferenciára, ha az eredményeket összehasonlítjuk azokkal a jogos reményekkel, amelyek azt megelőzték. Bár már a Balfour Report hangsúlyozta, hogy a birodalom egy írott alkotmány alapjainak lefektetésével semmit sem nyerne, mégis igen általános volt az a felfogás, hogy a British Commonwealth jogi szerkezetének fundamentumát tartósan nem képezhetik a domíniumok függetlenségének elvi biztosításában kimerülő, tehát úgyszólván negatív természetű kijelentések, hanem idővel elő fog állni annak szüksége, hogy ezeken túlmenően annak alkotmánya teljesen is kifejlesztessék s politikai életfolyamatai megfelelő intézményekben is kikristályosodhassanak. Szinte már közhellyé váltak azok a hivatkozások, melyek a sokkal lazább természetű népszövetségnek közgyűlésében, tanácsában és titkárságában vélték felfedezni a birodalom számára követésreméltó példákat. Valóban tagadhatatlan annak a helyzetnek fonásága, amelyben vannak közös birodalmi érdekek és feladatok, előáll időnként közös tanácskozások és megegyezések szüksége, azok sokirányú technikai előkészítésének kényszere és hiányoznak az ezeknek keresztülvitele számára alkalmas orgánumok. Érthetetlen például az, hogy bár a domíniumok képviselőket küldenek az anyakirályság kormányához (High Commissioner), az utóbbinak az előbbiektől kormányával való érintkezésére szolgáló formák kizárólag a posta, telefon és távíró. Maga az Imperial Conference is egy eléggé laza kötelék s így periodikus ülészése a világbirodalom politikai struktúrájában jelentkező hézagokat betölteni alig lehet képes. E tények mérlegelése mellett az 1930. évi Imperial Conference politikai eredményei sem értékelhetők oly sokra, hogy bennük a résztvevőinek szemére vetett gazdaságpolitikai fiasco megfelelő kiegyenlítését láthatnánk. MacDonald miniszterelnök a londoni Lord Mayor beiktatása alkalmával mondott ünnepi beszédében ugyan annak a véleményének adott kifejezést, hogy az 1930. évi Imperial Conference elődje alkotmányjogi reformjainak konkrét jogi kereteket adva, a reá váró munkát emberségesen elvégezte — a világbirodalom egységének kiépítéséért aggodalmas elégedetlenséget e kijelentésével bajosan nyugtathatta meg, mert ezekben a szepaiatisztikus örök fokozott érvényesülését biztosító új jogi keretekben még inkább kirívó azoknak az orgánumoknak hiánya, melyek hivatalos volnának ellensúlyozni a birodalom egyes részeinek lokális érdekeit megtestesítő s nemcsak számban, de méltóságban is egyre fejlődő intézményeknek végeleáthatatlan sorát. A politikai differenciálódás, a jogi önállósulásnak ilyen egyenes vonala mellett érthető a britbirodalom egységál munkálkodóknak az a vágya, hogy a látszólag legalább is gyenge politikai kohézió a nemzetközi munkamegosztás alapján kiépített gazdasági együttműködéssel támasztassék meg.

E ponton jutunk ahhoz a kérdéshez, amelynek megvilágítása

kulcsot ad kezünkbe az 1930. évi Imperial Conference gazdaságpolitikai eredményeinek bírálatához is: ha a britbirodalom alkotmányjogi fejlődése mindinkább a centrifugális erőknek is látszik kedvezni, vajjon annak gazdasági keresztmetszetében nem találhatók-e fel olyan vonások, amelyek a differenciált jogi keretekben végbemenő életműködések centripetális irányára és így végeredményben e nagy nemzetközi egység tartós fennmaradásának gazdasági, vagyis reálpolitikai szükségére engednek következtetni. E kérdésre két pont alatt szándékozunk felelni. Egyrészt látnunk kell azt, hogy a brit világbirodalom közgazdasági életének alaptényezői milyen nyers korrelációban vannak s az egyén gazdasági tevékenységének milyen lehetőségeit zárják magukban, másrészt ismernünk kell a világbirodalom politikai tagolódásában életrekellett gazdaságpolitikai faktorok irányát, más szavakkal az anyaország és a birodalom egyéb részeinek közgazdasági politikáját.

Az első kérdést illetőleg: A brit világbirodalom határai a földgömb szárazföldi felszínének egyötödét és népességének egynegyedét zárják magukban.¹ Egyes részeinek az összes kontinenseken való szétszórtsága a legváltozatosabb földrajzi tulajdonságok birtokába juttatták; úgyszólván lakosai összes szükségleteinek kielégítésére képes anélkül, hogy idegen gazdasági területek feleslegeire szorulna; mindössze három fontos világpiaci cikk van, amelyek ezen általános vonásával szemben kivételt képeznek és ezek a petróleum, amelynek világkészletéből 1.5%-t termel, holott 15%-t fogyaszt, a gyapot, amelynek saját területén (India) produkált fajtát a lancashire-i textilipar — jelenleg azonban már folyamatba tett átszervezéséig — nem tudja használni s végül az anyaországban Canada helyett geográfiai okoknál fogva a balti államokból importált puhafa.² A britbirodalom a föld felszínéhez viszonyított relatív ritka népessége és nagy természetes gazdagsága folytán, tehát feltétlenül egy páratlan hatalmas gazdasági szervezet kialakulásának lehetősége felett rendelkezik még akkor is, ha egyes alkotórészeinek földrajzi szétszórtsága és népességének változó nyelvi összetétele az északamerikai Egyesült-Államoknak helyzeti előnyt biztosítanak vele szemben, mint ahogy ugyancsak ilyen hatással esik latba az a körülmény is, hogy a gazdasági organizáció szempontjából figyelembe jövő népelem a britbirodalomban nem mindig dicsekedhetik azokkal a kvalitásokkal, amelyek az előbbinek gazdasági organizációjában ma már szinte mint autochton faji tulajdonságok érvényesülnek. Mindamellet e körülmények teljesen elégteleneknek bizonyulnának arra, hogy e hatalmas s ma úgyszólván már nagyrészen csak a közös történelmi múlt és uralkodói ház iránti hűség kapcsai által összetartott világbirodalom gazdasági előretörését feltartóztassák akkor, ha e potenciális erőket megfelelő, céltudatos politika egy szoros gazdasági egységbe integrálná.

Fenti második kérdésünkre éppen abban adhatunk választ, hogy ez a gazdasági autarchiára törekvő egységes politikai célkitűzés hiányzik. Nem hiányzott kezdettől fogva. Az angol történelem, középkorától

¹ S. Leacock, *Economic Prosperity in the British Empire*. London, 1930.

² Preliminary General Report of the Research Committee. *The Empire Economic Union*. London, 1930.

kezdvé, bizonyosságát szolgáltatja annak, hogy a britbirodalom kiépülésében nem egyedül a szabad versenyben döntő véletlen tényezők játszottak szerepet, hanem azokhoz igen céltudatos politika is társult, amelynek a XV. század közepétől a XIX. század közepéig terjedő szakaszában a később Franciaországban oly dicső szerephez jutott merkantilizmus a szigetország gazdasági rendszerében élte első virágkorát. E rendszernek két alappillére volt, az egyik a külkereskedelmi forgalomnak mesterséges szabályozásában, a másik pedig a gyarmatok és az anyaország közötti s az előbbiekhöz idegenből vezető hajóforgalomnak szigorú korlátozásában állott. És 1846-ban, amikor Peel Robert a Cobden és Bright szellemétől áthatott „Free Trade“-mozgalomnak engedve, a gabona behozatalát vámokkal megnehezítő Com Laws-t eltörölte és e politikai tény 1849-ben a Navigations Acts-nek hatályon kívül helyezése követte, az angol birodalom, habár kevésbé tagolt alkotmányjogi struktúrával, mai kiterjedésében körülbelül megvolt. S nem érdektelen megjegyezni, hogy a védvamos Anglia ca. 1500 különböző vámtételének száma csak lépcsőzetes leépítéssel apadt 1801—1895-ig, előbb Peel, később különösen Gladstone pénzügyi reformjainak következményeképpen 15, inkább fogyasztási adójellegű vámr¹ és hogy a merkantilizmusból szervesen kifejlődő vámvédes politika a birodalom gazdasági egységének érdekében álló alkatelemeitől is csak fokozatosai. vált meg, egészen a XIX. század második feléig azonban megtaláljuk annak nyomait Nagybritannia vámtarifájának a gyarmatok javára íentartott differenciális vámtételeiben, így például a puhafa, búza, cukor és bornál, egészen addig, míg e cikkek behozatali vámját a törvényhozás el nem törölte.³

Valahányszor azonban egy kereskedelmi krízis mélypontjába került a gazdasági élet, ismételten mindig felmerült a következetesen keresztülvitt liberális politika esetleges revíziójának lehetősége.³ E revizionista mozgalomnak különösen szárnyakat növesztett az a kifejezett védvamos irányzat, amely az Egyesült-Államoknak a polgárháború utáni, Franciaországnak a német-francia háború szerencsétlen befejezését követő protekcionista politikájában s az 1890. majd 1902-ben törvénybe iktatott német birodalmi autonóm vámtarifákban megtestesült.⁴ Hasonlóképpen hatott rá az a körülmény is, hogy a Kanadának 1840-ben, a többi nagyobb gyarmatoknak később juttatott önkormányzati jog s az anyaországban érvényesülő liberalizmus folytán a többi kolóniákat is megillető gazdasági autonómia a birodalomnak eddig önvédelemmel nem élő részeit is önálló vámhatárok létesítésére tette képessé, illetve Nagybritannia expanziójával szemben magas védvamtételek bevezetésére is serkentette.

A mozgalom először „Fair Trade“ jelszava alatt gyűjtötte egy táborba a világbirodalmi egység ideálját követőket és a közös vámterület megvalósítását tűzvén ki céljául, ebben a stádiumában körülbelül azt a programot képviselte, amelyet a mai „Empire Free Trade“

¹ H. L. Nathan: Free Trade To-Day. London, 1929.

² F. W. Hirst: History of Free Trade. London, 1925. 24—48 11.

³ Hugh Bell: Great Britain's Interest in Free Trade. The Nineteenth Century and After. 1930. kötet, novemberi szám.

⁴ P. Ashley: Modern Tariff History. London, 1920.

irányzat, de az általa felkarolt koncepció népszerűsége szert tenni nem tudott. A szabadkereskedelmi álláspont ellenzékének lényegesebb gyarapodása következett azonban akkor, amikor a Colonial Office élén álló Joseph Chamberlain, a közben lezajlott búr háború után, 1903-ban egy „Imperial Preference“-re vonatkozó konkrét tervvel lépett a nyilvánosság elé. Ez időben már a problémának annyiból újra praktikus jelentősége is volt, hogy az értékesítési nehézségekkel küzdő Kanada, hasonló elbánásra várva, 1897-ben vámtarifáteleit 12.5% erejéig az Egyesült Királysággal szemben mérsékelte és példáját a többi Domíniumok is követték, így 1903-ban Zealand, 1904-ben South Africa, 1907-ben Ausztrália.¹ Bár a birodalom akkori helyzetében a magas vámbarrikádok mögé vonuló gazdasági nacionalizmus folytán az Imperial Preference-nek Chamberlain által javasolt programja a megvalósíthatóság nagyobb lehetősége felett látszott rendelkezni, mint a Fair Trade-mozgalom belső vámkorlátozást nem koncedáló világbirodalmi elgondolása, az angol közvélemény és az anyaország illetékes politikai tényezőinek többsége a vámvédelem újabb meghonosításától való idegenkedés folytán ennek számára sem volt megnyerhető. Azoknak a kedvezményeknek fejében tehát, amelyeket a birodalom többi részeinek differenciális vámtételeiben élvezett az anyaország, a birodalmi honvédelem költségének ellátásán kívül, inkább az 1900. évi Colonial Stock Act útján nyújtott rendkívül nagyjelentőségű gazdasági ellenértéket, mert ez a törvény a gyarmatok és domíniumok által kibocsátón kölcsönkötvényeknek a populáris biztosítékul szolgáló kötvények (Trustee Securities) közé sorozását lehetővé téve, azoknak kamatterhét átlag $\frac{3}{4}\%$ -al (ca. évi 5 millió fonttal) csökkentette.⁸

A többé-kevésbé mindenütt gazdasági elzárkózással járó világháború azonban Nagy-Britannia kereskedelmi politikájában is lassú változást értelt. Így a közéleti nehézségek idejében különösen igénybe vett kereskedelmi hajótér kihasználása és a behozatalnak valutáris okokból való megszorítása voltak azok az indokok, amelyeknek hatása alatt MacKenna pénzügyminiszter javaslatára a törvényhozás az 1915. évi Finance Act-ben bizonyos luxuscikkekre³ 33.3%-os behozatali értékávót vetett ki. Austen Chamberlain 1919. évi költségvetésében a fenti vámtételeket azok kétharmadára mérsékelte, egyidejűleg több már fennálló pénzügyi természetű vámot a birodalom egyes részeivel szemben 30—50% erejéig redukált, e lépéssel az Egyesült Királyság vámtarifájába az abból több mint egy félszázadon át száműzött differenciális vámtételeket újból bevezetve. Még merészebb elhatározás volt ebben az irányban az 1921. évi Safeguarding of Industries Act, mely az antant 1916. évi gazdasági konferenciájának szellemében kifejezetten az esetleges háború utáni német expanzió ellen irányult. Ez első részében néhány hadi szempontból fontos iparág⁴ számára konstruált öt évben limitált időre szóló és a

¹ Lord Melchett: Imperial Economic Unity. London, 1930. 45 l.

² Preliminary General Report of the Research Committee etc. London, 1930.231.

³ Ezek: óra, automobil, motorkerékpár, zeneeszközök, filmek és alkotórészeik.

⁴Röviden: key industries (optikai üveg, laboratóriumi porcellán, gépkötőtű, tungstenfém, szerves szintetikus vegyi ipar).

behozatali érték 33.3%-ra rúgó vámvédelmet, második részében pedig lehetővé tette, hogy e kedvezményt három évi hatállyal a Board of Trade eléje terjesztett konkrét kérelmek alapján más, dumping által léteben veszélyeztetett iparágakra is az alsóház jóváhagyása mellett rendeletileg kiterjessze.¹ A védvamos tendencia e gyors előretörésében zökkenőt jelentett az 1923. évi parlamenti választás, amely a protekcionista konzervatívok bukásával s az első MacDonald kormány megalakulásával végződött és csak akkor lendült fel ismét, amikor Churchill 1925. évi Finance Act-jében in integrum restituálta az előbbi kormánytól az 1924. büdzsével 11 hónapra hatályon kívül helyezett MacKenna vámokat, birodalmi viszonylatban újból tág teret engedett a preferenciáknak, sőt bevezette a selyem-, műselyem- és komlóvámot is. De a protekcionizmus végleges bevonulását az angol kereskedelmi politika háborús vagy átmeneti jellegtől mentes állandó intézményei közé az 1925. évi, vagyis a második Safeguarding of Industries-Act jelentette.² Ennek rendelkezései szerint t. i. a vámvédelem egy speciális bizottságnak konkrét esetben hozott javaslatára a Board of Trade és a Treasury megegyezése után a rendes évi költségvetés keretében minden olyan iparágra kiterjeszhetővé vált, amely a mellett, hogy számos munkást foglalkoztat és fontos szükségleti cikket termel, rendkívüli (abnormális) versennyel³ küzd. A látszólag tág diszkrécionális gyakorlatot engedő fenti jogszabályok alapján öt évre szóló hatállyal 33.3%-os értékvám kedvezményében 1925—1929-ig a törvényhozás mindössze hét iparcikket⁴ részesített a vámtétel $\frac{1}{3}$ -ára rúgó birodalmi preferenciának egyidejű megadása mellett. A második szocialista kormány 1929. évi büdzséje a teavámot szüntette meg a vele kapcsolatos birodalmi preferenciával együtt és végül 1930. évi Finance Act-je hatályon kívül helyezte az 1921. évi Safeguarding Act-nek az 1925. évi hasonnevű törvény óta praktice amúgyis haszontalan második részét. Ma már tehát azzal az Angliával állunk szemben, amely bár elhagyta az intxanzingens Cobdeni platformot, úgy a vámvédelem kimondásában, mint a birodalmi preferenciák kiterjesztésében a legnagyobb mérsékletet tanúsítja.

Az összbirodalom gazdasági vonalvezetésének ez a halványasága éles ellentétben áll részeinek kisebb vámpolitikai egységek létrehozásán fáradozó, tehát lokális autarchiára törekvő gazdasági nacionalizmusával. És az alkotmányjogi fejlődéssel párhuzamos gazdasági partikularizmusnak ezt a már nemcsak a domíniumokban, de a gyarmatokban is uralkodó irányzatát a még érvényben levő néhány csekély-jelentőségű angol differenciális vámtétel⁶ mérsékelni éppúgy nem

¹A Board of Trade jogával öt iparcikk javára élt: műbörkesztyű, kesztyűmübor, világító üvegáru, konyhaedény és gázharisnya.

² White Paper No 2327 of 1925.

³ Ilyenek: infláció, exportprémium és primitívebb munkafeltételek okozta verseny.

⁴ Ezek: csipke és kézimunka, késárú, kesztyű, gázharisnya, pakkolópaplr, gomb és emailozott konyhaedény.

⁵ Az importált szesz, cukor, kakaó, kávé, dohány, szárított gyümölcs, bor és a fentemlített behozatali vám alá eső áruk kedvezményes vámtételei, t. i. nem képviselnek akkora fontosságot az Empire egyes országai számára, mint hogyha azokon

képes, mint az a körülmény sem, hogy az anyaország ipara egy a legtöbb kedvezmény elve¹ által nem érintett és neki nem a quid pro quo alapján, hanem legtöbb esetben egyoldalúan juttatott (a behozatali érték 5—10, de néha 20%-át is elérő) vámpreferenciát élvez a szabad mozgásukban e téren nemzetközi szerződésekkel nem korlátozott domíniumok, gyarmatok és protektorátusok részéről.

Ebben a helyzetben könnyen érthető, ha az 1930. évi Imperial Conference programpontjai között a legelőkelőbb rangsorozást a birodalom gazdasági egységének problémája nyerte. Az annak ezúttal szentelt megkülönböztetett figyelem egy a múlt század végére visszanyúló élénk irodalmi vitából táplálkozott. Később gyakorlati jelentőséget adott neki az, hogy az Imperial Conference-ek mindegyikén mint állandóan visszatérő tárgy szerepelt és az, hogy különösen a kilencszázas évek elején politikai küzdelmeknek vált jelszavává. Ma már egyesületek működnek előmozdításán, mint az Empire Economic Union és állami támogatással fenntartott, tehát félhivatalos szervek, mint az Empire Economic Committee és az Empire Marketing Board állnak szolgálatában; különös aktualitásának pedig a legkedvezőbb atmoszférát teremtette a gazdasági depressziót okozó világkrízis, az abban termékeny talajra talált s valami újra vágyó elégedetlenséggel és a romló konjunktúrát nyomon kísérő munkanélküliséggel együtt.²

Az Empire Economic Unity problémáját az 1930. évi Imperial Conference második plenáris ülésén Thomas domíniumi miniszter exponálta, de a megoldásra vonatkozó tervezet előterjesztését átengedte Bennett-nek, Kanada miniszterelnökének. Utóbbi terjedelmes beszédében kijelentette, hogy nézete szerint a birodalom belső vámvonalaiknak leépítése, vagyis az Empire Free Trade program megvalósítása nemcsak nem kívánatos, de nem is lehetséges, mert keresztezi a domíniumok erőteljes és gyors iparosodás felé törő fejlődésének irányát. Az Empire gazdasági egységének érdekében azonban Kanada hajlandó volna vámtételeit idegen államok exportjával szemben ca. 10%-ra rúgó mérvben felemelni, ha a birodalom többi részei, tehát az anyaország is vele szemben ugyanezt a kedvezményt gyakorolnák. Javaslatához a domíniumok képviselői sorban csatlakoztak, csupán Sir Geoffrey Corbett tartott fenn az általa képviselt Indiának szabadkezet. Ettől a ponttól kezdve a konferencia előrevárt menetében hirtelen irányváltás volt észlelhető. A hivatalos kommunikékból csupán annyit lehetett sejteni, hogy az angol kormány álláspontja nem fedi a domíniumok által kifejtett álláspontot és ezért a konferencia gazdaságpolitikai kérdéseit bizottsági vizsgálat és tárgyalás alá bocsátva, az 1926. évi elődje által örökbe hagyott alkotmányjogi programklvül még utóbbiaknak legfőbb exportcikkei, tehát a búza, a hús, a gyapjú, gyapot, tejtermékek, tojás és friss gyümölcs is hasonló megkülönböztetett elbánásban részesülhetnének. Ennek azonban legfőbb akadálya ma az illető cikkeknek az anyaországba való vámentes behozatala.

¹ Nagybritannia szokásos legtöbb kedvezményes záradékában csak mindazon előnyökről van szó, amelyekben más idegen (foreign) állam részesül.

²1930. november 3-án Nagybritanniában 2,263.127 munkanélküli egyén volt, vagyis 25.626-tal több mint egy héttel s 1,011.169-cel több mint egy évvel ezelőtt. The Times, 1930. november 12. 14 1.

pontokhoz menekült. Az egyelőre hivatalos megerősítést nem nyert balsejtelmek azonban nem tartóztatták fel a közvéleményt nézeteinek kifejtésében; sőt az így kialakult vitába a kormány egyes tagjai is befolytak, minek következtében a védvám és szabadkereskedelem két szembenálló táborának csoportosulásából már szinte anticipálni lehetett az 1930. évi Imperial Conference várható gazdaságpolitikai eredményeit.

Egyik oldalon, amelyet a konzervatív párt vezet, a világbirodalom gazdasági egységének kimélyítésében nemcsak a mai krízis és munkanélküliség orvosságát látják, hanem egyben az utolsó lehetőséget is arra, hogy a gazdasági téren mutatkozó szétbomlást ismét az együttműködés váltsa fel. A másik tábor, melyhez a liberális és munkáspárt tartoznak, a szabadversenyben érvényesülő természetes gazdasági tényezők súlyát talán túlbecsülve a régi gyarmatoknak mesterséges eszközökkel amúgyis feltartóztathatlan gazdasági önállóságát közömbösen szemléli.

Az előbbi koncepció gondolatmenete a következő. Mivel a mai gazdasági rendszer racionális szervezése nagy akciórádiust követel meg, a British Commonwealth közgazdasági erőinek összefogására szolgáló minden eszközt meg kell ragadni. Az Empire áruforgalmi statisztikája 1928-ban azt mutatta» hogy az anyaország exportjának 45%-a nyert elhelyezést a birodalom területén és importjának 30%-a birodalmi árucikk, viszont az Empire rajta kívül álló részeinek importjából az anyaországra csak 16.4%, a birodalom többi országaira is csupán 22.2%, a birodalmon kívüli idegen államokra ellenben 61.4% esik, exportja pedig a fenti részletezés szerint 20.6%, 25.1, illetve 54.3% arányban oszlik meg.¹ Ha e számok azt bizonyítják is, hogy a mai helyzetben az Empire áruforgalma igen messze esik fejlődési lehetőségeinek legideálisabb fokától, az autarchiától, s ha ez utóbbi irányban a leghatékonyabb eszköz az Empire Free Trade, vagyis a belső vámvonalak lerombolása volna is, egy a lokális iparok létérdekeivel számoló preferenciális gazdaságpolitikai rendszer széles alapokon való kiépítése is alkalmas módja annak, hogy az angol ipar habár lassabban, de visszaszerezze a birodalom vámhatárain belül máig rohamos tempóban és mint a fenti számokból látszik, óriási mérvben elvesztett piacait. Az eddig kölcsönösen, bár mindkét oldalon nem egyforma bőkezűséggel bevezetett preferenciális vámtételeknek a gyárkorlatban mutatkozó hatása azt bizonyítja, hogy ennek a kereskedelempolitikai rendszernek céltudatos keresztülvitelével a világbirodalom egyes részeiből szerteágazó külforgalom új, ismét birodalmi irányba volna terelhető. S habár a régi gyarmatokon meginduló ipari termelés visszaszorítására nem lehet kilátás, idegen országok ipari bohózataiának birodalmi eredetű importtal való helyettesítése terén még épp olyan sok lehetőség kínálkozik, mint arra, hogy az anyaország idegen nyersanyag- és élelmiszerbehozatalának helyébe fokozatosan az impériumi őstermelés produktumai lépjenek. Konkrét számítások szerint az így kínálkozó lehetőségek kihasználása nemcsak a munka-

¹ Imperial Conference etc. 99—100 11.

nélküliség krónikus baját szüntetné meg, hanem az anyaország iparának népességi kapacitását még azon felül is emelné.¹

A másik álláspont szerint a birodalom gazdasági egységének a fenti elgondolásban keresztülvitt megvalósítása nem alkalmas Anglia világgazdasági súlyának fokozására. A benne érvényrejtett kölcsönösség elve u. i. Angliától azt kívánná, hogy nyersanyag- és élelmiszerbehozatalának vámmentességéről lemondva, feláldozza évtizedes szabadkereskedelmi tradícióit mindazon előnyökkel, amiket az ipari termelése versenyfeltételeinek mérlegében eddig képviselt. És milyen ellenérték fejében? Nyilván nem az angol ipart a birodalom több részeiben ma akadályozó rendkívül magas vámhatárok leépítése ellenében, hanem azért a fiktív előnyért, amely azoknak idegen országokkal szemben való mérsékelt felemelése révén ígérkeznek. Mivel azonban az angol export mérvét nem az idegen államokkal szemben fennálló, hanem a vele szemben alkalmazott vámtételek határozzák meg, a domíniumi javaslat elfogadása egyértelmű volna a birodalom őstermelő részeinek juttatott ajándékkal. De nem volna emelhető az anyaország exportjának volumenje már azért sem, mert ott, ahol ma export van, importérdek is szerepelnek s így az idegen import egyidejű csökkentése az illető államok represszáliáinak alkalmazása folytán a brit ipar jelenlegi birodalmon kívüli piacainak (pl. Argentína, Dánia) további lemorzsolódását okozná, amiért azt a birodalmi fogyasztás kárpótolni nem volna képes.

A harmadik, a hivatalos álláspont, bár jóelőre sejthető volt, a kormánynek a domíniumok javaslatára vonatkozó válasza formájában csak a konferencia utolsó ülését megelőző napon, november 13-án jutott nyilvánosságra. E szerint:

1. Az Egyesült Királyság kormánya elismeri ugyan a birodalmi gazdasági kapcsolatok kimélyítésének szükségét, mégis országának érdekei kizárják, hogy egy olyan gazdasági politikát kövessen, mely azonkívül, hogy idegen államokkal folytatott kereskedelmére káros volna, fokozná népességének vánterheit is; vámpolitikájával nem összeférhetetlen azonban egy az impériumi termékek fogyasztását előmozdító propaganda és piaci organizáció. 2. Javasolja a kölcsönös gazdasági együttműködés lehetőségeinek kimerítő vizsgálatát az egy éven belül megtartandó ottawai birodalmi gazdasági konferencia előkészítése céljából. 3. A nevezett konferencia döntési, illetve az angol alsóház költségvetési jogának fenntartásával az érvényben lévő birodalmi preferenciák három évre való meghagyására kötelezi magát. 4. és 5. Végül egyetért a konferencia gazdasági bizottságának az Empire Marketing Board és az Empire Economic Committee újjászervezését illető javaslatával.²

Ez a jelentés anélkül, hogy a domíniumi propozíciót a limine elvetette volna, annak elfogadása helyett az ottawai konferenciának egy éven belül esedékes időpontjáig nyitva hagyta a végleges döntés lehetőségét; míg tehát egyfelől a birodalmi egység megalapozásába

¹L. S. Amery, *Empire and Prosperity*. London, 1930.

²Imperial Conference etc. 42—43 11.

vetett vérmes reménységeket szétfoszlatta, nem vágta el annak útját, hogy a domíniumok javaslatának alapján egy éven belül akár ez, akár esetleg egy más angol kormány újból felvegye a tárgyalás fonalát az Empire érdekelt részeivel. Ennek valószínűsége azonban ma, ha nem is olyan elképzelhetetlen, mint egy évvel ezelőtt volt, amikor az új választójogi reform közvetlen hatásai mutatkoztak, éppen az angol választópolgárok többségét a szabadkereskedelmi tradíciókhoz fűző ragaszkodás folytán minimális. Ezért előreláthatóan az ottawai tárgyalások kiindulási pontját, sem fogja a domíniumok által előterjesztett nagyszabású preferenciális gazdaságpolitikai rendszer képezni, hanem e helyett annak munkája is főleg a jelenlegi konferencia által félbenhagyott anyag továbbfejlesztésére lesz ítélve. Attól a pillanattól kezdve t. i., amikor az angol kormány a konferencia többi résztvevőivel szemben való izoláltsága nyilvánvalóvá vált, érezve elutasító álláspontjának történelmi felelősségét, a bizottsági tárgyalás elé néhány olyan megoldási formulát terjesztett, amelyek nézete szerint a gazdasági együttműködés előnyeit tudnák biztosítani, anélkül, hogy az anyaország vámterheinek emelésével Anglia népességének életszínvonalát veszélyeztetnék. E megoldások röviden Quota System Import Board és Bulk Purchase nevek alatt kerültek forgalomba, és legfőképpen a búzakrízis révén különös megpróbáltatásoknak kitett Canada és Ausztrália igényeit lettek volna hivatva kielégítenem. Wheat quota system alatt értik a más országokban is megvalósított s Németországban Beimahlungszwang-nak nevezett azt a rendszert, melyben minden malom jogilag köteleztetik arra, hogy az általa őrölt búza bizonyos hányadának honi eredetét bizonyítsa. Az Import Board és Bulk Purchase-re vonatkozó proposíciók pedig egy állami vagy vegyes jellegű hivatalnak ellenőrzése alá vetett, kötött behozatali rendszer formájában óhajtanák feltámasztani a szocialistáknak részben rokonszenves háborús állami vagy vegyes jellegű gazdasági funkciókat. E megoldások közül az előbbire vonatkozólag a konferenciának Committee on Economic Cooperation neve alatt működő bizottsága a következőt jelentette:

Az Egyesült Királyságban évente őrölt búzának csupán 15%-a honi s az importált búzának 50—55%-a birodalmi eredetű; az anyaország egész búzafogyasztásának tehát körülbelül 50+15%-át fedezi jelenleg az impérium mezőgazdasága. Mivel az előbbi arányszám a lisztbehozatal adataival korigálva az össz fogyasztás 49—50%-ára emelkedik, 50+15% volna az a hozzávetőleges mennyiség, amely az idegen eredetű búzával szemben a jelenlegi fogyasztásnak megfelelő impériumi kontingenst képviselhetné. A kontingens két részből állna. Technikai ellenőrzésének keresztülvitele bizonyítványok kibocsátása útján történhetné. Úgy a gabonát őrölő malom, mint a búzalisztet importáló egyén köteleztetnék a quota arányának megfelelő mennyiségű ilyen bizonyítvány beszerzésére. A kontingensen felüli búzaszükséglet erejéig pedig úgy a belföldi, mint a birodalmi mezőgazdaság idegen államokkal továbbra is szabadon konkurálhatna.

Mivel Canada különös súlyt helyezett volna a kvóta felemelésére és láthatólag az angol kormány a szabad világpiaci árakhoz való

ragaszkodása is elkedvetlenül hatott rá, a bizottságnak általánosság körében mozgó jelentéséből sem javaslat, sem határozat nem lett és nagyon félős, hogy az azokhoz fűződő tárgyalások a majdan megtartandó ottawai konferencián sem lesznek sokkal eredményesebbek.

A fentiekből nyilvánvaló, hogy az 1930. évi Imperial Conference gazdaságpolitikai eredményeit illető általános meggyőződés indokolt. Nem lehetetlen azonban, hogy azokban az aggályokban, melyek e fiaskó egész ódiúmát a jelenlegi kormányra hártják, van némi túlzás. Egyfelől figyelembe kell venni az angol természetben mélyen gyökeröző és sokszor előítéletektől sem ment hűséget mindenhez, ami megszokott, régi, kipróbált, — s ebből a szempontból érdekes, hogy ma a Labour- és a Whig-párt konzervatív és a Tory-párt az, amely forradalmi újítást inaugurálna — másfelől azt a nagy szociális felelősséget, mely egy a maga életstandardját féltékenyen őrző népességgel szemben minden új vámpolitikát kezdeményező kisebbségi kormányt terhelne.

Fejtegetéseink gondolatmenetének középpontjában éppen azért domborítottuk ki kissé talán nagyobb részletességgel azt az évtizedeken keresztül megfigyelhető ellentétet, mely a brit birodalom egységének, illetve felbomlásának irányában működő és egymással szívosan küzdő erők között fennáll, mert nézetünk szerint ezeknek a centrifugális és centripetális törekvéseknek egyensúlyi helyzetében rejlik az 1930. évi Imperial Conference balsikerének kulcsa. Ezeknek forrásából fakadt az 1926. évi alkotmányjogi vívmányoknak és a jelenleg azokat követő jogi reformoknak útjelzőin keresztülvezető politikai differenciálódás nyílegyenes folyama és ezekből táplálkozik az a féltékenység is, amellyel minden rész visszautasítani siet az összesség részéről elvértve megnyilvánuló gazdasági önvédelmi tendenciát. És e pillanatban igen nehéz volna eldönteni, hogy a szembenálló világtörténelmi erők közül melyiknek jutott a döntő szerep: az önérdelkei keresztülvitelére mintha már gyengének látszó egésznek, avagy a nála életképesebb, mert fiatalabb részeknek. A jövőt senki sem láthatja, amint kétszáz évvel ezelőtt sem tudta senki előre elképzelni az Empire hatalmas organizmusát, melynek bomlási folyamatáról beszélnek manapság. De minden organizmus mögött lélek van, s az angol lélek, mely az Empire-t megalkotta, ma is még kétségtelenül birtokában van összes ősi képességeinek s bizonyára meg fogja találni a módját, hogy egy bomlóban levő szervezet helyébe mást, újra századokra szólót, alkosson.

A DUNAI VÍZIÚT ÉS A BUDAPESTI KIKÖTŐK

— Közgazdasági jelentőségük —

A VIZEK már a legrégebb idők óta főszközei és legjelentősebb útjai voltak a közlekedésnek és az áruszállításnak. Igaz, hogy az ókorban a folyóvizek még olyan rendezetlen állapotban voltak, hogy azokon csak kisméretű primitív járművek közlekedhettek, de hiszen akkor még a közlekedő utakkal szemben is aránytalanul kisebb igényeket támasztottak.

A gazdasági élet fejlődése során a személyforgalom és áruszállítás mind nagyobb mérvű lett, de a kultúra fejlődésével kapcsolatosan a folyóvizek is mindinkább rendezettek és szabályoztalak és így azok a fokozódó igényeket képesek voltak kielégíteni. Sőt a forgalom növekedése egyéb közlekedő eszközök híján reávezette az emberiséget mesterséges víziutak építésére is. A csatornák építése főként akkor vett lendületet, amikor Leonardo da Vinci lángesze megalkotta a hajószilipet abban az alakjában, amint az főbb elveiben még ma is alkalmazásban van és ezzel lehetővé vált a hajóknak alacsonyabb vízszínről magasabbra való emelése és így a hajózó csatornáknak a folyóvizek közötti vízváltásokon való átvezetése is.

A közutak a víziutaknak sohasem voltak konkurrenciái, hanem ellenkezőleg, tápláló eszközei. A vasutak feltűnésekor azonban sokan azt hitték, hogy a víziút immár elvesztette jelentőségét. De mindezek csalódtak. A vasutakon a szállítási önköltség mindenkor sokkal nagyobb volt s még ma is mintegy 2.5—3-szorosa a víviszállítás költségeinek. Ennek következtében csupán az értékeesebb és gyorsabb szállítást igénylő áruk mentek át a vasútra, míg ellenben a csekélyebb értékű tömegárúk ma is a víziutat használják. A csekélyértékű tömegáru a víziút nélkül ma is holt értékeket jelentene, mert nem lenné tovább szállítható és gazdasági életünkben értékesíthető.

Ennek ellenére is a háború előtti években hazánkban a víziútnak nem volt meg az a jelentősége, nem volt meg az a forgalma, amely azt méltán megillette volna. Oka ennek az, hogy hazánkban a vasutak teljesen elzárkóztak a víztől, annyira, hogy nálunk vasútról vízre való átrakodás alig volt lehetséges; sőt a vasutak még veszteséges versenytarifákkal is igyekeztek a víziúttal konkurrálni és attól a forgalmat távoltartani.

Ilyen körülmények között a háború előtt a közutak voltak egyedüli táplálói a víziutaknak, de közutaink és a közúti járművek akkori állapota és fejletlensége mellett a víziút erről az oldalról jelentős táplálásra alig számíthatott.

Ennek a jelenségnek tulajdonítható az, hogy a magyar Dunán

a háború előtt évente megforduló összes árumennyiség alig tett ki 7.000.000 tonnát, míg a sokkal rövidebb hajózható hosszal bíró nyugat-európai folyókon szállított áruk mennyisége ennél 5—10-szer nagyobb volt.

A háború után a helyzet lényegesen megváltozott. A nagy gazdasági egység, az osztrák-magyar monarchia részekre, apró országokra töredezett és ezeknek a kisebb országoknak egyetlen szabad, nemzetközi közlekedő útjává lett a Duna.

A szomszéd államok egymás vasúti forgalmát tarifális és adminisztratív intézkedésekkel, amint ez Magyarországgal sok esetben megtörtént, megbéníthatják. A Dunán azonban módunkban van áruinkat saját járműveinkkel, korlátozás nélkül kiszállítani. Ebből a szempontból tehát a Duna jelentősége ma lényegesen megnőtt, megnőtt azért is, mert egyik állam vasútjának sem érdeke többé a nagy távolba menő árut alacsony versenytarifákkal a szomszéd állam vasutai javára a víztől elvonni. A Duna mentén keletkezett apró országoknak a Duna főközlekedési útjává lett, amelyekhez a vasutaknak most már csatlakozniok kellett, mert hiszen az apróbb országok külön-külön kis egységeket képező vasúti hálózatai most már a Dunának, mint fő közlekedő útnak mellékhálózatává, tápláló eszközeivé váltak.

A forgalom iránya és minemúsége is igen sok tekintetben megváltozott. A háború előtt az osztrák-magyar monarchia mindennemű szükségletét elsősorban saját területéről elégítette ki; az ásványolajat Galíciából, a sót az erdélyi és az osztrák sóbányákból, a fát a hegységekből, a szenet Sziléziából, valamint az erdélyi bányákból nyerte és ezek a szállítások csaknem kivétel nélkül vasúton mentek végbe.

A vízi közlekedésnek azelőtt a legfontosabb szállítmánya — amely legnagyobb mennyiséggel vette azt igénybe — a gabona volt. A gabona a Délvidékről, a Bánságból és a Tisza vidékéről ment nagy tömegekben víziúton Ausztriába és Bajorországba, vagy pedig a Száván és a Dráván fel a hajózás végpontjáig és onnan vasúton tovább Fiúmába vagy az osztrák tartományokba.

Ma Bajorország és Ausztria gabonatermésük fokozása útján igyekeznek leszállítani a behozatalt. Magyarország megszállott északi részeit Csehország erőszakkal az Elbán és a Moldván felhozott amerikai gabonával igyekszik ellátni. A megszállott délvidéki Magyarország, valamint Szerbia és Románia gabonatermelése pedig az ottani viszonyok következtében erősen megcsappant, de még a mostani fölöslegek is jórészt a tengeri utat keresik, úgyhogy a gabonaforgalom a magyar Dunán a háború előttihez képest lényegesen megcsappant.

Ezzel szemben igen nagyon megnőtt a Dunán az ásványolaj, a só, a fa, a szén és a vasércek forgalma. A dunamenti államokat ma csaknem kivétel nélkül a romániai petróleumforrások látják el ásványolajjal, túlnyomóan víziúton. Hazánk a sót víziúton Németországból nyeri, Csehszlovákia pedig a sziléziai szén forgalmát tarifális eszközökkel Komáromba kényszeríti és a víziútra tereli. A gyorsjáratú motoros áruszállító hajók üzembehelyezése óta igen nagy mértékben megnőtt a vízen a darabáru forgalma is.

Habár a háború végén és a közvetlenül a háborút követő években a Duna forgalma rendkívül megcsappant, ugyanolyan gyorsan ismét életrekelt, úgyhogy ma a dunai forgalom intenzivebb és jelentősebb és hazánkra nézve minden bizonnyal sokkal fontosabb, mint volt az a háború előtt.

A dunai forgalom mindenkori alakulását a Budapest vízi forgalmára vonatkozó adatok is élénken jellemzik.

Budapest vízi forgalma a háború előtti évek átlagában mintegy 2.6 millió tonnát tett ki. 1911-ben kivételesen felszökött 3.1 millió tonnára is, de 1913-ban már ismét 2.4 millió tonnára szállott alá. A háború folyamán ez a forgalom még jobban megapadt, s

1914-ben	1,852.000 tonnát	
1915-ben	806.000	„
1916-ban	690.000	„
1917-ben	616.000	„
1918-ban	435.000	„
1919-ben pedig csupán	80.000	„ tett ki.

A háború után Budapest vízi forgalma lassan indult fejlődésnek:

1920-ban a vízi forgalom	335.000 tonna
1921-ben	503.000 „
1922-ben	540.000 „
1923-ban	622.000 „
1924-ben	822.000 „
1925-ben	780.000 „
1926-ban	1,350.000 „
1927-ben	1,949.000 „
1928-ban	2,038.000 „
1929-ben pedig már	2,323.000 tonna volt.

1911-ben a vízi forgalom Budapest összes forgalmának: vasúti és vízi forgalmának 25%-át tette ki. Ez az arányszám 1919-ben 3%-ra esett le, majd ismét fokozatosan növekszik, úgy hogy ma már a vízi forgalom Budapest össz-forgalmának ismét közel 25%-át teszi ki.

Ha a fentebbi adatokat nézzük és az 19x1. évi rendkívüli esztendőt kizárjuk, azt látjuk, hogy Budapest vízi forgalma ma már körülbelül elérte a háború előttit. A forgalom mineműségében azonban jelentékeny eltulódások állottak elő.

Ha Budapest vízi forgalmának mineműségét elemezzük, sok százezer tonna mennyiséggel feltűnik abban az a kavics- és homokmennyiség, amelyet a budapesti Dunaszakaszon kotornak és Budapest partjain raknak ki építkezések céljaira. Ez az áru nem jelent igazi kereskedelmi vízi forgalmat és bár a gazdasági élet prosperitásának függvénye, mert hiszen mérőszáma az építkezési tevékenységnek, nem tekinthető olyan vízi forgalomnak, amely Budapest kereskedelmi és ipari életének fellendülését elősegítené és ebből a szempontból fontossággal bírma. A kavicsnak és a homoknak ez a mennyisége azonban most körülbelül ugyanannyi, mint volt a háborút megelőző években és így a forgalom alakulása mérlegelésénél figyelmen kívül hagyható, amennyiben úgy a háború előtti, mint a mostani években egyformán levonásba hozható.

Igen jelentékeny eltulódás és változás állott be azonban a liszt és a gabona forgalmában, amely a háború előtt Budapest gazdasági

életében olyan rendkívüli fontosságú szerepet játszott. A háború előtti években a gabona és a liszt Budapest vízi forgalmában mintegy 1.300.000 tonnával szerepelt, míg a legutóbbi években csak mintegy 400.000 tonnára tehető. A csökkenés ebben az árunemben tehát mintegy 900.000 tonnát tesz ki. Ennek a forgalomnak a csökkenésével van kapcsolatban az, hogy Budapest malmainak nagy része ma üzemem kívül áll s másik része is csak jelentékenyen redukált üzemmel dolgozik.

Tekintve, hogy Budapest vízi összforgalma ma már körülbelül elérte a háború előtti mértéket, miután a liszt és a gabona forgalmában a csökkenés 900.000 tonna, igen jelentékeny új forgalomnak kellett keletkeznie egyéb árunemekben.

Ilyen új vízi forgalmat jelent többek között a só. A legutóbbi évek átlagában mintegy 45.000 tonna só érkezett vízen Budapestre. Hazánk mintegy 160.000 tonnát kitevő ásványolaj szükségletéből is közel 120.000 tonna érkezik vízen, amiből 90.000 tonna Budapesten rakatik ki, holott háború előtt az ásványolajforgalom a Dunán alig volt számottevő.

Igen nagy mértékben növekedett meg továbbá a vízen érkező kőszén mennyisége és ugyanolyan mértékben növekedett meg a délvidékről érkező vasérc, pirít, valamint megnőtt a darabáruforgalom is.

De még egy tétel van, amely számottevő fejlődést mutat Budapest vízi forgalmában. Az új kereskedelmi és ipari kikötő létesítése előtt Budapestnek — bár 10 km-nél hosszabb kiépített partfala volt — nem volt modern kikötő berendezése. Nem volt olyan berendezés, ahol gyorsan és olcsón lehetett volna gabonán kívül más árut kirakni. Egyedül a gabona át- és kirakására voltak nagyteljesítményű modern berendezéseink. A nagyobb malmok jórészt valamennyien összeköttetésben állottak a víziúttal, saját raktárakkal és elevátorokkal bírtak. Azonkívül ott volt a Közraktárak „Elevátorának” nevezett épülete is, amely — bár szerkezete, gépi berendezése ma már elavult — nemcsak mintegy 23.000 tonna gabona beraktározására nyújtott módot, de lehetőséget adott egyúttal a gabonának vízről vasútra, vagy vasútról vízre való közvetlen átrakására is. Egyéb áruk- nak vasútról vízre vagy viszont való közvetlen gyors és olcsó átrakására azonban Budapesten azelőtt a lehetőség nem volt meg.

A vasút a budapesti partfalaknak csak mintegy 2 kilométer hosszára van kivezetve. Ez a 2 km parthossz nyújthatna tehát az egyetlen lehetőséget a vízről vasútra és viszont való közvetlen átrakásra, ha ez a partszakasz kellőképpen fel lett volna szerelve. Ez a 2 km hosszú partfal a Dunaparti teherpályaudvar és a Közraktárak előtt terül el, vagyis az összekötő vasúti hídtól közel a Vámházig terjed. Ennek a partszakasznak nagyobb részét a Dunaparti teherpályaudvar foglalja le, de a Dunaparti teherpályaudvarnak csupán egyetlen vágánya vezet párhuzamosan a vízzel, míg ellenben a többi vágányok szög alatt metszik azt. A Dunaparti teherpályaudvar egész elrendezése világosan kifejezésre juttatja az Államvasutaknak háború előtti politikáját: elzárkózni a víztől. A vízmenti egyetlen vágánnyal

természetesen nem lehetett és ma sem lehet nagyobb forgalmat lebonyolítani, annál kevésbé, mert a vágányon a forgalom még korlátozást is szenved az ugyanazon vágányokon futó, részben újabban beszerzett 2—3 primitív daru miatt.

A Közraktárak, amint már említettük, a gabonát kivéve, még kevésbé vannak átrakásra berendezve, úgy hogy a háború előtti időben alig lehetett valahol más árut, mint gabonát vasútról vízre átrakni. Tulajdonképpen átrakódó forgalom ennek következtében Budapesten nem is alakult ki.

A budapesti új kereskedelmi és ipari kikötő megépítése e tekintetben teljesen megváltoztatta és orvosolta a helyzetet, amennyiben úgy a Vámmentes Kikötőben, mint a soroksári Dunaág balpartján fekvő székesfővárosi Helyi Kikötőben megvan a teljes lehetőség mindennemű árunak átrakására, a tranzito forgalom lebonyolítására. Ez a körülmény már élénken kezdi éreztetni hatását exportunk fokozásában és így egyúttal a budapesti vízi forgalom növelésében.

A DUNA MINT VÍZI ÚT jelentőségének és fontosságának a háború utáni időkben történt erős megnövekedése arra készítette a dunamenti államokat, hogy kikötőberendezéseiket mindenütt rohamosan fejlesszék, hogy így a nemzetközi versenyben el ne maradjanak. Ezt látjuk Bajorországban, Cseh-Szlovákiában, Magyarországon, Jugoszláviában és Romániában. Ebben a tekintetben egyedül Ausztria kivétel.

Ausztria a háború előtt vasúti tarifapolitikájával a bécsi kikötőbe kényszerítette a sziléziai szénbányáknak a dunai vízi útra törekvő részét, úgy hogy az említett kőszénbányák termékei kevés kivétellel Becsben rakattak hajóra és innen mentek a Délvidékre, Pancsova, Becskerek, Temesvár, Újvidékre és látták el a Duna alsó folyásának vidékét kőszénrel. A cseh és morva ipar termékei szintén az osztrák kikötőkben rakattak át hajóra. A Duna alsó folyásának gabonája és lisztje ugyancsak az osztrák kikötőkből, Bécsből és Linzből szállítottatott el Ausztria különböző részeibe. Ezekben a kikötőkben ennek következtében már a háború előtt is minden tekintetben megfelelő és modern berendezéseket találhattunk.

Miután a háború Ausztriát is nagymértékben megcsönkította, továbbá mivel a sziléziai bányáknak és Csehországnak bánya és ipari terményeit Cseh-Szlovákia Bécs rovására most már mesterségesen Pozsony és Komárom felé irányítja, az osztrák kikötők berendezései a mai forgalmat teljesen kielégítik, sőt ahhoz viszonyítva túldimenzionáltaknak tekinthetők. Így tehát Ausztriában kikötőépítési tevékenységre egyelőre szükség nincs.

A KIKÖTŐI BERENDEZÉSEKET illetőleg azonban annál siralmasabb helyzetet találtak a háború utáni évek hazánkban. A forgalom nagymértékben megváltozott, a liszt és gabona forgalma igen jelentősen megcsappant, a malmoknak hatalmas berendezései, amelyek ezt a forgalmat túlnyomórészt lebonyolították, ma jórészt elhagyatva, védtelenül állanak. A háború utáni időkben a vízre irányult

új áruk forgalmának lebonyolítására pedig nem volt meg a kellő berendezés, átrakásukra nem volt meg a lehetőség. Nem volt petróleumkikötőnk, nem voltak az ipari áruk átrakására szolgáló berendezéseink és ha a hajóval érkező külföldi szén kirakására az új Vámmentes Kikötőben és az új székesfővárosi Helyi Kikötőben időközben lehetőséget nem nyújtunk, akkor ma Budapest partfalain végig mindenütt rakodnak szenet a köztisztaság és közegészség mérhetetlen kárára, úgy amint raknak ma még homokot és kavicsot is.

Ezeket a hiányokat sürgősen pótolni kellett, de Budapest meglévő partfalai mentén modem kikötőt építeni teljesen lehetetlen volt. A városban lévő rakodópartok szűkek és teljesen alkalmatlanok daruk, raktárak elhelyezésére s a vasút által sem közelíthetők meg, sőt még a „Közraktárak“ is olyan szűk területre vannak beszorítva és körülépítve, hogy fejlesztésre a lehetőség itt sem volt megadva. Azonkívül úgy a Közraktárak, mint a dunaparti teherpályaudvar rendkívüli mértékben útjában vannak a mögöttes városrész fejlődésének és már régóta minden oldalról megnyilvánul az a kívánság, hogy ezek az intézmények onnan kitelepíttessenek. Azt hisszük, hogy a legközelebbi gazdasági fellendülés a dunaparti teherpályaudvar egészének, vagy legalább egy részének kitelepítését fogja eredményezni.

De Budapest partfalai egyébként is alkalmatlanok arra, hogy a hajók minden vízállásnál kellő biztonsággal azok mellé állhassanak. Budapest lépcsős és függélyes partfalai inkább csak folyószabályozó és városrendezési műveknek tekinthetők, amennyiben nincsenek elég mélyen alapozva és így alámosás elleni biztosításukra a közepes kis vizek magasságáig érő kőhányásokat helyeztek eléjük. Ezek a kőhányások a hajózást veszélyeztetik és megakadályozzák azt, hogy a hajók közvetlenül a partfalak mellé állhassanak. A dunaparti teherpályaudvar előtti partszakaszon a kőhányások mélyebben helyeztetek ugyan el, de kis vizeknél ezek is akadályai a hajózásnak.

Budapest új kikötőjét tehát a városon kívül kellett elhelyezni. Oly helyet kellett keresni, amely lehetőleg közel van a város szívéhez, a vasút és közút számára könnyen hozzáférhető és módot nyújt kellő hosszúságú partok létesítésére. A nyílt folyónak a városon kívül eső partjai e tekintetben szóba nem jöhetnek, egyrészt mert e partok már szintén be voltak építve, másrészt mert az ilyen nyílt folyammenti kikötőknek megvan az az igen nagy hátrányuk, hogy igen messze terjednek, ha kellő hosszúságú rakodópartot kívánunk előállítani. Azonkívül a folyó folyton kanyarodik, a folyó sodra hol az egyik, hol a másik parton van, a domború partok zátonyosak és ennek következtében kisvizeknél a hajók által meg nem közelíthetők. A folyók domború partjai kikötők létesítésére ennek következtében rendszerint alkalmatlanok, így tehát egy nagyforgalmú kikötő a folyó partjain igen messze terjedne el, a vasútnak és a közútnak a hozzávezetése nehézkes és igen költséges lenne, azonkívül az ilyen messze elnyúló kikötőben az üzemvezetés is sok nehézségbe ütköznék.

A modem, nagyoobszabású kikötőt a fentleírt okokból, de meg sok esetben speciális hajózási okokból is célszerű a nyílt folyókból kitorkoló külön medencékben létesíteni, már csak azért is, mert itt a

partvonalak kifejtése által zárt területen tetszés szerinti hosszúságú rakodók létesíthetők, amelyeknek vasúttal és közúttal való kiszolgálása a medencék kellő elrendezésénél szintén igen egyszerű és viszonylag kevésbé költséges.

Nagy városok közelében úgy a partok, mint a folyómenti területek rendszerint már annyira be vannak építve, hogy az új kikötőket messze kell helyezni a város középpontjától. Budapest ebben a tekintetben szerencsés helyzetben volt, amennyiben a Csepelsziget felső csúcsa, vagyis a szigetnek Csepel községtől északra fekvő része Budapesttől a soroksári Dunaág által elválasztott, árvízjárta területet képezett és így nem épült be. Ez a terület oly nagy, hogy azon nemcsak a mai szükségletnek megfelelő kikötő építhető ki legnagyobb könnyűséggel, hanem még a távoli, a jövő évtizedek szüksége is kielégítést fog nyerhetni. Ezt a területet foglalta le a háború előtt a magyar kormány s ide építette egy nagyszabású, a jövő fejlesztéssel minden tekintetből számoló tervezet keretében e tervezetnek egy részét, a mai kereskedelmi és ipari kikötőt.

Az új KERESKEDELMI ÉS IPARI KIKÖTŐ nemcsak a Csepelszigetnek Csepel községtől északra fekvő egész területét, hanem egyúttal a soroksári Dunaágnak a most már lebontott régi gubacsi gát helyén épült hidig terjedő mindkét partját foglalja le.

A kereskedelmi és ipari kikötő létesítésével kapcsolatosan ugyanis ismét hajózhatóvá kellett tenni a soroksári Dunaágot, hogy ennek a Dunaágnak legfelső három kilométer hosszú szakasza állóvízű, zárt, vagyis dock-kikötőmedencévé legyen kiképezhető.

A soroksári Dunaág az alsó és a felső végén elzáratott és az egész mintegy 56 kilométer hosszú régi folyómeder egy közel állandó vízszinű, igen kis esésű, hosszan elnyúló tóvá, bögévé alakítottát át. Az alsó és a felső elzárásba a hajók áthaladására egy-egy hajózárszilip és azonkívül a Dunaág táplálására vízbeocsátó, illetve az alsótorkolatnál vízleocsátó zsilipek épültek. A soroksári Dunaág mai vízszíne, amint említettük, igen kis eséssel bír, holott a nagy Dunának az esése a Dunaág alsó és felső torkolatai közötti szakaszon középértékben 4.60 métert tesz ki. Közepes vízállásoknál ennek következtében úgy a felső, mint az alsó torkolatnál egy-egy vízlépcső áll elő, amennyiben a Dunaágnak a vize a felső torkolatnál a Duna kis vizeivel, az alsó torkolatnál ellenben a Duna közepes árvizeivel színei. A Dunaág alsó szakaszán a régi nagy Dunameder úgyszólván egészen meg van töltve vízzel. Ott egy 2—300 méter széles, sok kilométer hosszú gyönyörű vízfelület állott elő, amely azt hisszük, Budapestnek előbb-utóbb azt fogja nyújtani, amit Berlin lakossága számára a Hawel tavai nyújtanak.

A soroksári Dunaágot a múlt század 70-es éveiben zárták el a felső vége közelében a gubacsi gáttal és abba csak egy zsilipen keresztül bocsátottak be aránylag kevés tápláló vizet. Ez a víz a felső torkolat közelében lerakta hordalékát és így a régi nagy soroksári Dunameder felső szakaszát teljesen eliszapolta, úgy hogy itt kotrással kellett előállítani az előbb említett zárt kikötő-medencét és az annak folytatását képező hajózársatort. A Dunaágnak mintegy 16—20 kilométer

hosszú szakaszán kellett kotrásokat végezni, míg lejjebb ennél a vízszintes duzzasztott víznél már olyan nagy mélységek állanak elő, hogy ott minden kotrás fölösleges. Sőt a Dunaág legalsóbb végén már 5 méteren fölüli mélységek is találhatóak.

A Dunaág alsó torkolatánál egy hydroelektromos turbinatelep is létesült az ott átbukó víz energiájának az értékesítésére.

A Dunaág felső végén létesített három kilométer hosszú zárt kikötő-medence kotrásából kikerült anyaggal a kormánybiztosság a régi Dunameder balpartját töltötte föl e szakaszon és ezen a feltöltésen létesült a székesfőváros ú. n. ferencvárosi Helyi Kikötője. A főváros itt egy közel 1 km. hosszú partfalat épített, azt vasúttal látta el, raktárát épített és e kikötőjét elektromos portáldarukkal szerelte fel. A főváros eme kikötőjén ugyan már van némi forgalom, de a rendes kikötői üzem itt még nem indult meg.

A soroksári Dunaág jobbspártjáról kiindulól, arra merőlegesen a sziget terepébe nyúlva négy kikötő-medence építése tervezetett. Emek kikötő-medencék hossza 600 és 1000 méter között változik, szélességük 60—80 méter. E medencék közül egyelőre csak egy, a legdélibb épül meg és ipari kikötő-medencéül fog szolgálni.

A szigetcsúcsnak a nagy Duna felé eső részén szintén tervezettek medencék. Az itt tervezett öt kikötő-medence közül legdélen, különállóan és külön betorkolással a Dunába épült meg a petróleum kikötő' medence, egyelőre csak 400 méter hosszal. E medence a szükségnek megfelelően meghosszabbítható lesz. A többi négy medence egy csoportba foglalva van tervezve, egyetlen közös torkolattal a Dunába. Közös torkolattal kell ezeket a medencéket létesíteni, mert a Duna iszapolása következtében a torkolatok fenntartása mindig nagy költséggel jár és azonkívül nem is lehet minden egyes medencének külön torkolatot adni, mert e torkolatok egy része a zátonyos, domború folyópartra esnék. E négy medence közül egyelőre csak egy, a legdélibb épült meg: s ez a vámmentes kikötőnek nagy kereskedelmi medencéje.

A soroksári Dunaágból, valamint a Duna felől a sziget közepe felé nyúló medencék két sora között vezet el a kikötő-főút, amelynek folytatásában a sziget csúcsán, a Kvassay-ról nevezett felsőtorkolati hajózárszilip közelében egy híd vezet át Budapest felé. E kikötői főút jobb- és baloldalán nyerne elhelyezést a medencékhez vezető vasúti vonalak.

A kikötői pályaudvar a soroksári Dunaág balpartján épült meg és a vasút a gubacsi gát helyén készült új hídon vezet át a vámmentes kikötő területére, úgyszintén a szigeten építendő többi medencéhez.

A DUNAMENTI OLDALON már megépült a Dunába külön-külön torkoló föntebb leírt két kikötő-medence: a petróleum-kikötő és a nagy kereskedelmi medence együttesen képezik ma a vámmentes kikötőt. A nagy kereskedelmi medence 600 méter hosszú partfala mellett épült a 30.000 tonna befogadóképességű gabonatórház, amely a legmodernebb pneumatikus berendezésekkel van ellátva. A gabonatórház hossza 100 méter, szélessége 36 méter, a tárház közepén lévő

gépház tornyának magassága 54 méter. A gabonátárház egy része silórendszerű, másik része ellenben padozatos, 11 emelettel. E gabonátárházban nyert elhelyezést az exportunk szempontjából annyira fontos hüvelyes tisztító- és nemesítő berendezés.

Épült azonkívül ugyancsak a medence északi oldalán két, összesen 5400 négyzetméter alapterületű vasszerkezetű rakodósín. A rakodószínek előtti partrészen hat elektromos portáldaru szolgálja a forgalmat. E medence déli oldalán a partok csupán rézsús kőburkolattal vannak ellátva s a mögöttes terület nyílt rakterületet képez. Az e területen szabadon tároló áruk ki- és berakására két nagy mozgó híddaru szolgál, amelyeknél a hidnyílás fesztávola ötven méter.

A vámmentes kikötő másik medencéjének, a petróleum-kikötőnek partjai csak rézsús kőburkolattal vannak biztosítva. Eddig négy ásványolajkereskedelmi cég telepedett ott meg és azok közül egyik ugyancsak a vámmentes kikötő területén egy nagyszabású ásványolajfinomítót létesített.

A vámmentes kikötő ünnepélyes megnyitása a Kormányzó úr jelenlétében 1928 október 20-án ment végbe. De miután rövid néhány nappal utána a hajózási évad lezárult, továbbá miután a börze a vámmentes kikötőt csupán az 1929. évi terményre ismerte el teljesítőhelyül, a vámmentes kikötő forgalma tulajdonképpen csak 1929 második felében indult meg teljes mértékben.

A kikötő építése alatt nagyon sok esetben, mondhatnák állandóan kellett hallanunk azt, hogy a kikötőre fordított összegek céltalanul adattak ki, mert a kikötőnek forgalma nem lesz. A valóság erre a véleményre a legerősebben, a legszembeszökőbben cáfolt reá. Mindjárt az első üzemi évben a forgalom a vámmentes kikötő összes férőhelyeit, rakterületeit majdnem teljes mértékben lefoglalta és a daruk is oly mérvben vétettek igénybe, hogy azok időnkint a forgalmat nem győzték és sok esetben éjjel-nappali szolgálatot kellett bevezetni.

A vámmentes kikötő mindkét medencéjének összes forgalma, az árukat csak egyszer, a ki- vagy pedig a beérkezéskor véve számtásba, az 1929 július 1-étől 1930 június 30-áig terjedő első, tehát kezdeti évben 255.000 tonna volt, amely összegből a gabonátárház forgalmára mintegy 42.000 tonna, a darabáru-színekre 18.000 tonna, nyút rakterületekre 50.000 tonna, közvetlen átrakásra 70.000 tonna és a petróleum-kikötő forgalmára mintegy 75.000 tonna esik. A vámmentes kikötő vízforgalma ugyanez idő alatt 230.000 tonna volt.

Az 1930. év második felében a vámmentes kikötő forgalma az előző évihez képest még növekedett, úgyhogy máris felmerült újabb raktárak és daruk építésének szüksége, mert ezek nélkül a vámmentes-kikötő üzemét alig lehet jelentősebb mértékben növelni és a mindenfelől jelentkező szükségletet és kívánságokat teljes egészében kielégíteni.

A vámmentes kikötő állami kezelésben van, annak üzemét az e célra alakított kereskedelmi szervezet: a Vámmentes Kikötő Igazgatósága vezeti közmegelegedésre.

A kereskedelmi kikötő egyéb részeiben már szintén van némi forgalom. A soroksári Dunaág forgalma is számottevő már, bár a főváros helyi kikötőjében még nem indult meg a rendes üzem, az ipari kikötő nem készült még el, s a soroksári Dunaág munkálatai sem fejeztettek még be.

A felsőtorkolati Kvassay hajózásiipen az 1929—30. költségvetési évben 137.000 tonna áru lett átszilipelve, amelyből mintegy 113.000 tonna a fővárosi kikötő felé 33.000 tonna egyéb helyekre, Pesterzsébet, Csepel, Soroksár községekbe irányult. A Dunaág forgalmát képező árukból 46.000 tonna esik szénre, tűzifára és épületfára, 48.000 tonna nyersolajra, 22.000 tonna sóra, 6000 tonna pirite és 15.000 tonna egyéb árukra.

A vámmentes kikötő két medencét magában foglaló egész területe kerítésfállal van körülveve. Az e körülzárt területen létesített mindenemű építmények költsége az itt lévő vasutak és közutak költségeivel együtt 15 millió pengőt tesz ki.

A soroksári Dunaág hajózhatóvá tétele, a dunaági kikötő-medencének a létesítése, a Dunaágon keresztülvívó két híd építése, a kikötő-pályaudvar, a vasutak és közutak természetesen szintén jelentős költségeket emésztettek fel, amely befektetéseknek a haszna abban az arányban lesz mindinkább érezhetővé, amily arányban a kikötő nagy tervezetének különböző részei mindinkább kiépülnek és a forgalomnak átadatnak. De már így is rendkívül nagy és a befektetett tőkékkel mindenképpen arányban álló, sőt azokat meghaladó az az értéknövekedés, amely a soroksári Dunaág rendezése, a hidak, közutak és vasutak építése, úgyszintén az ármentesítési munkák következményeképp a kikötő részeire fenntartott területeknek és a soroksári Dunaág parti területeinek értékében előállott.

ABBÓL, hogy a vámmentes kikötő összes rakterületei már az első üzemévben teljes mértékben lefoglaltattak, nyilvánvaló, hogy itt olyan közhasznú építkezés hajtatott végre, amelyre Magyarország és Budapest közgazdasági életének, főként pedig kivitelének a legnagyobb mértékben szüksége volt. Nyilvánvaló ebből is, hogy a Duna mint vízi út rendkívüli fontossággal bír ma is hazánkra nézve.

De hogy megítélhessük, vajjon a jövőben is ugyanilyen lesz-e a Dunának a fontossága, röviden ki akarok térni még annak a kérdésnek a tárgyalására, hogy milyen befolyással és visszahatással lesz a legújabb közlekedő eszközöknek, a gépkocsiknak és a légi járműveknek fejlődése és mindnagyobb elterjedése a vízforgalomra.

A vízforgalom a vasutak versenye következtében ma már nagyobb-részt csak azokra az árukra szorítkozik, amelyek nagy tömegekben jelentkeznek nagyobb távolságra való szállításra és amelyeknél a szállításnak a gyorsasága nem főfontosságú. A kisebb tömegű és gyorsabb szállítást igénylő áruk a vasutat veszik igénybe, bár igaz, hogy újabban a gyorsabb járatú motoros uszályhajóknak versenye a darabáru szállításban a vasutakra nézve érezhetővé kezd válni. A légi forgalom, amely elsősorban a gyors szállítást célozza, a vízforgalomra nézve egyáltalán nem jelent versenytársat, hanem csupán a vasútra nézve, mert attól a személy- és áruszállítás egyrészét elvonja. A gépkocsik kisebb távolságokra a vasutaknak igen jelentős versenytársai, sőt még nagyobb távolra is oly helyekről, amelyek a vasút által közvetlenül meg nem közelíthetők.

Mindenfelé úgy a kontinensen, mint Amerikában is a vasutak nagyon érzik már a közúti gépjárművek versenyét. Ezzel szemben a vízforgalomnak, amely elsősorban a nagyobb, 100—150 kilométeren

felüli távolságokra való szállítást van hivatva lebonyolítani, a gépkocsi nem jelent konkurrenciát. Sőt ellenkezőleg a gépkocsi igen jó tápláló eszköze a vízi útnak, mert lehetővé teszi tömegárúknak a vízhez való szállítását olyan helyekről is, amelyeknek vasúti kapcsolata nincs és amelyek a vízi úttól olyan távolságban fekszenek, hogy azoknak a régi lófogató járművekkel való elérése és kiszolgálása már nem bizonyult gazdaságosnak.

A gépkocsi mondhatjuk kiterjeszti annak a folyómenti sávnak a szélességét, amelynek terményei a vízi út forgalmát táplálják.

A hosszú századok folyamán a gazdasági élet átalakult, intenzívebbé, gyorsabban lüktetővé vált. Új és új közlekedő eszközök jöttek létre, a régiek átalakultak, tökéletesültek, de a vízi út mindezek versenyében megőrzi helyét, fontosságát és jelentőségét.

MAURER GYULA

AZ ÉPÍTŐ MAGYARORSZÁG

M^{INTHA} csak összebeszéltek volna az emberek. Akinek Melmondtam, hogy az idei évet a háború utáni Magyarország építő munkájának helyszíni megismerésére fordítom, csodálkozva nézett rám és kisvártatva valami ilyet kérdezett: Úgy-e nálunk nem talál semmit németországi és franciaországi tapasztalatai után?! Találtam. Sok meglepőt, újat, örvendetesét, sok kiáltó hiányra is bukkantam. Az „építő“ jelző megilleti hazánkat és akinek magamhoz hasonlóan módja van összehasonlítást tenni szigorúan tárgyilagos alapon, nem tagadhatja meg a lefolyt tíz év építő munkájáért kijáró elismerést, ha a szociális érzék nem is nagyon mutatkozik meg benne.

A figyelőszemű utas csakhamar észreveszi, hogy a háború utáni magyar idők építkezése valóban országos, azaz a falvak új „negyede“ éppúgy megépült, mint a városoké. Minden faluszélen ott virítanak az új piros cseréptetők, a „nádfödeles kisházikók“ erősen tünedeznek már és az ország villamosítása is erősen érzékelhető. Általános képül a két legősibb épületfajta: a lakóház meg a templom szaporodása marad meg az emberben; ha idegen volnék és az ország beutazása után arról kellene számot adnom, miféle új középületet láttam legtöbbet, templomot mondanék.

Az építő Magyarország kevés jelét mutatja a tárgyias új építési stílusnak. Építészeti forradalom távolról sem mutatkozik nálunk, e tekintetben az építő Franciaországgal tartunk. Műegyetemünk tanárai, kik a legtöbb háború utáni jelentősebb épületünk tervezői, nem forradalmi újítók és Wälder Gyulával azt vallják, hogy lelkiismeretlenség valamely város stílusegységét megbontani. Stílusváltozás ezért legjobban a templomoknál mutatkozik; 20—30 évvel ezelőtt a legtöbb ember el sem képzelhette a templomot máskép, mint a XVIII. század végéről való barokkformában; egyik falusi templomunk úgy hasonlított a másikhoz, akár a tojások egymáshoz, városban két hasas barokktorony jelentette a falusi egy toronyhoz mérten a változást. Az új magyar templomépités szakít a barokkegyhangúsággal, inkább a román stílushoz tér vissza faluhelyen is, mint például a balatonfüredi új katolikus templomnál, mely a Csupak-kömyéki vörös kőből készült és egyik legérdekesebb példája az új templomépitésnek; látni az olasz falusi templomokéhoz hasonló új tornyokat is; érdekes és teljesen új kísérletül pedig az Árkai-féle Budapest—városmajori és Győr—gyárvárosi katolikus templomok szolgálnak.

Általában a különböző felekezetek mind derekasan építettek az elmúlt évtizedben. Csak Budapestet kell itt említenem; a Lágymányos ciszterciarendi építkezése, a református egyház templom- és bérházépítése, tőzsomszédságban az új evangélikus templom és papiak, a hídfőnél a feldebrői templom mintájára megépített gellérthegyi sziklakápolna aránylag igen zsúfolt területen mutat nagyarányú egyházi építkezést. Az egyházi építőkedv a budai hegyvidéket is birtokába vette: a Sas-hegy valósággal kiemelkedett a Notre Dame de Sion apácarend új templomával és leánynevelő intézetével az elhagyatottságból; a Széchenyi-hegyről messzire eltekint a Duna mentére az Isteni Szeretet leányainak pompás templomosrendháza, a Szent Margit-intézet; a Zugligetben az Angolkisasszonyok fejezték be templomuk és rendházuk építkezéseit és a szomszédban, a Budafoki-út mellett ott van a Manréza, jezsuitarendi templom és rendházzal. A Rózsadombon az Orsolya-rend építette meg Szent Angela intézetét. A hegyvidékre került a reformátusok leánynevelőjének, a Baár-Madassnak új intézete is. A pesti oldalon szintén találunk sűrű templomépítési helyeket, így az Üllői-út végén, ahol a Rezső-téren a Ferenc József fogadalmi templom kezd végre megvalósulni; alig ötperces távolságban pedig a most felszentelt új, kéttornyos külsőferencvárosi plébániatemplom emelkedik. Ugyancsak a Rezső-téren építik meg a reformátusok a Hősök emléktemplomát. Ha ezekhez még felsoroljuk az érseki főgimnázium új templomát a Kelety Károly-utca végén, a Béke-téri, Szondi-utcai és Kerepesi-úti új katolikus templomokat, a Regnum Marianum városligeti templomát, a kőbányai új lengyel katolikus templomot, a zuglói r. k. kultúrházat, a pesti izraelita hitközség Dohány-utca és Wesselényi-utca sarkán, a templom mellett történő nagy építkezését, az Abonyi-utcai izr. gimnázium hatalmas épületét, úgy be kell látnunk, hogy e különböző hitfelekezetek megtették kötelességüket. Hogy ebben úgy az állam, mint a főváros erőteljesen támogatta őket, érdemüket nem kisebbíti. A sok templomépítés mellett kiáltó ellentét a fővárosban a Rókus-kórházzal való bosszantó tehetetlenség.

A világháború kitöréséig Budapest székesfőváros lakásépítő politikája mintegy húsz esztendő alatt 6120 lakást teremtett 66 új iskolával. E munka javarésze az úgynevezett Bárczy-korszak derekára, a tizedes évek végére esett. Érdekes összehasonlítani a XX. század három évtizedének adatait:

1899—1908	alatt	4140	új épület	épült	Budapesten
1908—1919	„	4663	„	„	„
1919—1928	„	3422	„	„	„

A század kezdetén, 1900-ban 16.254 ház volt csak a fővárosban, 1929-ben 24.216, ebből 21.515 a lakóház. A lakások száma 1910-ben 174.256; 1920-ban 206.467; 1929-ben 234.915; a legutóbbi évtized munkája tehát még aránylag kedvezőnek volna mondható, ha az új lakások a szegény emberek számára megfizethetők volnának. Még jobban szembetűnik a haladás mértéke a rendes lakószobák számának ugrásánál: 1920-ban ez 400.261 volt, 1929-ben 450.228. A lakások számának emelkedése azonban csalóka tünet, mivel minden új bérház antiszociális tényt jelent valójában a jövedelmekkel arányban nem álló lakbéréivel.

Legnagyobb arányú, de a főváros közönsége által legkevésbé ismert építési tevékenysége volt ez évtized folyamán egész országunknak a budapesti kereskedelmi és ipari kikötő, mely 1000 kát. hold terjedelmű és egész épületbirodalommal tette az addig elhagyott vidéket; itt látható a Kvassay-híd, a két Dunaág másfélméteres szintkülönbségét kiegyenlítő zsilipmű, a soroksári Dunaág belső kikötője, a tranzító-forgalomnak készült főági külső kikötő; a vámmentes kikötő; a petróleumkikötő legforgalmasabb valamennyi kikötőrész között. Nagy emberi mozgalom majd a fővárosi központi élelmiszervásár Soroksári-útra való kihelyezésével fog keletkezni e kövel és épületekkel megrakott vidéken.

Az állam az elmúlt évtized alatt az építő ország és nemcsak az építő Budapest érdekét szolgálta. A túlméretezett fővárossal szemben ezt az építőpolitikát csak helyeselni lehet; a „Budapesten kívül nincsen itt semmi“ és e „vidéken nem érdemes élni“ balhítet az erőteljes vidéki építkezés, városodás talán letöri egyszer. Az állam budapesti építkezései így nem valami nagyarányúak; a lakásínség leküzdésére szolgáló bérházait nem tekinthetjük jelenleg a szegény ember igazi segítésének, az állami bérházak száma kevés és az odvas pincék helyébe emberhez illő otthont teremteni a lakásépítőakció nem tudott.

Legjelentősebb állami építkezésünk a fővárosban az Országos Társadalombiztosító Intézet fiúmeiúti székházkibővítése 68 m magas tornyával, mely afféle mérsékelt felhőkarcoló jellegével új képet fog adni a város eddig ugyancsak elhanyagolt egy részének. Serényen építtetett az ország minden táján a postakincstár, meg rendőrpalotáival és csendőrlaktanyáival a belügy, a főváros egyik leghatalmasabb újabb állami épülete is a postáé: a budai postapalota. Másik nagy fővárosi postaépítkezés az Egressy-úti központi postai járóműtelep, mely hatalmas kocsiszínével és hét 3—3 emeletes lakóházával mintaszerűen modern intézménye új autókocsiszínekben igazán nem bővelkedő fővárosunknak. A Váci-út 17. száma alatt szintén új postapalotát kapunk, a Lipót-központ székhelyét; a Lágymányos-telefonközpont is új épülethez jut, az ide közel lévő Budafokon pedig új automataközpontot emeltek.

A Máv. a Podmaniczky-utcában, Lehel-utcában és a Gyáli-úton építtetett alkalmazottai számára nagy lakótelepeket, nem szólva sok vidéki házáról.

A Magyar Nemzeti Bank pénzjegynyomdájának emeltetett új épületet a Markó-utcában. Vidéken új palotái vannak Szombathelyen és Cegléden.

Az állam tulajdonában, de jórészen az amerikai Rockefeller-alapítvány költségén készült a Gyáli-út elején lévő Országos Közegészségügyi Intézet. Ha most még felemlítjük a vallás- és közoktatásügyi minisztérium által a Margitszigeten építtetett fedett Versenyszodát, a nevezetes új állami középületek sorával elkészültünk.

A felsorolásból látnivaló, hogy inkább az állam üzemei és az állami jellegű intézmények építkeztek a fővárosban, a szorosabb értelemben vett állam lakóházak emeltetésére fordította pénzét új, monumentális városdíszítés helyett. Így eshetik meg, hogy a főváros második legforgalmasabb helyén még mindig szörnyű foghíjasság tátong a szemlélőre: a lebontott régi Nemzeti Színház telke.

Hangsúlyoznunk kell, hogy az állam budapesti lakásépítkezései már kezdetben sem indultak meg a németekéhez hasonló lendülettel és az igazi nagy bajon nem segítettek; a kisember máig sem tud lakáshoz jutni. Az állami lakásépítés szükségessége változatlanul fennáll, hiszen az új magánbérházakban a legtöbb ember egész évi jövedelmének felét, sőt háromnegyedét elfizethetné lakbérnek. Az állami lakásépítés útját ezek az adatok mutatják:

1919—1920: A Mária Valéria, Ehmann-, Augusztá-, Gubacsi-úti, Lenke-úti, Újpesti vonatszállási barakktelepek szükségslakásokká való átalakítása: 2000 lakás;

1921—1922: A pestszentlőrinci Lipták-Iőszertelep átalakítása lakásokká: 500 lakás;

1923—1924: Juranics-utcai és Pongrác-úti kislakásos új telepek, 13 kétemeletes ház: 320 lakás; e telepeknek 32 földszintes házzal való kibővítése: 2x5 lakás; az Augusztá-telep kibővítése: 220 lakás; a pestszentlőrinci telep kibővítése: 140 lakás.

Az évtized első felében ily módon az állam elég szép számú lakást teremtett részben való építőmunkával a város külső területein. Emlé-

kezhetünk rá, hogy ez építómunkát úgy a központoktól való távolság, mint a közművek hiánya miatt elégedetlenség kísérte; át kellett térni a belsőterületi sorházépítésre.

Az állami sorházak első csoportját 1924-ben vette meg az állam a Bankárok Egyesületétől. A Márvány-utcai félbenmaradt bérház volt az, melyet 1925-ben adták át 51 lakással a bérlőknek.

1925-ben készült el a 98 lakásos Bethlen-udvar, mely egyike Buda leg-hatalmasabb épületeinek és a máig is álló tabáni viskók között végre az új Tabán komolyabb eljövételét mutatta. Csakhamar nyomon követte a belügyi tisztviselők Rakovszky Iván-háza. Ugyancsak ebben az évben készült el a Munkácsy-utcai állami bérház kétemeletes ráépítése: 100 lakás; a teljesen új Hunyadi-utcai bérház: 20 lakás; ekkor vette meg a népjóléti minisztérium az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés Ráday-utcai bérházát, mely a megelőző esztendőben készült el, ez 46 új lakást jelentett; ekkor vette bérbe az állam a fővárostól a Zita-barakktelepet: 381 lakás;

1926: Visegrádi-utca 32. sz. állami bérház: 19 lakás; Sziget- és Tátra-utcák sarkán emelt új bérház: 20 lakás; Pannónia- és Sziget-utca sarkán épített új ház: 21 lakás; Pestszentlőrinci-telep bővítése: 300 lakás

1928: Kinizsi-utcai bérpalota: 46 lakás.

Hogy az állam lakásépítkezése nemcsak a budapesti, könnyen észrevehetőbb, kirakatibb lakásszükséglettel igyekezett törődni, annak bizonyítéka az az 1600 lakás, melyet 36 vidéki városban építtetett, úgyszintén a kispesti Wekerle-telep nagy kibővítése.

Változott-e a főváros képe a lefolyt évtized építkezéseivel? A német városképváltozásokhoz mérten nem valami nagyon. Néhány emelettel megmagasodott a háztömkeleg. Budapest fiatal és moderm város, hol nem értek meg még a házak erdei a csákányozásra. Az átépítés lelki szükségletei sem mutatkoztak még nálunk úgy, mint a külföld bizonyos helyein. Legjobban Buda eddig legkevésbé beépített, de a város belső részeihez aránylag kedvező közelségben fekvő vidékeit építtették be, így a Krisztinaváros külső részét, a Németvölgyet, ezek a tájékok rövid idő alatt egészen elpestiesedtek. Sűrűn kezd beépülni a Lágymányosnak a Gellérthegy alatt vonuló része, a Lenke-út környéke. Itt a század eleji nagy városfejlődési lendület kapott szép folytatást. Sajátságos, hogy a nyugati városokban annyira kedvelt nagyáruház nálunk nem tud meggyökeresedni e város arányaihoz illő számban és méretekben. A Corvin-áruház most befejeződő újabb építkezése a nagyáruház sikerét jelenti, bár még az így megnagyobbodott méretekben sem oly kiemelkedő és erősen szembevető intézménye a városnak, mint például egy-egy németországi Karstadt-áruház. Viszont nehezen tudunk szabadulni még mindig attól a nagy bajunktól, hogy szabadabb területen valóban mutatósán szép épületeinket sorházak közé szorítjuk. Erre a Beszkárt Akácfa-utcai új székházát hozhatom fel példának, mely valamely téren igazán hatna mindenkire, így azonban alig van távlata. Ellenkező példa a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. palotája a Kossuth Lajos-téren, szép háttere ez a Kossuth-szobornak. Közismert hiba, hogy a város belsejében parkok nem szaporodnak; sőt, mint az Erzsébet-tér példája bizonyítja, még a meglévőkből is elcsúsznak. Ha már a parkoknál tartunk, illő megdicsérnünk a főváros kertépítő és gondozó tevékenységét, melynek még arra is volt gondja a Gellérthegy szép rendbehozásán kívül, hogy a Népliget sokáig teljesen gondozatlan nagy területeit igen szépen parkoztassa. E hatalmas és kellemes nép-

ligeti parkról a főváros népének igen nagy része nem is tud, legfeljebb a kitűnő és csendes utakért autózók vetődnek oda. Építómunkánk mutatós és áldozatos büszkesége az új lóversenyter. Arányaival és modernségével érdekes a Székesfővárosi Autóbuszüzem Szabó József-utcai kocsiszíne. Levegős, modern értelemben kellemes lakóházak a Böszörményi-úti banktisztviselő-házak, úgyszintén a Ganz-Danubius Rt. tisztviselőházai.

Budapest székesfőváros közönsége a lefolyt évtized alatt monumentális épületet a Maglódi-úti Horthy Miklós szeretetotthon kivételével nem emelt. Ez a szeretetotthon központi módon, zárt rendszerrel helyez el 1600 szegénysorsú fővárosi férfit és nőt. Az állam kiadás hozzájárulása (480.000 P) mellett épül, a főváros 3 millió pengőt szánt rá eddig. Egyik hatalmas megvalósítása ez a Horthy-jubileum alkotási terveinek. Egyebekben azonban a főváros középítkezéseit ugyanaz a tünet jellemzi a lefolyt évtized alatt, ami a magánépítkezések java-részét: a ráépítés, a hozzátoldás. Tagadhatatlan, hogy jelentős dolgok teremtődtek így; például a Széchenyi-strand- és népfürdő, mindkettő valóban a dolgozó emberek érdekét szolgálja és így megéri azt a 4,400.000 pengőt, amibe került. Nehezebben állítható ez az ugyancsak toldással készült, igen szép Gellért-hullámfürdőről, mely az idegenek és a gazdag vagy szabadjegyes fővárosiak tetszését joggal megnyerhette, az átlagos dolgozók azonban magas árai miatt csak kívülről, a kerítés mögül méltathatják a ráfordított 760.000 pengő értékes befektetését. Annál feltűnőbb ez, mivel a háború utáni Budapest más építkezésein szociális érzék is mutatkozik. Így felemlíthetjük a Dandár-utcai népfürdőt, mely első a kerületi népfürdők sorában; a Madarász-utcai csecsemő- és gyermekkórházat, melyet még a háború utolsó évében kezdett a főváros építeni, majd a népjóléti minisztérium folytattatott, hogy 1926-tól ismét a főváros vigye tovább 1929-ig. A szociális gondozás jegyében születtek a tüdőbeteggondozók is. A fővárosi bakteriológiai intézet szép új épületet kapott a Gyáli-úton. A jóléti gondozás jegyében épült bővebbre a gázművek óbudai lakótelepe, a villamosművek pedig a lágymányosi Hengermalom-úton építették meg mammutlakótelepüket. Sajátságos, hogy a főváros 1928-ig csak barakkokkal és ráépítésekkel gondoskodhatott új iskolahelyiségekről, míg ugyanakkor az állam az iskolák tömegeit építette országszerte. (Sváb Gyula állami tanyai iskolái!) Ezen a hiányon nagy igyekezettel igyekeztek segíteni az 1928-ban megindult iskolaépítések; kilenc új iskolaépületről van szó, melyek közül legnagyobb az égetően szükséges Németvölgyi-úti. Sok pénze megy rá a fővárosnak a ferencvárosi helyi kikötőre; mint említettük már, ide kerül le az élelmiszemagyvásár, melynek tervei méltók Budapesthez. Ugyancsak jelentékeny épületbővítések és új építések lesznek a marhavágóhídon és vásáron, meg a sertésvágóhídon és vásáron. Ezek elhatározott tervek, azonban még nem valóságok és így a tíz év mérlegébe nem illenek bele. Lássuk inkább, mit tett a főváros a lakótelepek létesítése, a külföldön annyira büszkén mutogatott „Siedlung“-ök vagy „settlement“-ek terén?

Azt mondja Liber Endre székesfővárosi tanácsnok a nemzetközi építő-kongresszus alkalmából kiadott „Középítkezések Budapesten 1920—1930“ című

fűzetében, bogy sok új fővárosi ház és telep népjóléti felszerelése dicsekvés nélkül mintaserűnek mondható. Ilyenek például a Lenke-úti, Bécsi-úti, Vád-úti 159—lói. számú, Palotai-úti, Haller-utcai, Ceglédi- és Kolozsvári-úti kislakásos bérházak és telepek. A tanácsnok e megállapítása figyelmen kívül hagyja az új fővárosi bérházak ellen szóló állandó panaszokat: drágák bennük a lakások és kényelmetlenek, sok helyen nem építettek fürdőszobát. Közös fürdőszobával ma már az egyszerűbbnek tartott emberek sem elégednek meg. A legnagyobb bérháztelepen (Bécsi-út) 451 lakás van, a legkisebb házban 36. Összesen 84 bérháza van ma Budapestnek, tehát a főváros a legnagyobb házi úr. A 84 házból 57 épült az utóbbi évtizedben. A Markó- és Honvéd-utca sarkán most készül az 58-ik.

A magánépületek közül érdemes felemlíteni a Corvin-színházat és az Ingatlan Banknak köréje épített Corvin-házát, a Majláth-féle bérházakat a Kelety Károly-, Bimbó- és Mész-utca sarkán; a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. Sándor-utcai új székházát, csepeli és lakóhegyi adóállomásait, az Ingatlan Bank bérházait. A Horthy-jubileum budapesti terveit is felsorolhatjuk: Horthy Miklós-híd (Boráros-téri); a rákkutató-intézet, a közalkalmazottak nagy gyógyintézete a Fűvészkert helyén, a hadirokkantotthon és végül a kőbányai óhegyen épülő 1000 házas családiház-telep. A fővárossal szomszédos Albertfalva lakótelepe tarka házaival sok embernek ad már lakást.

A lakástalan lakosságú Budapest a lefolyt évtized második felében sem ébredt rá önmaga iránt való legfőbb kötelességére: polgárainak megfizethető és egészséges lakásokkal való ellátására.

Vidéken az új, számos helyen monumentális középületek vonják magukra az érdeklődők figyelmét. Az utóbbi évtized alatt a vidék kilépett az örökös hamupipőke sorsból; a lakásépítést a városok és községek előbb megkezdték, mint a főváros. A városiasodás két főjele, az aszfalt és a villany mindenütt megjelent.

Szeged fejlődése egyik legértékesebb jelensége csonkaországunk utóbbi tíz esztendejének. Az örökbérletek rendszere temérdek kisembert juttatott itt lakóházhoz. A Gedón túl lévő Fodor-telep, úgyszintén a körtöltés külső oldalán levő Régi- és Új-Somogyi-telep jelzi legjobban ezt az építkezést. Az Új-Somogyi-telep már Tápéig ér, az összeépítés teljesnek mondható. Hatalmas építkezési lendületet látunk a Tisza túlsó partján, Újszegeden is. Mindjárt a hídnál ott épül a sportuszoda, odább pedig számos új magánház. A Tisza-partja üde képet ad a hatalmas víziélettől, szebbnél szebb csónakházak sora örvendezteti meg a sport barátait, nem is szólva a strandfürdőkről. A tanyavilágot az új, mintegy 70 kilométer hosszúságú kisvasút immár teljesen közel hozta a városhoz. A kisvasút Rudolf-téri végállomása kényelmes beérkezést biztosít a tanyák ügyes-bajos népének. A nagy árvíz után felépült Szegeden régebben is volt nézni való az idegenek számára, ezentúl azonban Szeged az ország legmutogatnivalóbb helyei közé fog tartozni. A Fogadalmi-templom, meg az egyetemi tudományos intézeteket, valamint a püspökség! rezidenciát magába foglaló árkados palotasor szépsége még az egyébként folytonosan gáncsoskodó embereket is lenyűgözi. Ezt a teret minden tekintetben joggal nevezhetjük az ország egyik legszebb terének, és a külföld számos világhíres tere mellé oda sorakoztathatjuk. Aki fájlalta eddig Magyarországon a városok egyéni szépségeinek, jelentős építészeti értékeinek hiányát, megnyugszik Szegeden, itt valóban nagyot alkottak. Az egyetemi klinikák épületei inkább célszerűségükkel és levegőségükkel tűnnek fel, semmint külső díszekkel. Az egész klinikai telep hatalmas mérete és rendezettsége teljesen újjá tette a Tisza-partnak a két híd közé eső részét. Az egyetemi építkezéseken kívül hatalmas arányú iskolaépítések vonják magukra a figyelmet,

az iparostanonciskola, meg a gyakorló-polgáriiskola óriási palotái még tízszor akkora városban is feltűnést keltenének. A város számos bérházat építtetett elszórtan a legkülönbözőbb helyeken, így többek között a Kálvária-téren, a Kossuth Lajos sugárúton. A Máv. háromemeletes lakóházat emelt, a Társadalombiztosító Intézet pedig székházát a Gizella-tér és Tisza Lajos-tér sarkán. A Horthy-jubileum alkotási tervei között ott van a tényleges szolgálatban megrokkant katonai egyének rokkantotthonának felépítése. Sokan vannak, akik e hazánkra elsősorban jellemző háború utáni szegedi építkezésekben a vidék szinte erőszakos emelésének jelképét látják. A németekkel ellentétben nálunk valóban erős decentralizáció mutatkozik meg nemcsak az építkezésekben, hanem az élet egyéb területein is. Míg a németek ma Berlinbe igyekeznek összezsúfolni mindent, addig nálunk budapesti intézmények kerülnek vidékre. Ez azonban jól van így. Szegedet az új építkezések valóban az ország második városává teszik, csökkentik a közte és Budapest között lévő nagy különbséget és ha ma talán panaszok hangzanak is el az erős építkezési ütem miatt, bizonyos, hogy a jövő idők Szeged építetőit meg fogják csodálni. A pompás épületekhez most hathatós idegenforgalmi propagandának kell csatlakoznia; az idén már elég jól megindult belső idegenforgalmat Szeged felé is kell irányítani. A Máv, amely szintén hozzájárul Szeged külső képének még szebbé tételéhez, kiadhatna hétvégi jegyeket Szegedre is. Érdemes a magyar turisztikát Szegedre irányítani, a hegy helyett síkságot kapunk itt, de pompás, érdekes síkságot. Ha Budapest világszerte sikert aratott a „Jöjjön három napra Budapestre“ című idegenforgalmi akciójával, Szeged is csinálhatna egy vagy kétnapos ilyen akciót, legalább az országon belül. Nem járna vele rosszul; aki egyszer járt Szegeden, csak híveket szerezne neki.

Debrecen legjelentősebb építkezései szintén az egyetemi épületek, öt részben épülnek ezek már 1912 óta. Az öt rész a következő: 1. Orvosi-telep. 2. Központi egyetemi épület a természettudományi intézetekkel és könyvtárral. 3. Fűvészkert. 4. Tanári villalakások. 5. Ifjúsági sport-telep. Debrecennek nagy szerencséje az egyetemi épületeknél, hogy a nagyszerű tervek még jóval a világháború előtt készítették el és kivételükbe még békeidőben belefogtak. A háború alatt is folytatták az építkezéseket szünet nélkül, bár csak igen lassan. Háború után pedig, bármekkora volt is a takarékoság szükségessége, csökkenteni már nem lehetett a meglévőket. 1923-ban készült el a belgyógyászat, sebészet, röntgenintézet, központi klinikai főző- és mosóintézet, gyógyház. 1924-ben a gyermekklinika, 1925-ben a bonctani csoport az összes orvosi elméleti intézményekkel. 1926-ban a szemészet, bőr- és bujakkórtani intézet, elme- és idegklinika és a nőgyógyászat. 1926-ban az ifjúsági sporttelep. Mindezek az egyetemi épületek a szegediekkel ellentétben csak egyemeletesek, kivéve a bonctanit és a nőgyógyászatot. Az egyemeletes szép paloták összhangzatosan beleilleszkednek a Nagyerdő tölgyeibe. Új életet nyert ez a Nagyerdő is, mely régebben sokat emlegetett, de ritkán látogatott helye volt Debrecennek. Ma már csak az egyetem miatt is állandó élet van benne. Az egyetemi központi épület 1931-ben készül el, a természettudományi intézetekkel és könyv-

tárral együtt. Másik igen nevezetes építészeti eredménye Debrecennek a májusban megnyílt Déri-Múzeum, mely az országSZerte fejlődő múzeumok között vezetőhelyet foglal el és még magasfejlettségű igényekkel is mindenképpen méltó a megtekintésre. A múzeum épülete az öreg kollégium stílusához igazodik. Igen fontos egész Debrecen szemében a mélyfúrás eredménye, mely a szoboszlói példán felbuzdulva, gyógyvízért történik, de ha ezt nem is, legalább forró vizet bizonytal fog kapni általa a vízben szűkölködő Debrecen és ekkor a város nagy fürdőtelepet csináltat. Aki a háború előtt járt Debrecenben, bizony nem ismer rá a „maradandóság“ városára: amit az átlagos magyar Debrecenről tud vagy elképzeli, eltűnt. Új városrészek emelkednek mindenfelé, parkokkal, a modern nagyvárosi élet számos kellékével. Gondja van Debrecennek tanyavilágára is; míg régebben csupán 16 tanterem szolgálta itt az oktatásügyet, az utóbbi öt év építéseivel ma 60 tanterem áll a tanyaiak rendelkezésére. A külső területeken olcsó kislakásos-bérlőpalotákat emeltek. A város belső területén igen szép barokkbérlőpalota épült a Szent Anna-utcában. Fel kell említenünk az új iparostanonciskola palotáját is. Az új postapalota díszes a városnak. A közeljövő legjelentősebb építkezése a debreceni új városháza lesz, melyet 3,000.000 pengő költséggel terveznek. A Horthy-jubileum új kórházat ad Debrecennek, melyet a kormányzóról neveznek el.

Pécs egyetemi építkezései nem oly nagyarányúak, mint a debreceniek vagy a szegediek. Itt az egyetem központi épületének a régi reáliskolát foglalták le; az orvosi klinikához is elegendő számban kaptak alkalmas régi épületeket. Így a szülészeti klinika a régi bábaképzőben nyert otthont és az átalakítás után egyike lett az ország legjobb klinikáinak. Az új klinikák már elég korán elkészültek és ha külső dolgában nem is valami meglepők, belső berendezésük a legmodernebb. 1927-ben tették le a jezsuitatemplom alapkövét; ez a templom a Piusz-intézettel nagyban emeli a mecsekajli város amúgy is előnyös külső megjelenését. A ciszterciarend Maurinum tanárképző intézete és kollégiuma a második újabb nevezetes épület Pécsen. Mióta a volt Zrínyi Miklós nevelőintézet előlépett közrendészeti akadémiává, újabb főiskolával gyarapodott Pécs. Ez a Közrendészeti Akadémia szintén épített. Az újabb építkezéseknél országos irányelv az, hogy minden várost a maga eddig jellegzetes stílusában hagyjanak meg. Pécs a román stílusnak lesz jellegzetes városa hazánkban, Székesfehérvárnak a barokk jutott, Szombathely reneszánszstílusú várossá fejlődik, a nagy alföldi városok pedig a Lechner kezdeményezte magyar stílust igyekeznek lehetőleg megtartani. Ez az általános elv ugyan nem vihető feltétlenül keresztül mindenütt, de Pécs román-stílusú még legjobban megóvható. A városnak különben a legutóbbi évtizedben is legfőbb gondja-baja a csatornázás kérdése. A Horthy-jubileum alkotási terveiből Pécsnek szintén jutott egy: a mecseki tudószanatórium. A Máv. kétemeletes lakóházat emelt. A lakásínséget, mely Pécsen elnéptelenedés miatt nem volt olyan nagy, mint sok helyen másutt, új városi bérlőházak enyhítették. Az egyetemi tanárok lakóháza még az évtized közepén elkészült.

Az új vidéki építkezések javarésze határszéli városokra esik. Kétségtelen ebben az a derék szándékosság, hogy a forgalmukban benu

városokat lehetőleg sok építkezéssel kárpótolja az ország. Így jutott sok építkezéshez Szeged, így Pécs, így Sopron is. A soproni építkezések közül felemlíthetjük az Isteni Megváltó-rend leányai zárdáját, mely a kultuszminisztérium támogatásával készült; az evangélikus hit-tudományi karnak épületét; és az egyetem evangélikus teológiai internátusát; a férfidologházat. Nevezetes építési feladat Sopronban a Deák-tér rendbehozatala is. A bánya- és erdőmémöki főiskola új vaskohászati anyagvizsgáló- és ércelőkészítő épületet kapott. Épített Sopronban az Esterházy hercegi hitbizományi uradalom is: a város stílusába beülő szép tisztviselőházat. Új épülete még Sopronnak a gőzfürdő.

Szombathelyen a Magyar Nemzeti Bank új palotája, Vas vármegye és Szombathely új közkórháza, a Vass József-iparostanoncotthon, a postaház és a városi házak jelentik a legutóbbi építő évtizedet. Fel kell említenünk még a női felsőkereskedelmi iskola új palotáját is. Most az őszi történt az új reáliskola palotájának megnyitása.

Székesfehérvárott, az ország legbarokkabb városában a Vass József-hadiárvaház, a Ferenc József-nőnevelőzárda, az új leánylíceum és legkivált a Prohászka Ottokár emléktemplom jelentik az új korszakot. Az utóbbi egyike lesz a vidék legmutatósabb épületeinek. Osztálymérnökségi épületet emelt Székesfehérváron a Máv is.

Nagykanizsán az úgynevezett Katonaréten épül egész új városrész. A volt laktanyát igen szépen átalakították gimnáziumnak. Új színházat is kaptak a Polgári Lövészegylet melletti sétátéren. A posta itt is épített, úgyszintén a honvédség is.

Jelentős építkezések történtek a Balaton körül. Lassanként tényleg az lesz a Balatonvidéke, aminek a sok-sok támadó újságcikk akarja. Legjelentősebb az új balatoni körút, melyen igen élénk forgalom van, azután az új kikötők és az a sok vüla meg nyaralóház, amely immár valósággal házgyűrűbe foglalja be az egész Balatont. Kenésén a főváros építettett tisztviselőinek hatalmas üdülőtelepet, mely 1926-ban nyílt meg két szállóépülettel.

Fűzfőn a katolikus tanulmányi alapból 133 villateltet adtak köztisztviselőknak előnyös fizetési feltételekkel és a Balaton partjának ez az eddig nem valami látogatott helye máris erősen épül. A Balaton körüli építkezések legjelentősebb része azonban Tihanyban történt. Itt emelkedik a sokat hánytorgatott M. kir. Biológiai Intézet főépületével, tudósszállójával és igazgatói lakásával. Hozzá nem messze emelkedik a szintén a háború után épült főhercegi nyaraló. A jól megépített kikötő partjára került egy szálló szép terrasszal, mögötte indul a felvezető kitűnő autóút. Keszthelyen a Balaton-múzeum és kultúrpalota járul hozzá az amúgyis fejlődő város díszítéséhez. Itt is egészen új városrész épült ki (Zámor), melyben az új hatalmas karmelita-templom és zárda a legnagyobb. épület. A közelben lévő Hévíz talán minden magyar fürdőhely közül legjobban fejlődött az elmúlt évtized alatt. A fürdővel határos Hévízszentandrás község valósággal egészen új várost kapott, mely emeletes szállodaépületeivel, modem üzleteivel és szórakozóhelyeivel teljesen meglepi a Hévízen megforduló embereket. A legkülönbözőbb intézmények építették itt maguknak üdülőházakat;

Hévízszentandrás most függetlenül szeretné magát az eredeti Hévízfürdőtől és saját fúrásaival önálló fürdőt akar. A különböző testületek és intézmények gyógyító szervezetei Balatonfüreden szintén sokat építettek, magánépítkezések is szépszámmal történtek itt; az egymástól aránylag elég távol eső Balatonfüred község és Balatonfüred-fürdőtelep immár teljesen összeépült. Fonyódon a székesfőváros emelt gróf Zichy Béla Árvaházi Üdülőtelep elnevezéssel árvafiúk számára nyaralóhelyet, amelyet később leányárvák nyaralótelepével egészített ki. Igen sok magánépítkezés történt különben a Balaton veszprémi és somogyi oldalán, különösen Zamárdiban. Az építkezések jórésze a Balaton árterületére történt ezen a részen, ami a Balaton vízállásának változásánál sok aggodalomra és vitára adott okot. A villák a középvízállás körül forogtak; vízügyi szakemberek azon az állásponton voltak, hogy Aligától Balatonszentgyörgyig a víz és vasúti töltés között lévő rész árterületnek számít, melyet beépíteni nem szabad. Viszont nyaraló, és fürdőcélokra éppen ez a terület volt legalkalmasabb és így érthető, ha az építetők tiltakoztak az árterületnek való minősítés ellen. Igen érdekes a Balatonvidék fejlesztésére az a terv, amely öt éven át évenként 1000 egyágyas szobát óhajt építtetni az állammal a Balaton körül; úgyhogy az ötödik év végén már hatalmas szobamennyiséggel rendelkezne az állam, melyben temérdek fürdővendég található olcsó és jó elhelyezést. Fürdőszakemberek szerint 25 millió pengőt kellene öt éven át befektetni ezekbe a nyaralóházakba, a befektetett tőke azonban 15% kamatot biztosítana, azonkívül kenyeret adna számtalan munkanélkülinek is. Öröndetes dolog, hogy most már komoly szó esik a Balatonvidék általános csatornázásáról és vízvezetékkel való ellátásának kérdéséről. Az elmúlt 10 esztendő nagyot lendített a balatoni fürdőzés körül és most már bízhatunk olyanféle nyaraló- és fürdőkultúra kifejlődésében, mint amelyet a németek az Óriáshegységben és a Harzhegységben, az osztrákok országuk különböző helyein teremtettek. A Balaton után felemlíthetjük azt az építészempontból is figyelemreméltó életet, mely a háború óta a Dunán fejlődött ki. Nagyarányú építkezésekről természetesen még nem lehet szó, a Dunamenti strandfürdők nagy száma azonban számos apró nyaralónak, hétvégiháznak építésével jár és aki ebből a szempontból nézi végig Visegrádtól kezdve Budapestig és Budapesttől a soroksári Dunaágon végig Dömsödig a partot, igen sok öröndetes jelet lát.

. Említettük már a györgyárvárosi új katolikus templomot. Győr egyéb új épületei közül a színház biedermeieres újjáépítése nevezetes, azonban erősen késik. Általában Győr, mely már korábban hatalmas ipari várossá fejlődött, új építkezések dolgában kissé elmaradt.

A Dunántúl érdekesebb építkezései közül felemlítjük még a vörösberényi állami löporgyárat tisztviselő- és munkásházaival, a tárnoki híradó-rádióállomást, Komárom erős fejlődését, Kaposvár új postaházát, Esztergom tisztviselői bérházát, a dunántúli bányatelepek erős építkezéseit. (Tatabánya, Dorog, Annavölgy, Nagymányok, Szászvár.) Jelentős alkotás a bánhidai centrálé is.

Miskolc a Hodobay-teleppel és a Martin-telepi lakóházakkal igyekezett segíteni munkanélküliségén. Épületei közül a Zenepalota a leg-

nevezetesebb. Legnagyobb nevezetesség azonban Miskolc környékén a lillafüredi Palota-szálló felépítése és a környék rendezése.

Szolnokon találjuk a háború utáni Magyarország egyik legszebb szállóját, a Tisza-szállót, mely az egi új szállóval együtt örvendetes előfutárja a vidéki szállodák modern korszakának. Vasutasházak, pénzügyőri laktanya épült.

Az egyes épületfajták közül elég szép számmal épülnek kórházak különböző helyeken (Nyíregyháza: Erzsébet közkórház műtője; Szekszárd: új vármegyei kórház; Balassagyarmat: a Mária Valéria-kórház kibővítése; Szolnok: új kórház; Gödöllő: egészségház; Magyaróvár: a Karolina-kórház tüdőbeteg osztálya; Hódmezővásárhely: gümőkóros-kórház; Gyöngyös: a mátrai Horthy Miklós tüdőbeteg szanatórium 710 méter magasságban; Törökbálint: tüdőszanatórium; Halas: közkórház; Kiskunfélegyháza: közkórház, stb.).

Mint említettük, igen sok épületet emeltek országszerte a posta (Makó, Eger, Kecskemét, Gyöngyös, Keszthely, Szombathely, Vác, Cegléd, Szolnok, stb.) és az államosított rendőrség kapitányságai számára a belügyi kormány (Nyíregyháza, Makó, Székesfehérvár, Gyöngyös, Vác, Balassagyarmat, stb.).

A vidéki iskolaépületek közül szólnunk kell a sárospataki kétemeletes internátusról, meg a gödöllői premontrei gimnáziumról, mely csak részben készült el, a kecskeméti ref. tanítóképzőről, a kecskeméti piaristák tornyos iskolapalotájáról, a dombóvári Esterházy Miklós reálgimnáziumról, az egi siketnéma-intézetéről.

Gyöngyösön, az országnak talán legrendetlenebbül épített városában, mely a tűzvészekről oly sokat szenvedett, hatalmas modern tűzoltólaktanyát építettek. Ugyancsak itt emelnek szép izraelita templomot is. Baján folyamórlaktanya készült és kibővítették a cisztercita-rendházat. Karcagon szép kultúrházat építettek. Ózdon 140 munkásház, munkáskaszinó és színház jelenti a szociális gondoskodást. A városokon és ipartelegeken kívül sokat építettek falvakban is, melyeknek nincs semmi iparuk, vagy fürdővonatkozásuk. Itt elsősorban a F. A. K. Sz. lakásépítő mozgalmára kell utalni, mely 1927 tavaszán kezdődött 3200 községben körülbelül 247.000 ház építésével. A F. A. K. Sz. kizárólag az állam pénzével dolgozott, a megállapított kereteket nem léphette túl. 240.000 ember közül, kik a falusi kislakásépítésnél számbajöttek, csak 40.000-nek volt némi tőkéje, 200.000 viszont teljesen vagyontalanul állott. A házakat téglából, vagy kőből építették. A tűzbiztosítás kötelező volt. Egy-egy szoba egy család részére, legkevesebb 22 négyzetméter alapterületnek kellett a szobának lenni. A szobához még konyhát és kamrát építettek. A szoba magasságát 2.60 méterben állapították meg. A ház felépítéséhez a legnagyobb kölcsön 1500 pengő volt, 20 évi félévi utólagos 54.20 pengő részlettörlesztéssel. A mozgalom nyomán számos új ház épült. A vallás- és közoktatásügyi miniszter nagyszámú népiskolát épített, úgy falvakban, mint tanyákon művelődési politikánk-nak ez a sok iskola a legszebb tette. Sok új község-házat is emeltek, s az országszerte erősen szorgalmazott útépítéssel ugyancsak sokat nyert a falvak lakossága.

A PETRÓLEUM JELENTŐSÉGE

ENSTRÖM közlése szerint az Amerikai Egyesült-Államok minden lakosára átlag annyi energiafogyasztás esik, amennyinek termelésére az ókorban 125 rabszolga munkája lett volna szükséges. Ebben az energia-igénybevételben természetesen bennfoglaltatik a vasutak és más közlekedési eszközök, a közművek- és a fűtőberendezéseknek, valamint a nyersanyagok és iparcikkek termelésének gépteljesítménye, illetőleg fűtőanyagszükséglete. Ha a kevésbé industrializált államok fogyasztása nem is mérhető a fenti mértékkel, a mondottak után nem kell csodálkoznunk a világ összenergiatermelését kifejező hatalmas számon, mely az 1927 évi becslés szerint 3 billió 143,700,000,000 kilowattórával egyenértékű. Ebből az energiatermelésből a kőszén- és barnaszénre 80 5%, a vízierőkre 33%, a földgázra 10 %, a petróleumra pedig 15.2% esik. Persze, ha a termelt mennyiségek helyett a termelt értékeket állítjuk be, akkor a kép a petróleum magas ára folytán erősen eltolódik.

Már most a szóbajövő energiaforrások tartalékait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a vízierő és a szél kiapadhatatlan erőszolgáltatását a nap hősugárzása táplálja, míg a bányászott szén, petróleum és földgáz eddig feltárt és felbecsült készleteit a folyton növekvő fogyasztás hovatovább teljesen fel fogja emészteni. A készletek gyors kiapadása, legalább is az 1927. évi adatok alapján, úgy látszik, mintha főleg a petróleumnál fenyegetne, mert hiszen a termelt évi mennyiség a föld eddig felbecsült tartalékait 3.1%-kal csökkenti, míg ezzel szemben a szénkészlet évenként csak 0.23%-kal fogy. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a valóságos készletek felbecsülését a föld civilizálatlan területei, valamint az óceánok eddig hozzáférhetetlen mélységei meg hiúsítják és hogy a petróleumlelő helyek feltárása jóformán a föld összes országaiban állandóan folytatódik, s gyakran meglepetésszerű eredménnyel jár. Továbbá a technika mai állása szerint a kutatás egyelőre még csak a földgömb aránylag elenyészően vékony 2,000—3,000 m mély rétegére terjed ki, s így a mondottak alapján a fent közölt számoknak nem szabad túlnagy jelentőséget tulajdonítanunk. A fejlődés útja pedig most, az Eötvös Loránd által megalapított geofizikai mélykutató módszerek gyermekkorában, még beláthatatlan. Ha a költséges, hosszadalmas és sokszor eredménytelen próbafúrások helyett ezek a föld felszínén végezhető mérések foglalják majd el, akkor ez éppen olyan arányú fejlődésre fog vezetni, mint amelyet a mai technika eredményei mutatnak fel az ókor termeléséhez képest.

Hogy a petróleumot már az ókorban termelték és felhasználták,

arra vall a bibliában Noé bárkájának és Babel tornyának leírása, melyben szurok alkalmazásáról van szó. Az ásatások tanúsága szerint Babylon építkezéseinél a téglákat szurokvakolatba rakták s a díszutak kövezetének réseit szurokkal öntötték ki. Az egyiptomi múmiákat aszfalttal itatott vázsongöngyöleg óvta meg a pusztulástól. Továbbá a görög klasszikusok is nem egy helyen tesznek említést a naphtáról és előfordulásáról; a „görög tűz“ égetett meszet és petróleumot tartalmazó készítmény volt és bizonyos, hogy a petróleumot a kínaiak már több ezer éve ismerik. Persze a primitív termelési és szállítási eszközök korában a nyers petróleum ritkaságszámba ment, melyet, arab írók szerint, a kincseskamrákban őriztek. Ha ezzel a ténnyel szembeállítjuk az alanti táblázat termelési adatait, annál feltűnőbb lesz az a rohamos fejlődés, mely az 1859-ben gépi eszközökkel megfűrt első petróleumkút nyomán állott be.

A világ összpétróleumtermelése 1000 tonnás egységekben:

Év	1859	1864	1877	1895	1904	1910	1914	1919	1924	1929
1000 t.	1.6	1405	14012	14310	28333	43954	53251	75941	134764	210657

Figyelemre méltó az 1904. év után hirtelen meredeknek induló fogyasztás, mely a motorjárművek terjedésével áll összefüggésben. Magyarországon is hasonló jelenséget tapasztalunk, ha az alanti táblázat adatait tanulmányozzuk. Persze, ezekben a számokban 1920 óta csupán Csonka-Magyarország erősen megcsappant fogyasztása foglaltatik, mely azonban kilenc év leforgása alatt megtízszereződvén, ma már csaknem a háború előtti egész Magyarország szükségletét elérte.

Magyarország összpétróleumtermék-fogyasztása 1000 tonnás egységekben.

Év	1903	1904	1906	1910	1913	1920	1923	1926	1929
1000 t.	120	130	151	224	252	17	84	135	181

A petróleumfinomító ipar állandóan növekvő jelentősége azonban nemcsak ezekben az abszolút fogyasztást jelző számokban jut kifejezésre, hanem a többi iparág közötti előretörésben is. Így pl. Cross „Handbook of Petroleum“ (Kansas City) c. műve szerint az Egyesült-Államokban az 1919. évben termelt iparcikkek értékét illetően, a petróleumipar a hetedik helyen következik, a konzerv- és mészárosipar, az acélipar, az autóipar, a gép- és öntődeipar, a pamutipar, végül a malomipar után. Az 1921. évben már a hús- és konzervipari készítményeket követő második helyen állanak az 1728 millió dollár értékben gyártott petróleumtermékek, s a következő években kisebb-nagyobb ingadozásoktól eltekintve az élen is maradnak.

A fogyasztott petróleumtermékek hallatlan mennyiségét, mint már említettük, az 1904. év óta más téren soha nem látott mértékben terjeszkedő autóipar is megmagyarázza. Hiszen meg kell gondolnunk, hogy 1922-ben 12,597,000, míg 1929-ben már 34,951,000 autó volt a világon forgalomban. Érdekes ezzel kapcsolatban néhány ország fejlesztési autóállományát felemlítenünk R. Schwarz „Petroleum“ (Wien, 1930.) c. munkája nyomán.

A 100.000 emberre eső autók száma egyes országokban (1927).

Egyesült-Államok	19327	Németország	1481
ÚjSeeland	12092	Finnország	830
Kanada	9866	Csehszlovákia	438
Ausztráliai államszöv.	8132	Philippinák	246
Anglia	4195	Magyarország	211
Dánia	3025	Románia	122
Franciaország	2668	Japán	104
Argentína	2553	Oroszország.....	17
Délafrikai Unió	1730	Kína.....	5

De a repülőgépek is a jövőben bizonyára a nagy benzinfogyasztó tényezők egyikét fogják alkotni. Erre a háború utáni fejlődésből következtethetünk, amely a világ 1914. évi összesen 1450 repülőgépet számoló állományát, 1928-ban már 84.700-ra növelte.

A benzinen kívül számottevő a nehezebb nyersolajtermékek által hajtott Diesel- és egyéb motorok száma is, melyek főleg a mezőgazdaságban, a hajózásban, kisebb elektromos központok és egyéb erőművek üzeménél játszanak szerepet. Továbbá a petróleumból nyert fűtőolaj kezdi a szénét kiszorítani sok vidéken a vasutak üzemében is, de főleg a hajókazánok fűtésénél, tekintve, hogy 1930-ban a Lloyds Register szerint az olajfűtésű és Diesel-motoros hajók tonnatartalma együttesen a világ összhajóúrtartalmának már 40.1%-ára rúgott (28.5%+11.6%) az 1914. évi 3%-kal szemben. Fűtőolajat fogyaszt a kohászat, a kémiai és kerámiai ipar stb. is, ott, ahol az a gáztüzelésnél jobban felel meg a célnak.

A petróleumtermékek szolgáltatják ezenkívül jóformán az összes erő- és munkagépek, járművek stb. üzeméhez szükséges kenőolaj különböző fajtáit is. Így azután, ha az eddig felsorolt használati célokra fogyasztott petróleumtermékeket összegezve, a világtermeléssel szembeállítjuk, akkor kitűnik, hogy a gépek végeredményben az össztermelés 92.4%-át emésztik fel.

A termelés fennmaradó, aránylag csekély mennyisége rendkívül sokféle alkalmazásban oszlik meg. Érdekes, hogy pl. a világító petróleum, most a gáz és villamosság korszakában még mindig erősen tért hódít a kevésbé civilizált országokban, főleg Ázsiában. Petróleum termékekből készül a vasúti kocsik világítására szolgáló „zsírgáz“ és petróleumolajat alkalmaznak a gázok karburálására is. A némely petróleumfajtából nyerhető szilárd paraffint gyertyák, kenőcsök, impregnált papírok előállítására, s az élelmiszeripar céljaira használják. Nagymennyiségű petróleumaszfaltot (mexikói bitumen stb.) dolgoznak fel újabban az útpépítés számára, valamint tetőfedő lemezek készítésére és vízszigetelő anyagul, továbbá olaj szolgál az utak locsolására, illetve pormentesítésére is. A petróleumkorszak az elektródok, dinamókefék nyersanyagát képezi, az olaj- vagy földgázkorom sokféle alkalmazást nyer főleg a gummi- és festékiparban. Továbbá a petróleumtermelés egy kis hányada szerepet játszik a vegytisztítók üzemében, a gyógyszerészetben, azután mint extraháló és oldószer a montánviasz gyártásánál, a festék-, a növényi olaj-, a gummi-iparban és sok más iparágban, Petróleumkészítményekkel találkozunk még a rovarirtó és növényvédelmi, a faimpregnáló és különböző háztartási, kozmetikai szerek között is. Ha a földgázból és a petróleum-desztillációs gázokból nyer-

heto kémiai termékeket is beleszámítjuk, több mint 300 fajta származékot nyújt a nyerspetróleum feldolgozása.

A mondottakból eléggé kidomborodik a petróleum nemzetgazdasági jelentősége, de talán mégsem ez az, ami jelenleg annyira érezteti hatását a világpolitikában, \$ szítja a hatalmak vetélkedését egyes területekért, hanem inkább a petróleum sorsdöntő szerepe a hadászat terén. A világháború alatt beigazolódott Clémenceau mondása: „Une goutte de pétrole c'est une goutte de sang.“ A repülőgép alakulatok működése benzin nélkül elképzelhetetlen volna és újra kitűnt, a nagyhatalmak utolsó hadgyakorlatain is, hogy úgy a tüzérségnél, mint a vonatalakulatoknál a lövontatás mindinkább háttérbe szorul a minden terepnehézséget legyőző traktorokkal és a különleges autókkal szemben. Az 1918. évi második mámei csatát végeredményben a felfegyverzett tankek döntötték el, a lövészárkok védtelen német gyalogos katonái ellen. Az autók megvalósítják ezenkívül a gyors csapateltolások lehetőségét, vasút nélküli területeken is. Mindezek többé-kevésbbé ismert tények, melyeket felesleges hosszasan fejtegetni.

Ha azonban a tengeri közlekedést vesszük szemügyre, itt már bonyolultabb körülmények szabják meg a petróleum hadászati jelentőségét. Az olajtüzelés a szénfűtéssel szemben a hadihajók számára sokkalta nagyobb akciórádiust biztosít, a messziről látható füstöt megszünteti, a gépteljesítmény és sebesség növelését teszi lehetővé, kevesebb rakodóteret igényel, s emellett az olajrakodás hasonlíthatatlanul rövidebb idő alatt végezhető. Az olajtüzelés fölöslegessé teszi továbbá a fűtők terhes munkáját, ami lényeges személyzetcsökkenést jelent. Ezen körülmények mindegyike s az üzem tisztasága a kereskedelmi hajózás számára is lényeges előnyt biztosít, dacára annak, hogy az olaj-kazántüzelés egyelőre drágább még a széntüzelésnél. Ezzel szemben a Dieselmotorüzem azonban sok előnye mellett még olcsóbb is, mint a szénfűtés. Látjuk tehát, hogy az olaj végeredményben a tengerészet teljesítőképességét s így a gyarmati összeköttetések biztonságát erősen növeli. De végül itt vannak még a tengeralattjárók is, melyek olajmotorok nélkül sohasem fejlődhettek volna félelmetes fegyveremmé!

Hogy a petróleum jelentőségét illetően a kép teljes legyen, szemlét kell most még tartanunk a föld jelenlegi petróleumlelő helyei fölött, továbbá szemügyre kell vennünk azokat az országokat, melyek szükségletüket csakis behozatal útján tudják fedezni és azokat a kiaknázzható területeket, melyeknek birtoklásáért az érdekelt nagyhatalmak versengenek.

A petróleumtermőterületek részletes tárgyalását ehelyütt mellőznünk kell, de ennél talán többet is mond Dr. W. Mautner (Amsterdam) alant közölt táblázata.

A világ 1929. évi petróleumtermelésének %-os eloszlása.

Oroszország	6.7	Perzsia	2.9
Románia	2.3	Holland-India	2.5
Lengyelország	0.3	Burmah (Brit India)	0.6
Németország	0.05	Sarawak (Brit Borneo)	0.4
Franciaország	0.03	Japán	0.1
		Sachalin	0.06
Európa	9.4	Irak	0.05
		Ázsia	6.6

Venezuela.....	9.2	Egyesült-Államok	68.0
Columbia	1.4	Mexikó.....	3.0
Peru	0.9	Kanada.....	0.1
Trinidad	0.6		
Argentína	0.6	Észak-Amerika	71.1
Ecuador	0.1	Egyiptom	0.1
		Afrika	0.1
Dél-Amerika	12.8	Fel nem sorolt országok	0.01

Amint látjuk az Egyesült-Államok túlsúlya a többi termelővel szemben elvitázhatatlan. A termelési viszonyokban azonban nem jutnak még kifejezésre az egyes területek kiaknázatlan tartalékai, melyekből bizonyos mértékben a jövő fejlődés valószínű eltolódására lehet következtetni. Csak annyit említünk fel, hogy az eddig ismert területeknek 1928-ban 6149 millió tonnára becsült készleteiből Észak-Amerikára 29%, Dél-Amerikára 21%, Európára 3%, Afrikára 2%, Óceániára 7%, míg Ázsiára 38% esik, úgyhogy az Egyesült-Államok elsőbbsége ezek szerint a petróleumipar terén nem lehet örökéletű, s a javarészt angol kézen lévő ázsiai telepek nagy fellendülése várható a nem is túl messze jövőben. Érdekes lesz itt megemlítenünk, hogy Nagy-Magyarország területén is leltek petróleumot és pedig a Muraközben és a nyitramegyei Egbell mellett.

Ha már most az egyes kultúrországok fogyasztását szembe akarjuk állítani a termeléssel, akkor a petróleumtermékek feldolgozásának, szállításának és kereskedelmének is számos kérdésével találjuk magunkat szemben, melyek bővebb ismertetése ehelyütt nem lehetséges. Dr. Mudrinszky Rózsa, Teleki Pál gróf tanítványa „A petróleum a világgazdaságban“ (Budapest, 1930.) c. érdekes könyvében mindezekkel a problémákkal foglalkozik. Alapos tanulmányaiból is kitűnik, hogy Európában csupán Lengyelország', Románia és Oroszország láthatja el saját petróleumszükségletét, az utóbbi két ország még nagy feleslegekkel is rendelkezvén, míg a többi állam ellátása teljesen a behozatal esélyeitől függ. Oroszország olajterületei számottevő tényezők, de aránylag kedvezőtlen fekvésűek a világkereskedelem szempontjából.

Ázsia erősen aktív petróleumkereskedelmi mérleget mutat fel, miután csupán Kína és az iparilag erősen fejlett Japán szorul ebben a világrészben számottevő behozatalra. Az Ázsiában kiadódó fölöslegek fölött javarészt Anglia rendelkezik, ami gyarmati politikájának elsőrendű érdeke is. Nem szabad elfelejtenünk ugyanis, hogy a Mezopotámia—Perzsa-öböl zónája, valamint a Burmah és a hátsó-indiai szigetcsoport zónája az angol világbirodalom legfontosabb hajózási útjának, az Anglia—Gibraltár—Malta—Egyiptom—India—Ausztrália vonalnak és az Egyiptomon, Irakon, Indián át szintén Ausztráliába vivő légijáratoknak ellátására elsőrendűen hivatott. Ausztrália és Afrika semmi, illetőleg csekély termelése folytán szintén behozatalra szorul.

Dél-Amerikában Venezuela, Columbia és Peru rendelkeznek exportálható feleslegek felett, melyek egy része az utolsó évtizedekben erősen fellendülő többi délamerikai állam ellátására szolgál. Az Egyesült-Államok számára ezen terület szintén nagy jelentőséggel bír, a stratégiailag és hajóforgalmánál fogva fontos Panama-csatorna közel-

sege folytán, s mivel a hajóút a maracaibói öbölből New-Yorkig jóval rövidebb a mexikói olajterület tengeri távolságánál is.

Ami magát az Egyesült-Államok petróleumgazdálkodását illeti, mely a részben hozzá kapcsolódó mexikói termeléssel a világ össztermelésének 71%-át vallhatja magáénak, megállapíthatjuk, hogy ez a legutolsó években, a minden mértéket felülmúló fogyasztás dacára is, még mindig feleslegek felett rendelkezik. Ezeket a feleslegeket a termelés mesterséges visszaszorítására irányuló, 1920 körül megindult mozgalom se tudta csökkenteni.

Tudniillik közvetlenül a világháború után, mely a petróleum óriási jelentőségét mindenki előtt kézzelfoghatóvá tette, bukkant fel egyidejűleg az Egyesült-Államokban, a termelés átmeneti stagnálása folytán, a honi készletek elapadhatásának a réme is. Ekkor indult meg a diplomáciai harc a világ még hozzáférhető olajterületeiért, főleg az irakmezopotámiai, valamint a közép- és délamerikai petróleummezők koncesszióiért. Ennek a pánikszerű hangulatnak hatására született meg azután 1924-ben Coolidge alkotása, a „Federal Oil Conservation Board“ is, ez az állami szerv, mely működésében a honi olajterületek kímélését és a külföldi termőterületek bevonását tűzte ki céljául. Ugyancsak a honi készletek elapadásától való félelem — mely ugyan utólag, az újabban feltárt gazdag olajmezők folytán alaptalanak bizonyult — készítette az amerikai haditengerészeti hivatalt arra, hogy a Teapot Dome körzetét, olajszükségeinek biztosítására „Navai Keserveseként lefoglalja.

Az állami beavatkozás szükségesnek is látszott, mivel az amerikai petróleumipar teljesen magántársaságok kezén van, melyeknek célja természetesen elsősorban a termelés rentábilis kiaknázása, s a világpiac megszerzése volt, de amelyek az olajterületek felkutatása és kímélése tekintetében nem tanúsítottak nagyvonalú előrelátást. Így azután az Egyesült-Államok kormánya abban a nem utolsó színjátékban részesítette a világot, hogy míg balkezevel a termelés egységesített célszerű szabályozását igyekezett keresztülvinni, addig jobbkezevel az antitrust törvények alapján megakadályozta a társaságok racionális együttműködését. Az antitrust törvények szellemében a legfelsőbb törvényszék már 1892-ben, majd újólaj 1911-ben feloszlatta az amerikai petróleumipar hatalmas érdekközösségét, a Rockefeller által 1865-ben életre hívott Standard Oil csoportot, melynek névleg szétválasztott nagy vállalatai azonban mind a mai napig közös vezetés mellett, egységes tervek alapján viszik a világversenyt. Ezek mellett a nagy „független társaságok“ is kiveszik részüket az Egyesült-Államok petróleumgazdaságából, a kis cégek közül napról-napra újabbakat olvasztva magukba.

Míg Amerika csak a háború tanulságai, valamint világkereskedelmének és hajóterének háború utáni hirtelen előretörése folytán ébredt a tengerentúli előfordulások sorsdöntő fontosságának tudatára, addig a gyarmati politikában járatos angol kormány, Lord Fisher admirális révén már 1882-ben felismerte a helyzetet és a petróleum jövőjét a haditengerészetben, valamint a gyarmatok ellátásánál. Az angol világbirodalom számára fekvése folytán fontos holland-keletindiai

petróleum előfordulások biztosítására, az 1907-ben alakult Koninklijke-Shell hollandi-angol csoportban az angol kormány részvénytöbbséget szerzett magának, szintúgy feltétlen befolyása alatt áll a perzsa és brit-indiai petróleum kiaknázására jogosult Anglo-Persian-Bunnah Oil csoport is. Igaza van Mudrinszkynak, midőn fentidézett művében megállapítja, hogy „Anglia petróleumpolitikájában is eleve kontinensekben gondolkodik“. Az angol kormány a fenti társaságok segélyével a világ minden, gyarmatai számára fontos részén olajbázisokat igyekezett a flottája és gyarmati hadserege számára szerezni, s mielőtt a többi érdekelt hatalom a kutatásra, vagy feltárássra gondolt volna, az értékes területekre már rátette a kezét. A kutatást jelenleg is mindenfelé folytatja, így az Anglo-Perisan Oil Co. leányvállalata, a D'Arcy Exploration Co. által a közelmúltban Magyarországon is. A Koninklijke-Shell csoport a Monroe doktrínán, mely szerint „Amerika az amerikaiaké“, alapos részt ütött, mert Amerika több országában, így főleg az Unió számára nagyjelentőségű Venezuelában és Mexikóban, sőt leányvállalata, a Shell Union Oil Corporation révén, magukban, az Egyesült-Államokban is sikerült számottevő termelő-területeket szereznie.

Érthető ezek után, hogy az amerikai diplomáciának nagy erőfeszítésébe kerül utólagosan jóvátenni az elkövetett hibákat. De ekkor már Franciaország, s a többi hatalom is részt kér a versengésből. A San Remóban, Genuában, Lausanneban, Párizsban és az 1926. évi Washingtonban tartott konferencia az olajért folytatott küzdelem jegyében folyik le. Főleg az igen gazdag készletekkel rendelkező és már sietve angol protektorátus alá vont mezopotámia-mosuli területek koncesszióiért folyik a harc, mely végül a Standard Oil csoportnak a termelés 23.74%-át, Franciaországnak 23.74%-át, 5%-át egy régi jogú magánengedményesnek, míg a fennmaradó részt az angoloknak juttatja Washingtonban. De a súrlódások a kiaknázás és a csövezetékek fektetése körül a Syria protektorátusát bíró franciák és az angolok között mind a mai napig folytatódnak, úgyhogy a tulajdonképpeni termelés még nem kezdődhetett meg ezeken a területeken. A fentemlített koncessziók foganatosítására a nagy amerikai, angol és francia érdekcsoportok együttesen az Iraq Petroleum Co.-t alapították, míg az iraki kormány, mely 1932-ben már független lesz, a British Oil Development Co. ajánlatát véglegesen visszautasította, holott ennek révén az angolok cégére alatt, a német Krupp-cég, valamint az olasz, svájci és francia tőke is bele próbált kapcsolódni a termelésbe.

Időközben az amerikaiaknak sikerült az orosz olajiparban érdekeltséget szerezniük, melynek révén azután az angolok indiai piacán egyideig öldöklő árháhorú indult meg. A franciák viszont a lengyel petróleumiparnak több, mint felét sajátították ki a háború után, az olaszoknak és amerikaiaknak összesen csak 10%-ot engedve át. A román petróleumtermelésből a volt német koncessziók átvételével az angol és angol-holland érdekeltségeknek 40.2%-ot, a francia-belga társaságoknak 23.0%-ot, az amerikaiaknak csak 6.6%-ot és az olaszoknak 1.7%-ot sikerült megszerezniük (1929). Feltűnő az is, hogy éppen a petróleumtermelő déli és középamerikai államokban hallunk sűrűn

megismétlődő forradalmakról, még a legutóbbi időkben is, melyeknek valószínűen javarészt szintén a koncessziók körüli versengés képezheti titkos rugóit.

A nagy petróleum érdekeltségek erőmegoszlását híven tükrözi vissza az alanti táblázat.

A világ petróleumtermelésének százalékos megoszlása a nagy érdekeltségek között 1929-ben

Standard Oil csoport.....	21.5	Anglo—Persian—Burmah-csoport	3.6
Tíz nagy amerikai független ...	14.8	Koninklijke—Shell-csoport	12.1
Orosz Naphta Syndikatus.....	6.9	Többi termelők összesen	41.1

Eszerint a Standard Oil csoport egyelőre az élen van, tekintetbe kell vennünk azonban azt, hogy a legreményteljesebb kutatóterületek angol befolyás alatt állanak, sőt némelyek szerint a föld mélyében lévő petróleum-készleteknek kb. 75%-a van jelenleg az angol érdekeltségek kezén. Ezen tények a jövő fejlődés irányát illetően az amerikaiak számára fájdalmas következményekkel kell, hogy járjanak.

Nem maradhatott el a nagy versengés következménye, az elháríthatatlan túlprodukción és árcsökkenés, mely észretérítette az ellentétes érdekeltségeket: a Standard Oil, a Koninklijke-Shell és Anglo-Persian-Burmah csoportok, valamint a nagy amerikai „függetlenek“ vezetői összeültek 1928 augusztusában Amerikában és ez a tárgyalás 1929-ben formális termelési kulcs megállapítására vezetett. A Federal Oil Conservation Board, mely a legújabbban felfedezett gazdag telepek folytán már nem a nemzeti készletek megóvását látta főcéljául, most szintén, de ezúttal már az ipar érdekében a produkció tervszerű csökkentése és az árrombolás meggátlása mellett foglalt állást. Itt azonban ismét közbeléptek az antitrust törvény alapján álló kormánykörök, amelyek a megegyezést ebben az alakjában nem engedélyezték és más formulákat kerestek. Ámbár azóta már az Egyesült-Államok több területén, sőt Romániában és más országokban is gyakorlatilag keresztülvitték a termelés csökkentését, ennek általános sikere nem lehetett, mert most is ott ólálkodott az „enfant terrible“, a szovjetorosz olajszindikátus és érvényre jutott az a törvényszerűség, mely szerint az olaj árának emelkedése azonnal automatikusan működésbe hozza a fűrógépeket, még a megelőzőnél is nagyobb produkciót és árcsökkenést idézván elő. Az utolsó dőfést azonban a petróleumpiacon is a világ-gazdaság általános leromlása, a fogyasztás esése adta meg az elmúlt év végével.

Az olajjal bíró nagyhatalmak harca úgylátszik a kölcsönös produkció-csökkentés terén nyugvópontonra talált, de azok az országok, melyek a természet mostohasága folytán nem jutottak honi petróleumforrásokhoz, a technika eszközeivel folytatták és folytatják — a rossz gazdasági viszonyok dacára is — a nagy küzdelmet az olajért, melyet más nyersanyagokból igyekeznek előállítani. Németországban és Skóciában már régtől fogva, újabban pedig Angliában, Franciaországban és Olaszországban, Észtországban, Japánban, Indiában, Ausztráliában, sőt az Egyesült-Államokban is szén, vagy pedig bitumenes pala lepárlása által nyernek tüzelő és világító olajat és benzint, kisebb-nagyobb mennyiségben.

A legutóbbi években az I. G. Farbenindustrie A. G. hosszas kísérletezés után a technikai kivihetőség tőkélyére emelte a szénceppfolyósítást és emellett olyan hydráló eljárást dolgozott ki, melynek segítségével a nehéz kátrány-, vagy petróleum-olajokból 100%-os hozadékban benzint lehet előállítani. A nagy petróleum érdekcsoportok figyelmét nem kerülhették el ezek az eredmények, és 1929-ben a Standard Oil csoport az I. G. Farbenindustrie A. G.-al szoros kapcsolatba lépett, megalakítván a Standard I. G. Company céget, mely a hydrálási szabaldalmak kedvezményese az egész világ számára. A Standard Oil maga is azonnal több, egyenként napi 6501 teljesítményű ásványolaj hydráló gyár építésébe fogott és ezek közül a bayway-i jelenleg már rendes üzemben van. Végül a múlt évben meglepetéssel vették tudomásul a szakkörök a Koninklijke-Shell közgyűlési jelentéséből, hogy a hydrálási módszereknek szintén nagy jelentőséget tulajdonítván, ez a csoport is csatlakozott az előbb említett vállalkozáshoz.

Így azután a régi ellenfelek ebben az érdekkörben is újra találkoztak egymással, s nem lehetetlen, hogy egy szép napon a petróleumipar terén is egy olyan világszövetkezet megalakulását fogjuk megélni, mint amelyet az izzólámpaipar és a nitrogén-műtrágyaipar a racionális termelés lehetővé tételére már létre is hozott.

Ehelyütt még Magyarországról kell pár szót szólnunk. Mi Európa legtöbb országával szemben abban az előnyös helyzetben vagyunk, hogy szomszédaink a nagyobb petróleumtermelők közé számítanak, s így az önként kiadódó gazdasági kapcsolatok kimélyítésével petróleum-finomítóink nyersolaj-ellátását mindenképpen biztosíthatjuk. Ami másrészt a mesterséges petróleumpótló anyagok honi előállítását illeti, csak elvétve történtek eddig itt-ott sikeres kísérletek, holott a megfelelően szervezett rendszeres munka jó eredményekre nyújthatna kilátást. Még fontosabb volna azonban, a szomszédos Ausztria és Csehszlovákia legújabb sikerein felbuzdulva, az olaj- és földgáz kutatására irányuló geofizikai méréseket és mélyfúrásokat Magyarországot területén is újra felvenni és tervszerűen kiterjeszteni, hogy a hazánk földjében netán még rejtőző kincseket kiaknázhassuk.

FREUND MIHÁLY

A CIFRASZÜR

GYÖRFFY ISTVÁN, ki mostanában egy gyönyörű új könyvvel ajándékozta meg a magyar közönséget,¹ belső fejlődés tekintetében igen szerencsés típusa a magyar tudósnak. Nagy lelki örömmel mélyedt el az Alföld és általában a magyar nép életének tanulmányozásába: lehet-e ennél egészségesebb, teljesebb, tartalmasabb tudományos programot vállalnia az alföldi parasztnemes fővárosba szakadt fiának, a karcagi szűrszabó unokájának? Vidéken ugyan nem ritka, hogy amatőrök gyűjtik és tanulmányozzák a magyar népelet emlékeit, de keveset tudok, ki annyi történeti érzékkel és vérbeli kutató ösztönnel fogott volna hozzá, mint a most megjelent Cifraszür szerzője.

Györffy és ethnografus társai a magyar történetírásnak egy nagy hézagát töltik ki nagyterjedelmű és szervesen fejlődő munkásságukkal. Valójában igazán kevés az, amit ő nélkülük a magyar nép, tehát a magyar nemzet zömének művelődéstörténetéről tudnánk, pedig sem a források elégtelensége, sem a részlettanulmányok hiánya nem igazolja azt a feledékenységet, melyben a céhbeli történetírás az alsó néposztályok életét részesítette. A középnemesi osztály eltűnése és a városi felszívódása után már csak a paraszttömegek konzerváló erejében, életének gyökeres eredetiségében bízva remélhetjük, hogy majd egyszer meghatározhatjuk a magyarság genuin képét, szellemét, sőt mint ezt éppen Györffy István, Solymossy Sándor, Kodály Zoltán és mások kutatásai igazolják: rekonstruálhatjuk történeti múltját. A magyar népelet archeológiai múzeum annak számára, aki azt nem a romantika felhős gőzén keresztül látja, hanem a történelmi kritika alkalmazásával szemléli.

Ennek a mostoha elbánásnak kétségkívül történeti oka is van. „Mikor egy vidéki új kultúrházban néprajzi múzeumot rendeztem be, — beszélte e sorok írójának Györffy István — a főispán bosszankodva mondta a népi ruhák, szerszámok láttára: Hát azért építettük ezt a drága palotát, hogy bocskorokat és más efféle lim-lomot állítsunk ki benne?” A felsőbb osztály hideg lenézése volt e megjegyzésben, de ki-ki érezheti benne azt az idejét múlta, de még mindig elevenen élő felfogást is, hogy a magyar nemzet története az ú. n. politikai osztályok története és így múzeumában természetesen csak fringiák, nemesi oklevelek, esetleg ennek vagy annak a nemzeti hősnek vagy helyi nagyságnak széke, levelei vagy pipája foglalhatnak érdemesen helyet.

¹A magyar néphimzések I. A cifraszür. 88 színes, 80 egyszínű táblával és szövegábrával. Budapest, 1930. (Szerző kiadása.)

Ennek a közömbösségnek felel meg az a tény is, hogy a magyar történetírók újabb időkig nem nagyon érezték a magyar „nép“ kialakulási történetének hiányát. A helytörténet, a településtörténet nálunk még bölcsőkorát éli, valószínűleg mert a parasztság nem volt részese a politikai nemzetnek és a nemzet nagy történelmi folyamataiban mindig mint névtelen tényező szerepelt. Nem is szólva arról, hogy Trianon óta a vidéki levéltárak nagyrésze nincs birtokunkban s így éppen ezeken a tragikus pontokon, a nemzetiségi vidékeken veszítettük el a kutatás háborúját s most már bajosan fogják történészeink megírni, mint alakult át a török alatt Bácska, Szerém, Hunyad, Arad oláh és szerb népségű területekké.

Ilyen tanulmányt jóformán csak egyet-kettőt találunk, az etnográfusnak elkönyvelt Györffy István írta: a délbihari és feketekőrös-vidéki magyarság pusztulását és az oláhság benyomulását rajzolta meg „mintaszerű műveidben (Szekfü), de a minta csak egyedül maradt, más tanulmányok nem követték a példát, holott ma Trianon után már tudjuk, hogy efféle tanulmányoknak még politikai haszna is lehet az oláh történeti hamisításokkal szemben.

De Györffy nem céhbeli történész és a tudományos élet sajátos, osztályozási rendszere mellett, mint a Néprajzi Múzeum igazgatóőre etnográfusnak számít. Az etnográfia pedig nálunk, de másutt is, meglehetősen mostohán kezelt tudomány.

Pedig az, amit Györffy István és társai az etnográfiai stúdiumokból csinálnak, a legnemesebb értelemben vett magyar történet. Solymossy Sándor minapi egyik cikkében a magyar fejfák legrégebbi formájáról az ősi ugor temetkezés és lélek kultusz hitét tudta leolvasni. Györffy István az alföldi városok települési formáiból az alföldi magyarság ősi nomadizáló életmódjának nyomait hámozta ki (Hajdúböszörmény települése, Nyíregyháza és Debrecen településformája), a székelykapuban pedig a régi magyar gyepükapu utolsó emlékét ismerte föl. S Györffy sohasem elégszik meg a tárgyi néprajz leíró módszereivel; a lassanként elkallódó alföldi levéltárak felhasználásával remekbe illő művelődéstörténeti képet rajzol a Nagykunság múltjáról (Nagykunsági krónika 1922), melyben a szilajpásztorok, a réteemberek, a boszorkánypörök, a török dulás festői és szomorú emlékem keresztül művészi realizmussal rögzíti meg a Nagymagyaralföld zaklatott múltjának képét. Györffy, Solymossy, Bátky, Madarassy, Viski kezében a jelentéktelennek látszó tárgy is történelmi anyaggá válik s így egyrészt utat mutatnak a magyar etnográfiának, másrészt éreztetik, hogy a magyar művelődéstörténetnek olyan módszerei vannak, melyeket eddig „néprajz“ néven meglehetősen közönnyel könyveltek el. Pedig ha meggondoljuk: miért tartozik a művelődéstörténetbe az árpádkori lábbeli vagy kard, de a mai parasztgúnya, vagy a székelykapu problémája nem? Miért fontos történeti kérdés a középkori kereskedelmi utak ismerete és már csak etnográfiai a magyar alföldi városok települési formái, melyek az ősmagyarság életére vetnek világot? Nyilvánvaló, hogy a néprajz és a művelődéstörténet között szoros, belső kapcsolatok vannak, ami igen megnehezíti a két Studium különválasztását.

LEGÚJABB NAGY MŰVÉBEN Győrffy személyes tartozást óhajtott leróni. Nagypja, Győrffy Ferenc karcagi szűrszabómester volt, apja is tanulta ezt a mesterséget s így szülei és nagyszülei körében a később kutató tudóssá fejlődő gyermeknek sok alkalma lehetett ezt a fényes múltú magyar iparágat megismernie és megszeretnie. A Cifraszűr egyúttal kegyeleti tett: tanulmányai során Győrffynek arról kellett meggyőződnie, hogy a magyar szűrszabóipar végső óráit éli. Legtöbb helyen már csak rokkant öregek ismerik ezt a mesterséget, de nem művelik többé.

A laikust a cifraszűrön mindjárt színes, gazdag díszítése kapja meg. Ezekről a hímzésekről Huszka tanulmányai óta mindenféle romantikus elméletek mentek át a köztudatba. Ősrégi, „perzsa-szasszanida“ hatás alatt keletkezett magyar művészeti ornamentikát látott benne Huszka és az egyik, különösen jellegzetesnek látszó motívumban pávaszemet vélt felfedezni. Viski Károly és most utána Győrffy kimutatta, hogy Huszka tévedett. Szűrhimzés-mintakönyvekből kiderül, hogy a pávaszem nem más, mint egy oldalnézetben ábrázolt rózsabimbó, mert a magyar hímzésornamentikát éppen az anyagtól független naturalisztikus ábrázolás jellemzi. Régebben, mint a könyv ábrái mutatják, ezek az ábrázolások még közelebb álltak a természethez, majd elstilizálódtak és színeikben is elvesztették a kapcsolatot eredeti jelentésükkel. De pávaszemet, palmettát csak elfogult romantikus látás kereshetett bennük, hiszen az egész szűrornamentika virágdíszből fejlődött ki, magát a kihímzést legtöbb helyen virágózásnak is nevezik a mesteremberek.

Győrffy szerint ez a magyar férfihímzés teljesen eredeti magyar találmány, elüt a többi népek hímzésétől, mert azok a szövés technikájával függnek össze, míg ez naturalisztikus, anyaggal nem törődő jellegű. A magyar női hímzés már nem ilyen eredeti és beleillik az európai hímzésfajtákba. A kivételnek látszó matyóhímzésről is korábban Győrffy mutatta ki (A matyókról), hogy a múlt század második felében keletkezett olyformán, hogy a szűcsornamentikát szöttesre alkalmazták.

De az is kiderül Győrffy kutatásaiból, hogy a szűr cifrasága sem régi: alig idősebb a XVIII. század végénél. Legfeljebb 150 esztendő és kezdetben realiztikus hatású virágdísz, mely lassan elfajul, puszta ornamentikává válik. De ha ilyen fiatal is ez az ornamentika, „megközelíthetetlen eredetisége és kétségtelen szépsége jelent akkora értéket a magyar alkotó géniusz számára, mint amekkora érték volna 1400 éven át változatlan formákat konzerváló ereje, ha ugyan ilyen erő módunkban volna kimutatni.“ (Viski.)

Mi hát régi a cifraszűrben? Magát a szűrszabómesterséget már a XIV. századból ismerjük és a XVI. és XVII. századi paraszti magyarságnak egyik legvirágzóbb iparága. De ábrázolásokból, közvetlen szemléletből csak a XVIII. század végéről ismerjük a szűrt. Ilyenkor tehát a meglevő formákon kívül a rokon török és ugor népek analógiájára vagyunk utalva, annál is inkább, mert a szűcs, ködmen, köpenyeg szavak a magyarban bolgár-török, tehát honfoglaláselőtti eredetűek. Maga a szűr szó a szőr változata, míg a szűcs szó eredeti jelentésében egyszerűen ruhavarró.

Mármost, ha a rokonnépek viseletével egybevetjük, a nyakatlan magyar szűr ősrégi ruhadarabnak látszik. Erre vall szabása: minden darabja téglányalakú; görbe vonal nincs a szűr szabásában. Ilyen formájú köpenyegyet sehol sem viselnek másutt, csak az ázsiai török (nem oszmán török) és ugor népeknél. Ha a tótoknál és oláhoknál előfordul, csak a magyar kultúrhatás bizonyítéka. A szlávoknál és egyebütt is előforduló nyakas szűrforma ellenben csak újabban terjedt el Magyarországon, tehát a nyakatlant ebből levezetni nem lehet; úgyszintén semmi valószínűsége nem volna annak a feltevésnek, hogy a szűr történelmi kor úri viselete lett volna, mely egyszerűsített formában lecsúszott a néphez, mert a magyar úri viseletben nyoma sincs a szűrformának. Már legrégebb nyelvemlékeinkben is a szűr a szegénység szimbóluma.

Úgy lehet tehát, hogy a magyarok a szűrt ősi időkben, talán a honfoglalás idején vették át valamely török néptől: Győrffy az avarokra gondol e feltevésénél, mely természetesen még kellő megalapozásra vár.

Az egyszerűség kedvéért túloztunk, mikor azt állítottuk, hogy a szűr cifrasága új keletű és alig idősebb 150 évnél. Győrffy régi rajzokból, valamint közép- és keletázsiai analógiákból arra következtet, hogy a szűr rátétes munkájú szegélydísze, mely geometriai vonalokból áll, ősi eredetű és éppoly idős lehet, mint maga a szűr. A cifraszűr hímzésében tehát kétféle elem van: az ősi szegélydíz és a legfőlebb 150 éves naturalisztikus virágzás. A cifraszűr neve is minden látszat ellenére arra vall, hogy Győrffynek van igaza: a cifra szó ugyanis a régi nyelvben eredetileg a nulla számjegy jelölésére szolgált; innen megy át a nullákból, vagyis köralakokból összerakott vonaldíszre és lesz végül általában a dísznek jelölője. A cifraszűr vonalos szegélydísze célzó tehát a cifra jelző.

Győrffy aztán érdekesen mutatja ki, mint hatalmasodik el az eredetileg dísztelen és csupán rátétszegélyes szűrön a hímzés, mint terjed széjjel a varrások mentén és a sarkokból kiindulva az egész felületen. A különféle szűr típusokon azonban különbözőképpen alakult ki a gyönyörű magyar szűr hímzés: a debrecenin takarékosabb, a kúnággin és biharin arányosan mérsékelt, a pompaszerető borsodin néha elborít minden felületet. A gazdag kihímzés csak a harmincas-negyvenes években alakult ki végleg; tetőpontját az abszolutizmus után, a jobbágyfelszabadítás és ármentesítés aranykorában érte el a paraszti luxus. Eleinte a céhek — kényelmi szempontokból — maguk tilalmazták a díszített szűr készítését, de aztán kénytelenek voltak mindenütt engedni a keresletnek és bevezetni a gazdag hímzést. Győrffy István nagyapja is azért megy a negyvenes években Debrecenbe, hogy a virágozást, a díszes hímzést megtanulja, mert már a Kúnágban is kezdte azt követelni a vásárló nép. A Bach-korszak abszolutizmusa üldözte a cifraszűrt, mert hangsúlyozott nemzetieskedést látott benne és nemcsak pásztorokról, betyárokról húzták le a zsandárok a cifra gúnyát, hanem ahol lehetett, késsel vakarták le a szűr díszet, sőt a szűr szabókat is meglepték műhelyeikben és börtönbe vitték, ha cifraszűr készítésén rajta kapták. De a kereslet így sem szűnt meg és a szűr szabók éjjel titkon a pincékben dolgoztak, nappal meg egy egyszerű darabon bóbiskoltak

fenn a műhelyben. Előfordult, hogy a szűrszabók a levakart dísz helyét a kontúrok nyomán újra kívánták s ezzel az abszolutizmus üldözése egy új szűrőtypust produkált: a Garibaldi-szűrőt és egy új technikát, a cigulást. Mint ahogy Győrffy festői kifejezéssel mondja: „egyenesen megnyúzva készítették a szűrőt, hogy a zsandároknak ne legyen semmi dolga.“ A befoglalt keskeny csipkét nevezték a szabók cigulának. Az elnyomatás alatt még az úriosztályban is elterjedt a cifra szűrőviselet nemzeti daczból és a nemzeti demokratikus érzés kifejezésésképpen.

A szűrőhímzés legmegragadóbb sajátága a színritmus, melynek varázsa alól a külföldi ember sem szabadulhatott. Győrffy szerint a nagykún szűrőhímzés színritmus tekintetében felette áll valamennyi többinek, legfeljebb a palóc vetekedhet még vele bizonyos mértékig. Úgy látszik, hogy a százados példányokból ismert kún-palóc női hímzések őrizték meg azokat az ősi színezésbeli törvényszerűségeket, melyeket később a szűrszabók ornamentikájukba átvettek.

A cifra szűrők már a XVII. században erős versenytársa akadt a gubában, mely aztán a legtöbb helyen ki is szorította. A gubaposztó olyan, mintha a magyar juh fűrtös bőréből készült volna, pedig nem bőrből, hanem durva vastag gyapjúfonalból szőtt pokrócból készül, melybe a gubacsapó szövés közben gyapjúfűrtöket iktat. Ez a dísztelen, de olcsó köpenyeg vette át lassan a szűr szerepét az alföldi lakosságnál, pedig idegenből, Ungvár-Munkács felől hatolt be a magyar síkságra. A szűrposztót viszont szűrőtakácsok, szűrőcsapók készítik. Ósrégi iparág ez: a debreceni szűrőcsapócéh 1395-ben keletkezett és Debrecen mihamar a szűrőcsapóipar központjává fejlődik. A szűrőcsapók szűrőkallóinak, szűrőcsapóműhelyeinek emlékéért őrzi még a biharmegyei Kálló folyó és Nagyálló város neve. A magyar juhtenyésztés nagy gyapjúhozamát ők dolgozták fel a régi időkben, míg Erdélyben a szászok. Az utolsó csapóműhely azonban Veszprémben, a világháború kitörése táján szűnt meg. Sajnos, a XIX. században a debreceni szűrőcsapócéh sajátos önzésből lehetetlenné tette a magyar szűrőcsapóipar felvirágzását, mert a szász szűrőposztó tranzitó hasznát ők fölötték le és így csak erdélyi szász anyagot használtak munkájukhoz. 1824-ben húsz debreceni szűrőszabó írásban kötelezte magát arra, hogy kizárólag erdélyi szász anyagot használ és a debreceni posztót nem veszi. Nevezetesen a Nagyszében melletti Nagydísznód, Heltai Gáspár szülőfaluja élt az alföldi ipar posztósükségletéből és ennek a kapcsolatnak eredményeképpen a szászok Debrecenbe küldték fiaikat magyar szóra. A magyar iparosok mellözése következtében a virágzó debreceni szűrőcsapóipar mihamar teljesen tönkre ment. Erdélyben különben a XVI. és XVII. században virágzott a szűrőcsapóipar, Bethlen Gábor 1631-ben a szűrőposztókereskedésből is fejedelmi monopóliumot csinál merkantil-abszolutista elveinek megfelelően. Erdélyben azonban a cifra-szűrő kipusztul és ma csupán a szászok hordják „ősi soron“. Újabban az Alföld felől újra behatolt és különösen az oláhság viseli. Könnyen meglehet, hogy eljön az idő, mikor magyar cifra-szűrőt csak oláhságon fogunk látni, magyar területen ma mindenütt pusztulóban van.

Ha kifelé önzőnek mutatkozott is a szűrőszabó, befelé sok szép keresztényi vonást találunk szabályzataikban. A magyar művelődés-

történetnek becses adatai ezek a céhszabályok, melyeket Győrffy egész terjedelmükben közöl művében. A beteg céhtársakat és árváikat a céhládából segítyezik, mint ma a Társadalombiztosító, és az erdélyi posztóvásárlásoknál is gondoskodnak a mesterek özvegyeinek posztóellátásáról. A vásárban sokszor bizony nem bizonyultak ilyen jó kollégáknak. Míg a pápai szűrszabók szótlan-büszkén álltak a vásárban messze földön híres szűrjeik mellett, a debreceniek sok suskust követtek el az üzlet érdekében. Néha kirakodás előtt áldomással megnyerték a sokszor szakértőnek, vagyis igazlátónak hívott régi pásztorvevőiket, akik aztán az alkunál az ő malmukra hajtották a vizet. Egyszer meg egy borsodmegyei vásár alkalmával egyik debreceni szűrszabó kibérelte egy napra a tiszai kompot s a Tiszán mindenkit átvitt — kivéve a szűrszabókollégákat. Persze a maga szűrjeit mind eladta, hiszen egyedül volt a vásárban!

Mi módon függ össze a cifraszűr a betyársággal? Teleki Sándor írja egy helyt Emlékeiben: „Ki képzelheti Sobri Jóskát, Milfaitot, Pap Andort cifra szűr nélkül — Violát is mindig abban láttam, Göndör Sándor is olyanban jár — bunyik az, ki futóbetyámak vallja magát s egyet visel — mert csak az alól fehérük ki a patyolating isten igazában, s csakis ahoz lapulhat édes melegséggel a menyecske...” S valóban, a virágos cifraszűr legrégibb ábrázolásaképpen közli Győrffy is az 1836-ban felakasztott Milfait Ferenc bakonyi betyár könyomatos képét. Maga Győrffy így képzei el a bakonyi „fejlődést”: „A szép cifraszűrt bizony nem adták ingyen. E nélkül pedig nem kanász a kanász. Ha tehát nem tellett a béréből szűrre, akkor lopott, de mégis előteremtette az árát. Az első lopás után jött a többi. A kanászból betyár lett. Abetyárság jutalma pedig az akasztófa.” Ezért tiltja el Csepreg a cifraszűr készítését és Zala vármegye „nyáj őrző erdei embernek” a cifraszűr viselését. „A tilalom ellen vétők testi fenyítéssel illetessenek.”

A cifraszűrnek három nagy központja volt Magyarországon: Debrecen, Nagyvárad és Veszprém. Ezekből sugároztak ki aztán az apróbb vidéki központok: Nagyszalonta, Arad, Karcag, Gyöngyös, Pest, Buda, Székesfehérvár stb.

A szűrszabóipar hanyatlását politikai és velük összefüggő gazdasági okok idézték elő. A haszonhajtóbb merinójuh lassan kiszorítja a magyar vagy perzsa juhot, melynek gyapjából készül a szűrposztó. Másrészt az oláh megszállás elvágta a szűrszabókat az erdélyi szász szűrcsapóktól. Újabban Veszprémben egy élelmes iparos gyárában szűrposztót is állít elő, de délamerikai gyapjával dolgozik, melyet a szállítás és a vám terhel. Ehhez járul még, hogy a nép most már keveset pusztázik és szűrre többé nincs szüksége: a mai nemzedék a cifraszűrt divatjátmultnak tartja.

A cifraszűr csodálatos színpompájával, formagazdagságával alkalmas arra, hogy, mint a magyar zene, a mindig eredetiséget kereső külföld figyelmét reánk terelje. Erre egy klasszikus esetet tudnék idézni, melyet bizonyosan kevesen ismernek, Győrffy sem. Teleki Sándor emlékirataiban (IV. 205) elmeséli, mint szeretett bele Victor Hugó Guernesey-szigetén töltött száműzetése alatt hazulról hozott cifraszűrjébe. A hányatott életű erdélyi gróf egy barátjától, ki leánynézőben

volt a Teleki-családnál és kinek „kitették a szűrét“, ezt a remekbe készült szűrt kapta ajándékba:

„A szivárvány minden színe ezer vegyületben, mint virágmező illatos réten, úgy tarkázott rajta a színáramlat. A fehér abaposztó, melyen a hímzet volt helyel-közzel s 'ott is csak rejtélyesen mutatá magát; nagy kitaréjzott, berovátkolt halvány ezüstcsatt rajta, melyről térdigérő nemzeti szín kettős-sallang mint szomorú kőrísa ágai csüngöttek alá; fényesre csiszolt csiholó-acél hullott le róla, másik oldalt kis zacskó kovának, taplónak, rajta csókolózó galambok voltak hímezve — mint misemondó taláron, vakítólag borítá a díszít-mény elől — a mell helyén tenyérnyi nagyságú, kerek tükör, százzsínű keretben, négyszögű gallérján tulipánrózsa, nefelejcs, violás szőnyegszerű csoportozat, a két ujjavége bevarrva vérvörös, narancssárga, ultramarinkék posztóval kifarkasfogazva, a varrás helyei keresztöltésekkel cifrán beborítva s a szegélyzet mint virágfüzér keríté az egészset körül az ujjakon a könyök helyén egyiken badar lovas betyárlegény, karikás ostorral, másikán alvó kanászlegény, fejét macája ölébe hajtva.“

Hogy hogy nem, kikerült vele az emigrációba ez a csodálatos „alkotmány“ és Teleki idegen látogatói nem győzték bámulni. Egyszer aztán, mikor Victor Hugo családostul, valamint Ribeyrolles, Bonnet-Duverdier és Vacquerie nála voltak ebéden, a nagy költő, ki már korábban sokszor figyelmesen megnézte és megtapogatta a szűrt, elkéri tőle. Teleki, magyar eleganciával ingyen odaadja Victor Hugónak, de ez csak azzal a feltétellel fogadja el, hogyha Teleki elhozza albumát és a benne levő képekhez kereteket rajzolhat neki emlékebe. (Hol lehet ma ez az album?) „Hugo Viktor szétbontana a szűrt s új darabokat himeztetett hozzá.“ Kíváncsian kérdeztük a század legnagyobb írójától, mit akar belőle csinálni? — mindig azt felelte rá: — Kíváncsiak úgy-e? — na, majd meglátják!“ Mikor aztán egyszer egy délután Victor Hugo felvezette családját és Telekit kis padlásszobájába, melyből pompás kilátás nyílt a tengerre, elállott szemük-szájuk.

„Négyszögű alacsony szoba, oldalai kirakva régi tölgyfafaaragványokkal, melyeket régi breton ládákra szedett le s rakott össze, csigaalakra esztergált tölgyfaoszlopok közé; egy mélyedésben egy régi kovácsolt vaságy, túlságosan egyszerű ágyneművel, az ágy mellett nagy tölgyfaasztal, megrakva irathalmazzal, egy nagy vasasláda, milliomot érő kézirati művekkel, melyek még nem kerültek sajtó alá s csak a jövőnd fogja tudni, milyen kincse rejlik ott az emberiségnek; egypár szék, egy faragványos falóca, egy hosszú író- s egy nagy mosdóasztal. A tetőzet olyan szép, olyan eredeti, olyan sajátos, amelyet képzelni alig lehet. Elbámultunk rajta s ráismerénk, hogy az magyar szűrből készült.“

Victor Hugo Contemplations-jai tehát magyar szűrmennyezet alatt készültek s ki tudná megmondani, hányszor emelte pillantását a nagy francia költő az óceánról a csodálatosan izgató és mégis megnyugtatóan tarka mennyezetre...

A magyar közönség hálás lehet Győrffy Istvánnak, hogy a cifraszűr monográfiáját megírta és kiadta. Nemcsak gyönyörű és káprázatos szépségű színes ábrái, hanem a pontos és aprólékos szakszerű részletezések, leírások, technikai meghatározások, osztályozások és főleg a gondos történeti megalapozás miatt a magyar életnek egy értékes és eredetiségével megkapó fejezetét rögzítette meg a szerző. Szomorúan olvassuk, hogy a kereskedelmi minisztérium csekély segítségétől eltekintve, teljesen saját anyagi erejére volt utalva a kiadásban s hogy ez „erejének végső megfeszítését“ jelentette. Győrffy István a magyar

nép jelenének és múltjának legtudósabb ismerője, bizonyosan nem ezt az elárvultságot érdemli meg.

A magyar tudományos élet szervezetének problémái iránt oly fogékony Domanovszky Sándor, a budapesti egyetemen a művelődéstörténet tanára, ezzel szemben már felismerte Győrffy munkásságának jelentőségét és javaslatára az egyetem megbízta Győrffyt néprajzi előadások tartásával. Ugyanakkor Kodály Zoltán is megkezdte magyar zenetörténeti óráit. Vállalkozásuknak nagy sikere van: az első félév folyamán a hallgatóság nagy és növekvő érdeklődéssel hallgatta a magyar őshalásatról és a magyar zene múltjáról szóló fejtegetéseket. Egyelőre mindketten ingyen, lelkesedésből nevelik az új nemzedéket a legmagyarabb tudományok európai szintű művelésére. Eredményes munkát azonban csak rendes tanszéktől és intézettől várhatunk. A mostoha anyagi helyzet pedig nem szolgálhat nekünk ürügyül akkor, ha arról van szó, hogy egy régi mulasztást tegyünk jóvá azzal, hogy tanszéket kapjanak az ősi magyar egyetemen a legmagyarabb tudomány és a legmagyarabb tudósok!

ECKHARDT SÁNDOR

MÉG EGYSZER: JOGÁSZ ÉS SZAKEMBER

SZAKTISZTVEISELŐ — JOGÁSZTISZTVEISELŐ címen egy közlemény jelent meg a Magyar Szemle egyik legutóbbi számában,¹ amely a két tisztviselőtípus kritikája után a jogásztisztviselő mellett száll síkra. Sok érdekes és helytálló megállapítása dacára is egy hibát kellett e cikkben felfedeznünk és pedig azt, hogy ha névaláírás nélkül jelent volna is meg, bármely figyelmes olvasó felismerte volna rajta egy jogásztisztviselő kézvonásait. Némi elfogultság érezhető ki belőle az állami adminisztráció nem jogász munkásaival szemben és egyúttal a jogászi diploma gyakorlati értékének erős túlbecsülése is jellemzi. Ez azonban ma már nemcsak az illusztris író magánvéleménye, hanem egy meglehetősen széleskörű réteg közvéleményeként is egyre sűrűbben jelentkezik. Ahogy az idézett cikk szerint a szaktisztviselők lenézik a jogászokat, épúgy a jogászok is rossz véleménnyel vannak a szaktisztviselők használhatósága tekintetében, míg a vulgárisán a jogász fogalma alá vont két tudományág: a jogtudományok és államtudományok doktorai közül az előbbieket szintén lenézik az utóbbiakat — nem tekintve őket egyenértékű komoly jogászoknak. Az alapvető igazságtalanság e sokféle értékelést tekintve abban rejlik, hogy egyrészt mindegyik általánosít, másrészt pedig, hogy saját diplomájának gyakorlati értékét mindegyik fél messze túlbecsüli.

A fejlődés útja az emberi tevékenység egész területén egyaránt, de elsősorban a tudományok terén, a specializálódás felé vezet és ez egyúttal fokról-fokra devalválja a tudományos oklevelek gyakorlati értékét. Már ma is ott tartunk, hogy bármely nem „csalárd módon minősítő“, hanem akár a leglelküismeretesebb szemináriumi munka árán megszerzett doktori diploma tulajdonosa is specializált továbbképzés nélkül alig indulhat neki siker reményében az életnek, sőt nem egy állami alkalmaztatás és magánfoglalkozás is további tanulmányokat is feltételező újabb minősítő vizsga letételéhez van kötve. E révén az egyetemi tanulmányok elvégzését bizonyító oklevél gyakorlatilag inkább csak azt igazolja, hogy az illető bizonyos általános, de csak nagyon általános műveltség megszerzésén felül megismerkedett a rokontudományágak egy bizonyos körének alapfogalmaival és ezáltal képessé vált ezen tudományok valamelyikének egyénileg való továbbművelésére. Ha így fogjuk fel az egyes diplomák jelentőségét, szembe-tűnővé válik, hogy azok alapján igazságos és objektív összehasonlítás

¹ Weis István: Szaktisztviselő — jogásztisztviselő, Magyar Szemle 1930, X. kötet, 149. l.

alig eszközölhető, mert minden diploma gyakorlati értékét az adja meg, vajjon a tulajdonosa annak megszerzését a tudományok művelése terén célnak, vagy eszköznek tekintie.

Tagadhatatlan, hogy a gazdasági és szociális kérdések súlya és fontossága az évek folytán egyre nagyobb lett, úgyhogy a mindennapi élet apró-cseprő ügyeit és a nemzetek nagy mozgalmait és elhatározásait egyaránt ezek uralják, vagy legalább is nagy mértékben irányítják és befolyásolják. E két témakör oly szorosán összefügg egymással, hogy az utóbbi mondhatni jórészt függvénye lett az elsőnek és a gazdasági élet, vagy helyesebből az annak alapját képező tőkés gazdasági rendszer törvényszerűségei azok, amelyek hivatva volnának az ezen keretbe beletartozó ezernyi különféle problémát szabályozni. A kapitalizmus törvényei azonban csupán elméleti tudományos megállapítások, amelyek szankciót csak az állam köz- és magánjogi rendszerébe való beillesztésük által nyernek. Az alkalmazott jogtudomány feladata volna, hogy az állam jogszabályalkotása és közigazgatása útján gazdasági rendszerünk tudományosan megállapított törvényszerűségeit az életben érvényesüléshez juttassa. Ez volna a hivatása a kormánynak, illetve tisztviselőinek a törvény-előkészítés, valamint a rendeletek kiadása és végrehajtása terén éppúgy, mint a bíróságoknak a törvények és rendeletek alkalmazása és magyarázata, de főleg a jogszabályt pótló joggyakorlat kialakítása terén. És mind e jogászok mily gyakran indulnak ki abból a feltevésből, hogy az élet van a jogrendszer kedvéért és utóbbit kell a jogrendszerhez idomítani, nem pedig megfordítva. Hányszor akarják a gazdasági élet jelenségeit jogszabályok által oly irányba fejleszteni, amely irány ezen jelenség természetének, a gazdasági élet házi törvényeinek nem felel meg. Holott éppen a jogtudományt kellene a gazdasági törvényszerűségek irányába fejleszteni, mert a gazdasági élettel szemben a jogtudomány szerepe csupán a házi törvények rendszerbefoglalása és összeegyeztetése, nem pedig a gazdasági élet fejlődési irányainak megállapítása lehet. Ezek a kérdések szaktisztviselők és szakbíróságok után kiáltanak, mert a jelenlegi rendszer, a jogtudomány felségjogaiból kiindulva, a legtisztábban gazdasági természetű kérdések szabályozásánál a múltban is, most is (1. kartelltörvénytervezet és a részvényjog reformja) tisztán jogászi elgondolások alapján, sőt nem ritkán a gazdasági élet kívánalmaival és törvényszerűségeivel ellentétben jár el. A jogtudomány szerepének ez a — már az öncélúsághoz közeljáró — felfogása pedig jórészt arra vezetendő vissza, hogy az egyetemről kikerülő jogásznemzedék gazdasági kérdésekkel vagy egyáltalában nem, vagy csak tág körvonalakban ismerkedvén meg, ha az e téren szerzett gyér ismereteit a tisztán Jogászi tárgyak óriási anyagával összehasonlítja, önkénytelenül a gazdasági kérdéseknek az elméleti és tételes jogi tárgyakkal szemben való másodrendű fontosságát vési emlékébe. Az elmúlt évben a budapesti kir. törvényszék egyik tanácsának tagjai automobilvezetői tanfolyamot iiall-gattak, hogy a tanács elé kerülő automobilbalesetekkel kapcsolatos bűnvádi ügyek elbírálásához a kellő szakértelmet megszerezzék. Viszont úgylátszik, hogy a köz- és magángazdaság problémáihoz

Magyarországon mindenki ért és így alig hallani, hogy ezen a téren a jogásztisztviselők vagy bírák hasonló érdeklődést tanúsítanak.

A PARLAMENTI KORMÁNYFORMA és a népképviselési rendszer egyik legnagyobb akadálya a szakszerűség megfelelő érvényesülésének az állam életében. Amíg az állami élet problémái egyszerűbbek voltak, nem volt ok a nemzet önrendelkezési joga szabad érvényesülését korlátozni. Hogy a parlament a népakarat minél tisztább kifejezője legyen, a képviselőseget csupán oly minimális értelmi cenzus eléréséhez kötötték, amely az állam ügyeibe való beleszólás nagy horderejű jogával arányban álló értelmiség tekintetében garanciát egyáltalában nem nyújt. E mellett a parlamenti kormányok elengedhetetlen stabilitásának biztosítására irányuló törekvés által kifejlesztett szervezett többségek intézménye is sokban csökkenti az egyes törvényhozó jelentőségét és kritikájának súlyát, úgyhogy a törvényalkotásra való befolyás nagy mértékben áttolódott a kormányra, illetve a sokszor laikus — miniszterekre.

Bár a mai parlamentárizmus fejlődése során messze távolodott el kiindulási pontjától és a szervezett többség pártfegyelme folytán, a népakarat képviselőinek esetenkénti állásfoglalása tekintetében, inkább csak a formákban éli ki magát, az államkormányzat teljes mértékben sínyli a parlamentárizmus alapelvéből folyó azon visszás helyzet hátrányát, hogy az adminisztráció legnagyobb szakértelmet igénylő legfelsőbb állomásait a politikai helyzet és a pártok erőviszonyai által determinált egyének, nem pedig a képesség és szakértelem alapján kiválasztottak foglalják el, mégpedig a személy szerint viselt politikai felelősség folytán nagy, sok tekintetben korlátlan hatáskörrel. Nem igényel bővebb fejtegetést az, hogy különösen ma, a nehéz és mindenesetre különleges gazdasági és szociális viszonyok közepeit fokozott fontosságot nyer az állami és magángazdaság minden általánosabb jelentőségű kérdésének szakszerű elbírálása. A felmerülő problémák eredetének, körülményeinek, az esetleg mutatkozó analógiáknak felismerése, valamint a tervezett intézkedések várható hatásai tekintetében vonható következtetések helyes elbírálása olyan alapos elméleti és gyakorlati ismereteket tételez fel, amelyek laikusoktól alig remélhetők. A meglehetősen élére állított gazdasági helyzetben lényeges kérdésekben minden kísérletezés fokozott kockázattal jár és rendkívüli, néha helyrehozhatatlan károkat okozhat. Ha tehát e kérdésekben a múlttal szemben ma fokozott jelentőséget tulajdonítunk már az állami tisztviselők körében is a komoly szakértelemnek, nem vitás, hogy még nagyobb érdek fűződne ahhoz, hogy a törvényhozók és az állami végrehajtó hatalom legfőbb letéteményesei, a miniszterek megfelelő elméleti és gyakorlati ismeretekkel rendelkezzenek a reájuk bízott feladatkör tekintetében. Az emberiség fejlődése pedig eszközeiben egyre kényesebb versenyt és folyton komplikáltabb problémákat fog e téren produkálni, e verseny sikeres megvívása, a problémák helyes megoldása tehát egyre nagyobb szakértelmet, a részletkérdések egyre tökéletesebb ismeretét fogja azoktól igényelni, akik ily kérdések megoldására hivatottak. El fog tehát jönni az az

idő, amikor a szakszerűség irányában való törekvés, ami most talán még kissé ködösen, félig-meddig az öntudat küszöbe alatt él az emberekben, egyszerre mint parancsoló szükségesség fog előttünk állni. Félő, hogy ekkor a parlamentarizmus, ha válságát felismerve időközben saját okszerű reformját, a szakszerűség irányába való továbbfejlődése kérdését meg nem oldja, komoly dilemmába fog jutni.

A választói jognak, a nemzetek önrendelkezési joga elméletére való hivatkozással az utóbbi két évtized alatt eszközölt nagymérvű kiszélesítése folytán tagadhatatlanul, de egyúttal természetesen is a törvényhozó testületek tagjainak átlagos értelmi foka Európa-szerte nagy mértékben lezökkent. Az alkotmány sáncaiba újonnan bevont tömegek kevés helyen bizonyultak annyira éretteknek, hogy a komoly, közérdeket szem előtt tartó gouvemementális politikát a választási technikával ügyeskedő korteskedések és izgató népszónokok fölé emeljék és utólag megállapítható, hogy a szélsőséges választójog kiterjesztése világszerte, az addig kormányképessegre nem vergődött politikai pártok érdekeit sikerrel szolgálta ugyan, de egyébként a törvényhozások értelmi szintje és munkaképessége szempontjából alig tudott értékes eredményeket felmutatni. Érdekes, de semmiképpen sem szerencsés találatnak, hogy a választói jog kiterjesztését propagáló világáramlatnak, főleg a háború után bekövetkezett döntő sikere azokkal az évekkel esik egybe, amelyek a megnehezedett és rendkívüli gazdasági viszonyok folytán, a komplikált problémák egész sorát tették a nemzetek fejlődésének, sőt existenciájának útjába, amelyekben tehát a nemzetek szuverenitásának hordozóival szemben egyre fokozódó igények emeltettek. Éppen akkor jutottak a korábbiaknál is laikusabb törvényhozók az állami életben szóhoz, amikor a reálpolitika, a nehezülő viszonyok között egyre jobban szükségessé váló nagyobb hozzáértés és szakszerűség érdekében, a törvényhozások szintjének emelését, tehát az aktív, de főleg a passzív választójognak magasabb értelmi cenzushoz való kötését kívánta volna meg a nemzetek egyetemes érdekei szempontjából. És ugyanakkor, amikor egyes politikai irányzatok még mindig harcolnak a választójog további kiszélesítésének a tömegek előtt mindenestre rendkívül népszerű gondolataért, a másik oldalon komoly gondokat okoz még a jelenlegi helyzet is, amely a szakszerűség érvényesülése szempontjából oly kevésbé kielégítő képet mutat.

Egy fejlődési folyamatban — még ha mesterséges és nem szükség-szerű is — visszafelé haladni mindig nehéz; már megszerzett jogokat, még ha oly kevésbé értékesek is, megcsorbítani mindig népszerűtlen feladat. A politikában fokozottan áll ez, mert mindig akadnak ellenzéki pártok, amelyek a kormány álláspontjának gyengítésére szívesen használnak ki egy olyan, a tömegeknél jól értékesíthető beállítást, amely az efféle programot valló kormányt hatalmi érdekből folytatott reakcionarizmussal vádolná meg. És mégis kellene tenni valamit.

Ha jól meggondoljuk, a parlamentarizmus mai formája nem egyedüli, de nem is közvetlen módja a népakarat érvényesülésének. És ha utóbbinak ősfarmája, a népszavazás helyet is kapott egy-két modern

alkotmányban, a mai komplikált állami berendezkedés mellett ez már gyakorlati szempontból is csak nagyritkán, alapvető kérdésekben nyerhet alkalmazást. Az állam kormányzását erre a nehézkes és — valljuk be — nem mindig megnyugtatóan funkcionáló berendezkedésre bízni, nem is nagyon látszanék bátorító gondolatnak. Ha azonban meggondoljuk, hogy a népakarat érvényesülése terén a mai népképviselői rendszer is már csak kompromisszumnak tekinthető, nem látszik oly lehetetlennek a gondolat, hogy ezt a kompromisszumos megoldást, ha már nem felel meg a követelményeknek, a szükséglet irányába továbbfejlesszük, sőt esetleg egy másik, talán célravezetőbb kompromisszummal helyettesítsük.

Az utolsó évszázad történelmén végigtekintve szembetűnő jelenség az emberiségnek különféle szempontok szerint folyó és egyre általánosabbá váló szervezkedése. A terület, faj, vallás, foglalkozás stb. szerint tagozott társadalom egyes csoportjai, a tagjaikat egyformán és közösen érdeklő kérdésekkel szemben való közös és együttes állásfoglalás fokozott erejének felismerése következtében egyre szorosabbra fűzik a tagjaikat felölölő szervezet szálait. Egyes ilyen szervezetek törvény útján hívtak életbe, nem ritkán hatósági jogokkal ruháztattak fel, sőt a terület szerint tagolt társadalmi keretek — az önkormányzatok, az állami végrehajtó hatalom többé-kevésbé autonóm helyi szerveiként jelentkeznek. Ha ezen szervezetek önkormányzati választásait előzetes szelekciónak tekintjük és a törvényhozók megválasztását a választó tömegek helyett a társadalom ily különféle alapokon szervezkedett tagozataira bízunk, ez lényegében annyit jelent, hogy az állampolgároknak, a legszélesebb körű szervezet tagjainak a közösség ügyeire gyakorolható befolyása egy fokkal közvetettebbé válik ugyan, de lényegében nem szűnik meg. Hogy egy ilyen megoldás népszerű lenne, azt nem állíthatjuk, a hozzá hasonló rendi gondolatot a német népterületen különböző pártok (nemzeti szocialisták, osztrák Heimwehr) propagandája sem tudta eddig komolyabban elfogadtatni, de hogy lényeges jogokat nem vonna el, az — ha a jelenleg érvényben levő választójognak az állam önkormányzatában való gyakorlati érvényesülését higgadt és becsületes értékelés alá vonjuk — kétségtelennek látszik. Viszont, hogy a különféle társadalmi szervezetek autonómiájának közbeiktatása a parlament általános értelmi szintjét nagy mértékben volna emelni alkalmas, az bizonyos. Nagyon valószínű, hogy egy ilyen reform ezen túlmenőleg a szakszerűség irányában is jelentős haladást képviselne, mert a gazdasági, vagy egyéb gyakorlati szempontok alapján létesült szervezetek képviselői révén ezek a mindnyájunkat legjobban égető kérdések a parlamentben szakszerűbb kritikához és tárgyilagosabb döntő fórumhoz juthatnának. Csak megerősítik ennek az álláspontnak helyességét a magyar felsőház eddigi működésének során szerzett tapasztalatok, amely intézmény még korlátozott hatáskörében is be tudta váltani a hozzáfűzött reményeket és a képviselőház szerepében nyilván még sokkal jelentősebb és jobb szolgálatokat is tehetne. Nem kevésbé népszerűtlen, de époly hasznos volna a törvényhozók értelmi cenzusának lényeges emelése, valamint a miniszteri és államtitkári (alminiszteri)

állásoknak elméleti és gyakorlati szakképzettséghez való kötése. Mindezek mellett mégis talán a legfontosabb volna, elsősorban az állami szolgálatra képesítő egyetemi tanulmányoknak, de ugyanígy másodsorban a középfokú oktatásügynek is olyan irányú reformja, amely a tanulóifjúságot a gazdasági és szociális kérdések lényeges alapfogalmaihoz közelebb vezetné. Bármily nehéz a középiskolák túlszűfolt tanrendjéhez bármit hozzátenni, vagy abból valamit is elvenni, mégis ki kellene küszöbölni, hogy a középiskolát végzettek tömege, kivéve a jogi és gazdasági főiskolákon továbbtanuló hányadot, még csak említeni se halljon semmit a gazdasági és szociális kérdésekről. Vagy ha a középiskolákban nem, úgy legalább az összes főiskolákon kellene kötelező tantárgyként ízelítőt adni e kérdésekből, amelyek minden ember életlehetőségeit oly közelről érintik és amelyeknek ismerete az aktív és passzív választójog folytán az állam szempontjából is egyre fontosabbá válik.

Végül a közönség nevelése terén sokat tehetnének a hírlapok is. A „Megduzzadt hírlap“ írója nagyon érdekesen mutatott rá folyóiratunk októberi számában a magyar hírlapírás pletóriájára, a magazinok irányában történt helytelen fejlődésére és arra a szakszerű „hozzánemértés“-re, amely azt ma, sajnos, tényleg jellemzi. Még felemlíthetnének talán, hogy mindehhez a felelősségérzet és önkritika jelentős hiánya is járul, ami néha már károsra is teszi a sajtó tevékenységét, míg az előbb felsorolt hibák inkább csak értékét kisebbítették. A bajokat részben ott is látjuk, hogy kuriózumot írni könnyebb, mint komoly hírlapirodalmat művelni. Az újságírásnál sokkal veszélytelenebb üzemek is képesítéshez vannak kötve Magyarországon, de hírlapot írni, a milliófejű társadalom hangulatával játszani és közvéleményét irányítani, minden előképzettség nélkül, bárkinek szabad, — nem tehetek róla, ha újból „szabadságjogokéba ütközöm a következtetés levonásánál — mert nálunk szívesen tévesztik össze az újságírókat a szabadsajtóval, de azt hiszem, legfőbb ideje volna az újságírás mesterségét az újságírás tudományának rangjára emelni és ezen komoly hivatást, komoly előképzettséghez kötni. Talán a mai megduzzadt hírlapok betegségét is meggyógyítaná idővel egy ilyen intézkedés, a nagyközönség nevelése révén, a szakszerűség érvényesülését az állam életében azonban kétségtelenül nagy mértékben előmozdítaná.

IFJ. SIMONTSITS ELEMÉR

KÖNYV A BUDAPESTI MUNKÁSSÁGRÓL

AKARÁCSONYI könyvpiac a magyar tudományos élet számára váratlan szenzációt hozott. Előkészületeiről senki sem tudott — mintha süllyesztőből toppant volna hirtelen elénk — roppant érdekes könyv hagyta el a s+ajtót. A székesfővárosi statisztikai hivatal igazgatójának a munkája.¹ Rövid előszóval indítja útjára dr. Illyefalvi I. Lajos. S azután, a könyv tartalma? Szám, rengeteg szám. Egymást kergető számoszlopok. Számok szinte végtelen sorban.

Lázás, egyre fokozódó kutatnivágyással, izgalommal mentem végig a könyvön. Aligha egyedül én voltam így vele. Bizonyára sokan érezték vagy fogják érezni azt a feszültséget, melyet ez a munka a lélekből kivált.

A munka jelentősége szinte felmérhetetlen. Nem azért, mert az első átfogó kísérlet a magyar munkásviszonyokat annyira uraló budapesti munkásügy jellemzésére. Nem azért, mert 60 évvel azután, hogy a felejthetetlen Le Play a franciaországi munkásviszonyokról megírta ma is frissen ható gyönyörű munkáját, ime: Magyarországon is akadt olyan koncepció, amely a munkásstatisztika terén nagyot cselekedett. Nem azért, mert világviszonylatban sem tudunk olyan nagyszabású, akkora tömeget megfogó szemléleti körről, mint amelyre vonatkozólag ez a könyv, melyről írunk, mélyreható vizsgálatokat végzett.

A könyv jelentőségét én másban látom. Nyíltan vagy elfojtva: világszerte folyik a mérkőzés. Sodródik előre (vagy esetleg hátra) az emberi társadalom a munkásság és a polgárság harcában (a polgárság fogalmát, tágran értelmezve). Hiába tagadnék. Ha be nem dugjuk füleinket, a készülődés morajáról tudomást kell venni. Ha szemünk nyitva vannak, meg kell látnunk a mozgalmakat. Gyarak szirénbúgása emlékeztet bennünket rájuk. Az Alföld szikes területe felől sivítő hideg szél sejtelmes susogást hallat. Fényes izzólámpák s pislogó kültelki gázlángok éles ellentéte is ezt a mérkőzést juttatja eszünkbe, mely szakadatlanul folyik, ha nem is eszmélünk rá. S minél később tartunk seregszemlét, annál valószínűbb, hogy a nagy színjáték esetleg ránk nézve tragikus véget ér.

Minden elfogulatlan, őszinte, becsületes kísérlet, mely arra irányul, hogy a magyar munkásság helyzete valón feltárassék, sokszoros figyelmet érdemel. Ha sebek vannak, hamarabb tudomást szerezhetünk róluk. A gyógyító írt inkább megtaláljuk. De különösen az olyan kísérlet, mint aminő 1929 telén a budapesti munkásságról történt. Százezernyi

¹ Dr. Illyefalvi I. Lajos: A munkások szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. (Kiadja: Budapest székesfőváros statisztikai hivatala.) Budapest, 1930. 38., 1143 l.

tömegben állott ez a munkásság a statisztikai észlelés fotografáló készüléke elé. S igazán páratlan készséggel tárta fel életének számtalan olyan vonatkozását, melyek érintésére a nem munkásosztályhoz tartozó elemeket gyakran (sajnálatraméltó módon) idegesség lepi meg. Vagy amelyekről kereken meg is tagadnák a nyilatkozást.

Merész vállalkozás volt Illyefalvi I. Lajosé. A társadalmi kutatásnak olyan területén, ahol legfeljebb csak tipikus esetekre támaszkodnak a monográfiák, vagy csak igen szűkkörű, reprezentatív felvételek peregtek le, nagyvonalú adatgyűjtést szervezett meg. Bölcs volt Budapest székesfőváros tanácsának intézkedése, mellyel az adatgyűjtést elrendelte. Kitűnő politikai érzékre vall a statisztika ügyét felsőfokon intéző miniszterelnökség részéről az, hogy a budapesti munkásság szociális és gazdasági viszonyairól akkor került nyilvánosság elé az ebben a könyvben foglalt csodálatos gazdag anyag, mikor a miniszterelnökség főfelügyeleti joga nem csupán az új statisztikai törvényadta lehetőség, hanem élő valóság. S hála, elismerés és dicséret illesse a székesfőváros munkásságát, avagy szervezeteit. Mind e felsorolt tényezők vállvetett munkája, melyet a tudomány és a szociálpolitika támogatására végeztek, eljövendő időkben is fogja hirdetni okos megértésüket a magyar társadalom egészét oly közletről érintő problémával szemben.

Illyefalvi munkája befejezett egész. Mintha óriási körben állnánk. A kör középpontjából az intéző akarat biztos mozdulatokkal bocsátja ki a sugarakat a kör kerületéhez s osztja szektorokra a kör területét. Mindegyik a munkáskérdés egy-egy fontos részletéhez tapad. Mennyi új meglátás van ezekben a parcellákban. Mennyi új vizsgálati szempont. A társadalmi kutatás eddig rejtve maradt útjai nyílnak meg bennük. Mennyi új gondolat támadhat abban, aki azzal a jószándékkal fog a rész-problémák vizsgálatához, hogy levonja a következtetéseket, melyek e könyvből adódnak. Mennyi igazság villog ki ezekből a számokból. Néha talán kellemetlen igazságok, máskor annál meglepőbbek. Mert alkalmasak arra, hogy téves hiteket összezúzzanak.

De Illyefalvi alkotása mégis befejezetlen. Maga írja ezt. Könyve előszavában hírt ad arról, hogy ezt a munkáját a közel jövőben követni fogja az a publikáció, mely a polgárság szociális és gazdasági viszonyait tárja fel. Ha ismerjük a munkásságról szóló könyv anyagát, minő várakozással tekinthetünk a második, kiegészítő, a testvér-kötet elé. Mi a szerző terve ezzel? Helyesen mondja: „Bemutatja, hogy az ország feldarabolása milyen mértékben rendítette meg a polgári társadalom pilléreit s mennyire sújtotta azt az osztályt is, mely a nemzeti megújulás szellemi csákányát kezében tartva, törhetetlen, dacos magyar akarással küzd a szebb jövőért“. Ha abból a mélypontból, ahol ma él, a magyar társadalom feltekint a magas bércekre, ahol valaha járt, szédülve tekinthet fel. De valóban rá kell eszmélnie egyszer a polgári társadalom egyetemének is arra, hova bukott. Csak így tudja kiküzdeni a felemelkedés útját. Sajnos, nagyon kétséges, hogy az az összehasonlítás, amelyet majd a polgár- és munkástársadalom szociális és gazdasági viszonyai között megejtethetünk, általában a polgárság javára üt-e ki.

Illyefalvi nagy műve három egymástól különálló, de persze mégis szerves összeköttetésben álló részre oszlik. Az első rész a munkástársá-

dalom általános helyzetrajzát nyújtja. Beszámol a munkásság számának fejlődéséről, népességi mozgalmáról, lakásviszonyairól s a külföldi honos budapesti munkások szerepéről. A keresetek és munkabérek alakulásáról; az áralakulás és létfenntartási költségek összefüggéséről, ötven munkáscsalád háztartási számadásait közli. Több összeírás alapján a budapesti munkanélküliek sorsáról tájékoztat. Vizsgálhatunk benne rendkívül értékes anyagot a munkások közegészségügyi intézményeiről és egészségügyi viszonyairól. Táblázatoknak egész sorozata foglalkozik a munkásszervezetekkel és egyesületekkel, valamint a munkásintézményekkel. A munkások adózásának kérdése sem került el a könyv megalkotójának figyelmét. Gondolt arra, hogy az albérlésben és ágybérlésben lakó munkások szociális viszonyait felvázolja. A munkástársadalom különleges megítélést igénylő csoportjának, a háztartási alkalmazottaknak statisztikáját is jó néhány táblázat dolgozza fel.

Csak az, aki értékelni tudja a statisztikai adatok gyűjtésének sokszor verejtékes munkáját s azokat az erőfeszítéseket, melyeket kifejtünk akkor, ha nagyobb anyagból a cél érdekében szükséges adatokat külön feldolgozások révén összeválogatjuk, tudja értékelni azt a forrásanyagot, melyet Illyefalvi könyvébe sűrített. Illyefalvi könyve első szakaszának számos részlete az ú. n. secundär-statisztika gyümölcse. Bámulatossággal vész észre olyan forrásokat, melyek a statisztikai kutatásnak tevény talajai. Csak le kell nyúlni értük. A külföldi munkásokra vonatkozó adatait pl. Így szerezte meg. De ugyanígy jött tisztába a kereseti adó alapjául szolgáló tényleges heti keresetekkel. A legszebb (így kapott) részek egyike könyvében a székesfővárosi üzemi munkások évi keresetét számítja ki s tagolja e munkásokat az órabér nagysága és foglalkozásuk szerint. Mennyi olyan kincs hever még a magyar közhivatalok irattáraiban s magánvállalkozások feljegyzéseiben, melyek rendszeres feldolgozásban napvilágra kerülve, mennyire hozzájárulnának sok gondot okozó problémák megoldásához!

Illyefalvi könyvének ez az első része csaknem 700 lapon át vezet el a kutatót. A táblázatok száma is 269, melyet ez a rész magában foglal. Hiábavaló igyekezet volna vállalkozni arra, hogy e cikk keretében részletes beszámolót írjak ezek tartalmáról. De öreg hibát követnék el, ha legalább néhány adalékot innen is ki nem ragadnék s ide nem iktatnám.

A háború utáni Magyarországnak egyik legégetőbb problémája a születési arányszám csökkenése. Mi idézi ezt elő elsősorban? A házassági termékenység csökkenése; minthogy a születek túlnyomó része törvényes házassági kötelékből fakad. Budapesten a házassági termékenység alakításában kiváló része van a munkásosztály nagy közösségébe tartozó családok házassági termékenységének. Akárcsak a vidéken a mezőgazdasági napszámosok, cselédek és kisbirtokos napszámosokénak. A budapesti munkások házassági termékenysége azonban a háború után következő években sokkal kisebb arányú lett, mint amekkorára volt a háborút megelőző esztendőben. Plasztikusan mutatja ezt az a pár számítás, melyet Illyefalvi munkája alapján végeztünk. Az 1909—1913. évek átlagában a nő halála által felbontott munkásházasságok közül 27.8% volt magtalan. Ez az arányszám 1925—29. évek átlagában 34.7%-ra emelkedett. Más szóval: a boldog békeévekben

sem volt országos viszonylatban kielégítő a budapesti munkásházasságok termékenysége; a legközelebb múlt esztendőkből azonban a helyzet éppenséggel aggasztóra fordult. Három házasságból egy sem teljességgel olyan, melyből gyermek született volna.

De mi az érdemnek a másik oldala? A megszünt munkásházasságok melyik csoportja volt az, melyben leginkább gyengült a termékenységi arányszám? A válasz egyszerű. Nem azok a házasságok fogytak meg, amelyekből egy, illetőleg kettő vagy három gyermek született. Ezeknek a házasságoknak a szerepe ányalatnyilag még meg is erősödött. De sivár a kép akkor, ha a munkásházasságok azon csoportjainak részesedését számítjuk ki, melyekből négy, öt vagy hat, illetőleg hatnál több gyermek született. Az előbbi csoportba tartozott másfél évtizeddel ezelőtt minden negyedik házasság; most minden hatodik sem. Az utóbbi csoport a háború előtt, a nő halála után megszünt munkásházasságoknak minden hatodikát vonta magához, az 1925—1929. évek alatt csak minden nyolcadikét.

Szomorúan bizonyítja ez a pár szám is azt a tendenciát, mely már népességünknek azokban a rétegeiben is kikezdi a szaporodási erőt, melyeket valaha inkább megkímélt e beteges fejlődés. Nem kétséges, hogy a munkások házassági termékenységének elakadásában vagy talán helyesebben: elapadásában nagy része van azoknak a megfontolásoknak, melyeket a tudomány legegyszerűbben az „óvatosság“ rendszabályai közé sorol. Bizonyára ez az oka annak a baljóslatú tapasztalatnak, hogy a gyermektelen munkásházasságok száma annyira felszökött. S bizonyára ez az oka annak, hogy ha már a munkásházasságokban néhány gyermek született, újabb zsenge hajtások világra jövetelével szemben megálljt kiált az akarát. Pedig a baj még mélyebben járó, mintsem első pillanatra vélnők. Hiszen a budapesti ipari munkásság igen jelentős csoportjai östermelő (leginkább — valószínűleg — mezőgazdasági napszámos) családból származnak. Olyan törzsből tehát, melynek házassági termékenysége a legkedvezőbb Magyarországon: csak minden nyolcadik-kilencediket jelezte legutóbb is a statisztika gyermektelennek a földműves munkásság házasságai közül. Valószínű tehát, hogy a budapesti munkásságba felszívódó földműves elemek előbb vagy utóbb elveszítik fokozottabb propagatív erejüket. De másfelől az is, hogy idd-óráig a volt földművesréteg nagyobb házassági termékenysége óvja meg azon a szinten a budapesti munkásság házassági termékenységét, ahol az ma van. önkénytelenül torlódik fel a kérdés: mi lesz ennek a fejlődésnek a vége?

Pedig a jövő képe egyáltalán nem biztató. Illyefalvi könyvének más részében arról olvasunk számokat, hogy e munkás főbérlők (nem albérlők vagy ágybérlők) kevés lakásában hány gyermek lakik. A munkáslakások 40.8%-ában, kétötödében tehát nem hangzik gyermek-kacaj! Gondoljunk bár arra, hogy a családfők némelyike még nem házasember, vagy másoknak gyermekét vagy gyermekeit elragadta a halál, sokaké már saját háztartásába került, de mégis megdöbbenő az adat, amelyet idéztünk. Pedig a munkáslakásokban, gyakran, nemcsak a családfő saját gyermekei zsúfolódnak össze, a rokonoké is. A statisztika azonban egészen kivételesnek jelzi azokat a munkáslakásokat, amelyekben hat vagy több élő gyermek van.

Igaz, hogy a lakás, melyet a főbérlo munkások használnak, rendszerint nyomorúságos. A munkáslakások 83.0%-a csak egyszobás. A lakást bérlo munkás családfőknek csak töredéke (1.5%) tartozik ezen a címen a munkásarisztokráciához: háromszobás lakása van. Tulajdonképpen annak is örülnünk kell, hogy az a munkáscsoport sem egész gyér, mely kétszobás lakáshoz jutott. Ezeknek a lakásoknak — vagy túlnyomó részüknek — tényleges laksűrűsége még nem elviselhetetlenül nagy. Szobánként számított laksűrűségük ritkán több három lakónál. Az egyszobás munkáslakások tömeglakási jellegét annál élesebben kidomborítja az, hogy 22.6%-ukban négy, öt vagy hat lakó szorong. Sőt, csaknem minden tizedik egyszobás munkáslakásban ennél is több ember. Negyvenezemél több azonban a budapesti munkásembereknek (és hozzátartozóiknak) a száma, akik ilyen rendkívül népes egyszobás lakásokban élnek.

A budapesti munkásság főfoglalkoztatója a gyáripár. A magyar pénzürték stabilizálását követő években a gyári üzemi munkások átlagos létszáma rohamosan növekedett. 1925-ben (átlagosan) még csak 76.557 munkásnak adtak kenyeret a fővárosi gyárak. Ez a szám 1928-ban már 98.244-re emelkedett. A fonó- és szövőipár mellett a fa- és csontipár üzemeinek munkáslétszáma mutatott erős lendületet. De íme, az ipari munkanélküliségnek egyik megmagyarázója: aránylag a gyárak női munkássága jóval gyorsabban nőtt meg, mint a férfimunkásságuk. A férfiak munkahelyein komoly versenytársként jelenik meg a nő. Nem olyan tanult, mint a férfimunkás. Ereje éppenséggel kisebb. De olcsóbb. S ez az, ami a munkaadóknak kalkulációjában oly veszedelmes érv a férfimunkások ellen, amíg a nőknek az ipari munkaalkalmak irányába való áramlása meg nem enyhül.

Valóban, a régi munkásrétegek némely részei alig érezték meg a növekvő munkakonjunktúra hasznát. A munkástörzs előmunkás vagy szakmunkás elemei csak kevésbé változtak. A napszámosság tömegei annál inkább megduzzadtak. A munkanapteljesítmény javulásának oroszlánrésze éppenséggel a napszámosságokra esett.

Említettük fentebb, hogy Illyefalvi könyvének mennyire szép része az, mely a keresetek és a munkabérek alakulását tárgyalja tíz éven keresztül. Hatféle forrásból meríti adatait. És sohasem volt mód ily sok oldalról vizsgálni a munkáskérdésnek ezt a bizonyára legérzékenyebb oldalát. A legértékesebb, legújabb módszer bizonyára az, mely a kereseti adó alapjául szolgáló tényleges kereseteket veszi alapul. Összesen 175.534 munkásról gyűjtött (az 1929. évi február havi nyilvántartások alapján) a székesfővárosi statisztikai hivatal adatait. 40.797 közülök kis- vagy középüzemben, 134.737 nagyüzemben dolgozott.

A női munkások átlagos heti keresete jóval a férfiaké mögött marad. A nagyüzemekben a 25 pengót sem éri el teljesen, a középüzemekben valamivel föléje emelkedik. A nagyüzemi férfimunkások átlagosan csaknem heti 40 pengót keresnek. A kisüzemek kevesebbet ugyan, de mégis közel 37 pengót. Ezek a számok csak a legvégső átlagokat jelzik. Iparonként, sőt iparcsoportonként is elég nagy változásokat mutatnak. Szembeötlően kedvezőek pl. a sokszorosító- és

műipari munkások kereseti viszonyai és másfelől éppenséggel nem ilyenek a kő-, agyag- stb. ipar munkásaié. De azért nagy igazsággal szolgálnak, melyet nem szabad véka alá rejteni. A budapesti ipari munkásság általános kereseti viszonyai (azoké, akik dolgozhatnak) nem vigasztalanul szomorúak. A férfimunkásság heti keresete átlagosan oly nívón mozog, ami (hónapra való átszámítással) körülbelül megfelel a XI. fizetési osztályba tartozó állami tisztviselők illetményeinek. Családot, csupán abból, nehezen lehet eltartani, de a létet mégis csak biztosítja. A budapesti munkásság körében félig-meddig kivételes a városi üzemek munkásainak pozíciója. Az itt dolgozó férfimunkások heti átlagos keresete 44 pengő fölé szökik s a női munkásoké is 30 pengő felé közeledik. A sokat támadott városi üzemek vezetésének okos, szociális megértésére jellemző ez.

A gyáripari munkások kereseti viszonyainak javulása is kétségtelenül kibontakozik Illyefalvi új könyvéből. Az összehasonlítást nem ejthetjük meg az 1923. évvel szemben. Így túlon túl erősnek látszanék a fejlődés. De 1925 után is érvényesült az, habár gyengébb ütemben. Ebben az évben október hó 1-én a budapesti gyáripari férfimunkásság átlagos napi keresete 5.50 pengő volt (a nőimunkásoké 3.44 pengő), de három évvel később ugyanebben az időpontban már 6.25 pengő (a nőké 3.61). De rohamosan nőtt meg az az összeg is, melyet a budapesti gyáripar munkabérek címén általában juttatott munkásainak. 1925-ben csak 115.2 millió pengő volt, 1928-ban 170.6 millió pengő. A különbség oka korántsem csupán a munkásság számának fokozódásával függ össze: a budapesti gyáripari munkás évi átlagos keresete (előbb 1476 pengő) 1928-ban 1703 pengőre emelkedett. A munkásság — relatíve — jobb életkörülmények közé került. Ne feledjük, hogy a közbeeső három év alatt a megélhetés indexe valamivel csökkent.

A Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének adatai alapján a vasipari munkásság bizonyos csoportjaiban összehasonlítja Illyefalvi könyve az 1930. évi január hónapban fizetett órabérek az 1912. éviéekkel. Akár az öntők, akár a kovácsok vagy a gépmunkások órabéreit vizsgáljuk: a ma fizetett órabérek a vasiparnak csaknem minden ágában messze túlhaladják a háborút megelőző idők órabéreit. A munkásság helyzetének enyhülésére következtethetünk a fővárosi községi üzemek munkásainak fizetett átlagos órabérek hullámzásából is. 1929-ben kivétel nélkül minden üzem többet fizetett munkásainak, mint 1925-ben. A különbség általában körülbelül 40%-os, de sokkal nagyobb ugrások is voltak. A székesfőváros üze-
mei a megisméltlődő munkabérrendezésük után 1929-ben már elég szép keresetet biztosítottak munkásaiknak. Az előmunkásoknak csaknem minden csoportja 2000 pengőnél többre számíthatott. 3000 pengőnél magasabb keresetű munkásrétegek is akadtak. A betanított gépmunkások keresete alig maradt mögötte az előmunkásokénak. A betanított munkásoké körülbelül ugyanazon a szinten mozgott. A nehezebb munkát végző napszamosoké sokszor megközelítette a 2000 pengős határt s több üzemben túl is lépte azt. A közönséges napszamos munkára jelentkezett munkások évi átlagos keresete is másfélezer pengő körül ingadozott a községi vállalkozásokban.

Hitvallást tesznek a budapesti ipari munkásság anyagi helyzetének javulásáról a szakszervezetek munkabéradatai is. Az iparágak nagyobbik felében a munkások reálmunkabérei az 1914. évi munkabéréknél kedvezőbbek voltak 1929 decemberében.

A székesfőváros statisztikai hivatala évek óta folytat a családi költségvetésekre vonatkozó vizsgálatokat. Illyefalvi könyve most ötven munkáscsalád büdzsáját hozta nyilvánosságra. Az a pár tábla, mely erre vonatkozik, a magyar statisztika legérdekesebb lapjai közül való. E munkáscsaládok bevételeinek összege 1503 és 5376 pengő között ingadozik. Széles skála, mely azt mutatja, hogy a szegénység tipikus képviselői mellett több bevétel fölött rendelkező munkáscsaládok is vannak. A médian (az eszmeileg 25. és a 26. munkás közé elhelyezett) munkás bevétele is körülbelül 2500 pengő volt, nem egészen jelentéktelen összeg tehát. A nagyobb bevételhez jutó munkáscsaládok többnyire a gyermekek munkája révén szerzik meg azt. A feleség kereső munkája ritkább és természetesen kevesebb jövedelmező. A megvizsgált ötven munkáscsaládnak összesen 146.9 ezer pengő bevétele volt. A családfő munkája ennek az összegnek 64.2%-át teremtette elő. A feleségek annak 7.8%-át dolgozták meg. A gyermekek 15.6%-át hozták haza. De bevételeik meglepően csekély részét (4.9%) vezethették vissza a munkáscsaládok mások részéről nyújtott segílyekre, vagy esetleg kölcsönvételre (1.4%). Igaz, hogy másfelől takarékbetétek kamatai dmén is alig pár pengőt tudtak a családok költségvetésükbe iktatni.

Ulyefalvi munkásháztartási statisztikája a kiadásokat bőven tagolja. A végső kép — bár nem jó — rosszabb is lehetne. Az ötven munkáscsalád átlagosan bevételeinek nagyobbik felét (53.4%) költi élelmezésre, 10%-át ruházkodásra, 10.25%-át lakásbérrre. Ha gondolunk még a fűtésre és világitásra (5.5%), a közlekedési kiadásokra (2.6%) s a biztosítási és adókölségekre (1.8%), bizony kevés marad egyéb kiadásokra: a művelődés és üdülés céljaira, a társadalmi kiadásokra. A lakás költségeinek összege nem annyira félelmetes része a munkásháztartásoknak, mint általában hiszik. Igaz, hogy a lakásbér jelentőségét csorbította a feljegyzéseknél az, hogy egyik-másik munkás saját házában lakott. Viszont kiélezte a másik jelenség: a lakásbér azoknak a munkásbüdzséknek kiemelkedő része, amelyek vezetői hozzátartozóikkal élnek együtt. Illyefalvi kiszámította azt is, mennyi kalória esik a vizsgált munkáscsaládok egy-egy fogyasztási egységére. Az eredmény: 2577.9 kalória volt. Úgy látszik, a fogyasztási egységet jelentő családtagok száma s a család bevételei mellett az a körülmény gyakorol döntő hatást a fogyasztási egységnek jutó kalóriamennyiségre, hogy milyen súlyt képvisel a család büdzsájének mérlegén. De mégis felütközik az a tanulság, hogy a kevesebb és több bevételt szerző családok körében egyaránt vannak olyanok, melyek kalóriaátlaga aránylag magas vagy csekély.

Az ipari munkanélküliségről az 1925. év decemberétől kezdődőleg ötödször gyűjtött adatokat 1930 februárjában a főváros statisztikai hivatala. Az összeírás 18.899 munkanélkülit talált Budapesten, 17.071-et az ipar körében; a többi csaknem mind a kereskedelemre esett. Az

1928. és az 1929. évi számadatokkal szemben a munkanélküliség csaknem kétszeresére nőtt. Szinte pontosan ugyanakkora lett, mint 1926 végén, vagy a háború kitörése előtt lefolytatott 1914. évi felvétel szerint. Legtöbb a munkanélküli az építőiparban, a ruházati iparban és a gépgyártásban. Lehet, hogy a ruházati és építőipari munkásság a múltban már rosszabb napokat is átélt, mégis szomorúbb tünetek: a munkanélkülieknek csak kisebbik fele nőtlen; túlnyomó részük már legalább három év óta budapesti lakos; a munkanélküliek között korántsem a tanulatlan napszámosok játsszák a főszerepet, hanem a segédek (45.3%), a szakmunkások (9.9%) s a betanított gyári segédmunkások és napszámosok (13.3%); segélyben csak a munkanélküliek töredéke részesül; minden munkanélkülire átlagosan egynél több családtag tartásának a terhe hárulna. A munkanélküliek között elég sokan vannak olyanok, akiknek félévnel hosszabb idő vagy még régebbi idő óta nincs rendes munkahelyük.

Illyefalvi könyvének második nagy szakasza a munkások szociális és gazdasági viszonyait az 1929. évi december hó 15-i felvétel alapján világítja meg. Monumentális felvétel volt ez, 102.566 budapesti munkás vett benne részt. A munkások életének igazán sok mozzanatára terjedt ki az összeírás. S a sikere bámulatos. A felvétel eredményei annyira plasztikusak, megkapok, hogy a budapesti jeles példát bizonyára követni fogják külföldi nagyvárosok kísérletei is. 360 lapon foglalkozik Illyefalvi könyve a nagy adatgyűjtés anyagának felsorakoztatásával. Minden részletén ott van a gondos szerető kéz törekvésének a jele.

A Budapest gazdasági életében elhelyezkedő munkásságnak csak csekély része (28.8%) budapesti születésű. A nőmunkások közül ugyan minden harmadiknak születési helye Budapest volt, a férfimunkások közül azonban csak minden negyediké. Igaz, hogy a főváros határain kívül született munkásságnak nagyon jelentős csoportjai a budapestkönyéki vármegyéből kerültek ki (a munkásság 23.2%-a pl. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei születésű). De a munkásság születési helyének részletezése jól igazolja azt a tényt, hogy a Budapestre koncentrált gazdasági erők mint szívták el magukhoz a magyar szent korona országainak legtávolabbi részéből is a munkásfölsőleget.

Nagy számban élnek Budapest munkásságában azok az elemek, akiknek szülőhelye Magyarország földjétől elszakított. Vájjon az a budapesti magyar munkás, kinek bölcsője ott ringott valaha Erdély bérci között, a délvidéki rónákon, vagy az északi hegyvidék folyócskái mellett, gondol-e szintén arra, milyen messze került ma szülőfalujától?

A Budapesten dolgozó munkásoknak azonban jelentős tömegei, mint Illyefalvi könyve igazolja, nem Budapesten, hanem Budapest környékén laknak. Széles övezetben veszik körül a székesfővárosi nagy gazdasági centrumot azok a városok és községek, melyek lakói mint munkások a budapesti, vállalatokban keresik kenyerüket. A budapesti munkásság 34.0%-a a környéken lakik. Jó 35—40 kilométer sugarú körben érzi meg a budapesti versenyt a környék gazdasági élete: Százak és ezrek indulnak reggel útnak, hogy budapesti munkahelyükre siessenek. Bizonyára a munkapiac szempontjából előny fakad abból,

hogy a környéken letelepült lakosok közül olyan sokan lelnek Budapesten munkaalkalomra. De megvan ennek a helyzetnek köztudomás szerint a sok árnyoldala is.

A különféle társadalmi osztályokat érintő felvételekben Illyefalvi különös figyelmet szentelt annak a kérdésnek, hogy az egyes társadalmi rétegek képviselői miképpen oszlanak meg apjuk foglalkozása szerint. A budapesti munkásságnak fele sem származik (46.4%) olyan apától, aki maga is iparosember volt. Aránylag szembeötlően nagy (24.6%) az östermelő apák leszármazottjainak csoportja. Az iparos apák munkásgyermekének tömege világosan és félreérthetetlenül feltárja azt a proletarizálódási folyamatot, mely társadalmunkban végbe megy. A budapesti munkások 27.8%-ának atyja önálló iparos volt, 11.2%-a iparossegéd. Csak 5.9% jelentette apját gyárimunkásnak. Ennek a fejlődésnek természetesen a hazai ipari munka evolúciója adja meg egyik magyarázatát, hiszen a gyári munka jóval újabb keletű nálunk is, mint a kisipari munka s amikor a nagyipar új meg új állásokat hódít, a sebesültek, az elesettek elsősorban a kisipar frontján véreznek el. A budapesti munkásság másik fontos rezervoárja az östermelő népünk. De jól meg kell jegyezni az agrárpolitika művelőinek, hogy a kisbirtokosok gyermekei közül csak nagyon kevés (1.3%) került be a székesfővárosi vállalkozások munkástörzsébe. Túlnyomó részük gazdasági cseléd, munkás vagy egyszerűen földműves családjából lépett ki. Az utóbbiak között talán szintén lehetnek birtokos elemek, de valószínűbb mégis az, hogy a kisbirtokos családjának rendelkezésére álló földdarab olyan védett terület, melyre a homestead intézménye abban az értelemben kiterjed, hogy megvédi a családot az ipari munkássorba való átvándorlástól. A budapesti munkásság 3.6%-a a kereskedelem körébe tartozó szülők gyermeke. Jellemző, hogy 2.4%-uk önálló kereskedőké. Ennek a tanulságát kiegészíti az a másik adat, hogy közszolgálati és szabadfoglalkozásbeli önálló és tisztviselő apák gyermekei közül is már akkora réteg szivárgott át a budapesti munkásság sorai közé, hogy a munkásság 2.3%-át teszi. Az ú. n. középosztály fokozatos lecsúszását azok az adatok is bizonyítják, melyek a magántisztviselők vagy nyugdíjasok, a tőkésék stb. gyermekeinek a budapesti munkásságban való csoportosulását jelzik.

A budapesti ipari munkásosztály iskolai végzettség szerint való tagozódása is nagyon tanulságos. Megközelítőleg a munkásság $\frac{3}{4}$ részének (73.9%-ának) elemi iskolai végzettsége van. E tömeg nagyobbik fele 6 elemi osztály tanulmányait végezte el. Csak nagyon kevés az olyan munkás, aki analfabéta s azoknak a száma is elenyészően csekély, akik a negyedik elemi osztályig nem jutottak el. A középiskolai műveltség vagy legalább részleges középiskolai műveltség elég számottevően szóhoz jut a munkásság tanultságában. A munkások 22.2%-a a középiskola padjai között is megfordult s bizony több mint fele részében olyan, aki legalább négy középiskolai végzettségről rendelkezik bizonyítvánnyal. Aránylag kevés olyan munkásról tudunk, aki szakiskolát is járt, viszont 105 budapesti munkás hírt adott arról, hogy főiskolai képesítése van. A középiskolai tanultságú munkáselem előtérbe jutása figyelemreméltó körülmény. Abból a nagy torlódásból,

mely a középiskolák tantermei irányában mutatkozik, a jövőben bizonyára az ipari munkásság nagy előnyt fog húzni: egyre szaporodni fog soraiban az iskolai tanultságánál fogva műveltebb elem.

A munkáskérdés egyik legsötétebb oldaláról rendszerint azt szokták felhozni, hogy a munkás alkalmazásában nincs állandóság. Ma itt, holnap ott kénytelen munkát vállalni, persze csak úgy, ha talál. Illyefalvi könyve érdekes fényt vet a munkások által vállalt szolgálat tartamára. Számaiból azt a meggyőződést meríthetjük, hogy ha a munkásság részére valóban elég ritkán kínálnak ú. n. örökös nyugdíjas állások, másfelől a munkásoknak ide-oda hullámozása mégsem akkora, mint ahogy a köztudat véli. A budapesti munkásságnak csupán 28.8%-a volt olyan, ki egy évnél rövidebb idő óta állott az észlelés alkalmával munkahelyén. Nem lebecsülendő tömeg ez, de mégis ellentmond olyan feltevéseknek, mintha a munkásság örökös mozgásban volna. A munkásság több mint $\frac{2}{5}$ része legalább 1—5 év óta dolgozott munkahelyén, 3.1%-uk 10—15 év óta, 77%-uk pedig ennél is hosszabb időn keresztül. Ami azt mutatja, hogy a munkáséletben is vannak olyan pozíciók, melyet megszerezve aránylag nyugodtabb napok virradnak a kevés szerencsésebbekre.

A munkások magánéletének számos vonatkozásáról is adatokat közöl Illyefalvi könyve. Látjuk a munkások szép zeneismeretét, meglevenedik előttünk a könyvtárt látogató s a külföldet járó munkások tömege.

Illyefalvi könyvének harmadik önálló része a budapesti tanoncok szociális és gazdasági viszonyait dolgozta fel. 12.346 fiú- és 3330 leánytanoncról gyűjtött össze s dolgozott fel szintén rendkívül értékes adatokat, nagyjában arra törekedve, hogy a felnőtt munkásságról megalkotott kép miniatűr mását szerezzék meg (nagy vonásokban bár) az iparostanoncokról is. Aki a közeljövő kis- vagy kézműipari problémáit vizsgálja, nem nélkülözheti ezeknek az adatoknak kutatását sem, hiszen az eljövendő idők önálló iparos generációja az, mely ma a műhelyekben dolgozik.

Nem folytatom Illyefalvi könyvének ismertetését. Talán a kikapott egy-két szemelvény is ösztönzésül fog szolgálni néhányb a magyarság jövőjéért aggódó elmének arra, hogy ne térjen napirendre e könyv fölött. Ne riadjon meg nagy terjedelmétől, a rengeteg benne foglalt adattól. Ha nem foglalkozunk komolyan azokkal a kérdésekkel, melyeket Illyefalvi könyve olyan nagy rendszerességgel és részletességgel feltár, ki tudja, nem fog-e fejünk fölött elrohanni egyszer az idők árja. S nem fejezhetem be rövid szemlémet a nélkül, hogy még egy körülményre fel ne hívjam a figyelmet. Illyefalvi dr. könyvének nagy külpolitikai jelentőségét az illetékes tényezőknek is észre kell venniök. Vájjon hiábavaló-e bennünk az a hit, hogy a magyar kormányzat siet felhasználni azokat a szolgálatokat, melyeket ebben a könyvben a magyar ügy elősegíthetésére könnyűszerrel megkap?

A VÉR

A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK történelme is szereti az ismétléseket, Aősrégi, feledésbe ment elméletek bukkantak föl újra, késő utódok korában: a mag, a lényeg a régi volt, csak az öltözők más és más. Két és fél ezredéve annak, hogy Hippokrates, a görög klasszikus világ nagy, szentként tisztelt orvosa, a betegségek magyarázatát a testnedvek megromlásában, a dyskrasiában kereste és vélte megtalálni — aztán teóriáját belepte az évszázadok pora. És im, nem is olyan régen, alig pár év előtt, a stockholmi Nobel-díjbizottság az elismerés babérkoszorúját egy hallei tudósnak, Abderhaldennek homloka köré fonta, ki egész életét a hypokratesi „humorálpathologia“ újjáélesztésének szentelte. Magától értetődik, hogy a modem vizsgáló módszerek boszorkánykonyhájában új jelentőséget kaptak a test nedvei s természetesen legelsősorban a vér. És vájjon nem diktálta-e a zseni sejtelemszerű megérzése Goethének az emlékezetes mephistoi szavakat: „Blut ist ein ganz besonderer Saft!“ Hiszen a kísérleti élettan akkoriban még bölcsőkorát sem élte s csaknem két emberöltőnek kellett még eltelnie, míg a tudományos világ tényleg ráeszmélt arra, hogy az emberi szervezet titokzatos mikrokozmoszában talán legtitokzatosabb tényező a vér. Mi hát ez a misztérium?

Ha „szervinek az állati vagy emberi test minden oly részét nevezzük, amely meghatározott szövettani szerkezettel bír és pontosan körülírt élettani szerepet tölt be, akkor a vért testünk szervei közé kell sorolnunk, ha első pillanatra szokatlanul hangzik is e mondat, mint-hogy folyadékról van szó. Csakhogy ez a folyadék különböző sejtekben rendkívül gazdag s élettani jelentősége talán a legsokoldalúbb valamennyi szervünk között. Azt hiszem, nem lesz hiábavaló és érdektelen feladat, ha ezzel az „egészen különleges nedű^{cc}-vel közelebről próbálunk megismerkedni, sorjában véve tulajdonságait, összetételét és szerepét szervezetünk háztartásában.

Színét jól ismeri mindenki, csak talán azt tudják kevesebben, hogy kétféle „vérpiros“ van: az egyik az élennyel, oxigénnel telített ú. n. ütőeres vér, amely a bal szívkamra összehúzódásaival egyenlő ütemben lüktető és a pulzus, érlökés közismert tünetét adó ütőereken keresztül száguld a szervezet minden részébe. A másik a vivőeres vagy visszeres vér, mely a hajszálerek óriási hálózatát már megjárta s unalmas egyformasággal hömpölyög vissza a jobb szívkamrába, hogy innen azután a tüdön átáramolva újból meg újból kicserélje a benne fölhalmozott szénsavat a levegő oxigénjével. Ez utóbbinak színe sötét meggypiros, az ütőeres vére sokkal élénkebb, világosabb.

Ha egy csepp vért mikroszkóp alá teszünk s nem is túlságosan nagy nagyítás mellett megnézzük, meglepő kép tárul szemeink elé: az egyenletesnek, homogénnek kinéző folyadék tulajdonképpen nem más, mint egy folyékony alapanyagban, az ú. n. vérplasmában úszó sejteknek miriádja, melyek gyors áramlásban úsznak ide-oda a görcsői tárgy- és fedőlemez közti térben. E sejtek nem egyformák. Vannak köztük (lényegesen a kisebb számot alkotva) csaknem szabályosan gömbalakú, kisebb-nagyobb ú. n. fehér vérsejtek (leukocyták), melyek pontosan az állati sejt alapvető formáját utánozzák, azaz protoplasma-állományú alapanyagjukban ott találjuk a sötétebb színű sejtmagot, némelyikben nem is egyet, hanem többet. Ezzel szemben a többséget sajátságos alakú, világos sárgászöld színben áttűnő, kisebb sejtek alkotják, melyek, ha lapjukra fordulva kerülnek a mikroszkóp tárgylencséje alá, szabályos köralakúak, viszont ha élükre fordulnak (s ilyenkor néha tízével, húszával összetapadnak, mintha pénztekerceset utánoznának), lapos képleteknek látszanak, középen mindkét oldalon homorú behorpadási mutatva. Sejtmagjuk nincs — egyetlen példa az emberi szervezetben, hogy élő és működő sejteknek ne legyen magjuk;¹ — színük a már említett sárgászöld s mégis ezeket hívjuk vörös vérsejteknek (erythrocyták), mert sok milliónyi tömegben a vér jellegzetes színének okozói; alkotrészeik között ott van elsősorban a haemoglobin, a vérnek sajátos festőanyaga.

Ha figyelmesebben, erősebb nagyításnál vizsgáljuk a vért, akkor még apró, szabálytalan alakú kis képletek is föltűnnek, melyeknek rendeltetését és jelentőségét sokáig homály fedte. Ezek a vérlemezkék. Ma az általános nézet az, hogy szerepük elsősorban a Vérmegalvasítás körül fontos s eredetükre nézve ugyanott képződnek, ahol a vörös vérsejtek. Másik nézet szerint nem egyebek, mint a vörösvérsejtek magjai, melyek fejlődésük bizonyos fokán kilépnek a sejtekből s jóformán önálló életet kezdenek élni. Igaz-e ez, vagy csak föltevés, arra nehéz volna határozott választ adni, de annyi tény, hogy a vörös vérsejtek fiatalabb formái még magtartalmúak s amint teljesen kifejlődtek, sejtmagjukat elvesztik.²

Azonban hagyjuk a vérlemezkéket s vizsgáljuk meg kissé közelebb-ről a vörös és fehér vérsejteket. Az első, ami föltűnik, az a számuk, és pedig elsősorban a vöröseké, ami köbmilliméterenként férfinél kb. 5 millió! Ne gondolják ám tisztelt olvasóim, hogy itt valami humbuggal, valami találmányra odadobott nagy számmal van dolguk! A vörös és fehér vérsejtek megszámlálására egyenként rendkívül finom és pontos eljárások állnak rendelkezésünkre, úgyhogy igazán kis eltéréssel tudjuk ma már a vérsejtek számát meghatározni. Így bizonyosodtunk meg igen sok kísérlet és vizsgálat alapján arról, hogy a férfi vörös vérsejtjeinek száma a fentemlített 5 millió, viszont a nőé valamivel kevesebb: 4 és fél millió köbmilliméterenként. Óriási számok ezek, ha elgon-

¹A magnélküli vörös vérsejtek kivétel nélkül az emlősállatok privilégiumát képezik; a madaraktól lefelé az összes gerinces állatok erythrocytaiban ott van a mag. A gerinctelen állatok vére túlnyomóan vagy sárgás, vagy egészen színtelen — csak elvétve fordul elő egy-egy species, amelynek vörösszínű vére van.

²Nagyon érdekesen és szépen látjuk ezt oly esetekben, mikor a szervezet nagy vérvesztéseket kénytelen sürgősen pótolni (s bizonyos betegségeknel, mikről még alább szó lesz). Ilyenkor az emberi test úgyszólván minden rendelkezésére álló tartalékát csatasorba állítja, nem várhat addig, míg a fiatal vörös vérsejtek megérnek, kifejlődnek, s valóban: a vérben több-kevesebb számú magvas vörös vérsejtet találunk!

dőljük, hogy 1 literben éppen 1 millió köbmilliméter van s hogy egy felnőtt ember vére egész testsúlyának kb. $\frac{1}{12}$ — $\frac{1}{14}$ részét teszi ki.¹ A vörös vérszámok száma egyébként a különböző állatfajoknál változó és pedig nagy határok között ingadozik: egy apró kétéltűnél, a proteus anguineusnál 36.000, míg a közönséges házi kecskénél közel 10, a lámánál közel 14 millió. Természetes, hogy ennek megfelelően változik nagyságuk is: az emberi vörös vérszámok átmérője a milliméter $\frac{1}{125}$ része. S mégis: óriási számuk következtében együttvéve akkora felületet jelentenek, mely az egész emberi test felületét kb. 1700-szorosan múlja felül! Ez a körülmény rendkívül fontos, ha elgondoljuk, hogy a vörös vérszámok legfontosabb szerepe a szervezet oxigénigényének kielégítésében és a szövetközi (intermediaer) anyagcsere folyamán képződött széndioxid kiküszöbölésében van megadva. Ez az ú. n. gázanyagcsere, az élel és szén-sav kicserélődése, a tüdőben folyik le s természetesen annál tökéletesebb, minél nagyobb felület áll rendelkezésre. A vörös vérszámoknak az az alkotórésze, amely a gázcsere tulajdonképpeni szolgálatában áll, a vörös festőanyag, az ú. n. haemoglobin: egy vasban gazdag, komplikált szerves vegyület, mely a sejtek alapanyagával oly szorosan függ össze, hogy egészséges körülmények között a vér folyékony része, a plasma, nem tud belőle semmit sem kioldani.

Említettük már, hogy a vörös vérszámokon kívül még ott látjuk a mikroszkópi látótérben a fehér vérszámokat, a leukocytákat is. Vizsgálásuknál mindenekelőtt az tűnik föl, hogy nem oly egyenlők, mint vörös kollégáik: vannak emezeknél jóval kisebbek és jóval nagyobbak. (A különböző mikroszkópi festési eljárásokkal sikerült kimutatni azt, hogy a fehér vérszám elnevezés gyűjtőfogalom s különböző sejtfeleségeket foglal össze. Ez utóbbiak arányszáma meglehetősen változó tud lenni, bizonyos betegségekre jellegzetes módon.) A fehér vérszámok száma aránylag elenyésző: 5—7.000 egy köbmilliméter vérben — viszont e szám távolról sem oly állandó, mint az erythrocytáké. Nemcsak a beteges, kóros eltolódásokat értem ez alatt, hanem azt is, hogy p. o. egyszeri táplálkozás is elegendő ahhoz, hogy megszapordjanak. Annál inkább változik számuk bizonyos betegségeknél: lázas bajoknál csaknem mindig megszapordnak, egyeseknél viszont megfogynak. E tünetnek, melyre alább még visszatérünk, akárhányszor döntő szerepe van a betegségek felismerése körül.

Fontos tehát tudnunk, hogy a vérszámok száma nem mindig felel meg a fenti adatoknak. Lehet eltérés úgy a több, mint a kevesebb irányban, még teljesen egészséges viszonyok között is: ha az egyén p. o. erősen izzad, a vére besűrűsödik s a vérszámok relatív száma több, viszont ha az illető sokat iszik, vére átmenetileg felhígul s a relatív vérszám csökken. De a vértestcskéék számának megváltozása komoly megbetegedéseknek is lehet kifejezője, illetve legfontosabb tünete. Ki ne hallotta volna hírért az ú. n. vészes vérszegénységnek, ennek a komor, alig-alig gyógyítható bajnak? Lényege az, hogy a vörös vérszámok rendkívül megfogynak, számuk az 1 millióra, sőt még ez alá is lesüllyedhet. E számbeli megfogynak mellett föltűnik

¹A vizsgálatok e kérdésben még nem jutottak egységes eredményre: vannak, akik $\frac{1}{11}$ rész testsúlyt, mások $\frac{1}{30}$ -ot imák a vér összmennyiségének számlájára.

az is, hogy mennyi magtartalmú, tehát még kifejtetlen erythrocytát látunk a görcső alatt: a szervezet kénytelen már ezeket is csatasorba állítani. Mert hisz elgondolhatjuk, milyen hiányt jelent ez az alacsony vörös vérszám a szervezet számára, melynek legfontosabb életfeltételeinek egyike, az oxigénszükséglet, ily módon csak nagyon tökéletlenül nyerhet kielégítést!

A vérnek másik, általánosan ismert megbetegedése a leukaemia, fehérvérűség. Ennél viszont a fehér vérszám megszorodása a lényeg: köbmilliméterenként 30—40, sőt 100.000-en felüli számok nem is kivételesek. Kevésbé gyakori s így a köztudatba kevésbé mehetett át a vérnek azon betegsége, amelynek lényege az erythrocyták számának feltűnő emelkedésében, 8—9, sőt 13 millióig, van. Az ilyen egyének vérrel majdnem a robbanásig telítve látszanak — arcszínük csaknem lilászörös, lélegzetük nehéz, az egész benyomás, amit tesznek, a súlyos szívbetegségekre emlékeztet. Mi a kór magyarázata: a vörös vérszám fokozott termelése-e, vagy pedig a rendes, élettani erythrocytapsztlulás csökkenése (ez a folyamat a lépben megy végbe s legjobban az elhasznált vér sejtek kiselejtezéseként foghatjuk föl), azt pontosan ma sem tudjuk. Pedig a betegség maga nem is túlnyomóan ritka, és sajnos, éppoly tehetetlenek vagyunk vele szemben, mint a leukémiával, vagy a vészes vérszegénységgel.¹

Sokkal gyakoribb, csaknem a mindennapi élet tüneteinek tartozik a vérnek az a megbetegedése, melyet sápkórnak (chlorosis) neveznek. Jóformán kizárólag a vörös vérszámokkal van összefüggésben s lényege, magyarázata abban van, hogy a vörös vérszámok jellegzetes festékanyagja, az ún. haemoglobin megfogy, és pedig anélkül, hogy a vérszámokban és számarányokban említésreméltó eltolódás állana be. Rendes kísérője a leánygyermek serdülő éveinek s Bunge, a német tudományos világ egyik legkiválóbb physiológusa, egészen eredeti és rendkívül szellemes elméletet állított föl az összefüggés megmagyarázására. Szerinte a női szervezet akkor, midőn kinő a gyermeki test méreteiből, mintegy felkészül az eljövendő anyaság teremtő, alkotó munkájára. E célból bizonyos anyagokat a szó szoros értelmében tartalékolni kénytelen, hogy majd annak idején a benne fejlődésnek induló új, törekeny szervezet számára készen álljon a megfelelő mennyiség. Legelsősorban ilyen a vas, mely aránylag legnehezebben asszimilálódik. Miután pedig az anyai szervezet számára mindennél fontosabb a magzat, inkább sajátmagától vonja el a haemoglobinnak, tehát a vérnek eme fő alkotórészét s így saját vaskészletét raktározza el. Hogy hová, melyik rejtett zugba, annak megjelölésével Bunge bizony adósunk marad, de az elmélet maga szellemes s ez is ér valamit.

Sokáig a megoldhatatlan kérdések közé tartozott az, hogy hol termeli ki a szervezet a különböző vérszámokat? E probléma még ma sincs feltétlen bizonyossággal megoldva. A fehér vérszámok termelő-

¹A luesznek „vérbaj“ vagy „vérbetegség“ megjelölése értelemzavaró és helytelen. A szóképzés logikája szerint a vérbaj oly kórtani folyamat, amely a vérnek mint szervnek a megbetegedését fejezi ki, tehát éppen a fenti példák tartoznak ide, a luesz pedig fertőző baj, mint a többi. Az egészen külön lapra tartozik, hogy egy bizonyos számú fertőző bajnál a kórokozó mikroorganizmusok a vérben is megtalálhatók, pl. malária, hastífusz, szepszis stb.

helye nagyrészt az ú. n. nyirokcsomókban van, a vörösöké a csontvelő, és pedig a szivacsos csontokban levő, ú. n. vörös csontvelő. Eredetileg ugyanezen feladat szolgálatában állott a hosszú, csöves csontokban levő csontvelő is, mely csak a későbbi élet folyamán válik szürkévé. Nagyon érdekes, hogy oly esetekben, mikor a szervezet nagyobb vérvesztéséget szenved, az utánpótlás oly energiával indul meg, hogy a csöves csontok szürke velőállománya vörös csontvelővé alakul vissza.

A vörös véresejtek élettani szerepét már érintettük: ők a szerves élet egyik legfontosabb tényezőjének, az élenynek hordozói. Miközben a tüdő óriási hajszálérhálózatán átáramolnak, leadják a szövetközi anyagesere egyik végső termékét, a szénsavat s helyette felveszik a belégzéssel beszívott levegő oxigénjét, hogy ezt azután újból elszállítsák a test legtávolabbi részeibe is. Feladatuknak természetesen csak akkor tudnak megfelelni, ha a vér szakadatlan áramlásban, körforgásban van s ezt a munkát végzi el, mint központi motor, a szív. Bizonyos hogy az erythrocyták feladata nem merül ki ebben a kettős gázcserében s nagyon sok szól amellett, hogy a később tárgyalandó immunitás (fertőző betegségek elleni védettség) körül is fontos szerepük van. Csakhogy ez utóbbi téren még annyira hiányosak pozitív ismereteink és annyi az elméleti spekuláció, hogy jobbnak látom, ha nem fárasztom vele olvasóimat.

Sokkal kevésbbé tudunk betekintést nyerni a fehér véresejtek élettani szerepébe. Természetesen ezek is eljutnak mindenüvé, ahova a vérkeringés elhatol, de hogy az egészséges szervezet háztartásában milyen feladatok azok, melyeknek szolgálnak, még ma sincs teljes egészében tisztázva. Annál inkább ismerjük jelentőségüket bizonyos kóros folyamatoknál, legelsősorban a gyulladás egyes fajtáinál. Vegyük a legegyszerűbb példát: valakinek az ujjába szálka megy s az eltávolítást kísérlet alatt beletörük. A legkevesebb ember keres föl ilyenkor orvost, hanem vár, míg a szálka magától kilöködik. Hogyan történik e folyamat?

A sérülés környéke másnap duzzadtta, pirossá válik, s meglehetősen kellemetlen fájdalmasság lép föl. Valami sajátságos feszülést érez a sérült, s lassanként azt veszi észre, hogy a betört szálka körül egy sárgásfehér, gyenes udvar képződik, amely végül önként megnyílik, s a kiömlő geny magával sodorja a betolakodott idegen testet. Ez a geny nem más, mint a fehér véresejteknek óriási tömege. Az, amit adott esetben gyulladásnak, lobnak nevezünk, tulajdonképen egy a külső ingerre beálló ú. n. reakciós vérbőség: a szóban forgó terület hajszálerei kitágulnak, ennek következtében a véráram bennük meglassul, s megindul egy sajátságos folyamat. A fehér véresejtek a véredények mikroszkópi nyílásain átfurakodnak az illető szövet alkotó részei közé, és úgyszólván egy védő sáncot képeznek a gyulladást kiváltó idegen test és a szervezet között. Ez a folyamat csaknem kivétel nélkül minden oly esetben megindul, mikor egy külső sérülésbe — ha mégoly parányi is — kórokozók, a szervezetre nézve veszélyes baktériumok kerülnek. A reakciós gyulladás a fehér véresejtek száz-ezreit mozgósítja a betolakodó veszély ellen. Sőt ilyenkor még több, még hathatósabb védekezés megy végbe: az a folyamat, amelyet felfedezője, az orosz Metsnikow ótaphagocytosisnak nevezünk. Ez

a görög elnevezés igyekszik az egész folyamatnak lényegét kifejezni: jelenti a fehér véresejteknek ama tulajdonságát, hogy apró képleteket formálisan meg tudnak enni, magukba tudnak zárni, s így a szervezet számára ártalmatlanná teszik azokat. Legfontosabb ez a működés ott, ahol ezek az apró, fölfalt képletek élő baktériumok. Nagyon sok betegségnél látunk ezernyi meg ezernyi genysejtet, melyekben néha igen nagy mennyiségű baktérium van úgyszólván eltemetve, sőt több ízben sikerült magát a folyamatot is mikroszkóp alatt észlelni. A fehér véresejt ilyenkor sajátos alakváltoztató mozgásaival egy hajszál-edény finom nyílásán át formálisan keresztülpréseli magát, körülhőpölygi azt a bizonyos idegen testet és így magába fölveszi, legyen az akár parányi vasreszelék, akár valamilyen baktérium. Ennek a mikroszkópi kannibalizmusnak bizonyos fokmérője, mértékegysége is van: opsoninnak nevezték el azt az anyagot, amely a fehér véresejteket a phagocytosis» képessé teszi. (Az élelmes gyógyszeripar már erre a kérdésre is rávetette magát, és nagy garral hirdet oly készítményeket, melyek a szervezet opsonikus erejét fokozzák!) Mindenesetre a phagocytosis az újabkori sejtélettan egyik legjelentőségtejjesebb és következményeiben is legfontosabb fölfedezése. Megtanított arra, hogy a fehér véresejtekben a szervezetnek igen fontos közkatonáit lássuk, melyek úgyszólván saját létük kockázatásával veszik föl a harcot betolakodó ellenségekkel szemben. Könnyen megértjük most azt is, hogy miért szokott igen sok lázzal járó, tehát baktériumok által okozott megbetegedés a leukocyták számbeli megsza- porodásával együttjárnak? (A kisszámú kivétel között talán első helyen áll a hastífusz.)

A fehér véresejtek phagocytosisa nem tévesztendő össze azon esetekkel, mikor a kórokozó mikróba a vörös véresejtekben fejlődik ki s csak azután kerül be szabadon a szervezetbe, hogy ott a jellegzetes betegségi tüneteket kiváltsa. Klasszikus példája ennek a malária. A nagy, elvi jelentőségű különbség ott van, hogy a vörös véresejtek testében a kórokozó csiroknak egyre újabb és újabb nemzedéke fejlődik ki, kedvező táptalajt nyerve az erythrocyták sejtállományában. Ezzel szemben a phagocytosis kifejezetten védekezési berendezkedés és a sejt által körülzárt baktériumok nemcsak nem szaporodnak többé, hanem elpusztulnak.

Még csak futólag említem föl azt a jelenséget, hogy a fehér véresejtszám emelkedése — a vérnek magának bizonyos megbetegedéseitől eltekintve — a legkifejezettebb azon esetekben, mikor a szervezetben valahol elrejtve genygyülem van. Milyen óriási fontosságú tünet ez ott, ahol a rögtöni, kellő időben történő műtéti beavatkozástól függ a beteg élete, így pl. az átfuródásos vakbélgyulladásnál, azt nem szükséges külön hangsúlyoznom.

S most térjünk vissza a vér általános tulajdonságainak megbeszélésére. Még sok aprólékosságot elemezhetnénk (a fehér és vörös véresejtek speciális, és ugyancsak bizonyos betegségek szerint változó süllyedési, ülepedési gyorsasága, — a vér villamosságvezető képességének ingadozásai stb.), de a témának ilyfokú részletezése nagyon meghaladná egy népszerű cikk kereteit. Vannak azonban a vérnek még olyan fizikai tulajdonságai, amelyekről legalább is illik megemlékeznünk. Így pl. mindjárt az, hogy ha bizonyos mennyiségű vért lebocsátunk egy edénybe, az csak rövid ideig marad folyékony, s lassanként egy kocsonyás, sötétpiros tömeggé alvad meg, amelyből pár óra múlva egy halványsárgás színű, kristálytisza folyadék szorul ki,

míg ezzel szemben az alvadt tömeg egyre jobban összezsugorodik. Az itt végbemenő folyamat a vérmegalvadás: nem analógia nélküli a szerves életmegnyilvánulások világában (gondoljunk csak a tej megalvadására). Mily fontos, azt leginkább megértjük, ha azokra a szerencsétlenekre gondolunk, kiknél a vér megalvadóképessége veszendőbe megy, az ú. n. vérzékenyekre, haemophiliásokra. Egy kis vágás, egy kihúzott fog elégségesek lehetnek arra, hogy a beteg elvérézzen; még emlékezhetünk Oroszország utolsó, szerencsétlen trónörökösére, kinél egy esés, egy hibás lépés a legsúlyosabb belső vérzés provokálójá lett. A betegség maga lényegében a megoldatlan rejtélyek közé tartozik. Tisztán örökléses természetű, azzal a sajátos megszorítással, hogy csak női ágon öröklődik, de csak fiúutódokra. Tehát: egy haemophiliás férfi gyermekei nem vérzékenyek, sem fiai, sem leányai, viszont ez utóbbiaknak fi-utódai újra azok. A vérzékenység nincs az egészségestől élesen elhatárolva, hanem nagyon sok átmeneti alakot ismerünk, melyek csak bizonyos fokig kifejezett vérzékenységgel járnak. Mindenesetre ezek a tökéletlen formák sokkal gyakoribbak, mint általánosan hinnők, s a sebészek részéről nem túlzott elővigyázatosság az, hogy műtétek előtt a vérmegalvadás időtartamát kísérleti úton meghatározzák.

Amilyen fontos és üdvös a vérnek megalvadása abban az esetben, ha élettani pályáját, tehát a véredényeket elhagyta, annyira veszedelmes, ha ez a folyamat a vérkeringés területén belül megy végbe. Ez a thromboziss a véralvadék maga athrombus. Két tényező szokta ezt előidézni: vagy az illető véredény falának megbetegedése (s minthogy ez rendszeren lobos, gyulladásos elváltozás, ez a veszedelmesebbik lehetőség), vagy pedig a véráram maga annyira meglassul, hogy a teljes pangás váltja ki a vérmegalvadást. Ez utóbbi tényező akkor is szerepet játszik, ha az elsőnek említett eshetőséggel állunk szemben; ez magyarázza meg azt, hogy a thromboziss csaknem kivétel nélkül az ú. n. 'vívőerekben szokott fellépni, miután ezekben a vérkeringés aránylag nagyon lassú. Alább alkalmam lesz a vérkeringés egész menetét elmagyarázni s akkor majd teljes világosságban fog előttünk állni, hogy miért oly veszedelmes a vénák thrombozisa. Ha u. i. a véralvadék egy vigyázatlan mozdulat (vagy éppen az ily esetekben feltétlenül tilos masszázss) következtében leválik a vívőér faláról és belekerül a véráramba, rövid pillanatok alatt a jobb szívfélbe jut s ez beledobja a tüdőbe, melynek véredényhálózatában elakad és rögtöni halált okozhat.

Thrombusképződésre még egy, gyakorlatilag nagyon fontos lehetőség van megadva magában a szívben és pedig vagy a billentyűkön végbemenő lobos elváltozás következtében vagy hiányos, gyenge szív működés folytán, ami a szív pitvaraiban csaknem teljes vérpangást okozhat. Mindkét esetben főnforog a veszély, hogy egy vérrög a keringésbe kerül és pedig természetesen akár a bal, akár a jobb szívfélnek megfelelő áramkörbe. Kizárólag a véletlenen múlik, hogy a következményes véredény-eltömeszelődés élettanilag mily fontoságú területet vagy milyen szervet tesz hasznavehetetlenné.

S most vegyük elemzés alá azt a kérdést, hogy mi a vérnek, mint, szervnek a rendeltetése? Mindenekelőtt abból, hogy jelen van kivétel nélkül a szervezet valamennyi pontján, ahol egyáltalában életről szó van (kivéve tehát az ú. n. elhalt képleteket, mint a körmök, haj stb.), logikai szükségszerűséggel következik, hogy a szerves állati élet megnyilvánulásának elengedhetetlen előfeltétele. Legelsősorban a már többször is említett gázcsere szolgálatában áll: az élethez szükséges oxigén és annak egyik végterméke, a szénsav kicserélése a keringő vérnek és a tüdő ú. n. parenchymsejtjeinek együttes műkö-

désének eredménye. Láttuk, hogy mindkét gáz, az oxigén és a széndioxyd, a vörös vérszövetek haemoglobinjához kötve teszi meg ezt a körforgalmat, s tőlük függ az ütő- és visszeres vér színe közötti különbség.

De a gázcserevel még távolról sincs elintézve a vérnek szerepe az anyagforgalom beláthatatlan birodalmában. Gondoljunk csak el azt, hogy mily óriási rendszere a mirigyeknek dolgozik szervezetünkben! Ezeknek mindegyike különböző (és minden egyes mirigyfelére nézve speciális) anyagokat termel, választ ki, — viszont vannak olyanok, amelyek bizonyos anyagokat megkötnék vagy felraktároznak. A maga hallatlan sokoldalúságában valami egészen csodálatos munka az, ami itt végbemegy: ugyanaz a vér áramolja át valamennyi mirigyünket, s mégis egyik a faggyút termeli ki belőle, másik az izzadátságot, — egyik a maróan savanyú gyomomedvet, másik az erősen lúgos hasnyalát, — emez a konyhasóban gazdag könny elválasztását végzi, amaz egy fizikálisán és vegyileg rendkívül érdekes folyadékot produkál, a tejet. Legnagyobb mirigyünk, a máj, az epe kiválasztása mellett a megemésztett szénhidrátokat raktározza fel glikogen formájában, gondoskodik a fehérjeemésztés végtermékeinek olyképeni átalakításáról, hogy a veséken át kiválaszthatók legyenek, s végül: a bélcsatormából felszívódott mérgek, káros anyagok közömbösítését is elvégzi. Hát még, ha az ú. n. belső elválasztásos mirigyekre gondolunk, melyek váladékát kevés kivétellel alig ismerjük, csak létezésükről és óriási jelentőségükről van fogalmunk?!

És menjünk tovább! Elvégre is, szervezetünkben nem csak a mirigyek szorulnak állandóan friss meg újra friss vérre, hanem az izmok, az agy, a szív maga. A vérben ott kering testünk fölépítésének és megtartásának minden anyagi előfeltétele. És működő szerveink kivétel nélkül oly anyagokat termelnek, amelyek károsak, tehát kiválasztásra szorulnak. Nem is a szerveknek, hanem a rendszereknek óriási láncolata működik itt, pontosan egymáshoz idomuló és egymásnak megfelelőláncszemekkel, — Herakleitos *παντα ῥεει*-je, a szakadatlan mozgás és áramlás, — és ennek az örök princípiumnak megvalósulása: a vér is. És mily különös! Emellett a szakadatlan mozgás, a legkülönbözőbb szerveken való keresztüláramlás mellett is a vér úgyszólván változatlanul ugyanaz marad! Gondoljunk el pl., hogy a vérsavónak molekuláris koncentrációja annyira állandó, hogy a fagypontja (egészséges viszonyok között) 2 század fok Celsius ingadozást is alig mutat. Ennek a koncentrációnak legkisebb emelkedése már kiváltja a szervezet részéről a szomjúság érzését, s a fölvetett folyadék helyreállítja a normális viszonyokat, — a legkisebb csökkenésnél pedig azonnal fokozott működésbe lépnek a vesék, s az ily módon fokozott vizeletkiválasztás következtében minden a rendes kerékvágásba zökken vissza. Átmenevőleg, igen bő vízivás vagy igen erős izzasztás után előfordul ugyan a vér fölhígulása, illetve besűrűsödése, de a szervezet azonnal követeli a régi egyensúly helyreállítását.

Testünk minden részletének táplálása körül a vér elsőrangúan fontos szerepet tölt be. Táplálékaink megemésztése az a vegytani átalakulás, melyen a gyomor-bélcsatornában átmennek, tulajdonképpen csak bevezető folyamat; azok oldott állapotba kerülnek és így felszívhatóká válnak. De elszállításukról végeredményben a vér gondoskodik: az a szervünk, mely a test legtávolabbi,

legelrejtettebb sejtjeihez is elkérül s így lehetővé teszi azok életfolyamatait. Viszont bármely szervünk, mely nem lesz kellőképpen ellátva friss vérrrel, rövidebb-hosszabb idő után kénytelen működését beszüntetni. Legkényesebb e tekintetben az agyvelő, melynél a vérkeringés pillanatnyi megállása azonnal öntudatlanságot s néhány percnyi szünete halált okoz. Érdekes, hogy ily szempontból az agyvelő után a vesék következnek, viszont legtürelmesebb a bőr.

Az élet maga, mint princípium, nem képzelhető úgy el, mintha testünknek valamelyik pontjába, mondjuk pl. az agyvelőbe vagy szívbe volna lokalizálva. Végeredményben minden egyes szervünk osztozik és részt vesz benne, s a harmóniát az örökké mozgó vér teremti meg. A kölcsönhatásoknak az a bonyolult gazdagsága, amely a szervezetben pillanatonként lejátszódik, egészen csodálatos! A részletezés csábítóan szép feladat: olyan szellemes, olyan ragyogó a természettudományak ez a fejezete! Sajnos, még elnagyolt vonásokban sem tehetem, oly sok az, ami még megbeszélésre vár.

A vérkeringés egyik fontos alaptörvénye az, hogy a nyugvó, pihenő szerveknek egészen más mennyiségű vérré van szükségük, mint a működésben levőknek. Hisz ez tulajdonképpen logikai szükség-szerűséggel következik az eddig mondottakból. A fokozott működés fokozott kalóriaszükségletet jelent, ezzel egyidőben természetesen nagyobb mennyiségben termelődnek az eltávolítandó, kiválasztásra kerülő anyagcsere-végtermékek is. E fokozott igényeket egyrészt a szaporább szív működés igyekszik kielégíteni, de ez a tényező önmagában nem volna elegendő, s nem is vezetne pontosan a célhoz, mert hisz általa testünk valamennyi szervében élénkebbé válnék a keringés. Hanem egy végtelenül finom és pontosan működő berendezésünk gondoskodik arról, hogy akár egyetlen szervünk is képes legyen a maga fokozott vérmennyiségét megkapni, anélkül, hogy ugyanez a sors érne valamennyit, — sőt (miután vérünk összmennyisége állandó) egyiknek vérbősége szükségszerűen a többi vértartalmának rovására megy. Ezt a berendezést szolgálják az ún. *vasomotorok*, a *véredénymozgató idegek*. Nekik köszönhetjük azt, hogy a működő szerv véredényei, még a hajszálerek is, a szükségnek megfelelően tágabbak vagy szűkebbek lesznek, s első esetben természetesen a bennük keringő vér mennyisége is nagyobb lesz. Ezen idegbefolyásról könnyű meggyőződnünk, ha arra gondolunk, hogy kedélyi behatások alatt elsápadunk vagy kipirulunk, tehát arcbőrünk vértartalma pillanatok alatt képes megváltozni. S hogy egyik szervünknek vagy szervrendszerünknek fokozott vérbősége a többiének rovására megy, azt kitűnően illusztrálja az a lustaság és fáradtság, amely étkezések után még akkor is erőt szokott rajtunk venni, ha semminemű szeszes italt nem fogyasztottunk. Oka egyszerűen az, hogy az emésztés nagy munkája alatt annyi vér áramlik a hasi szervekbe, hogy az agyban és a test izmaiban viszonylagos vérszegénység áll be. Ezért élettani igazság az, hogy teli gyomorral senki sem tanul szívesen, s ezért helytelen és rossz szokás az étkezések utáni sétálás.

Minden működő szerv vérbő a nyugalmi állapotához képest: oly szabály ez, mely alól nincs kivétel. Ebből az is következik, hogy minél gyakrabban és minél huzamosabban működtetjük valamely testrészünket, annál nagyobbak azok a követelmények, melyeket

a megfelelő véredényekkel szemben támasztunk, ami viszont az illető vérerek gyorsabb kopásához vezet. Ennek szokott a kifejezője lenni korunknak annyira rettegett betegsége, az arteriosclerosis, magyarul: ütőérelmeszesedés. Az ütőerek még részt vesznek a vérkeringés aktív munkájában (a vénák csaknem teljes passzívok), s nagy nyomásingadozásoknak vannak kitéve. A megkopás, sclerosis, vagy ha úgy tetszik: elmeszesedés túlnyomó mértékben érvényesül a legjobban igénybe vett testrészek ütőereiben, így a testi munkásoknál a kar és comb, a szellemi munkásoknál (és a folyton töprengő, rosszul alvó neuraszténiásoknál) a fej és az agy artériái szenvednek legjobban.

ÚGY ÉRZEM, itt lesz helyénvaló magáról a vérkeringésről beszélnünk: arról a berendezésről, melynek a vér állandó körforgását, végeredményben tehát magát az életet köszönjük.

A vérkeringés egy zárt csőhálózatban megy végbe, amelynek középpontjában, mint valamely szivattyútelep, a szív dolgozik. „Primum movens, ultimum moriens“ (legelőször megmozduló, utolsónak meghaló) elnevezést adták a szívnek a régi természetbúvárok: már a kéthónapos emberi embrió parányi testében látható a löktetése („punctum saliens“), s a halál beállta úgy orvosilag, mint költőileg azon pillanattal azonos, mikor „a szív megszűnik dobogni“.¹ A szív minden összehúzódásakor bizonyos mennyiségű vér lökődik az ütőeres rendszerbe, jól érezhető löktetést váltva ki azon véredényekben, melyek a szívtől a test környéki részeibe viszik szét a vért. Ez a már említett é r l ö k é s, pulzus. Az ütőerek egyre finomabb és kisebb ágacskára oszlanak, végül átmennek a hajszálerek óriási hálózatába. Már volt szó arról, hogy a belső, szövetközi (intermediaer) anyagcsere a hajszálerek falán keresztül történik, úgy hogy amidőn ezeknek ezrei ismét apróbb, majd egyre vastagabb véredényekké szedődnek össze, ezekben az ú. n. vivőerekben (vénák) már elhasznált, élenyszegény és anyagcsere-termékekben gazdag vér áramlik vissza a szívhez, és pedig ennek különálló ú. n. jobbfelébe. Ez a nagy vérkör. A nagy vérkör vivőeres szakaszának az a részlete, mely az emésztőcsatornából szedődik össze, még egyszer fölbomlik hajszálhálózatra, még pedig a májban, melyen át a szó szoros értelmében keresztülfiltrálódik. E berendezkedés azért óriási jelentőségű, mert a máj gondoskodik arról, hogy a vérnek összetétele, melyet a táplálkozás és emésztés különböző fázisai rendkívül nagy változásoknak tennének ki, állandó maradjon.

Ugyanakkor, midőn a szívnek tömegesebb, izmosabb balfele az ütőeres vért erőteljes lökessel körútjára küldi, húzódik össze a jobb szívfél is, s a benne levő használt vért az ú. n. k i s v é r k ö r ö n át a

¹ Sajnos, arra nincs sem időnk, sem helyünk, hogy az embrionális vérkeringésről részletesebben emlékezhethnénk meg. Csak röviden utalok arra, hogy a méhmagzat — nem vevén lélekzetet — a köldökzsinóron át kapja úgy táplálását, mint az életműködéséhez szükséges élenyt — ú. n. tüdői, kis vérköre (1. fent) nem működik. Vére kevert, azaz a vivő- és ütőeres vér keverten áramlik testében körül. Az első légvételnél, a legelső sírásnál egy pillanat alatt készen áll a tüdői vérkör, a kétfele vér keveredése megszűnik, azok a közlekedő berendezések, melyek e keveredést okozták, úgyszólván percek alatt zárulnak. Csodálatos pillanat!

tüdő rendkívül gazdag hajszalérhálózatán kergeti keresztül, ahol a benne fölhalmozott szénsav nagy részét leadja és helyette a belélegzett levegő oxigénjének, élenyének egy részét fölveszi. Így felfrissülve kerül a vér a bal szívkamrába vissza, hogy körútját újból megkezdje. Mint minden mechanikai szivattyútelepnél, úgy itt is egy szeleprendszer, a szívbillentyűk gondoskodnak arról, hogy a vér a helyes irányba áramolják, s e billentyűk megbetegedéseit szokták „szervi szívbajnak nevezni.

A szív munkájának részletezéséről természetesen le kell mondanom, csak egy nagyon érdekes jelenségre szeretnék rámutatni. Ez az idegrendszernek óriási befolyása úgy a szívre, mint a véredényekre, főleg a hajszalerekre. A kedélyi élet minden izgalma, öröm, harag, szégyenérzet és egyéb hullámzások úgyszólván kivétel nélkül kiváltják a szív legsajátosabb reakcióit. Nem a véletlenen múlt, hanem ösztönösen helyes élettani megfigyelések eredménye, hogy a köznyelv és a költészet az érzések központját a szívbe helyezik. S így megérthetjük azt is, hogy bizonyos szívbajoknál egy hirtelen és erős felindulás azonnali halált okozhat.

Mielőtt a szívtől búcsút vennénk, legyen szabad még egészen futólag egy kevésbé ismert jelenséget fölemlítenem. Régebb idő óta megállapítást nyert az a tény, hogy minden izomösszehúzódás az állati testben villamos áramot indukál, elektromossági ingadozásokat vált ki. Így bizvást föltételezhetjük azt is, hogy a szívnél hasonlóképen áll a dolog, csak hogy oly minimális kilengésekről lehetett szó, hogy első időkben a pusztán logikai következtetésen nem jutottunk túl. Mintegy 20 év óta sikerült a hurgalvanometerben oly eszközt találni, amely ezeket a milliomod ampérenyi áramokat is érzékelhetővé, fényképezhetővé tudta tenni. Így vált megszerkeszthetővé az elektrokardiográf, az a hihetetlen finomságú készülék, mely a szív egyes részleteinek összehúzódásait, a szív munka egyes fázisait eddigelé elképzelhetetlen pontossággal tudja optikailag érzékelhetővé tenni s ezzel a szívbajok diagnosztikájában egészen új fejezet nyílt meg előttünk.

AZT MONDTUK, hogy az életműködések tulajdonképeni színpada a vér, legalább is a vér adja meg az életfolyamatok dinamikai lehetőségét. De mi történik akkor, ha az élet feltételei megváltoznak, mikor az élet önmagáért küzd, egyszóval: betegségeknel? Természetesen nem gondolok itt egyes szerveknek különálló, elszigetelt megbetegedéseire (pl. epekő, csonttörés stb.), hanem azon esetekre, midőn a kóros folyamat testünket a maga egészében támadja meg, elsősorban tehát mint ahogyan az ú. n. hevenyfertőző, lázas betegségeket szoktuk felfogni. Valamennyinek vázlatos lényege az, hogy a betegség kórokozói a szervezetben szabadon keringenek, és pedig vagy úgy, hogy a betegség első felvonása a baktériumok elszaporodásával esik egybe és csak másodlagosan települnek ezek a szervezet bizonyos pontjain meg (pl. a tífusz bacillusok a lépben, a gümőkór bacillusai a belek nyálkahártyáján stb. stb.), vagy pedig a betegség csirái előbb a test valamely pontján telepsznek meg, s onnan kerülnek be — folytonos szaporodásuk folytán — a nedvkeringésbe. Régebben az volt a nézet, hogy ezen utólag említett eset a „sepsis“, a „vérmérgezés“, s halálos fordulatot jelent. Ma már jól tudjuk, hogy ez a sötét prognózis ebben a formájában nem áll meg.

De szinte mindegyik esetben, midőn az élő szervezet az apró baktériumok miriádjai ellen küzd, egy egészen csodálatos, csaknem misztikusnak mondható folyamat megy végbe, mely nemcsak a szervezet meggyógyulását teszi lehetővé, hanem az illető egyént a szóban

forgó fertőző bajjal szemben nem egyszer egész további életére védetté, ellenállóvá teszi. Ez a tulajdonság az immunitás.

Hogy ezt a rendkívül érdekes fejezetet megérthessük, némi fogalmat kell alkotnunk arról a kórtani folyamatról, amely a hevenyfertőző betegségeknek tulajdonképpen a lényegét alkotja. Alapjában véve nem más ez, mint mérgezés! Minden élőlény, legyen az növény vagy állat, életfolyamatai közben oly anyagokat termel, melyek ugyanazon életmegnyilvánulásokkal szemben gátlást, akadályokat jelentenek, egyszóval: bizonyos értelemben mérgező hatásuk van. A fertőző bajokat nem a baktériumoknak, ezeknek a legtöbbször hihetetlen apró kis szerves képleteknek a jelenléte váltja ki, hanem azok a mérgek, melyeket a baktériumok szükségszerűen termelnek. Ezek a mérgek, az ún. toxinok, teljesen fajlagosak és így az egyes baktériumfajoknak megfelelően egymástól feltétlenül különböznek. Az illető betegségeknek összes tüneteit, sőt akárhányszor szövődményeit is közvetlenül e toxinok okozzák s hogy ezen állításunk nem egyszerű föltevés, az kísérletileg beigazolást nyert: az egyes baktériumokat megfelelő táptalajon kitenyészve, elő tudjuk állítani a specifikus mérgeket is.

A legtöbb magasabbrendű állati szervezet képes arra, hogy a belékerült mikroorganizmusok mérgével szemben a megfelelő, tehát szintén fajlagos ellenmérget, antitoxint termelje ki. A gyógyulás maga is tulajdonképpen nem más, mint ez utóbbinak győzelme a kórokozó baktériumok offenzívája fölött; hányszor állunk mi, orvosok, csüggedten és fegyvertelenül oly beteg ágya mellett, kinek szervezete vagy nem képes antitoxint termelni, vagy feladta már a küzdelmet, és nem tudjuk újabb erőfeszítésre ösztökélni! Szerencsére ezek a szomorú esetek egyre gyérülnek, mert egyrészt a védelmi berendezkedést sokszor képesek vagyunk erősebb, élénkebb működésre ingerelni, másrészt pedig néhány ragályos betegségnek már sikerült az ellenmérget előállítani. A mi generációnk még jól emlékezhetik a gyermekszobáknak arra a rémére, ami 35—40 év előtt a diftéria volt. Örök hála és örök dicsőség Behringnek és Rouxnak, kik kezünkbe adták a gyógyító antitoxint, a szérumot! Azt hiszem, olvasóimat érdekelni fogja az, hogy ez a jótéteménye az emberiségnek — egész vázlatosan — miképpen készül? A kitenyészített diftéria-bacillusok mérgével (nem az élő bacillusokkal, melyek szaporodásukkal a kísérleti állatot megölhetnék) lovakat oltanak be, és pedig egyre fokozódó erősségű adagokkal. Az állat szervezete a folyton emelkedő méregadaghoz hozzászokik, ami annyit jelent, hogy egyre több és több ellenmérget termel, míg végül keringő vére jóformán telítve lesz antitoxinnal. Ha most az állatból bizonyos mennyiségű vért lebocsátunk s a vérsavót a sejtektől elkülönítjük, előbbiben benne van a diftéria-bacillusok fajlagos ellenmérge. Ma már egynéhány fertőző betegségnek a szérumát állítják elő ilyen elvi alapon, legfeljebb a kísérleti állat változik az egyes betegségek, illetve baktériumfajok szerint. Bár a mai tudományos álláspont nem fogadja el a kérdésnek ily egyszerű elméleti magyarázatát, az a tényen mitsem változtat: a még nem is oly régen borzalmas „torokgyík“ halálozási arányszáma a réginek körülbelül egynegyedére szállott alá.

A szérumgyógyítást, tehát a fajlagos baktérium-ellenmérgek felhasználását nem szabad összetévesztenünk sem a Jenner-féle védhímlőoltással, sem pedig a veszettségnek Pasteur által megteremtett gyógyító módszerével. Előbbinél magát a betegséget oltjuk be, csak-

hogy olyan formáját, amely tehenről vagy bárányról oltódik át emberre, miután a forma sokkal enyhébb, s mégis sok évre szóló védettséget kölcsönöz az egykor oly rémes járvány ellen. (Innen a neve: vacca-tehén, vaccinatio-himlőoltás.) Pasteur módszerénél pedig a veszettségnek megfelelően gyöngített mérgével oltjuk be a beteget, s így szervezetének immunizáló erejét még idejekorán fölbresztjük, mielőtt az abszolút halálos baj kitörhetne. Hogy mindkét eljárás mekkora áldása az emberiségnek és mekkora diadala a kutató elmének, nem szükséges külön kiemelnem.

Láttuk, hogy az élő szervezetnek azon tulajdonságát, hogy bizonyos kórokozó baktériumokkal szemben védelmi állapotban van, immunitás-nak nevezzük. Már régóta ismeretes az a tény, hogy ha valaki himlőn, vagy kanyarón átesett, e betegséget másodszor nem kaphatja meg. Ez az ú. n. szerzett immunitás. A szervezetnek melyik részében termelődnek az ellenmérgek, azt nem tudjuk. Mindenesetre feltűnő az a körülmény, hogy egész életre szóló védettséget úgyszólván kizárólag azon betegségek után nyerünk, amelyek bőrkiütésekkel járnak. Ez vezette a bűvárokat arra a következtetésre, hogy az ellenmérgeket termelő élettani folyamat elsősorban a bőrben játszódik le; minél erősebb a kiütés, annál erősebben működik a bőr. Ha ez igaz, érthető az a paraszti babona is, hogy ha a kiütés „nem jön jól ki“, a betegség sokkal súlyosabb lefolyást vesz. De bárhol termelődjenek is az immunizáló anyagok vagy antitoxinok, a vérre háramlik az a feladat, hogy azokat a szervezet minden részébe elszállítsa. Ha elgondoljuk, hogy hevenyfertőző bajoknál a baktériumok rendszeren a vérben is szabadon keringenek, megérthetjük azt, hogy a kór leküzdésének érdekében talán ez a körülmény a legfontosabb. (Az immunitást folyamat természetesen nem azonos a már ismertetett phagocytosissal: amaz lényegileg egy életvegytani, biochemiai reakció, emez viszont a fehér vérszetteknek egyszerű élettani működése.)

Kétféle immunitásról szoktunk beszélni: egyik az a k t í v, melynél az antitoxinokat a szervezet maga készíti, akár a kórokozó baktériumok, akár csak ezek fajlagos mérgének behatása folytán. Ezzel szemben van az ú. n. passzív immunizálás, mikor a szervezetbe egyenesen a kész ellenmérget visszük be. Ma már mindkét folyamat a gyógyítás tudományának hétköznapi fegyvertárához tartozik, — az elsőnek legragyogóbb példája Pasteur geniális eljárása a veszettség ellen, utóbbinak viszont úgyszólván iskolaesete a diftéria-szérum. A tapasztalat mutatja, hogy a kétféle módszer közül messze értékesebb, illetve maradandóbb eredményt ad az aktív immunizálás.

E kérdéssel kapcsolatban még egy nagyon fontos körülményre kell rámutatnom. A vér — előbb is mondtuk már — nem egyszerűen egy keringő folyadék, hanem élő szerv s mint ilyennek, megvannak a maga fajlagos reakciói. Ezek közé tartozik az is, hogy vagy egyáltalában nem, vagy csak nehezen tűr olyan fehérjefélekét, melyeket az emésztőcsatorna megkerülésével juttatunk belé (p. o. injekcióval). A passzív immunizálással pedig aránylag nagymennyiségű fehérjeoldat, a szérumtermelő állat vérsavója kerül ily úton a szervezetbe s valóban nem egyszer látjuk, hogy ismételt szérumoltásoknál igen súlyos, esetleg halálos megrázkódtatás éri a szervezetet. Kellemetlenségek egyszeri szérumoltások után is előfordulhatnak, de az igazán nagy veszedelem ugyanazon szérumféléseggel ismételt befecskendezésénél fenyeget. Ez az ú. n. ana-

filaxiás sokk, melynek részletezése túlságosan messze vezetne. Sok szerencsétlenséget okozott régebbi időben, de ma már tudunk ellene védekezni: egyrészt az injekciók adagolásának megfelelő módosításával, másrészt úgy, hogy ugyanazon antitoxint különböző állatokból, p. o. lóbol és birkából állítják elő, hogy a szérum alapanyaga ne legyen ugyanazon fehérjeféleség.

Az a tény, hogy a vér a közvetlenül beléje vitt anyagokat nem mindig tűri el simán, legélesebben mutatkozik azon esetekben, mikor valamely okból vérátömlesztést kell végeznünk. Erre az életmentő eljárásra néha bizonyos betegségeknel, elsősorban pedig nagyobb vérveszteségeknél lehet szükség. Nagyon hamar rájöttek az orvosok arra, hogy állati vért ily célra használni nem lehet; viszont sok (és nem egyszer tragikus kimenetelű) tapasztalatra volt szükség, míg azt is megtanultuk, hogy az emberi vér sem mindig alkalmas e műveletre. Előfordulhat, hogy a beteg vére az átömlesztett vért nem tűri, feloldja, esetleg rögökben megalvasztja, — egyszóval életmentés helyett a legnagyobb bajokat okozzuk. Sikerült tapasztalati úton megállapítani bizonyos vércsoportokat, úgyhogy ma már minden vérátömlesztést az előz meg, hogy megállapítjuk: milyen vércsoportba tartozik a beteg, s átömlesztésre csak hasonló csoportbelinek a vérét szabad fölhasználnunk.

A vörös véresejtek föloldása, a haemolysis, még jelentősebb tünet azon esetben, midőn a beteg saját erythrocytái oldódnak föl a keringési pályán belül. A kiváltó ok vagy valamely súlyos bakteriális fertőzés, vagy valamely mérgezés. Régóta ismert tapasztalati tény az, hogy ha egy fertőző betegséghez akár vérzések, akár a vörös véresejtek feloldódása társul, a baj legnagyobb mértékben súlyos, akárhányszor halálos. Könnyen megérthetjük, mily óriási hordereje van annak a tünetnek, hogy egyik legfontosabb szervünk, a vér, legbelső szerkezetében bomladozni kezd.

KITŰZÖTT FELADATUNKNAK végére érünk. Nem a tárgy van kimerítve, hisz a véresejtekről magukról kötetek és kötetek jelennek meg állandóan, s a vérnek, mint egységes szervnek, a jelentősége és szerepköre szinte beláthatatlan. Hippokrates óta, ki e „különleges nedű“ fontosságát már felismerni vélte, s egyik alapvető „temperamentumának, a sanguinicusnak (sanguis = vér) determinánsaként határozta meg, Galenuson és Paracelsuson át egész a salvarsan világhírű Ehrlich-éig, szakadatlanul ott él a hit, a meggyőződés, hogy az életnek, a létezésnek igazi „quintessentiá“-ja a vér. Magunk meggyőződöttünk arról, hogy az életnek színpada a folyton mozgó és folyton keringő vér, amely végső eredményben azt a potenciális feszültséget is kiegyenlíti, amely a különböző szervek működése, illetve pihentése folytán szükségszerűen beáll. Ha sikerült ezen óriási színpad függönyét egy pillanatra félrelibbentenem, s ha sikerült az élettani funkcióknak itt végbemenő hihetetlen sokoldalúságáról és változatoságáról bár csak halvány képet is nyújtanom, azzal a nyugodt érzéssel teszem le a tollat, hogy nem végeztem hiábavaló munkát.

SZÖLLÖSY LAJOS

FIGYELŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

— *A francia kormányválság — Pilsudszki választási sikere — Az osztrák választások — Brüning kormánya — Gróf Bethlen István berlini útja — A népszövetségi bizottság leszerelési rátája — A szovjetorosz mérnök-pőr —*

A NYÁR ÓTA halasztott francia kormányválság végre bekövetkezett.

Tardieunek csak taktikai ügyessége és parlamentáris fölényessége kihasználásával sikerült elodáznia az elkerülhetlent. Júliusban az ülészak berekesztése mentette meg, aminek tudvalevőleg a hága-párizsi nem német reparációs egyezmény ratifikációja is áldozatul esett. A parlament újraösszeülése óta állandóan hajszálnyira volt a leszavaztatástól, aminek veszélyeit különösen az Oustric-botrány növelte. Oustric tőzsdeanimátor bank- és ipari konzernjének összeomlásában, melyben állítólag körülbelül 3·5 milliárd francia frank vagyon pusztult el, a Tardieu-kabinet három tagja, Péret igazságügyi miniszter és két államtitkár bizonyos, ma még fel nem derített mértékig bele volt keveredve. Ezeknek le kellett mondaniook és pedig elég későn; egymás után mondtak le, amivel a kabinet megtámadott erkölcsi tekintélyét még jobban aláásták. Tardieu államférfiúi ereje, debatteri ügyessége és a jobboldalnak s jobbközépnek iránta való hűsége a kamarában legyőzte az ostromot, de még így is az utolsó szavazáskor, melyben a kormány iránti bizalomról kellett döntenii, már csak 14 főnyi többsége maradt a kabinetnek. A kormány sorsát azonban a szenátus döntötte el, amely ellentétben a kamarával, tudvalevőleg erősebben baloldali színezetű s a radikális-szocialisták dominálják. A kritikus december 4-én, amikor Héry szenátor a Tardieu-kormány bűneit hatásos beszédben sorolta fel, a radikálisokhoz csatlakozott sok balközépi szenátor, néhányan még Poincaré hívei közül is, pedig a volt elnöknek, aki Tardieu mellett foglalt állást, a szenátusban még nagyobb a tekintélye, mint a kamarában. Bekövetkezett tehát az a harmadik köztársaság történetében igen ritka eset, hogy a szenátus kormányt buktatott. Ezzel a lappangó válságnak ugyan vége lett, de igen bonyolult helyzet keletkezett, melyből a bukás napján tulajdonképpen csak egy kivezető utat lehetett látni: mindenkinek ajkán Poincaré neve volt; nyár óta a francia politikai életnek ez a nagy tartaléka ismét mint a jövő embere, mint az az államférfi szerepelt, aki egyedül lenne képes a nagy nemzeti blokkot újból létrehozni és vele kormányozni úgy, hogy még a radikálisok részéről is támogatásra találja. Poincaréről az volt az általános vélemény, hogy már kiheverte multévi operációjának következményeit és nyugodtan vállalhatná a kormányelnökséget. Mégsem keltett meglepetést, amikor a volt elnök nem fogadta el a kabinetalakítási megbízatást. Poincaré sohasem jött olyankor, amikor még nem próbáltak ki minden utat s amikor a kamara buktatási kedvét éppen rajta tölthetné ki. Az egész francia közvéleményt fájdalmas meglepetésként érte tehát alig néhány nappal az új kormány megalakulása után a hír Poincaré súlyos megbetegedéséről. Az ősz államférfi, úgylátszik, maga is tudatában volt annak, hogy vállalni már nem bírják a miniszterelnökségnek igen súlyos terhét. Ha felgyógyul

is most a volt köztársasági elnök, alig lehet kétséges, hogy aktív politikai szerepet többé nem fog vállalhatni.

Doumergue elnök tanácskozásaiban kétféle lehetőség előtt állott: ismét jobboldali koncentrációval kereshette a megoldást, vagy pedig megkísérelhette újból a balközép és a radikális szocialisták koalíciójának létrehozatalát. Az első lehetőségnek útjában állott a radikálisok szinte gyógyíthatatlan ellenszenvé Tardieu és pártja s a szélső jobboldali Marin-csoport iránt. A jobb- és jobbközép-pártok kohéziója nem bizonyult elég erősnek arra, hogy egyedül belőlük lehessen kormányt alakítani, s a szocialista republikánusok (Briand csoportja) már nyilvánvalóan hajlott egy balfelé irányuló koncentráció felé. A radikális szocialisták vétója lehetetlenné tette Barthounak és utána Lavalnak — a Tardieu-kormány volt munkaügyi miniszterének — kormányalakítási kísérletét; Tardieu negatív állásfoglalása pedig úgy látszott, hogy minden radikális kísérletezést a februári egynapos Chautemps-kormány sorsára juttat. Végül aztán Steegnek, Marokkó volt főkormányzójának, baloldali demokrata szenátornak, aki a radikálisokhoz közel áll, hihetetlennek látszó próbálkozása egyelőre, legalább is annyira sikerült, hogy tekintélyesnek látszó kormányt tudott alakítani. Tardieu maga ugyan nem vesz részt abban, de csoportjából hárman beléptek a minisztériumba, amelynek öt volt miniszterelnök tagja van (Briand, Leygues, Barthou, Chautemps, Painlevé) és amelyben a baloldali republikánusokon — Tardieu csoportján — kívül még a radikálisok, a radikális baloldal (Loucheur), a demokratikus baloldal, a Barthou- és a Poincaré-csoportok vannak képviselve. A frakciók képvisellete azonban nem jelenti azt, hogy a csoport a kormányt támogatja s így a kabinet vagy a szocialisták, vagy pedig a jobboldal és a Tardieu-csoport kénye-kedvének van kiszolgáltatva. Kétségtelenül nem erős kormány és ha egyáltalában hosszabb élete lesz, mint a Chautemps-kabinetnek, akkor ezt valószínűleg csak annak fogja köszönhetni, hogy karácsony előtt most már nem fognak kormánykrízist provokálni. Minden jel arra vall azonban, hogy Tardieunek, aki a nemzeti gondolat erős és öntudatos képviselőjének bizonyult, bármikor — talán már januárban — sikerülhet a kormányt megbuktatnia és a kamarában kompakt többséget maga köré sorakoztatnia. Most, hogy Poincaré már nem igen térhet vissza, Tardieu helyzete szinte természetszerűleg meg fog erősödni: ma ő a legerősebb embere a meg nem alkuvó nacionalizmusnak. Másrészt a radikálisok viszonya a szocialistákhoz az utóbbi év folyamán elhidegült, s amazok érzik, hogy a következő választásnál legveszélyesebb ellenfeleik a szocialisták lennének, ezek vennék el tőlük a legtöbb mandátumot, hacsak nem erősítik meg előbb magukat és nem fordulnak élesebben a szocialisták ellen. Az együttműködés a szociáldemokratákkal nem bizonyult előnyösnek a radikális-szocialistákra nézve. És mióta a Steeg-kormány megalakulása pillanatában a radikálisok visszavonták Tardieu elleni vétójukat, nincs kizárva, hogy egyszer neki is sikerülhet ezt a két ellentétet kabinetjében kiegyenlíteni. Bármily fényes is Franciaország pénzügyi helyzete, a hosszadalmas válságnak és a kormányzás elgyengülésének fényűzését a mai gazdasági helyzetből még Franciaország sem engedheti meg magának.

LENGYELORSZÁG nemcsak új kormányt, hanem teljesen új parlamentet kapott, összetételében és szellemében újat, olyant, amilyennel kormányozni lehet. Igaz, hogy a Pilsudszki-kormány a választásokat nem vezette igen kíméletes módon: a baloldali pártok vezéreit rögtön a régi szejm feloszlatása után elfogatta és Bresztlitovszk várába záratta; a szocialistákon kívül még különös kíméletlenséggel feküdt rá a nemzetiségekre, amelyeknek képviselétét a parlamentben megtizedelte. Másrészt azonban nem

lehet tagadni, hogy a választásnak, melyben a lengyel szavazópolgárok szokatlanul magas százaléka vett részt, plebiszcitum-jellege volt Pilsudszki mellett és ha leszámítjuk az erőszakos rendszabályokat, el kell ismerni, hogy a választások azt mutatják: a lengyel nép nagy többsége határtalan tisztelettel és bizalommal viseltetik az ország újjáteremtője, tekintélyének megalapozója iránt. A november 16-i kamarai választások a kormány blokkjának képviselőtét több mint megkétszerezték: a feloszlott szejmben 109 kormányblokktag volt, az újban 247 Pilsudszki-párti képviselővel a marsallnak abszolút többsége van. Ezzel szemben az ellenzéki pártokat szinte teljesen szétmorzszolták: a baloldali centrumnak — a balpártok e koalíciójának, melynek gerincét a szocialisták és a parasztpártok tették — csak a fele jutott be az új házba, 164-ből 82; a szláv kisebbségek (ukránok, fehér-oroszok) 51-ről 21-re olvadtak össze; a legkegyetlenebbül pusztított a Pilsudszki-adminisztráció a németek között, akiknek 21 képviselője közül már csak öt van a házban, míg a zsidók képviselőtét 13-ról egyre redukálták; viszont a jobboldali pártok közül a nemzeti párt, annak dacára, hogy éles ellentétben van a marsallal, mandátumszaporulathoz jutott. Míg tehát az új parlamentben — a szenátus egy héttel később körülbelül hasonló arányokban hozott többséget a kormánynak — a kabinetnek teljesen biztos munkatöbbsége van, addig az alkotmánymódosításhoz szükséges kétharmad többséget csak akkor szerezheti meg, ha a jobboldali pártok hajlandók lesznek öt az alkotmánymódosítás elsőrangú fontosságú kérdésében támogatni, ami egyáltalában nem tekinthető kizártnak. A marsall a parlament összeállése után rögtön lemondott — a miniszterelnökséget kizárólag a választásra való tekintettel vállalta — és ismét csak a hadügyi tárcára szorítkozott. Sőt annak jeléül, mennyire bízik az új rezsim tartósságában, több hónapi üdülőszabadságra utazott el, helyét régi bizalmasának, az ezredesek csoportja fejének, Slavek ezredesnek adva át. Beck ezredes, aki a marsall helyettese volt mint miniszterelnök, a külügyminisztériumba került államtitkárnak, hogy az erőteljes lengyel politika kontinuitását ott is biztosítsa. Kétségtelen, hogy nem nagyon sima eszközökkel, de mindenesetre az ország érdekében dolgozva, Pilsudszki marsall biztosította az újjászülető Lengyelország nyugodt kormányzását és valószínűleg azt is, hogy az új alkotmányt tető alá hozzák, amelynek segítségével a parlamenti anarchiának, mely az ország életét tönkretévéssel fenyegeti, véget lehet majd vetni.

MINT TUDJUK, az osztrák választások sokkal kevésbé voltak sikeresek és a pártok közötti számarányokat nem változtatták meg úgy, hogy rögtön a választás után nyugodt, biztos polgári többség alakulhatott volna ki. A Heimwehrnek, ennek az oly nagy reményekkel meginduló ifjú-nacionalista pártnak kormányzási kilátásai szinte teljesen megsemmisültek. A túlsókat és semmi esetre sem elég megfontoltan beszélő Stahremberg herceg pártja csak nyolc fővel vonult be a parlamentbe és a polgári oldalon magával szemben találta a 19 főnyi Schober-csoportot, amely elég erős volt arra, hogy a keresztényszocialistákkal együtt többséget alkosson és kormányvállalásának feltételeit diktálja. A megoldás tehát nem is lehetett más, minthogy a Vaugoin-kormány mint kisebbségi kabinet lemondjon s helyét egy a keresztényszocialistákból és a Schober-blokkból alakult koalíció foglalja el a szocialisták ellen és a Heimwehrek kizárásával. A tárgyalások csak azért húzódtak sokáig, mert a Schober-blokk helyzeti előnyeit megfelelően ki akarta használni és igyekezett követeléseit maximálisan érvényesíteni, így jött létre az új koalíció, melyben a Schober-blokknak három tárcája van: Schober alkancellár és külügyminiszteren kívül a belügyi és az igazságügyi tárca. Nagy előnye és jelentősége ennek a kormánynak, hogy a

céltudatos és öntudatos polgári kormányzást biztosítja a nélkül, hogy a szocialisták szemében túlságosan provokáló lenne. Másrészt Schober a külügyminisztérium élén a külügyi politika állandóságát garantálja, bár sok tekintetben sajnálatosnak kell minősíteni Seipel apátnak, az új Ausztria kétségtelenül legnagyobb államférfiének kimaradását a kabinetből, mint-hogy Seipel egészségi okokból kénytelen volt szabadságra menni.

NÉMETORSZÁGBAN a Brüning-kabinet sikert sikerre halmoz. A szociáldemokraták nem tagadhatják meg támogatásukat tőle, mert a kormányzás minden veszélyeztetése vagy bármely kormánybuktatási törekvésre könnyen a jobboldal felé terelhetné Brüninget vagy új választásokhoz vezethetne. A hannoveri községi választás, amelyen a nemzeti szocialistákra kétszer annyi szavazat esett, mint az általános választások idején, fenyegető memento volt a szocialisták számára. Arra ugyan nem voltak hajlandók, hogy a pénzügyi reform kidolgozásában részt vegyenek és Brüning pénzügyi törvényeiért a felelősséget vállalják, de Brüning viszont arra nem mutatott készséget, hogy a birodalom szempontjából elengedhetetlenül szükséges reformokat egy végnélküli parlamenti vita esélyeinek tegye ki, eredeti elgondolásukból kiforgattassa és sorsukat kockáztassa. E két felfogás megütközésének, illetve megegyezésének eredménye lett az a megoldás, hogy a kancellár a pénzügyi reformokat, amelyek ötnegyed milliárd márka megtakarítást eredményeztek és a költségvetést 10.6 milliárd márka körül stabilizálták, a következő évekre is, a weimari alkotmány 48. szakasza, az elnök rendkívüli rendelkezési joga alapján életbeléptette. Ehhez a tényéhez azután megkapta a szocialisták támogatásával a parlamenttől a felmentést. Brüning kancellár mindinkább az új Németország legerősebb, legegységibb reprezentánsának bizonyul, a háborúból kinőtt, a régi előítéletektől mentes, tisztafejű, világos célkitűzésű fiatal generáció tagjának. Kérdés csak az, vajjon a kormánykoalícióból lassacskán letöredező pártok (legutóbb a gazdasági és a parasztpárt) nem fogják-e végül veszélyeztetni Brüning helyzetét és komoly, lelkiismeretes alkotó munkáját? Újabban már a német néppárt (Stresemann pártja) is mindinkább fenyegető állást foglal el új pártelnökének, Dingeldey képviselőnek vezetése alatt, aki csak röviddel ezelőtt lépett a teljesen tehetetlennek és rossz politikusnak bizonyult Scholtz helyébe. Még továbbmenő költségvetési megszorításokat követel, mint amennyit a kormány keresztülhajtott és bejelentette, hogy ha követeléseit nem teljesítik a február 3-án újból összeülő Reichstag előtt, a további kormányzásért nem vállalja a felelősséget.

TIZENKÉT ÉV ÓTA nem járt magyar miniszterelnök Berlinben: az a fény és az a jóleső közvetlen melegség, amellyel Bethlen István grófot és kíséretét a birodalmi kormány, az egész német nép és sajtója fogadta, azt bizonyítja, hogy ha a katasztrofális események elválasztották is a két népet egymástól, a közös sors és a történelmi mylt számtalan szála őszinte, tartós barátságban fűzik őket össze. Ezt az érzelmet domborították ki Brüning kancellár és Bethlen István gróf különösen szívből jövő hangon szóló beszédei. Nem alakítottak Berlinben új blokkot, mert semmi sem esik távolabb a két nemzet felelős vezetőinek politikai elgondolásától, mint holmi revíziós blokkot létrehozni és Európa egyes államainak mai, oly helytelen szövetségi rendszerét galvanizálni. Brüning, Curtius és Bethlen csak a gondolkodás és az érzelmek és sok kérdésben az érdekek azonosságát állapították meg s ezúttal ez több a szokásos elcsépelet frázisnál. Reméljük, hogy mindezen túl az a megértés, amellyel Magyarország gazdasági nehézségei német részről ezúttal találkozottak, tényleg gyümölcsözni is fog — a

két ország kölcsönös érdekében — akkor, amikor a rég húzódó kereskedelmi szerződéses tárgyalásokat február vagy március folyamán, immár komolyabb kilátásokkal, felveszik.

NÉMETORSZÁG KÉPVISELŐJE kemény és jóformán kilátástalan harcot folytatott az utóbbi hetek folyamán Genfben a leszerelési konferencia előkészítésére kiküldött népszövetségi bizottság befejező ülészakán. Formailag a bizottság elvégezte rábízott feladatát: megfogalmazott egy „leszerelési“ — helyesebben „korlátozási“ — szerződéstervezetet, amelybe, mondják, a nagy konferenciának már csak a számadatokat fog kelleni behelyeznie és íme, a hatalmak akkor és azáltal eleget fognak tenni a Békeszerződés 8. cikkében és a katonai rendelkezésekről szóló fejezet bevezető szavaiban foglalt morális kötelezettségüknek. Ez legalább is a cél, amely felé a Békeszerződések örökkévaló érvényéért és különösen területi rendelkezései fenntartásáért küzdő hatalmak rendkívüli ügyes diplomáciával törnek: formai megegyezéssel, mely a haderőknek „korlátozását“ — korántsem *leszerelését* — mondaná ki s ezzel a mai jogi egyenlőtlenséget és az erőviszonyokban rejlő tatóngó különbséget megörökítené, elintéznék tehát a kérdést olymódon, hogy ez ellen jogi vagy erkölcsi érvekkel, de legalább is jogi argumentumokkal már ne is lehessen hatásosan fellépni. Lehangelő ebben a gyászos huzavonában az, hogy Nagy-Britannia — eddig, legalább látszólag, a tényleges, komoly leszerelés bajnoka — immár teljesen azonosította magát ezzel a francia irányzattal s közös fronton támogatja a francia katonai hegemonia követeléseit. Hogy számítását végül a tengeri leszerelés terén találja-e meg vagy más úton, azt ma még nem lehet tisztán látni. Biztos csak az, hogy Lord Cecil — eddig személyesen is a leszerelés páncélos sisakos lovagja — általános meglepetésre magáévá tette a szomorúan abszurdnak tetsző francia tételt, hogy a kiképzett tartalékok ne számítsanak be a leszerelés, illetve a korlátozás kereteibe! A verzatus, egyidejűleg konzervatív és munkáspárti öreg lord többször igen kellemetlen hangú szóvitába keveredett Bernstorff gróffal, Németország képviselőjével, aki nehéz körülmények között ügyesen és méltósággal védelmezte a jog és erkölcs, a lefegyverettek és legyőzöttek álláspontját. De mit lehet ilyen körülmények között még tenni, hogy a komoly leszereléshez, *ilyen* diplomáciai összjáték ellen, mégis el lehessen érkezni? Ahhoz a valódi leszereléshez, amelynek célja lenne, hogy megszüntesse a szuverén államok között ma fennálló jogi egyenlőtlenséget és amelynek alapja, a német delegátus éppoly helyes, mint szellemes meghatározása szerint, a „biztonság és a paritás“, nemcsak egyedül a biztonság, ami a franciák tételének alapja, akik meg is elégszenek — a saját és szövetségeseik biztonságával!

SEMMI sem lehet jellemzőbb Szovjet-Oroszország mai politikai helyzetére s az ottani erkölcsi és gazdasági viszonyokra, mint az éppen most lezajlott, a maga nemében egészen példátlanul álló, különös „hazaárulást“ per Moszkvában, az úgynevezett „mérnökök póré“. Körülbelül 1500 vádlott, túlnyomó nagy részében kiváló képzettségű szakember és mérnök állott a szovjet „igazságszolgáltatás“ előtt azzal a váddal terhelve, hogy évek óta tudatosan előkészítették Szovjet-Oroszország ipari termelésének szabotázsát és összeköttetést tartottak fenn külföldi hatalmakkal abból a célból, hogy a mai rezsimit háborúval buktassák meg Oroszországban, amelynek területét aztán felosztották volna. A vádirat a vádlottak vallomásai alapján francia és angol államférfiakat, Poincarét, Briandt és Winston Churchillt, továbbá az angol és francia vezérkart külön is megvádolta azzal, hogy ilyen sátáni oroszellenes tervekkel foglalkoztak. Nem szükséges külön hangsúlyozni

ennek az egész vádnak komikumát, még ha Poincaré és társai nem is cáfolták volna meg az ellenük emelt vádakát a legkategorikusabban: nemcsak a nagyhatalmak nem gondolnak Oroszország elleni háborúra, hanem még közvetlen szomszédai, Lengyelország és Románia sem, hiszen Lengyelországnak gazdaságilag jelentékeny érdekei fűződnek Oroszország mai passzivitásához, Románia pedig örül, ha békében maradhat. A tárgyalás leggroteszkebb része azonban az volt, amikor a vádlottak — a legnagyobb nyilvánosság előtt lefolyó kihallgatások alkalmából — a legsötétebb, legkíméletlenebb színekkel, orosz módra a mellüket verve, vállaltak magukra fantasztikusnál fantasztikusabb bűnöket. Nemcsak azt, hogy négy év óta tudatosan szabotálták a termelést, hogy az ötéves tervet, mely részben az ő adataik alapján épült fel, már előre hamis számadatokkal úgy körvonalazták, hogy lehetetlen legyen azt végrehajtani, hanem még azt is, hogy Párizsban három olyan különböző orosz emigránssal folytattak tárgyalásokat, aki a megjelölt időben már régen halott volt és hogy végül a franciák és angolok nyomása alatt „hozzájárultak“ Oroszország felosztásához... Az egész pör feltalálása és légköre csak akkor érthető meg, ha tudjuk, hogy az ötéves terv megbukott — ezt bizonyítja a mérnökök említett „önvádja“ és — ezt a Sztalin-rezsim kénytelen bevallani: a felelősséget ezért a vádlottakra hárítják és az éhségtől s a kommunista ideológiáktól amúgyis szellemileg mélyre süllyedt orosz nép szemébe ez egész igazságszolgáltatási filmdrámával port hintenek. Tudjuk, hogy Sztálin az ellene jól előkészített palotaforradalmat csak ravaszságával és hallatlan erőszakosságával tudta letörni és hogy az éhínséggel küzdő országban még a GPU csapatainak segítségével is csak úgy képes fenntartani uralmát, ha az orosz nép ösztönszerű hazafiaságára apellál és rámutat a kapitalizmus ördögi cselszövéseire, amelyek szent Oroszországot darabokra akarják tépni. Hogy mivel lehetett a vádlottak vezéreit, Riainzin, Feodotov egyetemi tanárokat és társaikat a nyilvánvalóan betanult önvádakra rávenni, az kiderült röviddel az ítélethirdetés után. Abban alig lehet kétség, hogy ezek a mérnökök, akik intelligenciájuknál és tanulságuknál fogva látták a rezsim terveinek gyermekességét és gazdasági élnetlenségét, valóban szabotálták a „piatiletkát“ (ötéves terv) előbb úgy, hogy hamis, a képzeletből vett adatokkal túlcsigázták a várakozást s aztán úgy, hogy kedvezőtlenül befolyásolták a teljesítményt. Mikor erre a hatóságok rájöttek, már valószínűleg nem lehetett nehéz őket egy későbbi kegyelem reményével a terhelő önvallomásokba belevinni. A halálraítélt vádlottaknak a népbiztosok tanácsa tényleg már az ítélet másnapján megkegyelmezett, büntetésüket tízévi fegyházra változtatva. Az aztán más kérdés, vajjon nem fogják-e őket néhány hónapon belül suttyomban szabadon engedni, vagy pedig minden további ceremónia nélkül föbbe löni — ígéret és megegyezés ellenére is. A filmszcenáriumok nagymestereinek új komédiája egyelőre sikerült; közben Sztálin külföldről is, teljesen váratlan oldalról kapott erkölcsi segítséget és bár a lázadó parasztok könyörtelen pusztítása továbbfolyik s az éhínség növekvőben van, a Sztalin-rezsim és a szovjetkormány ügylátszik újabb haladékot kapott. Hogy ez a haladék háromhónapos vagy harmincéves-e, azt megítélni teljességgel lehetetlen. Ezt sem Menszinszkij, a GPU vezére, sem az angol Secret Service főnöke nem tudnák megmondani. Ennél a tatár-szláv népnél a közeli bukásnak épp annyi valószínűsége van, mint a mai rendszer apatikus és végtelen túrésének.

CONRAD TÁBORNAGY

A MAGYARSÁGNAK legnagyobb, egységes hadi erőfeszítését, nemcsak általános, hanem viszonylagos értelemben is, az 1914/18. évi világháború képviseli. Magyarország különös balsorsa azonban nem engedte meg, hogy ezt az óriási, osztatlan erőfeszítést a csatatereken is magyar vezér irányítsa. Az 1914 augusztusában a hadszíntereken közös és honvéd zászlók alatt gyülekezett magyar katonatömegeknek 1000 éves haditörténetük legnagyobb és legvéresebb csatáit osztrák hadvezér: Conrad tábornagy vezette. 1914-től egészen 1917 tavaszáig a magyar hadak az ő hadi tervei szerint vívták meg az egyes hadjáratokat és ezek döntő csatáit. Ezután Conrad alvezéri minőségben még 1918 nyaráig szerepelt, mikor utolsó nagy támadásunk a Piave mentén összeomlott. E csata véráradata az ő alvezéri állását is elsöpörte.

A magyar nemzet nagy erőfeszítését embervérben az alábbi számadatok mutatják: Conrad hadielőkészületei alapján 1914 augusztusában Nagy-Magyarország területéről csupán harctéri alakulásokban 600.000 baka, 35.000 huszár és 1330 löveg (ágyú és tarack) kezeléséhez szükséges 70.000 tüzér fordult az ellenséggel szembe. Ezenfelül a nemharcoló csapatok — segédfegyvernemek és póttestek — megalkítása céljából mindjárt kezdetben százezrek vonultak be.

A háború folyamán ez a milliót megközelítő harci létszám Conrad haditerveinek végrehajtásában sokszor összezsugorodott, de ugyanannyiszor friss vérrel fel is töltődött. Erre nézve elegendő a hivatalos statisztika ama megállapítása, hogy Nagy-Magyarország veszteségei emberben a világháború végéig a kétmilliót felülmúlták (660.000 halott, 743.000 sebesült, 735.000 fogoly).

Conrad e nagy erőfeszítéssel nevét a magyar hadi történelem könyvében kitörölhetetlenül megörökítette. Ezért indokolt, hogy e hadvezér hadi működésével foglalkozunk és annyi magyar vér hullásával kísért hadvezetését bonckés alá vegyük. Ma már sok tervéről forrásmunkák és okmányok alapján mondhatunk bírálatot. Idevágó megállapításainknál ezért részben a magyar Hadtörténelmi Levéltárnak minden hivatalos adat felhasználásával összeállított művére is, nevezetesen annak a világháború első hónapját tárgyaló I., II. és IV. kötetére támaszkodunk.

A MONARCHIA hadereje azzal a megnyugtató tudattal vonult a háborúba, hogy mérkőzését Conrad irányítja. Conrad békemunkája alapján ez a tudat valóban jogsult volt. A haderő azonban reményei-

ben csatlakozott. Mielőtt ezt részletesen indokolnánk, vázoljuk Conrad két és fél évre terjedő, dióhéjba foglalt fővezéri hadvezetését, hogy a kivívott eredmény tekintetében tisztán lássunk.

Conrad tervezte meg már békében a volt monarchia haderejének tagozását és felvonulását az oroszok és a szerbek ellen. A hadműveletek mindkét hadszíntéren az ő alapvető tervei alapján indultak meg és folytatódtak. E hadműveletek nagy számából csak a legfontosabbakat —a mindenkori hadihelyzetre nézve korszakalkotókat—ragadjuk ki.

1914 augusztus—szeptemberben vívta meg Conrad az első felvonulásból adódó balsikerű keletgalidai támadó hadjáratot. Ez a lemerbergi döntő vereséggel végződött. Emellett még Conradot bizonyos felelősség terheli Potiorek tábornok első szerbiai — augusztusi — kudarcában.

1914 októberben Conrad a németekkel közösen kiforralt haditerv alapján intézte a Visztula-menti és önállóan a San-menti balsikerű őszi támadó hadjáratot. Ez az osztrák-magyar hadakra nézve a Visztulánál az ivangorodi csatavesztéssel és a San mentái a hadművelet megrekedésével végződött. Vissza kellett vonulni. E hadjárat után az oroszok Przemyslt véglegesen körülzárták.

1914 november-decemberben a németek lodzi hadműveletei kapcsán tervezte Conrad a németek támogatására szánt krakkói — ugyancsak támadó — hadjáratot. Ez annyiban sikert ért el, amennyiben az oroszok előtörését Krakkó felé a reánk nézve győzelmes limanovai csatában megállította és az oroszokat a Dunajec—Nida vonala mögé szorította vissza.

1914/15 telén dúlt és tavaszig húzódott az eldöntetlen kárpáti csata, melynek legvéresebb időszakát Conradnak Przemysl felmentésére irányuló kísérlete idézte elő. Przemysl felmentése ugyan meg hiúsult, ez a vár elesett, de az erre következő orosz ellentámadással szemben Conrad a Kárpátokat, részben német segítséggel, megvédte.

1915 májusában Conrad terve szerint és német segítséggel indult meg az a győzelmes támadó hadjárat, mely a gorlicei diadallal kezdődött és a nyár folyamán Galicia felszabadításával végződött. Ezt követte az

1915 őszi — rownoi — hadjárat, melyet Conrad önállóan — német segítség nélkül — tervezett. Ez a hadjárat vereséggel zárult.

1915 őszén a németek segítségével és azokkal együtt tervezte meg Conrad a sikerteljes szerbiai hadjáratot.

1916 május—júniusban Conrad önállóan intézte a szép sikerrel kezdett, de aztán megfeneklett déltiroli támadó hadműveletet. Egyébként Conrad az olasz hadszíntér eseményeinek kezdettől fogva határozott irányt adott azzal, hogy az olasz hadüzenet idejében vakmerően kivárt legutolsó pillanatban és emellett igen ügyesen szervezte meg az Isonzo és az Alpések védelmét, csoportosította az e célra szükséges haderőket és gondoskodott később is ennek az arcvonalnak kellő erőben való tartásáról. Ezt az ő hadvezetésének szép sikere gyanánt kell elkönyvelni.

Az előbb említett déltiroli hadművelet adott okot 1916 júniusában az oroszok tehermentesítő támadó hadjáratára. Ennek eredménye a lucki katasztrófa elnevezés alatt ismert hatalmas csatavesztésünk

lett Lucknál és Oknánál. Az említett vereségek vészes hatásait Conrad csak német segítségével tudta némileg eloszlatni.

1916 augusztusában vesztettük el — az előbbi hadiesemények folyományaképpen — a 6. Isonzo-csatát, melyben Görzöt és a doberdói fennsíkot az olaszoknak kellett átengednünk. Ez a kudarc tehát végeredményben Conrad hadvezetésének terhére írható.

1916 szeptemberétől kezdve történt meg — a lucki katasztrófa hatása alatt — a román betörés Erdélybe. Ennek visszaverésére német segítséget kellett igénybe vennünk.

A fenti rövid áttekintés adataiból szerkeszthető hadvezetési mérleg az osztrák-magyar haderőre nézve nem kedvező. Azt mutatja, hogy Conrad önálló támadó hadjárait általában nem kísérte siker, vagy ha közben szép részletsikereket is vívott ki, önálló hadjárait az egyetlen limanovai hadjárat kivételével nem tudta győzelmesen befejezni. A felsorolt hadműveletek kudarcra alapján tehát Conradot nem minősíthetjük szerencséskezű hadvezérnek és egyben azt is kell mondanunk, hogy az osztrák-magyar haderő a reáharuló nehéz feladattal nem tudott megbirkózni. Ez a haderő Conrad nevelése volt.

Conrad javára az igazsághoz híven meg kell állapítanunk, hogy a világháború előtti években mint a haderő vezérkari főnöke a monarchiát fenyegető veszélyt a monarchia külügyminisztereinél világosabban látta. Tudta, hogy a habsburgi birodalom nagy, elkerülhetetlen mérkőzés előtt áll, melyben sorsa dől el. A mérkőzéshez a haderőt elegendő erőteljesnek a valószínű ellenfelek erejénél fogva még“ abban az esetben sem ítéltette, ha a monarchia hadseregének fejlesztése érdekében minden lehetséges megtörténik. Ebben a tekintetben Conrad mindent megtett. Nem főroghat fenn kétség az iránt, hogy a monarchia 1914. évi szép hadereje szerény hadifelszereléssel és csekély erővel vonult hadba, de az is bizonyos, hogy még ezt a szerény felszerelést és erőt is csak Conrad verekedte ki neki. Ő a hadsereg számára sokkal többet követelt, mint amennyit kapott. A rendelkezésére adott szerény eszközökkel a haderőt a harcokésztség magas fokára emelte. Neki köszönhető az osztrák hegyi csapatok mintaszerű szervezése, a hadseregnek géppuskákkal és gyorstüzelő ágyúkkal való felszerelése, a műszaki csapatok fejlesztése. Külön említést érdemel, hogy az oly fényesen bevált 30½ cm-es mozsarakat a hadvezetőség Conrad javaslatára, a delegációk tudta nélkül szerezte be.

A harcszerű kiképzést is Conrad irányította. „A gyalogság harci kiképzése“ cím alatt hat kiadást megélt könyve jelent meg, melynek korszerűségét a külföldi katonai szakkörök is elismerték. Conrad az őszi gyakorlatok tervezésében is mintát adott a külföldnek.

Vitán felül áll, hogy Conrad volt a monarchia magasabbrangú tábornokai között elismerten a legjobb, a legtehetségesebb és a legképzettebb. Conradot a monarchia egész hadereje elsőrangú szaktekintélynek tartotta és benne elsőrangú tanítómesterét tisztelte. Mondhatjuk, hogy osztatlan bizalmat élvezett.

Conrad elismerésreméltó nevelőmunkájának volt azonban néhány ártalmas kinövése is. Ezt megállapítja az osztrákok hivatalos világháborús műve is, mely egyébként Conradot minden téren védelemben

veszi. Conrad ugyanis nem tulajdonított fontosságot a „fegyelmező“ zártrendű gyakorlatoknak, amelyek különösen a német hadseregben voltak divatosak. Ludendorffot idézem, ki Conraddal való első találkozásáról a háborúban írja: „Conrad tábornok eddig a mi békekiképzésünket nem nagyon értékelte. Most velem szemben nyíltan magáévá tette annak alapelveit. Különösen, mint mondta, nem lehet kellően hangsúlyozni mindazt, ami a fegyelmet erősíti.“

Aztán Conrad az őszi gyakorlatoknál a csapatok teljesítő képességével szemben túlságosan nagy követelményeket támasztott, ami Ferenc Ferdinánd főherceget arra a megjegyzésre készítette, hogy nem szükséges a katonákat „már békében a meghalásra tanítani.“ Ez a túleröltetés nálunk iskolát csinált.

Végül Conrad a hadsereget — osztrák hivatalos megállapítás szerint is — „a minden áron való támadásra“ nevelte. Ez a harcmodor, párosulva a támadás előkészítésére hivatott tüzéségünk csekély erejével, ugyancsak sok vérbe került és gyalogságunk támadó lendületét idő előtt elsorvasztotta.

De elvégre is ilyen vagy hasonló hibákban a háború elején minden hadsereg szenvedett, mely hadi tapasztalat híján volt. A monarchia hadseregére nézve különös hátrányt jelentett, hogy mindjárt kezdetben két haditapasztalt ellenféllel; az oroszokkal és a szerbekkel volt dolga. A monarchia haderejének képzettsége a felsorolt hiányok dacára magas színvonalon állt. Erre a színvonalra Conrad emelte. A hiba a csekély erőben és a csekély hadianyagban rejlett. Conrad ezt békében helyesen ítélte meg. Ez bírta már 1907-től kezdve arra, hogy az illetékes politikai tényezők előtt a monarchia előrelátható ellenségeinek a déli határon való megtámadását javasolja. Szerbiával és Olaszországgal akart végezni, mielőtt a japán háborútól kimerült Oroszország talpra állana. E törekvései meghiúsultak. Nem rajta múlt, hogy a monarchia a háborút a legkedvezőtlenebb hadászati helyzetben, azaz a megnövekedett Szerbia és a talpraállt Oroszország ellen és akkor kezdte meg, mikor a szövetséges Olaszország támogatására nem számíthatott és mikor Románia a harmas szövetségtől már elpártolt. Ezt a súlyos helyzetet még bonyolultabbá tette az a leghátrányosabb körülmény, hogy a külpolitika — Conrad nézetével ellentétben — a háborút részleges — csak Szerbia és Montenegro ellen irányuló — mozgósítással vélte megvívhatónak, amiből két egymásután következő mozgósítás és felvonulás ismert hátrányai adódtak.

Conrad külpolitikai elgondolásainak helyességét ma már nem lehet vitatni.

A tény az, hogy a külpolitika oly hadi helyzetet teremtett, amelyre a hadvezetésnek kellően nem készülhetett fel. Viszont azt sem lehet elhallgatni, hogy Conrad ebben a helyzetben is mindkét ellenféllel szemben a támadást alkalmazta s e célból, minthogy a hadsereg elég erős nem volt, a hadianyaggal hiányosan felszerelt népfelkelést is az első vonalba állította.

A monarchia volt szövetségesei Conradot nagyrabecsülték. Azok a német hadvezérek, kik Conraddal együtt dolgoztak, katonai képességeiről szép jellemzést adtak.

Hindenburg Conradot kiváló férfiúnak ismeri el és hadvezetéséről csak annyit jegyez meg, hogy az osztrák-magyar seregek 1914-ben Galíciában feladatukat talán kevesebb vér árán is megoldhatták volna.

Ludendorff, ki két éven át az orosz hadszíntér hadműveleteinek tervét Conraddal együttműködés céljából ismételtlen megbeszélte, így nyilatkozik: „Conrad okos, szellemileg igen ruganyos, jelentékeny tábornok volt. Kitűnt ötletgazdagságával. A cs. és kir. hadsereg azonban nem volt elég erőteljes, hogy merész terveit minden esetben megvalósítsa ...“

Freytag-Loringhoven német tábornok Conrad kudarcainak okát azzal magyarázza, hogy Conraddal „a régi történelmi Habsburg-birodalom hagyományából táplálkozó büszkesége és nagyvonalú hadműveleti célokra irányított önérzete olyan megoldásokat választott, amelyek — a csapatok nagy részének hősiessége dacára — nem állottak arányban az eszköz szervi teljesítőképességével.“

A mai orosz vezérkar főnöke, bizonyos Saposnikow azt írja, hogy „Conrad mint katona és hadvezér a tehetséges átlagon felül állt, de szívós, makacs természete és ritka önfegyelmeivel ugyan palástolt, de elhatározásaiban megnyilvánuló szenvedélyessége nem akart a szükség-szerű adottságokkal megalkudni... Conrad gyöngéje a végrehajtó emberek és eszközök értékének és erejének felnemismerésénél kezdődik ... Elméletben Conrad is összhangot követelt a hadműveleti terv és a végrehajtó csapatok katonai erénye és teljesítőképessége között, a háborúban azonban elragadta őt makacs szenvedélyességgel felépített terveinek merészsége, elkápráztatták ezeknek megvalósításához fűzött vérmes reményei... Conrad magasröptű, nagyvonalú terveit talán a tannenbergi és lodzi csaták pomerániai gránátosaival megvalósíthatta volna ... de az osztrák-magyar hadieszköz, mely részben nemes acél, részben apatikus, kevésbé ellenálló anyag volt, időelött felörlődött kíméletlenül követelő kezei között...“

Valamennyi bírálatból kicsendül az, hogy Conrad hadvezetése a kezében lévő haderő teljesítő képességével nem állt arányban.

Conradban kétségtelenül megvolt az elméleti és békegyakorlati tudás, hogy milliós hadsereget vezessen és emellett majdnem egészen rendelkezett azokkal a jellembeli tulajdonságokkal, amelyeket a hadvezértől megkövetelnek. Egész egyéniség volt, akit semmi sem tudott megtörni. A monarchia haderejének békében nagyszerű tanítómestere volt. Az elmélet terén senki sem érte utóit. De háborús hadvezérnek még sem vált be. Már a világháború előtt megállapították róla, hogy hiányzik belőle az emberismeret, ami legközelebbi munkatársai megválasztásában nagyon hátrányosan érvényesült. Rendkívül éles esze békében mindenkit elkápráztatott, de a háborúban ez a képessége hátrányos módon éreztette magát. Ezzel azt akarom mondani, hogy Conrad minden tervében a magának választott — mindig merész — feladat leghelyesebb megoldási módját kereste meg, de a hadművelet megválasztásában nem a lehetségest, hanem az oly eszményit tartotta szem előtt, melynek végrehajtására csapatai elegendő erősnek sohasem bizonyultak. Nem vetett számot azzal, hogy a gondjaira bízott haderőnek a monarchia néprajzi tarkaságából és szerény anyagi eszközeiből

eredő korlátozott teljesítőképessége a merész terveknek bizonyos határt szab. Ezért Conrad elméleti elgondolásaiban a valóságtól túlságosan eltávolodott.

Conrad hadvezetésének alapvető hibája tehát a hadművelet elméletileg helyes, de a csapat teljesítőképességéhez képest túlméretezett megválasztásában rejlett. Ez az, ami Conrad vezérségét a legszembeötlőbben jellemzi és ami seregeinknek oly aránytalanul nagy veszteséget okozott.

Ezt a megállapításunkat a világháború első hadműveletei kétségbevonhatlanul igazolják.

A monarchiának 1914 augusztusában Kelet-Galidában, a San és a Dnjester mentén felvonult seregeit Conrad északi irányban támadásra rendelte ama téves, még pedig hamis hírek alapján kialakult nézetében, hogy az oroszok a Visztulán át — nagyban Varsó-Ivangorod vonalából — Berlin irányában fognak előnyomulni. Ezt akarta támadásával megakadályozni. Ugyanekkor a keletporoszországi német seregtől azt várta, hogy az — együttműködés céljából — déli irányban fog előretörni. Ez az elgondolás szép volt: a Visztula jobbpartján Berlin felé készülő orosz haderőket dél és észak felől megindított támadással összetörni.

Megállapíthatjuk azonban, hogy Conradnak hadvezért szerencséje nem volt, amennyiben mindjárt első — hatásaiban oly fontos — hadműveletében hamis híreknek esett áldozatul. Igaz, hogy ezek a hamis hírek az ő felfogását a hadi helyzetre nézve alátámasztották. Ezért hitt bennük.

A tény az, hogy Conrad seregei számára oly önfeláldozó hadműveletet választott, melyet még az osztrák-magyar haderő súlyos véráldozata dacára is és a döntő győzelemre való remény nélkül is végre kellett hajtani, de csak akkor, ha az oroszok valóban Berlin felé nyomulnak és ha a hadi helyzet a keletporoszországi német seregnek a déli irányban való előtörést megengedi.

Ez a német sereg azonban nem Berlin, hanem Kelet-Poroszország védelmével törődött. Az oroszoknak pedig ekkor még eszük ágába sem jutott, hogy Berlin felé törekedjenek, ők előbb Galícia körül nagy félkörben felvonult seregeikkel az osztrák-magyar hadakat akarták bekeríteni s attól tartottak, hogy ezek a hadak a bekerítés elől magukat oldalt (Krakkó felé) vagy hátrafelé (a Dnjester mögé) kivonják. Conrad azonban az orosz óhajnak akaratlanul is megfelelt, amennyiben seregeit egyenesen az oroszok ölésre tárt karjai közé vezette.

Mikor a Conrad hadműveletéből kifejlődött véres csaták, nevezetesen a krasniki és komarowi győzelmek, nemkülönb a Galícia keleti területein szenvedett súlyos vereségek Zloczownál és a Gnila Lipa mentén az oroszok haditervéről a fátylat fellebbentették, vagyis kiviláglott, hogy az orosz főerő nem Berlin felé, hanem ellenünk, még pedig a Conradtól kezdetben képzelt erőnél sokkal nagyobb tömegben törekszik, ez eredetileg választott önfeláldozó feladat önmagától megoldódott. Az oroszokat nem kellett már magunkra vonnunk: jöttek ők maguktól is.

Conrad azonban most, az első csaták tapasztalatai dacára és nyilván

túlerővel szemben, új feladatul az oroszok tömegek megverését választotta. Ez a rendkívül merész hadi manőver útján megvalósított elhatározása eredményezte a lembergi döntő csatát, melyet elvesztettünk.

Vereségünk katasztrofálissá vált annak folytán, hogy Conrad ezt a kockázatos csatát csak akkor szakította félbe, mikor már a rendezett visszavonulás is veszélyben forgott. A visszavonulás a haderő jelentékeny részénél valóban rendetlenül történt.

Ez az első keletgalíciai hadjárat néhány százezer emberünkbe és 200-nál több ágyúnkba került. Ezt a hiányt bizonyos idő alatt pótolhattuk, de a haderő minőségében szenvedett veszteség a világháború végéig pótolhatatlanná vált. A tényleges tisztikar és legénység javarésze elhullott, a bizalom Conrad hadvezetésében megingott és ami a legsúlyosabban esett latba, elveszett a csapatban rejülő lökőerő, mely Kraszniknál és Komarownál oly fényes eredményeket ért el és amelyben az orosz túlerővel szemben fölényünket láttuk.

Idézem az osztrák hivatalos világháborús művet: „És szeptember 11-e után a hadjárat az osztrák-magyar északi hadsereg összeségére nézve fájdalmas éleménnyé érlelődött. A hallatlan erőfeszítés és áldozatok dacára is hasonlíthatlan lendülettel előrevitt támadás a legjobb vérével szentelt küzdőtér feladásával és a kilométerek százaira terjedő hátrálással végződött, ami a kivívott sikerek emlékét elhalványította és a keserű benyomásokat annál élénkebben érezette. Így a vér- és anyagi veszteséghez erkölcsi kár is járult, melyet a haderő, ha ugyan egyáltalában valaha, de mindenesetre csak hosszú idő után heverhetett volna ki...”

Conrad nem ébredt annak teljes tudatára, hogy e hatalmas érvágás után a haderőnek nemcsak anyagi, hanem erkölcsi erővesztését is pótolni kell. Ezért hosszabb hadműveleti szünet közbeiktatása volna szükséges, mely idő alatt a védelemre kell szorítkozni. A csapatok azonban a vereség hatásait még nem heverték ki, mikor Conrad a Nyugat-Galiciába hátrálóban levő seregeket megfordította és azokat most a felső Visztula mindkét partján a győzelmes oroszok ellen újból, nagyban és egészben frontális támadásra rendelte. Ez alkalommal seregeink északi szárnyára Hindenburgnak Kelet-Poroszországból ideszállított hadserege csatlakozott. Ludendorff írja erről: „Az osztrák-magyar haderőt az előző események rettenetesen megviselték. Conrad tábornok részéről teljes értékű tett volt, hogy Németország segítségébe vetett bizalommal a támadás újbóli megkezdését határozta el.

Conrad elhatározta magát, de győztes ellenség állásait megviselt csapatnak kellett megtámadni.

Ez az októberi — második—támadó hadjárat a csapatból az utolsó erőt is a szó szoros értelmében kifacsarta. Seregeink e frontális támadásokban salakká égtek. A Visztula balpartján Ivangorod felé előnyomult balszárnyeseregünk (Dankl) Conrad külön haditerve szerint az ellenséget a Visztulán átengedte, hogy azt az innenső parton támadhassa meg.

Ezt az elméletileg helyes csatatervet kiuzsorázott csapataink kellő lökőerő hiányában nem tudták megvalósítani. Dankl serege a Visztulán átengedett oroszoktól vereséget szenvedett és 15.000 fogoly veszte-

séggel, teljesen megrendült állapotban volt kénytelen meghátrálni. Tovább délen többi seregünk támadása a San folyót védő oroszokon tört meg. Az osztrák-magyar haderőt az oroszok már véglegesen elintéztnek tekintették. Ebben az időben jelentette Hindenburg a német hadvezetőségnek, hogy az osztrák-magyar hadsereg a hadi számvetések bizonytalan értékű tényezőjévé fejlődött. Régebbi lendületes támadásai megszűntek, ellenálló ereje még a védelemben is nagyon megcsökkent, már csak a monarchia eszméjéhez hű nemzetek katonáiban lehetett megbízni.

A vázolt októberi hadművelet teljes mértékben igazolja Conrad kortársainak róla adott jellemzését. Valóban, tisztán elméleti alapon az ő októberi tervét csak helyeselni lehet. Csupán a támadással lehetett az oroszok kezeiből a kezdeményezést kiragadni és egyben seregeiket a Visztula-San mentén megállítani. Conrad hadainak csoportosítása ellen se lehet kifogást emelni. Sikerült neki a San mentén határozott túlerőt összehozni. De ennek a túlerőnek minősége a Krasniknál vagy Komarownál győztes régi hadtestekét távolról sem érte el. Hol voltak már az augusztusi szép, ösztönszerűleg támadó csapatok?

Az októberi hadjárat után Hindenburg serege Conrad arcvonalától elvált és Thom felé tolódott el, hogy innen Lodz felé a Visztulán átkelt orosz tömegek oldalába rontson. Hindenburg azt ajánlotta Conradnak, hogy a két veszített hadjáratban megviselt osztrák-magyar haderővel a védekezésre szorítkozzék, e célból a balszámmal Krakkóra támaszkodva, a Kárpátokra menjen vissza és ott arccal északnak állást foglaljon.

Conrad élénk szelleme azonban a seregeinek ajánlott (és oly szükséges) nyugalmat elvetette. A Kárpátok védelmére — a duklai horpadásban — csak Boroevic seregét hagyta, a többit erősen megritkult sorokkal Krakkó környékére vonta vissza és itt a főerőt a vártól északra, jobbszármnyal a vártól délre csoportosította és említésreméltó pihenő nélkül megkezdte immár harmadik támadó hadjáratát kelet felé, mely a Visztula balpartján előnyomuló orosz tömegek arcvonalára ütközött. A kifejlődő vontatott küzdelemben főerőnk a balparton hamarosan megakadt, a jobbparton levő jobbszámy pedig nehéz helyzetbe került. Ekkor Conrad a balpartról átvont csapatokkal a Kárpátok fdől átkaroló ellentámadást intéztetett, ami a Limanova körül kifejlődött csatában az oroszokat visszadobta.

Ez volt Conrad első határozott, hadászati jelentőségű nagy sikere, mert a harmadik hadjáratot sok válság után mégis győzelmesen befejezte. Az orosz déli szárny veresége ugyanis a Visztula túlsó partjára is kihatott, amennyiben itt az orosz tömegek, melyeket észak felől Hindenburg Lodznál szorongatott, beszüntették az előnyomulást és a mi arcvonalunkkal szemben a Dunajec-Nida vonala mögé rendezetten hátráltak.

Conrad tehát 1914 augusztusától decemberig hallatlan makacs-sággal három oly támadó hadjáratot intézett, melyek az orosz hadszíntéren levő minden seregét a legvégsőkig igénybe vették. Ezt a hihetetlen teljesítményt a csapatok hard erejük tönkretétele nélkül csak akkor bírták volna el, ha az első vagy második hadjáratban győztek. Így azonban seregeink hard értéke nagyon megcsappant, amit

az ellenség kezében hagyott foglyaink óriási száma elegendően bizonyít. A harci érték emelésére az egész télen át tartó nyugalom lett volna szükséges. E helyett Conrad az éhező Przemysl felmentésére új, téli támadó hadjáratot tervezett és ezt a magas hóval borított Kárpátokon át, dermesztő hidegben február i-én megkezdte. Seregeink ebben a téli hadjáratban kisebb előnyöket értek el, de Przemysl felmentése nem sikerült. A hadjárat tehát kudarcral zárult.

A Conrad főhadiszállásához beosztott Cramon német tábornok írja e hadjáratról: „Bizonyos, hogy a siker nem a csapatokon múlt; eltekintve az oroszok szívós védekezésétől, a méternyi hó, a csikorgó fagy, a jeges hegyoldalak a legönfeláldozóbb vitézségnek is áthághatlan akadályokat szabtak. A Kárpátok ekkor nemcsak a büszke hősi bátorság, de a legmélyebb emberi nyomornak is sokszoros tanúi voltak. A hadosztályok állománya aggodalmat keltő gyorsasággal fogyott... Conrad hajlott arra, hogy hadműveleteit a csapatra való tekintet nélkül tervezze meg... és figyelmen kívül hagyta azt, hogy minden elhatározást cselekedetté a tömeg eleven ereje változtat át... Az a csapat, melyre állandóan többet rónak, mint amennyit legjobb akarat mellett elbír, kedvét és bizalmát veszti s ezért a Kárpátokban oly értékeknek is sírt ástak, melyeknek eltűnése abban nyilvánul, hogy a csapat a szolgálatot felmondja.“

A kárpáti hadi helyzet tarthatatlansága Conradot új támadásra ösztönözte. Az ő érdeme a gorlicei haditerv. A nagy tervek kiforrálásában valóban mester volt. A támadás hatalmas német segítséggel május elején megindult és hála a Mackensen—Seeckt vezérpár hadvezetésének, Gorlicénél döntő sikert hozott. Gorlice a Conrad keze alatt sorvadásnak indult osztrák-magyar haderő ereibe friss vért öntött. Seregeink az egész vonalon hátráló oroszokat a régi lendülettel üldözték. De Conrad a hűrt újból túlfeszítette. Kelet-Galicia felszabadítása után Mackensen hada Conrad vezetésével alól kikerült, mire Conrad szeptemberben a mi már fáradt seregeinket szépen, de túlmerészen elgondolt haditerv alapján kényszerítő ok nélkül orosz földre — Rowno elfoglalására —vezette. Ez a hadjárat a csapatok túleröltetése következtében veszteségteljes kudrcot vallott. Hoen osztrák tábornok véleményét idézem: „A hadjárat véget ért... Lefolyása nem volt kielégítő... Az osztrák vezetés kitűzött célokat nem érte el s arra kényszerült, hogy a Szerbiába sz haderőkhöz nyúljon és szövetségese támogatását vegye igénybe ...“

A rownoi kudarc okozta, hogy 1915 őszén a Szerbia leigázására tervezett, egyébként sikerült hadi vállalatban a monarchia presztízsének megfelelő hadi erővel nem léphettünk fel és hogy az oroszoknál fölényük érzete velünk szemben megmaradt. Nálunk a gorlicei hadjárat felemelő hatása elpárolgott. Szövetségeseink pedig sorozatos baleseteink láttára az osztrák-magyar haderőben keresték a hibát, de nem gondoltak arra, hogy a haderő támadó erejének csökkenése nemcsak a csapatok kevertségében, hanem Conrad túlméretezett hadvezetésében is rejlik. A német hadsereg hasonló igénybevétel esetén valószínűleg hasonló sorsra jutott volna, aminek különben a francia hadszíntér bizonyos részein már 1914 őszén félreismerhetetlen jelei mutatkoztak.

Ma már azt mondhatjuk, hogy az osztrák-magyar haderő 1915 őszen a támadásban a teljesítőképeség határára jutott. Ez alatt azt értjük, hogy a haderő az emberanyagelhasználás és a hadianyagban való szegénység következtében nagy, önálló támadó hadműveletek elvégzésére a túlerőben levő oroszokkal szemben már nem volt alkalmas. Az emberanyag és az erkölcsi erő elpocsékolása megbosszulta magát.

Conrad azonban a kezében levő eszköz teljesítőképeségét még most is túlértékelté.

Csak ezzel magyarázható, hogy 1916 elején az oroszországi és az Isonzo-arcvonalat a Dél-Tirolból tervezett támadó hadművelet javára túlságosan meggyengítette. Még így sem tudott elegendően erős támadó hadcsoportot összehozni, de nyugtalan szelleme nem bírt a védekező magatartással megelégedni. Egyébként a gondolat határozottan jó volt, csak a megvalósító eszköz nem állt a gondolattal arányban és egyben a másik két arcvonalt veszélyét idézte fel.

A déltiroli támadás 1916 május közepén indult meg. Szép kezdeti sikert hozott, de a magas hegységből az olasz síkságba hatolni nem tudott. Nem a csapatok lendületén múlt a dolog, hanem az alkalmazott csapatnak az olasz erőhöz viszonyított elégtelen voltán és a terep nehézségein. Ezeket a tényezőket Conrad nyilván aláértékelté. Az előtörés már nagyon meglassúdott, mikor Bruszilov a meggyengített oroszországi arcvonalt ellen Lucknál és Oknál az olaszok tehermentesítése céljából támadást intézett és az arcvonalat át is törte. Tulajdonképpen nem történt egyéb, mint a gorlicei áttörés fordítottja. Gorlicénél mi alkalmaztunk pergőtüzet, Lucknál az oroszok! Conrad a lucki csatát „rejtélyes összeomlásnak, elemi csapásnak, végzetnek“ jellemezte, holott az egyszerű magyarázatot „a tartalékhiány“ szóban megtalálhatta volna. Mindenesetre túlbecsülte az arcvonalt ellenálló erejét.

A lucki csatavesztés hírére Conrad új tervvel állt elő. Beszűntette a déltiroli hadműveletet és az itt felszabaduló csapatokat az orosz hadszíntérre szállította. Ez azonban a veszély elhárítására nem volt elegendő. Megint a németekhez kellett segítségért folyamodni. Csak óriási ember- és anyagvesztés árán sikerült az afpvonalt hátrább eső területen megszilárdítani. Hindenburg írja e csata kapcsán: „Az osztrák-magyar csapatrészek átlagos értékcsökkenésének ^főoka kétségtelenül abban a rendkívüli megrázkódtatásban rejlett, amelyet ez a hadsereg a háború elején Galíciában és Lengyelországban végrehajtott túlmérés, teljesen frontális hadműveleteinél átélt... Mindenesetre az orosz sereg az akkor elszenvedett veszteségeket kiheverte, de az osztrák-magyar többé nem... Sikerülhetett-e emberi erőnek, hogy az egységes nemzeti harci akaratnak új, felemelő erejét a kettős monarchia népkeverékébe bevigyék, mikor már az akarat, a lelkesedés és az önbizalom első virága leszakított? Főképp hogyan lehetett a tisztikart, amely az első rohamozásban oly sokat szenvedett, ismét a régi magaslatra emelni?“

A bajok ezután kezdtek halmozódni. A tartalékoktól megfosztott Isonzo-arcvonalt nem tudta a következő — augusztusi — olasz rohamot jól kivédeni. A 6. Isonzo-csatában elveszett a korábbi öt csatában oly

eredményesen védett görzi hídfő Görzzel együtt, fel kellett adni a magyar vérrrel áztatott doberdói fennsíkot is.

Ezután következett a nagynehezen összefoldozott keleti (oroszországi és galíciai) arcvonal déli szárnyát Erdélyen át megkerülő román támadás. Német hadak jöttek segítségünkre. Seeckt tábornok irányította, Falkenhayn német és magyar csapatokkal hajtotta végre Erdély felszabadítását, 1916 végéig a keleti arcvonal rendise jött, de ez már nem Conrad hadvezetésének volt köszönhető.

Kétségtelen, hogy 1916-ban a három hadszíntér (olasz, orosz-román és balkáni) harcait az osztrák-magyar haderő egymaga már végigküzdeni nem bírta, de ennyire mégsem jutunk, ha Conrad az erőkkel kissé jobban takarékoskodik.

Conrad ettől kezdve támadó hadműveletet nem vezetett. Utolsó nagyobb haditervét: a támadás megújítását az olaszok ellen a német hadvezetőség nem fogadta el.

Az előadottakból Conrad fővezéri működését már eléggé tisztán láthatjuk ahhoz, hogy abból következtetést vonjunk le.

Conrad magas szellemi képességei elvitathatatlanok. Érdemeit a hadsereg szervezése és fejlesztése körül el kell ismerni. Nagy volt a merész és ötletes haditervek kovácsolásában. A legnehezebb helyzet rendbehozására is volt jó gondolata. Terveinek és gondolatainak megvalósítása azonban seregei erejét túlfeszítette. Az osztrák-magyar haderő pedig néprajzi összetételénél, általános szervezeténél és hadianyagbeli szegénységénél fogva kíméletes használatot igényelt. Conrad már az első — augusztus—szeptemberi — hadjáratban sem kímélte. Ezért a haderő időelőtt kimerült, létszáma rohamosan csökkent, minősége hirtelen hanyatlott.

Ennek dacára Conrad említésreméltó hadműveleti szünetek közbeiktatása nélkül még egymásután három (októberi, november-decemberi és téli) nehéz hadjáratot intézett. Ez túlsók volt. A haderő értéke majdnem egészen elhasználódott. A téli kárpáti csata végén a haderő a végső helyrehozhatatlan összeroppanáshoz közel állt.

A német segítséggel aratott gorlicei diadal a haderő értékét emelte, de ezt Conrad a rownoi hadjáratban eltékozolta.

Fővezérségének utolsó évében — 1916-ban — Conradnak elégtelen erőkkel megkezdett déltiroli hadművelete nem érte el a kitűzött célt, de kikényszerítette az oroszok nagyszerű támadását, ez viszont a románokat a beavatkozásra csábította és egyben alkalmat adott az olaszoknak arra, hogy az Isonzo mentén tagadhatatlan sikereket vívjanak ki.

Conrad hadvezéri működése tehát — elismerésreméltó szellemi képességei mellett is — szerencsétlen volt, sok véráldozattal járt s a monarchia ellenállóképességét túlhamar aláásta.

Bizonyos, hogy kevesebb ötletesség, de a valósággal számoló több józanság sok vért, sok veszített csatát takarít meg.

REÁLPOLITIKA

SŰRŰN hangoztatjuk napjainkban, hogy külpolitikai vonatkozásokban reálpolitikát kell folytatnunk. Azok azonban, kik ezt a szót használják, igen különböző dolgokat értenek alatta. Vannak, akik ennek a szónak — talán öntudatlanul — olyan értelmet tulajdonítanak, mintha az a helyes politika fogalmával volna azonos. Mintha reálpolitika volna az, amely célhoz vezet, nem reálpolitika az, amely valamely cél elérésére alkalmatlannak látszik. Ez természetesen teljesen zavaros felfogás. Van azután a reálpolitika szónak olyan magyarázata, amely szerint az valami, a nemzet ideális céljaitól és törekvéseitől eltérő, esetleg azzal szembenálló külpolitikát jelentene, amely megalkuvást hirdet a nemzeti eszmények rovására. Nincsen kizárva, hogy azok között, kik magukat reálpolitikusoknak vallják, tényleg vannak olyanok, akik tudatosan képviselik azt az álláspontot, hogy fontosabb a holnap kérdéseit jól megoldani, mint a nemzet távoli jövőjét előkészíteni. De azért úgy azok, kik a reálpolitikát azért vallják, mint azok, kik azért támadják, mert ezt értik alatta, téves úton járnak és oly dolgokat hoznak kapcsolatba a reálpolitika fogalmával, amelyek abba bele nem tartoznak. Sokan azokat tartják reálpolitikusoknak, akik adott alkalommal a nemzetek „sacro egoismo-ja“ jelszava alatt a vállait szerződéses és erkölcsi köteleességeken is túteszik magukat, ha fontos nemzeti érdekek ezt megkívánják és akik a hatalmi érdekeket kíméletlenül és minden skrupulus nélkül érvényesítik. Mások viszont úgy vélik, hogy az a reálpolitika, amely a hatalmi érdekek helyett a gazdaságiakra fekteti a fősúlyt. Ezeknek az egymásnak ellenmondó értelmezéseknek mindenikéből kiérezhető valami a reálpolitika szónak átértéséből. De egyik sem meríti ki teljesen annak fogalmát és egyik sem veszi figyelembe annak összes vonatkozásait.

Valójában a reálpolitika fogalmának semmi köze sincsen valamely nemzet nagy politikai céljához és azokhoz az állandó tendenciákhoz, amelyek valamely nemzet külpolitikai törekvéseiben megnyilvánulnak, hanem kizárólag a módszert jelzi, amelyet valamely politikai cél elérésére alkalmazunk. A reálpolitika nem vezeteti magát a célkitűzésben egyes nemzetek iránt érzett rokonszenvtől, másokkal szemben táplált ellenszenvtől, nem vezeteti magát holmi vértelen ideológiáktól sem, hanem egyedül és kizárólag saját érdekeitől, amelyek a létező érdekközösségeknél fogva minden nemzetet összehozhatnak előtte ellenszenves partnerekkel, a létező érdekellentétek folytán pedig minden nemzetet elválaszthatnak előtte rokonszenves államoktól. Ámde az a külpolitika, amely nem egyedül és kizárólag a saját érdekek meg-

valósítására törekszik, egyáltalában nem érdemli meg a politika nevét. A reálpolitika szónak tehát ennél továbbmenő értelme van. A reálpolitika nem ringatja magát illúziókban, hanem a külpolitikai konstelláció minden egyes komponensének alapos ismeretében gondosan mérlegeli az adott erőviszonyokat és ezek szerint, nem pedig saját óhajai szerint, ítéli meg minden tervezett lépés keresztülvihetőségét. Nem befolyásoltatja magát másodrendű érdekektől, legyenek azok bármilyen népszerűek, sőt hajlandó is az ilyen másodrendű érdekek rovására áldozatokat hozni az elsőrangúakban elérhető minden jelentékeny haladás érdekében. De nem irányíttatja magát bizonyos általános, ködös eszméktől sem, amelyek, ha még oly helyesek és igazak is, egyelőre még nem uralják az emberiség mentalitását, mert pl. egy nemzet hiába akar mindenáron pacifista politikát követni, ha az összes többi nemzet homlekegyenest ellenkező irány szolgálatában áll. Talán tovább is mehetünk egy lépéssel. A reálpolitika gyakran fog tudatosan szembe szállni bizonyos erkölcsi törvényekkel, amelyek mai felfogás szerint — bár magánosokat feltétlenül köteleznek — a nemzetek egymás közötti érintkezésében megszeghetők a nélkül, hogy ez a tény egy magában bűnül rovatnék fel az illető nemzetnek. A „sacro egoismo“ jelszava is reálpolitikát fedez és alig van olyan nép, amelynek történetében nem volna eset olyan politikai cselekedetekre, amelyekhez hasonlót azok, kik azokat irányították, magánéletükben bizonyára sohasem követtek volna el. A politika és az erkölcs körei — sajnos — még mindig nem vágnak teljesen össze.

Míthogy a politika nein tudomány, hanem művészet, azt éppen úgy mint minden művészetet jobban értjük meg az egyes alkotásokból, mint az ezekből utólag leszűrt bonyolult és mégis halavány törvényekből, amelyek gyakran fel sem állíthatók, mert a politikának úgy mint a művészetnek egyes finomságait sokszor inkább kiérezni lehet, mint szavakba foglalni. Annyi a mondottak alapján is világos, hogy a reálpolitika, amely mindig az adott erőviszonyokhoz alkalmazkodik, igen különböző alakban juthat kifejezésre.

Van olyan reálpolitika, amely azt tartja, hogy minden egyes kérdéshez önállóan kell állást foglalni a maga érdeme szerint, „tekintet nélkül arra, hogy az állásfoglalás létező szövetségek felbontására, avagy jövőbeni veszélyek felidőzésére vezet-e“. Az idézőjel közé rakott mondattal Bulwer jellemzi Lord Palmerstonnek politikáját, amelynek munkatársa, odaadó híve és történetírója volt. Palmerston kétségkívül kifejezetten reálpolitikus volt. Ő mondotta azt — ami tényleg minden reálpolitikának egyik sarkalatos elve —, hogy „a nemzetnek nincsenek örök szövetségesei, sem örök ellenségei, hanem csakis örök érdekei“. Minden skrupulus nélkül ment a negyvenes évek elején a franciákkal az oroszok ellen, majd a negyvenes évek végén az oroszokkal a franciák ellen. Azt tartotta, hogy „a franciák, mint nemzet, szívük mélyéből gyűlölik az angolokat“, de azért működése két fõszakának mindegyikében a franciákat mondotta „politikája fõpilléreinek“. Az idegen államokkal szemben folytatott politikájában átgondolt, generális rendszer nem mutatkozik. Teljesen izoláltan kezelte az egyes kérdéseket, mindegyikben külön-külön mérlegelve azokat az akciókat, amelyek minden

egyes esetben az angol érdekek megóvására szükségesek, minduntalan változtatva barátait és ellenfeleit. De éppen az ő politikájának eredményei bizonyítják legjobban az általa követett reálpolitika fonákságát. Diplomáciai működésének első szakában, amely 1830-tól 1841-ig terjedt és amelyben előbb Franciaországot játszotta ki az oroszok ellen, aztán Oroszországot a franciák ellen, azt érte el, hogy az angol politika mindenfelé bizalmatlanságot keltett és hogy Anglia, amikor Palmerston 1841-ben először távozott a külügyek éléről, egy francia háború szélén állott. Működésének második szakában, a krími háború kitörésétől 1865-ben bekövetkezett haláláig, hasonló ingadozások hasonló eredményre vezettek. Angol államférfiak és történetírók meglehetősen egyhangúsággal konstatálták, hogy Palmerston működésének utolsó éveiben Anglia tekintélye mélypontra állt, hogy az angoloknak sehol sem volt egyetlen barátjuk sem és hogy sehol sem adtak hitelt Anglia szavának. Ezt a balsikert kétségtelenül Palmerston politikájának egyéb hibái és fogyatékosai is okozták, az alaphiba azonban mégis az volt, hogy minden kérdést elszigetelten kezelte és hogy ehhez képest érvényesítette — „tekintet nélkül létező barátságokra vagy jövőbeni veszélyekre“ — az angol érdekeket.

Ezt a politikát, még ha nagyobb sikerekre vezetett volna is, csakis egy igen hatalmas ország vezető államférfia engedhette meg magának. Hozzá még egy olyan nemzeté, amelynek megtámadását szigeti helyzete rendkívül megnehezíti. Ha exponáltabb földrajzi fekvésű hatalom vagy éppenséggel kis állam követte volna ezt a politikát, ennek végzetes hatása lehetett volna reá nézve.

A reálpolitika fogalma azonban távolról sem zárja ki azt, hogy a külpolitika bizonyos egységes, állandó koncepció szerint irányítsák, amelyben az egyes felmerülő problémák nem izoláltan szerepelnek, hanem szerves összefüggésben más velük kapcsolatos kérdésekkel és feladatokkal. Ennek a politikának nagymestere volt — nemzete exponált geográfiai helyzetének nyomása alatt — Bismarck, aki ellentétben a Palmerston-féle elvekkal, a külpolitikában sohasem nézte az egyes kérdéseket elszigetelve, hanem e helyett az általa felépített egész hatalmi konstelláció érvénybentartására koncentrált hatalmas szellemi erejét. Az a hatalmas anyaggyűjtemény, amelyben a német külügyminisztérium megbízásából az 1870-től 1914-ig terjedő időből eredő diplomáciai okmányok közzétételek (*Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1871—1914*, 39 kötet), érdekesnél érdekesebb bepillantásokat enged Bismarck szellemi műhelyébe. 1871 óta teljesen tisztában volt azzal, hogy Németország és Franciaország között barátság nem jöhet létre. Akárhányszor előfordult, hogy francia részről biztatást kapott a két ország közti közeledés lehetőségére nézve, de ő sohasem adta magát oda e tekintetben a legcsekélyebb illúzióknak sem. „A háború két olyan nagy nemzet között, amilyen a német és a francia — írja 1875-ben —, nem intézhető el egyetlen hadjárattal. A háborúk egész sora fog belőle keletkezni, mert a legyőzött fél, kivált ha ez a francia nemzet, vereségét sohasem fogja nyugodtan venni.“ „A revanche eszméje — írja 1888-ban — minden banda kormányt meg fog akadályozni abban, hogy szilárdul reánk támaszkodjék. Nem kell

azért megvetni az átmeneti közeledést, csakhogy nem szabad sohasem reá építeni, a velünk szemben való bizalmatlanság a döntő pillanatban mindig erősebb lesz, mint az Anglia elleni bosszúság.“ Első pillanattól fogva érzi, hogy a német-francia ellentét azt a veszedelmet rejti magában, hogy a többi hatalomnak vagy azok egy részének Franciaországhoz való csatlakozása útján olyan koalíció jöhet létre, amely térdre kényszeríti Németországot. Szüntelenül körülnéz szövetségesek után, de azért megvárja a helyzet kialakulását és nem sieti el a dolgot. Vilmos császárt óva inti az olyan szövetségektől, amelyek az ország kezét elhamarkodva kötik meg bizonytalan jövőbeni lehetőségek és nem pozitív eredmények érdekében. Éveken keresztül habozik, hogy Oroszországot vagy Ausztria-Magyarországot válassza-e szövetségesül. Eleinte Oroszország felé hajlik. „Ahányszor Oroszország és Ausztria között kellett optálnunk — írja 1879-ben, — eddig mindig az Oroszországgal szemben való nagyobb hajlandóságnak voltam szószólója, mert a két állam között Oroszországban láttam biztosabb támaszt.“ Lassan érlelődik ki benne az a meggyőződés, hogy Németország számára az Ausztria-Magyarországgal való szövetség a kívánatosabbik. Bámulatos ludditással elemzi a helyzetet. „Az Oroszországgal való szövetség lehetetlen — írja. — Elidegenítené tőlünk Ausztriát és azután egyedül maradnánk az oroszok szeretetével. Teljes izoláltságunk és az összes államoknak irántunk való bizalmatlansága ezután tisztán Oroszország kénye-kedvétől függne.“ „Ausztria biztosan ellenséges befolyás alá kerül, ha bennünk nem talál támaszt.“ „Oroszország meg fogja óvni a békét, ha tudja, hogy a két német hatalom agresszív célok nélkül közös védelemre készen áll, ellenben belátható időn belül meg fogja szegni a békét, ha ez a szövetkezés elmarad.“ „Oroszország kiszámíthatatlan, mert szükség esetében egyedül, támasz nélkül is meg tud állni, Ausztria nem, mert legalább egy támaszra feltétlenül szüksége van.“ „Egy osztrák-porosz megegyezés Franciaországot bátorítaná fel egy Németország elleni akcióra, egy osztrák-francia megegyezés az oroszokat, ha ellenben Németország szövetkezik Ausztriával, az orosz támadás el fog maradni. Ha pedig mégis bekövetkeznék, Anglia elég erősnek fog bennünket tartani arra, hogy támogasson, ebben az esetben pedig Franciaország nem avatkoznék bele.“ Ez a pár szemelvény mutatja a Bismarck-féle reápolitika felépítését. Nem atomizálja a külpolitikát, amint ezt Palmerston tette, hanem az egyes kérdéseket szintetikusán kezeli, rendszerré kapcsolja össze. Nem egyes akciókkal, hanem egy állandó hatalmi konstelláció létesítésével akarja a német érdekeket megvédeni. Így alakul ki külpolitikai rendszere: Németország és Ausztria-Magyarország szövetsége, amelynek szerinte öt célja van: „Először megakadályozza, hogy egy orosz-franda-osztrák hármasszövetség létesüljön Németország ellen. Másodszor megakadályozza, hogy Ausztria vagy Oroszországgal, vagy Frandaországgal szövetséget kössön Németország ellen. Harmadszor egy Németország ellen irányuló francia támadás esetére legalább is Ausztria jóindulatú semlegességét biztosítja részünkre. Negyedszer egy francia-orosz szövetség esetében, amely ma részünkre a legfenyegetőbb veszélynek látszik, azonnal biztosítja nekünk Ausztria támogatását. Ötödször az

oroszoknak a franciák nélkül ellenünk vagy Ausztria ellen irányított támadását egyáltalában megakadályozza, mert Oroszország alig fogja megtámadni a két hatalom bármelyikét, ha tudni fogja, hogy ebben az esetben kettejükkel fogja magát szemben találni.“ Ebbe a rendszerbe illeszti be Bismarck a többi állam kezelését. Az akkori Olaszországnak a német-osztrák-magyar szövetséghez való csatlakozását nem értékeli nagyra. Amikor a hármasszövetség létesítése először kerül szóba, azt írja: „Olaszországnak nem szabad utána szaladni, ha az ember akar tőle valamit. Ígéretei különben sem teremtenek biztonságot, ha megtartásuk nem fekszik Olaszország érdekében.“ „Az olasz politikusok nem meggyőződésük szerint beszélnek, hanem a pillanat változó követelményei szerint. Hogy nem őszinték, ha az osztrák-magyar monarchiához való közeledés gondolatával foglalkoznak, azt alig kell mondani.“ „Tartani lehet attól, hogy az Olaszországgal való szerződés sohasem lesz kétoldalú, hanem mindig csak egyoldalú.“ Oroszországgal és Angliával szemben követett politikáját ebbe a rendszerbe illeszti be. Igyekszik Oroszországot kímélni és neki kis szolgálatokat teljesíteni, szerződést is köt vele, amelynek egyetlen célja a francia-orosz szövetség létesítésének kitolása, de tudja, hogy ez marandóan nem fog sikerülni és azért állandóan igyekszik az angolokkal barátságot tartani. „Az a bizonyosság, hogy Franciaországot egyszer ellenségként fogjuk magunkkal szembentalálni — írja 1882-ben — és az a valószínűség, hogy Oroszország is ellenségünk lesz, arra késztet bennünket, hogy minden Angliával való konfliktust kerüljünk.“ De azért 1887-ben, amikor a Salisbury-kormány egyes tagjai egy angol-német szövetség eszméjével foglalkoznak, ezt elhárítja. „Hogy marandó szövetség létesüljön Angliával, ahhoz Angliában törvény volna szükséges, mely aligha találna helyeslésre az angol parlamentben. E nélkül legfeljebb a kormányok közötti szövetséget lehetne elérni, amely csak azt eredményezné, hogy Anglia addig használna bennünket előfogatként, ameddig szüksége van reánk. Különben is a szövetségek nem csinálnának úgy, hogy az ember proklamálja készségét arra, hogy másvalakivel árkon-bokron keresztül együtt fog haladni. Szövetségek csak tények által, közös politika útján jöhetnek létre, különben minden szövetség légvár marad.“ Helyes értékelésekre, messzelátó ítéletekre épült így fel egy külpolitikai rendszer, amely megalapította Németország hatalmát az európai politikában. Igaz, hogy ennek a rendszernek a világháború végéig fennállt főpillérei végül is összeroppan-
tak, de nem volna nehéz kimutatni, hogy ez azért történt, mert Bismarck rendszere az ő utódai alatt mintegy megkövesedett, holott ő maga azt bizonyára hozzáalkalmazta volna a változott viszonyokhoz.

De Bismarck reálpolitikája is egy nagyhatalom politikája volt. Kis államok nem utánozhatják, mert nekik nincsen meg a módjuk arra, hogy hatalmi koncepciókat megvalósítsanak, hatalmi konstellációkat létesítsenek és irányítsanak. Nekik legfeljebb bele lehet illeszkedniük létező hatalmi alakulatokba, amelyeknek változó céljait sem megfékezni, sem döntően befolyásolni nem tudják. Ha egy kis állam vezető államférfidnak reálpolitikájával is meg akarunk ismerkedni, figyelmünket Cavour politikája felé kell irányítanunk. Cavour előtt is

nagy ideális cél lebegett: Olaszország felszabadítása az osztrák uralom alól és az olasz nemzet egységének megteremtése. Ezt a politikát ő, mint egy egészen kis, az Alpeselek tövében eldugott és alig észrevett kis államnak, Piemontnak, államférfia folytatta. Hazájának szűk határain belül kellett megtalálnia annak az energiának, bölcseségnek és politikai aktivitásnak forrásait, amelyekre céljainak a bő erőforrásokra támaszkodó nagy nemzetekkel szemben való fokozatos kivívására szüksége volt. „A nagy nemzeti cél változatlan volt egész életében, eszközeiben azonban Cavour bámulatosan hajlékony és alkalmazkodó volt. Tudta, hogy bevallott nagy célját csak etape-onként lehet elérni, tudta azt is, hogy e cél elérésére többféle utat lehet választani, de politikája épp oda törekedett, hogy hazája képes legyen ez utak mindegyikén célja felé haladni, a kedvező alkalmakat megragadni. Ha aztán az ilyen alkalom felmerült, sohasem szalasztotta azt el. Nem volt oly képzelődő, hogy azt hitte volna, hogy Európa csak Itália kedvéért van a világon, ellenkezőleg, tudta, hogy Itáliának kell Európához alkalmazkodnia. Értett ahhoz, miként kell számbavenni az európai érdekeket, miként kell mérlegelni a körülményeket, és a szövetségesek megszerzésére, megtartására vagy szaporítására irányuló fáradhatlan tevékenységében egész ügyességét szüntelenül annak bebizonyítására fordította, hogy népének felszabadítása legjobb biztosítéka a békének, ő, aki impetuozusában és egy-némely cselekedetének természete folytán sokszor forradalmárhoz volt hasonlatos, konzervatívvá változott át, ha megnyugtatni vagy megnyerni kellett az európai kormányokat. (Mazade, Le Comte de Cavour, Paris, 1877.) Piemont kicsiny ahhoz, hogy önálló hatalmi konstellációkat hozzon létre, amint ezt Bismarck tette, de Cavour bámulatos ügyességgel alkalmazkodik a létező konstellációhoz. Figyelme ama országok felé irányul, amelyeknek úgy, mint Olaszországnak, a külpolitika terén ambíciói vannak. Így pl. Poroszország felé, amelynek szerinte „közvetlen és azonnali érdeke a fennálló európai helyzet megváltoztatása“ és amelyet ezért Olaszország természetes szövetségesének tart. De Poroszország nem halad ez úton eléggé gyorsan és így Cavour Franciaország szövetségének megszerzésére törekszik, látván, hogy III. Napoleon sem folytat konzervatív külpolitikát. A francia szövetséget tudatosan egy országára kedvezőtlen kereskedelmi szerződéssel készíti elő. Nyíltan ki is mondja: „A franciákkal való jó viszony érdekében mi, nem mondom, hogy feláldoztuk, de másod-sorba helyeztük a gazdasági érdekeket.“ Mikor a krími háború kitör, Cavour elhatározza, hogy hazája a franciák és angolok szövetségeseként részt fog benne venni, bár semmi közvetlen érdeke árintve nem volt, csakis azért, hogy „megmutathassa az új szárdinai hadsereget, megszerezze magának Franciaország és Anglia támogatását és hogy Piemontnak morális és diplomáciai sikert szerezzen“. Résztvenni egy nehéz háborúban, külső kényszer nélkül, közvetlen érdek nélkül, csakis távolfékvő céloknak közvetett úton való elérése érdekében, valóban merész politika volt. Cavour panaszkodik is: „Rettenetes felelősséget vettem magamra. Nem baj, bármi is történik, lelkiismeretem azt mondja, hogy szent kötelességet teljesítettem.“ A parlamentben támadják. „Ez a szövetség — mondotta az ellenzék vezére — gazda-

ságilag könnyelműség, katonailag örültség, politikailag gonoszság.“ Mikor azonban az akció befejeződik, Olaszország egyszerre mint egyenrangú fél vesz részt a hatalmak tanácskozásában és Napoleon megkérdi Cavourtól, hogy vajjon mit lehetne Olaszország érdekében tennie. Franciaországhoz való viszonyát megrontja az a merénylet, amelyet az olasz származású Orsini Napoleon ellen elkövet. Dacára erős liberális meggyőződésének egy pillanatig sem habozik Franciaországot megnyugtatni oly törvényhozási intézkedések által, amelyek a sajtószabadságot korlátozzák, az esküdtbíróságokat módosítják, csak azért, hogy ez úton „végleg meghódítsa Franciaország szövetségét“. El is éri, hogy Párizsban még az olasz forradalmárok merényleteiért is Auszriára tolják a felelősséget, mondván: „Cavoumak igaza van, mert amíg osztrákok lesznek Olaszországban, merényletek lesznek Párizsban.“ De leginkább akkor volt próbára téve Cavour politikája, amikor Franciaország Nizza és Savoya átengedését követelte Piemonttól. „Ez volt az egyetlen aktus politikai életében, amelyben nem tudta fenntartani azt a heroikus nyugalmat, amelyet különben a legsúlyosabb helyzetekben is tanúsított“ — mondja intimusa, Artom. Fájt neki, hogy el kell válni attól a néptől, mely Nizzát és Savoyát lakja, „amely híven követett bennünket Olaszországért vívott minden harcainkban, amely hadseregünket, közigazgatásunkat, diplomáciainkat megtöltötte odaadó, képzett és erélyes emberekkel.“ De ez a kérdés nem volt részére érzelmi kérdés. Láta, hogy az olasz szabadságfaarc abbamarad, ha a franciák elfordulnak Piemonttól. Aláírta a szerződést és amikor az aláírt példányt átadta a francia követnek, Talleyrandnak, csak azt a megjegyzést tette: „Most pedig Önök bűntársaink lettek.“ Az ellenzék támadta. Szemére hányta, hogy eltért az olasz nemzeti programtól, a nemzetiségi elvtől, visszatérve a területi tranzakciók politikájához, amely alatt Olaszország annyit szenvedett. Cavour kijelentette, hogy büszke arra, hogy ezt a szerződést aláírta, mert ez szükséges volt ama francia szövetség megerősítésére, amely az olasz politikára nézve nélkülözhetlen. De azért szükség esetén Cavour is tudott háttérbe helyezni fennálló, de a pillanatnyi helyzetben elérhetlen célokat, mint például a Garibaldival való ellentéte idejében a római és a velencei kérdés megbolygatását, amely mindkettő Európa békéjét veszélyeztette volna. Elismeri, hogy lehet valaki más felfogáson is. „Lehet kinyilatkoztatni, hogy Itália hadiállapotban van, amelyet csak hallgatólagos fegyverszünet enyhít; fegyverszünet Rómában, fegyverszünet Velencében; és hogy ez állapot következtében nemcsak célszerű, de nélkülözhetően szükséges egy közeli, azonnali háborúra készülnünk. Rét különböző politikai rendszer között választhatunk tehát. Szerintem az első politika az egyetlen, amely a nemzet érdekeinek megfelel, de a másikat is lehet követni. Igen veszélyes, tele van nehézségekkel, akadályokkal és zátanyokkal, de végre is el lehet azt is fogadni. De végzetes volna és biztos romlásra vezetne felváltva folytatni egy napon egyik más napon másik politikát, nem követni az ország előtt és még inkább Európa előtt nyílt, tiszta, őszinte irányt. Európa könnyebben bocsátana meg nekünk egy bolondságot, amelyet elkövetünk, mint azt, hogy tévedésbe akarjuk ejteni.“ Más alkalommal pedig azt mondja: „Mértékletes és

óvatos voltomat sokszor bebizonyítottam. Azt hiszem, hogy a politikában szerfelett tartózkodónak kell lenni szavakban és szerfelett határozottnak az akciókban. Vannak helyzetek, ahol kevésbé veszedelmes a merészség, mint az óvatosság túlzása.“

A három idézett példában, Palmerston, Bismarck és Cavour példájában, a reálpolitikának három különböző típusát látjuk. Más a nagyhatalmak és más az előretörő kis államok reálpolitikája. A nagyhatalmak önállóan játszanak, a kicsinyek csak a nagyok játékában vesznek részt. Palmerstonnak a politikát egyes kérdésekre szétbontó politikája a kártyapartie-k sorozatához hasonlítható, Bismarcknak az egyes kérdéseket szintetikusán összefoglaló politikája egy gigászi méretű sakkjátzmához. Palmerston politikai ütközetei a régi nyílt mezőn való harci összecsapásokhoz hasonlíthatnak, Bismarck lövészárkokat épít politikája körül. Cavour mint egy nagyambíciójú, de gyenge lás állam vezetője, szolgálatokkal és áldozatosai kénytelen megszerezni magának azt a helyet a politikai ütközetekben, ahol akcióinak biztonságát legjobban látja megóva, de adandó alkalommal nem habozik nemzete összes erőit latba vetni a siker érdekében. Ha triviális hasonlattal élve az ő politikáját is játékhoz akarjuk hasonlítani, akkor Cavour annak az embernek helyzetében volt, aki totalizátoron játszik. Az eredmény nem tőle függ, mások folytatják le a versenyt, amelynek sikerétől vagy sikertelenségétől számításai függenek. De hozzáértéssel, informáltsággal, éles ítélőképességgel így is lehet sikert elérni.

Mindhárom államférfiú minden ízében reálpolitikus volt. Ámde mindegyikük nagy nemzeti célokért küzdött. Ha csak az ideális célok vezették volna őket, de nem mutattak volna annyi genialitást az e célok elérésére szükséges reálpolitikai módszerek megválasztásában, távolról sem látszanának annyira nagyoknak az utókor szemében. Ha csak reálpolitikai módszereket követtek volna nagy eszmei célok szemmel tartása nélkül, bizonyára teljesen a szürke ismeretlenség homályában maradtak volna. Palmerston politikájának nagy előnyét, az alkalmazkodóképességet, és Bismarck politikájának főerényét, az állandóságot és rendszerességet, Cavour össze tudta egyeztetni. Palmerston politikájának hibáját, a folytonos ingadozást és bizonytalanságot, és Bismarck politikájának azt a veszélyét, amely az egyszer megteremtett politikai rendszernek megkövesedésében áll, egyaránt kerülni tudta. Tudta pedig mindezt azért, mert neki, mint kis állam vezetőjének, szüksége volt erre.

A kis államok reálpolitikája csakis arra irányulhat, hogy fenntartva a nagy nemzeti célokat és mindent gondosan kerülve, ami ezek későbbi megvalósíthatásának útját állhatná, keressék a módokat arra, hogy addig is, míg az álmok megvalósításának ideje bekövetkezik, lépésről lépésre, esetleg bizonyos átmeneti formák létesítésével törekedjenek a nagy célok felé való haladásra. A legnagyobb államok, mint pl. Anglia, sem zárkóznak el attól, hogy akkor, amikor valamely nagy politikai cél azonnali elérése akadályokba ütközik, azt lassú etape-okban közelítsék meg oly átmeneti alakulatok létesítésével, amelyekből eleinte a hatalmi mozzanatok jóformán teljesen kizártaknak látszanak, hogy aztán a végén teljes erővel felbukkanjanak. Ezt a politikát folytatta Anglia év-

tizedeken keresztül Egyiptomban és az ő példáját utánozta Franciaország Marokkóban. Ez a lassú haladás az adott cél felé reálpolitika, ellenben non az az olyan politika, amely olyan akciókat véd, amelyeknél, mintha valami rouge et noir játékról volna szó, mindent meg lehet ugyan nyerni, de mindent el is lehet veszíteni. Jöhetnek azután idők, amikor a reálpolitikának is döntenie kell afelett, hogy az előtte álló utak melyikét válassza. De ez az idő a reálpolitika részére csakis akkor érkezik el, amikor a politikai konstelláció mindenfelé teljesen kialakult, amikor a bekövetkezendő fejleményeket politikai valószínűségi számításokkal előre lehet látni, és amikor aztán azt, amit tenni kell, nem rokonszenvtől vagy ellenszenvtől vezettetve, nem túlkorán és elhamarkodottan vállalt kötelezettségek kényszere alatt, hanem csakis gondosan megfontolt és mérlegelt saját érdekek érvényesítésére való biztos kilátások kedvéért lehet vállalni.

GRATZ GUSZTÁV

A NÉMET KÜLPOLITIKA CÉLJAI

GYÖZTES hatalmának csillogó vértetében éppúgy, mint legyőzötve és porig alázva, a Németbirodalom földrajzi helyzeténél és népe tulajdonságainál, erényeinél és hibáinál fogva is, legerősebben nyomja rá bélyegét az európai kontinens politikai, gazdasági és kulturális képére. Egységes nemzetként és abban a földrajzi-politikai formációban, amelyben — eltekintve a békeszerződések okozta, mélyen a húsába vágó változtatásoktól — ma is fennáll, tulajdonképpen csak hatvan év óta létezik. Stein és Hardenbergtől Bismarckig megy végbe a nemzeti gondolatnak az a fejlődése, amelynek megkoronázása a német császárság proklamálása a Versailles! palota tükörtermében 1871. január 18-án. Ettől az időponttól fogva — mint Kjellén mondja — „Németország, inkább mint minden más ország, természetes reprezentánsa Európáinak.“

Történelmi szerepét és politikáját szigorúan determinálja földrajzi helyzete. Természetes határa tulajdonképpen csak északon és északnyugaton van; az Északi és a Balti-tenger. Egyébként minden oldalról bizonytalan vonalú, könnyen megtámadható, tisztán politikai határok veszik körül — Hollandia, Belgium, Franciaország, Svájc, Ausztria és a Csehszlovák köztársaság (azelőtt az Osztrák-Magyar Monarchia), Lengyelország és Litvánia (azelőtt Oroszország) és Dánia felé. Határainak gyengesége volt az egyik fő oka annak, hogy a németség évszázadokon át nem tudta megtalálni azt az állami egységet, amely pl. a frankok és gallok államalakítását már évszázadokkal a nemzetiségi eszme születése előtt jellemezte. Bismarck egész politikai zsenialitására volt szükség, hogy a birodalom megalapításakor és azt követően megakadályozza a „bekerítést“, ami Bülow szerint a verduni szerződés — 843 augusztus n-e — óta a németséget állandóan fenyegette és szinte kikerülhetetlenül sorsává vált. Az, amit Gorcsakoff szarkasztikusán Bismarck „cauchemar des coalitions“-jának nevez, nem volt lázalom lidércnyomása, hanem egy élő és mind egyre fenyegetőbbé váló veszély megértése. Sir Arthur Nicolson, aki pétervári nagykövet korában az orosz-angol kibékülésnek egyik legcéltudatosabb munkása volt, ugyan azt állítja egy politikai memorandumában, hogy a háborút közvetlenül megelőző időben ilyen bekerítésről szó sem volt, mert a londoni, párizsi és pétervári kabinetek által követett szövetségi politika célja ellenkezőleg „a béke állandó biztosítására irányult.“

Az 1871-ben „vérrel és vassal“ egygyé forrasztott német császárságot bizonytalan jóbarátok és évszázados ellenségek vették körül:

az egyetlen kivétel az Osztrák-Magyar Monarchia volt, amely az 1866-os háború után fokozatosan, eleinte ellenérzésekkel küzdve, a birodalom egyetlen hű és megbízható barátjává lett. Oroszországhoz hagyományos, de orosz részről mindig ingadozónak bizonyult barátság fűzte a Hohenzollemek Poroszországát és így a Németbirodalmat is, amelyben övék volt a hegemonia. Már Nagy Frigyes azt ajánlotta utódainak, hogy „ezekkel a barbárokkal a barátságot ápolják“. Az agg I. Vilmos pedig még halálos ágyán is — már alig suttogva «— figyelmeztette unokáját és utódját: „Oroszországgal légy jó viszonyban, ebből sok hasznunk volt“. II. Vilmos agresszíven expanziós politikájának már nem sikerült azt a viszonyt fenntartani, amelyre az öreg császárnak és Bismarcknak olyan nagy gondja volt. A viszontbiztosítási szerződés elejtése, II. Vilmosnak mind kimondottabbá váló törökbarát, Kis-Ázsia és Bagdad felé haladó politikája és távolkeleti aspirációi, matematikai pontossággal idegenítették el Oroszországot: hiába igyekezett II. Vilmos rokonsági alapon a cárt befolyásolni, vehemens modorával és nem szívesen hallgatott tanácsaival nyilván az ellenkező eredményt érte el. A francia-orosz szövetség, a francia propaganda s a terjeszkedő pánszlávizmus következtében növekvő osztrák-magyar-orosz ellentét mindmegannyi hatalmas indok volt a hármas antant kiépítéséhez s ellenállhatatlan logikával a háborúhoz vezetett. A háború eltávolította egymástól ezt a két, tényleg sokban egymásra utalt birodalmat és ma már a mélyrehatóan, szinte kiengesztelhetetlenül ellenségesnek látszó, Lengyelország erősödő, széles fala választja el az oroszok földjét a németekétől.

A szociális és gazdasági keretek alapvető különbsége dacára, a háború után úgy látszott, mintha szinte ösztönszerűleg egymásra talált volna a kolonizáló kapitalista német és a primitíven bolsevista, barbár orosz. A Szövetséges Hatalmaknak Németországgal szemben a békeszerződéseket követő években tanúsított bánásmódja a birodalom külpolitikáját — a gazdasági és szociális helyzet nyomása alatt — teljesen zavarossá tette. A német államférfiak, a békediktátum aláírásának heroikus cselekedete után, mellyel Európát megmentették a bolsevizmustól, egyik végtelből a másikba estek: kétségbeesetten keresték az ajtót, mely a szabadba vezetne, vagy az ablakot, melyen át levegőhöz juthatnának. Az első évek e bizonytalansága csak egyetlen politikai gondolatot termelt s ez nem volt sem új, sem nagyon jó, legalább is a mód, ahogyan ezt az ideát alkalmazták, nem volt szerencsés. Kétséges is, vajjon egyrészt társadalmi, másrészt azonban külpolitikai visszahatásaiban is nem ártott-e többet, mint amennyit használt. Ez a gondolat visszatérés volt a porosz-német politika hagyományaihoz és a hírhedt rapallói szerződésben jutott kifejezésre: a Németbirodalom Oroszországban keresett hátvédet. A szovjetbarátság 1922 tavasza óta megmásíthatatlannak látszó alapvető tényezője a Németbirodalom külpolitikájának. Valahányszor a nyugati orientáció nem hozta meg mindazt, amit a kezdeményezők attól vártak, a német politika vezetői kissé balra fordulnak és Moszkvában keresnek támogatást vagy kompenzációt. Bármennyire is csak potenciális segítséget jelent a Szovjet és nem aktívvá tehető szövetségest, a lengyel-német viszony minden

megromlása, vagy minden változása esetén, Moszkva barátsága ad relatív megnyugvást. Nem mintha a német külpolitikának felelős vezetői közös „hadjáratra“ gondolnának. Saját lefegyverzettségükön és gyengeségükön kívül túlságosan jól ismerik a Szovjet belső nehézségeit és offenzív háborúra való alkalmatlan voltát. De az egyik oldalról egy 150 milliós, a másik oldalról egy 60 milliós birodalom közé beékkelt Lengyelországra, úgy vélik, ez a hatalmas, ha még oly rozsdás harapófogó mégsem tévesztheti el hatását. Amikor a locarnói szerződés tárgyalásai folytak, mindaddig, amíg ezt a békeinstrumentumot alá nem írták, a német kormány legkimagaslóbb gondja Oroszország megnyugtatása volt, hiszen Csicserin világosan látta, hogy az angol-francia-német kölcsönös biztonsági paktum a szovjetbefolyás csökkenését jelenti. Amikor pedig részben Lengyelország, részben Brazília követelésén (mindketten állandó helyet kívántak maguknak a Népszövetségi Tanácsban) 1926 márciusában meghiúsult a birodalom felvétele a Népszövetségbe, Stresemann legközelebbi lépése a rapallói szerződés újabb megerősítése volt az 1926 április havában kötött berlini szerződés által. Amióta pedig Németország bent van a Népszövetségben, nem mulaszt el egyetlen alkalmat sem, hogy a Szovjet pozícióját erősítse és „szekundánsként“ lehetőleg bevonja a genfi intézmény különböző tevékenységeibe.

A megbízható szomszéd, Ausztria-Magyarország helyét Németország szomszédai között a háború után Franciaország szövetségese, Csehország és a lehetőleg életképtelenre formált kicsiny Ausztria foglalja el. Ennek a két államnak a határai között élnek a legnagyobb német irredenta tömegek: 3,300.000 német a Szudetákban és 6.5 millió Ausztriában. Érdekes körülmény, hogy a nagy német kisebbség dacára a németek személyes és politikai ellenszenve a csehek irányában nem olyan erős, mint Lengyelország irányában. Ennek okát a fájdalmasan a németek húsába vágó danzigi korridoron és Szilézia felosztásának módján kívül valószínűleg abban a körülményben kereshetjük, hogy a németiség, mely széles félkörben veszi körül a csehlakta területeket s melynek gazdaságilag rendkívül erős helyzete van Csehországban, meg van róla győződve, hogy ez a hibrid állam a francia szövetség dacára is előbb vagy utóbb kénytelen lesz az erősebb geopolitikai tényezőknek engedni és így szinte önműködően német befolyás alá fog kerülni. Az osztrák irredenta pedig azonos az „Anschluss“ kérdéssel, ami pedig ma nem tartozik a német politika elsődleges céljai közé. Gazdaságilag és pénzügyileg megterhelést jelentene, tehát a politikai cél inkább csak presztízis szempontból bírna jelentőséggel a birodalom számára. Egyelőre mindkét részről megelégszenek a Birodalom és Ausztria jogrendszerének egymáshoz való idomításával s ezt akarják fokozatosan kiterjeszteni az államélet más ágaira is.

Németország szomszédai között a legrégebbi hagyományos ellenség kétségtelenül Franciaország. A Bourbonok és a Bonaparteok váltakozó szerencsével, de vaskövetkezetességgel küzdöttek a Habsburgok és a Hohenzollemek Németországa, az európai „Reich der Mitte“ ellen. Elzász és Lotharingia a XIV. század óta Eris almája volt a két birodalom között. Elzász németajkú franciáinak hovatartozása vezetett

el a világháborúhoz. Ez a két birodalom határán lakó, erős önállósági hajlammal bíró sváb törzs, melyről a Németbirodalom ma erkölcsileg és jogilag éppúgy, mint politikailag teljesül lemondott, régi-új hazájának szinte nem kevesebb gondot okoz, mint valaha a „Reichsland“ a berlini kormánynak. A Franciaország és Németország között hiányzó természetes határt ma a locarnói szerződés pótolja, amelynek lélektani hatásait az utolsó év eseményei azonban erősen csökkentették.

Angliától természetes határ, az Északi-tenger választja el a Németbirodalmat s az angol-szászokkal bizonyos faji közösség, nyelvrokonság is összekapcsolja az Elbe, a Weser, meg a Rajna területének lakosait. I. Vilmos és Viktória idejében, sőt II. Vilmos uralkodásának első éveiben is az angol-német barátság, bár szövetséggé nem tudott érlelődni, az európai politikának s a negyven egynéhány évig tartó európai békének legerősebb pillére volt. A Németbirodalom terjeszkedő gyarmatpolitikája, a német ipar és kereskedelem növekvő térhódítása és — ennek, végső konzekvenciáiban nem átgondolt folyományaként — a flottapolitika, lassan, de ellenállhatatlanul árkot ázott Németország és Anglia közé: elvezetett a Delcassé-Lansdowne-féle „entente-cordiale.-hoz, a Grey-Cambon-féle szövetség jellegű levélváltáshoz, az angol és francia vezérkarok megbeszéléseihez és végül az 1914 augusztus 5-1 végzetes hadüzenethez, amely a háború sorsát eldöntötte. Hogy egyrészt a szigetország, másrészt a kontinens legnagyobb katonai hatalma, a világnak 1914-ben két legelső tengeri hatalma között jobb viszony, vagy valami védelmi szövetség nem tudott létrejönni, annak a felsorolt okokon kívül az egyik oldalon érvényesülő pszichológiai indokát nyilván helyesen állapítja meg Bülow herceg memoárjaiban. Szerinte „John Bull általában azt tartotta, hogy a szegény német rokont ugyan istápolni, pártolni hajlandó, sőt itt-ott durvább munkára is felhasználná, de egyenrangúnak soha el non ismerné“. A feltörekvő, a háborúelőtti négy évtized alatt hallatlan teljesítményeket és eredményeket felmutató németiség, élén színházat játszó, túlhangoz, veszedelmes fantaszta és hiú császárával nem tűrhette ezt a vállveregető bánásmódot. Az elidegenedésnek a másik oldalon *érvényesülő* lélektani indokává vált tehát az, hogy a kontinentális unokatestvér magát mindenáron egyenrangúnak szerette volna érezni s ezt a vágyát, ezt a kívánságát egyrészt a sikeres kereskedelmi versengés terén, másrészt hadi tengerészetének kifejlesztése által nem éppen szerencsésen juttatta az előkelő rokon tudomására. A háború befejezése után a britek sport-szellemé azt kívánta, hogy mihamarább kezet nyújtsanak a legyőzött ellenfélnek. A brit-német viszony azonban máig sem tudott sokkal szívélyesebbé, vagy bizalmatlanságtól teljesen mentessé válni. Anglia érdeklődése Németország sorsa iránt komoly, de langyos. Bármily ellenérzésekkel küzd is a Britbirodalom Franciaországgal szemben, amely a tradicionális brit politikai felfogás szerint mint hegemoniára törekvő legerősebb európai nagyhatalom, ellenfele kellene hogy legyen, a francia-angol barátság, kisebb hullámzásoktól eltekintve, a Downing Street politikájának alapvető kormányzó gondolata.

Az egyetlen európai nagyhatalom, mely nem közvetlen szomszédja Németországnak, de amelynek politikája néhány év óta a leg-

következetesebben barátságos Németország iránt — a fasiszta Olaszország. Az a mód, ahogy a békekonferencián Olaszország igényeivel bántak, ahogyan kihagyták a német gyarmatok széteséséből és a jóvátételnél is megrövidítették, természetessé teszi, hogy a Guelfek és Ghibellinek két nagy birodalma között, ha nem is együttes, megbeszélte akció formájában, de legalább is a külpolitikai célkitűzésben és itt-ott a taktikában is, benső harmónia érvényesüljön.

Németország politikája a szovjetbarátság mint állandó tényező mellett, a háború befejezése óta Franciaország és Anglia irányában különböző hullámzásokon ment keresztül. A Szövetséges Hatalmak politikai célja Németországgal szemben igen egyszerű volt: a békediktátumok teljes végrehajtását követelték az ellenállásra képtelen legyőzött ellenféltől. A végrehajtást főként két irányban kellett szerintük kikényszeríteni: a leszerelés és a jóvátétel irányában. A mai helyzetre jellemző, hogy bár eredeti formájában úgy, ahogy a békeszerződések felvetették, időközben mindkét probléma megoldást nyert, mégis megváltozott aspektussal, ma is és továbbra is a leszerelés és a jóvátétel kérdése marad az európai politika tengelyében. Kisebbség nagyobb ellentététől eltekintve, amelyek valóban komoly válsághoz sohasem vezettek, a Németbirodalom teljes lefegyverzését 2925-ig végrehajtották s ettől az időponttól kezdve Németország, még mielőtt belépett volna a Népszövetségbe, már részt vett a genfi intézmény Leszerelési Konferenciát előkészítő bizottságának oly problematikus értékűnek bizonyult tanácskozásain. A birodalom legsúlyosabb válságaihoz azonban a békeszerződések által végérvényesen meg nem oldott jóvátételt probléma különböző fázisai vezettek el.

A háború tanulságai és katasztrofális befejezése nyilván nem maradtak hatás nélkül a német politikai gondolkodásra, mely a tömegek évszázados politikai gyakorlatát nélkülözte. Az új alkalmazkodást kívánó helyzet s a felmerülő súlyos kérdések nem engedtek időt a német népnek és vezetőinek a nyugodt megfontolásra, erejük összegyűjtésére: az új idők új embereket és új utakat kívántak. A Birodalomra ható nyomás és a kínálkozó, sokszor helytelenül felismert lehetőségek hatása alatt váltakoztak a német külpolitika hangulatai és módszerei. A Bauer-Erzberger-Wirth-Rathenau-féle teljesítési „Erfüllungs“-politika, amely nagyjából merev megnevezéssel találkozott Franciaország és kevés támogatással Anglia részéről, a német nemzet belső, hirtelen reakcióján szenvedett hajótörést. Az erős nemzeti reakció hulláma a Poincaré részéről kegyetlen számítással alkalmazott nyers erőszak hatása alatt a Ruhr-vidéki ellenállásban tört ki. A gyakorlati zálogoknak Poincaré által kigondolt, formailag megindokolt és kegyetlenül végrehajtott politikája, mely a Ruhr-vidék megszállásában és szinte teljes kifosztásában érte el csúcspontját, a nagy anyagi eredmény és Németország ellenállásának teljes megtörése dacára nem vezetett el ahhoz a célhoz, amelyet Poincaré magának kitűzött: Németország életerejének elvágásához, sem ahhoz, hogy állandóan Franciaország akaratának eszköze maradjon. A német passzív ellenállás viszont, mely hozzávetőleges számítások szerint 300 nap alatt körülbelül 3.5 milliárd arany márkába került s a márka csődjéhez vezetett, bár önma-

gában teljesen összeomlott, az ellenállásban rejlő erkölcsi erő, a megszállás kegyetlenségének demonstrálása által és gyakorlati eredményében, az Angliával szemben ható ipari konkurrencia megnövekedése következtében, a nagy áldozatok dacára is megmentette a birodalmat a teljes rabszolgaságtól. A Ruhr-megszállás sikere dacára az erőszak politikája megbuktatta Poincarét a francia választóközönség előtt. Helyét Herriot s Herriot mellett és után a külpolitika vezetésében immár hatodik éve Aristide Briand s az ő általa kezdeményezett, úgynevezett kiengesztelődési politika foglalta el. A német oldalon pedig a passzív ellenállás összeomlása Stresemant hozta a felszínre, ezt a múltban engesztelhetetlenül éles nacionalistát, háborúspárti politikust, akiből a körülmények nyomása alatt az európai kibékülés egyik legerősebb és legmeggyőződésebb protagonistája lett.

A Ruhr-vidéken szerzett tapasztalat a dacnak, a kétségbeesés dik-tálta ellenállásnak kilátástalanságát bizonyította, tehát logikusan vissza kellett vezetnie az „Erfüllungs-Politik“-hez. És hogy ennek Németországban több sikere volt, mint az úgynevezett defetisták által képviselt első Erfüllungs-Politiknek, annak főoka nemcsak a keserves tapasztalatban rejlett, hanem Stresemann-nak, mint nacionalistának személyes tekintélyében s belpolitikai taktikai ügyességében is, amellyel ezt a politikát a szélső jobboldal segítségével vezette be, nem pedig a sokszorosan kompromittált szociáldemokratákkal. A német politika nagy belső átalakulásában döntő szelepet játszott Lord D'Abemon, berlini angol nagykövet, akinek megkérdezése és tanácsa nélkül 1923-tól 1926-ig Stresemann és államtitkára, Schubert, a külpolitika terén alig kezdeményeztek vagy tettek valamit. Ennek a pénzügyi és gazdasági, mint politikai kérdésekben egyaránt nagytapasztalatú államférfinak az elgondolása volt — ezt német részről is szívesen elismerik — a „kölcsonös biztonsági“ szerződés, melyet Németország Angliának, illetve Franciaországnak 1925 január-februárban ajánlott fel. A megelőző nyáron a Dawes-terv létrejövele, legalább is ideiglenesen, biztos alapokra helyezte a jóvátételi kérdést. A márkastabilizáció sikere után világosabban lehetett látni azokat az alapokat és forrásokat, amelyekből Németország reparációs kötelezettségeit teljesíthette. A Dawes-terv Németországra fokozódó terheket rótt, bizonyos fokú ellenőrzés alá helyezte, a terheket a jólét változásához arányította, de, s ez maradt legfőbb hiánya, a jóvátételi végösszegeket nem állapította meg és így időbeli határt sem tűzött ki Németország fizetési kötelezettségének.

A jóvátétel kérdésének ez a közös megállapodással elfogadott rendezése azonban tényleg megnyitotta az utat a politikai megegyezésnek is. D'Abernon elgondolása az volt, hogy Németország és Franciaország közé „vasfüggönyt“ kell eresztetni. A tervbe vett garanciaszerződés szerint tehát ehhez képest Franciaország és Németország kölcsönösen garantálják egymásnak a békeszerződések által vont határokat, Nagybritannia pedig kezességet vállal kötelezettségeikért: azaz, aki megszegi a szerződést, az Angliával is szemben találja magát. Ebből a kis mustármagból nőtt a locarnói szerződések terebélyes fája: a garanciaszerződésnek, közvetlenül érdekelt félként, Belgium, kezesként Olaszország is részesévé vált. A paktumot pedig további döntő-

bírósági szerződések egészítik ki, amelyeknek Lengyelország és Csehszlovákia is részesei. A nyugati határok biztosítása — közvetve az Elzász-Lotharingiáról való végleges lemondás — tényleg megnyugtatóan hatott a német-francia viszony alakulására és lehetővé tette Németország belépését a Népszövetségbe. D'Abernon felfogása szerint Németországnak a locarnói szerződésből származó előnyei a következők: egyenrangú elbánás, a háborús csoportosulásnak és háborús pszichoózisnak háttérbeszorulása, hathatós védelem francia támadás ellen.

Locarno azonban mindenesetre csak kezdet volt, első alapvető lépés azon az úton, amely hívatva lenne Európát a valódi békéhez elvezetni. A tetteg tényező berlini angol nagykövet maga kiemeli emlékirataiban, hogy az ő véleménye szerint is a Locarno-szerződés, Németország leszerelésének befejezése és a Birodalomnak a Népszövetségbe való felvétele lehetővé fogják tenni, hogy kitűzzék a Rajna-vidék kiürítésének időpontját. Ebben hitt Stresemann is, bár gondolta, hogy újabb áldozatok nélkül ez nem lesz lehetséges. De aminthogy a Ruhr-ellenállást a pénzügyi okokon kívül azért is szüntette be, mert a Rajna-vidéken a szeparatista mozgalom túlságosan veszélyessé fajult, amint-hogy ugyanez az aggodalom vezette őt a Locarno-politika energikus vitelében is, úgy az aláírás utáni időszakban előtte és minden német előtt legfőbb célként a megmentett Rajna-vidék felszabadítása lebegett. A békeszerződés értelmében a Rajna-vidéknek automatikusan fel kellett volna szabadulnia 1935-ben, ha addig Németország minden kötelezettségének eleget tett. Ha tehát Németország hamarabb tesz eleget összes kötelezettségeinek — s itt a leszerelés mellett főként jóvátételről van szó — akkor joga, legalább is erkölcsi joga lehet arra, hogy a Birodalom földjének előbbi kiürítését követelje. Franciaországban azonban a légkör Poincaré visszatérése után a kormány élére, a frank-stabilizáció sikeres végrehajtása után, megváltozott. Stresemann Brianddal a híres thoiryi találkozó alkalmával hiába egyezett meg abban, hogy a Birodalom anyagi áldozatai ellenében Franciaország hajlandó lesz meggyorsítani a Rajna-vidék kiürítését. Uglátszik, a két államférfi „egyrészt jóval többet ígért egymásnak, másrészt pénzügyi kérdésekről vitatkozott, olyan tárgyról tehát, amelynél tudásukat inkább képzelőtehetség jellemezte, mint precizitás“.

A Rajna-vidék kiürítésének elérése Stresemann életének főcéljává vált, pedig mindinkább érezte, éreznie kellett, hogy napjai meg vannak számlálva és már csak kevés ideje marad kitűzött feladatai végrehajtására. Stresemann elgondolása, amely őt a francia-német kiengesztelődés politikájába belevitte, kétségkívül helyes volt és józanul Németország érdekében állott, hogy ezt az utat kövesse. Ha tehát hiba történt, ami megnehezítette a Birodalom politikájának kifejlődését és talán megdrágította az eredményért fizetett árat, az nem a koncepcióban, hanem a követett taktikában rejlett. A német külügyminiszter érezte, hogy iránta bizalommal vannak, hogy viszonya Briandhoz s az a nagy megértés, amivel a francia államférfinál találkozott, talán számára könnyebbé teszi az eredmény elérését, mint bármilyen más német államférfi számára, akit megfelelő kaliberben a német politika

különben sem tudott felmutatni. A német részről követett siettetés! taktikának következménye az volt, hogy a Dawes-terv olyan időpontban és olyan körülmények között került revízió alá, amely Németországot gazdaságilag és pénzügyileg kedvezőtlen helyzetbe hozta, Franciaország követeléseit növelte és a megegyezést politikailag megnehezítette. 1928 szeptemberében fogadták el a locarnoi hatalmak a Rajna-vidék időelőtti kiürítésének elvét bizonyos kautélákkal. Bár Stresemann szigorúan örködött a felett, hogy a Dawes-terv revíziója és a Rajna-vidék kiürítése között formai és jogi junktim ne jöjjön létre, az 1924 augusztus 30-i londoni megegyezést aláíró hatalmak körülbelül egyidejűleg megállapodtak abban, hogy az akkor életbeléptetett Dawes-terv revíziójára független szakértői bizottságot hívnak össze. Ez a bizottság Owen D. Young amerikai bankár elnöklete alatt 1929 februárjában ült össze és június 7-ére készült el nagyszabású jelentésével, amely alapjává lett a két hágai konferencián megkötött jóvátételt egyezményeknek.

A Dawes-terv revíziója tárgyalásának időpontja azért volt előnytelen Németországra nézve, mert olyan időszakba esett, amelyben Németország jóléte szemlátomást növekedett. Az árindex tanúsága szerint valószínű volt, hogy az 1929—30-as pénzügyi évre szóló Dawes annuitás, ha a Szövetségesek az úgynevezett jóléti index alkalmazását kívánják, előreláthatólag még nagyobb lett volna, mint az a 2500 milliós aranymárkás maximum, amit úgyis automatikusan elért. Németország minden sürgetésére nyugodtan felélhette tehát Poincaré — és felelte is a tárgyalás minden nehezebb fázisában — hogy Franciaország szívesen megmarad a Dawes-terv mellett. Van valami tragikum abban, hogy amikor a Young-terv megszüntette a jóléti indexet és bár alacsonyabban, mint a Dawes-terv, de végérvényesen fixirozta az annuitásokat, életbelépésével egyidejűleg következett be a nagy depresszió, az árindex rohamos hanyatlása. Az arany értéke azóta rohamosan emelkedett, az áruindex 25%-kal csökkent, úgyhogy a Young-tervnek aranyban megállapított, de a német mezőgazdaság által áruban fizetett évi tartozásai effektív értékükben, az 1929-es árakhoz viszonyítva, körülbelül 25%-kal nagyobb megterhelést jelentenek a birodalom számára!

Az előadottakból úgyszólván önként kialakulnak a Németbirodalom követendő külpolitikájának céljai: a Young-terv revíziójának kiharcolása; az általános és aránylagos leszerelés követelése a békeszerződés 8. szakasza s a katonai határozványokról szóló fejezet bevezető sorai értelmében; a kisebbségi garanciaszerződések pontos és lelkiismeretes betartásának követelése és a kisebbségvédelem fokozott ellenőrzése; ezzel a három problémával kapcsolatosan a békeszerződések általános revíziójának posztulátuma, különös tekintettel a keleti határookra; másodlagos és inkább távoli célként, amelyet szinte csak érzelmi és presztízs szempontokból tűz ki magának a németiség: az Anschluss.

Majdnem lehetetlennek látszik, hogy a Németbirodalom 4,000.000 munkanélkülivel terhelten, a mai gazdasági válság közepett a Young-terv szerint fizetendő, összesen ebben az évben közel 1800 milliós aranymárkát kitevő évi fizetéseket — amelyek a következő években még számtani haladványban nőnek — teljesíthesse. A nyersanyag és keres-

kedelmi árak rohamos esése a piacokat megbénítja: a magas amerikai védővám az exportot csökkenti, — a hosszúlejáratú kötvények piacának pangása pedig szűkíti azokat a lehetőségeket, amelyekkel Németország eddig — a bejövő idegen devizák segítségével — rendelkezni tudott a kötelezettségei rendezésére idegen valutában szükséges összegekkel. A moratórium, amit a Young-egyezmény Németországnak biztosít, csak az annuitás egy részére vonatkozik és erre „a feltételes.. részre is előbb csak átutalási moratórium van, nem pedig fizetési — „Aufbringungs“ — moratórium. Ettől eltekintve, alig lehet benne kétség, hogy Németország pénzügyi hitelének megrázkódtatását jelentené, ha moratóriumot kéme, amelynek megadása különben is még egy ad hoc szakértőbizottság véleményezésétől függ. Ha a bizottság megállapítja azt, hogy az annuitás részösszegének átutalása idegen valutában megrendítené a márkát, úgy ez a megállapítás egyedül is elegendő lenne a birodalom hitelének aláásására; ha pedig megtagadná a moratóriumot, akkor az erkölcsi balsiker és a fizetési kötelezettség egyidejű kimondása valószínűleg hasonló hatással lenne. Nem igen képzelhető tehát, hogy a Németbirodalom mai vezetői, akik mind pénzügyileg elsőrangúan iskolázott koponyák, — Brüning, Dietrich, Luther — a moratórium gondolatával foglalkozzanak. Biztos azonban, hogy igyekeznek a világ közvéleményét a Young-terv revíziójára előkészíteni. Elsősorban az amerikai közvéleményt, mert hiszen ha az Egyesült Államok hajlandók a háborús adósságok csökkentésére, úgy ez automatikusan Németország fizetéseit szállítaná le. Ez az első főirány, amelyben a német diplomácia céltudatosan dolgozik.

Saját lefegyverzésének befejezése után, régi szövetségeseivel, Magyarországgal, Ausztriával és Bulgáriával együtt, a leszerelés terén Németország előtt csak egy cél lebeghet: a békeszerződések szignatáriusainak aránylagos teljes leszerelését kell követelnie, hogy megszűnjék az állig felfegyverzett és a teljesen lefegyverzett, a politikailag teljes és korlátozott jogú államok két kategóriája az elvben állítólag egyenjogú államokból álló Népszövetség keretén belül. Ha ezt a jövő évre tervezett általános leszerelési konferencián elérni nem lehet, a legkomolyabb formában fel fog merülni Németország és a többi legyőzött állam számára a probléma: vajjon ez a Népszövetség, mely nem tudja tagjainak az egyenjogúságot biztosítani, megfelel-e azoknak az elveknek, melyeknek őrzésére életrehívták, és vajjon ezen az intézményen belül helyük van-e még az alsóbbrendűnek deklarált államoknak?

Formailag megnyugtatóbb eredményt ért el Németország már eddig is a kisebbségek hatályosabb védelmére irányuló harcában. A nyilvánosság, amelyet a kisebbségi viták ennek a problémának a népszövetségi közgyűlés és a Tanács előtt nyújtanak, a közvélemény közvetett ellenőrzése alá helyezte a kisebbségi kötelezettségekkel bíró államokat és ha még nem is hatályosan, de erkölcsileg bizonyos mértékig pótolja a Népszövetségnek mint intézménynek még eddig nem teljes erővel érvényesülő tevékenységét. Mindenesetre ez a kérdés is állandó figyelmet és mindig tettekre kész energiát kíván a német külpolitika felelős vezetői részéről.

Már a távolabbi jövő problémájának látszik ma a békeszerződések általános revíziója: ebbe az akcióba a Németbirodalom tulajdonképpen csak az őszi választások után kapcsolódott bele, amely a nemzeti szocializmusnak, a hitlerizmusnak erős előretörést szerzett. A Rajna-vidék kiürítése, a Birodalom megmaradt területének ezáltal egyesítése a nacionalizmusnak új, erős hullámát vetette felszínre. Külpolitikai hatása egyelőre, a konzervatívok bukása óta beállott angol-francia elhidegülés után, ismét szorosabb kooperációt teremtett London és Párizs között (ez elsősorban a leszerelés kérdésének kezelésében nyilvánult meg Genfben). Hogy a hitlerizmus növekedése, vagy pedig a Brüning-féle józan nacionalizmus és vaskezü kormányzás s ezzel párhuzamosan a nacionalizmus kinövéseinek visszafejlődése alkalmasabbak-e arra, hogy Németország külpolitikai sikereit szaporítsák, arra nézve nem lehet jóslásokba bocsátkozni: a választ csak az események menete adhatja meg. A két lehetőség között pedig a német népnek kell választania a szerzett tapasztalatok alapján, ma már talán fejlettebb politikai ösztönnel, mint amilyennel még néhány évvel ezelőtt bírt.

A centrum egyik kiváló vezére, a kiengesztelődés és megegyezés politikájának Stresemannal teljesen egyetértő régi híve, Kaas prelátus, ez a józan, meggondolt államférfi, egyik legutóbbi beszédében figyelmeztette a franciákat: nem jó a húrt túlfeszíteni, mert az elkeseredett németységben, megvakított Sámsonként, még mindig lesz elég erő arra, hogy az épületet, melyben a filiszteusok biztonságban vélnek ülni, fejükre döntse. A kétségbeesés ereje azonban nem politikai eszköz. A figyelmeztetés egészséges, de nem azért, mintha a németség által óhajtott célt fedné fel, hanem azért, hogy idejében elháríthassa a veszélyt és józanságra készítse az ellenfelet. Németországnak egy alapos és korántsem rosszindulatú megfigyelője azt írja könyvében a Birodalom népéről, hogy „kényelmetlen nemzet Európában“, amely nem könnyíti meg a vele való élest. És ha nem fogadjuk is el az ő konklúzióját, hogy „a revízió jobb helyen van az ő kezükben (az antantéban), mint a németekében“, kétségtelen, hogy a négy kegyetlen szerződés revíziója csak akkor fog megérni, amikor a volt ellenfelek kezei egyesülnek ebben a munkában, mindannyiok és egymás kölcsönös érdekében.

OTTLIK GYÖRGY

A MAGYAR TURÁNIZMUS

A MAGYAR TURÁNIZMUS megalapítása és propagálása elsősorban Paikert Alajos földművelésügyi államtitkár nevéhez fűződik. Paikert hosszabb ideig Amerikában élt, nagy hatással volt rá az angol kultúra s itthon az angol Ázsiai Társaság mintájára egy magyar Ázsiai Társaság alapításának gondolatával foglalkozott. A gondolat rokonszenvvel találkozott; úgy látszik, ez időtájt másoknak is voltak hasonló eszméik: Zempléni Árpád 1910-ben Turáni Dalok címen adott ki egy kötetet, a turkológus Mészáros Gyula pedig a Törökországban akkoriban kibontakozó turánizmus mozgalmát kísérte figyelemmel. Így alakult meg 1910-ben a Turáni Társaság, mely elsősorban a magyarság és a rokon vagy rokonnak vélt európai és ázsiai népek, finnek, törökök, mongolok, japánok, kínaiak között óhajtott kapcsolatot teremteni.

A társaság tiszteletbeli elnökei Széchenyi Béla gróf és Vámbéry Ármin, elnöke Teleki Pál gróf, alelnökei Cholnoky Jenő, Erődi Béla, Károlyi Mihály gróf, Lóczy Lajos és Szapáry László gróf voltak, ügyvezető alelnöke és lelke Paikert Alajos volt.

Célját a társaság a következőképp foglalta össze (pontosan idézek): „Kutatni és felvirágoztatni, tudományosan és gyakorlatilag Turánt, nagy múltunkat és talán még nagyobb jövőnket jelentő őshazánkat. Európában és Ázsiában, Dévénytől Tokióig, múltban, jelenben és jövőben, barátokat és szövetségeseket szerezve magunk és az egész világ javára. Ez törekvésünk és ebben egyesüljünk mindnyájan.“ Világosabban beszél Paikert 1914 január 31-én, a társaság közgyűlésén tartott beszámolójában: „A magyar nemzet nagy és fényes jövő előtt áll és bizonyos, hogy a germánság és szlávtság fénykora után a turánság virágzása következik. Reánk, magyarokra, ez óriási ébredező hatalomnak (a turánságnak) nyugati képviselőire vár az a nagy és nehéz, de dicső feladat, hogy a hatszázmilliós turánságnak szellemi és gazdasági vezérei legyünk.“

Az alapszabályok kizárták a politikát, ha azonban a társaság céljai megvalósulnak, ebből önként következett volna a turáni népek politikai együttműködése. Magától felvetődik itt a pánszláv mozgalommal való párhuzam gondolata. Hogy a pánszlávizmus mintája némileg szeme előtt volt a társaság alapítóinak, azt bizonyítani látszik Paikert Alajosnak egy kijelentése is a Magyar Külpolitika 1926 febr. 1-i számában: „a magyar nemzet teljes joggal keresi a vele rokon népek, nemzetek és államok barátságát, együttműködését egészen úgy, amint azt a pánszlávpolitika tette.“ Egy másik helyen Paikert

Alajos annak a gondolatának ad kifejezést, hogy ha a turáni eszme megértésre talál, nem tört volna ki a világháború, vagy ha kitört volna is, rövid idő alatt befejeződött volna a mi győzelmünkkel.

A nagy célok azonban egyelőre nem valósultak meg. Hiába volt Faikert lelkes és fáradhatatlan propagandája; a turáni mozgalom iránt a közönség egy része érdeklődött, de a kormány nem mutatott különösebb érdeklődést, a gondolatnak a turáni népek közt való terjesztése meg éppen a lehető legszerényebb keretek közt mozgott. A Turáni Társaság adott ki „Túrán“ címen folyóiratot, támogattott keleti tanulmányutakat, tartott felolvasó üléseket, de nagy céljai megvalósításától, sőt megközelítésétől is távol maradt.

Új életre ébredt a társaság a háború alatt, mikor a magyar kormány úgy gondolta, hogy a társaság támogatása — különös tekintettel a török szövetségre — kívánatos. Talán más gondolatok is közrejátszottak: a háború alatt divatba jött Németországban a Berlin—Bagdad Program s a magyar kormány bizonyára úgy gondolta, hogy ha megnyerjük a háborút, mi is erősítjük a Kelettel való gazdasági és más összeköttetéseinket. A Turáni Társaság átalakult Magyar Keleti Kultúrközponttá (régii nevét csak alcímében tartotta meg) s jelentős támogatást kapott. Feladata volt többek között a hazánkba jött majdnem kétszáz török ifjú nevelésének irányítása. Folyóirata, a Túrán, most nagy terjedelemben, gróf Teleki Pál szerkesztésében jelent meg; munkatársai között a magyarok mellett sok kiváló külföldi tudós is volt.

A háború elvesztésével a helyzet gyökeresen megváltozott. A török ifjak nevelési akciója megszűnt s a Magyar Keleti Kultúrközpont három önálló részre bomlott. Kivált belőle, illetőleg megalakult mellette gróf Teleki Pál elnöklete alatt a tisztán tudományos kutatással foglalkozó Körösi Csoma-Társaság, régi programjával megmaradt a Turáni Társaság és mellette létrejött Cholnoky Jenő nagyvezérrel az élén a Turán-Szövetség.

A Turán-Szövetség megalakulása új szint adott a turáni mozgalomnak. „A Magyarországi Turán-Szövetség arra való, hogy a magyar népet megtanítsa arra, hogy a saját fajtáját szeresse, erősítse és megint olyan hatalmassá tegye, mint Mátyás király idejében volt. A Magyarországi Turán-Szövetség meg akarja tanítani a magyar embert arra, hogy a magyar turáni eredetű nép, büszke lehet eredetére, nem jött-ment, bizonytalan eredetű néptöredék, hanem ősi nyelven beszél dicsőséges történelemről, hazaszeretetről és művelt lelkű emberszeretetről. Non hontalan, másokon élőködő cigány vagy zsidó, hanem ősnemes, nagy nemzet. Olyan nagy és olyan szép múltú, hogy hozzá alig lehet hasonlítani más népet, más nemzetet.“ így kezdődik Cholnoky Jenőnek a szövetségről írott ismertető füzeté. Meg kell szabadulnunk az idegen népek, külső és belső ellenségeink igájától, az erkölcsi, irodalmi és művészeti dekadenciától, fejtegeti azután az ismertetés. „Bele kell vinni a turáni gondolatot a nép lelkébe. Meg kell tanítani a magyart arra, hogy minden ízében magyar legyen. Erkölce, gondolkozása, hazafisága, minden tette turáni magyar legyen!“ Természetesen a Turán-Szövetség programjában is megvan az ú. n. turáni népek felé való gazdasági és politikai orientáció gondolata.

A Turán-Szövetség nem volt életképes, pár évi működés után megszűntette működését.

Programja voltaképpen csak mellékterméke volt a turáni eszmének, ugyanúgy, mint pl. a „turáni-szláv parasztállam“ ideája, melyet a Magyar Szemle 1929 évi folyamában így jellemeztek: „Ez a különös koncepció röviden abból áll, hogy Magyarország területén, általában a magyar nyelvterületen a turáni, ősmagyar erényekkel rendelkező parasztság kezébe kell letenni a hatalmat, a magyar állam parasztállam legyen, melyben a parasztság érdekei diktáljanak s ez a parasztság, melynek turáni életformái alig különböznek a szláv parasztság életformáitól, mihamarább meg fogja találni az utat, hogy a körülöttünk levő román, szerb stb. parasztállamokkal megegyezésre jusson.“ A Turáni Társaság ma is megvan. Szerény keretek között dolgozik a rokonnépekkel való kapcsolatok ápolásán. Folyóirata, a Túrán, még szintén megvan, de igen ritkán jelenik meg.

A TURÁNI ESZME a magyar közönség körében meglehetősen elterjedt. Nincsen ma művelt magyar ember, aki a szót ne ismerné s hozzá többé-kevésbé (inkább kevésbé) világos képzeteket ne fűzne. Elenyészően csekély azonban azoknak a száma, akiknek a turánizmus lelki ügye. Ez utóbbiak két részre oszlanak: a turánizmus barátaira és ellenségeire.

A turánizmus barátainak az eszme iránti érdeklődését nagyobbára az a romantikus hangulat éleszti és táplálja, mely az ősi múltra vonatkozólag minden népnél megvan. Ártatlan és nem sokra képes hangulat ez, amit az mutat leginkább, hogy a Turáni Társaság folyóirata, a Túrán, melyet pedig ily irányú érdeklődők számára igen ügyesen szerkesztenek, nem képes a rendes megjelenéséhez szükséges 5—600 előfizetőt megszerezni.

Az öntudatos turánisták nem nagy számú, de lelkes táborával szemben egy másik, nem kevésbé határozott véleményű tábor áll: amelyben a turánizmust valami szempontból a nemzetre nézve feleslegesnek vagy egyenesen károsnak tartják.

Schmidt József jeles indogermanistánk a Nyugat 1925 évi folyamában a következőképp ír a mozgalomról:

„A turánizmus a legújabb keletű izmusok egyike, amely a világháború vérpáras atmoszférájából csapódott le minálunk és a törököknél (ez, mint fent látóik, nem egészen így van) — egy a tudomány mezébe bujtatott társadalmi és politikai mozgalom... Büszkébb szárnyalású gondolat-sas aligha kelt ki valaha szerényebb tojásból. Mert a turánizmus úgyszólván semmiből jött létre, illetőleg olyan fogalmakból és nézetekből alakult ki, amelyeknek vékányi polyvájában csak elvéve akad egy-egy búzaszemecskéje — nem az objektív igazságnak, hanem a halvány lehetőségnek. Másképpen és más képpel: a turánizmus egy aristophanesi Nephelokokkygia, egy levegőbe épített Felhőkakukvár, amelynek építőmestere a fantázia, paliéra a dilettantizmus, anyaga halvaszületett gondolatok, bebizonyítatlan és bebizonyíthatatlan föltevések, mondák és mesék, amelyek sokkal messzebb esnek a valóságtól és az igazságtól, mint Makó Jeruzsálemtől.“

Többször és élesen támadta a turánizmust a Pester Lloyd. 1928 január 14-i reggeli lapjában például a Túrán egy akkor megjelent füzetét ismertette, elmondja, hogy a füzet Kemál basa híres „rekord-beszé-

déről“ megemlékezik, de arról nem emlékezik meg, hogy Kernéi e beszédben a turánizmus ellen nyilatkozott; kiemeli a cikk írója, hogy Kemál és kormánya a gyakorlatban is barátságatlan a „turáni eszmével“ szemben; mezőgazdasági és állatorvosi oktatásra Németországban keresnek professzorokat, holott éppolyan jókat találhatnának nálunk, ahol a háború alatt annyi török ifjú végzett gazdasági tanulmányokat; Kemál német festővel festeti meg arcképét, holott elsőrangú arcképfestőink nekünk is vannak.

Kállay Miklós a Magyar Szemle második számában a keresztény magyar kultúra legértékesebb morális elemeit látja veszélyeztetve az egyre jobban tért hódító ázsiai orientáció által:

„Nálunk a turánizmus nacionalista mellékizekkel preparált mozgalma tulajdonképpen szintén csak az ázsiai szellem térhódításának egyik kísérlete“, írja többek között. Ami pedig ezt az ázsiai szellemet illeti, erről ezt írja Kállay: „A vallási és politikai anarchia, a lelki bomlottság félelmes dzsungele ez s Gobineau szerint ebben a roppant ázsiai mocsárban rontó eszmék, elvek, pestises elméletek és gyilkos lelki ragályok rohadnak, amelyeknek lehelete megmérgezz mindent, ami hozzájuk ér.“

Az Akadémiai Értesítő 1917-i évfolyamában, a Farkas-Raskó pályázatról szóló jelentésében, Négyesy László ír a turánizmus ellen egy „turánomániás“ költemény bírálata kapcsán. Négyesy többek közt megjegyzi, hogy a „turáni“ terminust indogermán szomszédaink nem' éppen minden kisebbítő árnyalat nélkül alkalmazták reánk.

Több hasonló cikket s több hasonló nyilatkozatot idézhetnénk. A Magyar Szemlében Szekfű Gyula a következőképpen írt a turánizmusról (1929 január): „A turánizmus, ha könnyed előadásban alkalmaztatok, ma a hazafias stílus egy eszköze, ha politikailag, akkor a XIX. század nagyszámú nemzeti illúzióinak egyik elkésett, de éppenséggel nem javított kiadása, ha azonban a tudomány rendjébe tartozó gondolatok közt merül fel, akkor vaskos tévedés, melyet nem lehet elég erővel visszautasítani.“

A ROKONNÉPEKNEÉL a turánizmusnak nem sikerült gyökeret verni. Legközelebbi nyelvrokaink, a vogulok, osztjátok Nyugat-Szibéria északibb vidékein kezdetleges életet élnek, számuk is igen csekély (a voguloké 5000, az osztjátoké 20.000) s még nem akadt turánista, akinek a fejében megfordult volna, hogy köztük terjeszteni kellene a turáni eszmét. Erre a legdélibábosabb fantázia sem gondolhat.

A zürjének, votjákok, cseremiszek, mordvinok már jelentősebb népek, egyenként több százezer fővel vannak képviselve, sőt a mordvinok száma a milliót is meghaladja, de — amennyiben kulturális problémáik vannak — azok egyelőre egészen más irányúak, mint a turánizmus.

A turánizmus szempontjából a finnugor népek közül csak a finnek és az észtek jöhetnek számba, ezeknek azonban — egészen csekélyszámú kivételektől eltekintve — a turáni eszme egyenesen ellenszenves; kapcsolatba hozza őket a mongolokkal, törökökkel, ázsiai eredetű népek tünteti fel a finneket, némi ázsiai színnel vonja be őket, holott a finnek az északi germánépekkel együtt, melyekkel csaknem két évezred óta a legszorosabb kapcsolatban élnek, Európa legelső kultúrmemzetei

közé tartoznak. Amellett sohasem voltak Ázsiában, őshazájuk kelet-európai területen volt. Pár évvel ezelőtt a finnek propaganda-előadásokat tartottak Angliában, azzal a kimondott céllal, hogy ellensúlyozzák a mongol eredetükről szóló véleményt, mely Angliában — özönvíz-előtti anthropológiai tanok hatása alatt — még iskolakönyvekben is el van terjedve. Csekey István, ki az észtek között él, egy 1924-ben kiadott dolgozatában (Die finnisch-ugrischen Völker und die turanische Bewegung) megállapítja, hogy a turánizmus a finneknél és észteknél csekély visszhangra talált.

Emellett azonban a finnek nagyon ápolják a finnugor népekkel való rokonság gondolatát. Pár évvel ezelőtt folyóiratot is adtak ki a rokon népekkel való kapcsolatok erősítésére; e folyóirat címe persze nem Túrán, hanem Fenno-Ugria volt. (Különben pár szám megjelelése után megszűnt.)

Uráli rokonaink közt ott vannak még a szamojédek. Ezekről nem szólok; azt hiszem, elég volt az olvasónak, ha a vogul és osztják turánizmus eszméjét megemlítettem.

Távolabbi rokonaink közül a mongolok, tunguzok (ez utóbbiakhoz tartoznak a mandzsuk) nem jönnek tekintetbe. Nagy területen, szétszórta élnek, kulturális állapotuk primitív s amennyiben fejlődni fognak, az őket körülvevő nagy népek (oroszkok, kínaiak) hatása alatt fognak fejlődni, ami egyelőre nem lesz kedvező a turánizmus terjedésére. E népek száma sem nagy; a mongolok pár millióan vannak, a tunguzok száma a százezret sem éri el.

A rokonnépek közül leginkább a törököket szokás emlegetni a turánizmussal kapcsolatban. Törökökn itt az oszmán-törököket értem, a törökség többi részében a turáni mozgalom nem volt jelentős.

Az oszmán-törököknél hatalmas turáni mozgalom kezdődött 1910 körül. Ez azonban lényegében egészen más volt, mint a mi turáni mozgalmunk. „Túrán“ a törökök számára a török őshazát jelentette s egy nemzeti irányú átalakulás, egy pántörök mozgalom jel-szava volt. A mozgalom nyom nélkül megszűnt; Kemál basa határozottan ellene nyilatkozott, mint irreális politikai idea ellen. Ma Törökországban turánizmus nincsen; nincs meg a régi s nem sikerült átplántálni a magyar turánizmust.

Általánosan el nem fogadott vélemény szerint távoli rokonaink volnának a japánok is. (Újabban egy jeles finn tudós a koreaiakat kapcsolja hozzánk.) A japánokra különösen büszkék a turánisták s különösen sokat várnak tőlük. Kétségtelen azonban, hogy e várákozás hiábavaló. Japán a maga világában él; ősi kultúrája, érdekei aligha fognak valaha tért engedni a turánizmusnak. Japán turánisták azonban vannak, amint vannak például finn turánisták is. E helyütt azonban a turánizmusról mint tömegjelenségről van szó.

Rendesen a turáni népek közé sorozzák a turánisták a kínaiakat is. Hogy azonban Kínában valami legcsekélyebb jele is mutatkoznék a turánizmusnak, arról nincs tudomásom. Ugyanezt lehet mondani Indiáról, mely vérmesebb turánisták előtt szintén mint a turáni erőnek és gazdagságnak egyik képviselője tűnik fel.

A turáni mozgalom külföldi sikerei és kilátásai tehát igen csekélyek.

A TURÁNIZMUS tudományos alapot igyekszik magának teremteni.

Ez voltaképpen nem fontos. Egy társadalmi, sőt végső kihatásban kétségtelenül politikai mozgalomnak nincsen szüksége tudományos alapra. Jön egy ember, egy turáni Mussolini — esetleg több — és megcsinálja valamilyen, theoretikusan előre meg nem állapítható formában a „turániak“ szövetségét. Ez az elsőrangú tényező. A tudományos alap — ez esetben teljesen egyre megy, hogy jó vagy rossz — csak kiinduláspont, csak jelentéktelen kísérő. Nem az a baja a turánizmusnak, hogy tudományosan nincs eléggé megalapozva (erről Írtak eddig legtöbbet), hanem az, hogy a Túrán folyóiratnak nincs harmincezer előfizetője, hogy a cseremiszekkel nincs mit kezdeni, hogy Kína nem segít nekünk, sőt Japán képviselője a Népszövetség ülésein esetleg ellenünk dolgozik és ellenünk szavaz s még a japán érdekektől eltekintve is, teljesen közömbös előtte, hogy a székelyek Magyarországhoz tartoznak-e vagy Romániához.

A turánizmus tudományos alapja röviden a következő.

A perzsák régi idő óta Turánnak nevezik a Perzsiától északra eső területet, mely nagyjában a Káspi-tótól a Pamír-hegységig terjed. Ez a terület ősidők óta nomád, harcos pásztornépeknek a tanyája, történeti időben törökök a legjellegzetesebb lakosai. De használták a tudományos irodalomban a Túrán szót nagyobb földrajzi terület jelölésére is. Egy angol nyelvész, Müller Miksa, turáni néven foglalta össze Európának és Ázsiának körülbelül minden olyan nyelvét, mely nem indogermán, nem sémita és nem kínai. Ezt később maga is visszavonta s a múlt század második felében turáni néven általában az urál-altáji népeket (finnugor, szamojéd, tunguz, mongol, török) nevezik. Ezt az elnevezést ajánlotta rövidege, régisége s az a körülmény, hogy a Túrán név összeforrott az urál-altáji népcsalád egyik legfontosabb képviselőjének, a törökségnek a képzetével; ellene szólt az, hogy az urál-altáji népek egy része (az egész finnugorság, kivéve talán a magyarokat) sohasem lakott Túrán területén. Jó ideig használatban volt a „turáni“ elnevezés, még Nöldeke, az elmúlt korszak egyik legelső orientalistája is védelmezte. Lassanként azonban kiment a használatból s ma már a nyelvtudományi irodalomban sohasem fordul elő. Kiszorította a nehezkesebb, de tudományos szempontból kevésbé kifogásolható „urál-altáji“ név.

Ha tehát valaki a finnugorokat, szamojédeket, tunguzokat, mongolokat, törököket turániaknak nevezi, tudományosan elavult nevet használ, de hibát nem követ el. Nem egészen indokolt ideszámítani a japánokat, de egészen tudománytalan dolog idesorolni a kínaiakat vagy India lakóinak bármely csoportját. Ezeknek a fenti értelemben vett turániakhoz semmi közük.

Van azután a „turáni“ névnek a tudományban egy másik használata is: szerepel mint földrajzi fogalom. (Már ezért sem ajánlatos nyelvtudományi értelemben való használata.) Erről részletesen írt gróf Teleki Pál és Cholnoky Jenő a Túrán 1918. évfolyamában. Beöthy Zsolt A Magyar Irodalom Kis-Tükreinek ötödik kiadásában már Teleki meghatározása alapján beszél a magyarság ősrökonairól: „A magyar nemzet eredetileg Közép-Ázsia népeinek abba az ősi nagy

közösségébe tartozott, melyet talaj, éghajlat, életmód öröklő és alakító befolyása foglalt össze s amelyet ma turáninak szoktak nevezni.“

Ilyen értelemben a magyarság „turáni“ megjelölése tudományosan nem kifogásolható. Nyelvét tekintve, a magyarság urál-altáji eredetű, de a nyelvrokonságnál nem kevésbé fontos az ősi kulturális rokonság s e rokonságot találóan lehet a „turáni“ szóval jelölni, annál is inkább, mert az ősi magyarság kialakulásának egyik legfontosabb része alighanem nyugatázsiai területen, talán éppen Túrán északi részén folyt le.

Ilyen módon tehát turáninak nevezhetjük az ősi magyarságot és török, továbbá talán tunguz, mongol rokonságát is. Japánokról, kínaiakról, Indiáról természetesen az esetben sem lehet szó, de nem lehet a finnugorságról sem, mely hasonló, de mégis lényegében más ősi kultúrát képvisel.

A tudományos alap ingatag volta lépten-nyomon érzik a turánizmus irodalmában. Így például — mint láttuk — Paikert 600 millió turániról beszél, Cholnoky, említett propaganda-iratában, csak 100 millióról.

A TURÁNIZMUS mint politikai és közgazdasági eszme egyelőre irreális. Illúziókat kelt, álmadozásra tesz hajlamossá s eltereli a figyelmet fontosabb problémáinkról.

Hamarabb megbocsáthatok tudományos kisiklásai. Tudományunkat távolról sem fenyegeti az a veszedelem, hogy a turánizmus eszméi itt-ott rossz utakra vezetnek. (Ettől különben politikai és gazdasági életünket sem igen féltsem.) Ha valaki azt hirdeti, hogy a török szultánok erdélyi politikája a turánizmus jegyében áll, vagy hogy a mohácsi csatát Európa ravasz indogermánjai idézték elő, hogy a két turánit, a törököt és a magyart, egymás által tegyék tönkre, esetleg akadhat hívőkre, de általában az ilyen történelmi „megállapításokat“ csak az a turánista hiszi, akinek a számára nincs realitás s kinek számára az igazság egyetlen kritériuma a turánizmus szempontja, a turánizmusban való hit. Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a fenti két tételt nem én találtam ki.

Többet ártott, hogy közönségünk naivabb részében sikerült elterjeszteni azt a képtelen véleményt, hogy rokonaink volnának Indiában s hogy a párszik szent könyvében, az Avesztában, őstörténeti kutatásaink számára értékesíthető adatok volnának. A Turáni Társaság pár évvel ezelőtt értekezletet hívott össze a kérdés megbeszélésére; több joggal tehetett volna, hogy megvizsgáltassa, vajjon tanulunk-e valamit őstörténetünkre vonatkozólag az Ó-szövetségből. Ezt sem komolyan vetem fel s ha valaki ezt tenné, nevetnénk rajta, holott az Ó-szövetségben sok őstörténeti adat van (persze nem magyar), míg az Avesztában semmiféle őstörténeti adat nincsen.

Mindezek ellenére Paikert 1910-i eredeti gondolatát lényegében helyesnek tartom. A Turáni Társaság alapításánál csak két dolog volt elhibázva: a név s a program. Turáni Társaság helyett Magyar Keleti vagy Urál-altáji Társaságot kellett volna alapítani, a rokonnépek tudományának és a rokonnépekkel való kulturális — és egyelőre csak a kulturális — kapcsolatoknak ápolására. Budapesten kellett volna

egy Urál-altáji Főiskolát alapítani (nem is került volna sok pénzbe, az illető stúdiumok az itteni Bölcsészeti Karon tanárokkal, lektorokkal nagyobbára képviselve vannak, voltaképpen csak az alkalmas erők összefogásáról lett volna szó); kint Konstantinápolyban, Helsingforsban, Kazánban, Urgában, Tokióban Magyar Tudományos Intézeteket kellett volna létesíteni, egyelőre természetesen csak az anyagi viszonyaink által megengedett szerény keretek között, csupán pár ember számára, inkább munkára, mint reprezentálásra berendezve. Az illető helyeken mindenütt rendkívül gazdag tudományos anyag áll rendelkezésre. Ezeknek az intézeteknek a megerősödése után lehetett volna gazdasági, esetleg politikai kapcsolatok szövésére gondolni.

Míg azonban én ezekről álmodozom (s a Turáni Társaság még merészebbekről), addig a valóságban az történik, hogy egyetlen keleti főiskolánk, a Keleti Akadémia megszűnt, a háborúban alapított Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet szünetel, orientalisztikus folyóirataink, a Keleti Szemle és a Körösi Csoma-Archivum évek óta nem jelentek meg (ezzel szemben a nem „turáni“ csehek, finnek, svédek nagy terjedelmű orientalista folyóiratokat adnak ki).

Hogy mennyire lehetne csinálni e téren egyet-mást, mutatja Fehér Géza bulgáriai munkája. Fehér Géza magyar középiskolai tanár, bizantinista (a debreceni egyetem magántanára), ki szófiai követségünkhöz van beosztva s a bolgár-magyar tudományos s általában kulturális kapcsolatok kiépítésén dolgozik. Munkája eredménnyel járt. A ma szláv nyelvű bolgarság a bolgár tudósokkal együtt kezdi belátni, hogy nagymultú és nagy kultúrájú török őseinek a kultuszát eddig elhanyagolta s ez a Fehér munkájának eredménye. Érdekes a következő eset. Fehér egy régi bulgáriai feliraton felfedezett egy ősi bolgár-török szót, mely így hangzik, hogy esmedeme s azt jelenti, hogy „ivás-evés“. Szófia egyik fő utcáján járva, egyszer nagy meglepetéssel látom, hogy Fehér esmedeméje nemcsak az ő filológiai értekezéseiben él: az illető utcában egy nagy vendéglőnek a neve „Esmedeme-vendéglő“. Azután hallottam, hogy Bulgáriában számos Esmedeme-társaság van (ivási és evési alapon). Fehér a bolgár őstörténet és régiségtan kutatásában nagy munkásságot fejt ki, élénk összeköttetésben van a bolgár tudományos körökkel, bolgár fiúkat küld tanulni hozzánk, támogatja a Bulgáriában kutató magyarokat. Azonban óvakodik munkáját a turánizmussal kapcsolatba hozni, mert ezzel csak ártana a dolognak.

Keleti rokonaink fővárosaiban egy-egy Fehér Géza kiváló sikerrel dolgozhatna kapcsolataink ápolásán.

NÉMETH GYULA

BERLIN AMERIKAI SZÍNEI

A HETVENMILLIÓS németiség, melyet a világháború alatt és előtt megszoktunk egyrétű, homogén egységnek tekinteni, a háború után a reánevelt egységes wilhelminus arcot letéve, a gondolkodásnak és a társadalmi típusoknak oly változatos színeit mutatja, aminőt alig találunk más népeknél. Igaz, a német nép és elterjedése olyan nagy, hogy ma már alig foghatók be az „ország“ fogalom szőkébb kereteibe, s ha egybe akarjuk foglalni a hatmilliónál több hitleriánus, a még sokkal több szocialista, a rajnai keresztény munkásság, a bajor hegyi falvak, az egymástól annyira különböző múltú és jelenű városok sajátos életformáit, akkor inkább kontinensről, legalábbis az észak-amerikai Unióhoz hasonló nagy egységről kell beszélnünk. Nem lehet tehát csodálatos, ha ebben a széles skálájú változatosságban: e folyton forrongó és kialakulóban levő világban egészen új, Európában szokatlan jelenségekkel találkozunk, amilyen elsősorban a birodalmi fővárosnak, Berlinnek amerikai élete.

Hogy ezt megérthessük, ki kell indulnunk abból a disszonanciából, mely a német politikai élet gyászos folyásából árad ki az idegen szemlélő felé, s melyet már nem egyszer pszichológiai krízisnek is neveznek oly párizsi jóindulatú szemlélők, mint Jules Sauerwein, a párizsi boulevard-sajtónak egyik előkelősége. Hogy ez a pszichológiai krízis a világháború utáni németiség kül-, bel- és pártpolitikai arculatán mily eltolódásokat okozott, s hogy a politikai tableau mily mértékű átértékelésben részesült, — ez alkalommal vizsgálódásaink körén kívül esik. Kétségkívül legerősebb erőtényezője volt annak a folyamatnak, amely a politikai változásokra oly finoman rezonáló társadalompolitikai és kulturális élet megnyilvánulásait új keretek közé kényszerítette.

Minderre hamarosan reájön az az idegen, aki hosszú távoliét után tölt ismét huzamosabb időt Németországban, amely—ugyancsak Sauerwein szerint — a „túlméretezett szociális terheivel és drága technikai berendezéseivel“ könnyen meglepi azután azokat, akik nem kutatnak tovább a probléma gyökeréig, — nem igyekeznek megfejtetni e nagy disszonancia igazi okát, amely a változott viszonyok változott arányainak és talán egyéb külső tényezők behatásának is, logikus következménye. Nem késlekedünk kijelenteni, hogy nehéz ezt a német metamorfózist mint általánosított, „német“ jelenséget tekinteni, — a hetvenmilliós németiséget alkotó északi és déli németek egymástól szinte homlok-egyenest különböző, gondolkodásban, vérmérsékletben egymástól teljesen elütő lelki habitusa jóformán kizárja, hogy a legkisebb mértékben is általánosíthassunk. Itt csak a orosz-német és főleg a berlini

német jöhet tekintetbe. Poroszország a Birodalom többi állama között elfoglalt vezetőszerével, s a közel ötödfél milliós lakosságú világmetropolisz fantasztikus arányú fejlődésével amúgy is gondoskodtak róla, hogy a változott viszonyok új áramlatai elsősorban őket válasszák ki célpontul, az ő területeiken adjanak egymásnak találkozót. Csak természetes, hogy még Poroszországban belül is Berlin vált a főcélpontjává e törekvéseknek. Mint Amerikában, úgy itt is a nagyváros konglomerát népessége, az idegen bevándorlók minden új áramlathoz könnyen hozzá idomulni tudó kozmopolita serege hajlik a legszívesebben új gondolatok, új élettípus befogadására. Különösen akkor, ha ezek az áramlatok onnan fujdogálnak, ahonnan azok már a kezdősebesség pillanatában — valami egészen megfejthetetlen naivitás, helyesebben beteges hisztéria következtében — az esetek túlnyomó részében kétségbevonat tiszteletet igénylő „le a kalappal“ patina fémljelzésével indulnak útra. Mintha valami egészen sajátos — de hál. Istennek már múltófélben lévő — betegség ejtette volna lázba az öreg Európát e titokzatos eszmei rádió-aktivitás korszakában. És mintha a hetvenmilliós németiség külsőleg németnek néhol alig látszó fővárosa ragadta volna magához e kétesértékű szállítmány plaszirozásánál a vezető szerepet.

A Poroszországot, de főleg Berlin mindennapi életét tanulmányozó idegen megdöbbenésénél csupán meglepetése nagyobb. Kénytelen-kelletlen felismeri, hogy az „Óperenciántúli“ szörnyű legenda egyes rétegekre még mindig hatni tud, — még mindig be tud férközni a szinte erőitett nagyvárosi élet területére, hogy ott az ügyes reklámaparosok és a leginkább idegen származású „kultúr“-üzérek kényekedve szerint hozzájáruljon egy egész országgrész, egy egész országnak beillő világváros külső — és sok tekintetben belső arculatának elrajzolásához.

Az Atlanti-óceán kék szalagjáért folytatott nagy versengés, amely a német tudás és alkotó erő imponáló diadalával végződött, csak még jobban kimélyítette az eddigi kereteket. Az „Európa“ és „Bremen“ hajókolosszusok nemcsak földrajzi szempontból hozták közelebb egymáshoz a két világrészt, de az immár alig Ötnapos tengeri utazással azok sok egyéb szempontból is lényegesen közelebb kerültek egymáshoz. Az időbeli világrekord egy másik világrekordot is eredményezett, — a bálványozott Amerika lekopírozását, az ott még sületlenségükben is elfogadható elvek, gondolatok, módok és eszközök szolgálai utánzását. Hogy ez a sokszor fentartás nélküli, lázas amerikanizálódni akarás éppen a porosz-német fővárost ejtette legelsőnek rabul,—az cseppet sem lehet meglepő, ha tekintetbe vesszük a legnagyobbrészt szintén svéd-angolszás keverékből lett amerikai és a porosz fajta egymáshoz sok tekintetben rokon természetét. Ez a két hatalmas birodalom, a maga 120 és 70 millió lakosságával, már számbeli erejénél fogva is tudatában van rendkívüli elhivatásának. A nagyszabású teljesítmények, a nem mindennapi bravúros cselekedetek iránti fanatikus lelkesedés mindkét népnek közös vonása. Nem véletlen körülmény, hogy Lindbergh legelső nyugat-kelet irányú bravúrája éppen a német Köhl-Hühnefeld gépmadár legelső kelet-nyugat irányú bravúrja válaszolt, — vagy hogy

az arktikus vidékek amerikai hőseinek: Byrd kapitánynak ismét a német Graf Zeppelin küldött üdvözlését az északi sarkról és megint legelsőnek repült át Amerikába a méltóságteljes léghajó. A legutóbbi Tunney-Schmeling box-viadal is pompásan illeszkedik bele ebbe a Lindberg-Köhl-Byrd-Eckener sorozatba. És így tovább, jó ideig folytathatnék ezt a listát. Ha most még hozzá vesszük, hogy mindennek természet-szerű következményéül Németország amerikai idegenforgalma az utóbbi évek folyamán egészen fantasztikus mértékben fellendült és az amerikaiaknak mindig csalátekaszamba menő rajnai várak, a „lovely“ oberammergaui passziójátékok, a „divine“ Bayreuth és Wagner reminiscenciák, a „wonderful“ Reinhardt és Piscator látványosságai még ma, a kissé csendesebb dollár imperializmus korszakában is sok ezer amerikai csábítanak át az ó-világba Hamburgon és Brémán keresztül, — nem nehéz felismerni, hogy itt tényleg csaknem minden előfeltétele megvan annak, hogy az amerikai csomagolású árúk dumping piaca mindinkább ellepje Németországot.

Csak egy pillantást kell vetni az amerikai revü-irodalom németországi anyagára s a német folyóiratok és napilapok amerikai eseményekkel teli hasábjaira. Amerikai írók, tudósok, feltalálók, sportnagyságok, filmszínészek és színésznők sehol nem jutnak Európában oly tömjénező nyilvánossághoz, mint éppen Németországban. Az irodalmi Nobel-díj amerikai nyertese, — aki e díjat csak eszmei értelemben nyerte meg, mert felesége — a Svéd és Norvég Tudományos Akadémiák bizonyára elszömyülködő meglepetésére a díjat tőle tartásdíj címén perli — csakúgy körülrajongott bálványa a német olvasóközönségnek, mint az amerikaiak a „Nyugaton a helyzet változatlan“ szerzője. Egy rövid pillantás elég a legtöbb berlini könyvesbolt kirakatára, íme, a favorizált könyvek címei: „Broadway sensation“ (Roman aus der New-Yorker Theaterwelt), Fraccaroli: „American girls“, „Amerika schlägt England“, „Arbeiter in USA“, — és így tovább; csupa Amerikával, amerikai szenzációkkal és egyéb problémákkal foglalkozó munka. Melettük persze ott terpeszkednek a világháború utáni korszaknak már-már kibírhatalan mennyiségű emlékiratai és a legújabban felkapott „Der rote Napoleon“, Rasputin, Mayerling, Dreyfus és egyéb kínosan félművelt és megrendítően unalmas „szenzációk“. Mindezeket a Broadway vagy a Fifth Avenue előkelő könyvesboltjaiban is megtaláljuk. Ezek azok a témák, amelyeken az ó- és új-világ könyvpiarosai oly rendületlen kitartással rágsálnak immár több esztendeje, — miközben meg vannak győződve róla, hogy vállalkozásaikkal a műveltséget terjesztik. Ezek fölött a könyvek fölött látjuk kiírva: „Bücher die man kaufen soll!“ Ugyanezt a táblát olvashatjuk a newyorki és bostoni könyvkereskedések kirakataiban is; itt-ott egynéhány valóban értékes történelmi munkát is láthatunk, különösen az amerikai olvasó közönség előtt nagyon népszerű Ferenc József-i idők visszaemlékezéseit. (Coolidge volt elnök a „Cosmopolitan“ című színházi és mozi-újság hasábjain adta közre memoárjait). Ugyanez a kölcsönhatás vehető észre a német „Auslese“ című folyóirattal kapcsolatban is. Szinte teljes kópiája ez hasonló amerikai revükomplikációknak, amelyek szintén egyre sűrűbben emlékeznek meg a német folyóirat-irodalom Amerikát érdeklő tanul-

mányútról. Az amerikai „Graphic“ legújabbán külön Hindenburg számot adott ki. A német Idegenforgalmi Hivatal viszont csak úgy ontja az Amerikáról szóló propagandamunkákat.

Csaknem ugyanez a helyzet az ú. n. művészetek berkeiben is, a szórakozások megnyilvánulása terén. Berlin a háború, a forradalom, a pénzügyi összeomlás, a márkaelértéktelenedés, az infláció és a kényszeregyezségek szomorú korszakai után, — szinte sziszifuszi munkát fejt ki, hogy hallatlan anyagi áldozatok árán is, e téren Párizst háttérbe szorítsa. A színház-, mozi-szórakozási ipar centralizálva és szervezve van, mint az acél-, vagy a chemikáliák piaca. A „Stimmung“ biztosítása a fontos. A több mint 4,000.000 márka költséggel felépített „Cosmopolis“ helyiség, a Scala, Wintergarten, a „Titania“ és „Roxy“ mozik, a „Broadway“-kávéház 3—4000 ember befogadására alkalmas ormótlan körülményei, mik volnának egyebek, ha ismét néni amerikai kópiák? — a cél itt is az volt, valami „big“ dolgot, ha lehet „biggest“ szenzációs és egész éjjel vakító fényárban úszó világraszóló látványosságot teremteni! Az amerikai földalatti vasút mozgó-lépcsői, az amerikai élet összes amerikai trick-jeivel együtt éppen úgy csodálat tárgyai, mint a Kurfürstendamm mulatóiban, vagy a „Kempinski“ asztalain virító csópostá- és telefonkészülékek. És valamennyi között a Potsdamer Platz „biggest“ szenzációja, a „Haus-Vaterland“ kerek háza, 4000 ülőhellyel, benne különféle „nemzeti csodákkal“: cigányos magyar pusztával, bosporusi török kávéházzal, spanyol torreadoros korcsmával, afrikai tropikus sátorral, rajnai körképpel, grinzingi „Wiener Lokal“-lal, bajor alpesi faluval és végül nem minden tendencia nélkül: a texasi cow-boyok „Wild-West“ lebutájával! Ennél amerikaibb ízű tákolmánya alig van Európának. De felhőkarcolókban sincs már hiány. Már nemcsak Berlint lepik el, de a többi nagyvárosokban is található. A nemrég bezáródott drezdai egészségügyi világkiállításnak egyik legnagyobb szenzációja éppen egy ilyen karcsú, húszméteres torony volt, amely riválisával, a kiállítás építészeti látványosságát jelentő „Kugelhaus“-zal (hatalmas gömbformájú, hatemeletes épület) éppen úgy magára vonta a közfigyelmet, mint a több mint kétszáz, teljesen modern stílusban épített, simavonalú, lapostetejű kiállítási pavilon is. Az amerikai látogatóknak a szovjet-pavillon tetszett a legjobban, amelynek nem is annyira potemkin kirakatai, mint inkább teljesen érthetetlen és rendszertelen ábrázolási módszerei hatottak ijesztően. Az amerikaiak — miután az egész irka-firkából egy szót sem értettek — s mert a sok sületlenség újszerűségénél fogva („very interesting“) nekik szörnyen imponált, meg voltak győződve róla, hogy ez a világkiállítás legsikerültebb pavillonja.

A szovjet-pavillon ormótlanságához, különös módon, a különben konzervatív Bajorország kiállítása állott a legközelebb stílustalanság dolgában. Az ultramodern műépítészek bajorországi reprezentánsai — úgy látszik — minden ihletüket belelehelték ebbe a stílustalan falrengetegbe. Ez az egész épület nem volt egyéb ugyanis, mint sima falak rideg rengetege; lehetetlennél lehetetlenebb mázolmányokkal, közepén egy meteorszerű, rejtélyes rendeltetésű kősziklával. A statisztikai adatok — szovjet módra — magukra a csupasz falakra voltak

mázolva; sehol egy kép, tábla, vagy egyéb ábrázolat, amely három dimenziójú térhatásban szemléltette volna a bajorországi egészségvédelem és szociálpolitika eredményeit. Az emberi organizmus egyik legfontosabb életműködését: a helyes és okszerű táplálkozást is egy igen amerikai ízű, de felette elmés „kalória automata“ szemléltette. Ez a gép volt a pavillon-kiállítás búcsújáróhelye. Egy amerikai kétszersültgyáros azonnal meg akarta vásárolni. Potom százezer dollárt kínált érte. E német találmány használata valósággal forradalmi újítás-számba mehet. A lábhelyeken fehérén megjelölt részre csak reá kell állni, majd a magassági mércét megfelelő mértékig felcsavarni, utána a megfelelő kor-indexet egy másik csavarral beállítani, mire az elektromos árammal működő automatáról azonnal leolvasható az egészséges táplálkozás, közérzés és testsúlyt biztosító kalóriaszükséglet.

Elképzeltető, hogy az átlagos amerikaiak e német világkiállításokon mennyire otthon érzik magukat. A hivatalos német idegenforgalmi statisztika szerint 1930 májusában 14.000, majd júniusban húszezer amerikai fordult meg Németországban. Ez az ő főszezonjuk. Ekkor mindenfelé hallani elragadtatásuk kifejezésül a „perfectly marvellous“ és ehhez hasonló felkiáltásaikat. Pompásan érzik magukat Berlin éjjeli világában is. A még pénzes berliniekkel együtt valamennyien belemerülnek a mulatósba, a mámorba, csakhogy elfelejtsék a dollár és a márka szeszélyes rakoncátlankodásait. Minden színház, minden mozi tele van. Egy-egy néger „nagyság“ tánc- vagy ének-számaért letiporják egymást, hogy jegyekhez jussanak. Ugyanez a helyzet a football- és box-mecceken. Mintha egy kis darab Amerikát látna az ember a Spree partján. Nemcsak a közélet nagy problémáinál figyelhető meg mindez, de a magánéletben, a privát emberek kis problémáinál is. Pedig itt is jórészt mily rettenetes nyomor és pénztelenség trónol a reflektorfényben úszó amerikai világváros nagydobra ütött, zajos potemkin élete mögött?!

És mégis egyre tart ez a metamorfózis. Jórészt idegen elemek, bevándorolt jövevények, főleg oroszok, lengyel zsidók és délamerikai viharos ekzisztenciák viszik a vezető szerepet. Az oroszok között minden második ember vagy a cár főhadsegéde volt, vagy első gárdatiszt Nikolajevits nagyherceg udvarában. Már gyengébb kvalifikációval bír, ha valaki egyszerűen a cár kamarásának, vagy pláne közönséges gárdezredesnek adja ki magát. Az orosz hölgykolónia tagjai csaknem mind udvar- és palotahölgyek voltak, a címő és az egykori nagyhercegnők mellett. Ezekkel az orosz előkelőségekkel is úgy vagyunk azonban, mint Északamerika gazdag családjainak őseivel, akik csaknem kivétel nélkül mindnyájan a pilgrikek „Mayflower“ hajóján keltek át Britanniából az újvilágba. Ez a szegény Mayflower-gőzös a Titanic-nál, vagy a Lewiathan-nál is nagyobb kellett, hogy legyen.

De a mindennapi élet epizódyszerű megnyilvánulásainak területén is szinte se szeri se száma azoknak az alapjában véve lényegtelen apróságoknak, amelyeken keresztül azonban mégis fel-felcsillan egy-egy amerikai szikra, amely a porosz metropolist amerikai színekkel tarkítja. Berlin strandfürdője, a Wannsee (amely egyórányira fekszik Berlintől) teljesen az amerikai Atlantic City kópiája, még abban a

tekintetben is, hogy az emberek zuhogó esőben is strandolnak, ernyővel a kezükben, akár az amerikaiak. „Why not“, miért ne? ez a két szó minden amerikai keresztretjvényre feleletül szolgál. Éppen így a rucksackos családi weekendkirándulások se maradnak el, ha akár-hogy ömlenek is az ég csatornái. Az újságok apróhirdetési a használt Horch, Opel és Buick kocsikat már 2—300 márkáért kínálják eladásra, akárcsak az amerikai lapokban az 50 dolláros Ford-kocsikat. Ez is bizonyítja, hogy Berlin alapjában véve milyen szegény, mindenki szabadulni igyekszik a tőzsdei konjunktúra idején vásárolt kocsijaitól. Egyelőre azonban nem igen akad vásárló. A taxik számát is erősen redukálni kellett. Az átlagpolgár gyalog jár. A Potsdamer Platz — teljesen amerikai minta szerint lemásolt — közlekedési rendőr-tornyának azért így is elegendő munkája akad. A nagy forgalom közepett azonban, talán maguk a berliniek se veszik észre, hogy ez a tér a reklámhirdetésekkel futurista módon teleaggatott ormóttan tűzfalaival és aránylag alacsony öreg házaival egyik legcsúnyább pontjává lett a porosz fővárosnak.

Az üzleti életben is egyre jobban jelentkezik az amerikai leleményesség. A már említett színház-mozi tröszt hálózatán kívül hovatovább a kereskedelmi élet is hasonló befolyás alá kerül. Alig pár hónapja, hogy Berlin legrégebbi és legegységesebb üzleti negyedében, a Leipziger Strassén, ahol évtizedek óta mindig a berlini kereskedői élet patrícius cégei sorakoztak fel egymásmelleit üzleteikkel, — felütötte rikító piros cégtábláját Amerika 25 és 50 centes egységáruiról hírhedt nagy áruháza: a „Woolworth Co.“, amely a Leipziger Strasse és Markgrafen Strasse sarkán, sőt egy sereg fióküzlettel is, most már a berlini kereskedelmet is át akarja formálni az amerikaiaknak talán jó, de az európaiaknak nem megfelelő egységár-tömegek uniformizált rendszerére. A józanabb berlini lapok és kereskedelmi körök hónapokon át valóságos csatát vívtak e térhódítás engedélyezése ellen, de hiába, — a berlini magisztrátus végül is nem emelt kifogást a „Woolworth Comp.“ letelepülése ellen. Pedig ennek a letelepülésnek egyszer még szomorú következményei is lehetnek. Mert bár az európai vásárló valamivel nagyobb igényű, mintsem hogy minden esetben megelégedjék az elébe tett automataáruval, — könnyen meglehet, hogy a szegényebb néposztály éppen az olcsó árak csábításának nem tud majd ellentállni és rövidesen elpártol a százesztendő szolid cégektől, amelyek így az amerikai invázió következtében betehetik majd maguk mögött az ajtót. Félő, hogy ez az áramlat nem fog Berlinnél vagy Németországnál megállni és hovatovább keletebbre is elérkezik. Talán nem céltalan már jó előre felhívni az illetékesek figyelmét arra, hogy az amerikai reklámozás és cégfelírások iránt már szintén igen fogékony magyarországi kereskedő-gondolkodás ne engedje magát tévútra vezetetni a szép és hangzatos jelszavaktól. Ehelyütt elég reámutatni a nagy tömegükben kívánatosnak egyáltalán nem mondható legújabb budapesti automata buffét-kre, vagy a sok idegennevű cégtáblára, mint „Atlantis-kávéház“, „Lafayette-áruház“ vagy „Capitol mozgó“, — miért nem „Kolozsvár-kávéház“, miért nem „Pozsony-áruház“ és miért nem „Kassa-mozgó“?

Egyetlen vigasztaló tudat ebben az elamerikánizálódásban, hogy Berlin azért így is gondoskodik oly materiáról, amely a probléma nap-sugaras részleteit is megvilágítja. Világvárosi és birodalmi székvárosi helyzeténél fogva Berlin sokszor színhelye exotikus fejedelmek látogatásának. Az elmúlt nyári hónapok alatt Feishal, Irak királya és Rass Taffari, Abesszínia régens hercege (ma már császára) jártak Berlinben. Az az ártatlan kedvesség, mosolygós érdeklődés és olykor-olykor maliciózus kritizálás, amellyel és ahogyan Németország és Berlin az ily eseményeket letárgyalja, utolérhetetlen germán specialitás. Így még csak Amerika tud ünnepelni és kíváncsiskodni a milliárdszámra szétépett newyorki telefonkönyvek papírszeleteivel behintett Broadway-n keresztül. De sokkal demokratikusabb dolgokban is megnyilvánul ez az amerikai velleitás. Amikor a legutóbbi választási hadjárat alatt a birodalmi kormány megtiltotta az uniformisos alakulatok felvonulását, — a kommunisták az elmúlt augusztus rekkenő hőségében, úszó ruhában vonultak végig az Unter den Lindenen. Az öreg Brandenburger Thor nyilván nem igen látott ilyen felvonulást sokat, a régi császári időkben. A birodalmi „Schupo“ (a rendőrség) azonban tehetetlen volt velük szemben, mert az úszóruha uniformisnak talán még sem nevezhető. Éppen ilyen — megint kissé amerikai ízű — epizód volt, amikor a nagy kánikulában a Briiniqg-kormány a kancellári palota árnyas kertjében, kabát nélkül, ingben, hűsítő italok mellett tartotta minisztertanácsát. Nehéz észre nem venni az ily apróságokban is az amerikai „Why not?“ (miért nem?) mottó berlini térfoglalását.

Vagy nem amerikai velleítésra vall az is, ahogy például az egész sajtó Jack Diamont chikagói betörő- király ismeretes nyári látogatását kezelte? Úgy fogadták ezt a többszörös rablógyilkost, mint valami ünnepelt primadonnát, — a gyengébb nem valósággal rajongó extázisba esett miatta, a lapok, hasábokon keresztül foglalkoztak eseménydús életével, arcképét az üzletek kirakataiban lehetett látni. Akárcsak Amerikában, amikor egy golf-, vagy base-ball játékos megkapja a maga nyolc-tíz hasábját, ugyanannyi fényképpel. Nem lehet vitás, hogy a tömegpszichózis annyira hatalmába keríti néha a világváros lakosságát, hogy sokszor már nem tud disztinquirálni. Ha amerikai box-championról, Metropolitan! operaénekesről, chikagói Big Bill Thomson-ról, vagy Jack Diamont-ról, vagy végül Hearst-ról, a Franciaországból kiutasított amerikai ujságfejedelemtől van szó, Berlin egyformán tapsol Amerikának. Ez utóbbi esetében is érdekes volt megfigyelni a berlini és általában a német közönség fenntartás nélküli, Amerika iránti abszolút szimpátiáját; a lapok a legfeltűnőbb helyen közölték Hearst valóban gyilkosán multságos nyilatkozatát, amely szerint — minthogy őt a francia kormány államérdekből kiutasítja — szükségét érezte a következőket kijelenteni: „Nem tudom magamra vállalni azt a roppant felelősséget, hogy a nagy francia nemzetet, amelyet Amerika egyszer a háború alatt már megmentett a végpusztulástól, itt-tartózkodásommal most a végveszély örvényébe taszítsam, és éppen ezért elutazásommal másodsor is megmentem Franciaországot az enyészettől.“ Hearst nyilatkozatából Berlin kabaréi és újságjai hetekig éltek. Népszerűsége egyre növekszik Németországban, amely-

nek ő is hasonlóképpen őszinte barátja. Hogy egy-egy ilyen amerikai újságírófejedelemmel való jóviszony is mennyire szorosabbá tudja fűzni két nép egymáshoz való viszonyát, azt nem szükséges különösebben hangsúlyozni. A Berlinben legelterjedtebb Hearst-lapok természetesen szintén hozzájárulnak e nagy Babel lassú elamerikanizálódásához, amelyről legutóbb egy szellemes, spanyol újságíró is megállapította, hogy: „A berlini élet teljesen szabad, sőt szabados, akár csak Amerikában; az egykori katonai monarchia altiszti szelleme végleg eltűnt. Kedélyes mulató város, de inkább Közép-Európa fővárosa, mintsem egy kimondott német város. London és Párizs az éjjeli Berlinnel szemben gyászoló koldusok, Berlin inkább Barcelona és Madrid világához hasonlítható.“

A spanyol kritikusnak sok tekintetben igaza lehet, csak abban nem, hogy kritikáiban általánosít. Mert ami Németországban amerikai hatás és túlméretezett luxus, az legnagyobb részben csak Poroszországban, helyesebben csak Berlinben található fel és itt sem egész általánosságban. Ami pedig az amerikanizálódás személyeit illeti, itt inkább nem németekkel, mint bennszülött németekkel állunk szemben.

Egy dolog azonban bizonyos; hogy ha egy német város képes lesz New-York dicsőségét megirigyelni — úgy ez csak Berlin lehet. A többi német nagy városnak mindnek megvan a maga háziszentje. Münchené: a művészet, Hamburgé: a külkereskedelmi hajózás, Majna melletti Frankfurté: a nemzetközi bankvilág és pénzpiac, Lipszée: a vásárok és könyvkiadás, Drezdái: a világkiállítások, Heidelbergé, Jénái, Bonné, Kölné: az egyetemeik és így tovább. Egyedül Berlin az a fórum, ahol még Amerika számára is jut hely, amellet, hogy persze továbbra is a német tudománynak, technikának, szellemnek és munkának legnagyobb központja.

CZAKÓ ISTVÁN

A NATURALIZMUS MINT VILÁGNÉZET

KORUNK nemcsak gazdaságában, hanem lelkében is a betegség tüneteit mutatja. Teljes erővel dúl benne a világnézetek harca, aminek eredménye a lelki zűrzavar és a célok anarchiája. Bizonyos, hogy ez a kor a maga világnézetét még nem találta meg, s a harmóniától messzebb van, mint valaha. Bajaink nagy részének forrása az a naturalista világnézet, amely a mi életünkben érte el a krízisét. Az egész újkoron át érett, de pathológikussá a XX. század elején vált. Mikor most itt a lényegét röviden le akarjuk írni, nem teszünk egyebet, mint mikor az orvos leír egy betegséget. Az orvosságát még nem tudja, de nem is tudhatja, míg magát a bajt létokában nem ismeri. Mi korunk lelki betegségének: a naturalisztikus világnézetnek a mibenlétét vázoljuk fel, anélkül, hogy most az orvosságát keressük; de ha valószínűnek látszik, hogy a bajt az ellentétével kell gyógyítani, akkor ilyen orvosság gyanánt az idealizmus világnézete kínálkozik. Csakugyan így van-e ez, vagy sem, ezt most nem kutatjuk: nézzük magát a kórokozó mérget.

A NATURALIZMUS névvel azt a világnézetet óhajtjuk jelölni, mely a világegészet és minden dolog magyarázó végső elvét a természetben látja. Ily értelemben véve a természet értékfogalom, hiszen azt a totalitást, azt a keretet tölti be a maga tartalmával, amit világnak szoktunk mondani. S ezt a fogalmat ilyen alakjában legteljesebben az újkori kultúrának köszönhetjük. Eredetileg a természet (v. ö. „teremni“ igével!) sem jelentett egyebet, mint a görög φύσις, vagy a latin natura, azaz: a fejlődő, alakuló szubsztanciát. Csakhogy míg ezek fölött ott szerepelt a nem-változó, alakító elv is, addig a modern „természet“ mindinkább elégséges lón önmagának, a teljes hiánytalan egészet testesítette meg, az egyetlen szubsztanciális valóságot. Az antik gondolatban a φύσις nem jelentette az egész kozmoszt (κοσμός), a világ időtlen rendjét; s a középkori keresztyénség „teremtett világa“ (natura creata, — naturata) csak része volt az egész valóságnak. A herakleitosi s utána még oly sokszor szereplő Logosz, a „világtörvény“ — mondhatnánk, — és a keresztyén gondolatban szereplő „isteniakarat“ mintegy kívülről lép be a formálásra váró világba, a természet fölött lebeg, de a modern világ, a „természet“ formáló elve benne van magában a természetben. Vele mozog, vele alakul. A mi természettudományunk még természettörvények állandóságában is kételkedik. A világegészet mi nem tudjuk kívülről vett hatásból megérteni, nekünk ez az egész önmagából érhető; a világfolyamat önmagából fakadó alakulás, a spon-tán változások sorozata. Az „Egész“ fogalma kizárja, hogy rajta túl

lehesen még valami, ami hathatna rá, s így a világ mozgató elve sem lehet a világon hívül. Azért szól szívünk mélyéhez Goethe, minden modern gondolat eme csodás erejű képviselője, mikor így ír:

„Was war ein Gott, der nur von aussen stiesse,
Im Kreis das All am Finger laufen Hesse!
Ihm ziemt 's, die Welt im Innern zu bewegen,
Natur in Sich, Sich in Natur zu legen,
So dass, was in Ihm lebt und webt und ist,
Nie Seine Kraf nie Seinen Geist vermisst.“

Nem túlzás tehát, ha azt állítjuk, hogy az antik és a keresztyén világfelfogás a világegészet bizonyos élesen tagolt dualista, a modern pedig monista formában képzei el. Ez a monista tendenciájú világnézet alkotja meg a természet végső szintetikus fogalmát és azonosítja azt a világgal. Ez a naturalista világnézet alapköve.

Hogy mennyire igyekszik ez a naturalizmus megszabadulni mindazoktól a fogalmaktól, amelyeket a dualista világnézettől örökölt, arra egész tudományunk fejlődése bizonyoságként szolgálhat. A régi fogalmak szemünk láttára Öltének új jelentést — a naturalizmus irányában. Nem akarok itt egyébre, csak az anyag és erő ősi fogalompárjára hivatkozni. E két valóságot, bár a tapasztalatban mindig együtt jelentkeztek, sohasem igyekezett a régi tudomány egybeolvasztani. A kettő különvalósága, mint a mozgató és a mozgott dualizmusa, magától értetődő volt. S korunkban azt látjuk, hogy a W. Ostwald hirdette, széles körökben nagy elterjedésnek örvendett, energetikus világképben megszűnik az erő és az anyag kettőssége: mindegyik az egy energiának különböző megnyilvánulása. Nem lényegükben, csak tüneményükben térnek el egymástól. Ostwald filozófiája egyúttal megcáfolja azt a nézetet, mintha a naturalista világnézet feltétlenül materialista metafizikát követelne. A világfolyamat magyarázatában még a szellem gondolatát is megtűri, de csak monisztikusan.

A VILÁG tehát a naturalizmus szerint immanens örök folyamat, a változás kimeríthetetlen sora. E folyamat mozgatója pedig magában a világ testében rejlik; benne forr, s miatta az egész világ örök feszültség, a jelen igazán a kirobbanni kész jövő. Ha képet akarunk adni magunknak e világfolyamat működéséről, akkor csak a géphez hasonlíthatjuk, s a természettörvényekben a világmechanizmus formuláit kell látnunk. Minden kérlelheterden és érzéketlen, vak törvényszerűség szerint történik. Akarva-akaratlan minden valóság feltűnik és ismét le-tűnik e világ színpadán, mikor ideje elkövetkezik. Nincs a naturalizmus keretébe kevésbé illő fogalom, mint a transzcendencia és a szabadság, mert itt csupa immanendával és determinizmussal találkozunk.

Hiú sóvárgásnak tartja a naturalista a hitet, mely e világon túl remél még egy jobb hazát. A bölcsőtől a koporsóig megtett út minden. Születés és halál a két állandó határ, amely között van az élet. Ezért, mind Madách Luciferje mondja, ki legtöbbször meglepő tömören tudja megszólaltatni a naturalista világnézetet:

Minden mi él, az egyenlő soká él,
A százados fa, s az egynapos rovar.

Eszmél, örül, szeret és elbukik,
 Midőn napszámát és vágyait betölté.
 Nem az idő halad: mi változunk,
 Egy század, egy nap szinte egyre megy.

(III. szín).

Az a cinizmus, mely sokszor oly bántó módon terpeszkedik a modern közéleten, ebből a világmechanizmus gondolatát hirdető naturalista világnézetből fakad. Miatta mondotta a német birodalmi gyűlésen egy képviselő: „Az eget mi átengedjük az angyaloknak és a verebeknek.“ Ezt az eiübert még az sem érdekli, ameddig szemével ellát; az ő világa addig tart, ameddig a kezével elér. A naturalizmuson át lesz az emberből csakugyan Madách szánandó eszkimója, a korcs szörnyeteg, kinek szíve kihalt, világa megszűkült és elhomályosodott. Az ő temetője kapujára illik az a felirat, mely a berlini atheista-temető bejáratán hivalkodik:

Macht hier das Leben gut und schön,
 Kein Jenseits gibt's, kein Wiedersehn.

A TERMÉSZETNEK ez az abszolút fogalma a térnek és a térbeli valóságnak előtérbe jutásából fakadt. A görögök még nem ismerték a mi tér- és időfogalmainkat, ők a teret vagy a semminek, vagy a dolgok tartalmazó edényének tekintették; az időt pedig mint a „mozgás számát“ (αριθμός κινήσεως) a változással egyszerre keletkezettnek és elmúlónak tartották. Mindegyik határok közé szorult: a „semmi“ megszűnt, a „valami“, a „létező“ küszöbén, s az idő a változás végeztével.

A középkori világvélemény is csak így mutathatta azt a tagoltságot, melynek művészi kifejezését a Divina Comoedia tárja eléünk, s így várhatta Szent Ágoston a világfolyamat végét, az utolsó ítéletet, melynek nyomában az örök állandóság időtlen rendje következik.

De az újkor meghozza a térnek, mint a valóságok végtelen, rendező formájának gondolatát, s vele a világegyetem is végtelen lesz. Giordano Bruno zengi e gondolat mámoros dithirambusát, s örömmel vállalja érte a vértanúhalált. A világ mintegy atomokként naprendszerek végtelen sokaságából épül föl, s elvész benne az abszolút alul és fölül, a szélső és középső értelme. Minden megjelölés viszonylagos, relatív értéket nyer. Gondolkodásunkon a funkció eszméje lesz uralkodóvá. Az abszolútum helyét a reláció, a transzcendensét az immanens foglalja el. A végtelen világon túl, rajta kívül igazán értelmetlenség volna valamit keresnünk.

A modern gondolkodás annyira ehhez a végtelen, térbeli valósághoz igazodik, hogy az időt is ennek a kategóriái közé szorítja. Az időfogalomban a tér függvényét keresi: Minkowski és Einstein óta mint a tér negyedik dimenziójáról szokás róla beszélni.

HA AZ EGÉSZ VILÁG a végtelen teret betöltő valósággal azonos, ebből messzeható következmények származnak. Az ember értékelő állásfoglalását ez a meggyőződés a legnagyobb mértékben befolyásolja. Az ismeretben a tapasztalat jogai nyomulnak előtérbe a

tiszta gondolkodással szemben, mert a térbeli valóság az érzékeken át tudatosul számunkra. Az eleve megállapítható, tisztán elméleti érték-rangsor eltűnik. A létezés nem jelenti többé a tökéletesedést: önmaga lesz a maga céljává. Létezni annyi, mint a térben megmaradni. S ha van a létező lényben valami törekvés, az nem lehet más, minthogy vágyik a maga léteit minél teljesebben megtartani.

Ez más szóval annyit jelent, hogy a naturalizmus szemében a létezés egyúttal értékesség is, mert öncélja a létnek. Minden valóság értékes, mert van.

Ámde minden valóság egyed, individuum, amennyiben más valóságoktól el van határolva, s a térnek egy bizonyos meghatározott részét tölti be. E helyen ugyanazon időben más valóság nem lehet; szerepét a világfolyamat összefüggésében más nem veheti át. Az individuum fontossága a maga helyén való egyetlenségén és pótolhatatlanságán nyugszik. Íme az „egyéni jogok“ gondolatának és követelményeinek alappillére!

A tért betöltő anyag atómközből, a társadalom egyénekből, ember-atómközből áll, melynek mindnek megvan a maga joga a létehez, mert itt szerep vár rá, s nélküle nem volna teljes az egész világ. Ami van, semmi sem fölösleges. Viszont léteiben egyik létező sem ér többet, mint a másik: a világ gépezetében a kicsiny csavar és a nagy lendítőkerék egyformán szükséges.

Gondoljuk végig ezt a gondolatot minden részletében és megkapjuk az egyenlősítő tendenciájú demokrácia minden eszméjét. Tehát ez is a naturalista világnézet édes gyermeke.

És AZ EMBER? Milyen sorsa lesz ebben a csupa-valóság-világban?

Az ember is része a természetnek. Nincs benne semmi, ami nem a természet „terméke“ volna. „Mensch als Natur“, mondaná Kant, ez a naturalizmus. Bele van dobva ebbe a nagy világkohóba, s az élete abban merül ki, hogy küzd a létért, hol a többi emberekkel, hol meg az egész környező ellenséges természettel. Léte minden pillanatát fájdalmas harccal és erőfeszítéssel kell meghódítania. S ami legszomorúbb, e küzdelemben az ember smite csak önmagára számíthat, segítségre csak ott talál, ahol tőle viszont segítséget várnak.

A naturalista ethika tehát, amely az embert az életért viaskodó egyénnek fogja föl, nem is lehet más, mint egoista. A legfőbb jó énemnek, ennek az élő valóságnak fenntartása. S meddig terjed az én? Nem testem felszíne jelzi a határát, mert ezek a sejthetárok sem különbek, mint amelyek szervezetem belsejében vannak. Az énem addig tart, ameddig a valóságot magaménak tudom, ameddig ura vagyok környezetemnek. A lakásom bútorai, a vagyonom, sőt a családom is csak egy része az énemnek. Az élet növekedés, kiterjeszkedés, hódítás. Az egyén úgy tartja fenn magát, hogy hatalmába veszi, magához hasonítja a környező valóságot. Ami az énem körébe jut, mindaz eszköz lesz ennek, hogy általa fenntartsa a maga létét. Nincs más kívánatos cél az ember számára, mint a hatalom. Az élet maga sem akar egyebet. Egész lényege „a hatalom akarása“, a „Wille zur Macht..“, mint Nietzsche

mondotta. A boldogság a diadal mámora, s a szomorúság a leveretés keserősége. Az igazság a valóság; az, ami a lét, t. i. a hatalom akarása és a tévedés a hatalom elhajtása, megtagadása. A szerelem illúzió, de gyönyörű illúzió], mert a lét önmagát akarja benne. A házasság biológiai és gazdasági szükségesség, s csupán ezért „szent“ a naturalista világnézet előtt. De ha funkcióját más intézmény is épp oly jól vagy még jobban teljesíti, hajlandó e „szent“ intézményt azonnal sutba hajítani.

Pompásan foglalja össze ezt a naturalista etikát Barrés „Kitépott szárnyak“ c. regényének egyik hőse, mikor így szól: „Mindnyájunkra nézve föltétlenül szükséges, hogy életben maradjunk. Ez az a „kötelesség“ — de hagyjuk ezt a kétértelmű és elavult kifejezést! — ez az az ösztön, amit a természet olt belénk és ez az, amire példát ad nekünk minden és mindenki: ásvány, növény, állat, úgy viselkedik, mintha az ő fennmaradása volna az egész világ életének egyetlen célja, mintha a többiek valamennyien csak eszközök volnának. Élni, mások rovására, minden úton-módon, — ez a természet tanítása. A „testvériség“ ez üres és hazug szó helyébe „élődsiséget“ kell tenni... Ha ezt a formulát át-visszük az erkölcsstan területére, megsemmisítjük a rossz fogalmát. Nem az a probléma, hogy megváltoztassuk a küzdelem állapotát, amelyet nem lehet módosítani, mert hiszen éppen ez a világ alaptörvénye, hanem az, hogy ezentúl ne tekintjük rossznak.“

Ez a naturalista ember nem befelé, de teljesen kifelé fog élni. Egész léte a külső világ felé fordul és az életet „alkalmak“ sorozatának tekinti. Életét veszti, aki az alkalom üstökét kezéből kiengedi. Tetteiben nem állandó erkölcsi elv, hanem a pillanat érdeke irányítja. Nem moralista, hanem politikus, aki a jelen helyzetet a lehető legelőnyösebben szeretné kizsákmányolni a maga javára. Bismarckból a naturalizmus szólt így Kantról: „Kanton nem tudtam keresztülrágni magamat. Amit ő az erkölcsiségről mond, kivált a kategorikus imperatívuszról, az nagyon szép; de én legszívesebben az imperatívusz érzelmek nélkül szeretek élni, s egyáltalában sohasem éltem alapelvek szerint. Ha cselekednem kellett, sohase kérdeztem magamtól: műyen elvek szerint fogok most cselekedni? — hanem neki fogtam és megtettem, amit jónak gondoltam. Sokszor szememre vetették, hogy nincsenek elveim. Ha elvek szerint kellett volna élnem, úgy láttam volna magamat, mintha egy keskeny erdei ösvényen kellett volna keresztülmennem egy hosszú bottal a számban.“¹

A NATURALIZMUS szemüvegén át a társadalmat érdeklő összefűzött emberek sokaságának, egyénatómok organizmusának látjuk, melyet a biológia kategóriáiba szorított szociológia van hivatva helyesen magyarázni. A társasközösség tömegével emelkedik az egyén fölé, s a tömeg nyers erejét jelenti az egyéni erőfeszítéssel szemben. De e tömegnek — mint Hobbes „társadalmi szerződés“-elmélete tanítja — csak a józan önzés útján adta át magát az egyén. Ha nincsenek oly egyének, akik belátják, hogy a lét nagyobb biztosságát jelenti a tömegorganizáció, a társadalmi szervezkedés, mint az egyéni bellum

¹ Poschinger: Tischgespräche II. 170.

omnium contra omnes, akkor nincs társadalom se. A társadalom feltétele az egyén önkéntes lemondása, de ennek fejében a maga »éjét embertársai tömegének erejével növeli meg.

A társadalom élete is küzdelem, akárcsak az egyéné. Csakhogy most már nem az egyén küzd egyén ellen, hanem a szervezett tömeg egy más szervezett tömeg ellen. E küzdelem folyamata a világtörténet, melynek hőse a naturalizmus szerint sohasem az egyén, hanem a tömeg. A nagy emberek, a „hősök“ története helyett a naturalizmus a kollektív-történet követelményét hangoztatja.

A társadalom ilyenét felfogásából táplálkozik a szocializmus, mely a történetet osztályharcok sorozatának tekinti. A marxi dogmáknak ez a magja. Marx a naturalizmus fogalmi körébe írta át a hegeli idealizmus történeti dinamikáját. Az eszmék feszültsége és az ellentéteken át haladó feloldása helyett a társadalmi valóság osztályellentéteit veszi alapul a történeti materializmus és ezek feloldásaként várja a jövőt. Csakhogy a naturalizmus nem akar a történet folyamában célt ismerni; itt is a valóság kauzális mechanikája irányítja az eseményeket. Az osztályellentét gazdasági, vagyoni, s így végső fokon hatalmi ellentétet jelent, tehát ez a küzdelem is a lét harca a hataloméért.

A történet legjobb esetben az emberi ösztönök mechanikájával érthető meg, ha ugyan az ember nemcsak passzív, de aktív hőse is ennek a folyamatnak. S ahogy az anyag mechanikáját Galilei alkotta meg, az ösztönök mechanikáját Machiavelli tárta föl előttünk. A történet tehát a machiavellizmus igazi illusztrációja. Irányítója csak az lehet, aki az emberek önző ösztöneit úgy tudja egymás dien felvonultatni, mint a jó sakkozó a sakfigurákat.

Az államban, e legmagasabb társadalmi szervezetben, szintén nem lát egyebet a naturalizmus, mint a hatalmi organizmust, mely nem is lehet meg elnyomók és elnyomottak nélkül, s ezért lényege szerint mindig osztályállam. Legfeljebb aszerint különbözik, hogy hány főből áU a hatalmat gyakorló osztály. Ennek a gondolatnak gyermeke az az államelmélet is, mely ma sokfelé hívőkre talál; az állam nagy üzem, melynek hivatása a termelés és a fogyasztás szabályozása, mint a szocialisták szeretik hirdetni. A hatalom persze itt is csak egyik fél kezében van. Szemben állnak egymással u. i. a termelők és az elosztók, akiknek érdekei nem lesznek sohasem teljesen azonosak. A küzdelem tehát itt is folytatódik, s ennek csak az emberiség megsemmisülése vetne véget.

A NATURALIZMUS TEHETETLENSÉGE és meddősége akkor tűnik ki legvilágosabban, ha a lélekről kell szólnia. Sehogysem illik a rendszerébe, ezért egyszerűen letagadja.

Olyan valóságot kellene benne látnia, amely tulajdonságaival átörné a kauzális mechanizmus korlátait: immateriálisnak és szabadnak kellene tartania, ami pedig képtelenség annak, aki csak az érzék-szervein át tudja felfogni a valóságot.

Alig van tanulságosabb látvány, mint annak a vergődésnek a szemlélete, amellyel a naturalisták megkísérlik, hogy a tudat minden jelenségét, s általában az egész lelki életet mint az anyagi valóság függvé-

nyét mutassák be. Megpróbálják, hogy az idegrezdületből vagy az inger tudatosulásából, az érzetből mint valami atomból építsék fel a lelki élet tarka, változatos palotáját, persze elég kétes eredménnyel. De törekvéseikre legjellemzőbb az ú. n. epiphaenomenizmus elmélete. E szerint a tudat nem volna több, mint az idegek fiziológiai változásainak kísérője, az anyag foszforeszkálása. Azt állítja ez az elmélet, hogy az ember viselkedésének egyetlen oka idegrendszerünk materiális állapota. „Tudatos automaták“ vagyunk, mint Huxley mondotta, akik azt hisszük, azért megyünk színházba, mert ott gyönyörűséget keresünk, vagy azért utasítjuk bizományosunkat valami tőzsdei műveletre, mert nyereséget remélünk. Tévedés, — mondják ez elmélet hívei — ez a számítás nincs hatással cselekedeteinkre. Idegeink gépezete mindent megmagyaráz. Ugyanezen mechanikai okok lökésére elmennénk a színházba akkor is, ha nem tudnánk, hogy odamegyünk, s földadnánk a bizományosnak szóló sürgönyt, ha mit se tudnánk a börzei műveletekről.

Mily értelmetlenséggé válik így a lelkétől megfosztott ember! Wüliam James csakugyan jól látja ez elmélet következményeit. „Ha tökéletesen ismernénk — úgymond — Shakespeare idegrendszerét, s hozzá még azokat a körülményeket, amelyek között élt ez az idegrendszer, meg tudnók érteni, hogy keze, életének egy bizonyos szakában, miért rótt tele néhány ív papírost azokkal a szakgatott fekete sorokkal, melyeket rövidség okáért a Hamlet kéziratának mondhatunk. Megértenők minden törlésének, javításának az okát anélkül, hogy egyetlen gondolat létezését is ismernők Shakespeare szellemében. Hasonló módon megírhatnék annak a mintegy száz kilogramm albuminoid anyagnak az életrajzát, akit Luther Mártonnak neveznek, anélkül, hogy föltennők, hogy ez valaha érzelmekre is képes volt.“

S ha még oly képtelenségnek látszanék is, az elmélet híve minden ellenvetést elhárít azzal, hogy az ember is része a természetnek, azaz annak a világnak, ahol minden jelenség mozgás és e mozgás oka egy megelőző mozgás. A szikra, mely kéményből hull, a sötétben bevilágítja a lokomotív útját, s ha ennek is volna tudata, azt hihetné, hogy az utat e szikra világánál találja meg. Pedig mennyire nem volna igaza! Aztán meg rámutatna arra a sok tényre, amik mind azt bizonyítják, hogy a lelki élet a testi élettől függő viszonyban van: a fejre mért ütés, agyvérömlés stb. megszünteti az öntudatot. Némely anyag élvezete fokozza az érzékenységet, másoké eltompítja. Hogyne tagadhatná ennél fogva a naturalizmus a természet egyöntetű valóságától különböző, s a természettörvények fölé emelkedő lélek létezését? Ha tehát a tapasztalat azt mutatja, hogy van egy sajátos tüneménycsoport, amelyet összefoglaló néven lelki életnek nevezhetünk, ezt nem szabad valami lelki szubstancia hatásaként magyaráznunk, hanem a már ismert valóságok és a tapasztalat nyújtotta természettörvények érvényességét kell itt is keresnünk. Az ismeretlen valóságot lényegében nem szabad másfélének gondolnunk, mint amilyen az ismert valóság. A naturalista monizmus csak a hatások sokféleségét hajlandó elfogadni, de nem a valóságét.

Ennek az elméletnek a területén mozog a történelmi materializ-

mus is, mikor a gondolatot nem tekinti önálló ható oknak az események folyamatában, hanem csak a materiális, gazdasági erők reflexét keresi bennük. Minden elmélet ideológia, „Überbau“, felépítmény, ami csillog, kápráztat, de súlya és következménye nincs. A történet mozgatója nem az „eszme“, hanem az a gazdasági valóság, melynek az eszme a külső, önmagaszötte takarója.

A VALLÁSBAN A NATURALIZMUS szintén a természet egyik termékét keresi. Eredetét az ismeretlen jövőtől való félelemben és az ember gyöngeségének érzetében látja. Arról a hitről, mely a nagy apostol szavai szerint azoknak a dolgoknak a reménysége, amiket nem látunk, — nincs valami nagy véleménye. Ha a vallást mégis meg akarja tartani az emberi társadalomban, azt csakis hasznossága miatt teszi. A vallás a pusztító ösztönök legjobb megfűezője, a társadalmi rendnek egyik biztosító szelepe.

Az istenségről való képzelei is ennek megfelelő szinten mozognak. Ő a leghatalmasabb és leggazdagabb úr, az emberre oly fontos javak szuverén birtokosa, s minden jó adója. Az embernek hozzá való viszonyát legszívesebben a *do ut des* szerződéses kölcsönösségeként fogná fel, mint ezt a történelem oly sok esetben tanúsítja is. Amint az embernek emberhez, úgy az embernek istenhez való kapcsolatát se tudja másképpen elképzelni, mint ilyen kétoldali érdekszövetségnek. Csak egy lépés kell, hogy az ember kétségeket támasszon e durva felfogás ellen, s akkor a „rideg ész“ nem lát többé egyebet, mint a pusztá érdekét, mely eldönti az emberek sorsát. Az élet nem lesz más, mint a hatalom után való izgalmas hajszá, s az ember leborulva imádja a Pénzt, a hatalom eme szimbólumát. Így vezet a naturalizmus a kihalt hiten át az aranyborjú imádatához, a „mammonizmus“-hoz.

De a naturalista világnézet hívei közt is voltak mindig olyan emberek, akik meg nem szűnő csodálattal tekintettek a világfolyamatra, s e roppant változás a fenséges nagyszerű érzelmét váltotta ki belőlük. A rideg ész nem tudta elhallgattatni keblükben a szív szavát. Megadták magukat a kérlelhetetlennek, nem lázadtak föl, beleilleszkedtek a világfolyamatba. Pascal mondja valahol, hogy az ember nagyobb, mint a világegyetem, mert a világegyetem elpusztíthatja az embert, de mit se tud erről. Az ember pedig tud az elpusztításáról, s ezzel a tudattal fölébe emelkedik a világegyetemnek. A naturalizmus keretében is találkozunk ilyen tudatos lelkekkel, akik azonban még ezzel a tudattal sem akarják magukat kiragadni a természetből. Passzív, lemondó lények ezek, akik inkább szemlélődni, mint cselekedni akarnak a világban, s az ő csodálkozó elragadtatásuk vallása a — pantheizmus.

A naturalizmus és pantheizmus rokonsága kétségtelen. Akár azért, mert a természetet *causa sui*-nak és végtelen, egyetlen valóságnak tekinti, akár azért, mert istenben látja minden javak szuverén birtokosát, melyek mintegy belőle áradnak a világra, mindkét esetből isten és a valóság egész azonosságát, egybeesését kell tanítania. Ez pedig a pantheizmus lejtője, amelyen nehéz a megállás egész a miszticizmusig, mely minden valóságban mintegy tükörből az istenség

ábrázatát szemléli. De ez már a „megtérés“ után következik be, amely egy más világnézetbe ragadja át a hívőt. A naturalista pantheizmusa megelégszik azzal, hogy isteníti a világfolyamat szükségességét és a Sorsban keresi a mindenség urát. Ez az a hatalom, melyet mintegy kívülről jövőnek érez magával szemben, s akárcsak Marcus Aurelius, benne keresi a világfolyamat egyetlen ακίνητον, változatlan mozzanatát és éppen ezért válik szemében ez az „örök formula“ (Taine) magává az istenséggé.

MINT MINDEN ÉRTÉK, a szép is meglehetősen kiszorul a naturalista világnézetből. Helyét a „hasznos“ foglalja el, mely a széppel ellentétes és az igaz, mint a valóságos hű ábrázolása. A naturalista műalkotás nem szép, de valószerű akar lenni.

S ahogy a naturalizmus ily ellensége a szépségnek, azon is csodálkozhatunk. A szépség mozdulatlan, a természet örök változás; az nyugalom, ez mozgás; az harmónia, ez harc. Még a zene legjobban megfér a naturalizmus keretében, mint a változó hangok művészete, de érdekes, hogy a naturalistát ebben sem a változatlan rend, a harmónia kapja meg. Az ú. n. futurista zene egyenesen a diszharmónia zenéje.

A naturalizmus szépsége a — luxus, az anyag fényűzése, mely nem formáival, hanem drágaságával hat és kápráztat. Ikertestvére a test ápolása a lélek hátrányára, az a sportizmus és komfortizmus (v. ö. Sombart: Helden u. Händler), mely Angliából és Amerikából árasztja el a világot.

Nincs az a művészet, melyre rá ne nyomná a világnézet is a maga bélyegét. Például a szobrászatban, ebben a sajátosan „mozdulatlan“ művészetben a naturalizmus a mozgást akarja kifejezni (Rodin); a festészetben a fény természetes változásait a szabad természetben (Monet). A görög és a régi rokoko, meg a biedermeier-tánc a mozgás mérséklésével akarta műremekké formálni a táncost. A mai naturalista táncban ez a szándék már nem szerepel; ügyes tornászat, mámoros, féktelen mozgás vagy a testi érintkezésre nyújtott raffinált alkalom az egész.

A NATURALIZMUS „IGAZSÁGA“ a valóságnak megfelelő gondolat vagy tétel. Mivel így egy reláció rejlik benne, mely a megismerő alany és a megismert tárgy között áll fenn, alapfeltétele az alany és a tárgy érintkezése, s ez: a tapasztalat. Tehát a tapasztalat az ismeret forrása.

A tapasztalat állandó elemeinek rendszerezése a tudomány. S ahogy a tapasztalat végtelen, éppúgy végtelen a tudomány kutató és rendszerező munkája is. Hogy mi a természet, mi a valóság, azt az embernek a tudomány van hivatva megmondani. Ezért teszi meg a naturalizmus a tudományt az emberi élet tájékoztatójává, ha a világban keresi a helyét. A racionális, matematikai természettudomány magát a természetet reprezentálja, s ezért a legmagasabb értékelést nyeri az emberi kultúra világában. De a tudomány is olyan fogalom, mint a természet: egysége individuumok sokaságát, a szaktudományok rendszerét jelenti.

Tudomány és filozófia egy gyökérből nőttek, mégis van közöttük különbség. Amaz sohse kész, tudatosan végtelen, mint a tárgy, amelyet kutat; ez lezártságra törekszik, s racionális és irracionális elemeket egyesít egy hatalmas szintézisben. A naturalizmus már ezért sem rokonszenvezhet a filozófiával; erőszakosságot érez benne és irracionális részében fogalmi költészetet lát. Világképében a filozófia is kénytelen a tudomány formáit felölni, s mi marad akkor tárggyául, ha az egész valóságra a tudomány tart jogot? Semmi más, mint magának a tapasztalatnak, a tudásnak az elemzése. Ezért ismeretkritika lesz a filozófiából. A metafizikáról le kell mondanía. Így lőtt létre az antik naturalizmus ébresztése nyomán a stoikus logika és az újkorban a kanti „Kritik der reinen Vernunft“.

De éppen Kant példája mutatja, hogy a filozófia nem érheti be ezzel a szereppel. Az ő antinomikus gondolkodása — melyet nem tudott megszüntetni — nem egyéb, mint a naturalizmus és az ideáizmus, a monizmus és a dualizmus, a tudomány és a filozófia küzdelme. A tiszta ész antinómiáinak ez a forrása. Kant az anyagi világ magyarázatában elfogadja a naturalizmust, elfogadja ennek empirizmusát is. De kimutatni igyekszik egyrészt ennek a helyes értelmét, másrészt jogos határait. S mivel látja, hogy a naturalizmus a cselekvő életet, az aktív valót a maga kauzális mechanikájával sohasem tudja megértetni, megírja a másik két Kritikát is.

Mert a naturalizmus csakugyan amoralizmust jelent: nincs etikája. Mivel mindent előzményeiből ért meg, a jövő iránt közömbös vagy pesszimista. Neque ridere, neque lugere, sex! intelligere, — nem ítél: se nem nevet, se nem sír, de mindent megért a maga szükségességében. S ha minden, ami van, nem is lehet más, mint az, ami, — akkor nem kell az etika. Tout comprendre c'est tout pardonner — ez a naturalizmus álláspontja a világgal szemben. Az ő szemében még az ember-alkotta kultúra is a természet szükségszerű terméke. Ez is természet, csak hogy az emberi szükségletekhez formált természet, azért van benne mindennek csak relatív értelme. A naturalista kultúra nem élhet relativizmus nélkül. S éppen ezen kell tönkremenennie, akár csak az antik szofisztikának.

NAGY JÓZSEF

A VEGYI HÁBORÚ ES AZ AEROKÉMIAI HARC

A VEGYI háború, vagy mint általában nevezik, a gázháború gondolata nem újkeletű. Már a történelemelőtti idők vadásza is friss galyak és nedves fűcsomók meggyújtásával igyekezett a vadat rejtekhelyéből kifüstölni, a színes földrészek primitív népei pedig ma is tűzgyújtással és a keletkezett füsttel tartják távol a ragadozó állatokat tanyahelyeiktől. Ezt a módszert alkalmazták a spártaiak a Kr. e. 431—404. évi peloponnesusi háborúban, amikor kénnel és szurokkal itatott fáklyákat gyújtottak Baelium és Plataea védőrségének kifüstölésére, így bánt el a gyarmati háborúk során Pelissier francia tábornok Ouled-Ria kabil lakosságával.¹ Az ókor hadjárataiban általában használt „görögtűz“ sem volt más, mint a gázharc kezdetleges formája. A múlt század folyamán az 1855. évi krími hadjáratban az angol lord Dundonald admirális kéndioxiddal töltött bombák használatát ajánlotta Szebasztopol ostromához, de ajánlatát Palmerston elvetette, ugyanígy vetette el a német hadvezetőség az 1870—71. évi porosz-francia háborúban egy gyógyszerésznek veratrinnal töltött gránátok alkalmazására vonatkozó tervét. Az 1904—5. évi orosz-japán háborúban ismételten megállapították gázgránátok használatát és Buchanan szentpétervári angol nagykövet egy jelentése szerint² 1910-ben egy diákzavargás alkalmával az oroszok mérges gázokat alkalmaztak a zendülők megfékezésére.

A gáz alkalmazásának lehetőségével már a világháborút megelőző 1899. évi hágai békekongresszus és az 1907. évi békekonferencia is számolt, de míg az előbbi határozványainak 23. cikkelyében csak általában tiltotta el mérgek és mérgezett fegyverek használatát („d’employer du poison ou armes empoisonnées“), az utóbbi—már határozottan gázhatásra számítva — csak oly lövedékek használatát engedi meg, amelyeknek repeszhatása felülmúlja a mérgezőhatást.

A vüágháborút megelőző években a párizsi rendőrfőnökség kísérletezett gáz használatával és 1912-ben a hírhedt Bonnot-féle apacsbandát bromecetesterrel (halogénezett savak csoportjából) töltött gázbombákkal kábítják el és fegyverzik le. A francia hadvezetőség e példa hatására 26 mm-es és 19 cm³ bromecetestert tartalmazó gázpuskagránátot készítettett, amelyből 1914-ben 30.000 db. került a harc-téren alkalmazásba, majd gáz-kézigránátokat is készítettek, 1915 február havában pedig kiadták a gázfegyverek használatára vonatkozó

¹ La France Militaire: La Guerre des Gaz. 1922. évf.

² Buchanan: Meine Mission in Russland. Verlag für Kulturpolitik. 1926.

szabályzatot is. A központi hatalmaknak eddig az időpontig semmiféle gázfegyverük nem volt.

A mámei csata után az arcvonalak megmerevedtek, a küzdő csapatok erős, a brizáns (repsztó) hatású lövedékeknek ellentálló föld- és betonfedezékekbe húzódtak, és fellépett a lövészerhiány is. Ez a két körülmény egy olyan rombolószér bevezetésére készítette a harcoló feleket, amely a fedezékek elrombolása nélkül is veszélyezteti az ellenséges csapatokat, és amely pótolni képes a brizáns lövedékekhez szükséges robbanóanyagokat. Ez a rombolószér a gáz volt.

1915 április 22-én délután, az ypemi szakaszon Bixschoote és Langemarck között egy nehéz, sárgás, átláthatatlan felhő hömpölygött a német állásokból a franciák felé. 6000 gázpalack — az egész ipari készlet fele — és 24.000 újonnan készült speciális palack ontotta magából a haláltokozó klórgázt és egy egész gyarmati hadosztályt, 15.000 embert mérgezett meg, kik közül 5000 meghalt. Ezzel a támadással — melyhez a fejlett német vegyi ipar és a német vegyészeti nagy mesterei, Ostvald, Nemst és Haber szolgáltatták a fegyvert — kezdődött a modém értelemből vett gázháború és egyidejűleg megindultak a gázvédelemre vonatkozó kísérletek is.

A Vegyi háború rombolóeszköze, a „hard gáz“, mely elnevezés alatt olyan vegyi anyag értendő, amely az emberi szervezetbe jutva, ott élettani elváltozásokat, rombolásokat okoz. Ez a harci gáz nem mindig gáz halmazállapotú anyag, hanem többnyire „füst“ vagy „köd“. A világháború végéig egy amerikai összeállítás szerint kb. 65-féle gázvegyületet használtak fel, melyeknek alapanyaga többnyire azonos volt: klór, jód, bróm, dán csoportok stb. A gázok élettani hatása különböző: mérgező, fojtó, ingerlő és maró lehet; a leghírhedtebb háborús gáz, a lost (franciáknál yperit, angoloknál mustárgáz néven ismerték) még a lábbelin, ruházaton is áthatolt és nehezen gyógyuló égési sebeket okozott. A gázok — fajsúlyuk a levegőnél nehezebb lévén — a földhöz közel terjengenek, a növényzethez hozzátapadnak (adsorptio), a vízhez, vizes talajhoz vonzódnak (absorptio). Illanékony-ságuk különböző, egyes fajtaik napokig is ott terjengenek a talaj fölött.

A gázt a világháborúban, az állásharc jellegének megfelelőleg, a kedvező szélre bízva palackokból fűjták az ellenség felé; ma kizárólag gázlövedékeket használnak. Ezeket vagy a tüzérség lövi (gázgránátok) vagy repülőök dobják (gázbombák), esetleg külön gázvetők hajtják az ellenségre. Számolhatunk ezenkívül a gáznak repülőgépről való permetezésével is. A gáznak mint rombolószemek az előnye a repeszhatású lövedékekkel szemben az, hogy míg a repeszhatású lövedéknek mechanikai hatása van, amit a lövedék robbanótöltete fejt ki, addig a gáznak a hatása élettani. Ha a hatást növelni akarjuk, a repeszhatású lövedék-nél növelni kell a robbanótöltet mennyiségét is, azaz a lövedék súlyát. Ezzel együtt a fegyvert (löveget) is nagyobbítani kell, aminek határt szab az a körülmény, hogy végtelen nagy, monstruózus fegyverek harcászati lag nem használhatók. A gázlövedék romboló hatását a gáz kémiai energiája fejt ki, aminek növeléséhez nem szükséges a fegyvert is nagyobbítani, a hatás fokozásához elegendő a gázkoncentráció növe-

lése, esetleg hatásosabb, mérgezőbb vegyület alkalmazása. A gázlővedék veszélyeztetett területe nagyobb, mint a repeszhatású lövedéké és ezen a területen belül mindenki veszélyeztetve van, a repeszhatású lövedéknél csak az, akit a korlátolt számú repeszdarabok valamelyike eltalál. A repeszhatású lövedék csak a robbanás pillanatában sebez, a gáz órákig, sőt egyes fajok alkalmazásánál napokig is ott terjeng a találat helyén és veszélyeztet minden áthaladót. A gáz taktikai céljának eléréséhez nem szükséges az sem, hogy az ellenséget megsebesítse, elegendő, ha azt gázvédőeszközeinek felvételére kényszeríti, ami harctevékenységeinek kifejtésében akadályozza, sőt teljesen meg is gátolja, ezt pedig egy egyszerű könnyfakasztó vagy izgató vegyület alkalmazásával is elérhetjük. A gáz legfőbb veszedelme azonban abban rejlik, hogy a gázfajták változtatásánál a védelem soha nincs biztonságban, mert egy új vegyület bevezetése esetén a régi gázálcok esetleg hatástalanok.

A gázhatás elleni védelem, a gázvédelem a gáz harc fejlődésével egyidejűleg fejlődött. Eleinte az egész gázfelhő hatástalanításával, tűzgyújtással, ventillációval kísérleteztek (általános gázvédelem), később az egyes embert szerelték fel gázvédő eszközzel (egyéni gázvédelem). Ezeknek kétféle fajtája ismeretes. Az egyik, a bányavédelemben is használatos készülék, önmaga állítja elő a belégzéshez szükséges friss levegőt (Draeger-féle készülék, auxiliator, pneumatogen stb.), aminek a hátránya az, hogy oxigénkészlete hamar kimerül (abszolút gázvédelem). A másik, a világszerte általánosan használt készülék pedig szűrőbetétje által fizikailag és kémiailag megszűri a gázzal fertőzött levegőt és az így nyert tiszta levegőt lélegzi be az ember (relatív gázvédelem). Ez a készülék a „gázálc“, amely csekély súlya miatt harcászatiilag a legalkalmasabb gázvédő eszköz.

A harctéri gázvédelemnek legfontosabb eszköze a megbízható gázfigyelő és jelentő szolgálat és a csapatok gázfegyelme. A korszerű hadseregekben kiterjedt meteorológiai szolgálat nyújt a repülés, a gáz harc és gázvédelem céljaira, a légköri viszonyokra vonatkozólag adatokat.

A repülés lehetővé tette a romboló hatásnak eddig ismeretlen nagyságú, egész országok területét felölelő távolságokra való kifejtését. A hátszágok politikai, ipari, katonai központjai ellen irányítható, gáz-támadásokkal kombinált repülő-támadások, az „aerokémiai harc“, mint a jövő háborújának legfélelmetesebb lehetőségei, valamint ezeknek elhárítása egyaránt foglalkoztatják a szakértőket és a nagyközönséget. Az általános vélemény, gyakran a napisajtó kétes értékű adatszolgáltatásai által támogatva, felesleges és túlzott aggodalommal gondol az ilyen támadások esélyeire, túlértékelve azok erejét, jelentőségét és hatását.

Igaz, hogy ma, az Óceán átrepülésének korszakában, a repülő akciórádiusza mérhetetlenül megnövekedett, és az is igaz, hogy ma már egyes korszerű gépek 1—3000 kg-os bombákat képesek ledobni, hogy a gáz alkalmazása hatásaiban kiszámíthatatlan, de az anyag teljesítőképségének véges volta határt szab minden fantasztikus és túlzott elképzelésnek. Számszerű adatokkal kimutatható, hogy egy négyzet-

méter területnek embermagasságig való elgázosításához tíz gramm gázra van szükség a leghatásosabb lost anyagból, Berlin 800 km² területének elgázosításához tehát 4000 olyan bombavető repülőgépre van szükség, melynek mindegyike két tonna súlyú bombát visz, melyeknek fele gázzal van töltve, a másik fele pedig brizáns és gyújtóbomba.¹ Ha tekintetbe vesszük, hogy bombavetésre a repülőgépeknek csak egy bizonyos része van berendezve — a franciáknál jelenleg az összerő 25%-a — és hogy a hadjárat megkezdésekor ezeknek számtalan más stratégiai feladataik lesznek (vasutak, utak, pályaudvarok, gyülekezőhelyek stb. bombázása) és ezek között elsőrendű fontossággal fog bírni az ellenfél légi központjainak a felkeresése, kiszámíthatjuk, hogy a háterszág egyes pontjainak bombázására az összerőnek csak egy aránylagosan csekély hányada fog maradni. Hoz az erő pedig nem lesz képes olyan arányú rombolást vagy elgázosítást végrehajtani, hogy nagy-kiterjedésű célokat, városokat, gyártelepeket tökéletesen elpusztítson. A legutóbbi adatok szerint² Franciaország 2274, Anglia (anyaország) 1334, Olaszország 1440, Oroszország 1200, az Amerikai Egyesült Államok 3100, Szerbia 750, Csehország 750 és Románia 250 korszerű légijárművel rendelkezik, ezeknek pedig legjobb esetben egynegyede része alkalmas bombavetésre, továbbá egy többirányú háború eshetőségeivel is számolva, könnyen megállapítható, hogy a rendelkezésre álló gépek jelenlegi száma meg sem közelíti az ilyen nagy területek elárasztásához szükséges mennyiséget. A légitámadások okozta kár tehát nem annyira annak anyagi rombolásaiban, mint inkább morális és munkamegbénító hatásában nyilvánul meg. Rumpf német mérnök szakértő adatai szerint 1918-ban a Saar-vidék ipara az entente repülő-támadásai miatt hárommillió munkaórát veszített.³

A légitámadásoknál a gázbombákon kívül brizáns- és gyújtóbombákkal is számolnunk kell, ami a védelmet megnehezíti, mert míg a brizánsbomba ellen csak földalatti fedezékek nyújtanak védelmet, addig a gáz éppen ezeket a mély helyeket keresi, a gyújtóbombák pedig, különösen a vízzel nem oltható ún. n. elektronbombák, tűzveszedelmet okoznak. Mik lehetnek tehát a védelem biztosítékai?

A repülőgépről való bombavetés a számtalan befolyásoló tényező miatt igen bizonytalan. A repülőgép sebességének a vetés pillanatában való téves megállapításánál már öt méter tévedés (18 km/óra) 4000 méteres magasság esetén a földön 150 méternyi hibát jelent, a légnyomás változása esetén a magasságmérésnél öt milliméteres légnyomáskülönbség pedig már 50 méter hibát okoz.⁴ A légvédelmi tüzeszközök tüze miatt magasabb légrétegekbe kényszerített gépről való vetés bizonytalansága pedig fokozott mérvben növekszik. A háterszágnak lég- és gázvédelme elsősorban egy gyorsan és megbízhatóan működő, figyelő és összekötő eszközökkel jól felszerelt figyelő és jelentő szolgálatot kíván. Ennek a határon felállított figyelő őrsök és légvédelmi központok, vala-

¹ Rudolf Hanslian: Der chemische Krieg. E. S. Mittler u. Sohn. Berlin, 1927.

² Wissen und Wehr. 1929. évf. 2. füzet.

³ Rumpf: Gasschutz. E. S. Mittler u. Sohn. Berlin, 1925.

⁴ Voigt Ruscheweyh: Der Luftschutz in einem modernen Staate. Deutsche Wehr. 1929. évf. 40. füzet.

mintáz egyes helységeken és ipari telepeken felállított figyelő őrségek a szervei. Hogy a figyelés és jelentés gyors végrehajtása mennyire fontos, azt az alábbi számítás igazolja. Ha tekintetbe vesszük, hogy pl. Bécs az északi határtól 60 km-re fekszik és egy repülő a mai viszonyok mellett 25 km-t körülbelül hat perc alatt repül át, akkor, ha csak egy percet számítunk a határmenti őrsök „légiriadó“ jelének távbeszélőn való közvetítésére, úgy a lakosság teljes biztonságba való helyezésére mindössze 10 perc marad. A lakosság légi- és gáztámadás esetén való magatartása pontosan szabályozandó, házcsoportonként gáz- és bombamentes fedezékek volnának létesítendőek és a lehetőség szerint mindenkit gázálarccal kellene ellátni. Moszkvában, Leningradban és Charokvban az oroszok már építettek földalatti, bombaálló és gázmentesíthető mozikat, a lengyelek Posenben rendezték be az első ilyen óvóhelyet,¹ és hasonló tervvel foglalkoznak az angolok is. Gázálarccokkal eddig csak Orosz- és Franciaországban látták el a veszélyeztetett vidék polgári lakosságát.

A megvédendő helyek az aktív légvédelem eszközeivel veendőek körül (beépített légvédelmi ágyúk, gépágyúk, géppuskák, fényszórók stb.), különösen fontos helyek közelébe légijárművek leküzdésére alkalmas vadászrepülőek is telepítendőek. London légvédelmét például két légvédelmi dandár látja el,² melynek mindegyike két légvédelmi tüzérosztályból (a 3 üteg a 8 ágyú) és egy fényszórózászlóaljából (a 3 század a 24 fényszóró) áll.

A polgári lakosság légi- és gázvédelme az egyes államokban különböző fokon áll, és általában véve mindenütt magánegyesületek igyekeznek ezen a téren az államot tehermentesíteni. Eddig az oroszok tették a legtöbb gyakorlati lépést e téren: a lakosság légi- és gázvédelmével egy „Oso-aviocchim“ nevű külön szervezet foglalkozik, amely 1928 június 2-án tartotta Leningradban az első légitámadási gyakorlatot a polgári lakosság bevonásával,³ majd Kiev, Odessza lakosságát támadták meg ártalmatlan, könnyfakasztó gázzal. A lengyelek 1921-ben egy gázvédelmi ligát alakítottak, mely az állandó tudományos kísérletek mellett a polgári lakosság gázvédelmét is szervezi, gázvédelmi oktatókat nevel, előadásokat tart és propagandanyomtatványokat terjeszt. 1927-ben Varsóban rendezték az első propagandahetet, amikor a közönségnek látványosságszerűen mutatták be a légi- és gázvédelmet. 1928 október 31-én Posenben a Sapieha-téren tartott gázvédelmi előadás közben a gyanútlan közönség közé ártalmatlan gázzal töltött kézi-gránátokat dobáltak — egyidejűleg két támadást színlelő repülőszázad jelent meg a város fölött —, hogy a lakosság a gázveszélyről a valóságot megközelítő képet nyerjen.⁴ Ezeket a gyakorlatokat a múlt év folyamán több városban megismételték.

Minden vasútigazgatóság területén a ligának egy gázvédelmi oktatója működik, aki egy külön erre a célra berendezett és felszerelt vasúti kocsiban sorra járja a helységeket és a vasúti személyzet, rendőrség,

¹ Czas. 1928 november 17. száma.

² Bulletin Beige des Sciences Militaires. 1927 májusi száma.

³ Izvesztija. 1928 szeptember 16. száma.

⁴ Illustrowany Kurjer Codzienny. 1928 november 1. száma.

tűzoltóság, gyárak személyzete stb. részére légi- és gázvédelmi előadásokat tart.¹

Csehországban a Masaryk-liga néven ismert szövetség szervezi a polgári lakosság légi- és gázvédelmét. Franciaországban a belügyminisztérium egy külön szolgálati kiadványa (Instructions ministérielles concernant la protection individuelle contre les bombardements aériens etc.) szabályozza a polgári lakosság légi- és gázvédelmét és úgy itt, mint Angliában, nagy súlyt helyeznek a polgári lakosságnak az iskolák és felolvasások útján való felvilágosítására.

Az elmúlt két évben már majdnem minden katonailag számottevő állam rendezett lég- és gázvédelmi gyakorlatot a lakosság részvételével. 1930 július 29-én a franciák Lyon-, Dijon- és Orleansban próbálták ki a lég- és gázvédelmi rendszabályokat. A rendőrséget, tűzoltóságot, postát és távírdát, kórházakat és az összes közintézményeket felriasztották és a nap folyamán két ízben, 15 és 19 órakor intéztek légitámadást a város ellen. A polgári lakosságot a gyakorlatvezető Serigny tábornok előzetesen falragaszokon figyelmeztette és hangoztatta, hogy hasonló gyakorlatokat már Londonban és Kómában is tartottak. Csehországban augusztus hóban tartották az első légi gyakorlatot Prerau, Olmütz, Hohenmaut, Pardubitz és Königsgrätz körzetében, amelyen a polgári lakosság is résztvett. A próbatámadást éjjel intézték a kiszemelt város ellen és a világítás eloltását, valamint a lakosságnak a búvóhelyekre való rejtőzését a rendőrség, tűzoltóság és sportegyletek ellenőrizték.

A jövő feladatai e téren: a központok decentralizálása, a városok, ipartelepek, tervszerű, szétszórt építése, gyárak, erőközpontok, pályaudvarok földalatti telepítése, a várostól távolabb megtévesztő fényberendezések felszerelése, melyeket éjjel ki kell világítani és a várost el kell sötétíteni, amennyiben ezeket a városok építési rendszere megengedi. Mint ahogy a középkor városépítkezése, vízmenti, magaslaton való telepítésük, bástyáik, falaik a városok védelmezhetőségéhez idomult, úgy fog a modern város képe előreláthatólag a várható légitámadások szerint alakulni.

A hátszág védelmének előreláthatólag egyik legjelentősebb eszköze lesz a megvédendő helyeknek légitámadás esetén való mesterséges elködösítése. Az ebben az irányban folytatott kísérletek között a legjelentősebb az 1929 május 27-én Kelet-Poroszországban tartott gyakorlat: a friedlandi vízierőközpontot 1000 liter kődanyaggal (klórszulfonsav) 34 percnyi időtartamra sikerült elködösíteni és ily módon a repülők elől elrejtetni. Az elködösítést a berlini Total-Gesellschaft által gyártott olyan készülékekkel hajtották végre, amelyek egy csekély átalakítással tűzoltóeszköznek is használhatók.

A városok esetleges evakuálása — különösen nagyobb gócpontoknál — a gazdasági és ipari élet teljes megbénulását jelentené.

A gázháború a köztudatban mint a hadviselés legbrutálisabb, legborzalmasabb módja ismeretes. Ez a hiedelem nem felel meg a valóságnak, mert a háborús veszteségi statisztika szerint éppen a gáznak a legkedvezőbb az arányszáma. Az amerikaiak például a hivatalos vesz-

¹ Polska Zachodnia 1927 szeptember 12. száma.

teségi kimutatások szerint¹ a világháborúban 258.138 sebesültet vesztek és míg ezek közül csak 70.552 volt gázsebesült, kik közül 1441 pusztult el, tehát mindössze 2%, addig az egyéb fegyverek által megsebesített 187.586 ember közül 46.519 halt meg, azaz 24.8%. Az angolok gázsebesültjei közül 3.35%, a németeknél 3%, a franciáknál 4.2% pusztult el, míg az egyéb fegyverek sebesültjei 28—35%-ig veszttek el, nem is szólva arról, hogy a megmaradtak közül mennyi rokkant maradt, míg a gáznak rokkantjai nincsenek.

A világháború után a gáz alkalmazása ellen erős mozgalmak indultak meg. A németeknek a versaillesi szerződés 171. cikkelye, nekünk pedig a trianoni szerződés 119. cikkelye eltiltja a gáz használatát. A győztesek azonban egymás között is biztonságban akarván lenni a gáz használata felől, az 1922 február 6-án aláírt washingtoni leszerelési jegyzőkönyv 5. cikkelyében az Egyesült Államok, Anglia, Japán és Olaszország megegyeznek, hogy gázháborúra nem készülnek, amely egyezményt Franciaország csak feltételesen írt alá. Az 1925 május havában tartott genfi leszerelési konferencia pedig kimondta a gázháború teljes tilalmát. Ezen szerződések ellenére az egyes államok természetesen folytatják a gázháborúra való előkészületeiket és azzal a jövőben is számolni kell.

A hátszágok polgári lakossága légi- és gázvédelmének nemzetközi szabályozása céljából a Vörös Kereszt Nemzetközi Bizottság 1928 január havában Brüsszelben meghívott szakértőkkel egyetemben tanulmányozta a kérdést és elhatároztak, hogy amely államban e célra külön szervezet nincsen, ott a Vörös Kereszt fogja a lakosság légi- és gázvédelmének ügyét a kezébe venni. A Vörös Kereszt 1929 július i-ével pályázatot hirdetett a legveszedelmesebb harci gáz, a lost reagensnek előállítására. A feltételek szerint a reagensnek már 0.07 mg. lost jelenlétét egy liter levegőben is jeleznie kell és az alkalmazásához szükséges készüléknek olcsónak és nagy tömegben ipari úton előállíthatónak kell lennie. A pályázat határideje 1930 december 31-e és a legjobb reagens előállítója 10.000 svájci frank jutalmat kap.

Nálunk csak ez év augusztusában történt az első társadalmi megmozdulás a polgári lakosság lég- és gázvédelmének megszervezésére. A kezdeményező lépést a Nemzeti Munkavédelem tette meg, amely intézmény országszerte előadásokat tart az aerokémiai háborúról, amint már 1930 február—áprilisában a Szabad Lyceum műszaki osztálya is tartott Budapesten az aerokémiai harcról felvüágosító előadásokat. Mindez persze csak a legelső lépés.

NEMES ERDŐS LÁSZLÓ

¹ Farrow: Gas Warfare. Published by Dutton & Co. New-York.

A HÁBORÚUTÁNI OLASZ DRÁMA

HA végigtekintünk Olaszország utolsó két évtizedének irodalmi panorámáján, azonnal szemünkbe ötlük az a tátongó szakadék, amely művészi felfogásban a mai nemzedéket a háborúelőtti nemzedéktől elválasztja. Nincs közöttük leszármazási viszony, nincs rokonsági kapocs, csak összekoccanás, merev elzárkozottság, áthidalhatatlan ellentét. Megváltoztak a politikai, társadalmi és etikai ideálok, melyek mint óriási világítótornyok vezették és irányították az emberiséget a háború előtt. És az irodalom, amely mindig hű tükre kora lelkiségének, természetesen megfelelően reagált ezekre a változásokra. Míg az előző nemzedék féltve őrizte és ápogatta lelkében az élet racionális eszményképét és meghajolt egy örök Jog és Igazság előtt, melyhez az egyén vágyai, törekvései és hajlamai alkalmazkodtak, addig a mai nemzedék tehernek érzi a megállapodottság nyugalmat, intenzív életre szomjazik, fékezhetetlen nagyravágyással és nekilendüléssel új eszmék megvalósítására tör és részt akar venni a teremtés nagy munkájában.

A tegnap és ma emberének lelki struktúrája közti különbség meghatározza a modern olasz irodalmat. Tizenöt évvel ezelőtt a naturalizmust imádták mint legfőbb törvényt: az írók feladatuknak tartották, hogy térben és időben gyökeret vert hagyományokat és szokásokat tolmácsoljanak, az élet és a társadalmi milió lelkiismeretes megfigyelésével és tanulmányozásával igazi emberi dokumentumokat gyűjtsenek össze.

De a háború éveiben és a háború utáni időkben a naturalizmus által megteremtett egyensúly felborult. Zajos és forradalmi iskolák keletkeztek, amelyek a képzelet szabad érvényesülését tűzték ki maguknak programul és bevezették az irodalomba — költészetbe, regénybe, drámába egyaránt — az irrealitás, sőt a lehetetlenség addig kikutatlan világának keresését, a fantasztikum és a földöntúli iránti ízlést. A háború utáni új irodalom — az irracionális irodalma.

Az olasz drámai irodalomnak legérdekesebb és legkülönösebb háborús terméke az az irány vagy iskola, amelyet „groteszk színház” névre kereszteltek. Alapítója Luigi Chiarelli, aki a háború második évében írta meg egészen újszerű „A maszk és az arc” című drámáját, amely azonban csak a háború befejezése után került színre a római Argentína színházban és újszerűségével akkora sikert aratott, hogy Róma után mindjárt a milánói Olimpiában és egymásután Olaszország minden nagyobb városában is előadták. Tovább folytatta aztán diadalmas útját a külföldi nagy színpadokon: Párizsban, Londonban, Bécsben.

A rendes, megszokott drámáktól eltérő tartalma és formája miatt, Chiarelli nem merte színművét egy hagyományos elnevezéssel sem ellátni és ezért úgy hirdette, mint „groteszk“-et, természetesen nem is sejtve, hogy ezzel első mintáját alkotta meg egy olyan színmű-iránynak, amely a háború utáni Olaszországnak legtartósabb és legjellemzőbb iskolájává lesz.

A drámának, amely akkora port vert fel, rövid meséje a következő:

Egy féltékeny, de saját férfi-tekintélyére sokat adó férj egyre azt hangoztatta barátai és ismerősei előtt, hogyha feleségének hűtlenségéről meggyőződ-nék, irgalmatlanul megölné őt is, meg a csábítót is. Egyszer azonban, hogy-hogy nem, feleségét hűtlenségen éri. A csábítónak sikerül elmenekülnie, úgy-hogy fel sem ismerheti és így marad szemben egymással a férj és a feleség. Most tehát be kellene következnie a drámának, de... nem történik semmi: a megcsalt férj, aki mindenki előtt az erőszakos, bosszúálló, vérszomjas ember maszkjában mutatkozott, a valóságban nem tud embert ölni. A feleségével történt kimagyarázkodásból azt következteti, hogy az asszony hűtlensége csak pillanatnyi eltévelyedés következménye; úgy érzi, hogy kölcsönös szerelmük túl fogja élni ezt a krízist, hogy ők még talán boldogok is lehetnek együtt és — szívében már megbocsát. De, hogy tekintélyét feleségével szemben is meg-óvja, egyelőre elküldi, titokban elutaztatja őt.

Eddig tulajdonképpen a színmű a hagyományos dráma keretein belül mozog, sőt itt be is fejeződhetnék: egyszerű naturalista, szellemesen ironikus színmű, amelyet akár egy múlt századvegi drámaíró is írhatott volna, talán csak a befejezést eszelte volna ki kissé nyárspolgáriasabban: talán kiderült volna, hogy az egész bonyodalom csak félreértésen alapult és hogy az asszony nem is követett el hűtlenséget.

De Chiarelli úgy érezte, hogy ilyen befejezéssel a férj jellembeli adottsága nincs teljesen kiaknázva és az utolsó következtetéseket is le akarta vonni. Folytatta tehát a drámát és amit hozzáfűzött, az teszi azt groteszkké.

A férjnek számolnia kell a világgal, a közvéleménnyel, amely az esetről könnyen tudomást szerezhet: a világ, a közvélemény pedig elvárja tőle, hogy hű maradjon ahhoz a maszkhoz, amely alatt ismerte, — elvárja tehát tőle a gyilkolást. Ezért az asszony elutazása után rögtön jelentkezik a rendőrségnél és bejelenti, hogy feleségét a tóba dobta. Megindul ellene az eljárás, az esküdt-szék azonban felmenti. Később az asszony titokban hazatér és a férj vissza-fogadja és megbocsátja neki pillanatnyi eltévelyedését: csakhogy most aztán igazán számolnia kellene az igazságszolgáltatással, amelyet félrevezetett. Két-ségbeesetten panaszodik: „Előbb, amikor öltem, felmentettek; most, mert nem öltem, el fognak ítélni!“ Végül aztán Chiarelli belefűzi a drámába a legélesebben groteszk elemet: a tóból kihalásznak egy fel nem ismerhető női holttestet, amelyet a féltékeny férj feleségével azonosítanak. Felviszik a holttestet a lakásba, ott ravatalozzák félj feljönnek a hatóságok, a barátok, az ismerősök és indul kifelé a temetési menet... míg az igazi feleség a szom-zéd szobában rejtőzik.

Ez volt tehát az első groteszk, az első mintája egy új színházi műfajnak, amely csakhamar meghódította egész Olaszországot és nagy sikereket ért el a külföldön is.

A groteszk tulajdonképpen a valóság deformálása, a valóság szemlélete az ironia, vagy a szkepticizmus, vagy a humor szemüvegén át; a relativitás drámája, amely színpadra visz és szembeállít egy-mással álarccokat és arcokat, valóságot és látszatot.

Első groteszkje után még sok színművet írt Chiarelli, melyek közül különösen említésre méltók a „Könnyek és csillagok“, a „Görög-tüzek“ és a „Jolly“ címűek. Természetesen Chiarelli további művei-ben is hű maradt az általa akaratlanul megteremtett műfajhoz és ezek-ben is kitűnő színházi technikájának és nagy találékonyságának adta tanújelét.

Követte és némileg fejlesztette a Luigi Chiarelli alapította groteszk műfajt Luigi Antonelli, aki „Az ember, ki saját magával találkozott“ című drámájában fantasztikus módon materializálta hősének lelki kettősségét: főszereplője egy ötven éves ember, aki testileg találkozik húszéves sajátmagával. Hasonló zsánerű, maró iróniától áthatott dráma a „Majmok szigete“, amelyben Herczeg Ferenc egy darabjára emlékeztetve azt mutatja be, hogy egy értelmes majomtörzset, amely az úgynevezett természeti törvények előírásai szerint él, mennyire elront és lezülleszt a néhány kulturált emberi lényel való együttélés. Később Antonelli még tovább ment e műfaj egyéni fejlesztésében és „A dráma, a színjáték és a bohózat“ című háromfelvonásosának mindegyik felvonásában ugyanazt az eseményt adja elő három teljesen különböző szempont szerint, ami aztán az eseménynek más-más drámai értéket ad. Végre az 1928-ban megjelent „A szélrózsa“ című groteszkjében egy fantasztikus történettel kapcsolatban azt akarja bizonyítani, hogy egy emberről alkotott közvélemény mennyire ellentétben állhat életnek és cselekedeteinek tényleges valóságával.

Luigi Bonelli, Wassili Cetoff álnév alatt, szatirikus és humoros groteszkeket írt. Színművei, melyek közül különösen a „Storienko“ és a „Császár“ címűek figyelemreméltó alkotások, kicsit Andrejevre és talán Csehovra is emlékeztető oroszos ízű színművek: híjával vannak ugyan némileg a gondos színházi technikának, de sok bennük a sziporkázó szellem, az egészség, lelketüdítő humor.

A groteszk műfaj kiváló művelője Massimo Bontempelli is, a novecentista iskola alapítója és vezére, a mai Olaszország egyik legeredetibb, legismertebb és legkedveltebb novellistája és regényírója, az olasz királyi Akadémia legújabb tagja. Bontempelli finomtollú, rendkívül gazdag fantáziával megáldott, művelt író, akiben a humor kiapadhatatlan forrása buzog, aki a nagyszerű ötletekben kifogyhatatlan. Művészetének anyaga az a kikutatlan, abszurd világ, amely már szinte túl van a három hagyományos dimenzió, túl az észszerűség szabta szűk korlátokon. Művészerete repülés a fantasztikumba, szabadulás a valóság tébolyító börtönéből. Szinte természetesen találjuk tehát, hogy a groteszk színház vonzerőt gyakorolt Bontempellinek predisponált lelkére és hogy a nagyszerű író e téren is kísérletet tett. És kísérlete teljes sikert aratott, mert a „Nostra Dea“ című színműve valóban a groteszk színháznak egyik legkiválóbb alkotása. A szerző a legmerészebb akrobata-fantáziával visz színpadra egy relativista témát: a dráma hőse egy nő, aki állandóan saját ruhájának hatása, szuggesztíója alatt áll, azt követi, avval azonosul. Bontempelli csillogó, paradoxális humorral a legutolsó következtetésig Vezeti le ezt a minden nőre bizonyos mértékben és árnyalatban alkalmazható igazságot: a hősnő egy-egy felvonásban háromszor-négyszer cserél ruhát és ehhez képest háromszor-négyszer változik a hangulata, a jelleme, az érzésvilága, az intelligenciája.

Orio Vergani, aki szintén a novecentista iskolának egyik kitűnő képviselője, egy „Út a vizeken“ című groteszket írt, amelynek szereplői tulajdonképpen kísértetek, egy már lezajlott tragédiának az emlékei, — amelyben fantáziájának önkényével objektíve olyan tények

sorozatát mutatja be a színpadon, amelyek igazi valóságukat csak a lélek legrejtettebb mélyén bírják.

Alberto Cecchi szintén feltűnést keltett 1929-ben előadott, eddig egyetlen groteszkjével, amelynek címe: „Csillag a kút fölött“. Egy férjről van szó, aki elveszti felesége szépségében és fiatalságában való biztonságát, mert egy hűtlen barátjának, aki az asszony udvarlója volt, sikerült e tekintetben a kételyek egész tengerét belécsöpögtetni. Igen kényes és mély téma, amelyet a szerző talán nem akart vagy nem mert kellő merészséggel kiaknázni. Cecchi azonban alig múlt harminc éves és úgy a színházi kritika, mint a költészet, mint végre — ezzel a groteszkjével — a színműírás terén eddig kifejtett sikeres tevékenységéből következően, sokat várhatunk még tőle.

Égészen fiatal író még Ugo Falena is, aki 1927-ben írta „Hold-sugár“ című első színművét. A színmű szereplői bábuk, akik varázslat következtében élő, valódi emberekké válnak, de csakhamar rájönnek, hogy emberi voltuknál sokkal jobb volt előbbi bábu-állapotuk. A múlt évben a milánói Olimpia színházban Falenának egy új darabját adták elő, „Demostenes bosszúja“ címmel.

Egy híres szónok rájön, hogy fiatal kedvese már három év óta megcsalja őt. Hogy bosszút állhasson, szeretné tudni vetélytársának a nevét, de hiába faggatja erre vonatkozólag hűtlen szerelmét, mert csak annyit tud meg tőle, hogy vetélytársa egy boxbajnok volt: ez még jobban felingerli őt, mert megalázónak tartja, hogy a nyers fizikai erő diadalmaskodott nagy szellemi fölényén. Miközben elkeseredetten töri a fejét és bosszúterveket forral, megjelenik nála egy mély gyászba öltözött szép fiatal nő, aki könyörgve kéri őt, hogy elhalt nagynevű férjének emlékünnepe ő tartsa az emlékbeszédet. Eleinte szabadkózik, de a végén mégis enged a szép özvegy könyörgésének és megígéri, hogy az ünnep napján megtartja az emlékbeszédet annak a városkának a színházában, amely az özvegy elhalt férjében saját nagynevű szülöttjét gyászolja. Mikor az özvegy már elment, Demostenes rájön, hogy ő tulajdonképpen a nagy halottnak nevét, hírét soha életében nem hallotta, úgyhogy fogalma sincs, miről is beszéljen az ünnepen. Megoldja a kérdést úgy, hogy titkárját elküldi egy nappal az ünnep előtt a városkába azzal, hogy gyűjtse össze a beszédhez szükséges adatokat, amelyeket aztán a következő napon, néhány órával a ünnepély megkezdése előtt, közöl vele. Csakhogy az ünnep napján gépkocsija útközben, defektust kap és a híres szónok csak az utolsó pillanatban érkezik a városkába illetve a színházba. Nincs már ideje beszélni, érintkezni a titkárjával, a közönség már türelmetlenkedik, már kergetik, sürgetik, már ott áll a szónoki emelvényen... és fogalma sincs, hogy miről kell szólnia. Befog hát a beszédbe. Titkárja oldalt, a kulisszák közé helyezkedett el és onnan jelekkel, mozdulatokkal, grimaszokkal igyekszik mesterével, a szerzett adatok alapján megértetni azt, amit nem adhatott elő neki idején és élőszóval. Természetesen ebből a legkomikusabb helyzet alakul ki: Demostenes a közönség felé fordulva szónokol, miközben félszeggel titkárja jeleit lesi, hogy tudja, mit kell a következő pillanatban elmondania. A közönség meg ámulva hallgatja a híres szónoknak csillogó stílusban, az „ars oratoria“ minden finesszével előadott, de mégis olyan furcsa beszédét, amelyben minden mondat javítja, módosítja vagy cáfolja az előzőt, amelyben az ellenmondások, az értelmetlenségek kergetik egymást. És maga a szónok is növekvő érdeklődéssel hallgatja a saját szavait, amelyekből a vége felé végre megtudja, hogy a nagynevű halott, a kis város siratott büszkesége..., egy boxbajnok volt. Természetes, hogy az ünnep befejezése után most már érthető kíváncsiságból folytatja a kutatást és rájön arra is, hogy az általa elbűcsúztatott boxbajnok ugyanaz, akivel a szerelme megcsalja őt. A bosszúvágytól lihegve, elmegy a boxoló szép özvegyéhez és leleplezi előtte elhalt férjének árulását. Az özvegy elszörnyűködik, megbotránkozik, de mikor Demostenes arra akarja őt bírni, hogy álljon bosszút hűtlen férjén és fizesse vissza neki az árulást ugyanolyan pénzzel, az özvegy nem fogadja el az ajánlatot: szerinte most már semmi értelme az ilyen bosszúnak, ha már a bűnös férj úgy sem szerezhethet róla tudomást. Demostenes lesújtottan távozik, de néhány nap múlva megint csak visszatér a szép özvegyhez, mert neki a bosszú

okvetlenül kell. Odaáll tehát az özvegy elé és megkéri a kezét. Az özvegy természetesen kimondja a boldogító igent és Demostenes büszke, diadalmas pillantást vet a gyűlölt boxbajnoknak velük szemben levő nagy falu portréjára: végre meg van bosszulva!

Hosszabban és részletesebben foglalkoztunk Ugo Falenának ezzel a darabjával, mert az Olimpia színházban rendkívül meleg sikert aratott és a kritika nagy elismeréssel és dicsérettel foglalkozott vele, azt a véleményt juttatva kifejezésre, hogy Ugo Falena a jövő olasz színház predesztinált diktátora.

A groteszk színházzal kapcsolatosan, illetve keretein belül még csak Enrico Cavacchioli-ról kell megemlékeznünk, aki különösen a „Paradicsommadár“ és „Az, aki hozzád hasonlít“ című groteszkjeivel az öntudatalattit, a paradoxális irracionalizmust, a logikátlanságot vitte merész elhatározással a színpadra.

Luigi Pirandello-t nem kell a magyar közönségnek bemutatni. Neve az olasz irodalomnak dicsősége, fogalomává lett az egész művelt világban, színdarabjait Európa összes színpadjain bemutatták már.

Hogy Pirandello drámairói tevékenységét megértsük, meg kell emlékeznünk néhány szóval a regény- és novellairó Pirandellóról is.

Pirandello a műit század utolsó éveiben közölte az első novelláit, amelyek többnyire szülőföldjének, a vadregényes Szicíliának vidéki miliójét tükrözik vissza. Ezekben a novellákban Pirandello a verista-folklorisztikus iskola követője és sok tekintetben nyilvánvaló bennük a szerzőnek Vergához és Capuanához való kapcsolata. Később azonban Pirandello mindjobban eltér a verista iskolától és nyugtalan, kielégítetlen vágyakozással új életformákat keres. Végre egynéhány eredménytelen kísérletezés, tapogatódzás után, megtalálja az írói egyéniségének megfelelő irányt és megszületik 1904-ben a „Néhai Mattia Pascal“ című regénye. Mattia Pascal visszatér szülővárosába, ahol mindenki rég halottnak tartja őt, mert eltűnése után néhány nappal egy öngyilkos holttestét az ő személyével azonosították és helyette, az ő neve alatt temették el: így ő továbbra is mindenki számára a „néhai Mattia Pascal“ marad. Egy embernek a regénye ez, aki meghal a saját meghatározott társadalmi valósága számára és egy teljesen újat teremt magának: egy azonos életet, amely önkényesen igyekszik régi formáját elhagyni és az újat felvenni. Végeredményben azonban ez nem sikerül neki, mert a régi forma még mindig él az emberben, létének minden adottságában. Ennek a regénynek a tartalma határozottan Chiarelli első groteszkjére emlékeztet és bátran lehet állítani, hogy Pirandello a „Néhai Mattia Pascal“-jával már tíz évvel a háború előtt megindította azt az irodalmi irányt, amely a háborút követő első években Chiarelli darabja nyomán a drámairodalomban a „groteszk színház“ elnevezéssel érvényesült.

Pirandello a „Néhai Mattia Pascal“-ban kifejezésre juttatott írói felfogását és irányát megtartotta és továbbfejlesztette többi regényében, novellájában, úgyszintén drámáiban is, úgyhogy bár írói műve teljesen egyéni és önálló, benső értékét tekintve pedig összehasonlíthatóságokat nem tűr, — tartalmánál fogva szoros rokonságban áll a groteszk iránnyal.

Pirandello drámái hőseit nem szabad mint emberileg valószerű teremtetéseket megítélni, akik a mindennapi életben megszokott ok- és okozati viszonyokhoz vannak kötve. Művészetébe behatolt a heterogén elem, a spekulatív gondolat és ott uralkodik korlátlanul és visszatarthatatlanul.

Pirandello számára az élet egy fékezhetetlen, zabolátlan erő, a szerelemnek és a halálnak tragikus tánca, amelyet az emberek hiába akarnának megkötni erkölcsi és társadalmi parancsok efemer alkotásával. Drámáiban végig színre kerül a tipikus antitézis a Forma és az Élet között: az Ész, amely elvontságai börtönébe akarná megmerevíteni és megbénítani a szenvedélyeket, áll szemben az ösztönnel, amely fellázad az erőszak ellen és szabadulni akar. Általában Pirandello drámáiban tárgyi alakba öltözteti a gondolat alternatíváit és ellentéteit és láthatókká teszi azokat drámái szimbólumok által, amelyeket sokszor maguk a szereplők személyesítenek meg.

„Hat szerep keres egy szerzőt“, „Öltöztessétek fel a meztelenekeket“ című színművei Budapesten is színre kerültek, de Pirandello rendkívül termékeny író és húsz kötet novellán, tíz regényen és három verses köteten kívül, eddig több mint húsz színművet is írt. Hatása nemcsak Olaszországban, hanem egész Európában is érezhető volt.

A MODERN OLASZ DRÁMAIRODALOMNAK egy másik figyelemreméltó képviselője Rosso di San Secondo, aki alig múltott negyven éves és számos novelláján, regényén, versén kívül, már több mint huszonöt értékes drámái művel gazdagította az olasz drámairodalmat.

Az eszmény, amelyet Rosso imád, a primitív élet; erkölcsse a vad és kétségbeesett ösztönösséghez való visszatérés; a világot irányító erő a szerelem; egész művének vezető gondolata: az Ész fölött diadalmaskodó Élet.

Drámáinak szereplőiben sokszor szoros rokonvonásokat találhatunk D'Annunzio tipikus hőseivel. Rosso di San Secondo drámáiban is találkozunk női vámpirokkal, akaratnélküli, gerinctelen férfiakkal, akik hiába akarnak szabadulni a test béklyóitól. Nála is, mint Pirandellónál, a harcot láthatjuk, amelyet az Ösztön vív az Ésszel; nála is, mint Pirandellónál, végül az Ösztön győz az Ész felett: de míg Pirandello vigasztalan szomorúsággal szemléli az Ész kudarcát, Rosso di San Secondo örül az Élet diadalának, szinte megrészegeedik tőle.

Egész külön helyet foglal el a mai olasz drámaírók között Fausto Maria Martini, a „crepuscolari“ (alkonyati) írók egyik legkiválóbbika. A „crepuscolarismo“ tulajdonképpen a fájdalmas lemondás, az alázatosság, a keresztény megadás költészete. Ezt az irányt Martini a drámáiban is követi, amelyeknek tárgya legtöbbször a családi élet, belső ellentéteivel, súrlódásaival, katasztrófáival.

A keresztény szomorúságba való beletörődés; a lemondás a sokoldalú, kalandos, kimeríthetetlen életről; a lelkek alázatos csüggedése a routine és a megszokás nyomorúságában — jellemzik a „Virág a szem alatt“ című drámát is, amely Martini remekműve. Kimondhatatlan szomorúság köde veszi körül ennek a színműnek a szereplőit.

Egy fájdalmas szerelemnek a története ez, amely elhamvad, kialszik a házaseset szürkéségében. Hasonló zsánerű a későbbi „A másik Nanetta” című drámája is, amelyben egy férj kínlódik és gyötrődik feleségének egy régi hűtlensége miatt.

Míg Rosso di San Secondo alakjai, miután az Ész béklyóit lerázták, diadalittasan örült táncokat lejtenek a győztes Ösztön dicsőítésére, Martini alakjai az alávetettség hősei, akik elvirágzanak a lemondás zárt kertjeiben és alázatosan lehajtják fejüket, miután végleg képteleneknek bizonyultak arra, hogy fellázadjanak és tespedt, renyhe életükből kitörjenek.

A DRÁMAIRODALOMNAK e modern áramlatai mellett azonban a régi irány még mindig életképes és termékeny.

A háborúelőtti írók közül az itt is jól ismert Dario Niccodemi és Sem Benelli, valamint Giovacchino Forzano még mindig termelik a nyárspolgári életből merített vagy pedig történelmi dramáikat. De vannak új írók is, akik hűek maradtak a régi irányhoz: így például Alessandro De Stefani, akinek „A messinai varga” című színművét Budapesten is előadták.

Mint drámaíró is említésre méltó G. A. Borgese, a kiváló esztéta, műkritikus és regényíró, annak a csodálatos „Rubé”-nak a szerzője, amely nemcsak Olaszország, de talán egész Európa legszebb háborús regénye. Borgese „A főherceg” címmel színpadra vitte, komoly történelmi kutatásai eredményeképpen, a mayerlingi tragédiát, amelyről különben egy figyelemreméltó tanulmányt is írt. Másik műve: „Lazaro” misztérium.

Megemlítjük még Amaldo Fraccarolit, kinek nevét a budapestiek szintén jól ismerik, mert sokszor járt nálunk és a magyarországi kommunizmusról is írt könyvet. Fraccaroli sok érdekes, szellemes vígjátékot írt, amelyet az olasz műértő közönség és a kritika nagyon kedvezően fogadott.

A régi tradicionális, klasszikus irányt követi Gino Rocca is, az „Orkán” című regény ismert írója, akinek drámáit azonban a modernség friss szelleme hatja át: élénk fantáziája, pszichológiai megfigyelőképessége darabjait érdekesekké teszi.

Utolsónak egy fiatal íróról kell beszélnünk, aki eddig, költeményeken és novellákon kívül, két drámát is írt, amelyek rendkívül szép sikert arattak. Ugo Betti a neve ennek a fiatal írónak, aki „A ház úrnője” és a „Ház a vízen” című drámáival a pszichoanalízist, a freudizmust, az öntudatalattiságot viszi színpadra; hangot, kifejezést, művészi tartalmat ad a benyomások, érzések, kételyek, aggodalmak, rejtélyes vonzalmak vagy ellenszenvek ama belső világának, amely állítólag titokzatosan szunnyad lelkünk mélyében.

Mindkét drámának lényegileg ugyanaz az alapeszméje: kiszámíthatatlan, vad erők uralkodnak az emberi természet fölött, amelyek gyakran minden akaratnál és erkölcsi szabálynál hatalmasabbak és amelyekben hiába akarnók az igazságot vagy a célt keresni.

Ugo Betti még fiatal, alkotó erejének teljes birtokában van: tehetőségétől sokat vár az olasz drámairodalom.

Ha most már az előadottakból egy befejező következtetést akarunk levonni, azt mondhatnánk, hogy Olaszország háború utáni drámairodalma az általános irodalmi áramlatot követve, az irracionalizmus felé hajlik, alakjai közül kizárja a logika törvényeinek engedelmessé, az ok és okozat szükségképiségéhez alkalmazkodó, egy változatlan minta szerint alkotott, standardizált embertípust, viszont olyan személyeket visz a színpadra, akik két-három különböző „én“-nel rendelkeznek, akiknek cselekedeteit titokzatos és megfoghatatlan akciók és reakciók játéka vezeti és irányítja, akikben állandóan dúl a harc az élet különböző megnyilvánulásai között, az Ész és az Ösztön, a társadalmi konvenció és az egyéni akarat féktelen érvényesülési vágya, a Valóság és az Álom között.

Ennek a modern olasz drámairodalomnak tagadhatatlanul legtehetségesebb képviselője Luigi Pirandello, akinek művei a világ minden nyelvére le vannak fordítva. Köréje a kitűnő fiatal íróknak egész gárdája csoportosul, akik sok figyelemreméltó szép művet produkáltak és nemcsak Olaszországban, hanem egész Európában is nagy sikereket értek el. Ezek a fiatal olasz drámaírók Magyarországon teljesen ismeretlenek. Úgy véljük, hogy a budapesti színiigazgatók, akik annyi értéktelen darabot importálnak külföldről, komoly művészeti érdeket szolgáltatnának és egyben előmozdítanák a mindjobban fejlődő magyar-olasz barátságot és kultúrkapcsolatokat, ha programjukba néha egy-egy modern olasz színművet is beillesztenének.

MARIO BRELICH-DALL'ASTA

A MODERN MŰTRÁGYAGYÁRTÁS PROBLÉMÁI

— A NITROGÉNIPAR —

A MŰLT ÉV augusztus havában létrejött nemzetközi nitrogénegyezmény egyike a legnagyobb ipari megállapodásoknak, melyet valaha kötöttek. Az egyezmény felöleli az európai nitrogéntermelés 98%-át és az egész világ nitrogéntermelésének 80%-át. Hogy milyen értékű termelés összefoglalásáról van itt szó, az kitűnik abból, hogy az 1929/30-i mezőgazdasági üzemévbén az egész világ nitrogénműtrágyafogyasztása kerek 2.2 millió tonna nitrogént tett ki, ami körülbelül 11 millió tonna, vagyis rí millió vágón nitrogénműtrágyának felel meg. A jelenlegi árakkal számítva ennek a műtrágyamennyiségnek értéke kereken 100 millió angol font, vagyis 2.8 milliárd pengő. Elképzelhető, hogy az ilyen nagyméretű iparnak összefogása egy közös szervezetben csak nagy akadályok leküzdése után vált lehetségessé és ugyancsak elképzelhető, hogy az ehhez az iparhoz tartozó, több világ-részen szétszórt, különböző országok különböző pénzügyi csoportjainak kezében levő és egymással üzletpolitikailag is sokáig ellentétben állott vállalatok együttműködése egyáltalában csak azért jöhetett létre, mert a viszonyok fejlődése veszélyeztette az összes szobanforgó vállalatok létérdekeit, ha azok működését összhangba hozni nem sikerül.

A mesterséges trágyázás fontosságára először Justus von Liebig hírneves német tudós mutatott rá a múlt század 40-es éveiben. Az ő munkálkodása révén vált általánossá az a felismerés, hogy a mezőgazdaság által a talajból kivont tápanyagok pótlására a természetes trágyázás nem elegendő, hanem a növényzetnek egyformán fontos három fő tápanyagát, a nitrogént, foszfort és kálit még műtrágya formájában is pótolni kell, ha a talajnak tápanyagokban való fokozatos elszegényedését és ezáltal a mezőgazdaság visszafejlődését meg akarjuk akadályozni.

A bennünket itt érdeklő nitrogén mint mesterséges műtrágyaanyag először az 1809. évben felfedezett csilei nátriumsalétrom-előfordulásokból került elő. A múlt század vége felé egy második nitrogénműtrágyaforrás nyílt meg azáltal, hogy a kőszénben foglalt nitrogénmennyiségek egy részét sikerült a szén elgázosításával kapcsolatban a műtrágyagyártás céljaira hasznosítani. A szén átlag 1—1.5% nitrogént tartalmaz és ennek kb. 15—20%-át lehet a szén elgázosításánál ammóniák formájában kitermelni. A mezőgazdaság nagy mértékben növekedő nitrogénszükségletének fedezése azonban e két forrásból nem volt biztosítottnak tekinthető.

Mint a nitrogén kimeríthetetlen rezervoárja kezdettől fogva a

földet körülvevő légűr állott rendelkezésre, de a műszaki tudomány csak a XX. század elején oldotta meg azt a problémát, hogyan lehet a levegő nitrogénjét más elemekhez kötni és ily módon mesterséges műtrágyákat előállítani. Az első ilyen eljárás abból áll, hogy légáramot fűjnek egy elektromos íven keresztül, mely utóbbinak magas hőmérséklete mellett a levegő nitrogénjének kis része, kb. 2—3%-a, a levegő oxigénjével nitrogénoxyddá egyesül. Ennek az eljárásnak kifejlesztése Birkeland, Eyde és Schönherr nevéhez fűződik. Egy második eljárás a levegő nitrogénjét mésznitrogénműtrágya formájában értékesíti. Ennél az eljárásnál meszet és kokszt elektromos kemencékben kalciumkarbiddá olvasztanak össze, melynek az a tulajdonsága, hogy magas hőmérséklet mellett nitrogénnel mésznitrogénné egyesül. Ennek az eljárásnak feltalálói Frank és Caro német vegyészek voltak. A harmadik eljárás szerint az ammoniákat az alkotó részeit képező elemeknek, nitrogénnek és hidrogénnek közvetlen szintézise útján állítják elő. Ennek a szintézisnek tudományos megalapozása Haber német tudós érdeme, míg az eljárás műszaki kiképzése az ugyancsak német Bosch-tól származik. A nitrogénipar nagyarányú fejlődése leginkább ennek az eljárásnak köszönhető. Az első 1000 tonna ammoniákat ezen az úton 1912-ben állították elő és csak azután fogtak hozzá az első nagy ammoniagyár építéséhez Oppauban, Ludwigshafen a. Rh. mellett, mely első gyárnak évi termelőképessége 36.000 tonna ammóniák, azaz 7200 tonna nitrogén volt.

A világháborúban a mesterséges nitrogénygyártás a középhatalmak számára rövidesen döntő fontosságú tényezővé vált. A lőpor és robbanóanyagok előállításához szükséges salétromsavat ugyanis békében kizárólag csilesalétromból állították elő. De a csilesalétrom behozatalát a központi hatalmak területére a háború kitörése után azonnal lehetetlenné tették és így annak pótlásáról a legrövidebb időn belül gondoskodni kellett. A háború tehát az oppau gyár gyors és nagyarányú kiépítését vonta maga után, úgy hogy a gyár teljesítőképessége 1916-ban már 50.000 tonnára növekedett. Ebben az esztendőben fogtak hozzá egy második ilyen gyár építéséhez Merseburg mellett 130.000 tonna évi teljesítőképességgel, melyet 1917 elején vettek üzembe. A háború befejeztekor az imént említett két gyár teljesítőképessége összesen már 230.000 tonna nitrogént tett ki.

A háború után a hadseregek óriási nitrogénszükséglete hirtelen megszűnt. Közelfekvő volt az a feltevés, hogy ennek folytán a szintetikus nitrogénipar fejlődése meg fog állni. Tényleg azonban ennek ellenkezője állott be. A mezőgazdaság a háború tartama alatt nitrogénműtrágyaszükségletének csak kis részét tudta fedezni, a talaj tehát mindenhol ki volt éheztetve. Ennek következményeképpen a német gyárak termelése a háború után nemcsak hogy vissza nem esett, hanem arányaiban még erőteljesebben fejlődött, mint a háború alatt. A nitrogén össztermelése Németországban, mely a háború befejeztekor 320.000 tonna nitrogént tett ki, 1925-ben 528.000, 1927-ben 668.000 és 1929-ben 788.000 tonna tiszta nitrogénre emelkedett, ami ötször annyi tonna nitrogénműtrágya árának felel meg.

A német nitrogénipar rendkívüli növekedésének hatása alatt

a háború után nemsokára úgyszólván az összes többi nagyobb államokban is lázas tevékenység indult meg új nitrogéntelepek építése körül. Az alkalmazott eljárások túlnyomóan a Haber—Bosch-féle eljárást vették alapul, de a különböző országok szerkesztői igyekeztek az eljárást saját céljaiknak megfelelően különböző irányban tovább is fejleszteni. Angolországban az első szintetikus nitrogéntelepet 1923-ban vették üzembe Billingham-on-Tees helységben. Ez a telep 1929-ben 107.000 tonna teljesítőképességgel bírt. Franciaországban a szintetikus nitrogénipar fejlődése csak jóval a békekötés után indult meg erősebb tempóban, mihez részben az a körülmény is hozzájárult, hogy a háborúutáni első évek nagy nitrogénszükségletét Németország fedezte reparációs szállítások formájában. Ennek folytán Franciaország szintetikus nitrogéntermelése 1929-ben még csak 64.000 tonna nitrogént tett ki. Amerikában 1917-ben kezdtek építeni egy szintetikus nitrogéntelepet a háborús jog alapján lefoglalt német szabadalmak kihasználásával, de ez a telep nem készült el. Az első amerikai gyár 1921-ben került üzembe. Az egész amerikai termelés 1929-ben 84.000 tonna nitrogént tett ki. Hasonló arányokban fejlődött a nitrogénipar Olaszországban, Japánban és még néhány más országban. Ennek a serény építkezésnek az lett a következménye, hogy a szintetikus nitrogéntermelés rövid idő alatt az egész világon óriási arányban megnövekedett. Míg a világ összes nitrogéntermelése a csilesalétrommal együtt az 1909/13. évek átlagában évi 635.000 tonnát tett ki, addig ez a termelés 1929/30-ban kerek 2.2 millió tonna volt. A termelés az utolsó háborúelőtti évvel szemben tehát több mint háromszorosra emelkedett.

Hogyan alakult ezzel szemben a fogyasztás? A háborúutáni első években a termelés és fogyasztás emelkedése meglehetősen párhuzamosan haladt. De ahhoz, hogy ezt elérjék, nemcsak nagyarányú és költséges propagandatevékenységre volt szükség, hanem egyúttal ismételt és nagymértékű árleszállításokra is, melyek folytán a nitrogénműtrágyák árindexe a háborúelőtti árakhoz viszonyítva feltűnően alacsony lett. Ha a német jegyzéseket vesszük alapul, melyek nagyjában a világpiacon nézve is mérvadók, és ha az 1913. évi árakat 100-nak vesszük, úgy a nitrogénműtrágyák indexszáma ma 64%. Ugyanakkor a német indexszám rozsnál 94%, búzánál 123%, burgonyánál 173%, az összelet- és háztartás indexszáma pedig kb. 150%.

A nitrogénműtrágyák árának állandó csökkentése a folytonos technikai tökéletesítések mellett a termelés nagy növekedése folytán vált lehetségessé. De a termelés csak addig volt növelhető, míg a megnövekedett termelést a piacon el is lehetett helyezni, mi kb. az 1927/28. mezőgazdasági üzemévig volt elérhető. Az 1928/29. évben azonban a világ nitrogénössztermelése már kb. 100.000 tonnával volt nagyobb, mint a fogyasztás. Az áraknak további mérséklése oly arányban, hogy ezáltal a fogyasztás rövidesen ismét elérje a termelést, nem volt többé lehetséges, mert a termelés mindenütt elérte a rentabilitás határát. A termelés azonban még 1929/30-ban is tovább nőtt, dacára annak, hogy a fogyasztás az előzőévi fogyasztást már alighogy elérte. Ennek következtében az el nem adott készletek gyors tempóban növekedtek, úgyhogy az 1930/31. üzemév elején, azaz 1930 július 1-jén az eladat-

lan nitrogénműtrágyakészlet kerekaszában 900.000 tonna nitrogént, azaz kb. 4-5 millió tonna nitrogénműtrágyát tett ki. A mezőgazdaság helyzete az egész világon az 1930/31. üzemév kezdetén olyan volt, hogy a fogyasztás növekedésével számolni legnagyobb optimizmus mellett sem lehetett. A nitrogénipar helyzete ebben az évben tehát már akkor is elég nehézé vált volna, ha a termelés nem ment volna túl a múltévi kereteken. De a közismertté vált adatok alapján erre számítani nem lehetett, mert mindenhol szinte ijesztő arányú új építkezéseket és nagyobbításokat jelentettek.

Így Németországban, hol a nitrogénipar főképviselője, az I. G. Farbenindustrie A. G. termelését 1929-ben az előző évvel szemben már 90.000 tonnával redukálta, a ruhrvidéki kőszénbányák oly nagy nitrogéntelepek építéséhez fogtak, melyek révén Németország nitrogéntermelő képessége rövidesen 200.000 tonnával fog emelkedni. Angolországban a billinghami telep bővítése van folyamatban évi 170.000 tonna termelőképeségre. Franciaországban az 1929-ben összesen 91.000 tonnát kitevő termelőképeséget 1931 végéig 270.000 tonnára akarják növelni. Amerikában az új építkezések által a termelőképeséget évi 242.000 tonnáról 1931 végéig évi 470.000 tonna nitrogénre akarják fejleszteni. De építenek nitrogéntelepeket olyan országokban is, ahol eddig csaknem az egész szükségletet behozatal útján fedezték. Ilyen országok főleg Belgium és Hollandia, melyek fejlett mezőgazdaságuk mellett mindig nagy fogyasztói voltak az addig exportra dolgozó nitrogéngyáraknak. Ha a köztudomásra jutott összes bővítéseket számításba vesszük, úgy arra az eredményre jutunk, hogy az 1929 végén a világon rendelkezésre állott 2-1 millió tonnányi évi termelési kapacitás 1931 végéig kb. 3 millió tonna nitrogéntermelési képeséig fog növekedni.

Ezzel szemben az 1930/31. mezőgazdasági üzemév nitrogénműtrágyafogyasztását aligha tehetjük többre 2 millió tonnánál, sőt a folyó őszi kampány eddig ismeretessé vált eredményei után inkább még kevesebbre kell számítani. Egyes országokban, így nálunk Magyarországon is, a fogyasztás a tavalyi őszi fogyasztásnak alig a felét érte el. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy július elején a tavalyi üzemév termeléséből 900.000 tonna eladatlanul maradt, úgy látnivaló, hogy az 1930/31. évi fogyasztásnak fedezésére legjobb esetben is csak 1 millió tonna nitrogén termelésére volna szükség. Ezzel szemben a gyárak termelőképesége, mint látjuk, 3 millió tonna körül jár. Ha tehát az 1930/31. évben a nitrogénipar el akarja kerülni a túltermelést, úgy összes termelőképeségének csak cca 36%-át használhatja ki.

A nagy nitrogénművek felelős vezetői előtt ez a tény természet-szerűen nem maradt ismeretlen. Be kellett látniok, hogy a közel jövőben a gyárak termelőképeségének teljes kihasználására gondolni sem lehet. Égetően szükségessé vált tehát, hogy a gyárak vezetői egymással mielőbb érintkezésbe lépjenek abból a célból, hogy a termelést valamilyen szabályozzák.

A nitrogénipar nagy világcégei vették kezükbe a szervezést és másfél évi szakadatlan munka és tárgyalás után most végre elérték a kitűzött célt. Az első megegyezés a legnagyobb két termelő, a német

I. G. Farbenindustrie A. G. (röviden I. G.) és az angol Imperial Chemical Industries Ltd (röviden I. C. I.) között 1929 június havában jött létre, mikor a világnak ez a két legnagyobb vegyi cége megegyezett egymással a szintetikus nitrogénműtrágyák termelésére, propagandájára és eladására nézve és mikor egyúttal azt is elhatározták, hogy a jövőben ezekben a kérdésekben közös politika szerint fognak eljárni. A következő lépés volt az, hogy az egymásközt megegyezésre jutott két nagy cég tárgyalásokba bocsátkozott a csilei salétromiparral.

A szintetikus ipar nyomása alatt a csilesalétrom ára is folyton csökkent. Még jobban visszaesett Csile részesedése a világ nitrogén-össztermelésében. Ez a részesedés 1900-ban 92% és 1913-ban még mindig 58% volt. A szintetikus ipar gyors fejlődése folytán Csile részesedése 1925-ben 36%-ra, 1926-ban 27%-ra és 1927-ben 20%-ra csökkent. A csilei salétromipar jó esztendőkből Csile állami kiadásainak kb. 50%-át fedezte különböző exportilletékek és adók formájában. A szintetikus ipar és a csilesalétrom harca tehát nagyon közelről érintette a csilei államot is. A csökkenő eladások és az alacsony árak nyomása alatt tehát a csilei állam és az ottani salétromipar együttesen nagy erőfeszítésekre határozták el magukat, hogy a termelést rentábilisabbá tegyék. Egyben pedig tárgyalások indultak meg a szintetikus termelők és a csilei ipar között, melyek 1929 nyarán egy első megegyezéshez vezettek, mely egyelőre ugyan csak az ármegállapításra és propagandakérdésekre szorítkozott és egy esztendőre szolt, az addig folytatott éles harcnak azonban mindenesetre véget vetett. Annak bebizonyítására, hogy ez az egyezmény nem árdrágítás! célokkal jött létre, továbbá azért, hogy a stagnáló fogyasztás újabb növekedését elősegítsék, az egyezményre lépett felek az összes nitrogénműtrágyák árát tonnánként 10 shillinggel olcsóbbították, ami az akkori árak átlag 6%-os csökkentésének felelt meg.

Az így létrejött és egy évre kötött egyezmény a világ nitrogén-termelésének már kb. 70%-át foglalta magában. Hogy a többi 30%-ot is csatlakozásra bírassák, mindenekelőtt az egyes országokban kellett rendet teremteni. Az első egyezmény három szerződő fele között ugyanis csak az angol I. C. I. volt teljesen a helyzet ura saját országán belül, hol az összes nitrogénipar termékeinek eladása már az egyezmény előtt is egy kézben volt összpontosítva. A Németországban már 1919-ben megalakult nitrogénszindikátus hosszú ideig szintén úgyszólván az egész termelés felett rendelkezett, de 1927 körül új hatalmas versenytárs keletkezett a Ruhvidék kőszénbányáinak a kokszkemencegázok értékesítésére alapított nitrogéntelepeiben. A német szindikátus tárgyalásai a kőszénbányák nitrogénműveivel azonban sok nehézségbe ütköztek, mert mindig nehéz egy épülő gyár-vállalat vezetőségét olyan egységre bírni, melynek alapján eleve lemond a még üzembe sem vett telep teljes termelőképességének kihasználásáról. A nitrogénpiac helyzete időközben azonban úgy alakult, hogy az új telepek tulajdonosai kénytelenek voltak belátni, hogy jó ideig szó sem lehet a teljes termelőképesség kihasználásáról és hogy rájuk nézve is előnyösebb, ha megegyeznek a termelés arányos csökkentésében és elkerülik a kíméletlen árharcot, mely minden érde-

keltre nézve csak tetemes veszteséggel járhatott volna. Így azután 1930 július 1-iki kezdettel létrejött az új német szindikátus, mely az összes német nitrogéntermelést magában foglalja és megállapítja az összes résztvevők percentuális részét a fogyasztás kiegészítésében.

Csilében a salétromiparérdekelttség szintén nem volt egységes, hanem nem kevesebb, mint 152 kisebb-nagyobb telepből (oficinas) állott. Ebből a 152 telepből 1929 végén azonban csak 40 volt üzemben, mert a többi részben elavult berendezése, részben gyengébb pénzügyi helyzete folytán már nem tudta állani a szintetikus ipar éles versenyét. Az 1929 nyarán létrejött egyévi fegyverszünetet Csile arra használta fel, hogy az összes salétromiparérdekeltégeket egyetlen nagy vállalatba foglalja össze. Az új vállalat 75 millió font, azaz kerek 2100 millió pengő alaptőkével alakult, mely összegnek felét a csilei állam, felét pedig a régi vállalatok vállalták a behozott üzemek értéke szerint. Az új csilei vállalat 75 millió fontra rúgó saját tőkéjével szemben ezidőszerint a német I. G.-nek 82.5 millió font, az angol I. C. I.-nek pedig 95 millió font a saját tőkéje. Így tehát Csile az új tárgyalásoknál már nemcsak mint egységes, de mint pénzügyileg is egyenrangú fél jelenhetett meg. A nitrogénipar nemzetközi megszervezésének további előmunkálata volt az az egyezmény, melyet ugyancsak 1930 július 1-iki kezdettel a világ mésznitrogényárai létesítettek. Ez az egyezmény az európai mésznitrogéntermelésnek 98%-át, a világ termelésének pedig 80%-át öleli fel, de a kívülálló 20%-kal is barátságos megállapodás jött létre a termelés és értékesítés szempontjából.

Miután ily módon 1930 első felében sikerült a legnagyobb termelő országokat, illetve csoportokat egységesen összefogni, elérkezett az ideje annak, hogy a világ összes nitrogéntermelőit közös értekezletre hívják össze. A tárgyalások hónapokon keresztül húzódtak és többször meg is szakadtak. Egyezmény létrejötte csak úgy volt elérhető, ha az összes tárgyaló felek a termelésnek nagyon jelentékeny korlátozására szánják el magukat, már pedig mindegyik ország a végletekig harcolt minden korlátozás ellen. De a veszély, mellyel a tárgyalások megghiúsulása járt volna, oly nagy és oly nyilvánvaló volt, hogy senki sem akarta a felelősséget vállalni a tárgyalások megszakításáért és így úgyszólván az utolsó pillanatban, augusztus elején, mikor az őszi kampány közeledtével az ármegállapítást már sehogysem lehetett tovább halasztani, mégis csak létrejött a megegyezés.

A világ nitrogéniparának ez az első általános megegyezése, melynek neve „Convention de l'Industrie de l'Azote“ (rövidítve C. I. A.), a világ nitrogéntermelésének 80%-át öleli fel. A hiányzó 20% majdnem egészen Japánra és az Északamerikai Egyesült Államokra esik, melyek közül Japán egyelőre nem exportál, míg az Északamerikai Egyesült Államokban a Shermann-féle trustellenes törvény tiltja az ily egyezményekben való részvételt. Azonban a barátságos együttműködés e kívülálló két csoporttal is biztosítottnak tekinthető, úgy hogy az egyezmény tényleg a világ összes nitrogéntermelését felöleli. Az új egyezmény egyelőre mint egyéves provizórium kötött, de

azzal az elhatározással, hogy azonnal folytatják a tárgyalásokat annak meghosszabbítása és további kiépítése érdekében.

A C. I. A. alapításáról közzétett hivatalos közlemény szerint az egyezmény célja az, hogy az eladható mennyiségeket messze túlhaladó termelést ismét összhangba hozzák a fogyasztással. Egyidejűleg megállapítja a közlemény, hogy a meglevő termelési kapacitás a tárgyalások tartama alatt megejtett beható számítások szerint elegendő arra, hogy a világ várható nitrogénműtrágyaszükségletét évék hosszú során át teljes biztonsággal fedezze. Ennek a tényállásnak mindenkit vissza kellene tartania attól, hogy új építkezési tervekkel foglalkozzék, mint ahogy erről a helyzet félreismerése folytán még mindig itt is, ott is szó esik. A C. I. A.-ban egyesült szintetikus műtrágyaipar a fennálló viszonyokkal számot vetve, termelését kivétel nélkül nagy mértékben csökkentette. Az időközben ismeretessé vált újabb határozatok szerint az 1930/31. évi össztermelést 1.1 millió tonnában állapították meg, mely a különböző gyárak között olyképpen oszlik meg, hogy azok termelőképességük 30—60%-át tudják kihasználni.

Ez a 1.1 millió tonna az 1930 július i-én raktáron volt 900.000 tonna készlettel és a csilesalétrom ezidei termelésével együtt hivatva lenne az 1930/31. mezőgazdasági üzemév szükségletét fedezni. Azonban ahhoz, hogy ez a mennyiség elfogyjon, szükséges volna, hogy a folyó üzemév fogyasztása némileg túlhaladja a múltévi fogyasztást. Minthogy azonban a folyamatban levő őszi kampány fogyasztása sok helyen lényegesen alatta maradt a tavaszinak és mivel nagyon vérmes reményekkel nem nézhetünk az 1931-es tavaszi kampány elé sem, úgy könnyen lehetséges, hogy a C. I. A. által megállapított redukált termelési mennyiségek is még túl fogják haladni a szükségletet és hogy vagy továbbmenő üzemredukciót fognak az év folyamán elhatározni vagy pedig még nagyobb raktárkészlettel fognak belemenni a jövő évbe, mint a mostaniba.

A C. I. A. létesítése által sikerült a közvetlenül fenyegető káoszt a nitrogénipar területén elkerülni, de az ipar állandó rendezése ezzel még nincs biztosítva. A további tárgyalások a C. I. A. egyezmény aláírása után azonnal megindultak és a nyilvánosságra jutott — bár még nem hivatalos — hírek szerint a nitrogénipar képviselői Párisban 1930 szeptember havában egy újabb, most már 8 évre szóló szerződést kötöttek, mellyel a piac újjászervezését, egy közös eladási iroda alapítását és a fogyasztás emelésére irányuló propaganda egységes vezetését határozták el. Ennek az újabb egységnek részletei egyelőre nem ismeretesek, de nagyon valószínű, hogy azok az itt jelzett irányban mozognak.

Időközben a nitrogénérdekeltségek megalapították a „Nitrogénipar Nemzetközi Társasága“ című bankvállalatot Baselben, melynek rendeltetése egyelőre az, hogy egy alapot kezeljen, melybe az összes nitrogénipar a termelt nitrogénmennyiségek után számított bizonyos járulékokat fizet be abból a célból, hogy az így összegyűlt összegekből idővel kárpótolhassák a vállalatokat az üzemcsökkentéséből eredő károkért. De közelfekvő az a feltevés, hogy ez a bank fogja később a nitrogénegyezmény közös eladási irodáját finanszírozni, valamint

azokat a nagy pénzügyi műveleteket is lebonyolítani, melyek az egész nitrogénipar együttműködéséből elő fognak állni.

Az előzőekben vázolt szervezkedés az aránylag rövid idő alatt naggyá fejlődött nitrogénipart a következő esztendőben meg fogja óvni attól a bizonytalanságtól és fejetlenségtől, melyek az utolsó években állandóan veszélyeztették ennek az iparnak boldogulását. Várható, hogy az egyezmény hatása alatt a már elhatározott újjáépítések egy része is el fog maradni vagy pedig kisebb mértékben fog kivételre kerülni, mint eredetileg tervezték, mert a vállalatok már most tudják, hogy jóidéig a meglevő termelési kapacitásnak is csak egy része lesz kihasználható és így céltalan további nagy tőkéket lekötni olyan gyárakba, melyek előreláthatólag éveken keresztül üzembe sem kerülnének.

A nitrogénipar feladata a következő esztendőben főleg abból fog állani, hogy a mezőgazdaság nitrogénfogyasztását megfelelő propagandatevékenység útján igyekezzék annyira növelni, hogy a meglevő művek kihasználása fokozatosan ismét elérje a teljes termelőképeséget. A nitrogénfogyasztás emelkedése még az európai országok jó részében is lehetséges. De a fogyasztás újabb nagy fellendülése csak akkor fog beállani, ha a jövő nagy fogyasztási területei, India, Kína, Egyptom, a délamerikai és afrikai ültetvények is be fognak állani a rendszeres nitrogénfogyasztók sorába. Ez azonban még jó ideig eltarthat, a régi fogyasztóterületek normális növekedését pedig a meglevő gyárak bővítés és újjáépítés nélkül is hosszú évekig el tudják még látni. Ilyképpen tehát a közeljövőben aligha fogják újból elővenni azokat a nagy építési terveket, melyekkel a legnagyobb termelőcsoportok a C. I. A. létesítése előtt világszerte foglalkoztak.

Az új nitrogénegyezmény jelentősége azonban túlmegy a tulajdonképpeni nitrogénipar határain. Hogyha ez az egyezmény beválik, úgy számos más iparágnak útmutatásul fog szolgálhatni arra nézve, hogyan kerülhetnek ki ők is az elhamarkodott bővítések és ebből eredő esztelen konkurrencia által előidézett jelenlegi bizonytalan helyzetből és hogyan biztosíthatnak maguknak jobb jövőt a termelésnek és a termelt áruk elhelyezésének nemzetközi megszervezése által. Ha a termelésben és elosztásban nem tudunk rendet teremteni, úgy a technika szédületes haladása mellett nemsokára a gazdasági élet mindig növekvő területein szükségképpen be fog állani az a helyzet, hogy a termelés a közvetlenül elhelyezhető árúk mennyiségét messze túlhaladja. És hiába vigasztaljuk magunkat azzal, hogy nagy tömegek igényei ezidőszertig még nem találtak kielégítésre, így hát túltermelésről tulajdonképpen nem is lehet beszélni. Gyakorlati szempontból csak az a szükséglet számít, amely a termelt áru közvetlen felvételére és megfizetésére képes. Az a termelés, mely ezt a szükségletet túlhaladja, tehát el nem helyezhető, rövid időn belül krízisbe dönti az ipart, ami csak úgy kerülhető el, ha a nitrogénegyezmény mintájára ismét összhangzásba igyekszünk hozni a termelést és a tényleges fogyasztást.

Tévedés azt hinni, hogy az iparnak ily módon biztosítani szán-

dékolt stabilitása és a bővítéseknek és újjáépítéseknek arra az arányra való csökkentése, melyet a fogyasztás tényleges növekedése igazol, kizárólag a gyárosok érdeke. Ellenkezőleg, az ezáltal biztosított rendes és zökkenésektől mentes termelés legalább is olyan mértékben érdeke a gyárak hivatalnokainak és munkásainak és a fogyasztóknak, mint a gyárak tulajdonosainak. A fogyasztóknak azért, mert az ilyen szervezkedés nagyban hozzá fog járulni ahhoz, hogy az árak aránylag alacsony nívón állandósuljanak és ezáltal a fogyasztó abba a helyzetbe jusson, hogy kiadásainak számításánál a gyakorlati határokon belül biztos és nem folyton ingadozó tényezőkkel számolhasson. A munkásoknak és hivatalnokoknak pedig azért, mert a világ gazdasági termelése számára nagyobb egyenletességet fog biztosítani, ami csökkenti azt a veszedelmet, hogy túlnagy foglalkoztatás után minden átmenet nélkül egyszerre a hivatalnokok és munkások százezreinek elbocsájtása váljék szükségessé és a világ legelőrehaladottabb országai-ban milliók és milliók maradjanak munka és kereset nélkül. Bizonyára nem lesz könnyű feladat ilyen szervezetség mellett sem a termelést mindig tervszerűen olyképpen szabályozni az árak változó elhelyezhetősége szerint, hogy a hivatalnokok és munkások foglalkoztatása párhuzamosan haladjon a termelés foglalkoztatásával. De kétségtelen, hogy a ma már rendelkezésre álló közlekedési és híradási lehetőségek mellett oly gyorsan lehetséges az egész világ piacain uralkodó helyzet áttekintése és összegezése, hogy keresztülvihetőnek kell lennie annak is, hogy a termelés foglalkoztatási arányával mindig idejekorán igazodhassunk a mindenkori helyzethez. Ha azután a termelés nem tudna tejes erővel dolgozni, úgy aránylagosan le kell majd menni a munka-idővel és ily módon a keresettel is gyárosnak, hivatalnoknak, munkásnak egyaránt, de tömeges elbocsátásoknak az eddigi mértékben többé nem kell majd előfordulniok.

Nem lehet azt állítani, hogy az ipar szervezetlensége az egyetlen oka annak, hogy minden műszaki haladás dacára a világ gazdasága jelenleg ismét egyik legsúlyosabb krízisének megy keresztül és hogy csak ezért veszélyeztetik a munkanélküliek milliói a vezető kultúrországokban a jobb jövő felé vezető békés gazdasági evolúciót. Nem lehet tehát állítani azt sem, hogy az ipar nemzetközi megszervezése ezeken a bajokon egészen segíteni fog. De az erre irányuló munka jórészt az ipar szervezkedése el tudja és el fogja végezni. És ha joggal állíthatjuk, hogy a levegő nitrogénjének felhasználása a talaj termékenységének növelésére eddig a legfontosabb lépés volt abban az irányban, hogy a folyton növekedő embertömegek táplálkozását biztosíthassuk, úgy nincs kizárva, hogy a jövőben valamikor a nitrogénipar nemzetközi megszervezését éppoly fontos lépésnek fogják elismerni azon az úton, mely ama súlyos gazdasági krízisek elkerüléséhez vezet, melyeket a szervezetlen termelés idején a kapitalista rendszertől elválaszthatatlanoknak tartottak.

FORBÁTH IMRE

A CSEHEK ES A REVIZIONIZMUS

AZ antant hatalmak a világháború főcéljának a nemzetiségi elv feltétlen érvényesítését hirdették. Propagandájuk a kis nemzetek felszabadításának főakadályát egyedül a német expanzióban, a pangermanizmusban látta. A mérkőzésnek hatalomversengési jellegét a kis nemzetekről, a kis államokról és ezeknek létjogosultságáról alkotott ideológiával igyekeztek elfedni. A hataloméhség, az uralomvágy bárányszőnyegbe bújt, amelyet főképpen Masaryk G. Tamás férceit össze olyan ügyes öltésekkel, hogy ettől a jelmeztől nemcsak az antant harci istenei, hanem még Wilson is el volt ragadtatva. Végre akadt egy szabó, aki háborújok szörnyű testére egy tetszetős köntöst szabott, mely eltakarja a rettenetes valóságnak rettenetes okait. Masaryk 1915 okt. 19-én a londoni King's College-ben, a School of Slavonic Studies katedráján előadást tartott a kis nemzetek problémájáról az európai krízisben. Az előadáson megjelent lord Robert Cecil külügyi államtitkár, aki az előadót lord Asquith miniszterelnök nevében üdvözölte. Masaryk előadásának alap gondolata a kis nemzeti államok létjogosultságát bizonyította. Azzal tudott részére az antant államokban hatást biztosítani, hogy ügyes szofisztikával a nagynémet eszmét a kis nemzeti államok legnagyobb veszedelmének hirdette. A politikai önállóság feltételei, szerinte, a kis államok részére is ugyanazok, mint amilyenek a nagy államoknál találhatók. Államok és nemzetek, bármilyen kicsinyek is, képesek voltak függetlenségüket megvédelmezni és kultúrájukat megőrizni.¹ Tehát nem kell aggódni, hogy egy nagy államkeret helyébe alakuló kis nemzeti államok nem fognak megfelelni feladataiknak. A kis népeknek és a kis államoknak védelme egyébként a nagy államok és nagy népek kötelessége. Már ebben a tanulmányában érintette a kis nemzeteknek a nyugati és keleti nagy nemzetek és államok között elterülő zónáját. Európa újjászervezésére vonatkozó könyvében² már sokkal határozottabban és részletesebben fejtegeti eszméit. Azt állította, hogy a történelem tanítja és bizonyítja, miszerint a fejlődés a kis és kisebb államok alakulásának határozottan kedvez. Ebben az ellenmondásoktól hemzsegő munkájában dialektikájának legnagyobb részét arra fordítja, hogy hihetővé tegye azt, hogy a Közép-Európa helyén alakítandó sok kis nemzeti állam sokkal inkább lesz a béke biztosítója, mint egy olyan nagy államkeret, mely e kis

¹ The Problem of Small Nations in the European Crisis, — Inaugural Lecture at the University of London, King's College, by Professor Thomas G. Masaryk etc., — published by The Council for the Study of International Relations in London.

² T. G. Masaryk: Das neue Europa — Berlin, 1922. — Az eredeti megjelent 1918-ban Washingtonban.

nemzeteket államföderáció alakjában egyesítené. A szabad és felszabadított kis nemzeti államok a német expanzió ellenében erős bániért fognak képezni. Masaryk azért is tartotta szükségesnek a nemzeti államok alakítását, mm német kisebbségek és telepek az egész keleti részen előretolt erődítményként helyezkedtek el. Viszont beismerte azt, hogy az etnográfiai határok itt határozatlanok és rendkívül bonyolultak, a népek keverték, míg nyugaton az etnográfiai határok élesek és határozottak. Ez a beismerés mutatja, hogy Masaryk középeurópai elmélete helytelen, mert egy területen, ahol az etnográfiai határok sok helyütt elmosódtak, ahol vegyes nemzetiségű lakosság él és ahol igen sok az etnikai félsziget, kis nemzeti államok alakítása sokkal inkább fenyegeti a békét, mint egy nemzeti autonómiákon alapuló nagy állami föderáció, melynek életbázisa egyúttal az ellentálló és nagyobb gazdasági kapacitás. Masaryk egész elméletéből hiányzik a Közép-Európába helyezett kis nemzeti zóna gazdasági igazolása. Európa újjászervezőinek, a győztes antant államférfiaknak ebből az egész tudományos frazeológiával dolgozó politikai bőbeszédűségből csakis a pangermanizmus ellen felsorakoztatott érvek ütötték meg fülüket. A győzelem nagy eredményének tekintették azt, hogy Közép-Európa kis nemzeteinek legnagyobb része már nem hisz a német erőben, a német expanzió újjáéledésében. Masaryk elmélete a német expanzív erő végleges letörését feltételezte és ez annyira hízelgett a győztes államok vezetőinek, hogy nem tették beható kritika tárgyává a barrière antigermanique középeurópai cseh tervét, mert máskülönben rájöttek volna arra, hogy ennek a tervnek megvalósítása még kétségesebbé teszi amúgy is illuzórius győzelmüket és fölényüket.

Masaryk és vele az összes cseh politikusok azt hitték, hogy Németország egysége a nagy balsiker után felbomlik és a kis nemzeti államok alakulásának ténye infidálja a nagy német foderádó tagjait. Még első elnöki üzenetében ismétli a pangermanizmusról és a kis nemzeti államokról szóló elméletének főelveit, emlékirataiban azonban már védelmezni kényszerül a háború folyamán hirdetett felfogását a „balkanizálás“ szemrehányása ellen és azt állítja, hogy a kis nemzetektől nem lehet azt követelni, hogy valamennyien szövetkezzenek, mert érdekeik nagyon is eltérők egymástól, egyező érdekű csoportok azonban alakulhatnak, mint például a kisantant. Itt már a németekkel való meg egyezés szükségét hirdeti belpolitikai vonatkozásban és Európa szabad föderációját is említi, mely a régi abszolutisztikus nagy hatalmi rendszernek véget fog vetni.

Két nagy csalódásban részesült Masaryk és mindazok a nyugati államférfiak, akik reá hallgattak. Az egyik abból keletkezett, hogy a fejlődés, mint ezt az utolsó tíz esztendő eseményei is igazolják, nagy területi egységek alakulása felé tendál. A modern gazdasági élet a területi elaprózottsággal homlokegyenest ellentétes fejlődési vonalat követel és az európai gazdasági zavarok nagyrészen abból keletkeztek, hogy Közép-Európa területi elaprózottsága nem áll összhangban a gazdasági fejlődés mai stádiumával. Európa háború előtti gazdasági életműködése azért is volt simább, mert nagyobb egységek dolgoztak benne. Ettől eltekintve, nem vált be Masaryknak az Ő emlékirataiban

is hangoztatott azon nézete, hogy az utolsó esztendőben a fejlődés a kis nemzeteknek kedvező irányt mutat. Éppen a középeurópai etnográfiai bonyolultság következtében sehol sem sikerült Közép-Európában tiszta nemzeti államot létesíteni, sőt éppen ellenkezőleg, a helyzet tetemesen rosszabbodott, mert az azelőtt kompaktabb nemzeti testeket még jobban szétszakította és a jelentős nemzeti minoritások számát szaporította, amikkel a magukat nemzeti államoknak valló új alakulásokat túlterhelték.

Államközi viszonylatban sem kedvez a mai helyzet a kis nemzeteknek azért, mert gazdasági és politikai elkülönülésük, az igazságtalan békeszerződésekből eredő éles ellentétek annyi gyújtóanyagot halmoztak fel, hogy a Közép-Európa konszolidálását jelentő kölcsönös gazdasági és politikai közeledés nemcsak hogy meg van nehezítve, hanem teljességgel meg van akasztva és azzal közvetve az európai nemzetek szabad föderációja is, mert nem képzelhető el egy föderáció, melynek jelentékeny részét egymással szemben álló nemzetek és államok képeznék, melyek között az antagonizmus okait előzetesen nem eliminálták. Egy ilyen föderáció magában hordja a felbomlási csirákat. Az európai föderációnak el kell kerülnie azt, hogy az igazságtalan békeszerződések révén idegen területekkel túlterhelt új államalakulatok egészen biztosan bekövetkező államkríziseiket a föderáción belül éri meg. Ez a föderáció összeomlását is jelentené, ezért helyes az álláspont, mely a középeurópai nemzeti államokat előbb a fenyegető államkrízisek veszedelmétől szeretné megszabadítva látni. Az új államalakulatok Közép-Európában a régi nemzeti problémákat nemcsak hogy változatlanul átvették, hanem ezeket csak erőszakkal tudják leszorítani és hasztalan hirdetik a mai helyzetet véglegesnek, a középeurópai közhangulat ezt egy átmeneti időszaknak tekinti, melynek igazságtalan területi elosztása, kisebbségellenes tendenciája, a területi prédát biztosítani akaró agresszív külpolitikája egy állandó latens háborús vagy forradalmi feszültségben tartja Közép-Európát. Végzetes hiba lenne ezt a beteg és lázas Közép-Európát, úgy, amint van, egy európai föderációba behelyezni. Ezt előbb ki kell gyógyítani, mert a föderáció csak úgy lehet egészséges, ha tagjai is egészségesek. Masaryk elgondolása a középeurópai kis nemzeteknek és államoknak zónájáról helytelen megoldásnak bizonyult, melynek téves koncepcióját mutatja, hogy a németellenes barriert sem volt képes kiépíteni. Ez a megoldás nem volt elég erős, hogy úgy Ausztriát, mint Magyarországot ebbe a barriérbe belekényszerítse és a Spiritus rectort reprezentáló Csehszlovákia az izolálás aktív szerepe helyett az izoláltság veszedelme elé néz.

A másik csalódás a német kérdésben mutatkozott. Nem hittek Németország életképességében és hittek az 1918-iki államfordulat európai közhangulatának stabilizálásában. A németiség elleni érveléseik igen hamarosan lekoptak és színehagyottak lettek. Masaryk csakhamar kénytelen volt belátni azt, hogy nem ők képeznek Németországgal szemben fenyegető veszedelmet, hanem hogy a rekonvalescens és újjáébredő Németország nyomása ellen kell új államukat immunizálniok már azért is, mert déli frontjukat sem tartják szilárdnak és biztosnak, hiszen a szlovenszkói

és ruszinszkói kérdések még nem tekinthetők rendezetteknek. A cseh pacifikálás! munkának nem sikerült kiirtani a partikularizmust, mint-hogy pedig a csehországi német partikularizmust sokkal veszedelmesebbnek és a cseh nemzeti törekvéseket közelebbről érintőnek tartotta, mint a szlovenszkói tót, rutén és magyar törekvéseket, mindenekelőtt ennek leszerelésére és megnyugtatására törekedett. Ezt azért is forszírozta, hogy egy cseh-német belpolitikai érdekközösség megkonstruálásával a Magyarországtól elszakított területek cseh pacifikálását zavartalanabbik végrehajthassa. Már 1925-ben fejtegette emlékirataiban, hogy politikai szempontból a német kisebbség a legfontosabb, mert ennek megnyerése a többi kisebbségi kérdést megkönnyíti. Masarykot ezen felfogása miatt germanofilséggel vádolták politikai ellenfelei, amikor arra törekedett, hogy a német pártok hagyjanak fel a negativizmussal. Egy erre vonatkozó nyilatkozatában¹ ezt az ő felfogását politikai észszerűségnek és meggondoltságnak nevezte. Éppen ezért a német miniszterek kinevezését 1926 októberében nem annyira német sikernek lehet nevezni, mint Masaryk céltudatossága egyik étappéjének. Német siker lett volna, ha ez a kinevezés a kormányzásban való részesedést is jelentette volna és nem csupán a kabinetben való részvételt. A német pártok azt hitték, hogy ez az ő via facti politikájuk, holott via facti politika csak a Masaryké volt, melyben a német pártok csak eszközeiként szerepeltek. Masaryk többször adott kifejezést annak, hogy a csehországi németiséget nem lehet a kisebbségek közé sorozni:

„A németek Csehországban nem képeznek kisebbséget, sokkal számszubbak és sokkal erősebbek, mintsem kisebbségnek volnának nevezhetők. Ez különleges probléma.“²

„A kisebbségi probléma megoldására nincsenek egységes sablonok, minden kisebbség önmagában különleges problémát alkot. Minálunk elsősorban a cseh-tót többségnek német polgárainkhoz való viszonyáról van szó. Ha ezt a problémát megoldottuk, a többi nyelvi és nemzeti problémát is könnyen megoldhatjuk.“

„Vannak államok, amelyeknek lakossága, összességében nem akkora, mint minálunk a németek száma. Német polgáraink pedig magas kulturális és gazdasági fokra jutottak. Államiságunk legfontosabb kérdése a német probléma és újból hangsúlyozom, hogy politikánkból minden sovinizmust ki kell kapcsolni.“³

Tagadhatatlan az, hogy Masarykra nem maradt hatás nélkül Radl dr. fejtegetései, aki a köztársaság mesterséges cseh-tót struktúráját elítélvén, mindenekelőtt a németiséggel való megegyezést tartja a legészserűbb politikának. Már 1928-ban mutatott reá Radl arra, hogy Németország a békeszerződés revízióját keresztülviszi,⁴ ezért nem ajánlatos a nemzetiségi elvet kíméletlen fegyver gyanánt cseh kézben használni. Úgy látszik azonban, hogy a cseh-tót politikai vezető réteg, prominenseinek szugesztíója alatt, egyáltalában nem is gondolt egy revízió lehetőségére. Rothermere lord erélyes fellépése óta ez az elbizottság igen nagy nyugtalanságnak adott helyet és ma már Csehországban is hisznek a revízió lehetőségében. Mikor múlt év szeptem-

¹ „Národni Osvobozeny“ 1926 jún. 26.

² „Prager Tageblatt“ 1929 okt. 1.

³ Elnöki üzenet. 1928 okt. 28.

⁴ Dr. E. Radl: Der Kampf zwischen Tschechen u. Deutschen. 161. 1.

berében a cseh szociáldemokrata párt kongresszusa előtt az aktuális kérdésekről diszkussziót tartott, az egyik vezető párttag kifejtette, hogy a békeszerződések revíziója be fog következni és azt feltartóztatni nem lehet. A tavalyi genfi népszövetségi tanácskozás az európai föderációra vonatkozólag egy kissé hozzájárult ahhoz, hogy a hályog lehulljon a csehek szeméről. Mussolini állásfoglalása a trianoni igazságtalanságok ellen, a francia közvéleménynek új, békés megegyezést sürgető hangulata a német kérdésben, a lengyel korridor visszaadásának kezdeményezése francia részről, meggyőzte a cseheket arról, hogy a revízió, ha ma még csak diszkusszió tárgya, belátható időn belül nemzetközi tárgyalások tartalma lehet, sőt mint ezt Lloyd George nemrég egy cikkében említette, háborús bonyodalmak nélkül megoldható lesz.

Múlt esztendő decemberében egy neves cseh publicista azt fejtegette,¹ hogy a revízió nemcsak hogy lehetséges, hanem hogy tizenkét esztendő óta egyebet son csinálnak a hatalmak, mint revideálnak.

„Az biztos, — úgymond — hogy a revízió követelése nemcsak hogy semilyen nóvumot nem jelent, semilyen forradalmiságot az európai rendszer ellen, hanem ellenkezőleg a békeszerződésekből önként következik. A győzők 1919-ben vagy tudatosan, vagy véletlenül nyitott ajtót hagytak hozzá.“

Ugyanez a publicista még 1930 június 4-ikén azt hangoztatta Trianonról írt elmélkedésében, hogy Trianont sohasem fogják megváltoztatni.² Hat hónap igen jelentős eseményeket tartalmazhatott, hogy ez a felfogásbeli változás megtörténhetett. Európa szervezkedése és esetleges föderációja sokkal magasabb és értékesebb cél, mintsem hogy a revízióra vonatkozólag megegyezés ne jöhessen létre. Ezt ma Csehországban is tudják már és ha Benes éveken keresztül a revizionizmust kicsinyébe, múlt évi expozéjában azt közölte a prágai nemzetgyűléssel, hogy Genfben a revizionista államok nem voltak többségben. Ezt a kijelentést egészen bátran így formulázhatta volna, hogy még nincsenek többségben. Az európai fejlődés vonala egészen biztosan oda fog vezetni.

Nincsen helyem cikkem keretén belül ahhoz, hogy Benes összes revízióellenes kijelentéseit ismertessem. Minden külügyi beszédében és minden kisantant-konferencia után egy bizonyos séma szerint fejtegeti, hogy a revízió fenyegeti a békét, soha sikerrel nem fog járni és hogy a revizionisták nagy csalódáson mennek majd keresztül, az európai helyzet sokkal jobb, mint volt a háború előtt. Benes nyilatkozataiban gyakran visszatér a revízió és a demokratizmus közötti párhuzam, mely azután Csehszlovákiában a kis Benesek vesszőparipája lett és különösen a szlovenszói cseh-tót politikusok, akik állandóan a magyar kérdéssel foglalkoznak, hangoztatják, hogy csakis Magyarországnak demokratizálása szüntetheti meg a magyar revizionizmust. Érdekes olvasni e cseh-tót nyilatkozatokat. A hatalmából és pozíciójából kicsöppent Hodzsa Milán vezet ebben a frázishangoztatásban. Utána következik Stefanek Antal, Szlávik György, Dérer Iván, stb. Azt hangoztatják rendszerint, hogy az új Magyarországnak alkalmaz-

¹ R. Procházka: Revidovat? — „Pritomnost“, 1930 dec. 24.

² „Lidové Noviny“ 1930 jan. 4.

codnia kellene az új demokratikus korhoz, béküljön ki a változhatatlannal. Trianon új élet kiindulópontja lehet, az új demokratikus magyarországi rend kiinduló pontja, stb. Ők a haladást, a demokratikus gondolkodást, a kulturáltságot magyar részen csakis antirevizionizmusban szeretnék látni. A revizionizmust nacionalista hisztériának, reakciónak, maradásaénak nevezik. Még olyan komoly történetíró is, mint a tót Rapant, a magyar revizionizmus elleni gyógyszert a demokratikus átalakulásban látja. Mennyivel magasabb nézőpontból látja a dolgokat a cseh Radl dr., aki a trianoni évforduló alkalmával azt írta:

„Mindennek dacára érezzük, hogy nem állhatunk mindörökre ellenséges lábon Magyarországgal és azt hiszem, hogy minden olyan észszerű politika, amely meghozná a magyarok és csehek kiengesztelődését, sok komoly barátra számíthatna idehaza.“

Több mint valószínű, hogy Masaryknak a határrevizióra és a magyarokkal való megegyezésre vonatkozó kijelentései is erre a belátásra vezethetők vissza. Igaz ugyan, hogy e nyilatkozatokat a kormány rendszerint megcáfolta vagy átformálta, le nem tagadható azonban az, hogy Masarykot állandóan foglalkoztatja a Magyarországgal való megegyezés problémája.

1923-ban Pályi Ede dr. előtt a következőket mondta:

„Kész vagyok kijelenteni, hogy ezeknek a túlnyomóan magyarlakta területeknek visszaadásáról igenis lehet tárgyalni, de természetesen csakis megfelelő feltételek mellett.“ „Én készséggel tárgyalok okos és tisztességes emberekkel a legkényesebb problémákról is: ez a valódi demokráciából következik.“

1927 október 28-án Masaryk Svehla miniszterelnök üdvözlő beszédére egy nyilatkozattal felelt:

„bizonyos korrektúra részleteiről lehet tárgyalni, de ezek a békeszerződéseket nem fogják érinteni.“

Ugyanezen év november 19-én a „Sunday Times“ levelezőjének nyilatkozatot adott át a köztársaság tízéves fennállásáról, melyben a csehszlovák-magyar viszonyról a következőket mondotta:

„Remélem, hogy a Magyarországgal való kapcsolatunk megjavul, emberi szempontból megértem, ha a magyarok neheztelnek reánk és idegesek, mert területük nagyrészt elvesztették.“ „A békeszerződéseket sohasem tartottam tökéleteseknek ...“ „Én magam személyileg a nehézségek és az azok elhárítására vonatkozó diszkussziók előtt nem térnék ki, ha az összes érdekeltek ehhez beleegyezésüket adják.“

1928 október 28-án kelt jubiláns üzenetében olvashatjuk:

„Nem várhatjuk el, hogy a békeszerződések határozatait mindenki ellenzés és tiltakozás nélkül vállalja magára. Habozás nélkül kijelentem magam is, hogy a békeszerződések bizonyos tisztázást követelnek. Ennek azonban lojálisán, nyíltan és becsületesen kell megtörténnie.“

1929 május 17-én Julius Wolff tanár, német írónak Masarykkal folytatott beszélgetéséből:

„Masaryk elnök, — jelentette ki Wolff — a maga személyében egyáltalában nem kifogásolja a közös egyetértés alapján végrehajtandó magyar-cseh határrevíziót. Ezzel a felfogással azonban szemben állanak Masaryk szerint a kisantant másik két államának aggodalmái, hogy t. i. ebben az esetben ők is

¹ „Reggel“ 1930 június 4.

el lehetnek készülve hasonló magyar igényekre. Ezek azok az okok, amelyek miatt Csehországnak megvan kötve a keze.“

Megemlítem azt is, hogy lapjelentések szerint Masaryk 1928 husvétján Gratz Gusztáv volt magyar külügyminiszter előtt kijelentette, hogy barátságos tárgyalások esetében hajlandó tárgyalni arról a kívánságról, hogy a magyarlakta területek Magyarországhoz visszatérjenek.

1929 július 12-én Rainisch Ferenc előtt:

„Ma is hajlandó vagyok egy békés revízióról tárgyalni. Részünkre egy Duna-szakasz feltétlen életszükségletet jelent, ezért van szükségünk Pozsonyra és annak magyarok által lakott környékére. Ezzel szemben tárgyalni lehet mindama területek revíziójáról, amelyekben 50%-on felül laknak magyarok. Szó lehet azonban más nemzetiségek által lakott területek hovátartozóságának revíziójáról is.“

Célzásokat tett Masaryk 1928 július 2-1 beszédében is, hogy „esetleges nézeteltéréseket nemzet és nemzet között, állam és állam között lojális meggyezéssel lehet megoldani.“

1929 szeptember 2-án ismét mondja éppen a hágai egyezkedésekkel kapcsolatban, hogy „a modern fejlődés abban az irányban halad, hogy a tisztességes emberek békésen megegyeznek.“

1930 szeptember 28-án a „London General Press' útján:

„Ami Magyarországot illeti, a veszélyt a Magyarország által folytatott agresszív (?) politika jelenti. Én mindenképpen együttérzek a magyarokkal nehéz helyzetükben és kedvező körülmények között hajlandó volnék fontolóra venni a fennálló határoknak javukra való megváltoztatását; mielőtt azonban ez valamilyen formában lehetséges lesz, a magyaroknak meg kell változtatniok taktikájukat.“

A cseh-tót kormány demontíja szerint ekkor Masaryk a következőket mondotta:

„Értem a magyarok nehézségeit és kész volnék kedvező körülmények között megengedni, hogy mérlegeltessek a jelenlegi határok módosítása. Mindenféle határváltoztatás azonban a parlamentnek van fenntartva és nem lehet megváltoztatni a határokat a kis- és nagyantant hozzájárulása nélkül. Ezenkívül a változás nem lehetne kizárólag egyoldalú. Területünk hasonlóképp kiterjedést kívánna javunkra. Mindez azonban nem lehetséges, amíg a magyarok nem változtatják meg taktikájukat.“

A nyilatkozatok egy részét a cseh kormány megcáfolta ugyan, azonban a meg nem cáfolt nyilatkozathoz való hasonlóságuk is mutatja, hogy Masaryk legnagyobb gondjai egyikét ez a kérdés alkotja. A német-ség szorítását nem szerelhetik le a csehek, akármiképpen is kedveznének a csehországi németeknek, annál jobban szorítja őket a német gyűrű. Mi sem természetesebb, hogy jó lenne a déli magyar frontot tehermentesíteni. Egy cseh-magyar megegyezéssel elérhetné azt, hogy Szlovenszónak cseh kézben maradt részét sokkal jobban és gyorsabban pacifikálhatnák, a tót szeparatizmusnak véget tudnának vetni, a köztársaság megszabadul a kisantantban vállalt súlyos kötelezettségektől és a jugoszláv-olasz relációban is megkönnyebbül, azonkívül gazdasági tekintetben is nagy előnyökre tehet szert. Masaryk éles szemmel látja, hogy a revizionizmus az európai kérdések rendezésének problémájában hónapról-hónapra tért nyer. Masaryk azonban éppen olyan izolált egyéniség, mint pl. Radl dr. A cseh politikai közéletet, úgy a nemzetgyűlésen, mint azonkívül a túlfokozott sovinizmus jellemzi. Mindenesetre meg kell azonban állapítanunk azt, hogy cseh

részről az utolsó időben a sovinizmus kérdését sokkal nyugodtabban tárgyalták, mint szlovenszkói cseh-tót satelleseik részéről. Ezért figyelemreméltó a legutolsó Masaryk nyilatkozat szlovenszkói visszhangja.

A Pozsonyban letelepedett kormánypárti tót sajtó megszeppent, hogy Masaryk tényleg szeretné megcsinálni a cseh-magyar kiegyezést, mert amúgy is beszéd tárgya tót politikai körökben az, hogy az elnök élete művének betetőzését ebben szeretné látni. Szlovenszkón jól ismerik az általános cseh felfogást, mely azt hirdeti, hogy nincsen tót-magyar, csak cseh-magyar kérdés. A Prága árnyalatában álló cseh-tót avagy tót politikai körökben nem alaptalan az aggodalom, hogy a csehek a tótok megkerülésével egyezséget kötnek a magyarokkal. Ennek tulajdonítható az, hogy a pozsonyi cseh-tót sajtó Masaryk legutolsó nyilatkozata után Magyarország rovására eszközendő területkövetelésekkel állt elő. Az erre vonatkozó propagandaakció a Granatier, Stefanek, Husek, Sidor stb. cseh-tót újságírókklk politikai sakkhúzása a csehek ellen, hogy egyszer s mindenkorra véget vessenek Masaryk kísérleteinek. A lapok cikkei: „A magyarok szét akarják szakítani Szlovenszkót“, „Szlovenszkó integritása veszélyben“ stb. Masaryk ellen irányultak. Az egyik lap követelte a Jugoszlávia felé vezető dunántúli korridort,¹ a másik pedig következőképpen formulázta meg a területi követelést:

„Elsősorban a Szobtól keletre eső vidéken jogosult határváltoztatási igényünkről volna szó, ahol feltétlenül szükségünk van az Ipoly balpartján jelentékeny sávra és az egész Párkány-Ipolysági, Balassagyarmat—Szécsény—Losonci vasútvonalra, továbbá stratégiai határra a Mátrán át, Gyöngyöstől északra, a Bükk-hegységen, Miskolctól északnyugatra és északra a tokaji hegyeken át vezető vonallal egészen Sárospatak mellett a Tiszáig. Ruszinszkóban is mindenütt a Tisza kell, hogy a köztársaság határa legyen, különösen teljes joggal emelünk igényt Tarpa tót vidékére.“

„Ezen jogigényeinknek egész irodalmuk van és már a béketárgyalásokon is tárgyalás alapját képezték, sőt 1919-ben hatalmi eszközökkel a kezünkben tartottuk ezeket a vidékeket. Szlovenszkónak most újból alkalma van síkra szállni ezen történelmi igényeink (1) és határainknak a mi javunkra való megváltoztatása mellett, amely határ Szobtól keletre 10—25 km szélességből délebbre esnék a köztársaság mai határaitól.“

Nemsokára e cikkek után a pozsonyi cseh-tót lapok az alábbi térképvázlatot közölték, mely az újabb területkövetelést fixirozta. A követelt vonal Vácon keresztül a Mátra 1010 sz. pontjától és a Bükk-hegység 957. sz. pontjától délre Miskolc megkerülésével Sárospataktól délre húzódik a Tiszához és annak balpartján vonul végig. Mint látjuk, néhány nap alatt követeléseiket kibővítették. A követelt területbe esnek a következő jelentős magyar városok: Vác, Balassagyarmat, Pásztó, Salgótarján, Szécsény, Sajószentpéter, Szendrő, Gönc, Sárospatak, stb. Nagyjában megegyezik a békekonferencia elé terjesztett cseh területi követeléssel, mely azonban Miskolcot is be akarta kebelezni és nyugaton Kapuvárig terjedő szélességben Soprontól délre ereszkedő korridorrészt követelt.

¹ „Slovenska Politika“, 1930 okt. 2.

² „Slovensky Dennik“ 1930 okt. 2.

³ F. Hondek: Mierová Konferencia v Páriái. — Frúdy 9. sz. 1930.

Az új területkövetelési akciót a magyar revizionista törekvések megfélemlítésére eszelték ki, azt hirdetvén, hogyha a magyarság nem hagy fel revizionista propagandájával, akkor ők fognak a világ elé állni a revíziónak ilyen értelemben való keresztülvitelére vonatkozó kérésükkel. Utalnak arra, hogy a nógrádi hegyek, a Mátra, a Bükk és a Tokaji hegyeknek a Tisza felé ereszkedő nyúlványai ugyanazzal a földrajzi jellegzetességgel bírnak, mint Szlovenszkó déli része. Etnográfiai szempontból pedig ennek a területnek ősi szláv jellegét a magyarok sem tudták letörölni. A tótság mindig tömegesen vonult e vidékre, nyugaton a lakosságnak legalább fele tót, Kassától délre pedig egyharmada. A magyar lakosság pedig, az ú. n. palócok etnográfiai szempontokból sokkal közelebb állnak a szlávokhoz, mint a magyarokhoz és beszédjük erősen kevert a tót nyelvvel. Nemzetgazdasági szempontból a salgótarjáni környék a rimamurányi iparnak természetes gazdasági kiegészítése és a követelt területsáv városai, mint Balassagyarmat, Salgótarján, Kisterenye, Sátoraljaújhely, Sárospatak, a Mátra, Bükk és a Tiszavidék összes nagyobb községei elsenyvednek, mert mint határmenti helységek Szlovenszkó és Ruszinszkó gazdasági kereteibe

kívánkoznak. Azonkívül stratégiai szempontból is helyesebb az új vonal.

Ezen publicisztikai előkészítés után megjelent a szlovenszkói cseh-tót liga titkárának könyve,¹ melynek célja a Szlovenszkó és Ruszinszkó déli részén elterülő magyar etnikumokról kimutatni azt, hogy ezek túlnyomó részben régi tót területek, melyek megmagyarosodtak. Könyvének jelentett folytatása ugyanezt kívánja megállapítani Csonka-Magyarország északi részéről, melyet mint fentemlitem, be akarnak kebelezni. Granatier praktikus politikai célból kiegészítette és áttekintővé tette Petrov orosz tanárnak a cseh tud. akadémia és a cseh kormány megbízásából végzett kutatási eredményeit.² Granatier bevezető soraiban mondja:

¹ Anton Granatier: Etnické rozhranie slovensko-madárské. — Vydala: Slovenská odbojka Národnej Rady CS. 1930, Pozsony.

² „Národopisná mapa Uher podle ufed. Lexikonu osad z roku 1773“ — „Sborník Fr. Pastyho z 1864—65.“ és „Přispesky k historické demografii Slovenská v XVIII—XIX. století.“

„Magyarországgal szembeni állami határaink nem fedik a tót-magyar etnikai határt. Etnikumunk egy része Magyarországnak jutott, viszont a magyar etnikum egy része nekünk. Azok, akik az állam határait javasolták, jól tudták azt, hogy az etnikai alapelvek szerint kijelölt határok, különösen pedig azok szerint, melyeket a háború előtti utolsó hivatalos statisztika kiszab, nagyon sok vidék, valamikor tiszta tót, Magyarországnak jutott volna. Magyarország részéről ma nagy határrevíziós akció van folyamatban. A magyarok be akarják beszélni úgy saját maguknak, mint a külföldi közvéleménynek is, hogy ime milyen nagy „magyar“ területeket engedtek át a tótoknak. Éppen ideje annak, hogy megállapítsuk, hogy a mostani magyarlakta területből Szlovenszón mi volt a miénk és mit kaptunk Trianonban stratégiai és gazdasági szempontok kedvéért?“

Mindez nem egyéb, mint az esetleges határrevízióra való készülődés. Nem foglalkozhatom itt Granatier módszerével, csupán megállapítom azt, hogy nélkülözi az objektivitást. Sorra veszi a szlovenszkói és ruszinszkói déli megyék magyarlakta területének községeit és a családi nevek önkényes beosztásával igyekszik korigálni a régi adatokat. Megemlítenédnek tartom, hogy a cseh-tót történetíró Rapant Dániel egyik tanulmányában¹ reámutat arra, hogy az Ipolytól kezdve a mai határvonal inkább a magyar atomizáló és mechanikusan számszerű önrendelkezés érdekében állapított meg. Szerinte az antropogeografikus, földrajzi, gazdasági és stratégiai érvek inkább egy olyan természetes határ mellett szóltak, mely Váctól kezdve a Mátrán keresztül „Staré Slovensko“ határán vonulna végig. Ez a határ azonban a valóságban sohasem létezett és csak legfeljebb Chaloupecky Václav önkényes kombinációja. Rapant szerint:

„A tót nemzeti kifejlődés a Dunára és az Alföldre való olyan támasz nélkül, mely délen egyes keskeny völgyeket és hegyszorosokat egyesít, lehetetlen. Nemzeti integritásának főakadálya addig is az a tény volt, hogy ez az egyesítő természeti bázis az ellenséges elem kezében volt. S fenti (a magyar revíziós, Rothermere, Dami) javaslatok alapján a határokat megvonni annyit jelentene, mint a tótokat néhány egymástól izolált, összefüggéstelen foszlányra szakítani és a Kárpátok szikláihoz szorítani úgy, hogy lélekzeni sem tudnának...“

Ebben találhatjuk a szlovenszkói cseh-tótoknak egy cseh-magyar megegyezés előli félelmét indokolva. Aggódnak, hogy ez a megegyezés szétszakítja és a Kárpátok szegélyére utalja őket. Rapanték szerint az önrendelkezési jog a következőket jelenti:

„Az önrendelkezés alapelve... itt csak általános vezető és útmutató lehet irány és cél tekintetében és nem kizárólagos mértéke egy bizonyos konkrét határkitűzésnél az igazságnak vagy igazságtalanságnak. Az antropogeografikus, földrajzi, stratégiai és egyéb szempontok itt éppúgy, ha nem még jobban, latba esnek, mint az individuális nemzetiségi szempont. Az Önrendelkezési eszme kigúnyolása volna az, ha bizonyos nemzetnek ezen jogát elismerik, azonban olyan módon valósítanak ezt meg, hogy ez részére biztos romlást, életrelévő képtelenséget vagy örök tengődést jelentene. Ebben is nyilvánulna magyar mentalitás — még ha el is tekintünk a tényről, hogy az önrendelkezés ezen módját ismét csak saját érdekében ismeri el — és ennek a nemzetre vonatkozó atomizáló felfogása. Ha az önrendelkezési eszmét csakis az egyedül helyes módon értelmezzük, tehát kollektive be kell látnunk, hogy ez az eszme, ha a határmegállapítás az említett okoknál fogva az etnográfiai határok alapján nem lehetséges, csakis az illető nemzet magjának biztosítását jelentheti; nem összes tagjait és nem tekintet nélkül a szomszéd nemzetek kollektív önrendelkezési jogaira. Nemcsak a puszta életet és az erre való jogot, hanem az ehhez szükséges eszközöket is kell minden nemzet részére elismerni.“

¹ Dr. Daniel Rapant: Mad'arizácia, Trianon, revízia a demokrácia. Prudy 6. sz. 1930.

Ez az okoskodás azonban éppen igazolása a magyar revíziós törekvéseknek, mert hiszen a magyar revízió eszméje nemcsak a Rapant által említett önrendelkezési jogban, hanem az ezen jogot alátámasztó antropogeografikus, földrajzi és gazdasági szempontokban is gyökerезik. A magyar követelés egy évezredes természetes bázis reintegrációjára vonatkozik és egyáltalában nélkülözi az atomizáló tendenciát. Rapant fejtegetései visszajukra fordítva a cseh-tót álláspont éles cáfolatát jelenti.

Úgy a Granatier könyve, mint a tót publicisztika által hangoztatott új területkövetelés is az ú. n. palócoklakta területet majdnem teljes egészében részint tótnak deklarálja, részint pedig a tótság részére reklamálja. Fentebb említettem azon érvüket, mely szerint a palócok etnográfiai szempontból a szlávokhoz sokkal közelebb állanak, mint a magyarokhoz és beszédjük erősen kevert a tót nyelvvel. Ezzel az állítással szemben reámutatok Hunfalvy, Pauler, Vámbéry, Czoemig véleményeire, akik bár részletkérdésekben egymástól eltérnek, abban azonban megegyeznek, hogy a palócok eredetileg kunok, akik északkeletről Kálmán király korában kisebb csoportokban elegyesen bessenyőkkel vándoroltak be és Borsod, Gömör, Nógrád területem telepedtek le leginkább, ahol a magyarokon kívül már teljesen megmagyarosodott kabarok, bessenyők, kúnok éltek, akiknek tiszta magyar nyelvét a palócok is átvették. Hunfalvy szerint a bessenyő a magyarral rokon ugor nép volt, a kúnok török eredetűek, a kabarság pedig török csuvasz nép.¹ Pauler szerint úgy a bessenyők, mint a kúnok török eredetűek.² Valamennyi kutató megegyezik abban, hogy a palócok letelepedésük alkalmával magyar lakosság közé jutottak és ezzel már egy néppé olvadtak össze, amikor a tótság elterjedése és beszivárgása még csak elkezdődött.³ A palócoknak a szlávokhoz csak az a vonatkozásuk van, hogy orosz és lengyel területen keresztül jöttek és hogy az oroszok „polovci“-nak nevezték őket, akiknek neve őshazájukban úz, vagy ghúz volt és nem voltak egyebek, mint a későbbi kúnok, amint ezt a történelmi és nyelvi kutatás beigazolta.⁴ Vannak vélemények, melyek szerint a palócok kutrigur-hun maradvokok, mások szerint hun-avar maradvány, önkényes kombináció tehát a palócokat etnográfiaikig a szlávokhoz közelállóknak mondani. Maga Chaloupecky is a palócokat a mongol törzsek közé sorozza, akik a bessenyőkkel elegyesen telepedtek le a Mátra és Bükk vidékén.⁶ Történelmileg be lehet bizonyítani azt, hogy a Szlovenszkon végigvonuló palóc sávon a magyarság bejövetelekor és később sem, tótok nem éltek, tehát visszazslávositásról sem lehet szó.

A Masaryk-nyilatkozat nyomán mutatkozott pozsonyi cseh-tót publicisztikai nyugtalanság arra készítette az elnököt, hogy egy újabb intervjúban (Capek) kijelentse, miszerint hálásan fogadja a tót sajtó

¹ Paul Hunfalvy: Ethnographie von Ungarn. 235—38, 262, 263, 257 I.

² Pauler Gyula: A magyar nemzet története Szent Istvánig. 8, 42 I.

³ Hunfalvy, 265 I.

⁴ K. v. Czoemig: Ethnographie der öst. Monarchie II. 892. — „Diese kunnischen Uzen (Kun-Üzok) wurden von den slavischen Schriftstellern seit Nestor mit dem modifizierten Stammnamen Palowzen (Uzen der Ebene), von den Magyaren aber mit dem allgemeinen Volksnamen der Kunén (kúnok) oder Cumani bezeichnet.“

⁵ Dr. V. Chaloupecky: Staré Slovensko, 74, 103, 252 I.

visszhangját, hogy valamennyi lap, pártállásra való tekintet nélkül, elutasítja a szlovenszkói föld legkisebb részének is Magyarországhoz csatolását. Az elnök válasza azon cseh-tótok részére, akik csehebbeknek mutatkoznak a cseheknél, más nem lehetett. Alig, hogy lecsillapodott a pozsonyi megdöbbenés, napvilágot látott Masaryk leányának egy újságíróval folytatott beszélgetése, mely a General London Press által elhelyezett nyilatkozatra vonatkozólag következőket tartalmazta:

„Máig sem változtatta meg apám azt az elvét, hogy minél több nemzeti-séggel rendelkezik valamely ország, annál nehezebb feladat azt kormányozni, önzéssel csak önmagunknak teszünk rosszat. Sokszor mondotta édesapám azt is, hogy nem akar olyan Csehszlovákiát, mely más nép szüntelen elégedetlenségét vonná maga után.“

„Tárt karokkal, testvéri szeretettel várjuk a magyarokat, ha fölengednek abból az ellenérzésből, amit velünk szemben tanúsítanak.“¹

A beszélgetést sietve cáfolta meg a cseh kormány, maga Masaryk leánya is, a lapok és mindenki Cseh-Szlovákiában, akinek az interjú elhelyezéséhez valamilyen vonatkozása is volt. Tagadhatatlan azonban az, hogy odaát abban a kérdésben jelentékeny ellentétek vannak. Vannak felfogások, melyek veszedelmesnek tartják a Szlovenszkó pacifikálására fordított cseh nemzeti erő pazarlását és a csehek által elkövetett nagy igazságtalanságból fakadt magyar haragot. Ezzel szemben azok a szlovenszkói cseh-tótok, akik Prágát szolgálják, azonban Prága tetteitől és kétszínűségétől félnek, a tót nemzet végpusztulását látják egy esetleges cseh-magyar megegyezésben.

Ugyancsak éles ellentétben áll a szlovenszkói cseh-tót politikai tényezők és publicistáknak a revízióra vonatkozó álláspontjával a mindinkább kiélesedő amerikai tót ellenzéki közhangulat, mely belátja, hogy a mai államkeretben a tót nemzet nem tudja elérni nemzeti jogainak teljes biztosítását és érvényesítését. Egy magyarbarátnak éppen nem mondható amerikai tót lap egyik cikkében olvassuk többek között a következőket:

„Tíz esztendő óta kopogtatunk a köztársaság hatalmasságainak ajtaján és még mindig nem mutatkoznak a cseh és tót nemzet közötti békés megegyezés valamilyen lehetőségének előjelei.

Ezért nem csoda, ha ugyan lassan, azonban annál erélyesebben hangok keletkeznek: „A pokolba a köztársaság közös államkeretével, ha azon belül a tót nemzet nem tudja megérni nemzeti jogainak teljes biztosítását és érvényesítését!

Ha a tót nemzet létezése így nem lehetséges, különösen pedig nem lehetséges a pittsburgi egyezménynek a közös köztársaság alkotmányába való beillesztése nélkül, — a tót nemzetnek következetesen, ha mint ilyen meg akar maradni — más államkereteket kell keresnie, melyeken belül létét biztosítani tudná.

A nemzet elsőbrendű fogalom, mint az állam, mert a nemzet természeti, az állam pedig műalkotás. Az állam nem cél, hanem csak eszköz arra, hogy a nemzet boldogabban éljen és saját további sorsának intézője legyen. Logikus tehát: a közös állam, az állami alakulat közös kerete nem képezhet akadályt a tót nemzet részére abban, hogy teljes jogait, egyéni szuverén nemzeti attribútumait el ne érje.“

STEIER LAJOS

¹ „Kassai Újság“, 1930 dec. 31.

² „Obrana“ — Scranton 1930 nov. II.

FIGYELŐ

PAX VOBIS

— P. Gulácsy Irén történeti regénye —

A KARÁCSONYI könyvpiacon egy olyan könyv jelent meg, amely méltán felkeltheti nemcsak a szépirodalmat kedvelő nagyközönség érdeklődését, hanem azokat is, akik a magyar történelem — közelebbről a magyar hadtörténelem — eseményeivel szívesen foglalkoznak. Aki elolvasta P. Gulácsy Irén első hatalmas történeti regényét, a „Fekete völgyek”, az előre sejtette, hogy ez az új regénye nem egy történelmi esemény háttérére előtérbe szorított szerelmi történet lesz, hanem komoly, mélyreható forráskutatás alapján alkotott és hatalmas erővel megírt regény. Olyan regény, amely gyökerét a hiteles hivatalos egykorú okmányok alapján feltárt történelmi talajba ereszti. P. Gulácsy Irén „Pax Vobis”-ában II. Rákóczi Ferenc felkelésének egyik, — a magyar életben még évszázadok múlva is állandóan kísértő problémája — a kuruc-labanc kérdés belső, lelki okaihoz nyúl hozzá avatott kézzel. E nagy tudással megírt művében a Rákóczi felkelés utolsó felvonását, a szatmári kibékülést és annak előkészítését veszi alapul, s ebbe a történelmi légkörbe helyezi I. József király Pálffy Mária iránt táplált szerelmét s Mária hatását, magyar nemzete érdekében kifejtett jótékony befolyását, végül önfeláldozását. Ennek a lánglelkű magyar leánynak minden gondolatát, tettét csak egy akarat inspirálja, meg akarja győzni Bécsset a magyarok kívánságainak jogos voltáról és kibékíteni a nemzetet koronás királyával.¹

A három kötetre terjedő nagyarányú munka szépirodalmi értékét az enyémnél hivatottabb tollak fogják bizonyára felbecsülni. E sorok célja csupán a munka történeti, s főleg hadtörténelmi szempontból való méltatása.

Az első, ami már a könyv néhány fejezetének figyelmes átolvasása után okvetlenül megragadja figyelmünket, az a körülmény, hogy P. Gulácsy Irén e regény megírásához olyan alapos és nagykiterjedésű forráskutatások útján szerzett felkészültséggel fogott hozzá, amilyennel egyébként csupán egy szigorúan történelmi tárgyú szakmunka megírója szokott elindulni. Értem ezalatt azt, hogy nemcsak a regény legfőbb eseményei (a bécsi udvar és Rákóczi között folytatott 1705. évi fegyverszüneti tárgyalások, az elbeszélés tárgyába vágó hadműveleti események, a kuruc és császári hadseregek állapota, a szatmári kibékülés mozzanatai, stb.) vannak történelmi hitelességgel — *sina ira et studio* — leírva, hanem a legkisebb epizódjelenetben is meglátja az, aki e korszak hadtörténelmi anyagával behatóan foglalkozott — hogy e jelenetek, odavetett megjegyzések nem az író fantáziájának szüleményei, hanem valamelyik egykorú okmányban vagy leírásban feltétlenül feltalálható adatok. (Pl. az I. kötet 145. oldalán említett német adeptus fantasztikus terve, aki a kuruc hadsereget az „aurum potabile”-vel akarja élelmezni, Bercsényinek előszeretete a vegyészetről, a seregek sok felszerelési, fegyverzeti részlete, Pálffy Mária

¹ E viszonyra vonatkozó adatok és Pálffy Mária rövid életrajza Lukinich Imre: „A szatmári béke története és okirattára” című művében feltalálhatók.

megalázása József halála után, a bécsi udvar, a bécsi polgárság élete, szokásai, a ceremóniák már-már nevetségesnek tetsző fonákságai, stb., amelyeknek nyomát lelhetjük vagy az Archivum Rákócianum levelei között, a Thaly által felkutatott anyagban, vagy az egykorú bécsi krónikákban s levéltári adatok között. Ezek után természetes, hogy az akkori kor szokásait, erkölceit, az udvar pazar multságait, a kuruc sereg s az elnyomorodott ország állapotát teljes hitelességgel, de írói készségénél fogva olyan érdekesen festi, hogy ezek a fejezetek szinte kortörténeti jelentőséggel bírnak (ilyen pl. egy bécsi udvari ünnepély leírása a II. kötet 15. oldalától kezdve.)

Az események központjában gróf Pálffy Mária, Pálóy János horvát bán, altábornagy leánya áll, akit régóta tartó gyöngéd és komoly szerelem fűz össze Rákóczi nemesi testőrségének parancsnokával, báró Haller Gábor kuruc őrnaggyal. De Pálffy Mária családjának tradíciójához híven a bécsi udvarban él, mint Eleonora császárnő udvarhölgye, s vőlegényével a felkelés hosszú éveit alatt csak néha, szinte lopva tud találkozni, amikor őt sorsa Rákóczi Ferenc hitvesének kíséretében, vagy a hadszíntérre, édesatyjához való utazása közben a kuruc tábor közelébe veti. De ez a szépen induló szerelmi történet a kuruc felkelés tragikus forgatagában nem végződhetik a regényirodalomban szokásos happy end-el. Amikor Haller Gábor megtudja Pálffy Mária bukását, elfordul tőle s jegyet vált Károlyi Sándor leányával. Mária pedig — kire József király halála után az udvar eddig fékentartott gyűlöletének szennyes árja teljes erővel rázuhan — rövid elhatározással a 65 éves Pfehofovsky gróf volt cseh helytartóhoz megy nőül s elköltözik Bécsből.

A bécsi aulikus, magyarellenes légkör sem tudja ezt az eszes, izzó hazafiasságú, büszke vöröskői várkisasszonyt udvaroncá átformálni. Lelke mélyén gyökerező hazafias érzése minden újabb méltánytalanság és erőszak megnyilvánulására csak még edzettebbé válik, hogy annál meggyőzőbben tiltakozzék a Rákóczi hazafias mozgalmát vérbefojtani igyekvő politika ellen. Az udvar fényes, álszenteskedő életében, a vallási fanatizmusba merült Eleonóra császárnő légkörében folyton azon fáradozik, hogy miképpen győzze meg a királyt Rákóczi és a magyar nemzet igazáról. Méltó leánya apjának, a hadvezér gróf Pálffy Jánosnak, akinek magyar hazafiasága mellett P. Gulácsy Irén e regényben meggyőződéses hévvel tör lándzsát.

Az írónőnek ezt az állásfoglalását örömmel üdvözölhetjük, mert Pálffy Jánost eddig csupán a személyével szakszerűen foglalkozó történelemkutatók és írók értékeli ilyen módon. A régi, egyoldalú történelmi és szépirodalmi munkákból táplálkozó nagyközönség jó része talán még ma is „labanc” vezérnek s a magyarok ellenségének tartja. Ez a regény tehát e téren valóban úttörő munkát végez, mert habár ilyen vonatkozásban majdnem kizárólag csak Pálffyról és leányáról beszél, de ezek mögött látjuk és érezzük azt a sok száz és ezer hazafiasán érző magyart, „akik más mód szerint akarják ugyan az ország jobb jövődjét, mint ők (t. i. a kurucok), de akik azért mégis mind csak azt akarják”. (III. kötet 50. oldal.)

Pálffy János jellemzése éleítől végig kitűnően sikerült. Ezt a keménykötésű, izig-vérig magyar, erélyes katonát, hadvezért és diplomatát P. Gulácsy Irén mesteri módon állítja szemeink elé. Pálffy meggyőződésből küzd Rákóczi ellen, mert őt és híveit megtévesztett embereknek tartja, akik — a szerinte is feltétlenül jogos és igazságos ügyük érdekében — helytelen utakon járva döntenek végromlásba nemzetüket. Minden törekvése odairányul, hogy a nemzetet koronás királyával kibékítse s a felkelést leszerelje. Amíg más úton nem lehetett, karddal kezében, majd a szatmári kiegyezés előkészítésében és végrehajtásában megértéssel, úgy, ahogy olyan orvos

kezeli a súlyos beteget, aki saját véréből való. Természetes, hogy ilyen gondolkodásmódja miatt sokszor súlyos dilemmába esik. A kibékülést megelőző időszak leírásánál különösen érdekesen és meggyőzően festi P. Gulácsy Irén Pálffy lelkiállapotát, amikor szinte tojástáncot kell járnia az udvar erőszakos követelései, a nemzet jogos igényei és Rákóczi kívánságai és kikötései között.

II. Rákóczi Ferenc jellemzése éppoly kitűnően sikerült. Személye szerint voltaképpen keveset szerepel a regényben, de az események felett állandóan ott lebeg személyi varázsának az a szuggesztív ereje, amelyet a kuruc hadsereg vezéreire s a felkelés összes ügyeinek irányítására gyakorol. Mint Gárdonyi Géza „Láthatatlan emberé“-ben Attila, itt Rákóczi az a — távollétébeni s állandóan ható — tekintély, erő és hatalom, amelyre tisztelettel és rajongással tekint minden kuruc. A fejedelemnek egyéni kiválóságait Gulácsy Irén helyes világitásba helyezi és rendkívül ügyesen jellemzi elvhűségét s azt a mérhetetlen komolyságot és felelősségérzetet, amellyel Rákóczi — minden önző egyéni érdekeit félrevetve — nagy, nemzetmentő hivatását teljesíti. Szuverén gondolkozású úr, fejedelem, legfőbb hadúr volt a szó legtiszteletreméltóbb értelmében ez a férfiú, akit „a hatalmaskodástól megóvott nagy lelke s mély vallásossága, a gyöngeségtől pedig önmagában elég királyi öntudata“ (I. kötet 152. oldal.)

I. József király alakja úgy, ahogy azt P. Gulácsy Irén regényében bemutatja, méltán keltheti fel rokonszenvünket. Közelebb hozza hozzánk ezt a tragikus sorsú uralkodót, akinek volt belátása, szíve és esze, sőt akarata is ahhoz, hogy a magyarok követeléseinek jogosságát belássa, de akaratát környezetével szemben nem tudta teljes mértékben keresztülvinni. Csupán Pálffy Mária iránt érzett mély szerelmének volt köszönhető, hogy a magyar-ellenes környezettel szemben jószándékainak legalább is egy részét mégis érvényre juttatta. A legnagyobb eredmény, amit Mária a királynál el tudott érni, atyjának a Rákóczi ellen küzdő csapatok főparancsnokává való kinevezése volt. A magyar felkelést erőszakkal letörni igyekvő Heister, Herbeville, Rabutin s más császári generálisok után végre olyan magyar fővezér jutott így szóhoz, aki a kurucokat nem megsemmisíteni, hanem megbékíteni s az ország nyugalalmát visszaadni kívánta. Hogy Józsefnek Pálffy Máriával való viszonya valóban így folyt-e le, ahogy azt P. Gulácsy Irén leírja, annak ellenőrzése nem tartozik ide. A munka történelmi szempontból való méltatásánál ez nem lényeges. H történeti regényben csupán az a fontos, hogy milyen befolyást gyakorolt ez a — históriailag is bebizonyított kapcsolat — a magyar felkelés eseményeire.

Ami a hadtörténelmi kutatót e regényben különösen kielégíti, az az a körülmény, hogy P. Gulácsy Irén nem öltözteti a kuruc vezéreket a hamis katonai erények félreszabott csillogó köntösébe, hanem bemutatja őket a maguk valóságában. A kuruc hadseregről alkotott — mondhatjuk tárgyilagos — véleményét ügyesen helyezi egy Rákóczi és Des Alleurs francia tábornok közötti párbeszéd keretébe. (I. kötet VI. fejezet.) A fejedelem leplezetlenül feltárja XIV. Lajos követe előtt a vezérek és a sereg fogyatékoságait. „Nem panaszkodás ez, — mondja — csak köteles őszinteség a doktorral szemben, aki ha nem tudja, hol a baj, nem tudhat gyógyítani se.“ „Nem a bátorságban van itt a hiba, hanem a hozzáértésben, a fegyelemben és az arra termett vezetőkben.“

Bercsényi markáns egyéniségét szintén kiválóan értékeli P. Gulácsy Irén, s ebben a rövid tömör mondatban: „nagy volt az elgondolásokban, de sajtászerű természeténél fogva nem mindig érkezett el a tettek megvalósításáig“ (I. kötet 163. oldal), valóban a leghívebb és legemberibb képét rajzolja ennek a műveltségével, tudásával, éles eszével, kortársai felett

messze kiemelkedő, de gúnyolódó és túlkevély természeténél fogra nem kedvelt főgenerálisnak.

Hasonlóképpen nagyon jól sikerült a III. kötet I. fejezetének elején az 1706-tól 1709-ig lezajlott hadműveleteknek tömör összefoglalása. Helyes történelmi érzékkel emeli ki F. Gulácsy Irén ebből az időből csupán azokat az eseményeket, amelyek a történelem kérlelhetetlen logikája útján a trencsényi szegyenletes és szerencsétlen csatavesztésen keresztül vezettek a szatmári kibékülés felé. Ha ezeket a lapokat és az azokat követő fejezeteket olvassuk, — amelyekben az író a hadsereg felbomlását, az ország nyomorúságát festi, — megértjük Károlyi Sándornak, — a regény utolsó kötetében — az események előterébe lépő vezető kuruc személyiségnek lelkiállapotát és súlyos feladatát. P. Gulácsy Irén benne az akkori évek ama magyar hadvezér és államférfiu típusát festi, aki bensejében belátja a további küzdelem lehetetlenségét és hiábavalóságát és érzi azt, hogy Pálffy feléje nyújtott keze nem az udvar zsoldjában álló labanc generális dölyfös és kárörvendő gesztusa, hanem egy, magyar hazáját éppoly híven szerető, de boldogulását más úton kereső férfiú segítsége. De Károlyi, nagy lelkitusa árán sem tudja kivonni magát a „tragikusan álmódzó“ fejedelem bűköréből, aki megalázásának tekint minden olyan megoldást, amelyben a császári udvar nem egyenrangú szerződő félnek tartja. Amikor azután végre belátja, hogy a nemzet érdekében most már tovább nem tétovázhat, elszakad a fejedelemtől és saját felelősségére köti meg a kiegyezést Pálffyval. Az utolsó kuruc fővezér lélektanilag kitűnően megrajzolt tusakodásait, tépelődéseit a sorsdöntő percekben P. Gulácsy Irén különösen megkapó drámaiassággal érzékid meg.

Amikor azután Károlynak mégis csak dönteni kell, hogy elfogadja-e Pálffy utolsó feltételeit, vagy pedig folytatják a harcot, a kuruc fővezér tragikus tépelődés után a feltételeket elfogadja, mert belátja, hogy „nincs mentség, ha e vashenger átgördül rajta. Egy fegyelmezett, megerősített, feltáplált rendes had, amely után társzekerek görögnek“. (III. kötet 172. oldal.) A császári sereg állapota akkor korántsem volt ilyen rózsás, az ezredek ott majdnem ugyanolyan nyomorúságos viszonyok között tengődtek mint a kuruc katonaság. Pálffy ultimátuma — mint Lukinich Imre is megállapítja ¹ — tehát inkább csak kardcsörtetés volt azért, hogy Károlyi utolsó ellenállását is leszerelje, mert ő maga is jól tudta, hogy feltáplált rendes hadsereggel, tele társzekerekkel a valóságban nem rendelkezett. Ez a regényből is kitűnik (III. kötet 130. oldal). De Károlyi nem lehetett ennyire tájékozva a császári sereg állapotáról, tehát készpénznek vehette Pálffy fenyegetését. Ezt a momentumot igen ügyesen illeszti be P. Gulácsy Irén regényébe, mert így lélektanilag is aláfesti azt a tényt, hogy a felbomlásban lévő kuruc sereg számára bármilyen újabb hadművelet végzetes eredménnyel járt volna. Károlyi tehát az adott helyzetben valóban nem tehetett mást, mint hogy Pálffy feltételeit elfogadja.

A szatmári béke előzményeinek leírása (a regény III. kötetében) már szinte túllépi egy regény keretét. Lukinich Imrének a szatmári béke történetéről írott munkájában napvilágot látott okmányok és azok összefoglaló ismertetése képezte bizonyára P. Gulácsy Irén leírásának alapját. Ezeknek a tényeknek a szereplő személyek lelkivilágába való átvetítése, talán a regény legsikerültebb része.

A kibékülés létrejöttében közreműködő személyek szereplése, Locher udvari haditanácsos delegálásának körülményei, Komáromi Csipkés György bihari alispán, debreceni főbíró előkészítő szerepe, a sarkadi, sólyomkői,

¹ Lukinich Imre idézett munkája 93. oldal.

ecsedí várak kiürítése körüli huzavona, Rákóczi I. Józsefhez intézett levelének részletei e regényben teljes történelmi hűséggel vannak leírva. Különösen érdekes a fejedelem és Pálfiy között lefolyt emlékezetes vajai találkozás hiteles és mindamellet megkapó festése.

Nagyon természetes, hogy P. Gulácsy Irén költői fantáziájának ilyen hálás háttér mellett bő alkalma nyílt arra is, hogy a regényben olyan romantikus eseményeket is szerepeltessen, amelyeknek történelmi hitelességéhez szó fér (Pálfiy kalandja Haller őrnaggyal a pudmeritzi csatában, I. kötet 166. oldal. József halálának gyanús körülményei, és az olasz intrikusok szereplése különösen a III. kötetben, stb.) De míg a régebbi történelmi regényírók sokszor csupán kitalált szerelmi történeteket és eseményeket helyeztek a regény központjába s azokat öltöztetik történelmi jelmezbe, a „Pax Vobis”-ban a történelmi környezet nem háttér, nem csillogó romantikus díszlet, hanem az egész cselekmény kiindulópontja, alapja. Ezért tartom P. Gulácsy Irén e regényét történelmi szempontból is értékes, élvezetes olvasmánynak. A kuruc-labanc problémáról tudomásunk szerint hasonló meggyőző erejű és helyes elgondolású szépirodalmi mű még aligha jelent meg. Íme itt fekszik előttünk e könyv, amely megmutatja azt, hogy nem okvetlenül szükséges minden történelmi eseményt glóriás fellegekbe burkolva feltálatni. Lehet történelmi regényt írni úgyis, hogy az író nem túloz, nem ferdít, őszinte és igaz és mégis hazafias közönségünk is örömmel, lelkesen olvashatja. Aki ezt a könyvet elmélyedéssel és szeretettel olvassa, semmi kegyeletsértést sem fog benne találni, pedig a kurucot nem dicséri és a császáriak sorában is talál elismerésre méltó jellemeket. A kuruc felkelés lényegének ilyen beállításával P. Gulácsy Irén a történettudománynak is nagy szolgálatot tett, mert a kuruc felkelés emlékét néhány új, erőteljes színnel tette élénkebbé. II. Rákóczi Ferenc felkelésének valódi képe ilyen regényeken keresztül könnyebben eljut a nagyközönség körébe, mint sok más, hitelesebb, de száraz történelmi munka révén. S a magyar olvasóközönség, a magyar ifjúság hazafias nevelésére ez a könyv — hiszem — éppen olyan hatást gyakorolhat, mint az eddig ismert történelmi regények, amelyekből azonban hiányzott az, ami a „Pax Vobis” legnagyobb erénye: az új, helyes történetszemlélet szemüvegén át látott történelmi hitelességű alap.¹

MARKÓ ÁRPÁD

„A GONDOLAT HŐSEI”

EGY magyar kiadó ezen a romantikus címen adta ki egy éppen nem romantikus amerikai filozófiatörténetét,² bizonyosan azért, hogy ily módon már a címmel is közelebb hozza ezt a könyvet a „lovagias” magyarokhoz, akik könnyen elszédülnek a hősi gesztusoktól. Will Durant, a szerző, korántsem ragasztott ilyen nagyzó címet könyve homlokára: egyszerűen

¹ A szövegbe becsúszott két kisebb tévedést az újabb kiadásnál bizonyára helyesbíteni fog a szerző. Bezerédj kuruc brigádéros keresztneve nem István, hanem Imre (III. kötet 6. oldal). Charrière kuruc ezredes pedig bizonyára tévedésből került a császári tábornokok társaságába (III. kötet 141. oldal), hiszen ő Rákóczinak derék ezredparancsnoka volt, aki a fejedelmet még Rodostóba is elkísérte. A vajai találkozón, mint a fejedelem udvari dragonyos ezredének parancsnoka vett részt. Ez az ezred volt a fejedelemnek és környezetének dísz- és egyben biztonsági kísérete. (Lukinich id. munkája 45. oldal.)

² W. Durant: A gondolat hősei. Ford. Benedek Marcell. Dante-kiadás. Budapest, 1930. 474 lap.

„A Story of Philosophy“ elnevezéssel bocsátotta világgá. Bizonyosan azért, mert tudta, hogy amit ő megírt, az nem a filozófia története, ellenben egy olyan történet — ha rossznyelvű volnék, úgy mondanám: kaland —, amin ő, a szerző ment át, mikor a filozófusok írásait forgatta. „Történetem a filozófiával“ — ez lehetne talán az igazi címe magyarul ennek a könyvnek, amelynek jellemző sajátága is abban van, hogy minden lapján csakugyan sokkal jobban látjuk a szerzőt, mint a filozófiát.

Mikor a kezünkbe vesszük, eleinte magunk sem tudjuk, mit csináljunk vele. Durant szuverén fölényessége és a toliforgatásban való ügyessége megzavar. Boszorkányos szerencséivel összeválogatott idézetei elkápráztatnak és hajlandók vagyunk azt hinni, hogy a csillogó víztükör nagy mélységeket takar és a szerző a filozófia történetének valami korszerű új formájára talált rá, amely közel fogja hozni a mai emberhez ezt a meglehetősen titokzatos tudományt. Így lehetett vele Hans Driesch lipcsei professzor is, akiben minden előfeltétel megvan ahhoz, hogy élénken reagáljon a Durant kísérletére. Tudvalévő, hogy Driesch outsiderként jutott a filozófusok közé, s ma is úgy viselkedik ott, mintha (egy Aristotelesi megjegyzést alkalmazva rá) önmagát tartaná az egyetlen józannak a sok részeg közepeit. S igen élénk benne a nagyvilág és a publicity iránt Való érzék: ő ma az egyetlen német filozófia-professzor, aki állandó érintkezésben áll a külfölddel és amerikai, kínai és japán egyetemek vendége szokott lenni. Nem csoda tehát, ha a nagy amerikai siker után Driesch jóindulatú, bár egyben-másban szkeptikus véleményének a védőszárnyai alatt jelent meg Durant könyve a német könyvpiacra. A hálás amerikusok e támogatás fejében mindjárt „kívánta“, hogy könyvében Drieschnek is jusson egy fejezet, mert bizony az eredetiben Nietzsche óta nem látott olyan érdemes filozófust, túd mellett érdemes lett volna megállania. A Driesch-fejezetet persze nem ő maga írta, hanem a német fordító írta meg á la manière de Durant. Így lön Driesch az egyetlen élő német filozófus, akiről Durantnál legalább a németek olvashatnak.

Nálunk nem akadt a filozófiának hivatalos képviselője, aki kézenfogva bevezette volna hozzánk Durantot, s így mi bizony kimaradtunk a dicsőségből. Benedek Marcell az eredeti angol kiadást tolmácsolni, s ennek a képeit is vette át, noha a német illusztrációk messze felülmúlják az angolt. Ilyen Sokrates, Platon és Aristoteles-portrait-t ugyanis ma már csak Amerikában lehet komoly formában leközoelni, — Európa 150 évvel ezelőtt vett be ilyen misztifikációt, azóta tiltakozik dióié. De tiltakozunk az diai is, hogy Rodin halhatatlan alkotását, a Penseur-t mintegy a filozófus-gondolkodó szimbólumaként biggyesszék egy filozófiatörténet címlapjára. Gondolkozni tudvalévően sok mindenben lehet, s ez az őszim-ember is szemmeláthatóan ilyesmit csinál, azonban amin ő gondolkozik, az nem a filozófia problémakörébe tartozik, hanem a lelkiismeret világába. Ez a gondolkodó, az élete ostobaságain, a bűnein gondolkozik: szeretné azokat meg nem történné tenni, de hiába! Éppen ezért Rodin sem a Pantheon dé szánta ezt az alkotását (nincs is ma már ott), hanem a Pokol kapuja címen tervezett kompozíciója egyik főalakja lett volna. A filozófus nem az öklét rágó és magába roskadt, büntudattól marcangolt ember, hanem valaki, aki tudja, hogy a gondolat fenség és — mint a görögök tanították — minden igazság megglátása megváltás, amely az embert a test és az anyag bilincseiből a szellem örök értékdvé kapcsolja Össze. A magyar fordítóval azt is mondhatnám, hogy a filozófus „a gondolat hőse“, a címlapon közölt homo musculus melancholicus pedig minden inkább, csak nem — hős.

De talán nyissuk ki most már a könyvet: hátha odabenn jobban látjuk szemtől-szembe a gondolat hőseit! Tudjuk, hogy nem rendszeres filozófiatörténettd állunk szemben, de még így is meglepődünk annak az

önkénynek és minden tudományos tradíció mellőzésének a láttára, ami elénk tárul. Platonnak egyetlen munkájáról: a Respublicáról van szó, s az ideák elmélete csupán érintve van, mint valami furcsa fantasztikum. Aristotelesnek az állatkertjéről több szó esik, mint a metafizikájáról; a középkor helyén néma csend, mintha bizony itt nem lettek volna a gondolatnak hősei!? Leibnizről semmi, Voltaireről egy nagy fejezet. Fichtéről semmi, de Hegel kapott egy úgynevezett Jegyzeten néhány lapot. Bizonyosan csak azért, mert az angol filozófia jó része még ma is belőle él és Amerikában sem ismeretlen, főleg J. Royce óta. A maiak közül pedig Európából Bergson, Croce és Russel, míg Amerikából Santayana, James és Dewey kaptak egy-egy fejezetet. Mindenesetre különös kiválasztás, aminek szeretné az ember megtalálni a nyitját. S akkor eszünkbe jut, hogy mi mindenért szoktak filozófiatörténetet csinálni, s hogy mennyire meglátszik egy szerző egész világnézete abból, hogyan gondolkodik e tudomány történetéről! Elvonul előttünk a dogmatikus, akit csupán azért érdekel mások elmélete, mert benne a maga világ-felfogásának a csiráit keresi vagy az ellenfelet látja, akit meg kell semmisíteni. Durant nem ilyen, mert neki nincsen semmi irányban sem határozott filozófiai álláspontja.

Rágondolunk aztán a naturalista történétíróra, akinek szemében egy-egy gondolatrendszer a környezet „terméke“. De Durant nem ilyen, mert ő szereti ugyan rajzolni a környezetet, ámde csak azért, hogy az egyént értesse meg vele, akinek legsajátosabb egyéni műveként mutatja be a filozófiáját. Nála az egyénben sok van a környezetből, de a mű már nem a környezetnek, hanem az egyénnek a kifejezése.

Arról persze szó sem lehet, hogy Durant igazi, összefüggő történetet írjon, mint pl. Hegel. Ehhez hiányzik belőle az Egésznek az a misztikus látása, amely a német szellem jellemvonása és hiányzik még az abszolút igazságnak az a hite is, amely ennek az Egy Igazságnak a kibontakozását látná a gondolat hőseinek a küzdelméből. Szerzőnk történetlátása egy olyan nép körében születhetett csak meg, amely a lét individuális formáját keresi mindenütt, mert ezt tartja értékesnek. S ez az angol történeteszemlélet: Carlyle hőseinek a talaja. Azonban az amerikai Durantnál hiányzik már ebből a látásból a puritán szellem: az isteni rendeltetés hite. Szerzőnknel ezt a sajátosan amerikai szellemű „social service“ helyettesíti: a filozófusok hasznos emberek, akik olyasmire tanítják meg a többieket, amire mindenki vágyakozik —, a bölcseségre. Ezt keresi tehát náluk és nem tudományt mint a szakember, aki Durant szerint annyira marad el a filozófustól, mint amennyire hátrább van a tudomány a bölcseségnél: a dolgok értékének és végső jelentésének az ismereténél.

A könyv azonban minden sorában arról tanúskodik, hogy Durant felfogása szerint Európa bölcsesége nem az, amire Amerikának szüksége van. Dagad benne az amerikai öntudat és gőg. Mintegy azt mondja: fiatalok vagyunk, nem érhattünk még el mindent. De megvan bennünk a tehetség és az anyagi jómód, s abba a fázisba jutottunk, amikor Európát a bölcsességben is túlszárnyaljuk. Erre Deweyban már meg is vannak a kezdeteink.

Amerika ma már nem akarja utánozni Európát, hanem tudatosan más akar lenni és pedig minden téren több és különb. Egyelőre azonban át akarja vinni Európa kincseit, hogy lássa, mit kell felülmúlnia. S ahogy más múkincseket gyűjt innen, Durant a bölcséseinket próbálja az otthoniak számára gombostűre szúrni és bemutatni, hogy milyen csudabogarak ezek. Neki az európai filozófia kérdései nem kérdései, nem is érdeklődik azok iránt, amik bennünket legjobban érintenek, ő a standardizált U. S. A. szemszögéből nézi a világot, s problémái a filozófiában három szóval kifejezhetők: a halhatatlanság, a demokrácia és a nevelés, amelytől hihetetlen sokat, az

ideális ember megszületését várja. Mikor tehát kinyitja az európai filozófusok könyveit, szinte kizárólagosan az érdekli őt, hogy mit tanítanak ezekről a kérdésekről. Minden más szinte mellékessé válik a szemében és pusztá kuriózzummá süllyed: egyéni különcséggé, amit megjegyyez azért, hogy mosolyogjon rajta.

Ez a könyv tehát valóban annak az átlag-amerikainak íródott, aki ott jár-kezel az amerikai utcán, s akiből ha kettőt találomra megszólítunk, azt látjuk, hogy az eszük járása úgy hasonlít egymáshoz, mint egyik tojás a másikhoz. Ez büszkén állapítja meg Durant könyvéből, hogy a sok bogaras európai bölcs már szinte fölösleges Amerikában, mert már van ott igazi amerikai bölcsesség. Santayana ugyan még az európai filozófiát képviselte a szabad U. S. A. földjén, — haza is menekült e földi paradicsomból! — s W. James még az angol puritán hagyományokból élő New Englandnak, Bostonnak adott hangot, de ott van Dewey, ő már igazi midwestman, s instrumentálistusa, demokráciája és pedagógiája az öntudatra ébredt Amerika filozófiai kifejezése. Ez az a hasznos filozófia, amely messze felülmúlja Európa hősi erőfeszítéseit.

Röviden ez ennek a könyvnek a szelleme. Szerzője káprázatos ügyességgel és elevenséggel tud írni, de szelleme gyermekes. Filozófiai látásai primitívek és theoretikus elmélyedése egészen sekély. Van egy két fényes fejezete: Voltaire, Nietzsche. Jól hangzó és meglepő idézeteket tud kifogni a filozófusok könyveiből, de maga a filozófia, a kérdések lényege elsikkad a kezén. Egy-egy neki érdekes filozófussal kapcsolatban éneket ereszt néhány fényes rakétát, s mikor ez kialszik és a könyvet letesszük a kezünkbe, nem marad bennünk egyéb, mint por és hamu: a filozófusok néhány emberi furcsaságának az emléke.

Amerikának erre a szellemi formájára Európának igazán nincs szüksége. Mi legalább háromszáz évvel öregebbek és komolyabbak vagyunk, s azok a kérdések, amiken ez az amerikai mosolyog, nekünk nagyon az elevenbe vágnak. Majd ha egyszer Amerika is megtanulja, hogy az ember nem azért él, ami van, hanem azért a Nagy Titokért, ami e kézzel fogható valóság mögött rejtőzik, s egy új Durant akkor ír egy új könyvet a gondolat hőseiről, akkor lesz neki számunkra mondanivalója. Most azonban még nem sokat tud nekünk mondani Durant műve. Nekünk ugyanis a filozófia se nem múzeum, se nem ritkaságok régi boltja, hanem eleven élet. Nem hasznos, mert igazán semmit se tudunk vele kezdeni, ami látható és kézzel fogható siker, azonban több ennél: küzdelem az igazságért, harc azzal a Nagy Titokkal, az Igazsággal, amiért egyedül érdemes élni. S ezt nem tudja Durant megéreztetni, mert neki amögött, ami van, nincsen semmi. Ez a felfogás pedig nem elégíti ki az európai elmét: a felnőtt európai tudomány nem tud a zsenge amerikai filozófia tejjével táplálkozni.

PEST-BUDAI BAROKK

A MÚLT század liberális-romantikus történetiszemlélete nagyon döntő fontossága van Magyarországnak mai képének kialakításában. Nemzetietlen kornak, tespedés korának nevezte el a XVIII. század első felét, amikor a magyar művelődés minden terén megindul az alkotó munka, hogy ezer vonatkozásban megalapozza a magyar nemzeti renaissancenak nagyszerű, csillogóan színes korát. Nem is lehetett ez másképp: a török kiűzésével Magyarország újra teljes területével és intenzív munkával kapcsolódott be a nyugati fejlődésbe.

Bizonyos, hogy ez a magyar barokk-renaissance a valamikor megvolt, de elpusztult magyar művelődés ismerete nélkül ment végbe. A polgáriasodás folyamata, mely a külföldön már e korban mindennütt régóta közeledett tetőpontja felé, nálunk az újonnan felszabadult területen csak most kezdődik és részben bevándorló idegen elemeken épül. Így kétségtelen, hogy az a barokk városi kultúra, mely a XVIII. századi történeti fejlődés produktuma, nyelvében német és latin, szellemében olaszos, és mindenek felett katolikus import. A magyar állam felépítése volt az első, sürgős feladata e kornak, melynek még sejtelve sem volt arról, hogy az egynyelvűség, vagy éppen a magyarnyelvűség szükséges és nélkülözhetetlen feltétele volna a nemzed kultúrájának.

A XIX. századnak jelszava pedig: nyelvében él a nemzet! így fordult el ösztönös idegenkedéssel az egész magyar barokk-kortól, melyen pedig a XIX. századi Magyarország anyagi jóléte és szellemi nagysága nyugszik. Nem érzett közösséget a barokk Magyarország eszményével: ebben csak az idegen lehetetet és a katolikus vallásosság elmélyítésére és terjesztésére irányuló prozelitizmust érezte.

A háború utáni történelmi revízió ezt az egyenlőtlenéget is igyekszik elsimítani. Ma, amikor a termékenyen közjogi ellenzéki szellem nem rak többé határoszlopokat a közönség történelmi látása elé, igazságosabbak kezdünk lenni a barokk-korszakkal szemben is. A barokk-kutatás nagy lendülettel megindult úgy a magyar művelődés, mint a művészetek és az irodalom történetének kutatói körében és a magyar kultúrpolitika legfelsőbb irányítója, gróf Klebelsberg Kunó is magáévá tette a magyar barokk-kutatás programját. Mind ez a sok irányból induló érdeklődés a magyar barokk-kor iránt a közvélemény mélyreható változásáról tesz tanúságot.

Most a főváros állott be a barokk-kutatás mecénásai sorába. Valószínűleg a háború utáni nemes értelemben vett konzervativizmus hullámai érték el a főváros vezetőségét, mikor elhatározta, hogy megírattja monográfiákban nevezetesebb műemlékeinek történetét. Ideje volt. Eddig kapkodó, gyarmati városokat jellemző tervtelenség és individuális terpeszkedés áldozata volt a főváros múltja és a főváros vezetősége szinte versenyt futott a magánosokkal a múlt emlékeinek rombolásában. Gondoljunk csak a közelmúltban lerombolt bécsi kapura és a régi utcanevek megváltoztatására, a Szarvas-tér szomorú sorsára; pedig szegény utcanevek egyedül védik a múltat a modernizmus építési követelményeivel szemben.

De mihelyt a főváros vezetősége szükségesnek érzi azon történeti hagyományok felkutatását, melyen saját existenciája alapul, be kellett, hogy álljon a magyar barokk-kutatás ösztönzői közé. Mert a magyar főváros, úgy mint Pest és Buda, dicső középkori és renaissance-múlttal rendelkezik ugyan, de a török hódítás és az arra következő pusztítások csaknem tökéletes hiátust teremtettek e fényes múlt és az újkor között, úgy hogy a mai Budapest műtörténeti városképe legrégebben csak a barokk-korszakra nyúlik vissza.

A főváros illetően újabb elhatározása folytán tehát egyszerre két kitűnő művel gyarapodott a magyar barokk műtörténet.¹ Szerzőjük, Schoen Arnold neve mindedig kevéssé volt ismeretes a műtörténeti kutatások terén. De két kötetében, mely most közvetlen egymásutánban jelent meg, a történeti kutatást oly széles alapon végezte el, hogy művei az úttörő fiatal barokk-kutatók; Kapossy János és Pigler Andor barokk templom-monográfiái sorozatába tehetők, s ha talán műtörténeti fejtegetései a vizsgált anyag miatt szerényebb igényűek, mint amazokéi, történeti horizontja annál szélesebb, a felkutatott anyag tömege pedig bámulatba ejt. Szerencsés keze nyomán a bécsi, budapesti archívumok, a gróf Zichy-család zsélyi levéltára csakúgy ontják a műtörténeti vonatkozású adatokat; másrészt az Anna-templomról írt monográfiájában először kapjuk meg a modern művelődéstörténetben oly döntő fontosságú budai jezsuita restauráció eleven képét, melyben nem csekély történeti érzékkel csoportosítja a szülésnél színesebb kortörténeti adatokat.

Kevesen tudják ma már, hogy a Központi Városháza, hol annyi ügyesbajos dolgunkat intézik, eredetileg katonai rokkantak számára emelt épület volt. Szavojai Jenő nagyszabású és nemes lelkére valló elgondolása volt, hogy Pesten intézményt alapít, melyben az egész császári és királyi hadsereg rokkantjait elszállásolja; így akarván biztosítani az addig magukra hagyott szerencsétlen rokkantak életét, megóvni őket az elzüllesztől, megtartani őket a vallásos érzület közöségében. A Habsburg-abszolutizmus a francia Bourbon-kultúra hasznos intézményeinek lemásolására törekedett s így jutott el a világhírű Hôtel des Invalides intézményének az átplántálására is, mely mint XIV. Lajos minden alkotása, elsősorban grandiózus méreteivel

¹ Schoen Arnold: A budapesti központi városháza 1930. — U. a. A budai Szent Anna-templom 1930. Bp. szkf. kiadása (Budapest Székesfőváros Város-történeti Monográfiái).

kapja meg a szemlélőt. S ha Szavojai Jenő tervét az osztrák és cseh szűkkeblűség leszorította is egy tartományi intézmény méreteire, Schoen Arnold szerint a bécsi olasz-osztrák szülők gyermekének, a Pesten megtelepedett Martinelli Anton Erhardnak terve, mely csak részben került megoldásra, határozottan Libéral Bruantnak, a párisi Hotel des Invalides építőjének a hatása alatt állott, elsősorban négy oldalról zárt szabályos négyszögével, két keresztszármával, mely az épületet négy udvarra osztja és a középszármába helyezett invalidustemplommal. Mindebből azonban csak egy rész épült fel, mely háttal fordul a régi országút, a város mai főartériája, a Károly-körút felé.

Az épületnek elkészült része is II. József intervencionizmusának esett áldozatul: ő az, aki a rokkantakat Nagyszombatba telepítve, gránátoskaszárnyává alakította át Martinelli klasszikus-barokk elgondolású épületét, lerombolva, illetve átépítve a belé épített templomot, melynek egész berendezését elkótyavetyéltette. De viszont művészileg emelni akarta az épület hatását: szándéka volt a szervitákat kolostorukból és templomukból kitelepíteni, házakat lebontani, hogy így az épület erősen beépített főhomlokzata kellő távlatból érvényesülhessen. De a halál lefogta rombolva alkotni akaró kezét s így a Központi Városháza roppant térhatásra számító főhomlokzata ma is eltemetve húzódik a szűk belvárosi utcák között. A pesti Hótel des Invalides nem kapta meg a maga Place des Invalides-ját, melyet roppant térhatásra számító főhomlokzata megkívánt volna.

1899-ben végbement a Károly-kaszárnya átadása, a város megvette városháza céljaira. Az ekkor végrehajtott átalakítások és belső hozzáépítések már nem pótolták az építkezés hiányait. Martinelli grandiózus terve csonka maradt, miután II. József a csonka művet is lefejezte. Pedig ha Martinelli nem volt is teremtő zseni, Fischer von Erlach iskolájában sokat tanult és csonkán maradt alkotásán is érezhető az osztrák iskolában kiművelt átörökölt olasz formaérzék.

Martinelli olasz, cseh és német képírókat és képfaragókat alkalmazott épületének dekoratív kiépítésében: Mader, Thenny, Bussi és Gamba a nevezetesebb szobrásznevek, melyek Schoen Arnold dús-gazdag adattárából és függelékszerűen csatolt művészéletrajzaiból előkerültek. Egy másik szintén olasz kőfaragó, Conti Lipót Antal nevét, ki az invalidusházon is dolgozott, még ma is őrzi Pest egyik jól ismert utcája. Maga az épület tervezője, Martinelli ugyan már Bécsben született, de apja a Como-tó mellékéről származott el Bécsbe. Így vette fel újra kapcsolatait Bécsen át az olasz művészet a magyar étellel a mohácsi vész nyomán beállott tragikus szakadás után.

Mindez csak néhány kikapott adat a szerencsés kezű kutató részletes és ábrákkal gazdagon illusztrált előadásából. De még életszerűbb, vonzóbb Schoen Arnold másik tanulmánya, melyet a legbájosabb budai templomról írt. A Batthyány-téri Szent Anna-templom a nagy jezsuita építőmunka tanúja, mely Buda visszafoglalása után a fővárost külsőleg és szellemileg újjáépítette. Buda városképe ekkor, a XVIII. század elején alakul ki alapvonásaiban. Buda látképe a finom toronysisakos szerb templommal indul, amely állító-

lag 1742-ben kezdett épülni s befejező toronysisakja 1775-ben lett kész; a tabáni Szent Katalin-templom a ferenciek vezetése alatt török mecsetből fejlődve 1728—1739 között épült és belső berendezésével 1756-ban nagyjában készen állott; a kapucinusok vízivárosi rendháztemploma szintén törökmecset-kápolnából indulva linzi Ottó kapucinus-ata tervei szerint 1697—1716 között épült, míg 1775—1778 között nyerte mai terjedelmét; a vízivárosi Szent Anna-templom a jezsuiták irányítása mellett 1740—1762 között kapta Hamon Kristóf, majd Nepauer Mátyás felfogása szerint építészeti alakját; a vízivárosi ferenciek zárdatemploma törökmecset-kápolna megelőzésével 1731—1742 között lett külsőleg befejezve a későbbi toronysisakot leszámítva; Szent Flórián kisebb terjedelmű temploma Christ Antal pékmester alapításából jezsuita irányítás mellett valószínűleg Nepauer Mátyás tervei szerint 1760-ban lett készen, míg belső felszerelésének a munkája 1770-ig tartott, és az ágostonrendiek, a buda-újlaki, a kiscelli trinitáriusok, az óbudai és krisztinavárosi plébániatemplom, a budai Zsigmond-kápolna, a vári karmeliták, a klarissza-apácák kolostortemploma mind-mind ebben az időben épül. Az ember elámul ekkora vallásos lendület láttára. Mekkora hit és optimista bizalom kellett ahhoz, hogy az alig két és félezer lakost számláló Budán ennyi háza épüljön az Istennek! És a bizalom meghozta a gyümölcsöt: a mai Budának szűk már a sok templom. De a két kor között semmi sem jellemzi jobban a különbséget, mint az, hogy ma a régi templomokban és szükségkápolnában szorongó tömegek még annak sem találják meg a módját, hogy koruknak megfelelő, nemhogy a jövőről is gondoskodó arányokban emeljenek hajlékot a lelkek szükségletére.

Hát azért baj nélkül akkorában sem ment a templomépítés. A plébánia céljaira megvették a „Horgonyhoz“ címzett fogadót, ahol még táncterem is volt (ez az épület a mai plébánia) és hozzá építettek egy kis kápolnát Szent Anna tiszteletére. De a kápolna mihamar szűknek bizonyult, mert a Bomba-tér a vásárosok és hajósok kedvenc találkozóhelye volt, a Víziváros központja. Ekkor a lelkes jezsuita plébános, Pretelli megindította a tárgyalásokat új templom építésére. Bemucca János Péter városi tanácsos hajlandó lett volna 25.000 rajnai forintot adományozni, ha a templom pontosan a brünni Szent János-templom mintájára épül fel, mert az neki módfelett megtetszett. Azonban a talajvíz miatt nem lehetett a kívánságnak eleget tenni s erre — fejes emberek voltak ezek a régi budai polgárok! — Bemucca visszavonta ajánlatát. Locatelli Péter Antal kereskedő viszont hűsz tervet hozatott egyenesen Olaszországból, melyek közül az egyiket el is fogadták. Schoen Arnold megállapítása szerint ez a terv a híres olasz barokk-templomépítő: Vignola nyomán készülhetett. És a morva-osztrák ízlésű átköltés dacára is maradt ezen a templomon valami olaszos elegancia, könnyedség.

De a vallásos lelkesedés mégsem volt egészen általános. A szomszéd telek tulajdonosa, a gazdag Pösenbacher Mihály nem volt hajlandó egy arasznyi területet se a templom céljaira eladni, pedig éppen annyit kellett volna az ő óriási telektömbjéből. Erre királyi engedéllyel

kisajátították a szükséges darabot. De Pösenbacher nem azért volt Pösenbacher, hogy engedjen. Mikor az első csákánycsapás elhangzott, a Csehországból idevetődött Hamon Kristóf kőművesmester vezetésével, kinek School Arnold a templom tervezését is tulajdonítja, megjelent Pösenbacher Mihály egész háza népével telke végében, letevessel fenyegetve a munkásokat, hacsak fellépésnyire is behásítanak az ő telkébe! De a tiltakozás hasztalan volt, a munka tovább folyt. Először a szentély traktusa készült el, míg pénz híján a hajó alapfalai sokáig a szabad ég alatt romlottak, sőt egy alkalommal az orkán le is döntött egy falrész. Reck atya, ki Pretelli halála után átvette a templomépítés gondját, tovább izgat és 1753-tól kezdve szombatonként vörös palliumot öltve magára kopogott a hívek ajtaján. Megkapták a budai sóház jövedelmét is a nagylelkű királynétól. Az építést Nepauer Mátyás és Hamon fia, a már Buda-Újlakon született Hamon Mihály fejezték be, minden földrengés és villámcsapás ellenére. Az óbudai kastélyban lakó Özvegy gróf Zichy Miklósné született Berényi Erzsébet grófnő látta el a templomot finom faragásba foglalt olajfestményekkel, az új főoltárt és a díszes szószéket saját házi művészeivel és udvarmesterével, Bebo Károllyal készítette el. Ezt az érdekes művészt, kinek a művészi kvalitásokkal elkészített főoltár theatrum sacrumának drámai elevenségű szoborjelenetét és a pazar kiállítású szószéket köszönjük, teljesen Schoen Arnold ásta ki a feledés homályából. A Zichy grófnétól rendelt templomképeket pedig javarészen a számottevő tehetségnek látszó cseh-német Wagenschön Ferenc készítette, kinek budai működése mindaddig ismeretlen volt.

így jött létre ez a finom, művészi hatású templom. Az utókor természetesen csak rontott a belső berendezés művészi elképzelésén; a szerző részletesen igazolja, mennyit romlott a templomrestaurálók ízlése még a Hamonok, Bebok, Wagenschönök nem éppen legelsőrangú, de iskolázott, művészi tehetségre valló munkája óta. Alig egy pár éve, hogy a tetőzetet csúf nagy kéménnyel fűrták keresztül, amire a templom fűtése miatt volt szükség. De vajjon szükség volt-e a múlt században azokra a változtatásokra, melyeket Schoen Arnold oly megkapó realizmussal vázol?

„A főhomlokzat Szent Anna-szoborcsoportja, amelynek távoli szemléletre szánt elnagyolt hatóformáit dús aranyozás hangsúlyozta kedvezően, piszkos zöld festékréteggel borítva kedvezőtlen benyomást keltő s szinte tagadja szülőanyagát; a kronosztikonos kőkartus, amely bearanyozott voltával hívta fel a szemlélő figyelmét, szintén nélkülözi az aranyozást; a kapuzat romlásnak indult köplasztikája meg értelmetlenül zöld festékréteg alatt senyved; az ablakok faragott kőkeretei pedig a vakolt falazat színével borítva. A templomba lépőt az első, az egyház belsejének egészét átfogó, tehát esztétikailag döntő benyomás lehetőségétől megfosztja a bejárat szakaszt elzáró, különben szélfogóul használt üvegfal. Tovább haladva sem képes könnyen megfelelő, vagy legalább is kedvező összbenyomás megszerzésére, mert a hajó két színes ablaka s kivált a bejárat, illetőleg a zenekarzat felett nyíló hatalmas ablak, itt a legfontosabb fényforrás ... homályosra mázolja félhomályba meríti az egyháznak derekát. A részletek szemléleténél kiderült, hogy a szentélyoratóriumok öblös mélyét éktelen, szintén szélfogó üvegfalak választják el erkélyeik mellvédjétől és a hívők használatára szánt intímabb jellegű oratóriumok használhatatlan lomtárukul szolgálnak. A loretói kápolna eredeti berendezésétől és rendeltetésétől megfosztva sívár benyomást keltő. A főoltár elhanyagolt szoborcsoportjának letördelt kézfői torzkiegészítéssel éktelenek; e szoborcsoport szerkezetbeli centrumát alkotó szimbolikus

frigyládának hült helye; a meghamisított magasságú tabemákulum becsempezett oromzata megbontja a theatrum sacrum szoborcsoport művészi egységét; és a főoltár architektúrájának két erőteljes, simatörzsű oszlopára vilánykörtékkel felszerelt bádofolyondár fonódik, szervetlenül és stílustalanul. A sötétségre kárhizatott xavéri Szent Ferenc-mellékoltárnak nyom nélkül elveszett nepomuki Szent János és borromei Szent Károly aranyozott faszobrai az oltár arányainak alig megfelelő padovai Szent Antal és Szent József gyárilag készített és festett gipszszobraival. A Szent Kereszt mellékoltárnak szintén ki nem nyomozható bánkódó Szűz Mária és a szeretett tanítvány, Szent János aranyozott faszobrai pedig az oltár arányait és tartalmi egységét megbontó Jézus szíve s Mária szíve gyárilag készített és festett gipszszobraival pótolva. Az eredetileg a Szent Kereszt-mellékoltárt övező és Wagenschön Ferenc festette Ádámot és Évát ábrázoló olajfestményeknek szintén hült helyük. A többi függőkép részint kontárul javítva, részint rozzant állapotban áhítja a konzerválást és a restaurálást. A padok közé helyezett világító testek oszlopai, amilyen helytelenül felállítva, olyan stílustalanul is vannak megalkotva.“

Mintha egy régiségkereskedő fosztotta volna ki a szép templomot, melyet aztán a századvég olcsó ízléstelenségével díszítettek fel és alakítottak át! Schoen Arnold kritikája egyúttal kritikája annak az általános ízléstelenségnek, mely a múlt század templomberen-dezőinek úgy látszik generációbeli privilégiuma volt. Pedig azt hisszük, hogy az iparművész kézimunkaköltsége igen csekély pluszt jelent az építkezési büdzsében. Ma, amikor a művészi iskolázottság oly általánossá kezd válni, szabad-e ízléstelenségi kiállítással elriasztani a kényesebb ízlésűeket? E tekintetben igazat adok Huysmansnak, aki a XIX. században a templomokat előntő ízléstelenségben a Sátán munkáját véli felfedezni. Az Anna-templom gondozói bizonyára meg fogják találni az anyagi válság elmúltával annak a módját, hogyan állítsák helyre a templom monografusának útmutatásai szerint a régi művésziességet.

Schoen Arnold könyvének különösen érdekes fejezete az, melyben a Jézus-társaság budai szereplését vázolja. A vár visszavétele után a jezsuiták nyomban megjelentek a városban. A vízivárosi kapun belül egy kis kápolnát hevenyésztek, ők maguk a romok között épen maradt nyirkos kis szobában húzódtak meg. De mihamar övék lett a vízivárosi plébánia és az akkor Szent István királyról nevezett, a mai Nagyboldogasszony-templom (Mátyás-templom) északi és déli környéke, főleg Kollonics és a királyné jóvoltából. Az ő feladatuk volt a várostrom és a délvidéki török harcokban megsebesült és különböző nyavalyákban sínylődő katonák lelki gondozása, övék a pestisesek és hagymázosok, az árván csatangoló gyermekek, a kóbor szökevények; a rabságban sínylődőket ők váltották ki, ők harcoltak a felburjánzott igézés, kuruzslás, bujaság, vadházasság, törökösség ellen, térítették a rácokat és zsidókat és erősítették ékesszólásukkal az igazhitűeket. Nem lehet eléggé méltányolni azt a nagy munkát, melyet ezek a lelkes misszionáriusok végeztek a különböző fajú, erkölcsű lakosság szellemi egységesítéséért és erkölcsi kiépítéséért.

Itt működött Faludi Ferenc, ki ez időben írta híres böjti énekét. Komor dallama: „Szüzek, ifjak sírjatok“, ma is felhangzik a templomokban. Templomaikba a jezsuiták a művészi éneket és zenét is bevezetik. Ceremóniáikban erősen kihasználják a népnevelő drámai effektusokat, szent tartalmú képeket és szent szobrokat hordoznak

körül precesszióikban, sőt behozták a templomba szcenáriumait is. Alkalmi színpadokat állítanak fel, ahol a szobrászat és festészet segítségével talmi architektúrában valamely szent történetet ábrázolnak. Sokáig divatban volt a Szent Anna-templomból kiinduló nagypénteki körmenet, melyet Paolo Seguri jezsuita atya vezetett be. Az iskolai ifjúság mögött haladtak a fekete csuhás flagellánsok, majd Krisztus szoborteteme, melyet kétoldalt fáklyás polgárok és a kínszenvedés eszközeit vivő angyalifjak öveztek, majd újra a flagellánsok és a hívek serege. A templomba visszatérve Krisztust sírba tették. Délután a Felsővásártéren alkalmi színpadon eljátszották Krisztus kínszenvedését. A krónikás szerint a Krisztust játszónak sokat kellett szenvednie a pribékeket megszemélyesítő hidegkúti parasztleányektól. A gyászkörmenetet azonban később, 1782-ben, az érseki helynök megszüntette, mert a flagellánsok, kik másokat is beszennyeztek vérükkel, irtózatot keltettek. Milyen kár, hogy a flagellantizmus túlzásaival együtt maga a passió-játék is feledésbe merült: Buda hatalmas staffázst nyújthatott ennek a drámai látványosságnak s ma talán Oberammergauval vetekedhetnek.

Műtörténeti szempontból érdekes, hogy milyen intenzíven tanították a jezsuiták az esztétikát és műtörténetet már budai akadémiajukon előkelő magyar növendékeiknek. Tanáraik között volt a híres Szerdahelyi György Alajos, kinek esztétikája már előnyösen ismert a magyar esztétika történetében és akinek polgári ünnepekre tervezett rajzait Schoen Arnold most megtalálta. Nem utolsósorban érdekes, hogy ebben a jezsuita barokk-kultúrában a magyar történelem is mily fontos szerepet játszott, ami nyílt cáfolata azoknak, kik a XVIII. századot a nemzetietlenség vádjával illetik. Majdnem minden magyar barokk-templomban s így az Anna-templomban is megtaláljuk a magyar szentek: Szent István, Szent Imre, Szent László kultuszát és akadémiai latin színdarabjaikban a páterek Buda visszafoglalását, a törökverő Batthyány Ádám és Nádasdy Tamás hőstetteit, Hunyadi János harcait, Kálmán és Almos torzsalkodását, Salamon és László viszályát, Salamon búcsúját, Mátyás királlyá választását és budai bevonulását, Nádasdy Tamás hőstetteit, sőt Attila és Buda viszályát dramatizálták s így készítették elő az irodalomtörténet részéről még kellően nem méltatva a magyar nyelvű romantikus irodalom és dráma történeteszemléletét. Az ókori építőművészet tanára, Molnár Tános atya, ki Fischer von Erlach Entwurf ját is használta, megírja első magyarnyelvű művészettörténeti kísérletét. Róla pedig nemrégiben mutatta ki Farkas Gyula, milyen fontossága van a magyar romantikus, sőt sovén lelkű irodalom megindításában.

Így tehát a sokak által lebecsült olasz-osztrák eredetű magyar barokk termékeny talajnak bizonyult a nemzeti élet kivirágzása szempontjából s alapvető történeti nevezetességét ma már tudományos szempontból tagadni lehetetlen. Schoen Arnold tanulmányait pedig, melyeket remélhetőleg újabbak fognak követni, a magyar barokk-kutatás fontos eredményei gyanánt könyvelhetjük el.

AZ EURÓPAI PROBLÉMA

MŰVELŐDÉS az anyagi és szellemi javak kicserélésének teremtő szintéziséből keletkezik. Az emberi társadalom ez anyagcserének kedveznek azok a területek, amelyeken ősidőktől könnyű volt a közlekedés, amelyeken már az ősember vándorolt, vadászott. Ilyenek az őserdő és a sivatag közti ritkább növényzetű átmeneti területek, a hegyek lába, a tengerpart és némely folyó völgye. Az Óvilágban — amely a nagyobb kontinenstömeg — ezek a kedvező területek széles kifejlődésben a nyugati tengerpartoktól a keleti partokig húzódnak a mérsékelt és szubtrópusi övükön végig. Ezért kedvezőbb az Óvilág az emberi kultúra korai fejlődésére.

AZ ÓVILÁGNAK azon részében, amelyet mi, európaiak, Közéleletnek, Oriensnek nevezünk, kereszteződnek a sivatagövek a fiatal gyűrt hegységekkel, — kereszteződnek a steppék és a hegylábak útjai. És éppen itt nyúlik be két óceán felől három beltenger mélyen a szárazföldre — a tengerpart útjai. Kedvező voltában és méreteiben egyedülálló a természetadta világútvonalaknak ez az összefutása. Ez az oka annak, hogy itt, a Közéleleten fokozódik először magasabbra újattermelő szintézisben az emberiség művelődése.

A SZUBTRÓPUSI övükben (30° és 40° szélesség közt) minden kontinens nyugati partjain téli esős klímák keletkeznek a sivatag és a nyugati szelek klímaöveinek évszakos változásából. E téli esős klímákban az ember könnyen, kevés munkával megél. A kék ég alakítja lelkületét és a tiszta, csillagos ég készíti szellemét először mélyebb gondolkodásra. Ismét az Óvilág az, és pedig az északi féltekén fekvő nagyobb tömege, amely a legelőnyösebb helyzetben van a világ öt hasonló klímaterülete közt. A Földközi-tenger ezt a nagyszerű klímát 4000 km-re viszi be a kontinens szívébe egyenesen az utak fent említett kereszteződéséhez, népek kialakulásának gyűpontjáig.

EZEN szubtrópusi tájakon a földművelésnek két sajátos faja uralkodik. A száraz területeken az öntözőkultúra, a téli esős területeken, ott, ahol mélyen az altalajban van a nedvesség, az arborescens, a fakultúra. Mindkettő évtizedeken, évszázadokon át meg nem szűnő gondosságot követel, tehát letelepült életmódot és szervezettséget. Itt lesznek a falvakból városállamok, ezekből államok és világhatalmak, a törzsekből pedig népek. Az Óvilág szubtrópusi öve az első államalakulás övezete volt.

ENNEK a fejlődésnek végén áll Róma és a Han-ok Kínája — Nyugaton és Keleten a nagy szárazföld optimális lakhatósági övének két végén. Az államalakulás övétől északra a klímaingadozásnak erősebben kitett steppékben élnek a vándortörzsek és alakulnak népekké, nemzetekké. Az ott növekvő feszültség teremti meg a népvándorlást.

RÓMA elbukik és Európa keletkezik. A hatalmas államegység megdől és helyét sokszerű, tarka világ foglalja el. De ez a tarka világ is egység, mert sajátos egyniség.

Az atlanti Európában hatalmas erők összjátékából új életforma és — szűk területi határok közt — új életegység keletkezik. Keletkezésének főtenyezői Róma, az Egyház és a népvándorlás népei. A provinciából keletkezik a letelepült állam, az Egyházból a hatalom formája, a népvándorlásból a nemzetek.

DE ezt a fejlődést lehetővé és marandandóbbá a környezet teszi, domborzat, klíma és talaj sajátos szintézise.

Ennek a környezetnek főjellemvonása: változatos sokszerűsége egy típusos egységben, amelyen belül éles ellentétek nincsenek.

Az erős domborzati tagozottság sokféle és kedvező partokat rajzol tenger és szárazföld határán, a szárazföldön pedig sok különböző nagyságú, változatos tájegységet teremt. Ennek következménye a klímának sokfélesége aránylag kis területen belül. A változatos geológiai történelem adta erős domborzati tagoltság és sokféle kőzetek és a klímának gazdag helyi változatossága a talajoknak kis területen csodálatos sokféleségét teremtették meg — és ezzel változatos és sokszerű mezei gazdálkodás előfeltételeit.

És ez az atlanti Európa mégis egység. Egység éppen változatossága folytán, összes részeinek és tájainak formagazdagságában. Ez a formagazdagsága ellentétben áll az őt környező nagytájak — Sarkvidék, Orosz-tábla, Szahara-tábla — egyformaságával. Az Atlanti-óceán enyhítő klímahatásai erre az egész változatos Európára kihatnak, mert az Atlanti-óceán felé van nyitva. Kihatnak reá, kiegyenlítenek, egységesítenek.

Az Őskor Európáját erdő borította. Benne szigetszerűen, természetől fogva, vagy korai irtás és legeltetés által keletkezett tisztások — részben a löszterületeken, részben szárazabb, zárt medencékben füves térségek, száraz erdők és változatos parktájak, mint aminő a mi Nagy-Alföldünk volt, megkönnyítik a vadászatot, a vándorlást, az erdőirtást, a földművelést és a letelepülést.

EZEKBE a hegy- és erdőelválasztotta letelepülési szigetekben válik önállóvá a provincia, a belőle keletkező államocska, annak városa, annak vására; ebben önállósul a terület urának hatalma. Ezek a politikai tájak válnak a törzsek végleges hazáivá. Benső kapcsolat keletkezik a nép és a természetes táj között, amelyeknek jellege sokban rányomja bélyegét a nép lelkére is. A természetadta változatos sokféleség fenntartja az atlanti Európában a népvándorlás népeiből

kialakult változatosan sokféle néptípusokat, amelyeknek aztán csak öntudatra kell ébredniük, hogy nemzetekké váljanak.

EURÓPA NÉPESSÉGE állandóan nő és korán válik India és Kína mellett a föld harmadik népsűrűségi góciává. Ez természetes. Európa a földnek egyedüli olyan nagytája, amely a mérsékeltövi nyugati monszun felé nyitott éppúgy, mint ahogy India és Kína a passzát-monszun felé nyitott nagytájak. Nemsokára szűkké válnak a természetüknél fogva könnyen betelepíthető területek s a VII. és XIII. század közt az európai népek Angliától a Visztuláig és a Keleti-Kárpátokig erdőt irtanak. Ez térbeli folyamat és gazdasági folyamat, de a hatalomkialakulást is elősegíti és hozzájárul a politikai szervezet-forma fejlődéséhez, a hűbériség kialakulásához.

A GAZDASÁGI, művelődési és politikai átalakulások, amelyek e területen keletkeznek, mindenkor az egész területre, egész Európára kihatnak. De jellegük e részletekben tájról-tájra, országról-országra változik. Minden Ids kamarában más-más jelleget ad neki a nemzetiség, az úr és szolganép közti ethnikai viszonylat, a táj természeti jellege, a letelepülés időpontja és gazdasági körülményei, az esetleges hódítás módja, az erdőirtás folyamata stb.

Az így kialakult sajátságok, ellentétek, a tájak elhatároltsága és természetadta, sokszor igen jellegzetes történelmi szerepük Európa másfél évezredes történelmén keresztül megakadályozzák az egésznek vagy csak nagyobb részeinek is politikai egységgé való kapcsolását. A legjellegzetesebb nagytájak saját egyéni életüket élik és egymással küzdenek az átmeneti tájakért. A természetes tájából és nemzetekből kialakult államok egyensúlyban tartják egymást és ezt az egyensúlyhelyzetet is előmozdítja a természetnek egy különös játéka.

Európában nincs tájegység, amely a többi méreteiben aránytalanul túlszárnyalná s a többin uralkodna. Ellenkezőleg. A nagyobb tájegységek, mint az Angol-szigetek, a Párizsi-medence a hozzátartozó periférikus tájakkal, az Ibériai- és az Olasz-félszigetek, a Magyar-medence és a tájrajzilag ugyan felaprózott, de más tájegységek által elég élesen körülvevett Németföld — mindannyian 250.000 és 500.000 km² területnagyságok között vannak. Az összes többi tájak és bennük keletkezett államok jelentékenyen kisebbek, 100.000 km.-en aluliak. És míg az előbbieknek a háborúelőtti században 30 és 60 millió közt váltakozott lakosság számuk, addig az utóbbiaknál 7 millió alul maradt. Az előbbiek a nagyhatalmi területek, az utóbbiak az ütköző- és kompromisszum-államok területei, tájegységei. Ez a természetadta helyzet hozzájárult az „európai egyensúly” kialakulásához.

RÓMAI ÖRÖKSÉG és a hódító népek benyomulása a Földközi-tengeri tájba a hatalmat öröklő Európát a Földközi-tengeri kultúra növekvő igényű örökösévé is teszik. Az állami hatalom megnövekedése, a népesség sűrűsödése, a kapitalisztikus gazdasági szellem kialakulása Európát expanzióra készítetik. Az India felé vezető közelkeleti (levan-

te) út elzárása a török által Európát gazdasági frontjának áttételére kényszeríti s a gazdasággal áttevődik a politikai hatalom és vezérség is.

Nyugat-Európa lép az élre. Keresi az utat India felé s az aranyat és ezüstöt, amely Európa bányáiban kezd kifogyjni. Az egészben egyirányú folyamat részleteiben az egyes államok éles versenyében folyik le. De éppen a verseny általánossága mutatja a folyamat egységes európai voltát.

ENNEK a XV—XVI. századbéli Európának már van tradíciója. Van nemzeti és nemzetközi politikai rendszere, amely utóbbi a pápaságból, a császárságból és a helyi hatalmak torzszalkodásaiból és kompromisszumaiból alakul ki. Ezen Európán belül már látjuk nemzed államok, hatalmasságok egyensúlyát, különösen Nyugat-Európában. És közös érdekek még népszövetségi gondolatokat is termelnek ki.

A bányák, a rendszeres és fejlődő földművelés, szőlők és ültetvények, magántulajdon és gazdagság, a városok vásárjogaikkal, az utak hálózata, az államok kompromisszumos vonalhatárainak kialakulása és egyensúlya az európai embert mind földhözköltöttebbé tették. Mindenütt parasztosztály alakult ki, amely legmélyebb gyökereket vert a földbe. A városiasodás és a polgári rend kialakulása a helyi hazafiságot erősítik. Míg így befelé egyöntetűen fejlődik ez a változatos Európa, kifelé ugyanezek a változatosságot teremtő természeti erők egy hajózásra és kereskedésre nagyszerű, kikötésre mindenütt alkalmas parttal ajándékozták meg. És így teszi a tagozottság Európát befelé röghözköltötté és partikularisztikussá, a partok periferiáján pedig vállalkozószelleművé és merész hódítóvá.

FÖLDKÖZI-TENGERI TRADÍCIÓ és renaissance-kultúra, parti tagozottság, kapitalisztikus gazdasági szellem és végül állami tagozottság, amely versenyre készlet, teszik Európát kolonizátorrá. Egy század alatt rohamban felfedezik a világ összes partjait. A parti országok kincseit elrabolják vagy megvásárolják, — de ez az egész külvilág még évszázadokon keresztül Európának idegen marad — sajátos életén kívüli és az európaiak szemében kuriozitás. Később tudományosan átkutatják a többi világrészeket, nagy részüket elfoglalják, gyarmatosítják, mégis Európa szemében mindezek a területek csak használati tárgyak.

JÓFORMÁN NAPJAINKIG az európai történelemben láttuk — és így írtuk — a világtörténelmet. Ez a felfogás nem volt hibás. Mert az egész gazdasági fejlődés a céhrendszertől a nehéziparig és modern kapitalizmusig, az egész kultúrfejlődés a humanizmustól és a renaissance-től korunk élet- és világfelfogásáig, a politikai fejlődés a provinciától és a hűbériségtől egészen a parlamentarizmusig — mindannyian összeurópaiak és csak európaiak. India filozófiája, Kína államrendszere, a Kelet gazdasági rendje Európának idegenek maradnak sokáig s nagyrészt tudatlanul és ellenségesen áll ezekkel szemben.

A XVIII. és XIX. század fordulópontján azután a változatos fejlődésben kiacélosodott európai szellemi és vállalkozói készség egy

sereg új találmányt hoz létre, amelyek az egész gazdasági életet átalakítják. Ezzel az „ipari forradalom“-mal, amely Angliában kezdődik — és részben amerikai gyarmatában is — megindul egy világipari és világereskedelmi vásári központnak kialakulása.

A XIX. század második felében azután ez a fejlődés áterjed Nyugat-Európának gazdaságilag legáldottabb tájaira, a Rajna-deltára, Észak-Franciaországra, a Rajna-árok vidékére, a Dauphinéra, a svájci Alpenvorlandra.

Ugyanebben az időben a földnek mérsékeltövi tájain keletkezett európai telepesgyarmatok népsűrűsége annyira emelkedett, hogy Európát növényi és állati termékekkel, már mint tömegárukkal is ellátni képesek.

A fejlődés most iszonyúan gyorsul. Egész Északnyugat-Európa, földrajzi helyzeténél fogva Európa kapuja, amely a geológiai történet és a felszín lehordási stádiuma folytán kőszénben és vasban rendkívül gazdag, nagyipari területté válik. Népeisége messze túlnő azon, amit a terület ellátni képes. A telekérték és a földjáradék borzasztóan emelkednek és csak magasértékű kultúrák (gyümölcs, tej, vetemény) és legbelteresebb földművelés és állattenyésztés fizetődnek ki. A fogyasztás tömegáruit már nagyrészt más tájakról kell behozni.

Az ipar területi terjeszkedése és a fogyasztónépeség növekedése mind nagyobb területeket és végül a két mérsékeltöv összes területeit és a szomszédos hűvös és szubtrópusi övezetek nagyrészeit bekapcsolja ezen termelési és fogyasztási életegységbe. A közlekedési eszközök gyorsulása kisebbiti közeli és távoli tájak terményeinek árkülönbözetét. A verseny feltételei mindjobban kiegyenlítődnek ezen egymástól távolfekvő tájak között. Egységes törvények szerint működő világtermelés és egységes típusú és fokú világfogyasztás alakulnak ki.

A XIX. SZÁZAD VÉGÉN előkészítve, a XX. század hajnalán keletkezik a valóságos világgazdaság. Azelőtt valóságos világgazdaság mint szerves életegység nem létezett. De ennek a világgazdaságnak mint szerves, nagy életegységnek létesülése a történelem szokásos, váltakozó ritmusában a rész-életegységeknek felvirágzását s e felvirágzás kapcsán önállósulásra törekvését vonja maga után. Más körülmények is közrejátszanak támogatólag. Fehérfajú új nemzetek keletkeznek a tengerentúl mérsékeltövi és szomszédos klímatajain. Népeiségük növekedésével ezen tengerentúli tájak államai mindinkább egyenjogúakká válnak az európai anyaországokkal. És a világháború, amely a színes népekben oly erősen felkeltette az öntudatot, ezt a folyamatot a színeseklakta területekre is kiterjesztette.

EZEN FEJLŐDÉS FOLYTÁN Európa a XX. század elején s a világháborúval el kell, hogy veszítse hegemoniáját. El is veszíti. A legerősebb, a központi fogyasztó marad ugyan. Szellemi tekintetben népeinek és gondolkodásuknak differenciáltsága s e népek óriási szellemi tradíciója folytán a vezető, a „magtáj“ marad. De mint termelő egységbe esik vissza a tengerentúli országtájakkal és — külön-

nösen a tömegárukban — azok mögé is. Európa termelői és fogyasztói helyzetének a világ többi tájaival szemben való különböző fokú eltolódása egyike azon tényeknek, amelyek a világháború után veszélyes átmeneti időben a gazdasági egyensúly fenntartását legjobban nehezítik. A kategóriák eltolódása folytán — Európáról és államnyi részeiről a mérsékelt és szubtrópusi övök összességére kontinensnyi részekkel — megrendültek a régi egyensúlyon felépült gazdasági kompromisszumok. Megrendül a legnagyobb kedvezmény elve és — a kivitelben egyelőre nehézkesen és részlegesen — a preferencia elve kezd szükségszerűleg előtérbe nyomulni.

AZ EURÓPAI NÉPEK tengerentúli telepítvényei már annyi generáció óta járnak sajátos utakat, hogy bennök a nemzeti összetartozás, az önállóság érzései kellet, hogy keletkezzenek. Az erős öntudat tovább növeli a sajátos jellemvonások kifejlődését és mind világosabban rajzolódtak meg a tengerentúl új fehérfajú és itt-ott (Dél-Amerika) vegyesfajú nemzetek. Az egyes kontinensnyi nagytájak életformáikban egyéniségekké, jellegzetes élettípusokká fejlődtek. Északamerikai, délamerikai, ausztráliai stb. öntudat keletkezett; egyéniségüknek öntudatára ébredtek. Gyakran politikai és gazdasági ellentétek, öntudatos vagy öntudatlan önvédelem erősítette, gyorsította ezt a fejlődést, mint Dél-Amerikának védekezésében az európai és az észak-amerikai yankee-befolyással szemben.

A VILÁG FEJLŐDÉSÉNEK ebben a stádiumában, amidőn Európa hegemoniáját elveszti és a tengerentúl új, kontinensnyi, sajátos típusú életegységek keletkeznek és kelnek vele versenyre, kényszerű természetességgel kell, hogy európai öntudat keletkezzék. De Európa belső szétszaggatottsága folytán éppoly természetes, hogy egy ilyen öntudat nem keletkezik Európában tömegjelenségként. Nem keletkezik a népek érzésében és szívében, hanem elméjükben, azokban a körökben és azokban az egyéneknél, akik Európa veszélyes helyzetét, vagy annak egyes nyilvánulási jelenségcsoportjait világosabban meglátják, vagy intuitíve erősebben megérik. Mindazonáltal ez a fejlődés, amely egész Európa tömörüléséhez, valamely formában való egyesüléséhez vezet, szerves, természetszerű fejlődés. Természetszerűségét már az is mutatja, hogy álmódzó és bölcselők, gazdasági vezérek és politikusok egyaránt különböző utakon érkeznek el napjainkban e gondolathoz, ha Páneurópa, Európai vámunió, Európai Népszövetség stb. különböző formáiban is. A fejlődés szerves, mert hiszen egészen természet-szerű az, hogy Európa, ez a természetadta és jellegzetesen azonos alapokon, természetesen kifejlődött, változatos sokféleségében, művelődésében, politikai és gazdasági jellegében típusos életegység ezen egység tudatára ébredjen, mihelyt hasonlóan típusos és erőben mindinkább egyenértékű individualitások támadnak fel vele szemben. Nem más ez, mint az önfenntartási ösztön jelentkezése.

EURÓPÁN csak a tagolt, atlanti, sokállamú nagytájat értem, amelyet Nyugat- és Közép-Európának szokás nevezni — Oroszország

nélkül. E nélkül nem azért, mert ma bolsevista, de mert mint nagytáj természetiig és emberileg a másíknak mindig ellentéte volt: tagolatlan, a tengertől elzárt, Ázsia felé nyitott, a szibériai táj zökkenés nélküli folytatása, ázsiai népek olvasztókohója. És népei éppoly nagyok és éppoly lelki határolatlanságban simulnak egymásba, mint tájegységei.

A közvetlen szomszédság számtalan affinitást és állandó történelmi életkapcsolatot teremtett Európa és az orosz táblaföld — Oroszország — között. Ezek az affinitások a világ lakható nagytájainak izoláltsága és Európa hegemoniája idején jobban eltakarták az ellentéteket — mert életközösség csak a világnak ezen két nagytájára állt fenn — és az életközösség egyedüliségében ellentétek és affinitások egy kébbe olvadtak analógiákon még nem gyakorlott szemünkben. Ma Oroszország a maga egységében és biztonságában Podolia, a Hindukus és a Csöndes-óceán között, méretében, lakosságszámával Kína, India, Észak-Amerika, Dél-Amerika, szóval a világ új energia-kategóriái mellett és között egyenértékűen áll. Európa államai nem.

EURÓPA TÖMÖRÜLÉSÉNEK, részei együttműködésének eszméje tehát nem valami mesterséges kigondolás, hanem természetszerű stádiuma a szerves fejlődésnek. A felismerés és cselekvés egyes konkrét eseteiben egyéneknel (politikusoknál) vagy csoportoknál időszerű problémák és nehézségek válthatják ki az eszmét. Az egyes esetek nagy részében a felismerés csak Európa nehézségeinek, az egyesülés szükségének egyes jelenségeire vagy jelenségcsoportjaira terjed ki. Ezek a koncepciók egyoldalú egyszerűségükben a közvélemény számára világosabbak, érthetőbbek, közvetlenül időszerűek is talán, de azért nem kevésbé áll az, hogy megértésük, sikerük okát abban a belső, természetes szükségletben, az öntudatlanul keletkező alkalmas talajban kell keresnünk, amüy öntudatlan tömegjelenségek, tömegérzések a történelem feltörő új korszakait jelezni és jellemezni szokták.

HA természetadta és szerves Európa bensőségebb tömörülés felé való fejlődése épp a jelen pillanatban, akkor ennek a tömörülésnek keresztülvitelét sem lehet egyszerűen zöld asztalnál kigondolni, kitervezni és programmba foglalni. A mai Európa az európai nemzetek évszázadokra, részben másfél évezredre visszamenő generációinak alkotása, terméke, — helyesebben azzal azonos: ezen generádók munkájának, gondolkodásának, tradíójának halmozása, szintézise, önfenntartási ösztönének jelentkezése éppoly generatív hulláma, éppoly egyetemesen európai és csak európai, mint a humanizmus, a feudalizmus, a renaissance, a kapitalizmus és sok egyéb. Ha nem ismerjük fel a fejlődés és a posztulátum organikus voltát és más kategóriájú vagy idegenszerű alkotásokról próbálunk megoldásokat másolni, nem fogunk célhoz jutni, vagy csak nehéz, kerülőutakon, sok nehéz csalódáson, esetleg megrázkódtatáson át. És hogy a hosszú útra van-e Európának ideje, a megrázkódtatásokra van-e ma még és éppen ma ellenállóképessége, erre bajosan merne bárki is határozott igennel felelni.

ÉPPEM EZÉRT nem lehet az európai tömörülést, mint szervezetet (organizációt) más szervezetekről, államok másszerű szövetségeiről vagy együttműködésüket szabályozó szervezeteikről másolni.

Nem lehet Európai Egyesült Államokat teremteni az Északamerikai Egyesült-Államok mintájára. A U. S. A. egyes államai nem tájegységek, az egyes államok lakosságai nem nemzetek. Ezek az államok részben egymástól függetlenül keletkeztek és van is politikai tradíciójuk, de nagyban és egészben konvencionálisán, egyformán keletkezett és konvencionálisán, egyenes vonalakkal elhatárolt, a természethez és természetes egységekhez semmiféle vonatkozásban nem álló terület-egységek. Felismerhetünk ugyan különbségeket New England, a Middle West, a Dél és a Csendes-óceáni Nyugat lakosainak jellemében, de nyelv és tradíció azonosak. És a tájjellegek Európával szemben óriási területeken azonosak és változatlanok. Az amerikai életegység asszimilál, az európai differenciál. Ez a kettőnek lényegbeli különbsége, amelyből minden egyéb következik. Az amerikai tradíció egységes éppúgy mint az életmód. E mellett új, egyszerű és nem bonyolult. A gazdaság még tradíciójában is mindenekelőtt a korlátlan vállalkozási készségben gyökerezik. Tradíciója tehát azoktól a tradícióktól való függetlenítés, amelyek az európai gazdálkodás lelki és formai kötöttségét okozzák. Mindezek alapvető különbségek Európával szemben, ahol a tradíció régi, sokszzerű és áttekinthetetlenül bonyolult megjelenési formáiban, hajszályökereinek végtelen elágazottságában.

Éppúgy nem lehet Európát egy megnagyobbított Svájc alkotmány-mintájára átszervezni vagy újonnan megteremteni. Ami kicsiny, de rendkívül egységes keretben, közös tradíció, közös szabadságharc, sokban egyöntetű életmód alapján lehetséges, azt nem lehet sokkal nagyobb méretekben megismételni. Mások voltak a külső körülmények, más a történelmi időpont, amely Svájcot létrehozta. És a világon sem időben, sem térben nem tér vissza azonos módon semmi. A történelem nem másolni, hanem ítélni tanít. És hogy ugyanaz még azonos méretekben sem ismétlődik meg, annak példája nem messze Svájtól Belgium a maga éles nemzetiségi ellentétével.

De ezek a gondolatok kevésbé is állnak előtérben. Előtérben áll — Briand memorandumja által — a Népszövetségről való másolás, egy európai fiók-népszövetség létrehozása.

Ezt kétségtelenül létre lehet hozni, aminthogy már ma is rendszeresen összeül a Népszövetség székhelyén, szervezetének keretében az Európa-bizottság. De megoldva Európa problémája ezáltal még távolról sincs. Mert a Népszövetség és a világ benne képviselt részének tömörülése és az európai államok összessége közt lényegbeli különbség van. A Népszövetség nem személyesít meg egy egyéniséget (individualitást). A Népszövetség egy kompromisszum. Az államok, amelyek benne összeültek, a tájak, amelyekben ezek az államok alakultak és fennállnak, mind mai napig egyenként, vagy csoportonként önálló gazdasági, politikai, szellemi és mondhatnék, lelki életet éltek. Azok az egyes államsoportok, amelyek a világ nagytájaiban keletkeztek, vagy eredettől kezdve benső mivoltuk szempontjából teljesen idegenek voltak egymással szemben, mint Európa, India és Kína vagy Elő-

Ázsia, a világnak ezek a régi, nagy népsűrűsödési gócai; vagy amennyiben újonnan alakultak mint Észak-Amerika, Dél-Amerika, Ausztrália generációik és a népesség növekedésével, idegen voltuknak, érdekeik teljesen másfelé irányítottságának tudatára jutottak. Legfőbb életszükségleteik beszerzésében is egymástól függetlenek a földnek ezen nagytájai, ha értékárcsere régóta áll is fenn közöttük.

VILÁGGAZDASÁG és világpolitikai egyensúly csak a XX. századdal jelennek meg mint életvalóságok, amikor a világ különböző részeiben népességszám, vagyon és hatalom tekintetében egyenlőbb államok és államcsoportok kezdenek egymással szemben állni. Éppen ezért a Népszövetség problémái újak, XX. századbeli, frissen keletkezett kérdések, amelyeket ugyan a természetes fejlődés termelt ki, de amelyeknek nincs világ alig van tradíciójuk.

Ezzel ellentétben Európa problémái történelmileg fejlődtek. Európa nem kompromisszum, hanem egy szerves életegység (organizmus) és alig van a világon még egy organizmus, amely ilyen bonyolult lenne. Ezért Európát nem lehet kompromisszumos szerződésekkel meggyógyítani. Európát csak saját organikus valóságának önjereje, életakarása, tehát népeinek és e népek vezéreinek egészséges, mellékteljesítetektől nem befolyásolt akarata gyógyíthatja meg.

EURÓPÁNAK BALSORSA, hogy a sokoldalúságában rejlő természetes ellentétek élessége, a földrajzi adottságok és történelem folytán létező számos nemzetnek és nemzetiségnek ellentétei éppen abban a pillanatban éleződtek ki legerősebben, amikor a szükség a világ természetes fejlődésének rendjében Európa egységét parancsolja.

A fejlődésnek a háborúokozta hirtelen fordulata éles világot vet az európai életegység mivoltára, fejlődésére, sorsára. Másrészt azonban ugyanez a hirtelen fordulat a helyzetet elferdítette, a képet ferde világitásba helyezte. A világháborúnak hatalmas élménye a háborút megelőzőtt éles versennyel és a háborút követett természetszerű gyűlölet-atmoszférával együtt túlságosan előtérbe tolták a jelen kiragadott pillanatát. Mindnyájan láttuk azt is, hogy az események és erők nagysága különösen a megoldás szükségének pillanatában széles e világon nem találtak emberükre.

Ez a háborús atmoszféra befolyásolja még mindig látásunkat. És ez alatt nem is a győztesek rövidlátását, a gyűlölet atmoszféráját stb. értem, hanem általánosabb, lélektanibb értelemben azt, hogy az aktuális események nagyságánál és a részletek nehézségének fátyolán át nem tudjuk meglátni a fejlődés lényegét, amelynek mivolta és ereje pedig éppen ezekben is, csakhogy bonyolultan tükröződik vissza.

De a helyzet nem reménytelen. Határozottan dereng és gyorsabban mint azt a legtöbb ember gondolja. Az események, az egész fejlődés mind gyorsuló ütemben folyik. Éppen ezért kell a dolgok felismerésével, a diagnózissal sietni, nehogy csak a lázat próbáljuk csökkenteni anélkül, hogy a lázat okozó kórt idején gyógyítsuk, illetve a beteg szervezetnek mint életegységnek ellenállását növeljük.

A REVÍZIÓS GONDOLAT már eddig is és főleg ebben az utolsó esztendőben nagyot haladt. Egyáltalán meredek íveléssel indult első pillanattól fogva pályáján. És ha a történész majd évszázados perspektívából fogja a mai kort nézni, a világtörténelem más fordulataival szemben hihetetlen gyorsnak fogja találni, hogy a revízió gondolata pár évvel a világháború borzasztó megrázkódtatásai, az ellentéteknek oly rettenetes kiéleződése után máris ily mértékben tudott tért foglalni. Ennek okát nem fogja másban keresni, mint a gondolat természetes adottságában, a természetes fejlődés követelte szükségszerűségében. Paradoxnak hangzik talán, mégis igaz, hogy éppen a világháború az, amely a revízió gondolatának megerősödését és gyorsulását magával hozta.

Revízió alatt tudniillik nem a békeszerződések revízióját szabad érteni. Természetes, hogy egy revízió ezt is magával hozza, de ennél sokkal szélesebbkörű valami. És a revízió nem is a legyőzöttek követelése, hanem európai élettani követelmény. Európa világ-beállítottságának megváltoztatására és ennek következtében az európai életegység szervezetének belső, életrendi megváltoztatására már az egész világ iparosítása, benépesítése, művelődése, demokratizálódása és ezzel politizálása, összefoglalóan európaisítása következtében szükség van. A világháborúnak legfőbb következménye az, hogy ezt a fejlődést minden elemében meggyorsította. Csak melléktünete és következménye s kihatásaiban a főtünet mellett mindinkább elhomályosul az, hogy a fejlődést bizonyos fokig elferdítette, győzőket és legyőzötteket állított szembe, stb. Európa „revízió“-jának tehát a háború nélkül is meg kellett volna történnie. Az, hogy most, a háború után ezzel a revízióval természetszerűleg be kell hogy következzen az elvakultság pillanatában keletkezett békeszerződések revíziója is, az természetes, de — bármily fontos reánk nézve — csak mellékjelenség. Fontos, nélkülözhetetlen előjáró követelménye az általános európai revízió-nak, mert ezen az úton söpörjük el a természetes fejlődés útjából a békekötések által okozott romokat, de nem elég. A revízió-nak, mint a legyőzöttek még oly jogos követelésének egyoldalú hangoztatása ezért is semmiesetre sem mozdítja elő a revízió ügyét. Európa e nélkül is ráeszmél, sőt ennek hangoztatása nélkül lelkileg akadálytalanabban eszmélne rá és lépne útjára. Európa természetes életösztönével fog ráeszmélni, hogy a sokat hangoztatott „háborús felelősséggel“ szemben egy sokkal súlyosabb felelősség, a „békéknek felelőssége“ áll.

AZ EURÓPA-PROBLÉMÁT nem lehet egyszerű és egyoldalú formulákkal megoldani, bár kétségtelen, hogy minden részletmegoldás is közelebb vezethet a célhoz. Európa népeinek földjükkal való kapcsolata és ezen, évezredek közös történelmében egy életegységben álló népek kapcsolatai egymás között hihetetlen finom szálakkal vannak összeszővődve. Ma pedig tudjuk, mit jelent egy ilyen finom hálót durva kézzel szétépteni.

A közelmúlt eseményei csak az ellentéteket tolták előtérbe. Elfelejtettük, nem látjuk magunk előtt természetes fiziológiai szerepükben

azokat az átmeneti kiegyenlítő formákat, amelyeket az életformákban való összeolvadás, közös tradíció, a földben való közös tulajdon és bekapcsolódás és a kölcsönös művelődési hatás Európában mindenütt megteremtett. Ezt nem látták a „békecsinálók“ és nem látják ma sem például a Felvidék magyarságának és tótságának kapcsolatában. És másutt is, még éles ütközővonalakon is — hogy csak a legélesebbet, a Rajnát emeljem ki — nem olyan élesek a gondolkodásnak, a szokásnak és életformáknak határai, mint azok, amelyeket a nyelvészet és ennek nyomán a politika vonnak meg. Pedig ezek az átmeneti formák értékes hidak lehetnek, ha a rájuk kényszerített helyzetek nem viszik őket arra, hogy opportunisták legyenek.

A LEGÚJABB és a legfontosabb tervezet is Európa rekonstrukciójára, Briand tervezete, a jelenbenlét hibájában szenved. Ezt egyrészt Európa politikájának és közvéleményének fentemlített általános lélektani beállítottsága okozza, másrészt a békeszerződések teremtette helyzetnek, a status quo-nak mindenáron való fenntartására irányuló francia törekvés. A kettő együtt okozza, hogy Briand tervezete a népszövetségi gondolat keretében mozog.

Innen származik azután egy csomó kötöttség és a tervezet tele van „kompromisszum-ideológiá“-val, pedig egy európai tömörülés a természetszerű fejlődésnek feltartóztatlanul bekövetkező hulláma és ezért nincs szüksége mentegetőzésre vagy bocsánatkérésre sem a kicsinyekkel, sem az idegenekkel, sem a Népszövetséggel szemben.

A kicsinyekkel, Európa kis államaival szemben azért nincs, mert minden ilyen tömörülés a dolgok természetes rendjén a részegyeniségek, az államok szuverenitásának bizonyosfokú korlátozásával, elvesztésével jár. Ez elkerülhetetlen. A természetes fejlődés feltartóztatlanul amúgy is oda visz és vitt is már sokban az élet kapcsolatainak folytonos és ma mind rohamosabb gazdagodásában. De hogyha a szuverenitás korlátozása a nagyokra nézve éppúgy beáll, mint a kisebbekre nézve, akkor a forma, az egyes állam szuverenitása jogilag nem sértetik meg. Ami pedig a belső tartalom megsértését, a szuverenitás belső lényegi korlátozását, részleges megszűnését illeti, ki áltatja magát még ma abban, hogy a tényleges hatalmi viszonylatok nem tették volna ezt meg régen úgy politikai, mint gazdasági téren? És ez még nem is korunk valami különös, újszerű fejlődése.

Az idegenekkel, különösen az Amerikai Egyesült-Államokkal szemben, amelyek már a jelen pillanatban, mint életegység, Európának mint egésznek és mint életegységnek, egyenrangú ellenfele, szintén nincs értelme a mentegetőzésnek. Egészen világos, hogy Európának minden befelé való tömörülése bizonyos mértékben ellentétességet, szembenállást jelent kifelé. Hogy ez az ellentét azonban ne fejlődjék ellenségességgé, arra nézve sokkal több biztosítékot nyújtanak a gazdasági és a sok tekintetben politikai egymásrautaltság vonatkozásai, mint a jóakaratsnak plátói ígéretése.

Ami végül a Népszövetséget illeti, semmi sem biztosítja jobban a Népszövetség körébe való be nem avatkozást, azok meg nem zavarását jobban, mint annak a ténynek világos felismerése, hogy az európai

probléma és a Népszövetség problémái közt jellegbeli, élettani különbség van és hogy ezért az európai tömörülés szervezete nem lehet a népszövetségi szervezet másolata. Ennek felismerése, kinyilatkoztatása és e szerint való cselekvés, tehát teljesen új és más utakon való haladás, a Népszövetség részéről való féltékenységet minden külsőséges alkalmazkodásnál jobban eloszlatná.

A BRIAND-FÉLE TERVEZET minden túlzott óvatossága és győzői beállítása dacára jelentős lépés az európai tömörülés gondolatai közt. Ez a jelentős lépés a politikum priusza. Mint felkiáltójel, mint szembeállítás a gazdasági megegyezések mindenáron való priuszával szemben, ez a priusz helyes.

De az igazság a középben van. Minden, ami az európai népeket közelebb hozza, akár gazdasági téren legyen az, akár kulturális téren, a vámtarifa és közlekedési nehézségek elhárítása, az európai termelés védelme és bármily vonatkozású szervezése, egyes termelési ágak egész Európára vonatkozó tömörülése vagy megszervezése, az európai agrár- és ipari államok egymásközi vagy kölcsönös megállapodásai, hasonló megállapodások tájrajzilag — gazdasági komplementaritás folytán — egymásrautalt országok közt, az európai politikusok sűrű érintkezése a Népszövetségben s azon kívül, az európai konferenciák ... mindez nagyon jó és fontos lépés a fejlődés útján.

De mindez csak részlet. Európa meggyógyítását és azt, hogy helyét a földfelszín új egyetemében megállja — ezt egyike sem oldja meg ezen egyes terveknek, lépéseknek vagy szervezkedéseknek. De mind együtt és az egyesek külön-külön is a maguk terén előbbre visznek, ha felismerjük, hogy ezek a tervek és szervezkedések egy nagy, egységes folyamatnak részei, amely természetes folyamat. Természetes folyamat, tehát feltartóztatlan és az ember által csak bizonyos mértékig befolyásolható és hogy ennek a folyamatnak sem gazdasági, sem politikai, sem szociális, sem kulturális jellege nincs külön-külön, hanem egyetemes jellege van. És fel kell ismernünk azt, hogy ez a folyamat — bár minden részletvonatkozásban a földfelszíni egyetemes fejlődés és az emberiség egyetemes fejlődésének folyamatával összefügg — egyetemességében európai. Európai a sors is és európai a feladat, mert csak európaiak, akiknek gyökerei ebben a változatos felépítésű európai földben vannak, oldhatják meg Európa jövőjét.

GRÓF TELEKI PÁL

ARABOK ÉS ZSIDÓK PALESZTINÁBAN

PALESZTINA szerepe az emberiség történetében nehezen lenne beilleszthető annak a történetfilozófiai rendszernek keretébe, amely a történelem nagy mozgalmainak magyarázatát egyedül vagy legalább is elsősorban természeti adottságokban és egyének vagy közületek gazdasági szükségleteiben véli megtalálhatni. Palesztina területe aránylag csekély — a régi Magyarország területének alig egytized része, — gazdasági művelésre alkalmas részeinek kiterjedése nem nagyobb, mint Pest megyéé, természeti kincsei elenyészők. Lakosainak száma ma, a nagyszabású zsidó bevándorlás tizedik esztendejében, csak annyi, mint Budapesté s máris felütötték fejüket a túlnépesedés legjellemzőbb tünetei: a munkanélküliség és a kivándorlás. Önálló állami létet ősidóktól fogva csak rövid, átmeneti időszakokban találunk Palesztinában: politikai jelentősége inkább csak földrajzi helyzetére vezethető vissza, amelynél fogva hosszú időn át természetes szárazföldi közlekedési útja volt egyfelől az elő- és középpázsiai, másfelől az egyiptomi és északafrikai nagyjelentőségű kultúrcentrumoknak. És ez a kicsiny és szegény földterület mégis több ízben természetes jelentőségén messze túlmenő szerepre tett szert a földközi-tengeri, majd az ebből kisarjadzott ú. n. nyugateurópai kultúrkörök életében: elég rámutatnunk arra, hogy Palesztinában gyökerezett a szellemi fejlődésünkre oly alapvető fontosságú kereszténység, hogy a középkor legjelentősebb tömegmozgalma, a keresztes hadjárat, Palesztina meghódítására irányult és hogy három nagy vallás, a keresztény, a mohamedán és a zsidó a földteke legszentebb pontjának, par excellence „Szentföldinek tiszteli Palesztinát.

Bár az a szerep, melyre Palesztina hivatva volt, jórészt a történelemé, a legközelebbi múltban, 1929. év nyarán, a Szentföld rövid időre ismét a művelt emberiség érdeklődésének középpontjába került. Mint már oly gyakran a századok folyamán, ismét vér folyt a Megváltó hazájában, Jeruzsálem szűk sikátorait harci zaj és puskaropogás verte fel, az apostolok járta országutakon tankok dübörögtek s mire véget ért a gyilkolás, halottak százai jelezték az öldöklő belviszály színhelyét. A szárazon, tengeren és légi úton elősiető brit karhatalom hamarosan véget vetett az erőszakos kitéréseknek, amelyeket — bár pusztá valószínűségükben is eléggé szomorúak voltak — a világsajtó különböző politikai és faji okokból sietett kiszínezni, megmaradt azonban a felelős tényezők súlyos gondjaként az a páratlanul érdekes és bonyolult helyzet, amelynek a forrongás és vérontás csupán egyik kórtünete volt s amelynek megoldása nem karhatalmi eszközöket, hanem államférfiúi bölcseséget

és tapintatot igényel. Ennek a helyzetnek kialakulását és a Palesztina jövőjének utat szabni rendelt erőviszonyokat kívánjuk a következőkben röviden ismertetni.

A múlt század vége felé Palesztina földjének szinte mágneses vonzereje és a keleteurópai, főleg orosz zsidóság kedvezőtlen anyagi és szociális helyzete messze szétágazó mozgalomnak, a cionizmusnak váltak rúgóivá. A cionizmus céljai közismertek: eredményeinek igen szerény méreteire rávilágít az a statisztikai adat, amely szerint a világháború kitörésekor a Jeruzsálemben és még néhány nagyobb városban található zsidó őslakossággal együtt a palesztinai zsidóság lélekszáma nem haladta meg a 80.000-et. Ennek a lakosságnak csupán mintegy negyedrésze helyezkedett el a cionista mozgalom irányelveinek megfelelő módon földművestelepeken s ez a csekély eredmény is jórészt egyetlen emberbarát, a francia Rothschild Edmond báró áldozatkészségének volt köszönhető. A háborúelőtti cionista települések felette rokonszenves jellemvonása volt, hogy az arab őslakossággal zavartalan jó viszonyt tartottak fenn s így arab részről nemcsak ellenséges érzéseket nem váltottak ki, hanem irányadó arab tényezők beismerése szerint, magasabb fokon álló mezőgazdasági kultúrájuk terjesztésével és az általuk, illetőleg érdekükben az országba áramló tőkével az arab lakosságnak is előnyére váltak.

A háború kitörése természetesen megakasztotta a palesztinai cionista telepítés munkáját, a háborús események nélkül azonban aligha következett volna be az a fordulat, amely a cionista törekvések hivatalos elismerését és a cionista eszmék — igaz hogy csupán részleges és jórészt elméleti jelentőségű — diadalát jelentette. Ismeretes az ántánt kormányainak az a hatalmas propagandatevékenysége, amelynek segítségével szellemi, de nem mindig tiszta fegyverekkel, igyekeztek minél szélesebb rétegeket háborús céljaik szolgálatába állítani. A zsidóság ereje és befolyása, amely vitatlanul messze meghaladja a zsidó faj számszerű jelentőségét, e propagandatevékenység alkalmas és kívánatos tárgyul kínálkozott, különösen amikor arról volt szó, hogy az Egyesült-Államok, amelyeknek lakossága New-York város révén magában foglalja a világ legnagyobb zsidó közületét, a hadviselők sorába lépjen. A zsidóság megnyerésének alkalmas eszközt találtak meg a Szövetséges Hatalmak a cionista törekvések támogatásában, amelynek döntő megnyilvánulása az 1917. évben Balfour külügyi államtitkárnak Lord Rothschildhoz intézett levelében foglalt és „Balfour-deklaráció“ néven ismeretes brit kormánynyilatkozat volt.

Ez a nyilatkozat, amely szerint „őfelsége Kormányja rokonszenvel kíséri (view with favour) Nemzeti Otthon létesítését Palesztinában a zsidó nép részére és hathatósan arra fog törekedni, hogy e cél elérését megkönnyítse“, az első nagy hatalom erkölcsi lekööttségét jelentette a cionista mozgalom végcélja érdekében s a gyakorlatban odavezetett, hogy a háború befejeztével — miután Allenby tábornok hadserege már 1917-ben fegyverrel elhódította a török birodalomtól Palesztina tekintélyes részét Jeruzsálem városával együtt — Palesztina kormányzására a népszövetségi Egyességokmány 22. cikke értelmében Nagy-Britannia kapott „mandátumot“. A Nemzetek Szövetsége általi

adott mandátum a palesztinai állam magna charta-ja s ezért alapvető rendelkezései behatóbb ismertetést érdemelnek. Annak előrebocsátásával, hogy a Szövetséges Hatalmak magukévá teszik a Balfour-deklarációban foglalt elveket, a mandátum 2. cikke a mandatárius-hatalom kötelességévé teszi, hogy „az országban oly politikai, közigazgatási és gazdasági helyzetet teremtsen, amely zsidó nemzeti otthon létesítését biztosítja“ és 4. cikkében arra kötelezi, hogy „megfelelő zsidó érdekképviselőt közjogi testületnek ismerjen el, abból a célból, hogy az mint tanácsadó szerv együttműködjék a palesztinai kormánnyal oly gazdasági, társadalmi és egyéb kérdésekben, amelyek a zsidó nemzeti otthon létesítését és a palesztinai zsidó lakosság érdekeit érintik“, kimondván, hogy addig, míg a mandatárius ezt megfelelőnek tartja, a létező cionista szervezet ily érdekképviselőnek tekintessék. A 6. cikk végül úgy rendelkezik, hogy „a palesztinai kormányzat, annak biztosítása mellett, hogy a népesség többi részének helyzete és érdekei sérelmet ne szenvedjenek, köteles megkönnyíteni a megfelelő körülmények között végbemenő zsidó bevándorlást és a 4. cikkben említett zsidó érdekképviselő közreműködésével előmozdítani zsidó települések létesítését (close settlement by Jews on the land) és pedig állami területen és közcélokra meg nem kívánt, művelés alatt nem álló területen is“.

Mint látható, a mandátum idézett rendelkezései a brit kormányzat részére határozott irányelveket tartalmaznak a cionista törekvések elősegítése érdekében és ha — amire egyedül a mandátum szövegét tartva szem előtt, könnyen gondolhatnánk — a mandatárius hatalomnak nem lenne egyéb feladata, mint az új zsidó „nemzeti otthon“ létfeltételeinek megteremtése és ápolása, a mandátumban foglalt előírásokat minden további skrupulus nélkül nyíltan a cionista törekvéseket szolgáló kormányzati politika alapjává lehetett volna tenni.

Ennek az egyszerű megoldásnak azonban útját állta, hogy Palesztina nem gyarmatosításra váró senki-földje volt, hanem sok évszázad óta zavartalanul élő, túlnyomóan kisbirtokos vagy kisbérlő földművesnép által lakott kultúrterület, amelynek őslakosságával szemben a mandatárius-hatalomnak akkor is messzemenő kötelességei lettek volna, Im a mandatárius hatalom történetesen nem a „világ legnagyobb mohamedán hatalma“ és az őslakosság történetesen nem ahhoz a néphez tartozik, amely a világháború folyamán Nagy-Britanniának és szövetségeseinek határozott ígéretet ellenében igen jelentős szolgálatokat tett.

A háborús ántánt-propaganda ugyanis a török fenntartás alatt élő arab népességnek török uraival szemben érzett ellenszenvét is ügyesen kihasználta az ellenfél gyengítésére. Rövidesen Törökország háborúba lépése után titkos levélváltás folyt le Sir Henry Mac Mahon egyiptomi brit főbiztos és Husszein mekkai serif — később Hedjas királya — között, amelynek eredményeképpen Nagy-Britannia kötelezettséget vállalt az arablakta területek függetlenségi mozgalmának támogatására, egyúttal azonban e területek közül kifejezetten kivette „Szíriának a damaszkuszi kerülettől nyugatra eső részeit“. Hogy ez a fenntartás magába foglalta-e Palesztinát is, amint ezt a hivatalos angol álláspont vitatja, örökké nyílt kérdés marad, kétségtelen azonban, hogy

a brit propaganda a palesztinai arab lakosság körében valamennyi török uralom alatt élő arab felszabadítását hirdette s Allenby tábornok hadjáratának győzelmes befejezését nemcsak a legendás hírű Lawrence „ezredes“ által szervezett sivatagi arab törzsek, hanem a török hadseregből az arabok felszabadításának jelszava nyomán dezertált palesztinai arabok is elősegítették, éppúgy, mint az ugyanezzel a jelszóval Jeruzsálem elfoglalása után a megszálló hatalom támogatásával Husszein serif hadereje számára toborzott palesztinaiak.

A háború befejezése után a brit kormány jórészt be is váltotta az arab vezéreknek tett ígéreteit: az arab félszigeten több önálló arab állam alakult, Mezopotámiában — időlegesen angol fennhatóság alatt, de igen széleskörű önkormányzattal — Irak királyság néven független arab monarchia keletkezett s még a Palesztinával szomszédos, beduinlakta sivatagi területeken is, amelyek Transzjordán néven Palesztinával együtt brit mandátum alatt állnak, arab államfő alatt autonóm arab államalakulat körvonalai bontakoznak ki. Egyedül Palesztinában, ahol pedig kétségtelenül nagyobb mértékben találhatók meg modern önkormányzati intézmények előfeltételei, mint a most említett új arab államok bármelyikében, nem sikerült eddig — igen szűk községi önkormányzattól eltekintve — az alkotmányos élet alapintézményeinek meghonosítása s senki sem veheti tagadásba, hogy ennek legfőbb akadálya a „zsidó nemzeti otthon“ létesítése iránt a mandatárius hatalom részéről vállalt kötelezettségben keresendő.

A palesztinai mandátumot elvállaló brit kormánynak ezek szerint két ellentétes irányú államjogi törekvés között kellett igazságot tennie, amikor a megszálló hadsereg katonai kormányzatának megszűnése után Palesztina jövőjére nézve döntő irányelveket kellett lefektetnie. A cionista célok támogatása, mint láttuk, nemzetközi megállapodásokban ünnepélyesen kinyilatkoztatott kötelezettsége volt a mandatáriusnak, míg az arab nemzeti állam ígérete Palesztinára nézve elvben is vitás és forma szerint tökéletlen volt: nem lehetett tehát kétes, hogy a brit kormány a „zsidó nemzeti otthon“ létesítését a jogos arab közjogi kívánságok meghiúsítása árán is meg fogja kísérelni. Ennek a brit felfogásnak ismerete természetesen eleve ellenséges érzületet keltett az arab vezetőférfiakban, akik minden cionista sikerben nemzeti céljaiktól való újabb eltávolodást láthattak.

De a közjogi aspirációk balsikere csak egyik s talán nem is legfőbb oka volt annak az ellenséges hangulatnak, amely az arab őslakosság körében a háború utáni zsidó mozgalmakat fogadta. Azok a palesztinaiak, akik a vérmesebb cionista zászlóvivők nyilatkozatairól tudomást szereztek, nemcsak alkotmányjogi státusuk jövőjét, hanem gazdasági és nemzetiségi létük alapjait félthették a zsidó törekvések sikerétől. A Balfour-deklarációban és a népszövetségi mandátumban kitűzött célt, hogy „a zsidó nép részére Palesztinában nemzeti otthon létesüljön“, a cionizmus radikálisabb képviselői — különösen azok, akik a palesztinai helyi viszonyokkal legkevésbé voltak ismerősek — úgy értelmezték, hogy a világ nagyhatalmai ajándékba adták a zsidóságnak Palesztinát abból a célból, hogy ott zsidó nemzeti állam létesüljön. A túlzók már arra gondoltak, hogy az arab őslakosságot ki fogják telepíteni, hogy helyet

teremtsenek a zsidó bevándorlók részére, de ha az ilyen programot komolytalannak is kell tartanunk, nem lehet elmennünk felelős cionista vezéreknek állandóan hangoztatott olyan tervei mellett, amelyek szerint a palesztinai zsidó mozgalom végső célja, hogy a zsidóság Palesztinában többségre kerüljön s így módjában legyen az ország intézményeinek és politikájának irányításával a zsidó nemzeti érdek érvényre juttatása. Senki sem csodálkozhatik, ha a palesztinai arabok ezeknek a céloknak ismeretében messzemenő idegenkedéssel és bizalmatlansággal fogadták a zsidó nemzeti otthon eszméjének megvalósítását célzó intézkedéseket.

A Balfour-deklaráció és a mandátum szerkesztői természetesen számoltak azzal a ténnyel, hogy a palesztinai zsidó bevándorlás nem lesz közömbös az őslakosság szempontjából s ezért, mint láttuk, szükségesnek tartották annak kimondását, hogy a bevándorlás és letelepítés előmozdítása csak az ő érdekük egyidejű megóvása mellett történjék. Ez azonban mit sem változtat annak az arab érvelésnek a jogosságán, hogy a mandatárius hatalom elsődleges feladatává fajüreg és vallásilag idegen elemeknek az országba való minél nagyobb mérvű beözönlést tette, amely cél mellett az őslakosság védelme csupán másodsorban tekintetbe veendő szempontként jelentkezik. Nem hisszük, hogy lenne a világon oly emberi közösség, amely a felsőbbbbségnek ily irányú törekvéseivel szemben mást érezhetne, mint feltétlen ellenállási vágyat, amelynek legkézzelfoghatóbb megnyilatkozása a bevándorlók személyére átvitt félelemmel vegyes gyűlölet.

A mandátumban kifejezésre juttatott elveknek megfelelő nagyarányú zsidó bevándorlás ily körülmények között nyilvánvalóan súlyosan kellett hogy veszélyeztesse a palesztinai helyzet egyensúlyát és a brit kormányzat kezdettől fogva tisztában volt azzal, hogy legnehezebb feladata a bevándorlás mérvének és mikéntjének szabályozása lesz. E mellett a domináló kérdés mellett szinte másodrendű jelentőséggel bírnak azok az egyébként önmagukban igen bonyolult és rendkívüli tapintatot igénylő rendszabályok, amelyek szükségessé váltak a végből, hogy a beözönlő zsidóságnak az arab lakossággal való súrlódásmentes együttélése lehetségessé váljék.

A brit kormányzati bölcseségnek mereven rögzített, hosszú időre szóló tervszerű elgondolásoktól való hagyományos irtózása tetemesen megnehezíti annak felderítését, hogy a zsidó bevándorlás életbevágón fontos ügyének alakulását Palesztina sorsának felelős intézői miként képzelték el a mandátum elvállalásának időpontjában. A mandatárius hatalom ezirányú terveire némi útmutatást nyújt Winston Churchill gyarmatügyi államtitkárnak 1922-ben a brit kormány nevében kiadott hivatalos nyilatkozata, amely a bevándorlás mértékére nézve irányelvként leszögezi, hogy „e bevándorlás nem lehet oly nagyterjedelmű, hogy meghaladja az ország mindenkori felvevőképességét új bevándorlók befogadása tekintetében“. Ugyanez a kormánynyilatkozat leszámol azzal a cionista részről vitatott tétellel, mintha a mandátumban vállalt kötelezettség végcélja tisztán zsidó Palesztina megteremtése lenne, amely „annyira zsidó, mint amennyire Anglia angol“ és hangsúlyozza, hogy a mandátum nem arra irányul, hogy egész Palesztina

„zsidó nemzeti otthonná“ válják, hanem csupán ily otthonnak Palesztinában leendő megteremtését kívánja lehetővé tenni.

A Churchill-féle nyilatkozat távolról sem érte el azt a célját, hogy az arab lakosságnak a zsidó bevándorlással szemben táplált aggodalmait eloszlassa, vagy akár csak csökkentse. Eltekintve attól, hogy a nyilatkozatban Palesztina önkormányzatának előkészítésére irányuló oly intézkedéseket helyez kilátásba a brit kormány, amelyeket mértékadó arab körök teljességgel elégteleneknek találtak s amelyeknek gyakorlati keresztülvitele utóbb az arab lakosság passzív ellenállása folytán meghiúsult, a zsidó bevándorlás szabályozására vonatkozólag a nyilatkozatban rögzített általános elvek ennek a mindenképp fontos kérdésnek igen különböző gyakorlati kezelésére nyújthatnak alapot. Annak eldöntése ugyanis, hogy valamely ország a népesség rendes szaporulatán felül mily nagy számú, bevándorlás alakjában jelentkező, népesedésbeli többletet bír el, korántsem mennyiségnyi feladat, amelynek csak egyetlen helyes megoldása képzelhető, hanem a kérdésre adandó válasz igen különféle lehet a szerint, hogy a befogadóképességet az ország gazdasági erőforrásainak jelenlegi állásából kiindulva tesszük-e vizsgálat tárgyává vagy pedig figyelembe vesszük-e ezen erőforrásoknak megfelelő eszközökkel és kedvező körülmények között a jövőben elérhető gyarapítását.

Palesztina ezidőszert túlnyomóan agrár állam, amelynek lakossága kilenctized részben őstermelésből él és pedig olyan körülmények között, amelyek még a mezőgazdaság világválságának terhére írható nehézségek figyelmen kívül hagyása esetén sem mondhatók kedvezőknek. Elegendő rámutatnunk arra az adatra, amely szerint — a művelés alatt álló területnek és a földművelő lakosság számának egybevetéséből kitűnően — a zsidó bevándorlás kezdetének időpontjában egy-egy földműves családra alig esett akkora földterület, amely, tárgyilagos szakértői becslés szerint, a legszerűebb életszükségletek fedezésére elegendő jövedelmet biztosít — és megérthetjük, milyen súlyos aggodalmakat ébresztett minden olyan terv, amely bevándorló tömegeknek a cionista programnak megfelelően földműves-települések gyanánt leendő elhelyezésére irányult. Ezekkel az aggodalmakkal szemben a zsidó bevándorlás szószólói elsősorban arra hivatkoztak, hogy az egy család eltartására elegendő földbirtok meghatározása az arab kisgazdák felette kezdetleges gazdálkodási módszereinek alapulvételével történt s a gazdálkodás belterjesebbé tételével e minimális birtokterület az eddiginek egy hányadrészére csökkenthető, továbbá arra, hogy a megművelhető terület mesterséges eszközökkel, így megfelelő öntözőberendezéssel igen nagy mértékben kiterjeszhető és hogy a céltudatos támogatással kifejlesztendő palesztinai ipar is jelentős tömegeknek nyújthat majd megélhetést. Az ellentétes érvelések keretében a brit kormányzat, amely egyfelől, a mandátumban vállalt kötelezettségére tekintettel, a zsidó bevándorlást teljesen ki nem zárhatta, másfelől azonban, ugyancsak a mandátum előírásai szerint, a korlátlan bevándorlás megengedésével az arab lakosság érdekeit sem tehette ki súlyos veszedelmeknek, jellegzetesen opportunisták megoldást vagy inkább modus vivendi-t teremtett a bevándorlás ügyének oly módon való szabályo-

zása által, amely szerint az engedélyezhető bevándorlás mértékét évről-évre a brit főbiztos állapítja meg, a cionista szervezetek hathatós közreműködése mellett. A bevándorlási apparátus annál fogva, hogy mind zsidó, mind arab részről a leghevesebb támadások középpontja volt, a palesztinai feszültség okainak megismerése érdekében behatóbb vizsgálatot érdemel.

A népszövetségi mandátum 4. cikke értelmében Nagy-Britannia elismerte a cionista szervezetet a zsidóság hivatalos érdekképviselőtül s mi sem természetesebb, mint hogy ennek az érdekképviselőnek a zsidóságot érintő kérdések körül a mandátumban biztosított közreműködése elsősorban a bevándorlás ügyében kellett hogy érvényesüljön. Ehhez képest a bevándorlók számának megállapítása végett a cionista szervezet palesztinai képviselője, az ú. n. „Zsidó Végrehajtóbizottság“ (Yewish Executive) évente kétszer indokolt javaslatot nyújt be a főbiztoshoz, amelyben az ország mindenkori gazdasági felvevőképességére figyelemmel, meghatározott számú bevándorlási engedély kibocsátása iránt tesz előterjesztést. Az előterjesztést a bevándorlási hatóság főnöke vizsgálja felül és az ő véleményes jelentése alapján a főbiztos határozza meg a kibocsátható engedélyek számát. Ennek megtörténte után a bevándorlási hatóság a főbiztos döntésének megfelelő számú engedélyt bocsát ki, olyként, hogy bizonyos számú engedélyt egyes munkaadók által igényelt munkaerők számára visszatart, a többi engedély-ürlapot pedig kitöltetlenül a Zsidó Végrehajtóbizottság rendelkezésére bocsátja. Megjegyzendő, hogy megfelelő saját tőkével (eredetileg 500, ezidőszertint 1000 font sterling) rendelkező egyének, valamint biztos jövedelemmel bíró palesztinai lakosok hozzátartozói nem esnek bevándorlási korlátozások alá s nem tartoznak ide természetesen az országot rövid időre felkeresni szándékozó utasok sem. A Zsidó Végrehajtóbizottság a kiszolgáltatót engedélyürlapokat nem maga használja fel, hanem továbbítja a Zsidó Munkásszövetségnek (Federation of Yewish Labour), amelynek feladata, hogy a Palesztinában letelepedni kívánó zsidók közül a megfelelőnek látszó elemeket kiválogassa és a kiadott engedélyek felhasználásával az országba behozza. Ennek a munkásszövetségnek fontos szerepe legsebezhetőbb pontja a bevándorlási apparátusnak. A Zsidó Munkásszövetség bevallottan szocialista elvek alapján álló alakulat, valóságos szakszervezet, amelynek tagjai a palesztinai zsidó szervezett ipari és mezőgazdasági munkások — ideértve a cionista települőket is — közül kerülnek ki s amelynek taglétszáma kb. 35.000. Tagadhatatlanul visszaállapot, hogy a bevándorlás mindenekfelett fontos kérdéseiben a döntő befolyás olyan kimondottan pártalapon álló alakulatnak a kezében legyen, amelynek tagjai az ország lakosságának 3%-át sem teszik ki, különösen ha nem csupán a bevándorlók személyének megválogatása, hanem az új bevándorlók elhelyezése és a részükre nyújtandó támogatás is e pártcsoport irányítására van bízva.

Érthető, hogy a bevándorlás ügyének most ismertetett rendezése, nemcsak az arab felfogás képviselői részéről, akik nagyon természetesen helytelennek tartják, hogy e kérdésben, amely legelsősorban az arab őslakosság érdekeit érinti, az arab többségnek semmi szava ne legyen,

hanem minden érdektelen és tárgyilagos bíráló részéről is egyértelmű elítélésre talált. E tekintetben nincsen nyílt eltérés a zsidó részről a palesztinai települések igazgatásának vizsgálatával megbízott Sir John Campbell, a palesztinai zavargások után kiküldött angol parlamenti vizsgálóbizottság és a bevándorlás, valamint ezzel kapcsolatos gazdasági kérdések tárgyában a brit kormány megbízása folytán jelentést tevő Sir John Hope Simpson felfogásai között.

A palesztinai bevándorlást szabályozó gépezet, amely a pártosság minden gyanúja felett álló szakértők ily egybehangzó véleménye szerint súlyos szerkezeti hibákban szenved, közel tíz esztendeje működik s működésének számszerű eredménye az, hogy ezidőszerint kereken 80.000-rel több Palesztina zsidó lakosságának száma, mint a világháború befejezésének időpontjában. Felfogás dolga, hogy ezt az aránylag — a cionista programokhoz viszonyítva — szerény eredményt a cionizmus sikerének tekinthetjük-e: pénzügyi szempontból, tekintettel arra, hogy az új zsidó települések állandó támogatásra szorulnak és gondolni sem lehet arra, hogy a telepesek a cionista szervezet által ingyen rendelkezésükre bocsátott terület és gazdasági felszerelés árának törlesztését megkezdhessék, minden kétely indokoltnak látszik. E helyütt csak az a kérdés merül fel, hogy a zsidó népességnek rövid idő alatt történt megkétszereződése, melyet az eredeti arab lakosság kezdetől fogva ellenzéssel szemlélt, az őslakosság jólétét a gyakorlatban miként befolyásolta. Nem vonható kétségbe, hogy a cionista telepítés helyenként igen szép külső eredményeket mutathat fel. Új művelési ágak meghonosítása (ezek közt elsősorban a Jaffa környékén jelentős virágzásnak indult narancstermelés), a gazdálkodás korszerű módszereinek meghonosítása, a letelepített lakosság számára magas színvonalú jóléti és közreműködési intézmények, valamint mintaszerűnek mondható szövetkezeti rendszer megteremtése, nem lekicsinylendő teljesítmények akkor sem, ha a reájuk fordított anyagi áldozat nem áll arányban a gyakorlati eredményekkel. Közelfekvő az a feltevés, hogy a cionizmusnak e kultúrmunkája új tőkék behozatala, munkaalkalmak teremtése és nem utolsósorban utánzásra ösztönző példaadás által az arab lakosságának is előnyére válhatott. Ezt a cionista részről állandóan nyomatékkai hangsúlyozott érvet azonban csak igen lényegbevágó fenntartásokkal fogadhatjuk el. Mindenekelőtt meg kell gondolnunk, hogy a cionista települések nagyrészt oly területeken történtek, amelyek előzőleg arab gazdálkodók kezén voltak s ennek folytán jelentékeny arab tömegeknek egyetlen természetes megélhetési forrásuktól, a földtől való elválasztása árán jöttek létre. Nem nagy súllyal bír e részben a földvásárlásokat végző cionista szervezeteknek az az érvelése, hogy túlnyomóan nem kisczarda birtokok, hanem abszentista és gyakran nem is arab nemzetiségű nagybirtokosok birtokai szolgáltak telepítések céljára. E nagybirtokokon ugyanis szinte kivétel nélkül nem a tulajdonosok gazdálkodtak, hanem sok évszázad óta megtelepült arab kisczárák, akiknek ősei számos esetben eredetileg tulajdonosai voltak az általuk haszonbérben bírt földnek s a török uralom első idejében bizonyos jogbiztonsági előnyök fejében mondtak le tulajdonjogukról a mostani tulajdonosok jogelődei javára. Ezeknek a kishaszonbérlőknek

kimozdítása teljesen azonos megítélés alá esik a kisbirtokosoknak birtokaik megvétele útján való hontalanná tételével, sőt a kishaszonbérlok érdekeit megvédeni alkalmas jogszabályok hiánya folytán az érintett arab családokat még súlyosabban sújtotta. A legutóbbi hivatalos adatok szerint Palesztina mezőgazdasági lakosságának mintegy 30%-a nincstelenekből áll és — bár e részben pontos adatok még nem állnak rendelkezésre — bizonyosnak látszik, hogy e nincstelenek többsége a háború utáni zsidó bevándorlás előtt még kisbirtokos vagy kisbérlo volt. Ennek az alkalmi bérmunkára utalt arab tömegnek a helyzetét felette súlyosbítja a zsidó telepítési szervezeteknek az az eljárása, hogy a földhöz juttatott telepeseknek szigorú szankciók mellett megtiltják nem zsidó munkás igénybevételét: ezt a rendszert egyébként számos ipari és kereskedelmi vállalat is követi s bár a brit hivatalos álláspont szerint sem egyeztethető össze az ilyen faji megkülönböztetés a népszövetségi mandátum rendelkezéseivel, a brit kormányzat mindezeig nem talált módot arra, hogy a cionista szervezeteket az arab munkások bojkottjának abbahagyására kényszerítse.

Érthető, hogy ilyen körülmények között a politikai reménységeiben csalatkozott és gazdasági létében veszélyeztetett arab lakosság hajlamossá vált arra, hogy minden bajának okát a zsidó bevándorlásban és letelepülésben keresse s csak alkalom kellett ahhoz, hogy a zsidóság térfoglalása felett érzett elkeseredés erőszakos cselekedetek kirobbanásához vezessen. Ezt az alkalmat a híres jeruzsálemi „sirató fal.-lal, Salamon király templomának állítólagos maradványává! kapcsolatban a zsidó és mohamedán egyházi hatóságok között felmerült vita szolgáltatta, amely közvetlen indító oka volt az 1929. év nyarán lejátszódott véres eseményeknek. Ezeknek az eseményeknek felidézésében kétségtelenül szerepük volt lelkiismeretlen arab izgatóknak és az arab sajtó felelőtlen szellemű orgánumainak s csupán helyeselni lehet a brit parlamenti vizsgálóbizottság súlyos szavait, melyekkel elítélte azoknak a felelős arab vezetőknek az eljárását, akiknek tétovázó és gyakran kétszínű magatartása ártatlan egyének legyilkolására és jelentős vagyoni értékek pusztulására vezetett. Nem szabad azonban elfelejtenünk azt sem, hogy a semmivel sem menthető kegyetlenkedések és oktalan rombolások hátterében a palesztinai arab lakosságnak valóságos sérelmei lappanganak, amelyeknek kiküszöbölése az ország zavartalan jövő fejlődésének elengedhetetlen előfeltétele.

A cionizmus eszmei tartalma és az a gyakran önzetlen és önfeláldozó munka, amelyet érdemes emberek a mozgalom céljai érdekében kifejtettek, alkalmasak arra, hogy a palesztinai zsidó haza ügyét széles körökben rokonszenves színben tüntessék fel. Mindazonáltal alapjában elhibázott gondolatnak kell tartanunk a cionizmus céljainak nagyszabású nemzetközi akció útján való előmozdítását, amint az a Balfour-deklarációval és a népszövetségi mandátummal megkíséreltetek. Eltekintve attól, hogy nem sok reménnyel biztató kísérletnek látszik a világ minden tájáról összegyűjtött s különböző társadalmi és műveltségi elhelyezkedésű zsidó vallású tömegből mesterséges, úgyszólván meleházban kitenyészett új intézmények kereteibe való beillesztés és a halott héber nyelvnek feltámasztása útján közjogi és kulturális egyse-

get — új nemzeti államot — előállítani, az ilyen állam-homunkulus létesítéséhez szükséges természeti és gazdasági előfeltételek is hiányoztak Palesztinában. Csak tudatlanság vagy lelkiismeretlenség lehetett az alapja azoknak a felhőkben járó programoknak, amelyek sok milliós zsidó tömegek letelepítését hirdették olyan területen, amely természeti adottságainál fogva létező lakossága számára is alig nyújtott valamelyes megélhetést. De nem járt el kellő körültekintéssel a brit kormány s utóbb a nemzetek szövetsége sem, amikor a cionista törekvésekre hivatalos áldását adta anélkül, hogy közelebbről megvizsgálta volna e törekvések gyakorlati megvalósításának lehetőségeit. Azok a homályos és általánosságokra szorítózkodó rendelkezések, amelyek a bevándorlók és az őslakosság viszonyára nézve a palesztinai mandátumban találhatók s az angol kormánynyilatkozatok látszólagos erélye és határozottsága mögül ki-kilátszó tétovázás és tanácstalanság a kellő megfontoltság és céltudatosság ama hiányának tünetei, amely a palesztinai kérdés intézését jellemzi. Sem Nagy-Britannia, sem a népszövetségi mandátum megalkotásában részes többi hatalom nem fog mentesülni a felelősség alól, ha— amivel sajnos, komolyan számolni kell — a zsidó nemzeti otthon ügye a gazdasági előfeltételek hiányán és az arab őslakosság ellenállásán hajótörést szenved és az új kánaán jelszavával elkábított bevándorlók ezrei súlyos megpróbáltatások után ismét földönfutókká válnak.

DOMONY PÉTER

A MAGYAR SKANSEN

SKANSEN svéd szó, svéd intézmény, a svéd nemzetnek, Skandináviának, sőt Európának egyik nevezetessége, egyik legérdekesebb háromcsillagos látnivalója. Szabadtéri múzeum, a szó szoros értelmében vett nemzeti park, amelynek látnivalói magából az eleven svéd nemzeti életből vannak kiemelve és kiállítva; elevenen, gyökerestül, a svéd föld hamisítatlan ízével és illatával, színeivel és formáival, történeti levegőjével. A svéd föld és a svéd ember, a svéd geográfia és a svéd nemzeti szellem egymással való harcának s egymásra való szüntelen hatásának históriája. A svéd élet múltjának s a svéd nép történeti értékű jelenének panorámája.

Ha a Skansen ennyire svéd nemzeti alkotás, mit keres előtte a „magyar“ jelző? Külföldi intézmények tanulmányozása évről-évre meghozza az Ötletek, eszmék, tervek, egyéni fölhevülések és lázas elképzelések lavináját külföldön gyökeret eresztett, virágzó intézmények hazai meghonosítása, „átültetése“ érdekében, — jobbára tekintet nélkül a magyar föld természetére, a magyar lelkiség történeti alakulására, valódi szükségleteinkre és anyagi lehetőségeinkre. Talán a „magyar Skansen“ is ilyen vértelen ötlet, idegenben tépett növény, amelynek nincs talaja és nincs levegője a magyar glóbuson?

Mielőtt a svéd és a „magyar“ Skansenről részletesebben szólnánk, már itt előre bocsátjuk, hogy az első magyar Skansen már akkor készen állott, mikor a svéd a kezdet nehézségeivel küzdöve, még nagyon távol volt mai világhírétől. Nem hirdetünk tehát tőlünk idegen eszméket s nem szándékunk erőltetni idegen növényeket, csupán egy régi, nagyszerű magyar alkotást akarunk idézni az elmúlásból, támasztani halottaiból. Sőt az olvasó megnyugtatóására mindjárt azt is hozzátesszük vigasztalásul, hogy a magyar Skansen gondolatát nem pusztán elméleti, erkölcsi, kulturális megfontolások alapján hirdetjük s igyekszünk propagálni, hanem ezúttal elsősorban gyakorlati érdekből, éppen a svéd Skansen életéből merített tapasztalások alapján. Erre térünk tehát először.

BAR IDEGENFORGALMI STATISZTIKÁNK egyre kedvezőbb eredményekről számol el s a forgalom istápolására rendelt intézmények, egyesületek, a vonzásra alkalmas intézetek vállalva a hatóságokkal és a sajtóval közös-általános buzgalommal szolgálják ez egyre nagyobb fontosságú közgazdasági tétel érdekeit, még mindig nagyon távol vagyunk nem csupán az eszményi állapottól és eredményektől, de a közepes sikertől is. Egyik oka ennek kétségkívül s

bizonyára elsősorban idegenforgalmi mozgalmunk fiatalsága, idegenforgalmi piacunk tapasztalatlansága, hiszen a felserdülés igazában csak a háború utáni évtizedben indult meg. Eddig — nagy nyomorúságunk előtt — nem is tekintettük az idegent „idegenforgalmi alany-nak“, hanem ősi módon vendégnek s ekképpen bántunk vele, elég súlyosan hendikepelve ezzel magunkat az idegenforgalmi mezőnyben. Hogy magának a forgalomnak technikájában (közlekedés, reklám, irodák, idegenvezetés, szállók, stb.) mi minden van már, javult meg a múlthoz képest s viszont mi stagnál, elmaradott, azt nem a mi hivatásunk föltárni. Hogy mindezekben is milyen messze vagyunk az elsőrendű idegenforgalmi területektől, a laikus is látja, de még sincs mindenben igazuk azoknak, akik Magyarország idegenforgalmi statisztikáját pusztán a vendégfogadó-ipar vagy a bécs-budapesti gyorsvonat óránkénti sebességének s más efféle technikai föltételek függvényének tekintik. Az emberek minden időben azért mentek el valahová nagy áldozatok, súlyos fáradtságok, álmatlan éjszakák árán is, mert ott valami dolguk volt, vagy volt valami, amit érzéklni kellett, látni vagy hallani, vagy megtapintani, mint akár Salamon templomának falait.

Elfogulatlan széttekintés nyilvánvalóvá teszi, hogy Magyarországot s még kevésbé mai csonka területét — a természet nem áldotta meg olyan alkotásokkal, amelyek a világ nagy látnivalói közé volnának sorolhatók. Múltbeli nagy nemzeti alkotásaink java részét történeti sorsunk sodorta el. Modern alkotásaink, a közönség szemléletére bocsátható intézményeink, ha egyik-másik speciális ágazatban talán egyedüliek is, általában nem emelkednek a művelt nemzetek számtalan hasonló alkotása fölé s ha emelkednek, nem alkalmasak nagy tömegek vonzására; az idegenforgalom pedig mint gazdasági tényező nem néhány száz specialista látogatásán fordul meg. E megállapítással korántsem kisebbítjük a Balaton tükrének csodálatos fénytünetményeit, a májusvégi Hortobágy kék-zöld végtelenjének fenségét, „délvizének“ lobogását, a Bükk sűrű zöldkoronás szelídségét s számtalan tájképünk megejtő szépségét. Mindezeket azonban a Föld számtalan megdöbbenő, végletes alakulata, tájképisége mellett csak a hazafias líra nötteti naggyá, csak a magyar szív és magyar szem emeli eszményi magasságba. E kincseinket a nemzetközi idegenforgalom csak kivételesen méltányolja s a jövőre nézve is kétséges, hogy idegenforgalmi tömegek valaha is elegendő ellenszolgáltatásnak fogják-e tekinteni — a „pénzükért“. Nem kicsinyeljük Visegrád, Drégely, Kőszeg vagy Eger romjainak magyar lélek szerinti nagy értékeit sem, de vájjon a köröttük lengő történeti levegő s az ezt megérző történeti tudat híján, mint látnivaló összehasonlíthatók-e Ausztria vagy a német föld épen maradt vagy gondosan restaurált kastélyaival, lovagváraival? Mutogatni való közgyűjteményeink becsületos és áldozatos munka eredményei s részben kitűnő tájékoztatók a magyar föld jelenéről és múltjáról, de idegen tömegek számára vájjon szenzációk, ellenállhatatlan vonzóerők-e a Nyugat nagyszabású s a kedvezőbb történeti sors nyomában sokkal gazdagabb közgyűjteményei mellett?

Van azonban egy városunk, amelynek fekvése, tájképisége, két

földrajzi tájegység találkozó pontján egy hatalmas folyó elválasztó szalagjával nem marad mögötte a világ egy városának sem s amelyben magasszintű európai kultúra virágzik. Ez Budapest. Természetadta és kultúra-teremtette szépségei mellett megvan minden alapfeltétele, hogy az újabb keletű „fürdőváros“-) jelszó szerint világfürdővé emelkedjék a jövőben, ami egymagában is nagy idegenforgalom ígérete. De aki majdan nem köszvényrel érkezik, vagy nem csupán a világfürdők tartalmatlan életét kívánja élni, hanem komolyabb vagy legalább nemesebb időtöltés lehetőségeit is mérlegeli, annak számára sok minden fog hiányozni. A városképen kívül az egész számbavehető leltárban alig van valamink, amit már most szárnyára vehetne a világhír. De viszont ha nincs, ha sem a természet, sem nemzeti tragédiákkal teljes múltunk, sem modernebb szorgoskodásunk ilyenekkel nem áldott meg vagy nem látott el, gondoskodnunk kell a meglévők naggyáfejlesztéséről vagy lehetséges újak megalkotásáról. Nápoly öblét, a Colorado kanyonjait, Egyiptom napos égét, Quito örök tavaszát, az Alpések gleccsereit, az Adria kék tükrét vagy a Nord-Cap fenségét természetesen ide nem varázsolhatjuk. Sem a Zwingen, sem a Brerát vagy a Vatikán gyűjteményeit, Róma ókori emlékeit, Pompeit vagy a Kremlt le nem másolhatjuk. De kötelességünk olyan intézmények szervezésén gondolkoznunk, amelyek erkölcsi énekeink fokozásán, nemzeti jóhírnevünk öregbítésén túl az idegenforgalom érdekeit is szolgálják, amelyek kulturális énekeink gyarapodásán kívül e közgazdasági tétel aktivitásának ménékét is emelik.

Nálunk leleményesebb és ötletesebb emberek tekintete talán más elvárásolt, de könnyen előszólítható világot is lát: mi azonban csupán egyet, a történeti Magyarország ezer esztendő alatt kialakult népéletét, ahogy az a mai és a közelmúlt nemzedék idején kibontakozott. Ez az etnográfiai énelemben vett népélet a területileg össze sem hasonlíthatóan nagyobb, tehát kevésbé áttekinthető s történetileg sem oly zártan kialakult Oroszországot kivéve sehol Európában nem olyan gazdag, sokoldalú, káprázatosán színes, mint a történeti Magyarország területén. Az őskortól napjainkig devenen élő műveltségformáknak a milliók által öröklött s nemzedékről-nemzedékre örökített s részben a felsőbb, műveltebb rétegekből alászállott s a nép egyénisége szerint asszimilált hagyatéka és öröksége sehol olyan sokoldalúan, nem egy tárgykörben századról-századra, sőt évezredről évezredre követhetően — a maga népi formáiban — föl nem halmozódott, mint a történeti Magyarország területén. A történelem nagy epochális szakaszai, Kelet és Nyugat, Észak és Dél, az ugor-turk nemzeti hagyaték és hagyomány, a szláv, germán és román népek és néptöredékek együttese és egymással való versengése hozta, formálta, gazdagította, csiszolta és variálta azt a páratlan nagy néprajzi múzeumot, amelyet a történeti Magyarország népélete reprezentál s amelyről már múzeumaink néprajzi gyűjteményei is a megdöbbentő változatosság képét adják.

Ez a néprajzi eldorádó, ez a mesebeli tündérország olyan kincsünk, amely. a gyakorlat számára kiaknázatlanul hever, sőt pusztul napról-napra. Ha múzeumaink szkematikusan rendezett néprajzi kincsei

is elkápráztatják az idegen látogató szemét, mennyivel megragadóbb, vonzóbb tudna lenni az elevenebb élet, amely lelket öntene a mozdulatlan tárgyakra, elevenséget rendeltetésükbe, mozgást, formát és szokáshagyományt pályafutásukba, eleven embert közéjük és följük; élő' szót, az ünnepi alkalmak költészetét, zenéjét és táncát, ahogy a Skansenben történik, hogy a látogató a feledhetetlen impressziók édes terhét s a hangulatok mindig visszasíró emlékeit vigye magával. A magyar Skansenben!

A praktikus olvasó minderre azt mondhatná, hogy a megoldás egyszerű: az idegent ki kell vinni a magyar faluba. Két-három hónapi utazással mindent megláthat a maga hamisítatlan formájában; igazabban mint egy parkban, ahova tervszerűen van minden egybegyűjtve a falu sara, pora, nyomora, meg nem értése s az odautazás minden keserve nélkül. Ez igaz. A baj csak az, hogy az idegen nem megy el a magyar falvakba, már csak azért sem, mert kellő ideje sincsen hozzá. A magyar falu az idegen számára nagyon messze van a fővárostól. Ha mégis sikerül rávennünk egy rövidebb kirándulásra, elég hosszú és elég fáradságos úton, rendszerint két helyre szoktuk elvezetni: Mezőkövesdre és a Hortobágyra. Tehát egy poros, rendetlen, ma már városias pallérizléssel elépített nagyfaluba, ahol csak vasárnap van valóban szép megnézni való a nép öltözködésében, de pl. már egyetlen jellegzetes házberendezést sem tudunk megmutatni. A Hortobágyra pedig egy kis maradék Ázsiába visszük a látogatót, ahol a nyaratszaka rendszerint lesült, éktelen mező, éhező állataival, méltatlan képet örökít meg az idegenben az „agrár“ magyarságról. De ha lecsendesíti is Mezőkövesd portengerét az égi csatornák portalanító ingyen olaja, egy jótékony eső — s ha a Hortobágyot május—júniusi csodálatos ragyogásában csípi is el a szerencsés időben érkezett idegen, hol marad méltatlanul, Hamupipőkeként, a magyar föld száz más pontjának páratlanul gazdag népélete, sokoldalú népi kultúrája, még mai romjaiban is kivételes etnográfiai ragyogása? S bárhol is mit fog el az idegen az elő nem készített nép szájáról éneken, zenében a grammofón és rádió mai korszakában?

S ha az idegen nem megy ki a magyar faluba, mert nincs ideje rá, vagy nem vállalja az út fáradsalmát, esetleg netalán információi szerint a szokásos helyekre kimennie nem is érdemes, akkor nincs más mód: a hegyet kell elhoznunk Mohamedhez. A magyar falu „fölvonzatalára“ bizonyos kísérletek eddig is történtek, a legújabb időkben is, inkább a főváros „belföldi idegenforgalma“ érdekében. Főleg a Szent-István-napi ünnepi alkalomra igyekezett a rendezőség színes népviseleti csoportokat fölvonultatni, lakodalom keretében szerepeltetni, csárdákat rendezni be stb. Hogy ezek a mutatványok — jobbára a „szüreti multságok“ népszínmű hagyományú kosztümjeiben, nemzetiszínű pántlikával bőkezűen szegett fehérneműkben stb. — nem reprezentálták még a magyar népviseleteket sem, arról nem is kell beszélnünk; arról nem is szólva, hogy a Szent-István-napi népviselet semmit sem mutathat a téli világból s még ha hiánytalanul képviselné is az országot (pl. a protestáns vidékeket is, vagy régebben valamennyi nemzetiségünket), — még nem a magyar falu, mint ahogy önmagában még-

annyi falusi kórus sem lenne a magyar nép vagy a magyar falu. Az öltözet is, a kórus is egyetlen megnyilatkozás, egyetlen lehellete a magyar falu lelkének.

Természetesen magát a falut „fölközni“ — e szó teljes értelmében — képtelenség. De megtehetnők s meg kellene tennünk — azaz helyesebben — megismételhetnők azt, amit egyszer már megtettünk, hogy t. i. némi korrekciókkal s az azóta eltelt 35 esztendő tapasztalatával s fölgazdagodott néprajzi ismereteink birtokában és gyakorlati hasznosításával újra megépítsük az ezredévi kiállítású falut, azaz a magyar Skansent!

A gondolattól egyelőre semmiesetre sem kell megijedni. Nem ijedtünk meg 1896-ban sem, mikor a nemzet legjobbjaiból alakult kiállítási bizottság a kiállítási falu építésének tervét elfogadta s meg is valósította, miután maga a nemzet s a kiszemelt áldozatkész törvényhatóságok rá a költségeket megszavazták. Nem ijedtek meg a svédek sem; s vállalkozási bátorságukat az idő fényesen honorálta, erkölcsileg és anyagilag. A Skansen nemcsak világhírű, reprezentáló intézménye a svéd nemzetnek, de az ország legfontosabb idegenforgalmi attrakciója is. Nem ijednek meg a hollandusok sem, akik egyre több művelődéstörténeti értékű primitív építményt nyilvánítanak múzeumnak, törvényesen védett emlékeknek (pl. szélmalomokat is; nálunk maholnap egyetlen szélmalom sem lesz, nem is szólva a primitív sajtókról, olajütőkről, ványolókról, csertörő malmokról s a még érdekesebb szárazmalmokról). És nem ijedtek meg a mostani oláhok sem. Alkalmam volt a helyszínen tanulmányozni terveiket a kolozsvári Muzeul Etnografic-ban. A tervek szerint kb. harminc holdnyi területen harminckét objektumot szándékoznak felépíteni: házakat, fatemplomokat, havasi isztinákat stb. s értesülésem szerint még mintegy 300 holdnyi területet kapcsolnak hozzá a kolozsvári Hója erdőből, hogy e nagyszabású Parcul National-ban a népükre kiválóan jellemző havasi gazdálkodást is kellő méretekben és változatos formáiban mutathassák be. Anélkül persze, hogy a havasi gazdálkodásra, juhtenyésztésre stb. szándékuk volna ráfizetni. A tervek szerint természetesen nemcsak román porták épülnének és rendeződnének be — magától értetődően etnográfus tervei és irányítása szerint —, hanem erdélyi magyarok, székelyek, szászok, bánáti svábok, szerbek és rutének is. Ha a tervek megvalósulnak — pedig megvalósulnak, mert jó kézben vannak —, Kelet-Európa egyik nevezetes látványossága alakul itt ki.

A Skansenben szervezett szabadtéri múzeum két részből áll: 1. a művelődéstörténeti csoportból és 2. az állatkertből. Minket most csupán az előbbi érdekel.¹

A Skansen művelődéstörténeti csoportjának a kiállított épületek, berendezések stb. szemléletre bocsátásán kívül programja a svéd népelet egyes jellemzőbb mozzanatainak bemutatása is. Az év nagyobb ünnepein az egyes vidékek szokásainak megfelelő vagy azokat szemlél-

¹ A mi állatkertünknek ma már legfeljebb vasútemi elhelyezését lehet kifogásolni. Egyébként a régimódi „állatseregletek“ helyett valóban szabadtéri, elevenek múzeumává lett, tudós hozzáértéssel és művészi gonddal tervezett környezetekkel, hátterekkel és épületekkel.

teő ünnepek vannak, részben ősi svéd hagyományok, részben magában a Skansenben tradicionálissá vált formák szerint. Különösen ilyenek a tavaszi vagy pl. a karácsonyi ünnepek; egyik-másik vásárral egybekötve. Nyáron néptáncok, népi játékok stb. láthatók. Mindezt azonban nem kell összetéveszteni a mi ú. n. „népünnepeinkkel“, ahol a legfőbb attrakció a zsákbaftás, szappanozott póznák kétségbeesetten kapaszkodó inasgyerekei, napon szárított szüvázés lepények versenyevése; vagy a budai kocsmák szüreti mulatságainak izléstelen, a magyar néplélektől idegen fölvonulásaival s levitézlett népszínművekből kimásolt — de már ott is elrajzolt — százalmas népieskedő jeleneteivel. A Skansen nem Vurstli, nem berlini Lunapark, nem kopenhágai Tivoli, nem olyan park, amelyre az „Angol“ vagy a „Nemzet“ jelző egyként ráillik, habár az idegenforgalom érdekeire való tekintettel szórakozóhelyei sem hiányoznak. Az eltévelyedések és megtévesztések ellen való biztosíték a Skansen komoly, tudományos alapvetése, szervezése és vezetése. A Skansen művelődéstörténeti csoportja a nagyhirű és mintaszerű Nordiska Museet egyik osztálya. Ugyanaz az Arthur Hazelius szervezte meg, aki magát a Nordiska Múzeumot is. Már 1885-ben azzal a szándékkal szerezte meg a dalarnai ú. n. Mora-típusú házat, a Morastugan-t, hogy alapítandó szabadtéri múzeumában újra, eredeti formájában felállítsa. A megnyitás napja azonban csak hat év múlva, 1891-ben következett el, bár ekkor a Nordiska Museet nagyobb tárgyait ide nem számítva mindössze hat (építményféle) objektum volt benne felállítva. A következő évben tizeneggyel szaporodott a muzeális értékű épületek száma, de legnagyobb gyarapodását csak az 1900-at követő évtizedben érte el. Gazdagodása azóta szüntelen s a háború után is, pontosabban 1920 óta tizenkét objektummal szaporodott leltára s ma a katalógusban elkönyvelt tételek száma: 153; jobbára (művelődéstörténeti, azaz néprajzi érdekű) építményféle, természetesen a hozzájuk tartozó berendezésekkel. Az intézmény tökéletesítésén a tudós hozzáértők egész sora dolgozott, annál inkább, mert egy félévszázadot ölel fel kialakulásának folyamata: NÜsson, Heyland, a nyelvjáráskutató Geijer (a tárgyakhoz tapadó szókinsz gyűjtője), nemkülönben v. Friesen és Wiklund uppsalai egyetemi tanárok s legújabban különösen a svéd ház és házberendezés kiváló kutatója s az intézmény mai vezetője: Sigurd Erixon és mások. Művelődéstörténészek, etnográfusok és nyelvtudósok — hiszen e hármasság szüntelen egymásra van utalva a múltak kutatásában, a nép hagyatékában és hagyományában élő történeti értékű jelen magyarázatában.

A Skansen tehát nem hirtelen összekapkodott „kiállítási falu“, hanem rendkívüli értékű és nagy nemzetnevelő erejű gyűjtemény, elsősorban svéd nemzeti építészeti múzeum, amely egyik mélyhatású tanulóiskolája volt a nemzeti irányú svéd építőművészetnek s legfőbb emeltyűje a svéd építő- és lakásberendező művészet mai magas színvonalának; az ma is. Nem mindenáron „összegyűjtött“ látványosság, hanem a tudós kutatók tudományos fáradozásával, a lelkes hazafiak, hagyománybecsülő laikusok nem lanyhuló érdeklődésével és áldozatkészségével támogatott s általuk egyre gazdagodó muzeális becsú tudó-

mányos gyűjtemény, amelynek tökéletesítésén az ország különböző részein figyelő tudósok, jókedvű adakozók dolgoznak s amelyért mindenki áldoz, amelynek mindenki ajándékozik: király, királyi herceg, arisztokrata, gyáros, tanító, földműves. Mert mindenki tudja, hogy a Skansen Svédország egyik legnagyobb alkotása, világhírű, háromcsillagos intézménye, látványossága; az ország népének kirakata. Aki a Skansent látta: látta Svédország népét s a skandináviai természeti környezet meghatározó, sajátos életformákat, alkotásokat kiváltó erejét.

A Skansen válogatottan jellemző, a helyszínéről minden gerendájával, szegevégeivel, szalmazsúpjával elhozott s gondosan újra felépített faházaiban, istállóiban, kamaráiban, gabonásaiban, haranglábjaiban, fatemplomában, csüreiben, vízimalmában, posztóványolójában, vízerejű kendertörőjében, fatörzsből vájt csónakjaiban s száz meg száz más tárgyában, felszerelésében, a mai népkultúrán keresztül a svéd művelődéstörténet nem egy fejezetének eleven, impozáns képe alakul ki, válik élővé, nem is szólva az építmények belső berendezéséről, ami mind egy-egy múzeum, azzal különbözvén a sablonos múzeumoktól, hogy itt minden a maga helyén van, ott ahová az élet számára rendeltetett. Ezek az interieurök a svéd bútortervezés, belsőberendezés nagyszerű oktatóműhelyei, ahonnan a svéd bútor és svéd interieur elindult világhódító útjára. Ez ősi szobasarkok Larson gyönyörű színes rajzaiban mintegy megdicsőülve kényszerítik hódolatra a meleg, napfényes otthont szerető embertársadalom művelt millióit.

Felöleli a Skansen a svéd nemzet nem svéd nemzetiségű népeit is, azaz ezek kultúrájából is ad mutatót, — nevezetesen a finneket és lappokat is; ez utóbbiak hagyományos kultúrvagyonából világosabb, tanulságosabb mutatványt ad, mint akár egy lappföldi széttekintés. Mert ma már a lappok is olyan messzi hagyták ősi műveltségüket, autochtonnak nevezhető műveltségvagyonukat, mint akár a bricseszés alföldi magyar legény a magáét.

BAR MAGYAR NÉPRAJZI, nevezetes népművészeti kiállítások már 1873 óta voltak itthon és külföldön, bizonyos alkalmakon és kerektekben (1873: bécsi világkiállítás; 1876: budapesti nemzetközi statisztikai kongresszus; 1878: párizsi nemzetközi kiállítás; 1881: budapesti női iparkiállítás), a magyar Skansen története igazában csak 1885-ben kezdődik az ebben az évben rendezett országos kiállítás néprajzi csoportjával. E csoportról a kiállítás hivatalos főjelentése a következőket mondja: „Az ország minden vidékéről 15 élethű parasztszobát sikerült beszerezni (melyek fotografiai másolatai a jelentés végéhez vannak csatolva); valóságos néprajzi gyűjtemény volt ez annyiféle népviselettel és oly változatos eredetiséggel, amilyeneket Európának semmi országa fölmutatni nem képes. Az élethűnek tervezett bábukon gazdag népviseletet mutattak be, melyek az egész országból gyűjtve a háziipamag legbecsesebb termékeit nyújtják s egyúttal az egész kiállításnak etnográfiai jelleget is kölcsönöztek... A 15 parasztszobában láttuk az ország legkülönbözőbb vidékeit, ú. m. az erdélyieket Torockóról és Bánffyhunadról, Békés, Borsod, Gömör

megye népét, továbbá a Brassó melletti hétfalusi csángókat és az Aldunára, Pancsova mellé legújabbban telepített bukovinai csángókat. Itt találjuk továbbá az erdélyi szászokat s a felsőmagyarországi szepesi németeket, továbbá az oláhokat Hunyad megyéből. Ezenkívül tótokat, szerbeket, bolgárokat és ruthéneket.“ (L. Főjelentés: IV. k. 500. 1.)

A 15 „élethű parasztszoba“ — mint interieur — tehát már közel egy félévszázaddal ezelőtt kengyelfutója volt a magyar Skansennek, ugyanabban az évben, amikor a tervezett — ma világhírű — svéd Skansen számára az alapvető Hazelius megszerezte az első muzeális értékű házat, a nevezetes dalamai Morastugan-t, amely azonban csak hat év múlva, 1891-ben került a Skansenben a közönség szeme elé. Ugyancsak az 1885-i országos kiállításon mutatkozott be először Herman Ottó halászati gyűjteménye — csirája az ezredévi kiállítás szabadtéri — a ligeti tóra épített — halásztanyájának.

Az 1885-i országos kiállítás szobasorozatának sikere s a berendezése körül szerzett tapasztalatok csak növelték az 1896-i ezredévi kiállítás néprajzi falujának megalkotására fölvetődött terv kilátásait. Az 1885-i néprajzi kiállítás hatása mély és maradandó volt. Ez alkalommal először láthatta az ország népünk kultúrvagyonának, nevezetesen díszítőművészetének rendkívüli, káprázatos gazdagságát, az alkotás technikájában való bámulatosan sokoldalú készséget. Ekkor eszméltek rá a hivatalos körök, szakértők, művészek és pedagógusok s általában a művelt hazafiak a kiállítás jelentésében is megfogalmazott ama „változatos eredetiségre, amilyent Európának semmi országa fölmutatni nem képes“. Ennek a kiállításnak volt köszönhető iparművészetünk magyar orientációjának kezdeménye: a népművészet kutatása, ismertetése, propagálása s későbbi művészet-, nevezetesen iparművészet- és rajzoktatáspolitikai elismertetése.

Ily előzmények után nem volt nehéz a közvéleménnyel elfogadtatni az 1896-i ezredévi kiállítás „néprajzi falujának“ eszméjét. A gondolatot a magyar néprajz egyik legkiválóbb képviselője, a Magyar Néprajzi Társaság alapítója, később a néprajz egyetemi tanára, Hermann Antal vetette föl 1889-ben. A tőle megindított propaganda s a nyomában kelt érdeklődés egyre szélesebb gyűrűket vetett; 1895-ben az akkor országgyűlési képviselő Herman Ottó, a magyar néprajz másik nagymestere, a kiállítási törvényjavaslat tárgyalásakor a képviselőházban hangsúlyozta, hogy egy igazán nemzeti kiállításon a történelem mellett a néprajzot is nemzeti jelentősége szerint kell szóhoz juttatni. Gelléri Mór, a kiváló iparpolitikus, az Országos Ipar-egyesületben s egyebütt is hangoztatta, hogy a háziipart lehetőleg etnográfiai csoport keretében kell bemutatni, különösen azért, hogy ez a kiállítási csoport a lehetőség szerint állandósíttatván, alapja lehessen az etnográfiai múzeumnak. Xantus Jánosnak, az amerikai emigrációból hazatért nagy gyakorlatú, kitűnő gyűjtőnek, a nemzeti múzeum néprajzi osztálybeli igazgatójának ötlete volt, hogy a néprajzi kiállítás anyagát a törvényhatóságok adományozzák, azzal a céllal, hogy belőle a millennium emlékére felállítandó múzeum keletkezzék. A gondolat tehát érlelődött, sőt megérett, amiben a magyar sajtó megértő és határozó támogatása is nagy segítség volt. A megvalósítás módja Németh

Imrének, a kiállítás első igazgatójának nevéhez fűződik, aki úgy döntött, hogy az ezredévi kiállításon néprajzi falut épít, azaz — Xántus javaslata szerint — fölhívja a vármegyéket a falu megépítésére. S hogy a magyar népet illően és igazán reprezentálандó „falú“ megépítése körül művészi vagy vállalkozói ambíciók eltévelyedései félre ne sikerítsék az ügyet, vagy hogy Ős-Budavára, „népűnűepély“, „szűreti mulatság“ ne legyen belőle: a megszervezést és gyűjtést szakemberekre, etnográfusokra: Hermann Antalra, Vikár Bélára, majd a Néprajzi Műzeum utóbb vezetőjére, Jankó Jánosra bízta, önállóan készült nagyszabású pásztoréleti és halászati kiállítására a nagymester: Herman Ottó.

Jankó az ország főbb típusait számbavéve, 31 telket szándékozott berendezni, de különböző okokból csak 24 készült el; e sorhoz a cigánytudós és cigánypatrónus József királyi herceg az akkori falufarka elmaradhatatlan függelékével, a cigányputrival járult. A 24 telek közül — a cigányputrit nem számítva — 12 magyar volt, 12 pedig nemzetiségi. A telkeken nem csupán lakóház volt, hanem mindeniken rajta volt valamennyi jellegzetes melléképület is: istállók, csűrök, pajták, ólak stb. Mind a lakóházak, mind a gazdasági épületek az adott lehetőségek szerint híven be is voltak rendezve s a lakóházakban jellemző viseletekbe öltöztetett bábuk voltak egy-egy jellemző élethű helyzetben beállítva.

Kétségtelen, hogy a kiállítási falu már csak a megszervezésére és felépítésére szánt kevés idő miatt sem sikerülhetett úgy, hogy kibírta volna a versenyt a mai svéd szabadtéri múzeummal. A szakszerűséggel elgondolt terv nem mindenben valósulhatott meg. Egyes vármegyék például vagy egyáltalában nem vállalkoztak, vagy nem akarták vállalni a rájuk kiosztott telkek berendezését. Brassó megye például nem vállalta a neki kiosztott szász telket, hanem ehelyett csángót kívánt felépíteni és berendezni. Veszprém megye nem sváb, hanem magyar házat akart kiállítani s ilyet is épített fel. Szepes megye nem vállalta a szepesi szász, Alsó-Fehér a móc házat. Néha a megye hiúságával is meg kellett birkózni. A jellemző kéménytelen házat például egyik vármegye sem akarta vállalni és sok protestált minden ellen, ami ősi, régi volt, mert ódiságával sértette volna a faluvezetők hiúságát. (L. Jankó: Az ezredéves kiállítás néprajzi faluja. Budapest, 1897. 7' 8< 1.) A vármegyei közigazgatás, mint valami követválasztásban, vetélkedést alkalmat látott a faluban s amit hiúságuktól fűtően produkáltak, arra lyukadt ki, hogy a kiállítási falu kissé jobban sikerült a kelleténél. A falu építményei közül rendszerint a legrangosabbat választották mintául, többnyire olyanokat, amelyeknek kultúrsvonalát a falu átlaga még ma, 35 év múlva sem érte el. Nem egy házat — mint a Néprajzi Műzeum birtokába került anyag egy része mutatja — az üvegesboltban vett hollóházi, apátfalvi, sőt külföldi gyártmányú kerámiai holmival díszítették föl, vagy jobb esetben frissibe csináltatták a helybeli fazekassal, ahelyett hogy az „ósdit“ szedték volna össze, ami akkoriban még könnyű dolog lett volna. Hasonlóan frissen készült nem egy ház bútorzata s egyéb fölszerelése is. Csak hét ház berendezését gyűjtötte maga Jankó össze, tizenhétét pedig a vár-

megyei közigazgatás. De ezek között is akadt „nehány teljes és hű“ — írja Jankó — mi annak tulajdonítható, hogy a közigazgatás kivételes szerencsével olyan magánemberre bízta az ügyet, aki értett a dologhoz, aki szerette az ügyet s a felszólításban nem adminisztratív rendeletet, hanem nemzeti feladatot látott; ilyen volt a kalotaszegi háznál: Gyarmathy Zsigáné; a palóc háznál: Pintér Sándor.“ E két utóbbi név mellé tegyük hozzá, hogy mindketten a magyar néprajznak érdemes kutatói, gyűjtői voltak. Mindkettőjük neve ismert és becsült név a magyar néprajzi irodalomban is.

A kiállítási falu tehát a maga 24 házával s meg nem számolt cigányputrijával — ha voltak is a hiúság, vetélkedést vágy és az idő rövidege okozta fogyatkozásai — takaros, kedves falucska volt; a kiállítás leglátogatottabb, legtöbbet emlegetett látnivalója. „Míg a kiállítás meg nem nyílt, a nagyközönség általános és naív kíváncsisággal várta, miként fogják bemutatni a magyar föld népeinek otthonát; a kiállítás tartama alatt annak egyik vonzóereje, a közönségnek becézett kedvence volt.“

ÍME A KÉT SKANSEN, a svéd és a magyar! Az utóbbi fellobban, mint jeladó pásztortűz az ezredik esztendő szélhalmán s a fényes jeladás után hamvába hal. Az előbbi egy más nép szívós energiájával, fajszeretetével és üzleti gondjával ötven esztendeje készül, nő, gyarapodik és híresedik, hogy a tervszerű elgondolás és fáradhatatlan akaraterő segítségével meghódítsa a világot. Alapelvekben, szakszerű gondoskodásban, külső megjelenésben sok a hasonlóság a kettő között, de mekkora a különbség tempóban; az egyik huszáros hatvágás, megdöbbenő, gyors eredménnyel, a másik a germán szellem ötven vagy akár száz esztendőre tervezett szakadatlan munkája, amely mintha minden akadály lassú elsorvasztására, minden ellenálló idegeinek lassú kifárasztására igyekeznék. Mi lehetett volna a magyar Skansenből, ha az elmúlt 34 esztendőt tervszerű, szakadatlan fejlesztésére fordítjuk s pár hónapi dicsőséges fennállása után el nem söpörjük a föld színéről! S vajjon ma van-e megértés, belátás, akarat, kedv és szeretet, van-e lelki és anyagi erő, hogy az azóta föltornyosult keserves akadályok ellenére is halottaiból föltámasszuk s vele a keserőségek országába a magyar népmesék vidám, «színes, kacagó kertjét visszavarázsoljuk?...

Hol kellene ma megépítenünk? Legalkalmasabb helye kétségkívül Budapest vagy közvetlen környezete volna. Az idegenforgalom föltételei legteltesebben a fővárosban vannak meg s az intézmény nagy nemzetnevelő ereje is itt, az ország szívében érvényesülhetne legteltesebben. A főváros perifériáin legkönnyebb volna találni oly területet, amelyen az annyira különböző geográfiai környezetből kiemelendő objektumok magukhoz illő terepet találhatnának. E tekintetben kevésbé alkalmasan, de mint máris gondozott park, számbajöhetne a „néptelen Népliget“; alkalmasabban a Svábhegynek ma golfpályákkal elfoglalt területe vagy más hasonló. Ha Schnaidt Miksa ajánlatát a főváros végleg elfogadja s a kívánt területeket a már meglévők mellé (Ó-Buda fölött) megszerzi, egészen kivételes szerencsével lehetne a

két intézményt összekapcsolni. Egyrészt hasznosulna a fővárostól rendkívüli áldozatokat kívánó megszerzendő parkterület, ahol a magyar Skansen látogatottsága az egész objektum forgalmát rendkívüli módon emelné, másrészt a „magyar falu“ a legideálisabb bevezetője lenne a Schmidt-múzeum főleg interieur-történeti gyűjteményeinek, s az együttesből egy egészen kivételes, a mélyebb és magasabb kultúrétegeket felölelő nagyszabású indúrtörténeti gyűjtemény bontakoznék ki. E megoldás legegyszerűbben biztosítaná a „magyar falu“ tervszerű, több esztendőre elosztott berendezkedő munkáját, fokozatos fölépülését, anélkül hogy a falu valamelyes nagyobbszabású kibontakozásáig megnyitásával várni kellene s a mindenáron való gyors munka hajszájára kellene vállalkozni az alaposság és belső érték rovására, ami pl. nem volt elkerülhető az ezredévi kiállítási falu körül. Egy-két formás, berendezett telek már érdekes és tanulságos előcsarnoka lehetne a Schmidt-múzeumnak s már a kezdet kezdetén megvolna kellő felügyelete, gondozása.

Mekkora volna a magyar Skansen? Pontosan felesleges volna körülhatárolni, ahogy tárgyikig a svéd Skansen sincsen. A magyar néprajz, azaz a népmilliók művelődéstörténete annyira mostoha-gyermeke volt minden időben a magyar tudománypolitikának s hamupipókéje a magyar tudományosságnak, hogy máig sincs készen a kultúrtörténeti értékek csalthatatlan kataszterével. A kutatás és szerencsés véletlen mindig vethet föl az elkallódástól minden erővel megmen-tendő értékeket. A magyar Skansen objektumainak számát tehát — a kiállítási falu mintájára — előre megállapítani felesleges, de elfog-lalandó területét illetőleg sem kívánatos. Ezért kellene mentői nagyobb területet biztosítani számára, egyelőre anélkül hogy a kijelölendő terület mai használatának módján mindjárt változtatni kellene.

Ma, a takarékosági jelszavak korában, nyilván az az első kérdés: sokba kerülne-e a magyar Skansen megalkotása, egyelőre tekintet nélkül arra, hogy erkölcsi értékét nem számítva, kifejlődése esetén mit érne, mint Európa egyik legérdekesebb és sehol le nem másolható látványossága? A földterületet ez idő szerint nem számíthatjuk, mert nem tudjuk, hogy valamely közület adja-e nem jövedelmező s nem is hasznosítható — pl. parkszerű — területét, vagy pénzen kell-e azt megszerezni. A lényeges rész, maguk az objektumok a célhoz s a várható jelentőséghez képest komoly összegeket nem jelentenek. Hogy egy példát idézzek: az ezredévi kiállítás falujának sárosmegyei tót házában (pitvarában, konyhájában, kamrájában), istállójában, pajtájában, színében, ide számítva a házban volt férfi- és női öltöze-tekét is, pontosan 211 drb. tárgy volt, amelyet pontosan 279 fit 99 krajcárért szereztek meg, mindennek megadván az ott szokásos for-galmi értékét. (Ez összegnek több mint felét a férfi- és női öltözetek ára tette ki: 79.80 és 72 fit értékben.) Az ingóság tehát kereken 300 frt-ba került s körülbelül ennyit érhetett a helyszínén az egész ingatlan ú. n. felépítmény is; 1896-ban. Pontosan ennyibe került pl. 1909-ben egy udvarhelymegyei modernebb típusú új székely ház is (600 K), ha a fát a közbirtokosság erdejéből a gazda maga termelte ki és szállította haza. Ha azonban számba vesszük azt is, hogy műve-

lődéstörténeti, azaz néprajzi tekintetben az avult, ósdi építmények és hasznavehetetlennek minősített tartozékaik között találjuk az értéke-sebbeket, amelyek közül nem egy csak azért áll, hogy a lebontás költsé-gét megtakarítsák, a minket érdeklő építmények ma sem érnek többet, mint 1896-ban; s a sárosi telek 1200—1500 pengőért ma is ideadná minden felépítményét s azok teljes berendezését. Fatemplomot, díszes rekeszes templommennyezeteket tűzifaárban ma is meg lehet szerezni. A népi művelődéstörténet iránt rendkívüli érzékű finn nemzet egyik kiváló, reprezentatív tudósa, Sirelius álmélkodva nézte a kecskeméti szárazmalmot, talán az egyetlen, az utolsót az egész országban, s még nagyobb álmélkodással hallotta, hogy megmentése érdekében a város — legalább akkor még — semmit sem tett. Az abaújtomai Pusztafalu református lelkésze és kurátora általam ajánlotta fel bár-mely közgyűjtemény számára — ingyen — lebontandó templomuk gyönyörű festett mennyezetét és kórusát, összedülnek a gyönyörű székelykapuk, mert nincs senki, aki a 80—100 pengőt megadja értük s — ma kétségkívül nem könnyű — elszállításukról gondoskodik. Országszerte ezrével dobálják ki a házakból az ezeréves formákat őrző ősi tűzhelyeket, tüzelik el az öreg sajtókat, kendertörő eszközöket, egy darabból vájt prehisztorikus ízű bődönhajókat... Mindezek megszerzése kerül-e komoly összegbe, még ha a lebontás, szállítás s új felállítás költségeit hozzászámítjuk is?

AZ ERKÖLCSI ÉS ÜZLETI ÉRDEKEK ÉS CÉLOK Útjai nem mindig azonosak. A svéd Skansenben a kettős cél megvalósítására nem minden áron törekedtek, csak egy áron: a művelődéstörténeti, tehát erkölcsi oldal érdekeinek védelmével és meg nem alkuvó szolgál-átával. Hazelius 1885-ben — a mi első nagyszabású paraszterieur-sorozatunk megeremtése évében — szerezte meg az első házat, de csak hat év múlva állíthatta fel a Skansenben. A mi erkölcsi, tudomá-nyos és nevelő érdekeink azt kívánják, hogy művelődéstörténetileg (néprajzilag) megtartásra érdemesnek ítélt objektumaink megmarad-janak, védelemben részesüljenek, vagy védett helyre kerüljenek akkor is, ha a magyar Skansen megalkotására a legközelebbi években nem kerülhet sor, vagy csak egy belátóbb következő nemzedék elhatáro-zásából kerül, ha ugyan akkor már késő nem lesz, hiszen már ma is sok helyről elkéstünk. Mindenesetre sor csak akkor kerülhet rá, ha az idegenforgalmi érdekeink szolgálatára hivatottak maguk is belátják, hogy a magyar Skansenben — viszonylag alig számba vehető anyagi erővel, akár egy évtized alatt — oly intézmény alkotható, hogy színes-ségre, gazdagságra, érdekességre hozzá fogható sehol Európában meg nem teremthető. Európa keleti fele tarka, eleven mesevilágának nemes értelemben vett panoptikumát mi magyarok vagyunk hivatva a világ elé tárni. Aligha lesz érette hálátlan.

VISKI KAROLY

A KÉTSÉGBEESÉS BIRODALMÁBAN

— *Dosztojevszkij* —

SZEGÉNY emberek a nyomor legalsó fokán, — örült, kit saját képmása üldöz, — halott a tömeglakásban, — kanosukétól, hidegtől, súlyos testi munkától szenvedő szibériai kényszer-munkások a „Holtak házában“, — akaratukat vesztett játékosok kártyabarlangban, — uzorás asszonyt meggyilkoló diák, — félkegyelmű herceg, — nihilisták, akik fel akarják forgatni a világot, hogy megteremtsék a földön az egyenlőséget, — három testvér, kik közül egy apagyilkosság gyanúja miatt kényszermunkára kerül, egy megőrül, egy vallásos rajongásba esik, — férjek, kik asszonyuk hűtlensége miatt egész életüket átszenvedik, — zálogházások, lebujokban tanyázó korhelyek, prostituáltak, a társadalom elesettjei, száműzöttjei, hóhér keze alá hajoló bűnösök, bomlott idegzetű, a kétségbeesés rémeitől üldözött emberek, vagy gondolataik száguldanak előttünk... Lelkünk gyötrellemmel és szájalommal telik meg, s magunk is kétségbeesve látjuk, hogy mily irtózatossá szenvedés az élet, mily kegyetlen sors jutott osztályrészül az emberiségnek, amelynek nincs többé más menedéke, mint egyedül a vallás, az Istenben való hit, a legszélső alázatosság, a krisztusi alázatosságtól különböző buddhista alázatosság: „Ha valaki megsért, menj el hozzá és hasítsd föl előtte a hasadat!“

Dosztojevszkij országában vagyunk, az otcsajánije országában. Érezzük, hogy könyveinek olvasása egy a lidércnyomással, de nem bírunk szabadulni tőle, nincs erőnk abbahagyni, vagy félretenni, nem tudjuk elfordítani fejünket borzalmas képeitől, sőt egyik könyvének elolvasása után önkénytelenül nyúl kezünk a másik után s szavainak zengő árában újra meg újra átéljük azokat a szörnyű emberi tragédiákat, amelyeknek igazságát érezzük s amelyeknek könnyen sorsosává válhatik minden esendő és szegény ember. Szuggesztív ereje meggyőz bennünket arról, hogy így van, ez az élet, ilyen az ember sorsa földön s aki nem menekül idejében varázslatos hatása alól, elveszti akaratát s a küzdelmes, harcos élet, a kitaró munka számára megsemmisül.

Ez a kétségbeesés Dosztojevszkij előtt ismeretlen volt a világirodalomban. Dosztojevszkijnek nincsenek elődei, bár kétségtelenül bizonyítható, hogy sok hatást fogadott magába az ótestamentumból, E. T. A. Hoffmann-tól és Dickenstől, de hogy világnézlete így elsötétült, hogy napfény csak néha-néha villan elő lelke állandó borújának felhői mögül, annak saját egyéni élményein kívül magyarázata a kor, amelyben élt, s az orosz lelkiség, a nagyorosz lélek története, amelynek alapszínezete mindenkor a búskomorság volt.

Egyéni élményei valóban nem voltak alkalmasak arra, hogy

optimistává tegyék. Halálra ítéltetése, a kivégzés szertartásának ünnepeles végigjátszása, aztán a szibériai kényszermunkára szóló kegyelem, néhány év a szibériai fegyházban, a „Holtak házában“, aztán újabb kegyelem folytán egy szibériai ezredben szolgálat (elítéltetése előtt mérnökkari tiszt volt), házasság hűtlen asszonnyal, anyagi gondok, kártya, amely minden keresetét, kölcsönét és előlegét elviszi, (kiadói nyúzzák és kihasználják, rabszolgamunkára kényszerítik), örökös rettegés a csódtól, az adósok börtönétől, állandó hajsza a pénz, az „ércebe vésett szabadság“ után, — ezek a megpróbáltatások a leg-egészségesebb lelket is beteggé, érzékennyé tették volna, hát még őt, ki gyermekkorától kezdve ideges, hallucináló, vízióktól riadozó természet volt. A balsors szakadatlan üldözését, az örökös szenvedést és rettegést csak irodalmi sikerei feledtetik néha-néha, s a munkához menekül, hogy ennek árán hozzájusson némi megkönnyebbüléshez. Egyéni viszonyaiból, átszenvedett élményeiből nem volt ereje egy szebb ábrándvilágba átmenekülni, „nem volt ereje a boldogsághoz“, és az a mély világfájdalom, amely benne élt, rányomta bélyegét minden nagy regényére.

De ha önmagából kitekintve, mint objektív megfigyelő nézett körül kora társadalmában, itt sem látott üdítő képeket. Szibériából visszatérve, forrongó, zúgó közvéleményt talált, amely a Duna-melletti és krimi vereségek után követelte a társadalom gyökeres átalakítását. Röpiratok jelentek meg, amelyek „a legmagasabb igazság nevében“ küzdöttek „a jelenkor önzése és kicsinyes érdekei ellen“, követelték a 47 millió 200 ezer főnyi jobbágyság fölszabadítását, a magas állású tisztviselők hűden sáfarkodásának megtorlását, a földművelés, pénzügy, nevelés, közegészségügy, közigazgatás terén korszerű reformokat. Az orosz forradalom, amely a cárizmust és a kapitalizmust megbuktatta, tulajdonképpen már ekkor elkezdődött s már ebben a korban nagy eredményt ért el, amennyiben II. Sándor cár 1861-ben aláírta a jobbágyság fölszabadításáról szóló rendeletet. A jobbágyságnak és a földesuraknak ez a végleszámolója természetesen nem ment nagyobb megrázkódtatások nélkül és nemcsak a földesurak közt, de sajátos módon még a jobbágyok egy részénél is fokozta az elégtelenséget. A jobbágyság fölszabadítása nem hozta meg a remélt nyugalmat. A forradalom, a szegénység harca sorsuk ellen, a gazdagok, elnyomóik ellen tovább folyt röpiratokkal, vitákkal, előadásokkal, merényletekkel, kisebb-nagyobb zendülésekkel, melyek, minthogy a sajtó a cenzúra miatt nem írhatott szabadon, rémhírekké dagadva nyugtalanították a lakosságot. Egymást érték az anarchista merényletek, nők és férfiak versenyezve vállalkoztak a cár, magasrangú katonák, hivatalnokok, rendőrfőnökök meggyilkolására. Egész sereg ember esett áldozatul ezeknek a merényleteknek, köztük maga II. Sándor, a „felszabadító cár“ is. A nagy közvélemény az anarchisták pártján állott s megtörtént az is, hogy földbirtokosokból és tisztviselőkből álló esküdtszék fölmentette a merénylőt, ahogy Szaszulics Vera esetében is történt. A forradalom elméleti tudósai, Büchner materialista tanítványai, megpróbálták formulázni a mozgalmak céljait s eljutottak a teljes programtalansághoz: semmit sem kell átvenni Európától, semmit

sem lehet megtartani Oroszországból. A szocializmus, kommunizmus programján keresztül eljutottak a nihilhez: ha majd minden társadalmi rend megsemmisült, meglátjuk, hogy alakul ki az új. A társadalom e káoszában a cári rendőrség tartotta a fegyelmet, sokszor túlzott és indokolatlan szigorral, sokszor ártatlanok megkínzásával, ami még a nyugodtabb, elégedettebb városi polgárság körében is nyugtalanságot keltett.

Ez a kor a közéleti kérdések iránt érdeklődő író társadalomszemléletét igazán nem tehetette optimistává.

De túl egyéni élményein, túl a korviszonyokon, már a régi századokban determinálta az író lelkét eredete, a kétségbeesés népéből származása. A nagy orosz írók: Turgenyev, Dosztojevszkij, Tolsztoj és az epigonok egész serege nem valami különös orosz divat folytán váltak a nyomor, szenvedés, a kétségbeesés írójává, hanem azért, mert azt látták maguk körül állandóan, még a gazdag ember is, ha kastélya parkjának kerítésén túl ment. Az orosz ember nyomora súlyosabb, mint a délen lakó népeké, a zord időjárási viszonyok elviselhetetlenebbé teszik az éhséget, ruhátlanságot és hideg szobát, mint akár nálunk is. A szegénységnek szörnyű képei tolakodtak az életet megfigyelő írók elé s ha szóba álltak falusiakkal, vagy akár városi munkásokkal, a legkeservebb panaszokat hallották tőlük. Az orosz embert üldözi a gond. Egy régi orosz népmese szerint a szorgalmas ifjú eldicsekszik szerencséjével, mire rögtön mellette terem az üldöző gond s a fiú hiába menekül előle; sólyommá változik át, a gond keselyűvé, galambbá változik, a gond hójává, fűszállá változik, a gond kaszává, hallá változik, de a gond a tengerbe is utána megy; újra emberré változik, mire a gond karon fogja és azt súgja fülébe: „Rabolj, gyilkolj, hogy felakasszanak.“ És ekkor eszébe jut az ifjúnak az egyedüli menekvés: elmegy a monostorba és beáll szerzetesnek. A gond a kapunál elmarad tőle, mert a monostoron belül már nincs hatalma.

Ilyen gondúzott embereket látott Dosztojevszkij maga körül s ezért lett a gondúzott emberek írójává.

BŰNÖSÖKNEK megbocsátó, ortodox világnézete szimpátiával halmozza el a gonosztevőket, a részegeket, a prostituáltakat. Ezek iránt való meleg érdeklődése sokszor viszi el a külvárosok nyomortanyáira, ahol bűnöző és ártatlan szegény emberek békén megférnek egymás mellett. Emberbaráti lelkének minden szeretetével úgy elhalmozza őket, hogy gazdag emberek számára szimpátiájából már alig marad. Ezek a szegény emberek mindig jók, még ha bűnbe estek is — hiszen a kor romantikus szociológiai felfogása szerint nem ők a bűnösök, hanem a társadalom — ellenben a gazdag emberek rosszak, irigyek, önzők, szívtelenek, vagy legalább is nagyon szórakozottak, bárgyúak és mindenesetre nevetségesek. Nevetségesek a hatóság emberei is, a rendőrök, bírák, ügyészek s a bűnösöket úgy állítja eléjük, mintha valami hallatlan méltánytalanság történe velük. Nagy erkölcsi igazságokat ad az elbukottak szájába, ők az erkölcsi világrend őrzői, akik számára megnyeri az olvasó rokonszenvét, míg a hatósági emberek többnyire a paragrafusok hülyéi, akik ellen az olvasó lépten-

nyomon fellázad és felsüléseiknek őszintén és szívből örül. Az olvasó feltétlenül a kishivatalnokok közt sunyit a „Bolond esetben, hol „önagyméltóságát“ az osztályfőnököt magára erőltetett liberalizmusa beviszi lakodalmát ülő szegény alárendeltjének, az ímok-csinovniknak a nászvacsorájára, „önagyméltósága“ váratlan megjelenése először megdermeszti a mulatókat, de amint észreveszik, hogy megárt neki az ital, a fiatalok rákukorékolnak, lépten-nyomon koccintanak az egészségére. Ő pedig érezve, hogy most jót cselekszik, s magához emeli őket, iszik velük, míg az asztal alá nem gurul. És önagyméltósága a nász-ágyban ébred föl, mellette ül lavórral, hidegvizes borogatókendővel az ímok-csinovnik anyósa. Azt a kéjelgést, amit Dosztojevszkij az ébredéstől kezdve véghezvisz „önagyméltóságával“, ahogy megkínózza önérzetében, ahogy elképzelní, hogy ez után a blamázs után milyen lelki és idegfájdalmakon megy keresztül, — azt csak olyan ember írhatta le, aki bosszút akar állani megaláztatásaiért az önagyméltóságákon. „A két férj az ágy alatt“ című novellájában is három úri embert tesz nevetségessé, akiket feleségeik tényleg megcsalnak. Ő, azt Dosztojevszkij nem engedi el, hogy az úri embereket a feleségeik meg ne csalják! (Legalább ez a kárörömük legyen meg a szegény embereknek!) A szálnalmas, nevetségés helyzetek, felsülések hosszú sorozatán kínozza őket. Nincs irgalom számukra! Ellenben a „Fehér éjszakákénak a Néva partján sétáló hősnője, a szegény leány, aki egyik éjszakai sétáján megismerkedik egy fiatal emberrel és éjszakákon át bolyong vele, tiszta és ártatlan, mint a fehér liliom és Dosztojevszkij kínosan vigyáz rá, hogy eszünkbe ne jusson vele szemben valami frivol gondolat.

Emberbaráti érzései azonban nem állanak meg a szegény emberek-nél, regényeinek világába bekapcsolja mindazokat, akik nem boldogok és nem gazdagok. Az az érzése az olvasónak, hogy ez az író „szeretne bombát bedobni minden boldog ember ablakán“. Érdeklődése a forradalomig elkeseredett emberek iránt oly nagy, hogy már megértésnek látszik. Forradalmat a maga nagy lelki vívódásaival, csírájában, fejlődésében, előkészületeiben, érzésében a részletek oly aprólékos ismeretével még nem írtak meg, mint ő az Ördögösök című regényében. A lelkek lassan alakulnak át. A nihilizmus eleinte csak kultúragyűlölet, amely lassan megfertőzi az egész társadalmat. A mongol-ómoszkvai lelkek szívesen fogadják ezt a bennük tudatossá lett régi érzelmét és gúny tárgyává lesz minden, amit eddig a kultúrában megbecsültek. A szegény néposztályok szívesen hajlanak a forradalomra, mert nincs mit veszteniük, de híveivé válnak az eszmének gazdag úri emberek is, mert ez a divat. A forradalom kitör, de természetesen nem sikerül. Nem azért, mert rosszul volt előkészítve, hanem azért, mert a regény különben nem jelenhetett volna meg a cár-atyuska országában, vagy az író-t visszavitték volna Szibériába.

A forradalmárok tudósa ebben a regényben előterjeszti egyik gyűlésükön a maga új rendszerét a társadalom új berendezéséről. Korlátlan szabadságból indul ki és korlátlan deszpotizmushoz jut el. A kérdés végleges megoldása céljából azt ajánlja, hogy az emberiséget két nem egyenlő részre kell osztani. Egytizedrészt személyes szabad-

ságot és határtalan jogokat kap a többi kilenctizedrészt fölött. Ez az utóbbi rész teljesen elveszti személyiségét és valami nyáj-félevé alakul és határtalan engedelmissége mellett újjá születik az őseredeti ártatlanságra, az ős paradicsomi állapotra, ámbar egyébként dolgoznia kell. A tudományt, műveltséget alsóbb színvonalra kell helyezni, a kiváló tehetségeket, akik magukhoz szokták ragadni a hatalmat és zsarnokokká szoktak lenni, meg kell ölni, vagy el kell üldözni. A Ciceróknak ki kell vágni a nyelvüket, a Kopernikusoknak ki kell vájni a szemüket és a Shakespeare-eket meg kell kövezni. Ki kell irtani a szerelmet és a családot, mert ahol család van, mindjárt megjelenik a tulajdon kívánása is. Egy másik forradalmár kifejti, hogy nemcsak azokra van szükség, akik ölnek és gyűjtogatnak, klasszikus lövéseket produkálnak és harapdálnak, mert ezek csak zavart tudnak csinálni. Szükség van tanult emberekre is. A tanító, aki a gyerekekkel kineveti Istent, az ügyvéd, aki a művelt gyilkost azzal védi, hogy magasabb műveltségi fokot képvisel, mint áldozata és ha pénzhez akar jutni, már elkerülhetetlenül kénytelen gyilkolni, a diákok, akik parasztokat gyilkolnak le, csak hogy kipróbálják érzéseiket, az esküdtek, akik egymásután mentik föl a bűnösöket, az államügyész, aki attól retteg, hogy nem látszik elég liberálisnak — már az övék. Arra van szükség, hogy az ember átváltozzék hallatlanul ocsmány, hitvány, kegyetlenkedő, önző állattá, de arra nincs semmi szükség, hogy a nép is tudja, hogy mit akarnak. Ki kell nyomtatni, hogy jöjjenek ki az emberek házaikból vasvillákkal és ne feledjék el, hogy aki mint szegény ember jött ki reggel, este mint gazdag ember térhet haza; — „zárjátok be a templomokat, semmisítések meg az Istent, bontsátok meg a házasságokat, töröljétek el az öröklés jogát, ragadjatok kést a kezetekbe!”

Dosztojevszkij ebben a regényében leírja az elképzelt forradalmat is, amely elveiben, programjában, kivitelében nagyon emlékeztet a tizenhárom év előtt kitört bolsevik forradalomra. Ezért Dosztojevszkijt méltatói vátesznek, prófétának szokták nevezni, aki előre látta a bolsevik forradalmat nemcsak általánosságban, hanem részleteiben is, még a személyeket s azok szerepét is leírta, csak éppen hogy a nevüket nem tudta. Nehéz manapság váteszekben hinni. Könnyebb elképzelné, hogy Dosztojevszkij, aki ismerte forradalmár kortársainak kommunista elveit és programját, s figyelemmel kísérte a lázadásokat, ezek ismerete alapján írta meg az Ördögösök forradalmát úgy, ahogy a társadalmi forradalmak általában le szoktak zajlani. Kortársai a forradalmi mozgalmak persziflázásának tekintették regényét, bár a forradalmárok is sokat tanulhattak elvi fejtegetéseiből, a bolsevikiek pedig már nem is érzik alakjaiban a karikatúrát, a valószínűtlenséget, annyira túlszárnyalták az ő karikatúráit a bolsevik forradalom valószínűtlen alakjai. Dosztojevszkij éppúgy bibliája a bolsevikieknek, mint volt valamikor a nacionalista, pánszláv pravoszlávoknak, csak fordult a kritikai szemlélet és ma Oroszországban a pravoszláviáról, az alázatosságról írt sorait tekintik persziflázásnak: „Ha az emberek gonoszága felháborít, — mondja a Karamazov-testvérekben Zoszima sztarec — és oly legyőzhetetlen fájdalommal tölt el, hogy kész volnál a gonosztevőkön bosszút állani, örizkedjél leginkább ettől az érzéstől, menj rögtön és keress

vezeklést úgy, mintha az emberek gonosztetteinek te volnál az oka.“ Ma a bolsevikiek nem félnek már a keresztény alázatosságnak ilyenfajta fogalmazásaitól s nyugodtan adják a nép kezébe, sőt terjesztik is közöttük Dosztojevszkij műveit. Itt mindenki megtalálja a maga igazolását és érveit ellenfelei ellen: a hívő szerzetes, a pánszláv nacionalista, a liberalizmus felé hajló úr, a szocialista, kommunista, az anarchista, valamennyi tömegesen idézhet a maga igazának bizonyítására igen biztosan és hatásosan fogalmazott érveket.

Regényeiből úgy látszik, hogy Dosztojevszkij, aki mindenkié, valójában senkié. Lelkileg nem tartozott sehova, sem a hívő nacionalistákhoz, sem az istentagadó kommunistákhoz. A szó legszorosabb értelmében nihilista volt, az egyetlen igazi, mindenén és mindenek felett álló elképzelhetlenül nagy műveltségű, látkörű, tudású, zseniális nihilista (minden jelző erőtlén az ő zsenijének meghatározására), aki felülről és kívülről, szinte történeti szemmel és történeti távlatból látta a csoportokba verődött emberek hasztalan törekvéseit a földi aranykorért, a boldogságért, az ideális, békés paradicsomi állapotokért. Megtanult minden elméletet, megismert minden világnézetet, hogy megtalálja az eszményt, de nem hívővé, hanem kritikusává, szatirikusává vált az eszménynek. Nem tudott hinni a cárizmus, a nacionalizmus, a pravoszlávia, a kommunizmus igazságaiban s kereste az eszményt, amely a világot megmenti s azt — mint leveleiből kitűnik — Krisztusban találta meg, akiről regényt akart írni már 1868-ban. De ez a Krisztus nem az a Krisztus, akit ismerünk: „Az eszmény a szépség, — írja — az eszmény azonban sem nálunk, sem a civilizált Európában nem alakult még ki határozottan. A világon csak egyetlen pozitív szép van: Krisztus. Ez a végtelenül szép alak természetesen — határtalan csoda.“ S megírja az Idióta című regényét, a határtalanul jó, idegbeteg szent regényét, aki valóban krisztusi alázatosságú alak, de nagyfokú vakmerőség, „nihilizmus“ kellett hozzá, hogy Krisztus alakját bármennyire is eszményített hülyével állítsa párhuzamba.

DOSZTOJEVSZKIJ a világirodalom legolvasottabb írói közé tartozik: fölveszi a versenyt kolportázs-regényírókkal is. De míg ezek rövid ideig élnek és a kritika inkább csak fizetett újságkommunikékben emlékezik meg róluk, Dosztojevszkij állandó tárgya a spontán kritikáknak. Szerte az egész világon megszámlálhatatlan mennyiségű könyv, folyóirat-tanulmány, újságcikk jelent meg róla, már életében, de különösen halála óta s nincs olyan kabalisztikus évszám, évforduló, születésének, halálának egy-egy kerekesebb számjegyű távolságpontja, amelyen ne foglalkoznák vele minden napilap és folyóirat. A kritikások, méltatok százai, talán ezrei véreztek el rajta, nem találván meg a szavakat, amelyekkel Dosztojevszkij hatását meg tudták volna fogalmazni. Moralisták, filozófusok, szociológusok próbálkoztak zsenijének magyarázatával — hiába, mert ennek a sajátos orosz, félig európai, félig ázsiai léleknek az erejét, nagyságát, mélységét, zűrzavarát európai neveltségű és lelkű ember megmagyarázni nem tudta. Hogyan érthetnének meg bennünket oroszokat európai emberek, amikor mi magunk sem értjük teljesen magunkat? — írja Dosztojevszkij egyik cikkében.

Megállapították róla, hogy naturalista, — holott nem volt az, megírták róla, hogy romantikus, — holott az sem volt, akadt olyan, aki eposzköltőnek s regényeit epopeiáknak nevezte, voltak kritikussai, akik jellemeit kettősöknek, következetleneknek mondták, mert jó emberei gonoszságokat követnek el s gonosztevői nemesen gondolkodnak, némelyek megbotránkoztak regényszerkezeteinek lazaságán, mások sötét, komor életfelfogása miatt óvták tőle a közönséget. De nagyságát, legmagasabbrendűségét komoly kritikussai soha nem tudták kétségbevonni. Ez vitán felül állt mindig. Nagy kortársai közül egyedül Turgenyev nem ismerte el, de ennek inkább személyes ellentét és ízlésbeli különbség, mint objektív értékelés volt az oka. (Turgenyev magára ismert egy előkelősködő, affektáló intellektuel regényalakjában s ezt sohasem bocsátotta meg Dosztojevszkijnak.) Ő a világ legnagyobb humoristája, karikatúristája, tragédiaírója és tragikomédiása. Félelmetesen, kísértetiesen nagy író, akit — ha az emberiségnek nem volna egyéb dolga, mint regényeket olvasni, kortól, irodalmi divattól függetlenül állandóan újra meg újra elővinnének, mint az Ó- és Újtestamentumot. S ez a hasonlat vele szemben egyáltalán nem profán, mert regényeiben föltalálhatók a legszömyűbb ótestamentumi bűnök, s a legmélyebb újtestamentumi, krisztusi erkölcs.

MINDAZOK között a méltatások között, amelyeket Dosztojevszkijról orosz nyelven olvastam, a legmélyebben járó elemző kritikai tanulmány J. Aichenwaldtól való, akinek orosz írókról írt kritikai dolgozatai 1909—1923-ig három nagy kötetben öt kiadást értek el.¹ A német nevű orosz szerző, aki a szovjeturalom óta Berlinben él, az orosz lélek kulcsával próbálja megmagyarázni Dosztojevszkij kétségbeesett világát. Minthogy nálunk az orosz kritika teljesen ismeretlen, talán nem lesz érdektelen, ha a következő sorokban Aichenwald nagy tanulmányának néhány gondolatában megismerkedünk a XX. század egyik jelentős orosz kritikusának kritikai irányával és szempontjaival.

Már egyedül az a körülmény, — írja Aichenwald — hogy Dosztojevszkij, szörnyű emberi mélységek hajósa, a ködben járó, átélte a halálbüntetés pszichológiáját, a kivégzés várásának hihetetlen irtózatát, infemális lényé teszi őt, mintha a sírból kelt volna ki s halotti lepelben bolyongana az élő emberek között... Halálos ítéletére újra meg újra visszatér regényeiben s nemcsak Mjiskin herceg igazságos ajkain szólaltatja meg ezeket az emlékeket a „görcsökről“, — mert a a vérpadon a görcsökig megkínózzák az emberi lelket — hanem még a részeges, aljas, hitvány Ljebedev csinovnik is imádkozik Dubarry grófné megboldogult leikéért (pedig azt hinné az ember, hogy ez neki Hekuba) s a ránézve mindenképpen távoli francia történelemből megjelenik tudata és lelkiismerete előtt az a jelenet, amikor Dubarry grófnőt a guillotine alá taszigálják és Ő a párizsi hóhérok nagy multságára visítani kezd: encore un moment, monsieur le bourreau, encore un moment! És Isten ezért az egyetlen pillanatért talán meg is bocsát a

¹ Jul. Aichenwald: Sziluetji ruszkich piszatelej. I—III. Izdanije pjatoje ispravlennoje i dopolnennoje. Berlin Knigoizdatelsztvo „Szlavo“, 1923.

bűnösnek, mert ennél nagyobb borzalmat az emberi leiekre elképzelni lehetetlen.

Ettől a — csak még egy pillanatért esedező kiáltozástól, — mondja Ljebedev — amikor olvastam, úgy éreztem, mintha csíptetővással szaggatták volna a szívemet.

És Dosztojevszkij szívét az emberi szenvedéseknek ugyanez a csíptetővása szaggatta meg és lehetetlen őt teljesen megérteni, ha elfelejtjük azt, hogy életében átélte a halált és hogy ő az egyetlen író, aki még azután írta meg műveit, amikor már a vérpad magasságából látta a világot és a saját lelkét.

Dosztojevszkij szenvedéseket és megaláztatásokat ír le és azért oly szörnyű hatásúak könyvei: az életnek és a szívnek ellentmondásait, mindazt, ami elviselhetetlen, ami jajt fakaszt, szépítés, simítás nélkül, nyersen. Kíméletlen, könyörtelen, a gyötrelmekben kimeríthetetlen ez az „irtózatosságot“, és — talán az egyetlen író, akit szeretne az ember gyűlölni, akitől úgy fél, mint a látomástól. Ez az író — az íróördög.

Szentség és Sodorna: ez a legélesebb, de nem az egyetlen ellentmondás az ő lelkében... Uralkodó elem nála az abszurdum, és nevetséges az, aki logikus és a logika szerint szeretné berendezni a világot. Sokat nevetett azon, hogy rendszerbe akarják szedni a lelket. A lélek törekvései szeszélyesek. Rendetlen, esztelen és extravagáns állapotában általában nem igen dédelgeti az önfenntartás ösztönét, sőt az ember nagyon szeret bajt okozni magának, szereti a rémületet, a fájdalmat, a sértést: teljes erejével rácsapja az ajtót az ujjára; nem kívánja a nyugalmat, a zavartalan lélekzést, — a halált kívánja és a legtöbb — potenciális öngyilkos. Talán az élet nem is egyéb, mint küzdelem az öngyilkosság ösztönével, nem egyéb, mint húzódozás az öngyilkosságtól. Nem hihető, hogy a világ kezdetén ártatlan volt az ember s csak azután dobták bele a bűn szakadékába. Valóban a kísértés bűne ott lappang és kering a lelkünk mélyén. Mi magunk sem tudjuk, mily szörnyek vagyunk és micsoda gonosztettet fontolgatunk magunkban. És ez nemcsak azért van, mert életkörülményeink végzetes bonyolódottságában nagyon könnyen szétszakadhat a mi látszólagos igazságaink pókhálója, ahogy Goethe tragédiájának fehérarcú leánykájával is történt, hanem azért is, mert a gonoszság kelyhe, a bűn varázslata általában nagyon nyugtalanít bennünket. A Holtak házának szerencsétlen lakói távolról sem a legrosszabb, leggonoszabb emberek, ők véletlenül dobhattak félre az életből, bányáik kódéba és sötétjébe, és nekünk sem szabad büszkélkednünk ideiglenes szabadságunkkal. Mert a rossz állandóan les bennünket varázsló szemével, a bűn mélysége mintegy magas toronyból vonz bennünket magához és állandóan szédül miatta a fejünk. Dosztojevszkij ezt a kísértést oly erővel mutatja be, mint még előtte senki és az ő lapjain megvilágosodik előttünk, hogy miként lesz az alázatos emberből gyilkos. Különösen nyugtalanította őt a gyilkosság problémája. Mennyi vér és mennyi gyilkosság van regényeiben! Eleinte azt hiszi az ember, a gyilkosság iránt való ez a különös kíváncsisága nem emelkedik nála túl a bűnügyi regények felszínességén, de hamarosan más, szörnyű következtetést von le: mintha Dosztojevszkij meg volna győződve arról, hogy nemcsak minden ember köteles odaadni másnak a maga életét, hanem maga is köteles valakit megölni. A gyilkosság csak folytatása és lélektanilag természetes beteljesülése a mi ellenségeskedésünknek, önérzetünknek és gonoszságunknak. Mindenkinél vannak gyilkos gondolatai, azaz mindenki képes vér-

ontásra. Nem véletlenül ölünk, hanem az a véletlen, hogy nem ölünk. Nem az a fontos, hogy a gyilkosságra való ez a belső hajlandóságunk valóban teljesül-e, mert a tragikus lényeg mégis csak megmarad bennünk.

A gyilkosság Dosztojevszkij szemében csak megnyilatkozása, mégpedig a legrettenetesebb megnyilatkozása a tiltakozásra és önzésre való általános emberi készségnek. A bűnre való készség erősebb, vagy gyöngébb bennünk, a szerint, hogy mennyire hatja át életünket a lelki bátorság. Engedelmességből és féltelenségből van összetéve az ember. Éppen ebben az értelemben vette magára Raszkolnyikov a szörnyű megpróbáltatást, de nem bírta el: a szerző elgondolása szerint nem összeroppanás, nem lelkiismeretfurdalás kínozza a gyilkost, hanem az, hogy teoretikusan gondolkozott bűne fölött, tépelődött rajta és ezzel féltelenséget árult el magában, ezzel messze jutott eszményétől, Napóleontól, aki tépelődés nélkül ölt.

A belső és külső szenvedések elől, a szenvedés iránt való esztelen szeretetétől Istennél keresett menekvést és szenvedélyesen beszél Róla. Mélységes érvekkel bizonyította létét, de minden meggyőződés es fejtegetése mögött ott remeg a csidthatatlan, gyötrő, kétségbeejtő nyugtalanság a miatt, hogy esetleg talán nincs is Isten. De ha kétséges is, hogy ő maga megtalálta-e Istent és megnyugodott-e benne, eldöntötte-e magában az örökké élő theodiceai kérdést, elnyomta-e magában a Karamazov Iván lázongását és elismerte-e, hogy a baj megérdemelt dolog, hogy mindenki bűnös mindenért, sőt még a gyermekek sem szenvednek ártatlanul; ha az általánosan elfogadott nézet ellenére is megengedhető azt hinni, hogy Dosztojevszkij mindenkinél jobban tudta, mit lehet mondani Isten ellen, már pusztán csak ezért nagy ateista és nem keresztény, s az mindenesetre kétségtelen, hogy másnak a hitét, istentiszteletét és áhítatát mélyen megértette és óvatosan járt be a hívó lélekbe.

Nehéz járással, sápadt arccal, égő tekintettel, láncait csörgetve járt ez a nagy fegyenc irodalmunkban, amely még mindig nem tud magához térni az ő kimerítő járásától... Úgy áll előttünk, mint megfejthetetlen talány, mint a megtestesült fájdalom, mint a szenvedés fekete napja.

A nagy fegyenc közöttünk él és hat még mindig. Hívei, tanítványai kétségbeesett emberek módjára kuvikolnak minden levélrezdülés után újabb forradalomról, amely, mint Oroszországban, nálunk is meg fog semmisíteni mindent, amit a kultúra eddig teremtett. Elsősorban a társadalmat, amely egzisztenciánkat, kultúréletünket biztosítja. A nagy fegyenc hatása nem aktivitás, hanem tépelődő inercia, amelynek konzekvenciája vagy megnyugvás az anankéban, Isten elkerülhetetlen akaratában, vagy fellobbanás gyors, mindent elsöprő forradalomra. Aki Isten országán, vagy a társadalom gyökeres átalakításán kívül más, kisebb, közelebbi, reális célokat is lát maga előtt, Dosztojevszkij regényeiből nem fog erőt és bátorságot meríteni e kisebb célok eléréséhez.

Az orosz pesszimizmus irodalma, ami végeredményében azonos az orosz nihilizmussal, Turgenyevben, Tolsztojban és Dosztojevszkijben találta meg klasszikusait. Az ő irányuk fejlődött tovább az epigonokon, Gorkijon, de különösen Arcübaseven, akinek „Végső ponton“

című regényében a nihilizmus eljutott valóban a végső pontig: az erkölcs már kihalt az emberekből, az élet értelmét és célját nem érti többé senki és a regény hősei agyonlövik, felakasztják vagy a pocsollyába ölik magukat. Úgy érezzük, hogy Arcübasewel befejezettnek tekinthetjük a nihilizmus irodalmát, mert mit lehet még azután írni, hogy nincs Isten, nincs vallás, nincs jog, nincs törvény, nincs erkölcs, nincs kötelesség, nincs társadalom, nincs semmi, semmi a világon, csak a kéj, meg a halál — egy másik egészen különös formája a kéjnek. Ha igaz a hullámelmélet, — sőt ha nem igaz is, erre az irányra be kell következnie abszolút reakcióként a legtombolóbb optimista világnézetnek életben és irodalomban egyaránt, mert ha az irodalomban továbbra is a pesszimizmus marad uralkodó, az emberek végképpen le fognak szokni a könyvolvasásról. Ki lesz oly báva, hogy megkeserítse az életét az olvasással? Részben talán a nagy regényeknek e megsemmisítő hatása is az oka annak, hogy a mai válságos, reményt szomjazó időkben az olvasás kezd kimenni a divatból s a mai fiatalság nem csüng úgy a nagy regényírókon, mint még a tíz-húsz évvel azelőttiek, akik Turgenyev, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Dickens, Zola regényeit éjszakákon át olvasták, — vagy ha regényt olvasnak, nálunk például olvassák az orosz pesszimizták nagy magyar kortársának, Jókainak a regényeit, amelyek álomba ringatnak, szebb világba emelnek és kigyógyítanak reménytelenségünkől, kétségbeesésünkől.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

A MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSSÁG NÉMETORSZÁGBAN

A TÁRSADALOMPOLITIKA legvajúzóbb kérdése a mezőgazdasági munkásság problémája. Egyik oldalról a munkaadó mezőgazdasági üzem válságos helyzete, másik oldalról a primitív gazdasági, szociális és kulturális viszonyok és az azok javítására irányuló gondoskodás hiánya nyomják majdnem mindenütt az egész világon azt a társadalmi réteget, amely a mezőgazdasági termelésben a 'termelési tényezők egyik legfontosabbikát: az emberi munkát testesíti meg.

Azt hihetnők, hogy a német birodalomban a mezőgazdaságban uralkodó munkáshiány a mezőgazdasági munkásság körében kielégítő viszonyok kifejlődését idézte elő és hogy ott az agrármunkásság az iránta mutatkozó kereslet következtében megfelelő társadalmi és gazdasági körülmények között él. Csodálatos, hogy ennek ellenére a német birodalomban is súlyos életviszonyok uralkodnak a társadalomnak ebben a rétegében és a fejlett szociális gondoskodás országában állandóan visszatérő probléma az agrármunkásosztály helyzetének javítása.

Természetes, hogy Németországban a mezőgazdasági munkásság általános helyzete, bérviszonyai, szervezettsége, műveltségi igényei sokkal magasabb színvonalon mozognak, mint Magyarországon. A német szellemi és anyagi kultúra fejlettebb volta szinte törvényszerűleg biztosítja a mezőgazdasági munkavállalók tömegeire nézve is a lehetséges és az adott viszonyok között elérhető gazdasági és szellemi emelkedést. Mindennek ellenére azonban a németországi mezőgazdasági viszonyok tanulmányozása sok olyan érdekes tünetet eredményez, amely bizonyos vonatkozásokban nem válik dicséretére a német mezőgazdasági szociálpolitikának és amelyekhez képest a magyarországi hasonló munkásviszonyok sokkal fejlettebb állapotot jelentenek. Bármennyire is követésre méltók tehát a németországi gazdasági és szellemi fejlődés eredményei és intézményei, bármilyen mértékben is szolgálhatnak azok nekünk a lemásolásra, bármilyen nagy entuziazmussal is lelkesedünk a német művelődés roppant minőségi és mennyiségbeli méretei iránt, tartozunk a tárgyilagos igazságnak, ha a hatalmas paloták mögött ott is észre vesszük a szegényes kunyhókat, amelyekben talán a miénknél sokkal mélyebb nyomor rejtőzik.

Amidőn a németországi mezőgazdasági munkásság helyzetét vizsgáljuk, sohasem szabad felednünk, hogy a mai német birodalom bármelyik területéről vagy vidékéről szóló statisztikai anyag sohasem általánosítható az egész birodalom területére és viszonyaira. Különböző történelmi múlttal, társadalmi és gazdasági fejlődéssel, eltérő éghajlati, természeti és népi feltételekkel, más és más alkotmányos és

közigazgatási berendezkedésekkel rendelkező országokkal van a német birodalom mai alkotmányos egysége ellenére is dolgunk. Ezek az eltérések pedig fokozottan jelentkeznek azoknak a jelenségeknek vizsgálatánál, amelyek kialakulását a legközvetlenebb környezet, a táj és az ember határozza meg. A mezőgazdasági munkásviszonyokra annyira nagy befolyást gyakoroló birtokmegosztás például homlokegyenest ellenkező arányszámokat szolgáltat Bajorországban, mint a keleti porosz tartományokban. A társadalmi tagozódás Németország nyugati részein egészen más, mint keleten és az északi tartományokban a viszonyok egészen mások, mint a déli államokban. A társadalmi tagozódás pedig jelentős befolyással van a munkásviszonyokra; a kis üzemekben a cselédség, a gazdasági munkás helyzete egészen más, mint a nagybirtokon.

A német mezőgazdasági munkásosztály kifejlődésének története is a birodalom különböző részein igen nagy eltéréseket mutat. Míg pl. keleten az agrármunkásság körülbelül 100 éves múltra tekinthet vissza» Bajorországban és a déli részeken jelentékenyen régiebb. Kelet-Foroszországban a jobbágyfelszabadítás utáni idők kényszerítő körülményei következtében kisparaszti üzemek volt tulajdonosai süllyedtek le munkás sorba, a délen pedig főképpen a sokgyermekes parasztcsaládok gyermekei váltak munkásokká.

Míg Magyarországon a munkásstatistika leginkább az ipari munkásviszonyok felderítésére szorítkozik és a mezőgazdasági munkásságnak a nemzeti életben elfoglalt számszerű és viszonyokat kifejező helyzetére igen csekély mértékben terjed ki, — addig a német birodalomban a legkisebb részletet is felölelő üzemi és háztartási statisztikai anyag áll a szokásos népességi statisztikai adatok mellett a közvélemény és a kutatások rendelkezésére. Ezek alapján nemcsak a mezőgazdasági munkásságnak a többi társadalmi osztály és foglalkozási ághoz viszonyított és az össznépeességben elfoglalt helyzetét tudjuk igen könnyen megállapítani, hanem a különböző üzemkategóriákban elfoglalt szerepét, a munkásegysédek és családok kulturális, gazdasági és szociális állapotait vizsgálhatjuk a rendelkezésünkre álló statisztikai adatok tükrében.

A 63,178.619 lélekszámú német birodalomban mezőgazdasággal foglalkozik összesen 14,373.256 kereső és eltartott. A kereső lakosság közül 30.5% a mezőgazdasági, 41% az ipari, 16-5% a kereskedelmi és közlekedési, 47% a közigazgatási stb. foglalkozású, amely számok az ipari és kereskedelmi foglalkozásoknak az őstermeléssel szemben kialakult jelentős túlsúlyát mutatják (nálunk az őstermeléssel foglalkozó kereső lakosság 52.2%-ával szemben egészen eltörpül az ipar, kereskedelem, bányászat, közlekedés együttes 29.9%-a!). Az őstermeléssel foglalkozók közül 2,202.861 önállóval szemben 2,607.282 munkás áll (míg Magyarországon az önálló birtokosok száma nagyobb a cselédek és munkások kategóriájánál). Ha viszont a mezőgazdasági munkásság lélekszámát a másfoglalkozású munkavállalókéval vetjük össze, akkor azt látjuk, hogy az ipari munkásság hatalmas, 97 milliós tömegével szemben csak 2.6 milliós agrármunkásság áll. És míg Magyarországon az összlakosságból kb. 12% a mezőgazdasági munkás, addig Németországban a lakosságnak csak 4%-a mezőgazdasági munkavállaló.

Ezek a számok sok mindent elárulnak. Elsősorban is azt, hogy a német birodalomban számszerűleg az agrármunkásság igen kevés súlyt képvisel, nemcsak azért, mert az őstermelő lakosságnak a számbeli aránya az ipari és kereskedelmi foglalkozású lakossággal szemben csekély, — Iranern az összlakossággal összevetett arányában is. Ha a világháború előtti időkben a német agrármunkásosztály az ipari munkássággal szemben a Hamupipőke szereppel volt kénytelen megelégedni, az más okok mellett ezekre a számbeli különbségekre is vezethető vissza.

Még érdekesebb összefüggéseket állapíthatunk meg akkor, ha a kérdéses foglalkozási ág adatait összevetjük a mezőgazdasági üzemek megoszlására vonatkozó statisztikai anyaggal. Sajnos, a magyar viszonyokkal való összehasonlításra már itt nem kerülhet sor, mert a hasonló statisztikai adatok nekünk nem állanak rendelkezésünkre. Németországban a két utolsó népszámlálás: az 1907- és 1925-i is kiterjeszkedett a mezőgazdasági üzemek vizsgálatára és így ennek alapján igen értékes összefüggések mutathatók ki tárgyunkkal kapcsolatban.¹

Németországban idegen munkás nélkül dolgoznak a legkisebb üzemek: a törpe, a parcella és kisparaszti birtokok, ezek tiszta családi üzemek és ez a túlnyomó egészen tíz hektár nagyságig. A világháború óta a legkisebb üzemtípusok szaporodtak és pedig azért, mert városok mellett az ipari munkáságnak mind több és több alkalma nyílt kis kertek, földterületek megszerzésére. Mivel a német mezőgazdaság súlya birtokkategóriák szerint a 20—50 hektár nagyságú parasztbirtokokon nyugszik, ezért a családi munkának a mezőgazdaságban a mi viszonyainkkal szemben igen nagy túlsúlya van. A mezőgazdaságilag művelt területhez viszonyítva kevés idegen munkás dolgozik a német mezőgazdaságban, éppen a családi hozzátartozókkal dolgozó kis parasztbirtokok nagy száma miatt.

Az idegen munkaerők csak a 20 hektáron felüli üzemtípusnál vannak túlsúlyban. Az összes munkaerők (üzemtulajdonos, családtagok és idegen munkások) közül 52% az idegen munkás a 20—50 hektáros gazdaságokban, 79% az 50—100, 94% a 100—200 és végül 98% a 200 hektáros üzemekben.

Sok hasonló értékes összefüggés mutatható ki a német üzemi statisztikából, azonban már a fentiekből is megállapítható, hogy a német birodalom hivatalos adatgyűjtése a mezőgazdasági üzemviszonyokra vonatkozó statisztikai anyaggal már jórészen alkalmat nyújtott arra, hogy a mezőgazdasággal kapcsolatos igen bonyolult és összekuszált munkaviszonyokba az illetékesek betekinthessenek és bizonyos, a gyakorlatban praktikus hasznosítható következtetéseket vonhassanak le.

Ezzel azonban a munkás-érdekképviseltek nem elégedtek meg. Németországban az egyes agrármunkás-szervezetek maguk is teljesen objektív és tudományos alapon végeznek statisztikai adatgyűjtést, amely sok tekintetben nemcsak az érdekelt munkás helyzetének tükrét adja, hanem nagymértékben általános közérdeket is szolgál.

¹ Statistik des Deutschen Reichs; Band 409. Landwirtschaftliche Betriebszählung. Einführungj Zahl und Grösse der Betriebe, Besitz- und Eigentumsverhältnisse Bodenbenutzung.

Ezek közül az érdekképviseleti statisztikai munkák közül messze kimagaslik a keresztény-nemzeti szakszervezet: a Reichsverband ländlicher Arbeitnehmer 1930 augusztusában publikált hatalmas adatgyűjtése 130 mezőgazdasági munkás-család háztartásáról és életviszonyairól.¹ Ennek a 130, a birodalom legkülönbözőbb részein élő munkáscsalád életének egy éven keresztül tartó legaprólékosabb vizsgálata, az általuk kitöltött kérdőíveknek részletes adatai bevilágítanak a munkásháztartások viszonyaiba és olyan összefüggésekre derítenek fényt, amelyek azelőtt teljesen ismeretlenek voltak. Teljesen lehetetlen ennek a rövid kis összefoglalásnak keretében a közel 250 oldalas anyagnak csak megközelítő ismertetése, de a végső eredmények közlésétől lehetetlen eltekinteni, mert azok tárgyunkra éppen a német mezőgazdasági munkásság életére megbecsülhetetlen és jellemző adatokat szolgáltatnak, különösen akkor, ha azokat az ipari munkás életkörülményeire vonatkozó, ugyanabból az időből származó adatokkal összehasonlítjuk.

A vizsgált munkásháztartások bevételeit illetően megállapítható, hogy annak kétharmadrésze a férfi munkaszolgáltatából ered. A tulajdonképpeni bevételnek kerekén egyötödét a házastárs bér munkája, azonkívül a gyermekek és egyéb hozzátartozók segítő munkája szolgáltatja. A munkás saját gazdaságának (földjárandóság, állattartás stb.) bevételei az összbevételnek 10%-át teszik ki.

Az ipari, városban lakó munkásháztartások bevételei egészen másképpen alakulnak. Az évi bevétel 80%-a a férfi munkabérét jelenti, míg az asszony munkája csak 4%-t jelent. Itt látszik legmeggyőzőbben az, hogy a mezőgazdaság a nőt, mint munkást mennyire nagyobb mértékben igénybeveszi, mint az ipar. Magában a számokban kifejezett bevétel is nagy eltérést mutat a mezőgazdasági munkás hátrányára. A vizsgált mezőgazdasági munkáscsaládok évi átlagos jövedelme 1962.69 márka, a birodalmi statisztikai hivatal által vizsgált ipari munkásháztartások átlagos évi 3325.12 márka jövedelmével szemben, tehát annak csak 59%-a. A férfi munkájából előálló jövedelem pedig csak 46.4%-a az ipari munkás jövedelmével szembeállítva.

A jövedelem felhasználását illetően a mezőgazdasági munkásnál kerekén 86% esik a fiziológiailag szükséges szükségletekre (táplálkozás, ruházatkodás és lakás) és csak 14% kultúrszükségletekre. Az agrár- és ipari munkás háztartásában itt is mutatkozó nagy különbséget feltűnően jelzi az alábbi kis összeállítás:

	Mezőgazdasági munkás háztartásában 1927.	ipari munkás háztartásában 1927.
Táplálkozásra	56.9%	45.3%
Ruházatra	15.3%	12.7%
Lakásra	13.9%	17.5%
A fizikai szükségletekre.....	86.1%	75.5%
Kulturális	13.9%	24.5%
Összes kiadás	100.0%	100.0%

¹ Die Lebenshaltung des Landarbeiters. Wirtschaftrechnungen von 130 Landarbeiterfamilien. Eine Erhebung des Reichsverbandes ländlicher Arbeitnehmer, christlich-nationale Gewerkschaft, 1930.

Az egyes vidékek és a családtagok száma szerint szétválasztott adatokból viszont kitűnik, hogy a kulturális szükségletekre fordított kiadások a legcsekélyebbek a keleti részeken; Kelet-Poroszországban és Sziléziában, azonkívül azoknál a családoknál, amelyek a legtöbb gyermekkel bírnak.

A munkáscsaládok által elfogyasztott élelmiszerekre vonatkozó adatok pedig azt mutatják, hogy a növényi tápszerek mennyisége a mezőgazdasági munkásháztartásokban túlnyomó az állati eredetűekkel szemben.

ÜZEMTECHNIKAI szempontból a német mezőgazdasági munkásrendszerek nagyjában megfelelnek a magyar viszonyoknak, de egyes foglalkoztatási módok nem minden tekintetben fedik a nálunk a gyakorlat által kialakított formákat. Ezeket az alábbiakban röviden ismer-tetjük.

A németországi mezőgazdasági munkások nagy többsége ú. n. Gesinde, amely megközelítőleg fedi a mi szolgálégénynek nevezett munkáscsoportunk fogalmát. Szakirodalmunkban gazdasági cselédet értenek alatta teljesen helytelenül, mert a magyar beszédben és gyakorlatban gazdasági cseléd alatt konvenció, évbéres munkavállalót értünk, míg a „Gesinde“ fiatal, nőtlen mezőgazdasági munkás, aki készpénzdíjazás mellett ételmezést és lakást kap a munkaadótól. Mivel leginkább a parasztgazdaságokban terjedt el ez a munkaviszony, a Gesinde legtöbb helyen a munkaadó családjával közös háztartásban él. A munkásra ez a szolgálat, amely leginkább Németország déli államaiban szokásos, csak átmeneti stádiumot jelent, mert ha alkalom kínálkozik, akkor ipari munkásnak megy, vagy családot alapítva szabad munkás vagy konvenció cseléd (Deputant) lesz. Ez a Gesinde-típus háromnegyed részben emiatt 15—30 éves férfiakból áll, bár az összlakosságnak csupán egynegyede van ezek között a korhatárok között. Statisztikai vizsgálatok szerint a faluról való elvándorlás éppen ezek között a nőtlen, a munkaadóval közös háztartásban élő munkásoknál a legnagyobb, ami a munkaviszony természeténél fogva könnyen érthető.¹

Az éves terményjárandósággal rendelkező gazdasági cselédek (Deputant) csoportja hasonlóképpen alakul Németországban, mint nálunk. Saját háztartással bíró munkaerők ezek, akiket hosszabb, rendszerint éves szerződés köt a gazdasághoz és különböző fajtájú munkabért élveznek: készpénz, terményjárandóság, állattartás, lakáshasználat, földjárandóság (Németországban a természetbeni járandóság: Deputat, nálunk konvenció). Ezek nagysága és mértéke tekintetében igen nagy eltérések mutatkoznak vidékenkint, sőt annyiban nagyobb eltérés van a német és a magyar viszonyok között, hogy Németországban igen gyakran az éves cselédek a közeli községben saját házzal rendelkeznek vagy lakást bérelnek és így lakáshasználat tekintetében teljesen függetlenek a munkaadó-gazdaságtól.

¹ A németországi faluról való elvándorlást részletesebben ismerteti a Magyar Szemle 1930 szeptemberi számában Radnóti István: Falufejlés Németországban.

A német munkaadó- és munkavállaló-érdekképviseletek igen széles körű és tudományos szempontból is igen értékes anyagot produkáltak a készpénz-, termény-, állat- és földjárandóság, mint munkabér természetére, előnyeire és hátrányaira vonatkozólag. Míg a világháború előtt mindkét fél a természetben való bérrendszer kiküszöbölésére törekedett, addig ma már úgy a munkaadók, mint a munkavállalók azon az állásponton vannak, hogy a részben természetben, részben készpénzben való, kevert fizetés a legcélszerűbb. Csupán a szociáldemokrata Deutscher Landarbeiter Verband harcol a teljes, száz százalékos készpénzfizetés mellett, így akarván elősegíteni a mezőgazdasági munkásság maradéknélküli elproletarizálódását a marxista programnak megfelelően.

Különleges munkaviszonyt mutat a munkavállaló egyéni gazdálkodásnak erősebb előtörésével Schleswig-Holsteinban, Hannoverben és Westfáliában elterjedt ú. n. Heurlingssystem, amely bizonyos értelemben már bérlői jogviszony vonásait mutatja. A tanyarendszer szerint való település és az ottani zárt örökösödési rend fejlesztette ki ezt az érdekes gazdálkodási módot, amelynél a munkavállaló lakóházat, istállóépületeket, kertet és meghatározott területű szántóföldet kap használatra, amelynek ellenében, mintegy a haszonbér helyett szerződésben megállapított munkát kell teljesítenie a tulajdonos gazdaságában. A kialakult gyakorlat szerint 1—6 hektár földterület haszonélvezete után 30—80 munkanapot kell a munkásnak egy évben a tulajdonos rendelkezésére bocsátania. Szokás szerint a bérbeadó a teljesített munkanapokért még külön csekély bért, míg a bérlő a tulajdonos által részére esetenként juttatott fogatos munkáért szintén csekély díjat fizet. A „Heurling“-rendszer gyakran tiszta készpénzbérlésbe megy át és így a munkásnak megvan a lehetősége az önállóság felé való fokozatos törekvésre. Igen érdekes, hogy gyárak közelében (Németországban tudvalevőleg a gyárüzemek nincsenek annyira a városokban centralizálva, mint nálunk, hanem kis községekben is gyakran találunk hatalmas gyártelepeket) a gyári munkások igen gyakran bérelnek kisebb belsőégeket szántófölddel együtt és a készpénzbér helyett a munkás felesége és családtagjai teljesítik a földtulajdonos részére a szerződés alapján kikötött munkát. Az ilyen ipari munkások életstandardja igen magas színvonalon mozog, mert olcsó lakásuk mellett a háztartás költségei a legminimálisabbak, amellet a mezőgazdasági munkabérekhez viszonyítva sokkal magasabb ipari munkabérek a munkáscsalád kulturális, társadalmi és élvezeti szükségleteinek nagymérvű kielégítését biztosítják. A „Heurling“-rendszer mellett gazdálkodó és amellet állandó ipari munkát végző munkás életviszonyai megközelítik a mai magyar középosztály életszínvonalát.

A német mezőgazdasági szociálpolitikának és magának a német mezőgazdaságnak is örök szégyenfoltja marad a „Hofgänger“-nek vagy „Scharwerker“-nek nevezett munkarendszer, amelyhez hasonló a mi munkásviszonyaink sem túrtek meg. A Hofgänger (magyarban értelmét visszaadni teljesen lehetetlen) az a munkás, akit a szerződéssel lekötött, állandó, családos cseléd a szerződés értelmében a munkaadó-gazdaság rendelkezésére állítani köteles. A szerződésben ugyanis elő van pontosan írva, hogy a szerződő munkásfélnek saját háztartásában való ellátás mellett ennyi és ennyi számú nő- vagy férfi-munkást kell biztosítania. A Hofgänger ellátására a szerződő cseléd részére a munkaadó nagyobb terményjárandóságot biztosít, azonkívül a Hofgänger által teljesített munkanapok után az a cseléd, aki a Hofgängert állítani köteles, csekély készpénzt is kap. A cseléd azután külön állapodik meg a Hofgängerrel és ő fizet neki a gazdaság részére teljesített munkájáért.

A Hofgänger-rendszer kialakulásának okát Németországban a

nagybirtok évszázados rossz lakásviszonyaiban keresik. Németországban a Thaer-féle mezőgazdasági tanok elterjedése óta a szükségese-nél nagyobb mértékben érvényesül a gyakorlatban az az elv, hogy az épülettőkét annak kevés gazdaságossága miatt minél csekélyebbre kell redukálni. Ennek következtében különösen munkás- és cselédlakásokban a német gazdaságok nagyban szűkölködnek, viszont a gazdasági üzemek intenzívitásának fejlődése minél több és több munkáskezet igényelt. A munkaadó tehát arra törekedett, hogy meglévő munkáslakásaiból minél több munkaerőt kapjon. Ezért kellett az éves cselédekkel szerződésben kötelezni, hogy vagy családtagjait, vagy idegen munkásokat állítsanak a gazdaság szolgálatába. Továbbá a gazdaságok ezzel a módszerrel próbálták a cseléd családtagjait megtartani és ezzel a kényszereszközzel a munkásokat a városokba való vándorlás elől elzárni.

Az állandó szerződéses gazdasági cseléd, bár ő fizeti és tartja él a Hofganger, annak a gazdasággal való munkaviszonyára semmi befolyással nem bír. Ha az esetleg rossz bánásmód vagy egyéb okok miatt elhagyja munkahelyét, esetleg a munkaadó a szolgálatból elbocsátja, — a cselédnek kötelessége új munkást állítani, vagy ha arra a munkapiaci kínálat hiánya folytán képtelen, megtörténhetik, hogy szerződészegés miatt Őt is elbocsátják.

Ez a kegyetlen munkarendszer az illető munkáscsalád békés és nyugodt családi életét dűlja fel a legtöbb esetben, különösen akkor, ha a gazdasági cseléd munkaképes gyermeke más üzemben vagy esetleg ipari munkakörben akar elhelyezkedni. Éz esetben ugyanis az nem lakhatik a szülői lakásban, mert ott a szerződésben kikötött idegen munkásnak kell helyet adni, sőt a legtöbb helyen a szerződés egyenesen megtiltja, hogy a cseléd nem a munkaadó üzemben dolgozó családtagjainak lakásában szállást biztosítson.

A Hofganger-rendszerrel kapcsolatos jelenségek is mutatják, hogy Németországban a mezőgazdaságban uralkodó munkáshiány következtében az egyes üzönek milyen erőszakos eszközökkel igyekeznek cselédjeiket és azok családtagjait munkássziükségletük érdekében gazdaságukban megtartani. Ezek a kényszerrendszabályok azonban éppen az ellenkező hatást eredményezik, mert az ilyen antiszociális munkáviszonyok üzük el legnagyobbbrészben a munkást a mezőgazdaságtól.

A MEZÖGAZDASÁGI munkáviszonyt 1918 előtt legnagyobbbrészben az egyes országok és provinciák saját hatáskörükben szabályozták. Az 1918-as átalakulás a mezőgazdasági munkásságnak is meghozta azt a jogot, amelyet az ipari munkásság már régóta élvezett, az ú. n. szervezkedési szabadságot (Koalitionsfreiheit), amelynek értelmében a mezőgazdasági munkásságnak is joga van kedvezőbb bér- és munkafeltételek elérésére szervezetekbe tömörülni és azoknak biztosítása érdekében a munkabeszüntetés: a sztrájk eszközéhez is nyűlni.¹

¹ A magyar törvények általában nem tilalmazzák a gazdasági munkások koalícióját, a szerződészegésre szölo koalíciót azonban a magyar mezőgazdasági munkájoj semmisnek nyilvánítja és bünteti.

A mezőgazdaságban alkalmazható munkarendet legújabban az 1919 január 24-i birodalmi rendelet szabályozza. („Landarbeitsordnung“). A régebbi elavult munkástörvények (különösen a „Gesindeordnung“) helyett a mezőgazdasági munkajog egész anyagának újból való, törvényes szabályozása vált szükségessé. Ezt az 1919-ben létrehívott „Reichsbauern- und Landarbeiter-Rat“ dolgozta ki törvényjavaslat formájában és terjesztette az akkori kormányzat elé, amely azonban a képviselőház elé terjesztés helyett néhány kisebb kiegészítéssel látta el és egyszerűen birodalmi rendelet formájában adta ki. Így jött létre az 1919 január 24-i „Landarbeitsordnung“.

Sokkal korszakalkotóbb a német mezőgazdasági szociálpolitika történetében az 1918 december 23-i rendelet: „Verordnung über die Neuregelung des Arbeiterrechtes“, amely a kollektív és tarifális szerződést vezeti be a német mezőgazdaságba, azonkívül munkás- és békéltető bizottságok választását szabályozza.

Az ipari munkajogban igen elterjedt kollektív és tarifális szerződések lényege, hogy a munkavállalók és munkaadók elismert szervezetei előre megállapítják azokat a feltételeket, amelyek mellett az egyes munkás munkaszerződést köthet. A magyar mezőgazdaságban ilyen szerződések teljesen szokatlanok, míg Németországban 1908-ban Zimgibl, a keresztényszocialista mezőgazdasági munkásszakszervezet jelenlegi bajorországi titkára kötötte meg Hohenschauban az első kollektív munkabérszerződést. Amikor 1912-ben a Zentralverband der Landarbeiter megalakult, programjában a kollektív- és tarifális szerződés, mint elsőrangú munkáskövetelés szerepelt. A szociáldemokrata agrármunkásszervezetek tarifális szerződések kötését nem forszírozták, mert azt tartották, hogy a munkaadók és munkavállalók közötti ellentétek szelídítését segítheti az elő, ez viszont az ismert szocialista teóriáknak: az osztályharcnak és az elproletarizálódásnak érvényesülését nem szolgálta volna.

A mezőgazdasági munkásbíráskodást teljesen új alapra fekteti az 1927 júliusi törvény, az ú. n. „Arbeitsgerichtsgesetz“, az ipari munkabíróságoknak teljesen megfelelő alapon és ezzel a német mezőgazdasági munkásmozgalomnak ismét egy igen jelentős programpontja teljesült.

Németországban hosszas parlamenti harcok és az érdekeltek sokszor késhégyig menő küzdelme után 1927 július 17-én megszületett a „Munkaközvetítésről és a munkanélküli biztosításról szóló törvény“ (Gesetz über Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung, röviden: A. V. A. V. G.), amely 1927 október 1-én lépett életbe. Az eredeti törvény 1929-ben igen nagy mértékben szenvedett változtatást újabb törvényes szabályozás által (1929 október 12.)

A munkanélküliség esetére szóló biztosítást Németországban a fenyegető ipari munkanélküliség réme és az állam szociális gondoskodásának tervszerű továbbfejlesztése hozta létre. A törvény maga (131. §) a munkanélküliség ellen elsősorban munkaközvetítéssel akar védekezni és csak másodsorban következik a tartós munkanélküliség esetén a pénzbeli támogatás, amelyhez szükséges anyagi alapot a munkavállaló és munkaadó által a munkaszolgáltatás ideje alatt közösen üzetett biztosítási díjak szolgáltatják.

Ennek a széleskörű biztosításnak a keresztülvitelére a törvény egy új hivatalt állított fel, amelynek hivatalos elnevezése: Reichsanstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung. A birodalmi központon kívül ma az egész birodalomban 361, ú. n. munkahivatal, számos mellékhellyel és fiókkal, azonkívül 13 központi munkahivatal az országok székhelyén áll a munkanélküli biztosítás rendelkezésére.

A törvény hatálya egyformán kiterjed az ipari és mezőgazdasági munkavállalókra. A baloldali pártok és munkásszervezetek természetesen örömmel fogadták a munkanélküliség esetére szóló biztosítást, amely tulajdonképpen a szociáldemokrácia régi követelésének teljesülése, a német mezőgazdaság hivatalos és szabad szervezetei, különösen a harcos Reichslandbund és az égisze alatt működő „sárga“ mezőgazdasági munkásszervezet, a Reichslandarbeiterbund, — de különösen a mezőgazdasági munkaadók szervezete, — erősen harcoltak és harcolnak ma is a munkanélkülibiztosítás gondolata ellen, különösen pedig az ellen, hogy azt az amúgy is túlterhelt és válságos helyzetben vergődő mezőgazdaságra is kiterjesszék. A német mezőgazdasági képviseltek álláspontja ma az, hogy a német mezőgazdaságban ma elsősorban munkáshiány van, amelynek elsősorban a faluról való elvándorlás az oka; a munkanélküliség esetére szóló kötelező biztosítás tehát a német mezőgazdaság részére súlyos és szükségtelen terhet jelent.

Az agrárkörök természetesen Németország mai politikai helyzetében a törvényjavaslat elfogadását megakadályozni nem tudták, azonban sikerült a munkahivatalok működésében a mezőgazdaság követeléseit kellőképpen érvényesíteni, úgyhogy különösen a mezőgazdasági munkaközvetítés terén jelentős eredményeket mutathat fel már az új biztosító intézetnek legelső, 1927 október 1-től 1928 december 31-ig terjedő időszakról szóló jelentése. E jelentés szerint a munkahivatalok tevékenysége a mezőgazdasági munkaközvetítés terén a következő volt:

	férfi	nő	összesen
1913-ban (a régi közvetítő hivatalok tevékenysége) ...	91.884	5.260	97.144
1927-ben	416.905	103.766	520.671
1928-ban	453.580	108.231	561.811

Az új hatósági munkaközvetítés a mezőgazdasági munkaviszonyokra tehát fokozott hatást gyakorol, aminek oka nagyrészt az a körülmény, hogy az agrárjellegű vidékek munkahivatalaiban a mezőgazdasági munkaközvetítés céljaira 1928 tavaszától kimondottan agrárszakembereket állítottak be.

Az új biztosító intézet és az alája tartozó munkahivatalok az agrárkörök nyomására igyekeztek a városi és falusi, illetve ipari és mezőgazdasági munka- és munkásviszonyoknak Németországban régóta tartó és egyre jobban érvényesülő kedvezőtlen kialakulását és eltolódását befolyásolni. Míg a mezőgazdaság Németországban munkáshiánnyal küzd, addig az ipar az egyre szaporodó munkástömegeket képtelen felvenni, mert kereteit az egyre rosszabbodó gazdasági hely-

zet miatt bővíteni nem tudja, viszont a mezőgazdaságból és a faluból való elvándorlás mindig újabb munkástömegeket dob az ipari vidékek és városok munkapiacaira. A németországi munkahivatalok legfőbb törekvése ma az, hogy a városok munkanélküli tömegeit a mezőgazdaságba ismét visszatereljék, ezáltal a munkáshiányban szenvedő gazdasági üzemeket munkaerőhöz, a munkanélküli városi munkásságot pedig munkához juttassák. A német birtokosok ez ellen azonban ismét tiltakoznak; szerintük a városi munkás a mezőgazdasági munkára alkalmatlan. Teljesen igaz, hogy a városi és falusi viszonyok még a fejlettebb német falusi igények dacára sem ugyanazok, azonban a német falufejlesztés vezetői szerint, akik természetesen a dolgok jelentőségét nemcsak gazdaságtechnikai, hanem szociálpolitikai oldalukról is tekintetbe veszik, igenis lehet a mezőgazdasági üzemek részére a munkásközvetítés gondos előkészítése mellett értékes és használható városi és ipari munkaerőket biztosítani.

Érdekes álláspontot foglal el a német falufejlesztés nagy apostola: Heinrich Sohnrey legújabbán megjelent könyvében. Szerinte a munkanélküliség esetére szóló biztosítás a német munkapiac állandó megrázkódtatásai következtében szükségessé vált intézmény, amelyet az elvesztett háború következtében megváltozott gazdasági viszonyok hoztak magukkal. Mindazokban az országokban, amelyek a háborúban Németország ellen harcoltak és bizonyos mértékű ipari válságban szenvednek, majdnem mindenütt létezik a munkanélküli biztosítás. A német mezőgazdasági munkáshiány a valóságban sokkal régebbi, mint akármilyen különösebb hatósági gondoskodás munkanélküliség esetén; ezért az „AVAVG“ a német mezőgazdasági viszonyokra csak igen kevés befolyással lehet, mindenesetre nem hátrányosan. Az „AVAVG“ jó eszköz arra, hogy a mezőgazdaság munkásszükségletének kielégítésében károsan érvényesülő befolyásokat a rendelkezésére álló törvényes eszközökkel távolítsa.

Meg kell emlékeznünk még arról a munkássegítő tevékenységről, amely talán a legeredményesebben szolgálja a világháború utáni Németországban a mezőgazdasági munkásság érdekeit. Ez a munkáslakások és otthonok építése. Az ú. n. „Wertschaffende Erwerbslosenfürsorge“ nevű alap jelentékeny összegekkel támogatja, természetesen állami hitelek igénybevételével a mezőgazdasági munkáslakóházak létesítését. Ez az akció 1928 március 31-ig az egész német birodalomban összesen 47.520 mezőgazdasági munkáslakóházat építtetett, és pedig 23.202 cselédlakást és 24.318 lakást önálló munkások részére. Az építkezéshez szükséges kölcsönt csak olyan német származású mezőgazdasági munkások kaphatják, akik legalább az évnek felében nem saját üzemükben dolgoznak, azonkívül földművesek gyermekei, akik atyjuk gazdaságában dolgoznak, azonban belátható időn belül önállósulni nem tudnak; továbbá kiscsászák, akik saját gazdaságuk mellett az évnek felében idegen üzemben dolgoznak. Az állami hitel teljesen kamatmentes törlesztéses kölcsön, amelyet saját háznál 30 év, cselédháznál 15 év alatt kell visszafizetni. Az összeg nagysága a beépítendő terület szerint igazodik. A cselédházak építéséhez állami támogatást az a munkaadó kaphat, aki saját-

birtokán cselédei részére épített megfelelő, higiénikus és előírás szerinti munkásházakat.

Sajnos, a rendelkezésünkre álló hely korlátolt volta nem engedi meg, hogy a német mezőgazdasági munkásság többi érdekes és jellemző problémáival e helyen foglalkozzunk. A női és gyermekmunka kérdése, a munkaidő, a sztrájk, a külföldi vándormunkások beözönlése ellen való küzdelem, különösen pedig a németországi mezőgazdasági munkavállaló szakszervezetek működése és roppant arányokban fejlődő szervezkedése adhat a magyar mezőgazdasági munkásmozgalom számára gyakorlatilag hasznosítható tanulságokat. Mindenesetre már ezen rövid összefoglalásban elmondottak is bizonyíthatják, hogy a német anyagi és szellemi fölény ellenére is sok olyan kérdéssel találkozunk éppen németországi viszonyok vizsgálatánál, amelyekben a magyar mezőgazdasági munkásügy sokkal nagyobb szociális védelmet és gondozást tartalmaz.

RADNÓTI ISTVÁN

A MAGYAR ŐSRÉGESZETI KUTATÁS MÚLTJA

Az Országos Régészeti Társulat a közelmúltban működésének ötvenedik esztendejét zárta le. A magyar ősrégészetnek annyi művelője állott a társulat megalapítói sorában, hogy miattuk érdemesnek tartjuk most azt, hogy ősrégészeti kutatásunk múltjával foglalkozzunk. E mellett az az érzés is késztet erre, hogy hálátlanok vagyunk tudományunk első megalapítóival szemben; bizonyára azok is vagyunk más nemzetekhez viszonyítva. Nem szólok a latinfajú népekről, akik nemzetüknek sokszor könnyebb fajsúlyú képviselőit is díszítőjelzők szuperlativusaival illetik, de ha időt szakítunk arra, — a skytha aranyszarvasok előfordulása óta úgy is aktuális, — hogy elolvassuk Furtwängler kis könyvét, a vettersfeldei aranyeletről, meglep bennünket a gyöngéd hang, amelyen az a nagy tudós Winkelmannról megemlékezik s ha aztán közvetlenül utána magyar nagy lexikonjainkban, vagy a magyar szellemi munkások kislexikonjában, a Geistiges Ungarnban keressük a Schönwiesner nevé: meglepetéssel látjuk, hogy a magyarországi római régészeti kutatás megalapozójának neve egyikben sincs benne. Lépten-nyomon találkozunk e mellett azzal a jelenséggel, hogy bizonyos lekicsinyléssel beszélünk szakunk első munkásairól, mert villanyfénynél, Zeiss-üveggel a szemünkön vizsgáljuk azokat az írásokat, amelyek faggyúgyertyavilágnál olvasók számára, faggyúgyertyavilágnál készültek. Távoll ál tőlem, hogy azt állítsam, hogy a jelennek nincs joga büszkének lenni az eredményekre, amelyeket elért. Aki a Nemzeti Múzeum tíz évi szerzeményeinek kiállításán a régészeti osztály kis csoportját látta, bizonyára elismeri, hogy a magyar ősrégészeknek is megvan erre a joguk. Énnekem legalább is, aki a nehéz körülményeket is közvetlenül ismerem, amelyek mellett ez a kiállítás létrejöhett, úgy tűnik föl a Nemzeti Múzeum Régészeti Osztálya, mint a dajkamesék kis rozsdás vitéze, aki ütött-kopott, fogyatékos fegyverzetében aratja a diadalokat.

Ez a kis gyűjtemény csak kiszakított részeket mutatott be Magyarországon őskorából, egy-egy megkezdett fejezetet. A folytatás, a többi fejezetek anyagának javarésze még kint hever elrejtve a hantok alatt, más része pedig, köztük a Nemzeti Múzeum egykori büszkesége, az őskori bronz- és aranyeleleteinknek Kopenhágán kívül egész Európában páratlanul álló sorozata, raktárak szekrény- és ládasírájába zártan várja a feltámadást, az új tudományos rendezést és feldolgozást. Ezt a gyűjteményt túlnyomó részben inkább csak a gyűjtés és megóvás, mint tudományos kutatások rendszeres munkáját végezve, halmozták föl az elődök. Korántsem szabad azért a gyűjtemény értékét lebecsülnünk.

Területeket képvisel, amelyeken megszűnt reánk nézve a kutatás joga és lehetősége és ez a gyűjtemény tanúsítja az egyes korszakokra, legszembeötlőbben mindenestre a bronzkorra, hogy a középdunai medencének valószínűleg akkor is heterogén lakosságát, mint vonja egységbe, a természetadta föltételek által életrehívott egységes kulturális fejlődés. E mellett ez a gyűjtemény a magyar ősrégészeti kutatás fejlődését és küzdelmeit is elének tárja; úgyszólván minden tárgyához egy-egy régi kutató nevének emléke fűződik. Az égési nyomok egymásik szép tárgyán nem mindenkor az őskori halotthamvasztás máglyájának tüzétől erednek; többnyire a magyar ősrégészet első úttörője Kubinyi Ferenc¹ ásta ki az ilyeneket az oroszok által fölégetett losonci házának romjaiból. Mi ugyanis nem dicsekedhetünk többszázados „Mausoleummal“, hiszen, amikor a derék Olearius,² aki pedig maga is már jelentékeny régibb irodalomra hivatkozik, könyvének adatait összegyűjtötte, Magyarországnak még csak egy része lélezett föl a török járom után. A mi ősrégészeti kutatásunk múltja alig több valamivel száz évesnél. Az úttörők, Kubinyi Ferenc, Jankovich Miklós,⁸ mintha érezték volna, mennyit kell pótolniok, hogy a külföldet utolérjék, szabad idejüket nemes lelkesedéssel szentelték az emlékek gyűjtésének és ismertetésének. Jankovich közölök a jobb tollforgató, látköre nagyobb, ítélete világosabb, a helyes útra azonban Kubinyi lépett akkor, amikor ásóval kezében kereste föl a barátai által neki ajándékozott régiségek lelőhelyeit: a lapujtői Póka-hegyet, a terennei Hársast és a gombai Várhegyet. A lelkiismeretes kipreparáltság, melyet a gombai Várhegyen általa feltárt és „tűzpadoknak“ nevezett korai bronzkori veremlakásokról felvett pontos rajzok mutatnak, modern kutatóknak is becsületére válnék és nemcsak Kubinyi munkásságára nyomja reá a hitelesség bélyegét, de ősrégészeti kutatásunk is büszkén hivatkozhat reá. E mellett Kubinyi, mihelyt 1847-ben Thomsen⁴ hármass felosztását Érdy János a magyar közönséggel megismerteti, elemzés alá veti addig réznek vélt bronztárgyait.

Érdy⁵ a fiatalabb kortárs egy lépéssel magasabbra hágott elődeinél, azoknak kedvtelés a tudomány művelése, ő tudós, akinek hivatásává vált ez a kedvtelés és ezt a hivatást a maga művelésére és tárgyának szélesebb körben való megismertetésére használja fel. E mellett nem hanyagolja el az ásót, kelenföldi, érdi ásatásának ismertetése elárulják azt, hogy ezzel a feladattal is jobban tisztában volt elődeinél. A legnehezebb időben állott a Nemzeti Múzeum élén, ez az oka, hogy tudása, szorgalma s mindazok a képességei, amelyekről Hampel művei több helyén, nála szokatlan melegséggel emlékezik meg, nem

¹ Kubinyi Ferenc sz. 1796., meghalt 1874-ben Videfalván. Jelentős reformpolitikus, a M. Tud. Akadémia tagja. Számos archaeológiai, földtani és őslénytani értekezés szerzője.

² Olearius Mausoleuma (megj. 1701-ben) a XVII. század utolsó tizedéig ismertté vált németországi urnaleletek összefoglalása.

³ Jankovich Miklós sz. 1773., megh. 1846. Rövid hivatalos pálya után tisztán archaeológiai munkálatoknak élt. Ő ismerte fel legelsőben a honfoglaláskori emlékeket.

⁴ Thomsen Jürgensen Keresztély, dán régész. 1836-ban ismertette először az őskor hármass felosztásának rendszerét (kőkor, bronzkor és vaskor).

⁵ Érdy János, sz. 1796., megh. 1882-ben. A Nemzeti Múzeum őre volt.

érvényesültek kellőképpen és csak Rómer Flóris¹ föllépésével vesz a magyar ősrégészet igazán nagy lendületet. Negyedikül odaállítva őt az úttörők sorába, elmondhatjuk róluk, hogy „sokat, jól és gyorsan dolgoztak“.

A régészeti kutatásunk első ötven évének zárókövéül állított Compte rendu, Rómer beszámoló jelentése az 1876-i budapesti nemzetközi ősrégészeti és embertani kongresszusról, munkájuk eredményének foglalata. Hogy ez a könyv még mindig fontos forrásmunka a régészeti Repertóriummal együtt, részben a mi hibánk. Máig sem pótoltuk azt gondosabb, részletesebb összefoglaló repertóriummal, de hozzájárult ehhez a könyv értéke is. Földrajzi elhelyezkedés sorrendjében való tárgyalásmenetében, mintha már az ősrégészeti kutatás mai vezérelvének, a települési archaeológiának, csirája jelentkeznék.

Az 1876-i budapesti kongresszust Pulszky Ferenc hírneve, s külföldön is elismert tekintélye tette lehetővé, Ő tette Rómerrel együtt oly népszerűvé a kongresszus eszméjét a művelt magyar közönség előtt, úgyhogy szinte azt mondhatjuk, a Compte rendu az egész művelt magyar közönség munkája. Nagy lelkesedéssel küldik el a vidéki gyűjtők tárgyaikat, a kongresszussal kapcsolatos kiállításra. Többen térképeken tüntetik föl vidékük régészeti emlékeit, de legalább is pontosan kitöltve küldik vissza Rómer kérdőíveit, aki a Compte rendűben tanítványaival lajstromozza és térképezi az őskori földvárak, csörszárkok, telephelyek, kisebb-nagyobb halmok, sík temetkezések, urna-temetők elterjedését, sőt még a hegyaljai obszidián elterjedtségét is.

Egyes formák sűrűbb jelentkezése a kiállításra összegyűlt leletanyagban Pulszky-nak egy-egy alapvető tanulmány megírására adott alkalmat, a magyarországi rézkorról és a kelta-uralom magyarországi emlékeiről. Lángelméje tiszta meglátással világít rá oly jelenségekre, amelyeknek bizonyítására csak kevés hiteles leletet tud felsorakoztatni. A kongresszuson résztvett külföldiek észrevételei közül főleg Pigionini véleménye a terramarék és alföldi folyóparti őstelepeink rokonságáról, valamint Aspelin figyelmeztetése a bizonyos kőformáknak a finnugor északkal való rokonságára keltett élénkebb érdeklődést és járult hozzá Pulszky és Rómer szuggesztív hatásához a lelkesedés fokozására.

A vidéken mindenfelé régészeti társulatok alakulnak, a kongresszus új fogalmakat ismertet, új érdekes kérdéseket vet föl szakembereink részére is. E kérdések ébrentartják a lelkesedést, még mintegy tíz évig a kongresszus lezárta után is, de azután ellanyhul a közönség érdeklődése. Ezt az ellanyhulást rendszerint Hampel József terhére szokás írni, aki, mint legjelesebb tanítványa, Rómer örökébe lépett. Kétségtelen, hogy nem vált az őskori kutatásnak előnyére, hogy Hampel nem tekintette azt az ásó tudományának, hanem tisztán a fejlődés és díszítő motívumok vizsgálata alapján igyekezett a tárgyakkal foglalkozni. E mellett, hogy munkájának élhessen, aminek fanatikusa volt, az emberektől meglehetősen elzárkózott. Igazságtalanság azonban a tudóssal szemben egy egész sereg körülmény szerencsétlen összejárt-

¹ Rómer Flóris Ferenc, sz. 1815., megh. 1882. A budapesti egyetemen az archaeológia tanára. Nagyvárad kanonok. A M. Nemzeti Múzeum régiségtárának őre.

zását a terhére elkönyvelni, annyival inkább, mert hiszen az őskorral való foglalkozás az ő sokoldalú munkásságában igen kis helyet foglal el. Amennyire Rómer munkásságát megítélhetjük, terveit áttekinthetjük, ő már gondolt a régészetnek szakok szerint való tagozódására is és a tudományos munkamegosztásban Hampelnek az antik régészet művelése volt szánva, ennek művelésével indul meg irodalmi és kutatói munkássága, ehhez tér vissza pályájának más irányba való kilendülései után. A közelmúlt napokban volt alkalmam egy fontos feliratos emlékünkhöz megmentése érdekében folytatott levelezését átnézni, kitaratása, szívóssága mentette meg a tárgyat a Nemzeti Múzeumnak. A felirat annyira lelkesítette Hampelt, hogy arra is gondolt, hogy még egyszer ismét kezébe vegye az ásót és felújítsa „a papföldi ásatások” dicsőségét. Erre azonban nem kerülhetett sor, a levelezés rávilágít mindarra a nehézségekre is, amellyel küzdenie kellett. A kiváltságos helyzetet élvező birtokos külföldi fejedelmi családdal szemben nem volt meg az ereje a Nemzeti Múzeumnak akaratának és jogainak érvényesítésére s ez az ásatás éppúgy nem valósulhatott meg, mintegy másik, amely egy koronázatlan bankfejedelem akaratán hiúsult meg. A mai nemzedék nem látja a nehézségeket, amelyekkel a régi vezetők küzdöttek, viszont nem látja azt sem, ami jó volt a múltban és nem látja a legutolsó megjelent archaeológiai munkák európai színvonalán tartott, minden magyar kutatónak rendelkezésére álló, jól rendezett könyvtárat, a jól rendezett klisé-, fénykép-, rajzgyűjteményt, a Régiségtár nagyszerű biztonsági berendezését, évjáratok szerint raktározott leletanyagát, e nem bürokratikus, de gyakorlati alapon álló, jól funkcionáló szervezetet, — pedig mindez Hampel személyi kvalitásain épült föl.

Rómer a zseniális Csetnekit¹ szánta ősrégésznek, akit rendszerint magával vitt utazásaiban és akire a Nemzeti Múzeum őskori ásatásainak vezetését bízta. Csetnekit korán lezárult munkássága alapján az ásó tudománya hivatott művelőjének és gondos megfigyelőnek ismerjük; sajnos korábban elhalt, még mielőtt munkássága nagyobb arányokat ölthetett volna. Nagy Géza, a Comptes rendus szerkesztésében részes harmadik tanítvány pedig távozni kénytelen Budapestről, egy hírlapi cikk miatt, amely a Nemzeti Múzeum fegyvergyűjteményének 1850-ben az osztrák katonai hatóság által történt kifosztásáról emlékezett meg, éppen a király Budapestre érkezésének napján. A cikkben foglalt hiteles adatok kiadásával ugyanis őt gyanúsították. A kis székely vidéki városban, ahová került, nem követhette erős önművelési vágyát, eleven elméje, amely ekként elszokott a szigorúbb tudományos fegyelmezettségtől, délibábokat rajzol eléje és amikor száműzetéséből visszatér és teljes erővel veti magát ismeretei gyarapítására, már ő is emésztő kór csiráját hordozza magában, amely minduntalan akadályozza a következetes munkában, e miatt nem vesz munkássága határozott irányt, bár ő is vonzódott az őskor egyes problémáihoz és Budapest környékének őskorában kiváló és tárgyilagos összefoglalást nyújtott. Széleskörű ismeretei egyéb az őskorral foglalkozó munkáit is becse-

¹ Csetneki Jelenik Elek, sz. 1856., megh. 1889-ben.

teszik, bár ma még nem látjuk világosan, hogy bennük mi a tiszta intuíció, mi a képzelem terméke.

Időközben maga Römer is föl hagy az őskorral való foglalkozással és a régészettel kapcsolatos agitatórius munkával, aminek egyébként nem is bizonyos, hogy meg lett volna továbbra is a sikere, mert hiszen, az ellanyhulás a nagyobb lendületre, nagyobb erő kifejtésre rendszerint bekövetkező jelenség, és azt hiszem, ez esetben is ilyen természetű ellanyhulással s a hetvenes és nyolcvanas évek idealista mentalitásának lassú megváltozásával állunk szemben.

Azért, ha gondosan átlapozzuk az Archaeológiai Értesítő új folyamának köteteit, azt fogjuk látni, hogy az a meddőnek mondott korszak korántsem volt olyan vigasztalan az ősrégészet szempontjából. Hampel minden beküldött ismertetést közölt lapjában, azért az meglehetősen teljes repertórium a országban előfordult leleteknek és teljesen hű tükre a régészeti eseményeknek. A cikkek sokszor alantas színvonalúak, csak statisztikai értékűek. De mire a köteteket átlapozzuk s közben egy-egy kiemelkedő közleménynél megállapodunk, arról győződünk meg, hogy Hampelnek az a törekvése, hogy jelesebb külföldi szakembereket szólaltasson meg lapjában, hazai munkatársai okulására, egyáltalában nem volt hatástalan. A vidéki kutatók sorából nevek emelkednek ki, az ország különböző részeiben, akik elszigetelten, olykor környezetük támogatását élvezve, néha teljesen magukra hagyottan gyűjtenek, kutatnak, dolgoznak föl leleteket és bizony nem egynek a munkáját ősrégészeti kutatásunk sikereiként könyvelhetjük el. Mi lett volna, ha az a rengeteg anyag, amit báró Nyáry Jenő, a régészeti társulatnak sok éven át elnöke, összegyűjtött, elkallódik, mind az az adat, amit följegyzett, feledésbe megy. Aggtelekről írt nagy munkájában hangoztatott nézetei egytől-egyig megdőltek ugyan, de ottani kutatásainak könyvében lefektetett adatai, az akkori viszonyokhoz képest igen jó ábrái, mind értékesíthetők az új megítélés világánál. Ugyanezt mondhatjuk el Mailáth Béláról is. Rakovszky Ferenc nováki ásatásának eredménye pedig gondos megfigyelése miatt ma is egyik fiz pontja bronzkorunk korhatározásának, szintúgy Sándorfői szomolányi kutatásairól írt közleményei. A felvidéki urna-temetőkről pedig, egész Hillebrand zagyvapálfalvi ásatásáig Kubinyi Miklós ásatási jelentései voltak egyetlen megbízható forrásunk.¹ Mihalik ásatási közleményei már kívül esnek az itt tárgyalt kor határán.

Az ország nyugati szélén Paur Iván hatása és irányítása alatt alakult egy kisebb kutató kör a kor színvonalát meghaladón gondos ásatási felvételeivel, amelynek Sötér Ágost, Storno Ferenc voltak a régebbi tagjai. Ebből a körből nőtt ki, mint annak epigonja, ősrégészeti kutatásunk szeretetreméltó nesztora, Bella Lajos, a sopronmegyei Purgstallok felfedezésével. A purgstalli ásatások, amelyek a hazában éppúgy, mint a külföld előtt megalapozták hírnevét és tekintélyét, csak egy része munkásságának, élelátása, logikus gondolkodása, szugesztív tárgyszeretete, a régiségtudomány legkiválóbb népszerűsítő-

¹ Kubinyi cikkeit kevésbé ismerik itthon, mert jobbára a Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft hasábjain Bécsben jelentek meg gondos megfigyelésről tanúskodó közleményei.

jévé avatta, a magyar őskorról írott kis összefoglaló könyve tanúskodik erről és amellet tudását, tapasztalatai eredményét mindig önzetlenül osztotta meg a nálánál fiatalabbakkal. Egy másik fontos leihelyhez, Velemhez fűződik báró Miske Kálmán munkássága, aki gyűjtésének gazdag eredményét egy szép kötetben tette eddig közzé, ásatásairól mindig a leg gondosabb jegyzeteket vezette, de az ő működése már javarészen kívül esik azon a korszakon, melyről föntebb szözlöttünk, az még a jelené. Damay Kálmán sokoldalú munkásságának legjavát szintén az őskornak áldozta, legnagyobb érdeme, hogy mint gyűjtő tudta magát mérsékelni, figyelmét egy vidékre összpontosítani, nem engedett elkallódni semmit, a gyűjteményébe került minden lelet azonnal ismertetett, nem kevert vidékének leletei közé idegen anyagot, sem gyűjteményében, sem irodalmi közléseiben. Kissé hosszasan kell megállapodnunk Wosinszky Mór munkásságánál. Tolnamegyei monográfiája a Rómer-féle földrajzi módszer továbbfejlesztése Vármegyéje leleteinek szigorúbb korrendi repertóriumba foglalásával, az egyes korszakokból származó leletek elterjedésének térképezésével, az emlékszerű lelhelyek, földvárak fényképezésével és alaprajzi fölvételével példaadó munkát végzett. S ha a leletekhez fűzött számos elmélete, a jelenségek szimbolizáló magyarázata, olykor erőltetett is és legutolsó művének, az őskor mészbetétes agyagművességéről írott könyvének, kronológiai és elterjedési adatai mint időelőttiek jórészen meg is döltek azóta, annál értékesebbek ásatástechnikai tanácsai a zsugorított sírok kiemelésénél követett eljárása és sírmezőkben végzett irányjelölő kutatásai. Ezek, amint a jайдombi kelta temetőről felvett fényképei tanúsítják, mintaszerűek és ha Wosinszky e mellett nagyobb lakótelepek feltárásánál Lengyelen, Gerjenben, nem oldotta is meg sikerrel feladatát, úttörő munkát végzett.

Az ország keleti részén Lehoczky Tivadar és Jósa András, Dél-magyarországon a versed múzeumnak a mai mostoha viszonyok közt is buzgólkodó igazgatója Milleker Bódog gyűjtenek, ásnak, írnak le leleteket. Tiszafüreden a lelkes öreg Tariczky apát és jobbkeze Milesz, a kálvinista rektor halmoznak föl egy múzeumra való anyagot egyetlen őstelepről, az ásott halomból. E halom rétegeiben Tariczky éles szeme már Pigorini figyelmeztetése előtt észlelte a cölöpök nyomait.

Erdélyből Herepey Károly ismertette a skythák emlékeit.

A nyolcvanas évek végén ismét gyakorlatibb irányú egyéniség jelenik meg ősrégészeink sorában. Posta Béla. Előbb a Nemzeti Múzeum segédőre, Pulszky bizalmasa, majd Kolozsvárott nyer katedrát és irányító szerepre emelkedik az ország keleti részének kutatásánál. Mint tanár jeles növendékeket állított utódaiul, a vidéki múzeumok főfelügyelősége révén pedig jelentékeny befolyást gyakorolt főleg századunk első évtizedében vidéki múzeumaink vezetőinek jobb gyakorlati és elméleti képzésére.

Ezalatt Hampel, akinek a magyar régészeti kutatás egész mezejére kiterjedő hatalmas irodalmi munkásságában csak epizód az őskorral való foglalkozás, érdeklődésével teljesen a klasszikus irányú műveltségével, szépségszeretetével közelebbi kapcsolatban levő régibb középkor felé fordult. A régészeti osztály ásatásai is ennél fogva elsősorban

régibb középkori temetők feltáráására irányultak, erre lelkesítette vidéki munkatársait is. Így gyűlt össze az a hatalmas anyag, és adathalmaz, amelyet Hampel munkatársainak közleményei, ásatási jelentései alapján az Alterthümer des frühen Mittelalters háromkötetes hatalmas Corpusában, élete főművében, rendszerbe foglalt, amely méltó reprezentánsa egyszersmind a magyar régészeti kutatás addigi teljesítményének a népvándorláskori régészet terén. Hogy e mellett a sajátképpen! őskor emlékeinek kutatása csak a legelkerülhetlenebb mentési munkákra szorítkozott, annyival inkább érthető, mert Hampelt a fejlődés lehetőségeit kizáró helyszűke a régiségtárban, kivált, amióta a Kauzer-féle Esterházy-utcai egy teremsoros, oszlopcsamokos épület terve nem valósult meg, igen elkedvetlenítette és a helyszűkét bizonyos passzív rezisztenciás politikával kívánta dokumentálni, az új szerzemények kiállításától is tartózkodott és az elhelyezés nehézségei miatt nagyobb leletanyagot nyújtó ásatásokat kerülni óhajtott. Ezalatt pedig a külföldön nagy változás ment végbe. Egész új szellem élénkítette meg az ősrégészet tudományát; a módszer kultúrtörténetiből szinte történetivé vált. Nem érte be az egyes korszakok életének a leletekből megrajzolt képével. Területi, helyi kultúrák határainak kijelölésére, e kultúrák kölcsönhatásainak, e jelenségek egymásutánjának megállapítására és abszolút dátumokhoz kötésére törekedett. De szólaltassunk meg egyet az új irányzat képviselői közül:

„Ehhez már nem volt elég egyes kőkori emlékcsoportok megállapítása és elhatárolása; mindenekelőtt a kőkor jelenségeinek egymásközi pontosabb időrendjére és az egyes leletcsoportok közti különbségek részletekben elmélyedő elemzésére volt szükség.“

„Ezáltal nyert életet az európai kőkor képe. A területi eltérések magyarázatául időbeli eltolódásokat ismertek föl és a kultúrák megváltozásából és határainak eltolódásából a kultúra hordozóinak sorsának változásait.“

Végeredményében a kultúrahordozókat a ma élő nemzetek őseivel igyekeztek azonosítani.

Mindez szükségkép az ásatások tervszerűvé és mind gondosabbá tételét követelte és azáltal ismét emelkedett jelentőségében az ásó tudománya. Magyarországon az őskorral és a kora történeti időkkel foglalkozó régészeknek fiatalabb nemzedéke nőtt fel ezalatt, amely türelmetlenül várta Budapesten és Kolozsvárott egyaránt, hogy ezen az új úton elinduljon. Posta már az új irány harcosainak élén állott, Hampel idegenül, de a tudós megértésével nézte ezt az irányzatot, módot adott arra, hogy a Nemzeti Múzeum Régiségosztálya is kivegye a részét a munkából azzal, hogy nagyobbarányú módszeres ásatásra vállalkozzék, sőt amikor a vállalkozás elé nehézségek gördültek, egyetértésben báró Szalay Imrével, akit szintén sikerült az ügynek megnyernie, a leghatározottabban támogatta terveit keresztülvitelében e sorok íróját. Ily körülmények közt indult meg 1906-ban a tószegi őstelep kutatása, az első olyan ásatás, amelynek módszere a leleteknek bizonyos elválasztó rétegek útmutatása szerint való elkülönítésén alapult, hibákkal bizonyára, mint minden úttörő munka, de hiszen még akkor a munkálat alap gondolatát nyújtó hasonló külföldi vállalkozások

sem voltak hiba nélkül valók, s nem is volt módszerük teljesen alkalmazható a tószegi őstelep rétegezésére. A telep maga tanított meg évek munkáján át jobb, célszerűbb eljárásra és az ambíciót szító versengés, amely alföldi telepeink föltárása körül megindult.

Néhány évvel később ugyanis, ugyanezen elveken Mépült módszer szerint indultak meg Roska Márton perjámosi és pécskai ásatásai és László Ferenc erösi kutatása. Posta nagy tudása, tanítványai nemes becsvágya, erős gyakorlati érzéke mindazoknak az előnyöknek a kihasználására vezetett, amelyeket ez a módszer a relatív kronológia szempontjából nyújthat. Nem hiányzott hát a munkakedvet élesztő versengés sem, nem hiányoztak a munkaerők sem ahhoz, hogy Posta nagyarányú programja, az Alföld őskori emlékeinek fölkutatására, megvalósuljon; de sem Hampelnek, sem az ennék halálával egyedül maradt Posta Bélának, sem Tószeg és Pécska tanulságos és változatos gazdag leletanyagának, sem az erösi festett keramika szépségének nem sikerült a régészeti kutatásokat az akkori irányadó körökkel megkedvelteim.

Az évek távolából nézve a dolgokat, Hampel passzív rezisztenciája, Posta agresszivitása, amellyel az ügy érvényesülését vélték szolgáltni, éppoly kevésbé volt alkalmas propaganda, mint maguk az emlékek az akkori fogyatékos reprodukciós technika ködfátyolán át szemlélve. Hogy azonban megfelelően irányított agitatórius munkával akkor is lehetett célt érni, mi sem bizonyítja jobban, mint Hermann Ottó és Lenhossék sikeres küzdelme a Hillebrand, Radics és Kormos által megkezdett palaeolit-kori kutatások folytatásáért. Ez a munka Jankovich Béla akkori kultuszminiszterünk megértő támogatása által oly jelentőségre emelkedett, hogy őskori kutatásunknak egyik legjelentősebb teljesítményeként könyvelhetjük a háborút közvetlenül megelőző években elért eredményeit. A kitört világháború azonban csakhamar véget vetett minden ilyen tudományos kutatási mozgalom lehetőségének, míg azután a háború óta újra nem kezdődtek a magyar ősrégészeti törekvések, melyeket már egy korábbi cikkünkben ismernek e folyóirat olvasói.

MARTON LAJOS

A CSEH-SZLOVAK NÉPSZÁMLÁLÁS

MASARYK „Das neue Europa“ című művében, amelyet közvetlenül a világháború befejezése előtt írt, azt a gondolatot vetette fel, hogy az összehívandó békekonferencia azzal a kérdéssel is foglalkozzék, miképpen kellene a nemzetiségi statisztika megbízhatóságát biztosítani. Valóban nagy kár, hogy a jelenlegi cseh-szlovák államfő javaslatát nem tűzték a békekonferencia napirendjére és nem létesítettek egy nemzetközi intézményt abból a célból, hogy az egyes államok nemzetiségi statisztikájának hitelességét ellenőrizze és szükség esetén a valósággal összhangba hozza. Éppen a cseh-szlovák köztársaság eddig megtartott két népszámlálása mutatta meg a legjobban, hogy a nemzetközi ellenőrzésre milyen nagy szükség volna. Megfelelő nemzetközi szerződés hiányában a Párizsban székelő Nemzetközi Statisztikai Intézet nem is vállalkozhatott a december havában lezajlott második cseh népszámlálás nemzetiségi adatainak megvizsgálására, jóllehet Földes Béla, a magyar statisztikai tudomány doyenje mindjárt a népszámlálás után figyelmébe ajánlotta e nagytekintélyű nemzetközi tudományos szervezet elnökének az előfordult visszaéléseket és jóllehet a prágai állami statisztikai hivatal sarokbaszorított vezetője, Jan Auerhan maga is kérte az adatok feldolgozásának ellenőrzését.

De ha a békeszerződések nem is teremtették meg a nemzetiségi statisztika ellenőrzésére hivatott nemzetközi tudományos intézményt, a kisebbségi szerződések mégis módot nyújtanak arra, hogy a cseh népszámlálás kérdésében egy, az államok felett álló intézmény véleményét nyilváníthassa. A kisebbségi szerződések azzal, hogy a nemzeti és nyelvi kisebbségek tagjainak bizonyos jogokat biztosítottak, hallgatólag egyszersmind elismerték azt a jogukat is, hogy magukat szabadon vallhassák valamely nemzeti avagy nyelvi minoritás tagjainak. A kisebbségi jog írott malaszt maradna akkor, ha az állam egyoldalúan végrehajtott népszámlálására hivatkozva, egyszerűen letagadhatná a kisebbségek létét avagy — ami kicsiben egyre megy — azzal az indokolással fosztaná meg őket a kisebbségi jogoktól, hogy a népszámlálás tanúsága szerint nem érik el azt a „proportion considérable“-t, amelytől a szerződések bizonyos jogok megadását függővé teszik. A prágai nemzetgyűlés magyar tagjainak petíciója folytán a Nemzetek Szövetsége máris birtokában van annak az anyagnak, amely a decemberi cseh népszámlálás kisebbségellenes tendenciáját bizonyítja és remélhető, hogy a kiküldött hármash bizottság az eddig tapasztaltnál nagyobb alapossággal fogja megvizsgálni, majd a Tanács elé fogja terjeszteni a magyar panasz állításait.

Cseh-Szlovákia eddigi népszámlálásai iskolapéldái voltak annak, hogy miként lehet egy tisztán statisztikai, tehát tudományos célokra szolgáló műveletet a hatalmi politika céljaira kihasználni, miként lehet a népszámlálás segítségével egy állam nemzetiségi megoszlásáról a világ megtévesztésére a leghamisabb képet megfesteni és a nemzeti kisebbségeket a statisztikára való hivatkozással nemzetközijogilag biztosított jogaiktól megfosztani. Az 1919. évi szlovenszkói összeírás és az 1921. évi első általános népszámlálás éppen úgy e törekvés jegyében zajlott le, mint az 1930. évi második népszámlálás, sőt az utóbbit, ha lehet, még nagyobb kíméletlenséggel hajtották végre, mint az előzőket. Valóban csak csodálkozni lehet a csehek merészségén, akik abban a téves hitben ringatták magukat, hogy a nyugateurópai közvélemény, amely tíz évvel ezelőtt, a győzelem mámorában még oly sokat elnézett keleti kedvenceinek, most is egyszerűen napirendre fog térni népszámlálási módszereik átlátszó tendenciái felett. Egyes nagy világlapok éles bírálata és még inkább az angol parlamentből elhangzott interpelláció azonban remélhetőleg meggyőzte őket arról, hogy nemzetiségi politikájukat ma már más szemmel nézi a világ, mint tíz-tizenegy esztendővel ezelőtt.

Mivel a cseh népszámlálás mindenekelőtt a magyar kisebbség dien irányult, csak természetes, hogy a csonkamagyarországi közvélemény még erősebben reagált az azt kísérő jelenségekre, mint más országok. A parlamentben a magyar miniszterelnöknek és az ellenzéki szónoknak beszédei híven tolmácsolták a kormány és az ellenzék egybehangzó véleményét erről a kérdésről. A magyar publicisztikának mindazonáltal továbbra is dsŐrendű kötelessége marad, hogy a cseh népszámlálás igazi képét a legkisebb részletekre is kiterjedő gondossággal a magyar és az idegen közvélemény előtt feltárja. E célt szolgálják alábbi fejtegetéseink, amelyekben mindenekelőtt az 1930. évi cseh népszámlálás elméleti alapjával, majd gyakorlati keresztülvitelével fogmik foglalkozni, hogy végezetül néhány általános következtetést vonhassunk le a cseh nemzetiségi statisztika célkitűzéseiről és eredményeiről.

A TUDOMÁNYBAN már évtizedek óta heves vita folyik arról a kérdésről, hogy az egyes egyén nemzeti hovátartozandósága tárgyi ismérvek alapján meghatározható-e, vagy sem. A szociológiában és a jogtudományban ma az uralkodó véleménynek az tekinthető, amdy e kérdésre tagadó választ ad azért, mert azoknak a tárgyi ismérveknek, melyeknek segítségével a nemzet fogalmát régebben meghatározni próbálták (a faj, a leszármazás, a vallás, a lakóhely, a nyelv, a kultúra, az erkölcsi felfogás és a nemzeti jellem közössége), összege nem található meg a legtöbb nemzetnél. A modom felfogás szerint ezért csak az egyes egyén akaratnyilvánításán keresztül lehet megállapítani azt, hogy mely nemzethez tartozik. Ez az úgynevezett szubjektív elmélet, amelynek helyessége mellett szól a többi között az a tapasztalat is, hogy számtalan ember nem azon nemzethez tartozónak vallja magát, amelybe beleszületett, hanem ahhoz, amelyet élete későbbi folyamán önmaga választott. Ennek ellenére a statisztika még mindig nem mondott le arról, hogy az egyes egyének nem-

zetiségére külső körülményekből, mindenekelőtt a nyelvből, mégpedig különösen az anyanyelvből ne következtesen. Ámde az anyanyelv megállapítása is gyakran nagy nehézségekbe ütközik, mert különösen vegyesnyelvű házasságok és idegen környezetben való nevelkedés esetén vitás lehet az, hogy az apa, az anya, a nevelő nyelve legyen-e mérvadó, vagy pedig az a nyelv, amelyen az illető egyén gondolkodik, illetőleg amelyet a legtökéletesebben vagy a legszívesebben beszél. Ily vitás esetekben, hacsak a hatóságoknak mindig kétesértékű döntését nem akarjuk igénybe venni, végeredményben szintén a megszámláltak akaratnyilvánításától fog függeni a nemzetiség megállapítása, azaz gyakorlatilag a szubjektív elmélet fog érvényesülni. Ha a korábbi magyar népszámlálások az anyanyelvet a legjobban és legszívesebben beszélt nyelv értelmében fogták fel, úgy már nagyon közel jártak a szubjektív elmülethez, míg a legutóbbi népszámlálás azzal, hogy az anyanyelvet a gyermekkor és szabály szerint az anya nyelvével azonosítja, az objektív ismérvekre ismét nagyobb súlyt helyez, ámbár a rendelet kifejezetten utal azokra az esetekre is, amikor a gyermek anyanyelve az anya nyelvétől különbözik.

Cseh-Szlovákiában az 1921. évi népszámlálás előtt kiadott utasítás szerint, nemzetiségen a törzsi hovátartozandóságot (Stammeszugehörigkeit) kellett érteni, amelynek külső ismérve szabály szerint az anyanyelv. Ez a meghatározás két egészen különböző, egymást folytonosan keresztező fogalmat: a fajt és a nyelvet összekeverte és azonosította a nemzetiséggel, tehát fából vaskarika volt. Herder és Fichte hatása alatt a csehek a nemzetet nyelvi közösségnek szokták tekinteni és mindazokat, akiknek nyelve a cseh, a cseh törzshöz számítják, ámbár a Jungmannok, Riegerek, Habrmanok és a cseh nemzet egyéb nagyjainak már a neve is elárulja, hogy nem Cech törzséből származnak. Még zagyvább definíciót adott a nemzetiség fogalmáról az 1919. évi szlovenszói összeírás előtt kiadott utasítás, amely szerint a nemzetiségen a „nemzetpolitikai öntudatot valamely meghatározott néphez való faji hovátartozandósághoz képest“ kellett érteni. Ez a meghatározás tehát a szubjektív elemet (nemzetpolitikai öntudat) a fajiság objektív ismérével keverte össze. Az 1930. évi népszámlálás utasítása szerint „a nemzetiség rendszerint az anyanyelv alapján jegyeztetik be“, a nélkül, hogy az anyanyelv megállapítására vonatkozólag közelebbi támpontot nyújtott volna. Elméleti szempontból szépséghibája ezen előírásnak az is, hogy a nemzetiséget szabály szerint az anyanyelvel azonosítja, holott e két fogalmat külön kell tartani.

A legutóbbi népszámlálásnál tehát a nemzetiséget „rendszerint“ azonosnak vették az anyanyelvel, tehát egy objektív ismérével. E szabály alól azonban két fontos kivétel volt. Az anyanyelvtől különböző nemzetiségűnek mindenekelőtt akkor lehetett valakit bejegyezni, ha anyanyelvét sem a családban, sem a háztartásban nem beszéli és a másik nemzetiség nyelvét tökéletesen bírja. Bármennyire is szűk korlátok között mozog ez a kivétel, kifogást emelni nem lehet ellene, mert bizonyos személyeknek mégis csak

lehetővé teszi, hogy oly nemzetiség tagjainak vallják magukat, amelynek nyelve életük folyamán az övékké vált. Annál nagyobb kifogás alá esik azonban a másik kivétel, amely lehetővé teszi, hogy a zsidók a zsidó nemzetiség tagjainak vallhassák magukat. Rádl Emánuel, a prágai cseh egyetem professzora, aki valóban az egyedüli fehér holló a sovíniszta cseh tudomány berkeiben, az 1921. évi népszámlálásról írt kritikáiban találóan mutatott rá arra, hogy a zsidóknak kiváltságot adtak, amidőn nekik és csakis nekik megengedték, hogy oly nemzetiséghez jelentkezessenek, amelynek nyelvét sem ismerik. A zsidók választhatnak az anyanyelvüknek és az érzelmeiknek megfelelő nemzetiség között, tehát övelük szemben a szubjektív elmélet nyert alkalmazást, míg az állam többi polgárait a nyelv objektív ismérve alapján sorozzák valamely nemzetiséghez. Itt bújik ki legjobban a szög a zsákból. A nyilvánvaló ellentmondás magyarázata az, hogy a cseh-szlovák kormány a zsidóság körében a cionista irányzatot akarta erősíteni a magyar- és németérezelmű elemek rovására. Ha ugyanis a zsidók nemzetiségét is anyanyelvük alapján állapították volna meg, úgy túlnyomó többségüket magyarnak, illetőleg németnek kellett volna beírni, hiszen a cseh és még inkább a tót nyelvet csak vajmi kevés zsidó bírja gyermekkora óta. Ezzel szemben a lakosság többi részénél azért ragaszkodtak az anyanyelv kritériumához, mert meg akarták akadályozni, hogy a tót-, rutén- és lengyelnyelvű, de magyar- vagy németérezelmű egyének az utóbbi nemzeti-ségek számát szaporítsák.

E vonatkozásban ki kell emelnünk azt is, hogy a cseh népszámlálás csehek és tótok között különbséget nem tesz, hanem a „cseh-szlovák nemzet“ egységének tarthatatlan fikciójához ragaszkodik és a tótokat tiltakozásuk dacára „cseh-szlovákok“ gyanánt könyveli el. Az 1919. évi összeírás alkalmával, bár ugyanabba a rovatba jegyezték be őket, a „C“ és az „S“ jel alkalmazásával még megkülönböztették egymástól a cseheket és a tótokat, de az 1921. évi és ennek mintájára az 1930. évi népszámlálás e megkülönböztetést is megszüntette. Mondanunk sem kell, hogy a tótság egyéniségének ez a makacs tagadása sem a szubjektív, sem az objektív elmélettel nem igazolható. A tótok a csehektől különböző nemzetnek tartják magukat és így a szubjektív elmélet szerint nemzeti különállásukat akkor is el kellene ismerni, ha a két népet tárgyi ismérvek nem különböztetnék meg egymástól. Ámde a tótokat tárgyi ismérvek is megkülönböztetik a csehektől, így a többi között az anyanyelv is, amely, mint láttuk, a cseh népszámlálásnál szabály szerinti kritériuma a nemzetiségnek. A szláv filológiában az uralkodó elmélet (Jagié, Florinszkij, Czambell stb.) a tót nyelvet nem cseh nyelvjárásnak, hanem a szláv nyelvcsalád önálló ágának tekinti, de a csehek nagyon könnyen túlteszik magukat a tudományon, ha arról van szó, hogy államuk létét etnikailag is igazolják.

Mínthogy az „anyanyelv“ fogalmát, mint fentebb láttuk, a népszámlálási utasítás nem írja körül tüzetesebben, a népszámlálást végrehajtó közegek önkényének tág tere nyílik. Nyilvánvaló, hogy ez a hiány nem elnézés, hanem céltudatos szándék eredménye: a

kormány nem akarta megkötni a népszámláló biztosok és ellenőrök kezét, hanem módot akart nekik nyújtani arra, hogy a legkisebb vitára is alkalmul szolgáló esetekben a „cseh-szlovák“ nemzet javára döntsenek. Igaz ugyan, hogy e döntés ellen panaszt lehet emelni a legfelső közigazgatási bíróságnál, de vajjon valószínű-e, hogy az alsóbb néposztályok, akiknek rovására a visszaéléseket elkövetik, tömegesen a bírósághoz fognak fordulni?

EZEN ELMÉLETI MEGJEGYZÉSEK előrebocsátása után lássuk, hogy a népszámlálást a gyakorlatban miképpen folytatták le. A nemzeti kisebbségek valamennyi panaszát kimeríteni a rendelkezésünkre álló hely korlátolt volta miatt természetesen nem tudjuk és így csak a legtipikusabb sérelmeket szedjük csokorba. Ilyenek a következők:

1. A népszámlálást részint „számlálóívek“ (Zählungsbogen), részint „összeírási ívek“ (Konkriptionsbogen) segítségével ejtették meg. Az első esetben maguk a megszámláltak, a második esetben azonban a népszámláló biztosok töltötték ki a nyomtatványokat. E módszer bevezetését azzal indokolták meg, hogy erre az ími-olvasni nem tudó egyénekben bővelkedő községekben van szükség. Mint-hogy azonban Szlovenszkó és Ruszinszkó, valamint a Németország-tól elszakított hultschini terület minden községében kivétel nélkül összeírási ívekkel ejtették meg a népszámlálást, nyilvánvaló, hogy e módszer alkalmazásánál az analfabetizmus csak ürügyül szolgált és az igazi cél az volt, hogy a biztosoknak mentői nagyobb befolyást biztosítsanak és a „cseh-szlovákok“ számának mesterséges gyarapítását mentői jobban megkönnyítsék. Erre vall az a tapasztalat is, hogy a történelmi országok német vidékein is aránytalanul több községben számolták meg az embereket összeírási ívekkel, mint a cseh vidékeken. Már pedig a legjobb akarattal sem lehetne állítani, hogy a németek körében az analfabéták száma nagyobb, mint a csehekénél.

2. Népszámláló biztosokká és ellenőrökké a kisebbségi vidékeken is a cseh és tót nemzeti szervezetek (Ceská Národná Jednota és Slovenská Liga) jelölése alapján túlnyomó részben cseh vagy tót hivatalnokokat neveztek ki. Ismeretes, hogy Pozsonyban egyetlenegy magyar vagy német biztost és ellenőrt sem alkalmaztak. Rimaszombatban a 22 biztos között egyetlenegy magyar sem akadt és mindössze 5 bírta úgy-ahogy a magyar nyelvet. A cseh szociáldemokrata „Právo Lidu“ is megütközéssel állapította meg, hogy Csehország egy német községében, ahol 580 lakosból mindössze 2 tartozott a cseh nemzetiséghez, éppen ezt a két csehet nevezték ki biztossá. A biztosokat egyébként már előre alaposan kioktatták, hogy miként nyomják le a minoritások arányát. E tekintetben a legjellemzőbb az a jelentés, amely szerint az ógyallai járási főnök egy kiküldötté egy Udvardon tartott értekezleten már eleve meghagyta a biztosoknak, hogy az egyes községekben mennyi magyart szabad kimutatniok. Így Koltán 10, Jászfalun és Csehiben 5, Szemerén és Baromiakon pedig még kevesebb százalékban állapították meg előre a magyarság maximumát.

3. Közvetlenül a népszámlálás előtt cseh és tót katonaságot

vezényeltek ki egyes városokba, hogy a „cseh-szlovákok“ számát ily módon is emeljék. Uy esetek főként Csehország és Morvaország német vidékein fordultak elő, ahol egyébként azt a trükköt is alkalmazták, hogy a Stichtagen cseh kirándulókat csődítettek a német városokba, vagy pedig a vidékről bejáró cseh iskolásgyermeket éjszakára visszatartották.

4. A népszámlálás napján a biztosok mindenféle ürügyekkel rábeszélni törekedtek az embereket, hogy „csehszlovákoknak“ vallják magukat. E mellett a megtévesztéstől és félrevezetéstől sem riadtak vissza. Pozsonyban például feljegyezték, hogy egy cselédlánytól, aki magyarnak mondotta magát, az útlevelét kérték el és amikor az csehszlovák passzust mutatott fel, kijelentették, hogy e szerint cseh és a zavarba jött lány ezek után ráhagyta, hogy ő „csehszlovák“ nemzetiségű. Vágsellyén a biztosok azt mondták, hogy „aki a háborút akarja? az magyar“, majd megkérdezték az embereket, hogy akarják-e a háborút és amikor azok e kérdésre természetesen nemmel feleltek, „cseh-szlovákok“ gyanánt írták be őket. Igen gyakran használt fogás volt az is, hogy cselédlányokat azzal az indokolással vették rá a „cseh-szlovák“ nemzetiség bemondására, hogy vőlegényük vagy udvarlójuk is „cseh-szlovák“.

5. A fenyegetés még elvetendőbb fegyverét is gyakran vették igénybe. A Garam-völgyét már hetekkel a népszámlálás előtt agitátorok járták be, akik azzal fenyegetőztek, hogy azok, akik magyaroknak mondják magukat, adókedvezményekben nem fognak részesülni. Hultschin vidékén cseh képviselők népgyűléseken jelentették ki, hogy az állami dohánygyárban nem kap munkát és a földreform során nem szerezhet földet az, aki németnek jelentkezik. Kassán egy biztos egész nyíltan azt mondtotta, hogy „terror mindenütt van a világon és így Cseh-Szlovákiában is“. Vágsellye környékén azzal terrorizálták az embereket, hogy ki fogják toloncoltatni őket, ha magyaroknak vallják magukat. A terror egyik eszköze volt az is, hogy a járási hivatalba való beidézéssel és pénzbüntetéssel fenyegették meg azokat, akik a valósághoz híven magyarok gyanánt jelentkeztek.

6. Igen sok esetben, amikor sem a rábeszélés, sem a fenyegetés nem vezetett eredményre, a biztosok nem engedték meg, hogy a megszámláltak ellenőrizzék a bejegyzés helyességét, vagy pedig tinta helyett ceruzával írták be az adatokat, esetleg üresen hagyták vagy kérdőjellel látták el a nemzetiségre vonatkozó rovatot és csak utólag töltötték ki azt. Ezek a manipulációk joggal keltették a közönségben azt a benyomást, hogy céljuk a hamisítás leplezése vagy előkészítése.

7. Mindezekben felül számtalan esetben előfordult az is, hogy a biztosok a megszámláltakat előttük, akaratuk ellenére és tiltakozásuk dacára „csehszlovákoknak“ írták be. Ily esetek különösen a nyelvhatáron voltak napirenden. Így például Abaújszina községben nem kevesebb, mint 54 magyar gazda emelt panaszt amiatt, hogy tiltakozása dacára „cseh-szlovák“ gyanánt írták be családjával együtt. Ez az eljárás a legnagyobb elkeseredéssel töltötte el a magyar falvak népét és nem csoda, ha egyik-másik községben a vérmes ifjúság vasvillával

támadt neki a magyar nemzetiségét kétségbevonó biztosoknak. Különös előszeretettel azokat írták be „cseh-szlovákoknak“, akik a biztos tót köszöntésére ugyanezen a nyelven feleltek, akiknek neve szláv hangzású (névvegyelemzés), akik tót szülőktől, nagyszülőktől, esetleg dédszülőktől származnak (vérvvegyelemzés), akik tót községben születtek vagy ily községben illetőséggel bírnak és azokat a gyermekeket, akik magyar iskola hiányában vagy más okokból tót iskolába kénytelenek járni. Miként 1921-ben, vagy 1930-ban is elsősorban a zsidók, görög katolikusok és cigányok magyar nemzetiségét vonták kétségbe és erőszakkal írták be őket „cseh-szlovákoknak“. Munkácson se szeri, se száma azoknak az eseteknek, mikor a magukat magyaroknak valló izraelitákat akarattuk ellenére zsidó nemzetiségűeknek írták be, de hasonló esetek a Felvidék egyéb részeiben is sűrűn előfordultak, amint-hogy Csehországban is számos német zsidót tiltakozása dacára zsidó nemzetiségűnek könyvelték el. A görög katolikus magyarokkal szemben erre az álláspontra helyezkedtek, hogy minden görög katolikus rutén nemzetiségű, ami azonban nem akadályozta meg, hogy Szlovénországban a rutének egy részét, görög katolikus vallásuk dacára tótoknak ne tekintsék. A magyar vidéken lakó és magyar nyelven beszélő cigányokat ugyancsak nyilatkozatuk ellenére igen gyakran nem írták be magyaroknak, hanem a „cseh-szlovákok“ vagy „egyebek“ közé sorozták őket, míg a cseh és tót vidéken lakó cigányokat természetesen a legnagyobb örömmel vették fel a „cseh-szlovákok“ közé.

8. A népszámlálás megejtése után számtalan egyént, aki magát magyarnak vagy németnek vallotta, a járási hivatalba idézték, ahol megindították ellenük a büntetőeljárást és azonfelül, hogy nyilatkozatukat nem vették tekintetbe, még meg is büntették őket a rendelet ama szakasza alapján, amely a hamis nyilatkozatokra szigorú büntetést szab ki. Ilyen üldöztetésben volt része Vágsellye magyarságának. Akik magyaroknak vallották magukat, azoknak tanukkal kellett igazolniuk, hogy szüleik magyarok voltak, hogy ők maguk is magyar szellemben nevelkedtek és otthon mindig magyarul beszélnek. Ha ezeket a tényeket nem tudták igazolni, érzékeny büntetésekkel sújtották őket, sőt gyakran minden bizonyítási eljárás nélkül is elmarasztalták a derék vágsellyei magyarokat.

AKI HOZZÁSZOKOTT a csonkamagyarországi népszámlálás csendes, minden izgalomtól mentes lefolyásához, az el sem tudja képzelni, hogy Cseh-Szlovákiában micsoda izgalom, hónapig tartó sajtókampány és politikai feszültség előzte meg a népszámlálás napját. A kormány és a cseh, valamint a tót nacionalista szervezetek valóságos haditervet dolgoztak ki a „cseh-szlovák“ front erősítésére és a kisebbségek természetesen szintén minden elképzelhető módon védekeztek az ellenük intézett támadás ellen. A népszámlálás így egy nagy nemzetiségi csatához hasonlított, amelynek politikai és jogi jelentőségével mindkét fél tisztában volt.

Cseh-Szlovákia Európa legjellegzetesebb nemzetiségi állama. A kisebbségek abszolút és relatív száma egyetlenegy országban sem akkora, mint a cseh-szlovák köztársaságban. A csehek egymagukban

véve, tótok nélkül, még a lakosság felét is alig érik el. Ha a népszámlálást tárgyilagos, minden kényszertől ment formában hajtánák végre, úgy kiderülne, hogy a csehek hamis statisztikákkal dolgoztak a békekonferencián és az azóta lefolyt évtizedben. Ezért már 1919-ben semmiféle eszköztől sem riadtak vissza, hogy a „cseh-szlovákok“ számát mentői nagyobbnak, a minoritásokét ellenben mentői kisebbnek mutassák ki és a világ előtt azt a látszatot keltsék, mintha államuk nemzeti állam volna, amelyben a „cseh-szlovák^M uralkodó nemzet meghaladja a lakosság kétharmad részét és természetes okokból egyre nagyobb tért hódít. Aki egyszer át mondott, annak bét is kell mondania és ezért a csehek nem térhetnek le többé arról az útról, amelyet 1919-ben és 1921-ben választottak, ámbár azóta nemzetiségi statisztikájuk hitelességét mindenfelé a legnagyobb szkepticizmussal szemlélik és nemcsak kitűnő magyar, német és svájci tudósok törtek felette pálcát, hanem a cseh Rádl is igen lesújtó ítéletet mondott róla.

A „cseh-szlovák“ elem arányszámának mesterséges növelésével együtt jár a kisebbségek arányszámának mesterséges csökkentése. Hogy mentői több „cseh-szlovákok“ mutathasson ki, a cseh népszámlálási gépezet mindenekelőtt az állam két legnagyobb kisebbségére: a németekre és a magyarokra veti rá magát. Az 1921. évi népszámlálás az 1910. évi osztrák népszámlálással szemben a történelmi országokban 3489.000-ről 2,973.000-re, a Felvidéken pedig az 1910. évi magyar népszámlálással szemben 260.000-ről 150.360-ra szorította le a németek számát. A magyarok száma az 1910. évi 1,071.000 lélekről 739.000 lélekre süllyedt. Hogy ez az iszonyú veszteség mennyire természetellenes, azt a legjobban az a körülmény mutatja, hogy 1919-ben maguk a csehek is még 811.000 magyart és 206.000 németet mutattak ki Szlovenszko területén, két évvel rá azonban már csak 637.000-et, illetőleg 139.000-et. A népszámlálás elsősorban e két nép ellen irányult, de tévedés lenne azt hinni, hogy a csehek az államukban élő szláv népekkel kesztyűs kézzel bántak. Eltekintve attól, hogy a tótokat eltörölték a föld színéről, a sziléziai lengyeleket is alaposan megtizedelték: az osztrák népszámlálás szerint a mai Cseh-Szilézia lakosságának még 21.02 százaléka volt a lengyel, a cseh népszámlálás szerint ellenben már csak 11.24 százalék. Ruszinszkonak autonómia nélküli autonóm területén a csehek ugyan a ruténeket favorizálták a magyarok kárára, de már Szlovenszkon őket is a többi kisebbség módjára kezelték és számos rutént a „cseh-szlovák“ nemzet részére követeltek. Jellemző, hogy e területen az 1910. évi 3.32 százalékkal szemben az 1921. évi népszámlálás már csak 2.89 százalék rutént mutatott ki és amíg a magyar népszámlálás Sáros vármegyében még 38.500 rutént talált, addig az 1919. évi cseh összeírás csak 17.233, az 1921. évi népszámlálás pedig 25.299 rutént számolt össze. Még a pozsonymegyei kis horvát sziget sem talált kíméletre a cseheknel. A magyar népszámlálás «relatív horvát többségét Dévényújfaluban a cseh népszámlálás óriási „cseh-szlovák“ többséggé változtatta át. Ezek a számok egyébként tökéletesen igazolják a magyar népszámlálást. Ha ugyanis ennek célja a nemzetiségek számának mesterséges csökkentése lett volna, úgy minden bizonnyal a rutének és horvátok számát

a valóságnál kisebbnek tüntette volna fel, holott éppen a cseh népszámlálás mutatja, hogy a nemzetiségekkel szemben mi sokkal igazságosabbak voltunk, mint „szláv testvéreik“.

Az 1930. évi népszámlálás eredményeit még nem ismerjük, de még az 1921. évinél is erőszakosabb végrehajtása után több mint valószínű, hogy Cseh-Szlovákia nemzetiségi megoszlásáról még hamisabb képet fog nyújtani, mint a tíz év előtt lefolyt népszámlálás. Minden kisebbség tele van panasszal. A legerősebb ostromot a magyarok ellen intézték, akiknek számát 650.000 lélekre szerették volna leszorítani. Ezért a népszámlálás elleni védekezés súlypontja ez alkalommal úgy a parlamentben, mint a Nemzetek Szövetsége előtt rájuk esik. A németeket, különösen a Felvidéken és Hultschinban szintén tömérdék igazságtalanság érte. Sajtójuk és parlamenti képviselőik pártkülönbség nélkül a legélesebben tiltakoztak a visszaélések, valamint a kormány ígéreteinek megszegése ellen és csak csodálkozni lehet azon, hogy a két német kormánypárt még mindig nem vonta le a népszámlálás politikai következményeit. A lengyelekkel, dacára a cseh-lengyel viszony javulásának, szintén a legkíméletlenebbül bántak a csehek és a lengyel képviselők annyira el voltak keseredve, hogy ők is a Nemzetek Szövetségéhez készültek menni. Végül ami a ruténeket illeti, ezeket sem lehetett leszerelni azzal, hogy Ruzsinszkóban őket részesítették előnyben. A rutének vezetői ugyanis joggal hivatkoznak arra, hogy Kelet-Szlovénzián, különösen Zemplén megyében valósággal irtóhadjáratot indítottak ellenük. Ebben az általános elégedetlenségben egyedül a cionistáknak van okuk az öröme, akiket a hivatalos tényezők minden rendelkezésükre álló eszközzel támogattak, hogy mentői több magyar- és németnyelvű izraelitát szívjanak fel.

Bármilyen fájdalmas is legyen az, hogy a cseh-szlovák népszámlálás a magyarság és a többi kisebbség abszolút számát újból megtizedelte, gyakorlatilag még sokkal károsabb következmény az, hogy a kisebbségek számos községben és járásban, valamint esetleg egyes tartományokban is, relatív számuk mesterséges csökkentése folytán, el fogják veszíteni ama kisebbségi jogokat is, amelyeket eddig még meghagytak nekik. A nyelvtörvény szerint tudvalevőleg a kisebbségeket csak ama járásokban illetik meg a nyelvi jogok, ahol a lakosság 20 százalékát eléri. A nyelvtörvény végrehajtási rendelete értelmében oly községekben, ahol a kisebbség e százalékot nem éri el, az állam nyelve a tárgyalási nyelv, viszont oly községekben, ahol a „cseh-szlovákok“ 20 százaléknál többen vannak, a nyelvükön benyújtott beadványokat e nyelven kell elintézni. Oly járásokban, ahol a kisebbség a lakosság kétharmad részét alkotja, a bíróságok és közigazgatási hatóságok kizárólag a kisebbségi nyelven hivataloskodhatnak. (E rendelkezést a magyar járásokban nem hajtják végre!) A kisebbségi tartománygyűlési képviselők egy kormányrendelet értelmében anyanyelvükön csak akkor szólhatnak fel, ha kisebbségük a tartományban eléri a 20 százalékot, vagy olyan járás ügyéről van szó, amelyben ilyszámú kisebbség lakik.

Láthatjuk, hogy micsoda súlyos jogi következményekkel jár egy kisebbségre nézve, ha megszűnik „minősített“ kisebbségnek lenni.

Hogy a kassai, rimaszombati, nyitrai és gálszécsi járásokra miért vetették rá magukat a cseh népszámláló biztosok oly nagy erővel, ennek az oka az, hogy meg akarták akadályozni, hogy az itteni magyarság elérhesse a 20 százalékot és visszanyerhesse azokat a nyelvi jogokat, amelyeket 1926-ban a bírósági járás kerületének mesterkélt beosztásával elvontak tőle. Pozsonyban azért fojtogatták a magyarságot, mert nem akarják, hogy a képviselőtestület a magyar nyelvet továbbra is egyik tárgyalási nyelvül válassza, sőt titokban azt remélték, hogy a németek sem fogják elérni a törvényes százalékarányt és így a „cseh-szlovák“ nyelv egyeduralgódóvá válik az ősi magyar koronázó városban. Mivel pedig Szlovenszkón a magyarság az 1921. évi népszámlálás szerint csak 1.54 százalékkal haladta meg a 20 százalékot, ezt a különbséget is le akarták faragni, hogy a magyar tartománygyűlési képviselőket megfosszák a magyar nyelven való felszólalás jogától.

A cseh-szlovákiai kisebbségek joga a népszámlálási eredményeken, a nemzetiségi statisztikán épül fel és ezért a népszámlálás meghamisítása a kisebbségek jogi helyzetének megrosszabbítását jelenti. Éppen ebből az okból szükséges, hogy a világ figyelmét mindig újból és újból felhívjuk azokra a mindennek, csak erkölcsileg jogosultnak nem nevezhető üzelmekre, amelyek a legutóbbi cseh népszámlálást is jellemezték.

ALMÁSSY MIHÁLY

FIGYELŐ „KISEBBSÉGI SORS“¹

A FELVIDÉKI magyarság küzdelmei tárulnak elénk ebben a kötetben, amelyet egy mély kultúrájú és mélyen érző magyar ad elénk beszédeiben, előadásaiban. A legkülönbözőbb alkalmakkor, részint politikai körutakon, beszámolókon, a szenátusban, valamint kultúr-összejöveteleken és gyűléseken elmondott beszédek és előadások gyűjteménye ez. Azt mondhatjuk, hogy a maguk nemében valamennyien magas színvonalúak. Nagy részük mély tudással alkotott értékes publicisztikai tanulmány. Politikai beszédei a közigazgatási reformról, a választási rendszerről, a felvidéki magyarság közgazdasági és politikai helyzetéről, az állampolgársági kérdésről, az ügyvédi autonómia kérdéséről, a nyelvhasználati jogról tartott beszédei, interpellációi a tudományos tanulmányok mélységét érik el. Ha valaki a felvidéki magyarság politikai és gazdasági helyzetét a cseh megszállás 12 éve alatt valóban ismerni akarja, annak számára nélkülözhetetlen ez a könyv. Figyelemreméltó az az indokolás, mellyel útnak bocsátja e kötetet. „Több mint io esztendeje annak — úgymond —, hogy a sors szeszélye sok-sok százezernyi magyart átcsapott nekik fajilag idegen népek országaiba. Azóta az a leszakított magyarság mindenütt, ahová így jutott, vergődik a kisebbségi' sorsban.“

„A békeszerződés alapján így keletkezett, illetve megnagyobbodott új, ú. n. utódállamokban ma a hatalmon levők azt mondják, hogy ez a sors nem is a legrosszabb. A jelen állapotok történelmi előzményeit, azok kifejlődéseit, a mai politikai és pártbeli viszonyait, a közhangulat áramlatait a megélhetés gondjaiban elmerült magyarság és a most felnövekvő új nemzedék a maga teljességében sem itt, sem a határokon túl nem ismeri eléggé. Az élet sokkal gyorsabban halad át az események felett, semhogy azoknak mélyebb megismerésére, a fejlődés irányának megfigyelésére kellő idő jutna. Azért nem idő előtti tehát azoknak úgy a kortársak, mint fiaink részére való megörögzítése. Ez a könyv részben fájó visszhangja az elmúlt 12 év eseményeinek, részben a jogaink tudatában való kitartásra ösztönző bátorítás... Nem célzatos kiszínezés, de mozaikkép. összerakva a legkülönbözőbb idő- és alkalommegnyilatkozásokra. Mindegyik alapgondolata az ottani állapotok megjavítására irányuló törekvés. Az ennek elérhetésére alkalmas politikai irány tekintetében sokaknak más a véleménye. Ez természetes is. Akié a hatalom, az más szemszögből nézi a világot. Akit letör a nyomorúság, annak végső reménye, hogy talán az opportunizmus hozhat pillanatnyi előnyöket. Ámde sem a békeszerződések, sem a kisebbségvédelmi szerződések nem kívánják a föltétien behódolást és megalkuvást. Az utóbbiért cserébe különben is mindig lemorzsolódik valami az egyetemes nemzeti érdekből és értékből. Ezért jogos programja az ottani magyar ellenzéknek a kisebbségjogoknak maradéknélküli kiküzdése . . .“

¹ Dr. Grosschmid Géza kassai magyar szenátor a cseh országgyűlésen: Kisebbségi sors. Kassa, 1930, szerző kiadása.

Egy öntudatos, bátor és mélyen gondolkozó magyar agyvelőnek elgondolása lehel bele ezt a programot az egész kötetbe, illetőleg abba a hatalmas küzdelembe és idegmunkába, melyről a könyv beszámol. A magyarság élniakarását kiáltja bele a világba az elszakított területekről, de oly módon, hogy az összegyűjtött anyag mondhatjuk az esszenciája mindazoknak a politikai és közgazdasági tudnivalóknak, amellyel ebben a küzdelemben fel kell vértézni magunkat.

A könyv tartalmának részletes ismertetését itt nem adhatjuk, de fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy milyen rendkívüli értékű kritikai anyag és argumentum-sokaság van ott felhalmozva. Az az előadás pl., amelyet a szlovenszkói és ruszínszkói autonómia jogi természetéről Pozsonyban, 1930 június 25-én, a keresztényszocialista párt országos végrehajtó ülésén tartott, a szenátus elé az állampolgárság kérdésében 1929-ben beterjesztett javaslat, ugyancsak a régi nyugdíjasok ügyében készített törvényjavaslat, mélyen szántó politikai, illetőleg jogászai munkálatok, amelyeknek azonban nemcsak ilyen természetüknél fogva van belső értékük, hanem ránk nézve azért is különös érdekléssel bírnak, mert a felvidéki kérdés ismereténél becses eszméket és okulást nyújtanak. Nagyértékűek a földreform keresztülviteléről a szenátusban mondott alapos, bátor beszédei, melyekben rámutat a kisebbségi jogok számbavevésére, a földreform ürügyei alatt a magyarság ellen folytatott irtóháborúra. A Pozsonyban 1929 október 20-án tartott programbeszédjében kitűnő kritikáját adja a magyar kisebbség szempontjából Benes politikájának. Mély benyomást kelt az állami költségvetés bírálatában, 1930 április 2-án a prágai szenátusban mondott beszéde a magyarság kulturális sérelmeiről. A magyarság kulturális sérelmeinek ismertetésében hatalmas tanulmányokat végzett, amelyek úgy parlamenti beszédeiben, mint más alkalmakkor tartott előadásaiban is megnyilvánulnak. E kultúrsérelmek előtárása jóval meghaladja a szokásos politikai megnyilatkozások igényeit. Ezek tehát nem afféle parlamenti átlagpolitikus teljesítmények, egy hozzáértő, az ügyet teljes melegséggel magáévá tevő, nagyszorgalmú magyar embernek mély alapossággal végzett, mindenütt számszerű pontos adatokkal, statisztikával, az illető életviszonyok felkutatásával teljesített munkája ez.

Grosschmidnek ez a magyarságéval összeforrott életküzdelleme a cseh-szlovák államalakulástól végigvonul a II. és III. nemzetgyűlés időszakán át egészen napjainkig. De ugyancsak erősen kiveszi részét Kassa város politikájában is. Szinte megható az a szívós küzdelem, amelyet ennek a városnak magyar kultúrájáért, magyarnyelvű oktatásáért, magyar színészetéért folytat a magyarirtó cseh hatalmi politikával szemben. A könyv harmadik része társadalmi és ifjúsági mozgalmak és alkalmak szülötte. Grosschmid az ifjúsággal foglalkozó társadalmi nagybizottság elnöke s a felvidéki és a különböző cseh főiskolákon tanuló magyar ifjúságnak melegszívű mecénása és atyai tanácsadója. Ilyen minőségben végzett teljesítményeit lehetetlen meghatottság nélkül szemlélnünk.

Mindent egybevetve, Grosschmid Géza a kisebbségi ügynek nélkülözhetetlen szolgálatot tett e könyvének kiadásával. A cseh kultúrpolitikának sikerült szinte légmentesen elzárnia az elszakított területet a csonka-anyaország szellemi áramlataitól. A szellemi érintkezés elszakított magyar testvéreinkkel a szó szoros értelmében a minimumra van utalva, azok alig tudnak valamit a háború utáni csonkaország szellemi életéről odaát. A már cseh iskolákban nevelődött legújabb generáció gyakran megdöbbenően, szinte abszolút terjedelemmel tudatlan a magyar történelmet, kultúrtörékvéseket, s zellemi életet illetőleg és ehelyett telítve van ellenségeink részéről öntudatosan koholt hamis képzetekkel, a történelemnek célzatosan káros meghamisí-

tásával. Ugyancsak nem jogtalan az elszakított részekben lévő magyar intelligenciának gyakori panasza, hogy kultúrtéren nem sokat törődünk velük, nem igyekszünk nekik nyújtani a magyar kultúrából azt sem, amit talán lehetséges volna.

£ helyett Grosschmid könyve odaírtól való ajándék nemcsak Csonka-Magyarország, hanem az egész magyarság számára, mert a magyar kisebbségek jogaiért való küzdelemben olyan képet, anyagot és tudnivalókat mutat nekünk, amilyent csak az adhat, aki maga is szenvedő részese annak a történelmi életküzdelemnek. Minél több intelligens magyar embernek kell ezt a könyvet elolvasnia. A kisebbségi politikával foglalkozók számára pedig egyenesen nélkülözhetetlenek azok a közvetlen impressziók, amelyeket belőle meríthetünk.

BALÁS KÁROLY

A NÉMET KÖZVÉLEMÉNY ÉS MAGYARORSZÁG

IDESTOVA hat hónapja vagyok Németországban. Állandóan németek között dolgozom, beszéltem az intelligencia legkülönbözőbb rétegeihez tartozó emberekkel, megfordultam német társaságokban s mindenütt figyeltem, igyekeztem kitapogatni, hogy a kötelező udvariassági formulákon túl és azok mögött mit gondolnak rólunk magyarokról, ismemek-e és hogyan, mit tudnak trianoni katasztrófánkról, szeretnek-e, röviden: hogyan vélekedik a német közvélemény rólunk.

Megfigyeléseimnek eredménye: a rólunk alkotott ítélet nagyon vegyes; jóformán egyénenként változó. Látszik, hogy egy egységesen irányított, beható propaganda sohasem igyekezett itt Magyarországról elfogulatlan és főleg helyes képet adni. Mindenki annyit tud Magyarországról, amennyi a körülményei (utazásai, olvasmányai, színdarabjai s nem utolsó sorban hallo-másai) révén véletlenül ráragadt.

Nagy általánosságban: a „magyar“ szimpatikus fogalom a németek előtt. Hogy ez a rokonszenv nem mindig tényleg nekünk, a hús-vér magyaroknak, az igazi Magyarországnak szól, hanem egy bizonyos mértékig elrajzolt, etnográfiai érdekességekben bővelkedő, romantikusan, sőt sok esetben egyenesen idealizáltan elképzelt fajtának, mely a pedantériába drillirozott és „Sachlicheit“-ba fáradt német lelkekben valami fájó nosztalgiát ver fel az emberibb, melegebb, érzőbb élet után — az más kérdés.

A mai német mindenütt, ahova megy, magyar dologba ütközik: a színházakban magyar darabokat és magyar színészeket lát, a koncerteken magyar művészeket hall, a kávéházakban magyar cigánymuzsikában gyönyörködik, sőt még a cirkuszban is magyar pusztai lovas-jelenetek szórakoztatják, mert Németországban most határozottan divatban vagyunk. Persze, sok esetben túlteng a pántlika, magyar pruszlik, ráncos csizma — és főleg a paprika.

A bennünket közvetlen tapasztalásból nem ismerő rétegek előtt tehát még mindig az a bizonyos etnográfiai érdekesség vagyunk, amit annyira szeretnénk már a hírünkéről leradírozni, — de ami mégis csak legvonzóbb idegenforgalmi propagandánk fog maradni. A magyarságnak a német fantáziában mutatkozó eme romantikus elrajzolása nemcsak a külsőségekre vonatkozik: a német átlag-ember képzetében a magyarok amolyan Kárpáthy Zoltán-féle alakok, akik mindent tudnak. Ebben a hiedelemben az idealizáló színpadi és szépirodalmi beállítások mellett valószínűleg nagy szerepe van a világháborúnak, mely a magyar katonai erényekkel rengeteg

németet megismertetett, annak a magyar tehetségesőnek, amely mostanában az élet minden megnyilvánulásában szinte elárasztja Németországot (különösen Berlin művészi életében meglepő a magyar térfoglalás) és nem utolsó sorban annak «a könnyedségnek, amivel a magyar ember a társaságban mozogni szokott. A nehézkes, merev németnek, különösen a nőjének, a biztos fellépésű, szerény, de önérzetes, közvetlen modorú magyar határozottan imponál. Ehhez járul még, hogy a szellemileg egy nívón állók közül rendszerint a magyar tud jobb benyomást kelteni szellemének élénksége, felfogásának könnyedebb volta miatt, anii a német aprólékossággal, elméletek szűrőm gondosan megtisztogatott tudással szemben eredetibbnek, frissebbnek tűnik fel.

A magyarságnak ez a ködös, körvonalozatlan respektálása konkrétan alakban szokott jelentkezni a szakembereknél. Jóformán minden tudósnak, gyárosnak, nagykereskedőnek, pénzembernek vannak magyar összeköttetései; személyesen vagy névszerint ismeri a maga szakmájabeli magyar kiválóságokat; általánosságban tisztában van Magyarországnak az illető téren elfoglalt helyzetével s ennek alapján Magyarországnak a nyugati értelemben vett kultúrállamot látja.

Azok persze (s ezek meglepő sokan vannak), akik már jártak nálunk, sokkal realisabb megvilágításban látnak bennünket. Ezeknél a romantika már eltűnik, hogy helyet adjon az őszinte megbecsülésnek. Budapest sajátos szépsége marad meg az emlékekben az első helyen, de mindjárt utána jön a magyarnak, mint embernek, rokonszenves alakja. Ha a német nem is tudja kifejezni azt, amit mi „úriembernek“ mondunk, az kivehető, hogy valamit a fogalomból megérezett itt rajtunk. És ha mi magunk már nem igen tudjuk felfedezni legendás régi jellemvonásunkat, a vendégszeretetet, a tőlünk hazatérő németek még mindig el vannak tőle ragadtatva. Szinte mindenkinek feltűnik továbbá a német nyelv itteni nagy elterjedtsége, amit nemcsak a magas kultúrnívó jelének, hanem az irántuk érzett rokonszenv megnyilvánulásának is tekintenek. Szívesen felhozzák ellentétként Csehországot, mely a német nyelvet üldözi, német feliratokat nem tűr stb., s az e téren megnyilvánuló magyar liberalizmusban a nemzeti erő tudatát látják, mely nem félti saját kultúráját idegen behatásoktól.

Természetesen nem minden impressziójuk kedvező. Sok újabban itt járt vendégüinktől hallottam például, hogy szemükbe ötlött a mi nagy gazdasági leromlásunk. Megfigyelésük szerint nagyon sok nálunk a koldus, a silányan öltözött, rosszul táplált ember. Meglepi őket az az óriási különbség, ami a Dunakorzó vagy előkelő lokáljaink fényűzése és az újságáros rokkantak nyomora között tátong. Az az érzésük, hogy nálunk a vagyoni megosztás tekintetében nem lehetnek valami túl egészséges állapotok. Az ő szociális gondolkodásuk mellett — melyben egyformán találkozik a baloldali szociáldemokrata a szélsőjobboldali hitleristával — a mi viszonyaink e téren anakronisztikusnak tűnnek fel.

Ha e tekintetben nem is keltünk túl jó benyomást, viszont van valamin, ami német vendégeinkre kivétel nélkül óriási hatást tesz: az irredentánk. Messze vezetne, ha magyarázni akamók, hát egyszerűen elégedjünk meg annak megállapításával, hogy az az egészséges, ösztönös nemzeti érzés, melyet mi természetesnek találunk, a németek nagy részénél ismeretlen; tulajdonképpen csak most, a „völkisch“ mozgalommal kezd megszületni. A nálunk megfordult németeknek éppen ezért ez a mélyből jövő, organízálatlan, magától értetődő nemzeti elkeseredés és Trianonnak egységes tagadása óriási élmény, mely csodálatot és tisztelettel vegyes irigységet ébreszt bennük. A Szabadság-tér a maga négy szobrával mindnek emlékezetébe vésődött (bár néhányan udvarias-szemrehányóan megjegyzik, hogy Nyugat

szobra is ott van) és szinte fejszóváló tisztelettel állapítják meg, hogy bárhol kerüljenek össze is egy magyarral, annak tizedik szava már a trianoni békeszerződés. Megcsonkításunkról tehát jóformán mindenki tud Németországban (annak méreteiről azonban kevesen), „lángoló patriótáknak“ tartanak bennünket, revíziós propagandánkról szinte irigységgel nyilatkoznak és maguknak is hasonló sikereket kívánnak e téren. Azt persze elfelejtik, hogy az idegenben élő kisebbségek nemzeti konzerválásában az ő „Auslanddeutschtum“ mozgalmuk tetteiben megnyilvánuló segítségével mennyire előttünk jár! Persze a hiányokat nehezebb felfedezni, mint azt, ami szembezőkő s így érthető, hogy elsősorban a nemzet imponáló egyöntetősége tűnik fel látogatóinknak. Meg vannak róla győződve, hogy ez a tömegenergia feltétlen jobb jövőt fog számunkra biztosítani; nem is tudnának bennünket, a tipikus „Herrenvolk“-ot, „a világ legbüszkébb nemzetét“ sokáig szolgáson elképzelni.

Érdekes, hogy még azokban a körökben is, amelyek a hazai német kisebbség beolvasztását vetik a szemünkre s amelyek a németjeink számára a jövőben sokkal kiterjedtebb jogokat követelnek, mint aminőket a múltban élveztek, nagyon sok megértő hangot hallottam; ha fájdalommal állapítják is meg, hogy a német származású intelligencia évszázadokon keresztül kivétel nélkül felszívódott a magyarságba s hogy egész német nyelvterületek (pl. a Szepesség) szíwel-lélekkal magyarokká lettek s így a németiség részére elvesztek — kiérzik a hangjukból a tisztelet az iránt a nemzet iránt, amely ezt az asszimilációt erőszakosság nélkül, az asszimilálódók önkéntes beleegyezésével tudta végrehajtani. De azért el vannak határozva, hogy német észet és energiát többé nem adnak idegen kultúra táplálására, hogy minden németet — éljen az a világ bármely táján — megóvnak a beolvasztástól s azokat, akik nemzeti tudatukat félig elvesztették, ismét visszatérítik anyanemzetükhöz. Ezért pontosan számontartják a mi németjeinket is, iparkodnak őket minél öntudatosabb németekké ébreszteni, a magyar kultúra önkénytelenül is asszimiláló légköréből a német kultúrába vonni, ragaszkodnak „Burgenland felszabadításához“ és változatlanul követelik Ausztria számára Sopront.

Nagyon sajnálatos, hogy éppen ennek a kétségtelenül nagyjövőjű, mert a legőstönösebb: a nemzeti érzésre építő „völkisch“ mozgalomnak egyik vezető folyóirata közöl csak gyűlölködő cikkeket Magyarországról. Itt kizárólag úgy szerepelünk, mint az ezeréves elnyomó, mint a „Massengrab Ungarn“, aki, miután a legkegyetlenebbül bánt németjeivel, most az elszakított területeken a szerencsétlen német kisebbségeket újra be akarja fogni a jármába s mindenféle negáció, irredenta politikába akarja őket behajszolni, hogy velük kapartassa ki a forró serpenyőből a sült gesztenyét a maga számára. Az illető tekintélyes lap valószínűleg elfelejti, hogy az ő mozgalma, a „völkisch“ gondolat a kisebbségek számára ugyan teljes kulturális szabadságot, de a „vendéglátó“ állam számára a kisebbségek részéről teljes lojalitást és őszinte támogatást követel. Mert az nem valószínű, hogy a szemléltetett hangnemben írt cikkeivel bizonyára nem csekély számú magyarországi német olvasóközönségét a magyar haza iránti lojalitásra akarja nevelni.

Mi mindenesetre sajnáljuk, hogy a fényoldalak mellett ilyen árnyoldalakat is kell konstatálnunk a rólunk kialakított felfogásban, de a kép teljességéhez ezek is hozzátartoznak. Remélhetőleg a mi hazai — köztudomásunk szerint feltétlen államhű és magyarbarát — német kisebbségünk és a fentebb említett objektív nacionalisták továbbra is távol tartják maguktól e szükségtelenül szubjektív megnyilatkozásokat. Ez a mi szempontunkból annyival is kívánatosabb lenne, mert ellenkező esetben ki vagyunk

téve annak a kellemetlen meglepetésnek, hogy az új német nacionalizmus esetleges további térhódításával a ma határozottan magyarbarát német közvéleménynek több csoportja is egyik napról a másikra ellenségünké válik.

Leipzig.

MORAVEK ENDRE

IDEGENFORGALOM A HÁBORÚ UTÁNI BUDAPESTEN

A MAGYAR FŐVÁROS idegenforgalmában a háború után megindult erőteljesebb propaganda egyre érezhetőbbé válik. Az elmúlt tíz év statisztikai csupa növekedésről számolnak be, de a fejlődés az eltelt évben mutatkozott meg a legnagyobb mértékben, a lezajlott Szent Imre-ünnepségek kapcsán. Ma már a magyar fővárosnak sincs semmi oka szégyenkezni a nyugati és középeurópai metropoliszok mellett, hogy forgalma gyér s az idegenek nagy világrámlatából nem bír kellő és arányos részt biztosítani a maga számára. Természetes, minden túlzó optimizmustól óvakodnunk kell, de azt az objektív és közömbös szemlélőnek is meg kell állapítania, hogy Budapest az idegenforgalmi versenyben ma már eléggé számottevő arányt képvisel s a további munka csak fejlődést és növekedést hozhat. Az új évtized küszöbén csak jót várhatunk a nagy erővel folyó propagandától s attól az ezerkezű és legtöbbszörre ügyesen dolgozó reklámhadjárattól, mely fokozott energiával ügyeskedik, serénykedik Budapest megismertetésén, az idegenek, a világ globetrottereinek idevonzásán, hogy azok végre saját tapasztalataik alapján döntsék el: igaza van-e annak az ellenséges propagandának, melyet a szomszédos Ausztriában, Bécsben ismételték jóegynéhányszor a kíváncsi idegen fülébe, főleg a háború előtt, hogy Bécsnél vége a művelt nyugatnak s utána a félvad Ázsia steppéi kínálkoznak a látogató szeméi elé.

A magyar idegenforgalmi propagandára már csak ezért is szükség van s az idegenek látogatását már csak ezért is erőltetni kellett. Méginkább áll ez a háború utáni Magyarországra, melynek az idegenek vonzása s a jószándékú külföldiek hívogatása kétszeres feladata, hiszen a revíziós propaganda törekvéseit az idegenforgalom is nagymértékben előbbre segítheti és támogathatja. Másrészt gazdasági szempontok is követelik a forgalom erőteljes propagálását: ma már többé-kevésbé minden ország rájött arra, hogy a külföldiekkel együtt idegen pénz, külföldi valuta is jön az országba s az idegen, aki az illető állam területén tölt el néhány napot, több hetet, vagy talán hónapokat is, nemcsak életszükségletei fedezésére költ, hanem szórakozásokra és „distractionokra“ is s e révén a gazdasági élet majdnem mindegyik komponensének adózik közvetve vagy közvetlenül. A nagy nyugati népeknél, de a kisebbeknél is, az e címen befolyó jövedelem igen jelentős tételét alkotja a nemzetgazdaság bevételeinek s a befektetések mindig nagyobb percentú aktívát produkálnak, mint passzívát. Néhány példára nem árt hivatkoznunk: Olaszországról tudjuk, hogy 1927-ben 300 millió lírát költött el idegenforgalmi propagandára s az ezzel kapcsolatos dolgokra, de bevétele túlhaladta a 2.750 milliót. Ausztria, mely az utóbbi évtized alatt nemzeti jóvedelmének igen jelentékeny részét köszönheti egyes idegenvonzó propagandájának, 1928-ban 65 millió schilling kiadással szemben 249 millió tiszta hasznot tud felmutatni. Franciaország 1930-ban 10 millió frankot költött propagandára s ugyanakkor a parlament 30 millió frank kamatmentes, hosszúlejáratú kölcsönt szavazott meg ugyanezre a célra. 1931-re 35—40 millió frankot állítanak be a költségvetésbe propagandára. Spanyolország is erősen

dolgozik: 37 millió pezeta állt rendelkezésre a tavalyi büdzsében a forgalom fokozására. Ismerjük Németország tevékenységét is: évről-évre állandóan növelt befektetései után az 1930-as költségvetés 60 millió aranymárkát adott propagandacélokra. Csak kuriózumképen említjük fel, hogy legutóbb Párizsban a legelőkelőbb negyed legfényesebb avenuején olyan propagandahelyiséget rendezett be, aminek csak egyéves bérösszege többre kerül, mint a mi Idegenforgalmi Tanácsunk három évi költségvetése együttvéve.

Magyarország mai szomorú, hétszűkesztendős helyzetében természetesen nem kockáztathat még jóval alacsonyabb összegeket sem ilyen célokra, be kell érnie egy igen minimális befektetéssel, melyet azonban évről-évre nagyobbítani igyekeznek. A legutóbbi költségvetésben a propagandát irányító Idegenforgalmi Tanács számára csak 100.000 pengőt irányoztak elő, ami bizony édeskevés és alig elég nagyobb szabású akciók keresztülvitelére. Ámbár meg kell gondolni azt is, hogy a mi országunk úgysem számíthat, még relatíve sem, olyan nagy és busás forgalomra, mint a nyugati államok. Egyrészt nagyon is kiesik az idegenek áramlási és érdeklődési síkjából, másrészt pedig nincs is olyan sok és grandiózus mutogatnivalója, mint versenytársainak. Ilyen szempontból számítani kell arra, hogy a befektetett pénz még egyideig csak passzívumokat fog ellensúlyozni.

Sajátos viszonyainknál fogva ma csak Budapest, az ország fővárosa az, mely számot tarthat az idegenek nagyobb érdeklődésére. Ma még csak inkább a főváros az, mely felé a forgalmat terelhetjük s az idegeneket elhívhatjuk. Ha mentesek tudunk lenni minden lokálpatriotizmustól, bevallhaljuk, hogy nálunk még, az egyetlen Balatont kivéve, alig van hely> vagy nincs is, ahová az idegent nyugodt lélekkel elkalauzolhatjuk, helyesebben, amelyet nyugodtan ajánlhatunk az idegennek, mint olyan látnivalót, melyet máshol nem találna meg. A Balaton körül viszont néhol olyan siralmasak a viszonyok, oly sok a likvidálandó probléma, a drágaság olyan kapzsi és annyira horribilis, hogy ilyen árnyoldalakkal még ez a felséges magyar tenger sem tud megmérközni. Itt volnának nagyobb városaink, minők Szeged és Debrecen, de itt sem kínálkoznak az idegennek sok idegenforgalmi vonzó attrakciók. Szegedet újabb építkezései folytán ilyen szempontú látványosságnak szánták, de egynéhány épület és szép tér, bármennyire artistikus, szép és lenyűgöző hatást kínál is a szemlélőnek, még nem eléggé vonzó téma a sokkal szebb helyeket felkutatató külföldinek. A Hortobágygal, véleményem szerint, már túlsókat is dicsekedtünk: éppen eléggé veszélyes volt már ennyi népi kuriózummal és magyar specialitással előhozakodnunk. Újabban van egy szép idegenforgalmi attrakciónk, Lillafüred, de még ez sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Hosszú volna itt rámutatni arra, hogy miért történt ez így: még azok is, akik ezt az attrakciót kivitelezték, még azok is sokkal többet vártak a realizálásától. A külföldi azután, ha erről a helyről hall, még mindig nem tudja, hogy miért is részesítse előnyben azoknál a helyeknél, melyeket már jól ismer, s melyeket a mondain-világ találkozásai révén már nagyon is felkapottá tettek. Lillafüred mai helyzetében része van a drágaságnak is, meg a nagy távolságnak is, mely megölője az idegenforgalmi versenyképességnek. Amellett az idegen, ha idejön pihenni, a pihenés mellett szórakozásokra is vágyik, ezeket pedig, legalább is ma még, hiába keresné Lillafüredben.

Marad tehát legfőbb idegenforgalmi gócpontnak Magyarországon az ország szíve, Budapest, mely már helyzeti adottságainál fogva is legjobban megfelel a célnak, amellett szépsége, európai nivójú fejlődése, érdekes látnivalói \$ nem utolsó sorban tündéri panorámája miatt is teljes mértékben rászolgál a külföldiek érdeklődésére és megérdemli a propagandába fektetett pénzt.

Budapest már a háború előtt is vonzott többé-kevésbé idegeneket, idegenforgalma eléggé számottevő volt már ezekben az években is. Csakhogy ami a háború utáni forgalmat nevezetesen megkülönbözteti a békeévektől, az az, hogy akkor még a belföldiek forgalma tette ki a legnagyobb számot Budapesten: a külföldről jövő látogatók még meglehetősen gyéren jelentkeztek. 19x1-ben például a fővárost 226.844 idegen keresi fel, melyből a belföldi látogatók több mint a kétharmadrészt foglalják le (173.547), a többi Ausztria, Csehország és Németország között oszlik fel. A belföldi forgalom e döntő többsége több-kevesebb ingadozással megmaradt a háború utáni években is, a letelt tíz esztendő alatt is, de ezzel szemben a külföldi látogatók száma növekedett meg nagyon. Ugyannyira, hogy olyan országokból, ahonnan azelőtt alig jött egynéhány látogató, a háború után a vendégek száma megkétszereződött vagy meg is sokszorozódott. 1920-tól 1930-ig az idegenforgalmi statisztikában ezt az örvendetes jelenséget figyelhetjük meg:

1920. évben Budapestre érkezett	193.000 idegen ; külföldről jött	19.000
1921. „ „ „	185.000 „ „ „	29.000
1922. „ „ „	213.000 „ „ „	70.000
1923. „ „ „	218.000 „ „ „	72.000
1924.¹ „ „ „	179.000 „ „ „	55.200
1925. „ „ „	240.000 „ „ „	69.000
1926. „ „ „	247.000 „ „ „	77.000
1927. „ „ „	260.000 „ „ „	94.000
1928. „ „ „	269.000 „ „ „	109.000
1929. „ „ „	280.000 „ „ „	120.000

Ha figyelemmel kísérjük a fenti statisztikai kimutatásokban a külföld felől jelentkező idegenforgalmat, meglepéssel kell konstatálnunk, hogy a külföldi látogatók száma évről-évre nagyobbodik, növekszik s majdnem százszázalékos emelkedést ért el tíz esztendő alatt. Különösen fokozta ezt a külföldi vendégjárást az idei Szent Imre-jubileum; ebből az alkalomból annyi idegen járt Budapesten, mint azelőtt tíz év alatt együttvéve sem. Nem lehet tehát mondani, hogy Budapesten nincs a külföldről jövő forgalomnak eredményes múltja és jelene és — még inkább — nagy jövője. Idegenforgalmi propagandának minden évben ki kellene ötleteskednie valami megragadó és érdekes attrakciót vagy programot, amivel az idegeneket még jobban ide tudnók édesgetni. A kongresszusrendezések ebből a szempontból ha jelentenek is valamit, nem adnak számszerűt és érdemlegesen nagy eredményt.

Érdekes összehasonlítani a budapesti forgalmat az osztrák fővárossal. Tudvalevő, hogy Ausztria milyen nagy energiával és fáradságot nem ismerő akaraterővel dolgozik idegenforgalmának emelésén. Bécs mindig is vezetett előttünk, amit nem nehéz megmagyarázni: már a háború előtti háromszoros forgalmat megérteti az, hogy Bécs a monarchia fővárosa volt, nagy szerepet játszott századokkal ezelőtt is s világvárossá lépett elő már akkor, mikor a mi fővárosunk még a metropolisz gyermekcipős korszakát sem ismerte. Azonkívül nem szabad elfelejteni azt sem, hogy jóval közelebb fekszik a nyugateurópai államokhoz (270 kilométerrel közelebb, mint Budapest), amellet lakosai világnyelvet beszélnek, ami szintén el nem hanyagolható szempont. A legérdekesebb azonban az, hogy amíg Budapest háború előtti forgalmát már 1926-ban elérte s nagy gyorsasággal túl is szárnyalta, Bécs csak 1928-ban tért vissza a békeévek keretei közé. Ott az 1911-es év 603.000 idegenével szemben az 1920-as statisztika csak 382.000 idegent tud felmutatni, ami nyilvánvalóan nagy esés. Budapesten az illető években 241 ezer, illetve 193 ezer idegenről számol már be a statisztikai kimutató.

Az 1924-es csökkenés a magyar valuta megszilárdulásával van kapcsolatban.

Már mondtuk, hogy a budapesti idegenjárást jellemzi az, hogy a háború utáni években a külföldi utasok száma gyarapodik s nő meg. Honnan érkeztek ezek a külföldiek, melyik országból jöttek a legnagyobb számban? A legtöbb külföldi Ausztriából keresi fel Budapestet: az Ausztriára eső forgalom azonban az évek folyamán variálódik, sohasem állandó. A háború előtt is ez az ország volt az, ahonnan legtöbb külföldi vendégünk érkezett: 1911-től 1917-ig 24—25.000 osztrák állampolgár jön át, 1917-ben pedig még több: ebben az évben a szám 34 ezerre szökik fel, hogy 1922-ig egészen 9.000-ig essen vissza. A következő években már javul az arány: 11 ezerről 16 ezerre megy föl 1923-ban s 1924—1929 között a 17—20 ezret is eléri. Ausztria után számottevő részt képvisel Csehszlovákia és Románia: az előbbi a háborús évek alatt 3—4 ezerrel szerepel a statisztikában, a háború után pedig 19—20 ezerre is felmegy az innen jövő látogatók száma, míg az utóbbi ugyanakkor 2—3, illetve 15—19 ezer látogatóval jelentkezik. S ugyanakkor, mikor Ausztria a legmagasabb számot, húszezret, 1928-ban éri el, Csehszlovákia ugyanezt 1923-ban, Románia pedig csak a két utolsó esztendőben. Megjegyzendő, hogy ez az utóbbi 1922-ben még ezen a maximumon is tútesz, amikor több, mint 25 ezer látogatóval szerepel a statisztikában. A harmadik utódállam, Jugoszlávia igen csekély hányadát teszi háború utáni idegenforgalmunknak: kétezerről lassan növekszik fel 1929-ig a nyolcezerig. Nyilvánvaló, hogy az itt ismertetett adatokban nagy részt kell lefoglalnunk az elszakított területeken élő magyarság számára, természetesen csakis a három utódállamot értve bele. Ha kivonjuk az ottani magyarság részvételét ezekből az adatokból, alig 20% marad vissza az említett államok tulajdonképpeni lakóinak.

A többi országok részesedése a háború utáni évek budapesti idegenforgalmában a következő: Németországból 1920—1925 között 3—8 ezer, 1925—1929 között 9—16 ezer látogató érkezik, Olaszországból ugyanekkor 2—3 ezer; a Franciaországból érkezettek egészen 1929-ig alig érik el a kétezret, Angliából viszont csak 1925-ig van kétezren alul, a következő években már 3—4 ezer vendég jön. Amerika, jöllehet a legmesszebb van, szintén nagy arányt képvisel, amiben része van a kint élő magyarságnak is: 1920—1925 között évente 4—5 ezer látogató hajózik át hozzánk, 1925—1929 között pedig még több: 8—9 ezer évente (1929-ben pedig több, mint 11 ezer látogatót kap Budapest Amerikából).

Az idegenek áramlása s az illető ország területén való tartózkodásuk azonban csak akkor válik igazában gyümölcsözővé és hasznohajtóvá, ha a külföldiek és az idegenek nemcsak, mint egyszerű átutazók jelentkezik, hanem ha meg is szállnak s bizonyos ideig tartózkodnak is az illető országban. Budapesten az idegenforgalommal kapcsolatos ipar állandóan azt panaszolja fel, hogy az idegenek, főleg azok, akik külföldről jönnek, igen kevés ideig veszik igénybe a főváros vendégszeretetét s egy, legfeljebb két nap múlva már indulnak is vissza. Ha nézzük a részletekbe is bevilágító statisztikát, bevallhatjuk, hogy a panasz nem hangzott el minden alap nélkül s hogy e téren még sok és súlyos teendőnk vannak. 1928-ban például az idegenek csak 712.000 napot töltöttek el nálunk, ami a bécsi négyszeres számhoz viszonyítva valóban nagyon csekély (3.152.000 nap). Tehát a valódi idegenforgalom tulajdonképpen négyszer nagyobb ott, mint nálunk. Egyesek azzal próbálnak erre magyarázatot adni, hogy a magyar szállóipar jóval fejletlenebb, mint a bécsi, mely a budapesti 4748 ágygal rendelkező 98 hotellel szemben 17.746 ágygal bíró 310 szállodát tud felmutatni. Ez a magyarázat azonban, főként ilyen beállításban, nem állhat meg, hiszen tudjuk, hogy az osztrák fővárosban a szállodai ágyak az év folyamán 48 százalékban vannak kihasználva, míg a budapestiek csak 26 százalékban. A bajt

máshol kell keresni. Egyik okát ennek a problémának ott sejtjük, hogy nálunk a szállodai árak túlságosan magasra vannak kikerekítve, azután a drága luxushotelek mellett hiányoznak az olcsóbb és amellett rendes polgári hotelek, vagy ha akadnak is ebből a fajtából, nincsenek azon a nívón, melyen lenniök kellene. Ezen és a hasonló visszasságokon azok a szervek volnának hivatottak segíteni, melyek a forgalommal kapcsolatos ipart irányítják, segítik és ellenőrzik.

Budapest háború utáni idegenforgalmának alakulásával együtt ki kellene térni azoknak a propagandaszerveknek a munkájára is, amelyek tíz év kedvező forgalmának alakulásában résztvettek s azt előbbre segítették. Cikkünk azonban igen hosszúra nyúlna ezzel az ismertetéssel, mely természetesen nem nélkülözhetné a bírálatot sem; így ettől ebben a rövid ismertetőben el kell tekintenünk. Azt azonban kiemeljük, hogy eredményesen dolgoztak és kivették részüket a munkából. Természetesen, ennél az eredménynél semmiképpen sem szabad megállniok, hiszen ez még csak a kezdet kezdetét jelenti s a további alakulás és növekedés teljesen attól függ, hogy milyen mértékben fejlesztik ki propagandahálózatukat, milyen arányban nagyobbítják működési körzetüket s az annyira kívánt és óhajtott reklámhádjárat további vezetését.

CSISZÁR BÉLA

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

— *Indiai „Kerekasztal Konferencia“* — *Európai Tanulmányi Bizottság második ülészaka; Briand javaslata* — *A Népszövetségi Tanács ülése. Leszerelés. Lengyelországi választások* — *Francia kormányváltás* — *Bethlen István gróf bécsi látogatása* —

A MACDONALD-KORMÁNY eddigi tizennyolc havi létezése alatt öt rendkívül nagyjelentőségű konferencián vett részt, melyek közül háromnak — a tengeri leszerelési, a birodalmi és az indiai Kerek asztal Konferenciának — tanácskozásait maga Ramsay MacDonald vezette. A két hágai konferencián a labour-kormány viszont csak résztvevő volt, de tudvalegyően Snowden kincstári kancellár útján elhatározó befolyást gyakorolt menetére; a leszerelési konferencia pedig az egyetlen, amely magának a munkáskormánynak, sőt személyesen MacDonald miniszterelnöknek kezdeményezésére jött létre; a birodalmi konferencia időpontja előre meg volt határozva és talán az összes ilyen jellegű összejövetelek között a legkevésbé sikeres volt, a legkényelmetlenebb érzéseket hagyta hátra. Azonban nem egyedül a Brit Birodalom létezése és jövője, hanem civilizációnk sorsa szempontjából is legdöntőbb jelentőséggel bír a január 19-én, több mint kéthónapi tanácskozás után végétért, egészen különös jellegű indiai „Kerekasztal Konferencia“.

Amennyire az eredmények s azok eddig tapasztalt visszahatása alapján meg lehet ítélni, az összes felsorolt értekezletek között ennek volt a legjelentékenyebb, legmeglepőbb sikere, ezen aratta Ramsay MacDonald államférfiúi bölcsesége, tapintata, a vezetésben kifejtett ügyessége a legnagyobb, barát és ellenfél által egyaránt elismert sikereket. Soha még ilyen jellegű, nem háborút befejező értekezletnek bonyolultabb és zavarosabb problémával nem kellett megküzdenie. Egy földrajzilag szub-kontinensnek nevezett, vegyes és egymással ellenséges lakossággal, legkülönbözőbb adminisztratív és kormányzati egységekkel bíró olyan óriási területnek, mely

a történelemben soha egységes kormányzás alatt nem állott, s amelyet csak a britek ereje és kormányzóképesége tart össze, kellett új alkotmányt adni, illetve, ahogy MacDonald pontosan kifejezte: olyan alapvető elveket megállapítani, amelyek egy egységes, gyakorlatilag életképes alkotmány megalkotásánál irányadók lennének. Hogyan jött létre ez a különös konferencia, mik voltak az előzményei, kik voltak a tagjai, milyen eredményeket ért el és mik a kilátásai annak a munkálatnak, melyet létrehozott — ezek a kérdések, a válaszok s az ezekhez fűződő események, a világot mozgató problémákban oly gazdag korunknak kétségtelenül egyik legfontosabb probléma-komplexumát alkotják.

A ma, bár különböző fokban, de teljesen Nagy-Britannia — az angol király, India császára — szuverénitása alatt álló indiai birodalom területe, Burmával együtt, 4,721.000 négyzetkilométer (kb. fele Európának); lakosainak száma kereken 320 millió; ebből körülbelül 234 millió esik a szorosan vett Brit-Indiára, 72 millió a közel 700 félszuerén fejedelemségre, a többi pedig Burmára. A lakosságnak közel 70%-a — 220 millió — hindu, valamivel több, mint 20%-a — 70 millió — mohammedán, akik többsége Pundzsab és Bengália területén lakik; a többi pedig megoszlik szikkok (a buddhizmushoz hasonló vallás hívői), buddhisták, parszik és keresztények között. Brit-India, melynek adminisztrációja élén India császáranak képviselője, az alkirály áll, ma 15 nagy tartományra oszlik. Az 1919-ben, a brit parlament által elfogadott, úgynevezett Montagu-Chelmsford-féle alkotmány szerint már bizonyos mértékig résztvett a képviselőkben és így közvetve a kormányzásban is, a tartományok lakossága.

A brit kormány már 1908 óta kilátásba helyezte India népének, ha arra fokozatos fejlődés útján alkalmassá válik, a teljesjogú részvételt a birodalom tagjai között, azaz „dominion-alkotmányt“. Egyrészt az indiaiak szereplése a világháborúban — bár nem állott arányban a Britbirodalom többi részének áldozatkészségével, másrészt a sokféle demokratikus liberális propaganda kifejlesztette Indiában azt a mozgalmat, amely mind erőszakosabban követelte az egész félsziget számára a függetlenséget és a képviselői alkotmányt. Az 1919-i „Government of India Act“ szerint tíz évvel annak életbeléptetése után ő felsége kormánya és a parlament megvizsgálják működését és a szükséghez képest új, végleges alkotmányt dolgoznak ki. Ennek a rendelkezésnek végrehajtásaképpen a Westminster-Parliament, a konzervatív Baldwin-kormány javaslatára, Sir John Simon liberális képviselő vezetése alatt parlamenti bizottságot küldött ki Indiába a helyzet megvizsgálása és a parlamentnek való jelentéstétel végett.

Ezzel párhuzamosan Indiában a szélső nacionalisták Gandhi, a próféta és az úgynevezett „All India“ kongresszuspárt vezéreinek vezetése alatt újra kezdték éles ellenállási akciójukat, mely először is a Simon-kommissziót bojkottálta, jelentésének megjelenése után pedig a nagy passzív ellenállási harcot — satyagraha — inaugurálta. Gandhi, a békés, azaz nem véres eszközök híve, az adófizetés megtagadására, a sómonopólium megszegésére és az angol származású iparcikkek bojkottálására csábított. Vele ellentétben Dzsavaharlal Nehru, a kongresszus fiatal elnöke, az aktív, merényletekben és lehetőleg vérontásban is kifejezésre jutó ellenállási akciót hirdette. India kormánya börtönbe vettette egymásután a törvények összes megszegőit, Gandhit, Nehmt és ennek apját; az összes börtönben ülő nacionalisták számát hivatalos források kb. 20 ezerre, a nacionalisták 80 ezerre teszik. Közben a Simon-bizottság javaslatára, hogy alkalom legyen az indiaiak véleményét meghallgatni, a kormány, a két nagy ellenzéki párt hozzájárulásával, konferenciát hívott össze Londonba, amelyre India összes pártjai meghívót kaptak. A kongresszusi nacionalista párt természetesen meg-

tagadta a részvételt s így India legnagyobb reprezentatív pártja nem jelent meg az 1930. november 12-én, V. György király, mint India császára által ünnepélyesen megnyitott konferencián. A békülési kísérlet, melyet az alkirály az elmúlt nyáron kezdeményezett a börtönben ülő Gandhi és a kormány között, a fiatal Nehru ellenállásán megbukott. Gandhi talán maga hajlandó lett volna megegyezési alapot keresni, de filozófiai elgondolásához képest, taktikai meggyőződése úgy látszik az, hogy a véres ellenállási mozgalomnak előbb saját sikertelenségén kell megbuknia, Nehrunak ezáltal kompromittálnia, hogy a fiatalság fölötti vezetést ő, Gandhi, visszaerhesse.

Ilyen előzmények után ült össze a konferencia, amelyen a hindu Mahaszabha (nemzeti radikális-) párt és a hindu liberálisok, a mozlimek, a szikkok, a nem-braminok, az elnyomott osztályok — az érintetlenek — az indiai keresztények, hindu asszonyok és az európaiak képviselői vettek részt Brit-Indiából, a fejedelmek képviselői s a három brit parlamenti párt reprezentánsai mellett. Elég a résztvevőket felsorolni ahhoz, hogy lássuk, milyen nehézségekkel: helyi, néprajzi, történelmi, gazdasági, vallási és adminisztratív problémákkal kellett azoknak megküzdeniök, akik a „független“ India, mint a Britbirodalom egyenlő jogú része számára óhajtották egy alkotmány alapvonalait megrajzolni. A több, mint kéthónapos tárgyalás ütközőpontjai voltak: a központi felelős kormánynak, a vallási vagy nemzeti közösségek megfelelő képviselőinek, a kisebbségek védelmének, a Britbirodalom és India közös védelmi érdekeinek kérdései.

A konferencia nagy meglepetéssel kezdődött, ami jellemző volt az indiai függetlenségi mozgalom erősségére, ellenben nyugtalanító fényt vetett a britek indiai pozíciójára, amire Winston Churchill élesen, tapintatlanul, de talán nem helytelenül rámutatott. Ugyanez a körülmény viszont hozzájárult ahhoz, hogy a konferencia tényleg eredményeket tudott felmutatni, mert világosabbá, sőt egyszerűbbé vált a helyzet, mellyel foglalkoznia kellett — amint ezt Ramsay MacDonald a konferenciát követő parlamenti vitában kiemelte. Ez a meglepetés a fejedelmek képviselőinek ama kijelentése volt, hogy hajlandók egy indiai federációban részt venni. Mert a múlt év őszéig az indiai fejedelmek, maharadszák és radzsák a brit uralom legerősebb támaszai voltak, érezniük kellett, hogy csak a „paramount power“ — a főhűbéres hatalom — kiegyenlítő védelme, terheiket megkönnyítő katonai ereje biztosítja az uralmukat. Mi okozhatta tehát a változást, amelynek értelmében hajlandók egy indiai szövetségben valamely bizonytalan egyenjogúsítás alapján részt venni a további fejlődés folyamán India védelméből is kivenni a részüket és végül kockáztatni azt, hogy végül eltűnjenek az Indiai Szövetségben? Amint erre Churchill, mint az angol parlament „enfant terrible“-je rámutatott, ennek más oka nem lehet, minthogy a fejedelmek belátták a mozgalom ellenállhatatlan erejét, továbbá azt, hogy a Bourbonok sorsára jutnak, ha nem csatlakoznak idejében hozzá. Ezért futamodtak meg a brit zászló alól s ezért baljós jel az ő szolidaritásuk a nemzeti mozgalom képviselőivel; elhatározásuk alapoka pedig a britek elleni állandó, eddig legfeljebb titkolt, pillanatnyilag kiengesztelhetetlennek látszó gyűlöletük, az egyetlen érzelem, mely Indiában, úgylátszik, egységesen elterjedt.

Brit államférfiúi tudás, belátás és tapintat azonban tényleg csodát művelt. A kormányon levő munkáspárt s az ellenzéken levő liberálisok és konzervatívok egyhangú megegyezésével, hozzájárulásával és ünnepélyes kötelezettségvállalásával a konferencia leszegezte a következő alapelveket: mindenképp elfogadta az összindiai államszövetség alapelvét; elfogadta a felelős kormányzás elvét a központban, a reprezentatív kormányzását a tartományokban; elhatározta Burma elválasztását Indiától és függetlenítését, ami egy-

szerűsítette a problémát, az alkotmány kidolgozását és elfogadását pedig függővé tette attól, hogy a mohamedánok és a más vallási, továbbá az egyéb kisebbségi csoportosulások megfelelő biztosítékokat nyerjenek. Brit-Indiának azok a képviselői, akik Londonban résztvettek a tárgyalásokban s akiknek kiválóságáról angol részről a legelismertebb vélemények hangzottak el, viszont beleegyeztek abba, hogy az ő felsége kormányának felelős Főkörmányszónak — legalább is egy átmeneti időre — kezében maradjanak bizonyos ellenbiztosítékok: ezek a biztosítékok kiterjednek a védelemre, a külügyekre, belső közbiztonságra, pénzügyi kötelezettségekre és a pénzügyi stabilitásra (ez India nemzetközi hitelképessége szempontjából elengedhetetlen); a kisebbségek védelmének és a közalkalmazottak jogainak biztosítására, a tisztességtelen gazdasági és kereskedelmi verseny elleni védelemre. A központi felelős kormányzat, a „Round Table Conference“ javaslatai értelmében kétkamarás parlamentre támaszkodnék; a felsőház tagjainak száma 100—150 lenne, többségüket a tartományi törvényhozások választanák, a fejedelmek egy kisebbszámú képvisellete egészítené ezt ki (a nagyobb fejedelemségek, mint pl. Hayderabad, Baroda stb. előreláthatólag közvetlen képviselőre fognak igényt tartani, így azok a fejedelemségek, amelyeket a Britbirodalomhoz szerződések fűznek — ilyen 108 van — valószínűleg aránytalanul nagyobb számú képviselőt fognak kapni, mint a többi 5—600 porszemállam). Az alsóház tagjainak számát 250-re teszi a javaslat — 300 millió embernek nem túlnagy képvisellete; a választójog megállapítása már a további tárgyalásoknak van fenntartva: a konferencia csak azt az elvi kijelentést tette, hogy a kisebbségek aránylagos képviselőtéről gondoskodni kell. A konferencia ezenkívül bizonyos elveket dolgozott ki a hadierő fokozatos nemzetiesítéséről.

A konferencia legjelentősebb eredménye az, hogy valóban utat nyit India teljes önkormányzata felé, megadja a parlamentáris felelős kormányzás lehetőségét és megvonja az oly bonyolult, sokszínű, változatos birodalomra egységes, federációs alkotmánynak az alapvonalait. Nem kicsinylendő le az az eredmény sem, hogy a hindu-mozlim ellentéteteket talán sikerült a minimumra redukálni. A brit parlament és közvélemény egységes állásfoglalása, melyet bent csak Winston Churchill, kint pedig csak Rothermere Lord szava zavart meg, és melynek keretében a konzervatív „leader“, Stanley Baldwin garanciát vállalt, hogyha uralomra kerülnek, hűségesen követik a konferencia által kijelölt programot, biztosíték arra, hogy az anyaország tisztességgel fogja végrehajtani a vállalt kötelezettséget. Indiában a mérsékelt elemek meglepett örömmel, az extremisták pedig meglepett bosszúsággal és zavarral fogadták az eredmény hírére. Gandhi egyelőre csak aforizmákra és prófétai szólamokra szorítkozik; véleményt úgylátszik egyelőre nem óhajt nyilvánítani, bár szó esett különböző követeléseiről, sőt eddig már az alkirályal is találkozott. Az indiai kormánynak igen ügyes sakkhúzása volt, hogy a konferencia befejeztének hírére a politikai vétségek miatt letartóztatottaknak — elsősorban a vezetőknek — amnesztiát adott (ettől eltekintve a törvényszegők és zavargók nagy többsége még börtönben maradt), és a kongresszus vezérlő bizottságának visszaadta cselekvési szabadságát. Különösen Gandhi helyzete nem könnyű: hiszen a konferencia eredménye szinte felkínálja, ha mást nem is, legalább is a Gandhi-mozgalom végcéljának, India teljes függetlenségének lehetőségét, elérésének biztos módját. A Mahatma, a béke apostola vájjon szövetségese maradhat-e tehát továbbra is egy olyan mozgalomnak, amely a véres forradalom eszközeivel akarja azt elérni, ami békés úton biztosnak látszik?

A Kerekasztal Konferencia a nagy indiai küzdelemnek csak első fejezetét zárta le; a brit államférfiül képességet azonban újabb próba elé állítja

az a feladat, mely most Indiában vár rá. Erő és tapintat váltakozó alkalmazására lesz szükség, hogy a felzaklatott és fanatizált tömegek szenvedélyével meg tudjon birkózni, az alkotmányt tető alá tudja hozni és a nyugodt, stabil kormányzást ismét biztosíthassa.

EGÉSZEK KÜLÖNÖS, de jelentőségében egyáltalán nem lekicsinyelhető esemény a Briand által kezdeményezett Európai Tanulmányi Bizottság második ülészsaka, amely január 16-án ült össze Genfben. A 27 európai állam, mely tagja a Népszövetségnek és így ennek a genfi intézmény keretében összeülő bizottságnak, nyilván mégis, minden ellenállása dacára is, rendkívüli jelentőséget tulajdoníthat ennek az értekezletnek, mert azon öt miniszterelnökkel és 22 külügyminiszterrel képviseltette magát! Még népszövetségi közgyűléseken is szokatlan a felelős és aktív államférfiaknak ilyen számú megjelenése. Bármily messze legyen is az európai unió a megvalósulástól, bármily ellentétek merültek is fel tárgyalásain, bármennyire csak abban merült is ki a tevékenység, hogy konkrét — gazdasági — tárgyalására albizottságokat küldött ki, az európai kooperációnak csirái mégis a levegőben vannak: mindenesetre bizonyos, hogy senki sem akar kívül maradni a kooperációnak még ezen a sovány lehetőségén sem.

Politikailag legfontosabb és legkényesebb kérdés, mely a napirenden volt, azoknak az európai államoknak a meghívása, amelyek nem tagjai a Népszövetségnek: Törökországé és Szovjetországé. Felvételüket Olaszország és Németország ajánlotta, és különösen az előbbi, rendkívüli vehemenciával és bámulatraméltó diplomáciai ügyességgel erőszakolta. A legerősebb ellenállást természetesen Franciaország, Románia és Jugoszlávia fejtette ki, Nagybritannia viszont inkább a meghívás mellett nyilatkozott. Az eredmény diplomáciai remekmű: elhatározták, hogy Törökországot, a Szovjetbirodalmat és — Izlandot meghívják a következő májusi ülészsakra, de — csak a gazdasági kérdések tárgyalására. (Izland perszónál-unióban van Dániával, de a Népszövetség formai okokból még eddig nem vette fel tagjai sorába; most valószínűleg azért hívják meg, hogy a másik két állam meghívása ártatlanabbnak tűnjék fel.) Szovjet-Oroszországnak meghívása Olaszországnak és különösen Grandi külügyminiszternek személyes nagy sikere: viszont az a megszorítás, hogy csak a gazdasági kérdések tárgyalásában vehet részt, a két nagy állam számára felvetette a problémát, vajjon ilyen körülmények között elfogadhatják-e a meghívást. Ismerve a Szovjettel való tárgyalások és megegyezések illuzórius voltát, azok, akik ellenezték a meghívást (Törökország ellen nem volt kifogás), azt remélték, hogy — így talán nem jön el. Moszkva azonban gyakorlatiasabbnak bizonyult: elmegy Genfbe, ha másért nem, úgymond, legalább azért, hogy megtudja, miért ne menjen el európai állam létére oda, ahol Európáról tanácskoznak?

A gazdasági kérdéseknek — többi közt az agrár-hitelek, agrártermények piaca megszervezése kérdéseinek — megvitatására albizottságokat küldtek ki, amelyek a májusi ülésnek fognak jelentést tenni. A bizottság ülésezésének kimagasló eseménye a befejező aktus volt: Európa négy nagyhatalma külügyminisztereinek békemanifesztuma, melyben ünnepélyesen kijelentették, hogy a béke fenntartására minden lehető eszközt igénybe fognak venni, elsősorban a Népszövetség intézményeit. Bármennyire frazeológiának tessék is ez a manifesztum, az indokolatlan háborús híresztelésektől és izgalmaktól telített levegőben határozottan kiegyenlítő hatást tett.

A HÁROM NAPPAL az Európai Bizottság után összeült népszövetségi Tanácsnak elsősorban két komoly feladattal kellett megbirkóznia: egyrészt a Leszerelési Konferencia időpontjának és helyének megállapításával, esetleg

elnöke kinevezésével; másrészt a lengyel-sziléziai választási atrocitások ellen német részről beadott petícióval. A konferenciát a Tanács 1932 február 2-ára hívta össze Genfben; az elnök személyében nem tudott megállapodni, annyi azonban már most is biztosnak látszik, hogy a szemérmetlen javaslatnak, amely Benest akarta a konferencia elnöklésével megbízni, az olasz-német ellenállás a nyakát szegte. Hogyan is lehetett annak az államnak a képviselőjére komolyan gondolni, amely Európának, Franciaország után, második legnagyobb hadseregszállítója? Az, hogy a Tanács a Leszerelési Konferenciát előkészítő Bizottság által elkészített szerződéstervezetet a konferencia tárgyalásának alapjául elfogadta, még korántsem jelenti ennek a keretszerződésnek elfogadását: Curtius birodalmi külügyminiszter azonban igen helyesen szükségesnek találta, hogy ennek a látszata ellen is óvást emeljen. Ez különösen azért fontos — éppúgy, mint Apponyi Albert grófnak ugyanezen tárgyról szóló felszólalása és Károlyi Gyula gróf külügyminiszter válasza a magyar képviselőházban, — mert a szerződéstervezet 53. cikke kimondja, hogy az egyezmény a szerződő államok előbbi egyezményes kötelezettségeit érintetlenül hagyja és fenntartja. Ez tehát azt jelenthetné, hogy a békeszerződések által a szuverén államok között létesített különbség — teljesen felfegyverzett és teljesen lefegyverzett, teljes jogú és jognélküli államok két kategóriája — állandósíthatnék. Mint a magyar külügyminiszter kategórikusan kijelentette, Magyarország csak olyan szerződést hajlandó elfogadni és aláírni, mely az államok teljes jogegyenlőségén alapul.

A Lengyelország ellen intézett petíció elintézése — ezt az elégtételt nem tagadhatjuk meg — becsületére válik a Népszövetségi Tanácsnak. Maga Zaleszki külügyminiszter is helyesnek találta, hogy a lengyel terrorcsapatok viselkedése (s ami ezzel kapcsolatos, a hatóságok hanyagsága és elnéző viselkedése) felett a lengyel kormány sajnálkozását fejezze ki. A hosszas tárgyalások alatt létrejött megállapodás Curtius külügyminiszter teljes sikerét jelenti, amennyiben Lengyelországot vizsgálatra, kártérítésre és a Tanácsnak teendő jelentéstételre kötelezi. Ez volt az első eset, hogy szuverén államot egy nemzetközi fórum előtt kontradiktórius eljárásra és az eljárás folyamán elkövetett hibái elismerésére, továbbá azok jóvátételének megígérésére bírtak. A nemzetközi erkölcsi lelkiismeret felébredésének és a nemzetközi közvélemény nyomása tisztító hatásának örvendetes és reményre jogosító jele ez.

KÖZBEN FRANCIAORSZÁGBAN újabb kormányváltás történt: a Steeg-féle balközép kormány, mely a karácsonyi szünet előtt csekély hét szavazattal kapott többséget s ennek alapján napolta el a Kamarát, saját kebelében kitört konfliktus következtében, kimúlt. Helyét meglepően rövid kormányválság után Laval független republikánus szenátor kormánya váltotta fel a régi Tardieu-féle többség támogatásával. Kormányát el is nevezték „Laval címke alatt futó Tardieu kormánynak.“ Kétségtelenül Tardieu a legerősebb egyénisége ennek a kormánynak, amely a jobboldalra és a jobbkozépre támaszkodik és az első, a kormányprogramra felett tartott szavazásánál 71 szavazattöbbséget kapott. Élete egyelőre valamivel biztosítottabbnak látszik, mint a Steeg kormányé, melyet a jobboldal legnagyobb pártja, a Marin-csoport, csak tűrt, míg Tardieu, megalakulásának első percétől kezdve várta a pillanatot, amelyben megbuktathatja.

KÖZÉPEURÓPA gazdasági és politikai történetében jelentős esemény Bethlen István gróf bécsi látogatása. A Monarchia felbomlása óta ez volt magyar kormányfőnek első hivatalos látogatása a volt császárvárosban.

A magyar közvélemény szava, mely a miniszterelnököt az osztrák köztársaság fővárosába kísérte, meleg barátságtól volt átítatva, éppúgy, mint az a hang és hangulat, amellyel a megcsonkított és függetlenné vált Magyarország miniszterelnökét Bécsben fogadták. A bécsi látogatásnak különös jelentőséget kölcsönöznek a gazdasági vonatkozású tárgyalások, amelyek ezt megelőzték és amelyeknek folytatását elhatározták. A tárgyalásokat vezérlő alapelvek Bethlen és Schober találkozásánál olyan formában kerültek szóba, amely mindkét félre előnyös megegyezést ígér. Szerencsésebb gazdasági alakulat, mint az agrárterményeinkre rászoruló Ausztriának és az osztrák ipari termékeket, — különösen Csehszlovákiának, mint versenytársnak kiesése óta, természetesen felvevő Magyarországnak gazdasági összeköttetése — nem is képzelhető. Reméljük, hogy a megegyezés részletes kidolgozásánál nem botul fel az az alap, amelyet az államférfiak sok körültekintéssel és helyes ítélettel létrehoztak.

OTTLIK GYÖRGY

BRUSZILOV

A VILÁGHÁBORÚ alatt szerepelt orosz hadvezérek közül a volt Osztrák-magyar monarchia hadseregének szemében a legnagyobb tekintélyre Bruszilov emelkedett, ő mérte ránk ugyanis a legkeményebb csapásokat. Az ő működését akarom most főbb vonásokban vázolni.

Bruszilovot a világháború előtt egyik vezértársának megállapítása szerint maga az orosz hadsereg is alig ismerte. Sokkal nagyobb tekintélye volt például Rennenkampnak vagy Szamszonovnak, akiket Hindenburg Kelet-Poroszországban egymásután tönkrevet. Bruszilovnak úgynevezett „vezérkari“ képzettsége nem volt. Az orosz-japán háborúban sem vett részt s így a háborúba hadi tapasztalat nélkül vonult. Katonai pályáját a gárdalovasságnál kezdte, majd nagyon hosszú ideig a szentpétervári lovasiskola parancsnoka volt, ahol ösztönös hadvezetési képességének beigazolására alkalom nem nyílhatott. Mindenesetre erélyes katona látszatát keltette s ezért közvetlen előljárójának, az ugyancsak erélyes Miklós nagyhercegnek feltűnt. Ennek köszönhette, hogy már békében elérte a katonai ranglétra legmagasabb fokait. Lovashadosztályparancsnok, majd hadtestparancsnok lett. A világháború kitörése előtt egy évvel a kievi katonai kormányzóság területén háború esetére megalakuló két orosz sereg egyikének (a 8-nak) vezéréül jelölték ki. Ismeretlen értékű nagyságnak tartották. De neve már a bevezető hadműveletek során ismertté és félelmetes csengésűvé vált. Egyenesen világhírnévre tett szert lucki győzelmével, mely egyben a volt osztrák-magyar monarchia haderejének legnagyobb csatavesztését képviseli.

Bruszilov a világháború kezdetén az ellenünk felvonult négy orosz sereg közül a balszámon levőt vezényelte, amely egyenesen kelet felől a Zbruc határfolyón át tört Galíciába. Itt döntő része volt az oroszokra győzelmes augusztusi keletgaliciai csatákban, melynek eredménye a mi hadainkat nyugati irányban visszadobta és Lemberget orosz kézre juttatta. A Lemberg körül szeptember első harmadában vívott döntő csatában Bruszilov az orosz csatarend déli szárnyát vezérelte és itt a mi főtámadásunkat némi területveszteség árán kivédte. Ezután seregével Przemysl ostromának fedezése és egyben a nagy orosz arcvonal déli oldalának biztosítása végett Magyarország északi kapujával: a duklai horpadással szemben foglalt állást. Ebben a helyzetben érte Conrad második — októberi — támadó hadjárata, amikor a neki szánt lökés elől Sambor felé ügyesen kitért. E támadásunk kudarcra után Bruszilov az említett magyar kapu ellen vezette seregét és sikerült is

neki Boroevic hadaival szemben a kárpáti hágókat Duklától Uzsovig elfoglalni.

A világháború 1914. évi időszakából Bruszilov, ki a többi hadvezér példájára világháborús élményeit szintén megírta, a magyar katona vitézségének jellemzésére szép szavakat talál. Külön megemlíti a budapesti honvéd lovashadosztály híres gorodoki lovasrohamát. Az ő szavait idézem: „A Zbruc mentén egy ellenséges lovashadosztály állt, mely arcvonalunk ellen rendkívül erélyesen működött. A többek között Gorodoknál rajtaütött a gyalogsággal megerősített 2. kombinált kozák hadosztályon. A magyar lovasság, mikor Gorodok elé ért, zárt alakzatban csatarendbe fejlődött és felderítés nélkül, semmivel sem törődve, ebben a célszerűtlen alakzatban gyalogságunkra rohant. Tüzérségünk élénk tüze, majd gyalogsági sortűz fogadta az örülten bátor, de eszeveszett rohamot...” Különben Bruszilov a honvédhuszárokkal szemben állt orosz tábornokot rögtön elcsapta, mert ez nem merte a roham után rendben hátráló huszárokat kozákjaival üldözni.

A limanovai orosz csatavesztést (1914 december) Bruszilov szépitgetés nélkül elismeri. Említésreméltó az a megjegyzése, hogy nagyobb baj csak azért nem történt, mert a mi hadvezetőségünk az orosz helyzet felől tájékozatlan volt. Így többek között magát Bruszilovot is, egész vezérkarával együtt elfoghattuk volna. Tájékozatlanságunk okát abban látja, hogy nemcsak a galíciai rutén lakosság, hanem Nyugat-Galícia lengyel népe, sőt még a katolikus papság is nem az osztrákok, hanem az oroszok ügyét szolgálta és utóbbiak javára kémkedett.

Egyébként Bruszilov serege a limanovai csata kezdetén a duklai horpadásban, a Kárpátok gerincétől délre, magyar földön állt s Kassa irányában már Bánfán túl hatolt. Támadásának hevességére jellemző, hogy a Kárpátok védelmével megbízott Boroevic a Kassára való visszavonulást határozta el, sőt már a hátrálást Budapest felé is megfontolta. Erre nem volt szükség, mert Bruszilovnak ekkor haderői legnagyobb részét a Kárpátok északi lejtője mentén Limanova felé kellett eltolnia, hogy az ott nehéz helyzetbe került szomszédos orosz seregen segítsen. Bruszilov betörését a magyar alföldre 1914-ben így a limanovai csata akadályozta meg.

A karácsonytól húsvétig tartó kárpáti csata alatt elsősorban Bruszilovnak szakadatlanul támadó serege jelentette a Magyarországot oly sokáig fenyegető orosz betörés veszélyét, amelyet végül is német segítséggel kellett elhárítanunk. Ezekről a kárpáti küzdelmekről írja Bruszilov, hogy azok elkeseredettek voltak és sok vérbe kerültek, mert „különösen a magyarok védték rettenetes és kétségbeesett hevességgel — főleg Mezőlaborcnál — a magyar Alföldet“.

A kárpáti csata lezajlása után következett a központi hatalmak seregeinek áttörése Gorlicénél, mely a Brusziloval szomszédos orosz sereget teljesen szétugrasztotta. Ezért a katasztrófáért Bruszilov az orosz délnyugati arcvonal — az ellenünk alkalmazott 4 sereg — fővezéré, Ivanov tábornokot teszi felelőssé. Ivanov ugyanis nem hitt alvezérei jelentéseinek, hogy Gorlice irányából nagy veszély fenyeget,

mert abban a meggyőződésben élt, hogy a mi döntő támadásunk csak Bukovina irányából következhetik és ezért minden tartalékát errefelé — Pflanser-Baltin seregével szemben — toltta el. Mikor aztán a mi áttörő támadásunk Gorlicénél megtörtént, Ivanov teljesen elvesztette a fejét s oly intézkedéseket tett, amelyek a bajt csak növelték. Ebből aztán Ivanov és Bruszilov között oly erős összetűzés keletkezett, hogy utóbbi a sereg vezérségéről is lemondott, de aztán a nagyherceg közbelépésére lemondását visszavonta. Bruszilov serege különben tűrhető rendben hátrált és nagyobb veszteség nélkül jutott a Bug folyó mögé, ahol némi nyugalomhoz jutott. A megrikult sorokat itt osztrák-magyar puskákkal felfegyverzett pótlás töltötte ki.

A későbbi hadiesemények megértéséhez fontos annak a körülménynek az ismerete, hogy Bruszilov serege és az 1915 elején tőle balra (keletre) került két orosz sereg az 1915 májusi gorlicei áttörést követő hátrálásuk alatt döntő vereséget nem szenvedtek. Ezek a seregek az általános hadihelyzet folytán, de reánk nézve ugyancsak kellemetlen hatású ellentámadások intézése közben vonultak vissza abba a Polesie-mocsártól Romániáig húzódó vonalba, amelyben a mi üldözésünket 1915 késő őszén véglegesen megállították.

Az említett orosz visszacsapások közül a legkellemetlenebb volt a „rovnói hadjárat“ elnevezés alatt megörökített hadművelet. Ez abból fejlődött, hogy Conrad az üldözést Rovnó várának elfoglalásával akarta megkoronázni. Ez a törekvése kudarcot vallott. A rovnói hadjárat utolsó felvonása Rovno előtt játszódott le, mikor Bruszilov szeptember közepén végrehajtott ellentámadással József Ferdinánd főherceg serege fölött fényes győzelmet aratott. Érdemes megemlíteni, hogy a következő évben (1916-ban) Lucknál Bruszilov nagy támadása ugyanezt a seregünket törte szét.

Az ELŐADOTTAKBÓL látható, hogy Bruszilov működése 1914 és 1915 folyamán határozottan sikeres volt. Seregvezéri pályáját 1914-ben győzelemmel kezdte és 1915-ben ugyancsak győzelemmel fejezte be. Ebben a két évben, 1914 augusztusától eltekintve, a számbeli túlerő bebizonyíthatólag nem az ő oldalán volt.

Ha hadi sikerei magyarázatát keressük, mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy az az eszköz, amellyel haditerveit megvalósítani igyekezett, jó volt. Az orosz katona a mandzsuriai háború tapasztalatai alapján helyes irányba terelődött békekiképzése révén a mi katonánknál jobban megtanulta a fedezékek ásását és kihasználását, jobban értékelte a tűzhatást, amely az egyfolytában gördülő — nálunk tanított — támadás végrehajtását kizárta. Az orosz gyalogság a tüzéséggel való együttműködésben a mienkét felülmúlta. Az orosz lovas-ság és tüzéség harcszerű képzettsége a mienknél sokkal magasabb fokon állt. Az orosz csapat e tudásával az orosz hadvezetés élt is.

Végeredményben az az eszköz, amellyel Bruszilov dolgozott, nem volt jobb anyagból, sőt inkább rosszabból, mint a mienk, de kidolgozása a célra jobban megfelelt: a háborúra való iskolázottsága magasabb fokon állt. Bruszilov ezt az eszközt jól ismerte, tudta, hogy mit szabad és mit lehet tőle követelni. E mellett volt erélye

ahhoz, hogy alvezéreit parancsainak végrehajtására kiméletlenül szorítsa, de volt erélye ahhoz is, hogy a felsőbb helyről jött célszerűtlen parancsokkal szembeszálljon.

Bruszilov minden egyes esetben a támadás mellett döntött. Tette ezt még akkor is, mikor a parancs a védekezést írta elő. Ez a támadás azonban nem volt az a nálunk a világháború kezdetén szokásos „hajrá“, mikor vitéz bakáink a veszteségekre való tekintet és a tüzérség támogatása nélkül, miként a békegyakorlatoknál, mentek neki az ellenségnek, hanem a csapatoknak megfontolt előrevezetése abból a célból, hogy jól előkészített, rendszeres támadást intézhessenek.

A Bruszilov vezette orosz hadak az ő támadásaikat sokkal kisebb vérveszteséggel hajtották végre, mint a mi csapataink.

MIKOR 1915 őszén kimerült csapataink az oroszok üldözését az egész vonalon kénytelenek voltak beszüntetni, az orosz hadsereg, dacára több száz kilométerre terjedő hátráló hadmozdulatának, a mi haderőinkkel szemben teljesen védelemre képes állapotban maradt.

E sorok írója is résztvett — egy honvéd lovashadosztály vezérkari főnöki minőségében — az oroszok üldözésében a Polesie-mocsáron keresztül. Követtük az oroszot, de egyáltalában nem volt az az érzésünk, hogy megrendült ellenséggel van dolgunk. Állandóan tartottunk attól, hogy az orosz visszafordul és visszaüt. És amikor visszaütött, ugyancsak nehéz sorunk volt.

Az orosz hadsereg rövidesen támadóképességét is visszanyerte. Ezt bebizonyította, mikor 1915 decemberének második felében arcvonalunk déli szárnya ellen hatalmas erejű, de elszigetelt támadást intézett. Ezt visszavertük. Bruszilov e támadás megtervezését tökéletes ostobaságnak minősítette. Ő a támadás végrehajtását másként gondolta. Elgondolásának megvalósítására hamarosan alkalma nyílt. 1916 március végén Ivanov utódja gyanánt ő lett a négy hadsereget felölelő, a Polesietől Beszarábiáig terjedő délnyugati arcvonal, vagyis az orosz front balszárnyának fővezére. Ebben a minőségben azonnal hozzáfogott annak a nagy támadásnak előkészítéséhez, amely bennünket Lucknál és Oknánál érzékenyen talált.

Lássuk e támadás előzményeit.

Bruszilovot, alighogy új állását elfoglalta, a cár látogatta meg. Ekkor Bruszilov kifejtette neki Ivanowal teljesen ellentétes nézetét, hogy pár hónapon belül az egész arcvonalnak támadnia kell. A csapatok . veszteségeinek pótlása a téli hónapok alatt megtörtént, az antant a tüzérségi és egyéb anyagi felszerelést bőségesen kiegészítette s ha a hadvezetőség a nyár elején támadni akar, úgy a csapat erre úgy anyagilag, mint lelkileg feltétlenül képes. Az ingadozó cár, mint mindig, úgy most sem adott határozott választ és lényegében arra utalt, hogy Bruszilov terveit az április közepén tartandó haditanácson adja elő.

Ez volt az a nevezetes haditanács, amelyen az orosz fővezérlet Bruszilov támadási tervét bizonyos módosításokkal elfogadta. A tanácskozást a cár elnöklete alatt az orosz vezérkar főnöke, Alekszejev vezette. Részt vett a tanácskozáson a három arcvonalparancsnok: Kuropatkin a jobbszárny, Evert a közép- és Bruszilov a balszárny vezére és ezek

vezérkari főnökei. Aleszejev előadta a nagy haditervet. E szerint a főtámadás vezetése Evertre hárult volna, kinek a tartalékokkal és nehéz tűzérsséggel megerősített középseregeivel egyenes nyugatnak, Vilna irányában kellett a döntő rohamot intéznie. Kuropatkin seregei ezt a támadást északkelet felől ugyancsak Vilna felé támogatták volna. Bruszilovnak az a feladat jutott, hogy seregeivel tüntessen, majd északi szomszédjának sikere esetén a támadáshoz Rovnó felől Luck irányában csatlakozzék.

Ezt a haditervet aztán megvitatták. Kuropatkin a támadás ellen érvelt. Evert csatlakozott Kuropatkin véleményéhez azzal, hogy ő ugyan a támadást végrehajtja, de az feltétlenül kudarccal fog járni. Utalt a német állások megtámadhatatlan voltára és az orosz nehéztűzérsség csekély számára. Ezután Bruszilov szólalt fel. Elismerte ugyan a támadás nehézségeit, de seregeit képesnek tartotta a támadó hadművelet sikeres végrehajtására ama kikötés mellett, hogy a középes a jobbszárny is egyidejűleg támadásba megy át. Erre Kuropatkin és Evert odamódosították nézetüket, hogy a támadást vállalják, de a sikert nem garantálhatják. Végül is a cár nevében Alekszejev oda döntött, hogy az egész arcvonalnak támadnia kell. A támadást Bruszilov kezdi, azonban erre a célra sem tartalékokat, sem nehéztűzérsséget nem kaphat, hanem önerejéből segítsen magán. Nyilván Alekszejev úgy vélekedett, hogy Bruszilov támadása kezdetben nem lesz egyéb erőteljes tüntetésnél. Egyébként a támadó hadműveletre az egész arcvonalnak május végén kellett készen állni.

Jellemző az orosz vezérek felfogására az, hogy a haditanács után egy magasrangú orosz tábornok Bruszilovnak szemrehányást tett: „ön az egyedüli, ki fővezér lehetne és most kilátás van arra, hogy ne legyen, mert a támadás az Ön katonai hírnevét teszi kockára. Ön elveszítheti az arcvonal vezérletét és elveszítheti katonai babérjait. Én az Ön helyében mindent elkövettem volna a támadó hadművelet megakadályozására, mert a hadművelet Önnek hasznot nem hozhat, de nyakát törheti.“

Az említett haditanács tehát az általános támadás mellett döntött. Bruszilov számítása bevált, mert a központi hatalmak oroszországi arcvonala 1916 tavaszán meggyengült. Falkenhayn Verdimmél akarta a világháború sorsát eldönteni, Conrad pedig minden nélkülözhető haderejét a déltiroli arcvonalra vitte. Mindamellett a mi seregeink lucki és oknai katasztrófája nem következett volna be, ha az orosz arcvonal balszárnyát nem az akaraterős Bruszilov, hanem a támadás eredményében nem bízó Kuropatkin vagy Evert vezényli.

A haditanács után Bruszilov visszautazott rovnói főhadiszállására, összehívta négy alvezérét — Kaledin, Szacharov, Cserbacev és Leicsicki tábornokokat — és közölte velük, hogy május végén mind a négy sereg támadást fog intéznie. Egyik alvezére erre közbeszólt, hogy a támadás az adott helyzetben nagyon kockázatos vállalkozás és eredménnyel nem biztat. Bruszilov a további ellenészrevételeknek elejét vette azzal, hogy ő nem a támadás vagy a védelem célszerűsége felől akar tárgyalni, hanem az alvezéreket azért hívta össze, hogy az elhatározott támadás végrehajtásának előkészítésére parancsait személyesen

adja ki s hogy semmi ingadozást sem tűr. Ezután kifejtette az ő támadó módszerét, mely a németektől alkalmazott eljárástól eltért. A németek ugyanis a támadást keskeny arcvonalon intézték s e célra szűk területen halmozták fel nehéz tüzérségüket és tartalékaikat. Így történt ez Gorlicénél is, ahol 1915 májusában az orosz front aránylag keskeny részét törték át s ennek kapcsán óriási diadalt arattak. De ezt a nagy sikert Bruszilov szerint csak annak köszönheték, hogy az orosz erődítési rendszer és az orosz hadvezetés minden kritikán alul állt, eltekintve attól, hogy az orosz tüzérség löszere 1915 nyarán teljesen elfogyott. Az orosz arcvonalon a németekéhez hasonló tömegű csapat és

Az orosz arcvonal 1916 június 1-én.

hadianyag halmozására gondolni sem lehet, mert ennek gyors szállítását a gyér vasúti hálózat nem engedi meg és mert az ellenség repülői a támadás irányát a lassú előkészületekből biztosan felismernék s ezért az ellenséges hadvezetés a kellő ellenrendszabályokat idejében megtehetné. Kuropatkin és Evert ugyan parancsot kaptak arra, hogy a támadást keskeny arcvonalon intézzék, de ezt Bruszilov helytelennek tartotta. ő maga azt rendelte el, hogy mind a négy serege és ezeken belül több hadtest is készüljön a támadásra. Úgy volt, hogy ha az ő arcvonala több helyen tesz előkészületeket, akkor az ellenség nem ismeri fel a döntő támadás irányát és a kellő erővel idejében nem is védekezhetik.

Bruszilov részletes parancsa szerint Kaledin seregének négy hadtesttel Olykától mind két oldalt Luck felé kellett előretörni. Tovább délre melléktámadásokat kellett intézni, és pedig Szacharovnak egy hadtesttel Lemberg felé, Cserbacssewnek egy hadtesttel egyenesen nyugat felé, Lecsickinek két hadtesttel Staniszlau és Halics felé. Utóbbi támadás a szomszédos Romániát akarta a beavatkozásra csábítani.

Röviden: mind a négy sereg támadó feladatot kapott. Ez alkotta az előkészületek általános alapját. A részleteket Bruszilov a mi állásainkról repülők által felvett fényképek után készített térképekből határozta meg. Ilyen térképet minden tiszt kapott. Bruszilov írja, hogy a mi állásaink kitűnőek voltak, de feltűnt, hogy említésreméltó tartalékokkal nem rendelkezünk. Valóban így is volt. A mi tartalékaink

Dél-Tirolba kerültek, hogy az olaszok ellen támadjanak. Ennek dacára az orosz túlerő nem volt jelentékeny. A Polesie-mocsártól délre 512.000 orosz puska és kard állt a központi hatalmak 441.000 harcosával szemben.

A támadásra való előkészületek május 23-án befejeződtek. Ettől kezdve a hátul visszatartott orosz tartalékok és ütegek készen álltak arra, hogy Bruszilov telefonparancsára az előre elkészített rohamállásokba vonulhassanak, amelyekből a döntő támadásnak kellett megkezdődnie.

Május 24-én Alekszejev közölte Brusziloval, hogy az olaszok Tirolban vereséget szenvedtek, segítséget kémelek, tehát a támadás időpontja elérkezett. Bruszilov azt válaszolta, hogy kész a támadásra s hogy ennek feltétlenül sikere lesz, ha a közép- és a jobbszámy is támad. Megállapodtak abban, hogy Bruszilov a támadást június 4-én kezdje meg, míg Evert csak zo nappal később fog megindulni, mert csak akkor lesz kész.

Május 31-én Alekszejev egy hadtestnyi megerősítést adott Bruszilovnak és meghagyta neki, hogy a Luck felé intézendő támadást erős lovastömegeknek áttörése Maniewid-n át Kowelre kísérje. Ennek alapján Bruszilov elrendelte, hogy Luck felé Kaledin a tüzérségi előkészítést június i-én kezdje meg és ezt június 4-én a gyalogság támadása kövesse. Egyidejűleg Kaledin seregének északi szárnyán Gillenschmidt lovas tábornok vezérlete alatt 5 lovas és 1 gyalogos hadosztály erejű hadsoportot gyülekeztetek, hogy ez Kaledin támadását kiegészítse. Bruszilov parancsa az volt, hogy Gillenschmidt június 5-én vagy 6-án „Kowel általános iránnyal törjön át azzal a céllal, hogy az ellenség hátába erélyesen hasson, készleteit, raktárait és a vasutat megsemmisítse és így Kaledin seregének előnyomulását megkönnyítse.“

A bruszilovi haditerv tehát világos. A gyalogság áttörése Luck felé s 1—2 nappal később a lovasság áttörése Kowel felé azzal a céllal, hogy e két áttörési irány között fekvő arcvonalunk felsodortassék vagy veszteségteljes hátrálásra kényszeríttessék.

Ekkor még egy zavaró mozzanat merült fel. Június 3-án Alekszejev azzal a javaslattal jött, hogy a támadás odáztassék el és csupán csak „egy helyen“ intéztessék, mert ez a cár akarata. Bruszilov azonban a kiadott intézkedéseken változtatni nem akart s ehelyett lemondását ajánlotta fel. Az ő szavai szerint: „jól tudtam, hogy ha az egyeden lökésre térek át, úgy az kétségtelenül kudarccal jár, mert az ellenség a támadás irányát csalhatatlanul felismeri és miként más esetben, tartalékait egységes ellentámadásra rendeli.“ Alekszejev erre javaslatát visszavonta.

Ily előzmények után indult meg június 4-én Bruszilov hadművelete. Kaledin támadása Lucknál József Ferdinánd seregét, Leccicki támadása Oknánál Pflanzner-Baltin seregét törte át és készítette veszteségteljes hátrálásra, Gillenschmidt támadása azonban a n. honvéd lovas-hadosztály gyalogos magyar huszáira talált és összeomlott.

JULIER FERENC

(A jövő számban befejezzük)

A BÚZA VILÁGHÁBORÚJA

MIÓTA a gabonafélék termelésében és fogyasztásában világszerte nagy és tartós aránytalanság mutatkozik és ennek következtében évről-évre növekvő készletek maradnak feleslegként a világpiacon, alig van ország, melynek legfőbb gondja gazdasági téren nem az a kérdés volna, hogyan tudja a gabonatermelés jövedelmezőségét biztosítani. Különösen áll ez a kenyérmagvak: búza és rozs tekintetében, mert hiszen a világforgalomban szerepet vivő agrárállamokban, egy-kettőt — Dánia, egyes balti államok, Új Zeeland stb. — kivéve, a mezőgazdaság üzemrendszere mindenütt ezeken a terményeken nyugszik. A baj egyformán sújtja a kiviteli és beviteli államokat; az utóbbiaknak ugyanúgy érdekük a mezőgazdaság rentabilitását fenntartani, mint a kivitelieknek. És ha a vámokban kínálkozik is számukra oly eszköz, mellyel a helyzeten enyhíthetnek, gondjuk mégsem sokkal kisebb, mert az utolsó években azt tapasztalták, hogy minden vámemelés után újabb áresés következett be a búza és rozs világpiacán, ami a mezőgazdaságban érdekelt lakoságnál újabb kívánságokhoz, a kormányoknál újabb gondokhoz vezetett. A vámemelések viszont a kiviteli államokat újabb és fokozottabb törekvésekre készítetik abból a célból, hogy a vámfalakat áttörhessék, így a világgazdaságban olyan gazdaságpolitikai küzdelemnek lehetünk ma tanúi, melyet a legnagyobb szívóssággal, kitartással, az eszközökben nem mindig válogatva folytatnak; valóságos háború ez a búzafeleslegektől minél jobb áron való szabadulásért, melyben, apróbb szigetektől eltekintve, az egész föld kerekége részt vesz.

Ebben a háborúban a búza részben csak szimbólum: jelenti általában a mezőgazdasági termelést. De mindenesetre az a termény, mely leghivatottabb képviselni amaszt. Nemcsak a fentebb említett okból, hogy t. i. ő az alaptermény (a rozssal együtt), de azért is, mert az a rendkívüli árdepresszió, mely a mezőgazdasági válság legfőbb okozója, legkatasztrofálisabban a kenyérmagvakat sújtotta. Magyarországon a legjobb tiszavidéki búza mázsájának ára 1927 január elsején kereken 34 pengő volt, 1930 december végén 14 pengő; ugyanezen idő alatt a rozs ára 26.5 pengőről 9 pengőre esett.

Nálunk pedig különösen érthető, hogy a búza kérdése áll az előtérben. Magyarországon a kenyérmagvak a mezőgazdaságnak legjelentékenyebb bevételi forrása. 1929-ben 500 millió pengőt, az összes bevételnek több mint harmadrészét jelentették. E mellett azok a termények, melyekben minden gazda — akár kicsi, akár nagy — érdekelve van, mert mindenik földjének nagyobb részét ezekkel veti be.

A magyar búza problémájáról már többször volt szó ezeken a lapokon¹ és így ismétlés volna elmondani mindazt, ami a kérdést termelési szempontból megvilágítja. Ellenben érdeklődésre tarthat számot a búza jobb értékesítéséért folytatott elkeseredett harcnak, stratégiájának és taktikájának, valamint annak megismerése, hogyan vesz részt ebben a háborúban Magyarország és mik a kilátásai.

A kiviteli országokon a védővámok nem segítenek, azoknak tehát más eljárásokhoz kell folyamodniok: vagy állami közbenjárással kell árpótlékokat juttatniok a termelőnek, vagy hasonló helyzetben levő más országokkal kell összefogniok, hogy a külföldi piacokon pozíciójukat közös és tervszerű föllépéssel kiépítsék, vagy pedig meg kell szüntetniök azt a helyzetet, hogy kiviteli feleslegük legyen, aminek ismét két módja van: a termelés csökkentése és a fogyasztóterület kiterjesztése.

SORRA véve ezeket az eljárásokat, először is azt állapíthatjuk meg, hogy a végrehajtás stádiumába csak azok az intézkedések jutottak, melyeket az államok saját hatáskörükben léptethettek életbe. Ezek közül háromról hallunk ma többször: a prémium, a dumping és a monopóliumról.

A prémium lényege, hogy a búzaforgalom általános megkötése nélkül az állam a termelőnek megtérít bizonyos összeget azon a címen, hogy ezzel kiegyenlíti a termelési költség és az ár közt az utóbbi hátrányára mutatkozó különbséget. Az összeg kiszámítására és a termelőhöz való juttatására nézve különféle módszerek lehetségesek. Ezek egyike a mi bolettarendszerünk, melyben a prémium kiszámításának alapja a forgalomba hozott mennyiség és melyben az elszámolások lehetővé tétele céljából az árut árujegy (boletta) kíséri egész forgalmán végig. Természetes, hogy minden ilyen rendszernél az állam polgárai zsebéből kénytelen kivenni a prémium fedezetét. Ez a prémiummal való megoldás a legegyszerűbb, a legkevesebb kockázattal jár az államra nézve, simul annak mindenkorai teljesítőképességéhez és nem nyúl bele a termelési és forgalmi viszonyokba. Ezek az előnyei.

Azonban nem old meg két kérdést: a belföldi piac megszabadítását a kiviteli feleslegektől és az ár állandósítását. Pedig a termelés jövedelmezősége csak akkor van biztosítva, ha nagyobb áreséstől mindaddig megvédi, míg az egész termést el nem helyezte; ennek pedig legfőbb előfeltétele, hogy a feleslegektől a piac tehermentesüljön és azok a külföldre kerüljenek. Az állam tehát az általa megállapított áron átveszi az egész termést és ugyancsak általa megállapított áron azt el is adja, részben a külföldön, részben a belföldön, mégpedig rendszeren a külföldön ráfizetéssel, a belföldön viszont ennek fejében haszonnal. Ehhez azonban a gabonaforgalmat magának vagy általa megbízott szervezetnek kizárólagosan fenntartja. Ez a monopólium lényege, mely lehet különbözőképpen elburkolva vagy enyhítve, de mindannyiszor fennforog, valahányszor az áralakulás és a terméselhelyezés

¹ Lásd Magyar Szemle I. kötet novemberi, VI. kötet januári és IX. kötet júliusi számát.

nem a piaci viszonyokhoz, hanem valamely kizárólagos joggal bíró szerv diszpozíciójához igazodik.

Rendszerint a monopóliummal jár együtt, bár a nélkül is keresztülvihető, a dumping: a külföld részére termelési költségen alul is eladnak, csak hogy a feleslegtől szabaduljanak; a ráfizetést pedig a belföldi fogyasztásra hárítják át mesterségesen magas árak fenntartásával.

A monopóliumot eddig egyetlenegy kiviteli ország sem vezette be. Nálunk a közelmúltban a sajtó és a szakkörök különböző terveket vitattak meg, melyek tulajdonképpen mind monopóliumot javasoltak, bár e név használatát kerülték. Úgy látszik, lekerültek a napirendről. A monopólium túlságosan nagy kockázattal jár. Az állam garantál bizonyos árat, anélkül, hogy előreláthatná a világpiaci ár alakulását; minél lejjebb megy az utóbbi, annál többet kell ráfizetnie. Az sem biztos, hogy a megállapított ár feltétlenül előnyös a termelőknek nézve; ha a parlamentben ipari vagy fogyasztói érdekek kerekednek felül, esetleg rosszul is járhat a mezőgazdaság. Mindenesetre évről-évre nagy és szenvedélyes vitákat idéz fel a búzaár megállapítása az egész közéletben. Az egész mezőgazdaság sorsa a mindenkori kormány kezében van. Nagy adminisztrációt, sok ellenőrzést is kíván, a monopólium tehát költséges is.

Ezeket az érveket szokták általában felsorakoztatni a gabona-monopólium ellen. Vannak azonban magasabb mezőgazdaságpolitikai szempontok is, melyek nemcsak a monopólium, hanem minden olyan eljárás ellen szólnak, amelyek egyoldalúan a búza és a rozs árát akarják emelni, a kereslet és kínálat alakulásával ellenkező eszközökkel, a világpiaci viszonyokat lényegesen meghaladó színvonalra. Ezek közül kettő a fontos.

Az egyik az, hogy különösen a rozs, de a búza is nemcsak emberi táplálék, hanem nyersanyag is a mezőgazdaságban. Hízalásra igen alkalmasak, bár a búzát ritkán használják erre, csak olyankor, mikor nincs ára. Ma valószínűleg sokat etetnének fel belőle, ha nem volna a boletta. De ezenkívül a kenyérmagvak árával többé-kevésbé párhuzamosan szokott alakulni a takarmányféléké (árpa, tengeri stb.) is, vagyis a búza és rozs mesterséges áremelésével az utóbbiakat is, tehát az állathizlalás legfontosabb nyersanyagait is drágítjuk. Ennek az lehet a következménye, hogy míg olcsó búza mellett az állathizlalás jövedelmező volt — és ma, gazdák nyilatkozatai szerint, csakugyan ez a helyzet Magyarországon —, a búza árának emelésével ez megszűnik és az állathizlalásra nézve merül fel ugyanaz a probléma: hogyan lehet jövedelmezőségét visszaállítani. Semmivel sem kisebb a jelentősége, mint a búzára nézve; sőt, ha választani kell a kettő: a búza és az állat konjunktúrája közt, a kívánatosabb az utóbbi, mert ez intenzív üzemet jelent, holott a búza extenzívet. A külkereskedelmi mérleg alakulásából az utóbbi években annyi megállapítható, hogy állatkivitelünk a búzaválság óta igen erősen fellendült; nagy kérdés, hogy mi történnék, ha a búza árát felerőltetnők annyira, amennyiről ábrándozni szoktak.

A búza árának egyoldalú emelése azonban azzal az elháríthatatlan

következménnyel is jár, hogy mindenki iparkodik abból minél többet termelni. Még akkor is, ha parancsszóval korlátozzák a búzával bevethető területet; akkor egyszerűen több műtrágya, több emberi munka alkalmazásával a terméshozamot viszik fel. Ez pedig nemcsak azt jelenti, hogy az állam mind nagyobbodó búzatermés árkülönbözetét kénytelen vállalni, hanem azt is, hogy mezőgazdaságunk az extenzív irányban való visszafejlődés útjára lép és fokozódó mértékben helyezkedik oly cikk termelésének alapjára, melyben a legnehezebben tud versenyezni konkurrensével, a tengerentúli államokkal.¹ Éppen ezen tengerentúli búzatermelő államok közül az egyikben: az Egyesült Államokban a mezőgazdaság támogatásának ügyét intéző legfőbb mezőgazdasági tanács, a Federal Farm Board, beható vizsgálatok alapján megállapította, hogy 1937-ig nincs kilátás a búza világpiaci árának megfelelő színvonalra való emelkedésére. Olyan helyzetbe kell tehát kerülni a farmernek, hogy ne legyen a vüágpiacra szorulva. Vagyis termeljen kevesebbet, — nem lesz kivitel, — többet fog kapni búzájáért. „Grow less — get more!“

A ráfizetéses áremelés azonban éppen a fordított körforgást indítja meg: minél inkább támogatom a búza árát, annál többet termelnek; minél többet termelnek, annál többet kell kivinnem; minél többet visznek ki, annál többet kell ráfizetnem. A ráfizető vagy az államkincstár, vagy a belföldi fogyasztás, ez mindegy, a lényeg az, hogy hatalmas összegeket ajándékozunk a külföldnek a nemzeti jövedelem rovására.

Mindezekből nem szabad azt következtetni, hogy a búza árának állami támogatással való emelése minden körülmények közt elvetendő. Amíg és ahol a mezőgazdaság jövedelmének legjelentékenyebb forrása a búzatermelés, a jövedelmezőség javítására ez a legkönnyebb mód. Ha a segítség sürgős, nem igen lehet más utat választani. Hiba csak az, ha valaki azt hiszi, hogy ez az eljárás a kérdést gyökeresen megoldja és hogy minden tekintetben, az állampénzügyiektől eltekintve — előnyös. Ezek az intézkedések csak átmeneti természetűek lehetnek, arra az időre, míg a mezőgazdaság helyzetében a nagyobbszabású és átgondoltabb eszközökkel konszolidáló politikának eredményei nem mutatkoznak.

Minden kiviteli országra nézve és így számunkra is a legkedvezőbb megoldás az volna, ha a búza árát nemcsak belföldön lehetne emelni, hanem általában, a külföldi piacokon is, tehát a búza világpiaci ára érne el olyan szintet, mely fedezi a termelési költséget. Ebben az esetben a felesleg elhelyezése nem jár ráfizetéssel, a termelés haszonnal járna és meg volna oldva a termelés jövedelmezőségének kérdése. Ez a helyzet önmagától áll be olyan viszonyok közt, mikor a búza világpiaci kereslete és kínálata közt megfelelő arány van. Ez volt a helyzet körülbelül 1905—1925 közt. Túltermelés esetén azonban erre a célra tervszerű eljárás kell.

Mivel pedig a világpiaci árak több ország termelési, fogyasztási és kereskedelmi viszonyainak eredői, a kívánt eredményt is csak több állam közös eljárásával lehet elérni.

¹ Lásd A magyar agrárprobléma, a Magyar Szemle VI. kötet I. számában.

ÍGY JUTOTTAK EL az agrárállamok ahhoz a gondolathoz, hogy a beviteli piacokon való közös fellépéssel kellene érdekeiknek megfelelő exportlehetőségeket és áralakulást biztosítani. Mintegy két esztendő óta egyik értekezlet a másikat követi ebben a kérdésben. A Nemzetközi Mezőgazdasági Bizottság 1929-ben Bukarestben tartott kongresszusán határozatot hoztak, amely kimondja, hogy „a mezőgazdasági helyzet javításának egyik legfontosabb előfeltétele, hogy a mezőgazdasági termékek értékesítése tekintetében a gazdák egymással nemzetközileg érintkezésbe lépjenek“. A következő év nyarán Bukarestben a keleteurópai agrárállamok, köztük Magyarország delegátusai jöttek össze félhivatalos jellegű tanácskozásra. Itt a tárgyalások arra irányultak, hogyan lehetne az európai kiviteli feleslegek kedvező elhelyezését együttműködéssel az európai piacokon elérni. Az utat az európai kiviteli államok egymásközi versenyének kiküszöbölésében jelölték meg. A varsói agrárkonferencián ugyanazon év nyarán az államok hivatalos kiküldöttei arra az eredményre jutottak, hogy azok az államok, melyeknek exportszervezete ezt lehetővé teszi, kölcsönös és többoldalú megállapodásokkal biztosíthatják az együttműködést. Tovább ment a Nemzetközi Mezőgazdasági Bizottság antwerpeni ülése, mely egyenesen azt ajánlja, hogy az egyes országok értékesítési szervezetei valamely nemzetközi értékesítési szervezetet létesítsenek. A múlt év őszén Belgrádban tartott tanácskozás, melyen ismét csak a keleteurópai államok vettek részt, az antwerpeni gondolatot már részleteiben is körvonalazta, azonban természetesen csak a résztvevő államok — egyelőre Magyarország, Jugoszlávia, Románia, Lengyelország és Bulgária — részére. A határozatok szerint minden államban központi szervet kell létesíteni a búza-, rozs- és tengerikivitel ellenőrzésére, illetőleg irányítására. Ezenkívül minden egyes említett terményre vonatkozólag valamelyik államban felállítának egy közös irodát, melyben megbízottjai útján valamennyi állam képviselve volna. „Eladási szerződések (a külföldre) egyedül és kizárólag a nemzeti szervezetek vagy az ezek által megbízott szindikátusok által köttetnek meg és az árak, valamint a feltételek a közös irodák által határozatnak meg.“ Az államoknak kölcsönös biztosítékot kell nyújtaniok egymásnak, hogy a megállapodást végrehajtják. A résztvevő államok együttműködése 1931 június elsején kezdődne.

A határozatok sorsa attól függ elsősorban, hogy milyen álláspontot foglalnak el az érdekelt államok kormányai. Ezek egyelőre nem nyilatkoztak. Körülbelül ugyanebben az időben tartotta a Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet is kongresszusát Rómában. Napirendjén szerepelt az a kérdés is, hogyan lehetne nemzetközi együttműködéssel hozzájárulni a mezőgazdasági válság enyhítéséhez. Ugyanennél az intézménynél ülésezett éppen a múlt napokban a nemzetközi búza-konferencia.

Ennyi tárgyalás,— és az eredmény? Kétségkívül sok a nézetek, tervek és lehetőségek tisztázása tekintetében. De gyakorlatilag még egy mázsa búzát sem adtak el nemzetközi együttműködéssel sem az összes kiviteli államok, sem a keleteurópaiak. Ennek egyik oka kétségtelenül a politikai bizalmatlanság és gazdasági féltékenység. A másik oka

azonban az, hogy a legtöbb európai kiviteli állam mezőgazdasága nincs is eléggé felkészülve ilyen közös eljárásra. Mintául az ipari karteletek vették, melyek túltermelés esetén is, mint ma, kielégítő árakat tudnak biztosítani a termelés részére, elsősorban azért, mert az eladásra az országos karteletek nemzetközi karteletekbe tömörültek. Csakhogy ezt az iparnak megvalósítani sokkal könnyebb. Minden egyes iparág legfeljebb néhány száz gyárban összpontosul országonként, ami lehetővé teszi az egyöntetű eljárást a határokon belül. Ellenben a mezőgazdaság minden országban az egyéni üzemek tíz- vagy százezreiből áll, melyek, különösen értékesítési szempontból, ha egyáltalában létesítettek bizonyos szervezeteket, mindenesetre távol vannak attól, hogy annyira egységesen irányíthatók lennének, mint az ipari karteletek. Nemzetközi agrármegállapodásoknál tehát felvetődik a kérdés: ki garantálja azok végrehajtását? A közös értékesítési eljárásokra vonatkozó nemzetközi megállapodások nem is mulasztják el hangsúlyozni a feltételt, hogy előbb „az egyes országokban minden egyes terményre vonatkozólag jól megalapozott értékesítési szervezetek létesüljenek“ (Bukarest) és hogy a nemzetközi szervek létrejövetelének „legnagyobb akadálya, hogy különösen az exportállamokban még mindig hiányzanak ezek az organizációk“ (Antwerpen). Addig pedig míg a helyzet ez, csakugyan a megállapodásszerű kiviteli politikát az egyes szerződő államok részéről csak a kormányok biztosíthatják. Ez azonban attól eltekintve, hogy garanciának mindenesetre nehézkesebb annál, melyet egy kartel nyújt, az érdekelt kormányokra nézve súlyos anyagi, bel- és külpolitikai felelősséget jelent. Ezt egyik sem vállalja könnyen. Ez a magyarázata annak, hogy a belgrádi határozatok is még mindig papíron vannak.

Mindezeknek a tanácskozásoknak legfigyelemreméltóbb vonása — Amerika távolmaradása. Oka az, hogy a tengerentúli agrárkiviteli államok — elsősorban Kanada és az Egyesült Államok — már kezdettől fogva úgy nézték ezeket a megbeszéléseket, mint amelyek ellenük irányulnak. Nem egészen ok nélkül, mert a tanácskozásoknak egy része kifejezetten az európai államok szolidaritásának jegyében folyt le. Magyarország delegátusa volt az, aki először utalt arra, hogy az összes — úgy a ki-, mint a beviteli — európai államok összefogása is egyik módja lehetne az európai gazdasági helyzet javításának. Ez az 1930. évi februárvégi genfi vámfegyverszüneti konferencián történt és oda-vezetett, hogy a további vámügyi teendőkre vonatkozó jegyzőkönyvhöz mellékelten Genf a mezőgazdasági kiviteli feleslegek elhelyezésére vonatkozólag kérdőíveket küldött szét. A gondolat azon alapszik, hogy a kérdést gyökeresen csak az egész — az agrár és az ipari — Európa együtt tudja megoldani. Mert a kiviteli országok közös fellépésének végső célja, hogy legyőzze azt az elzárkózást, melyet az ipari államok fejtenek ki saját mezőgazdaságuk fejlesztésének vagy legalább is jövedelmezőségének biztosítása céljából. Erre irányulnak a magas vámok és más intézkedések, melyek a bevitt gátolják (magas tarifák, egészségügyi rendszeti szabályok). Ezeket az intézkedéseket a védekező állam egyoldalúan alakíthatja a szükséghez, tehát a kiviteli államok fellépésének eredményéhez képest. Ha tehát versengés támadna a kivi-

teli és beviteli államok közt Európán belül, egyelőre az agrárállamok maradnának alul. Ezért a tervnek csak akkor lehet jövője, ha az agrárkiviteli államok viszont ipari cikkek tekintetében helyeznek kivételes elbánást kilátásba az ipari kiviteli államok javára. Ekkor aztán Amerika sem ipari, sem mezőgazdasági cikket nem hozhatna be európai országba egyenlő feltételek mellett.

Az európai agrárállamok szempontjából a közös védekezés gondolata egészen indokolt, tekintve azt, hogy Európa egész búzabevitele évente 155 millió mázsa, az európai kiviteli államok összes feleslege pedig 15—20 millió. Ha tehát az ipari Európa előnyben részesítené az agrár Európát, a felesleg kérdése meg volna oldva. A tengerentúli államoknak nem is ez a 15 millió métermázsa fáj, hanem az a kilátás, hogy az elzárkózás következtében az európai gabonatermelés tápot kap és a kiviteli felesleg rövidesen sokkal több lehet; továbbá, hogy a mezőgazdasági elzárkózást követni fogja az ipari is. Ezért figyelik odaátról gyanakvólag a dolgok alakulását, tartózkodnak minden részvételtől, hogy szabad kezük legyen. A «grow less, get more» jelszó nem más, mint az önálló gazdaságpolitikára való felhívás és mint ilyen, elővigyázatossági rendszabály arra az esetre, ha az európai államok csakugyan megértenék egymást. Az USA ezt megengedheti magának, mert mindennel ellátta a természet, amire iparának és mezőgazdaságának szüksége van; megélhet egyedül is. Nehezebb Kanada helyzete, amely erősen egyoldalú gabonatermelő ország. Ha az európai piacok elzárkóznak előle, a legkatasztrofálisabb helyzetbe juthat, melyből más kivezető út nincs, mint hogy preferenciális helyzetet teremtsen magának az anyaországban. Ez ismét Angliának az agrár Európával szemben részben vagy egészben való elzárkózását jelentené.

Így hát ha a dolgok ebben az irányban fejlődnek, odajuthatunk, hogy három nagy gazdasági terület fog kiintegrálódni: USA, az Angol gyarmatbirodalom és a kontinentális Európa, melyekhez idővel csatlakozhat negyediknek Oroszország. Utóbbi valóban a korlátlan lehetőségek hazája, oly gazdagon látta el a természet. Ha a szovjetnek most nagy energiával és egyesek szerint a várakozásokat meghaladó sikerrel végrehajtott ötéves gazdasági terve valóban sikerül, akkor a lehetőségek világgazdasági tényezőkké váltak, melyek — a politikai kihatástól eltekintve — egy a mainál sokkal súlyosabb létkérdés elé fogják állítani Európa mezőgazdaságát. Mert itt még a helyzeti előny is hiányozni fog, melyet ma a tengerentúli országokkal szemben ezek távolfekvése miatt élvez. Oroszország éppen kenyérmagvak szempontjából jelentős tétel: a háborút megelőző években átlag 50 millió métermázsa búzát és rozsot exportált. Gondoljuk meg, mit jelenthet ekkora újabb búzatömegeknek megjelenése a piacon, különösen olyan országból, hol a termelési költségből hiányzik a földjáradék és a tőkekamat tétele és a munkabér is alacsony. Mindennek föltétele, hogy az ötéves terv sikerüljön: kudarca a szovjet bukását vonhatja ugyan maga után, de ezzel a veszély nem múlt el, csak elodázódott. Oroszország előbb-utóbb, akár ilyen, akár olyan politikai rendszer alapján konszolidálódik, meg fog jelenni az európai piacon és pedig legelőször búzával, rozssal.

Ez egy újabb ok lehet arra, hogy nálunk is meggondolják, vajjon helyesek-e az afféle jelszavak, hogy „a búzával áll és bukik a magyar mezőgazdaság“. De mindenesetre elég ok arra, hogy idegessé tegye a búzában legjobban érdekelt államot: Kanadát. Európában is, egész bizonyosan, a Briand-féle Páneurópa-koncepció egyik előidézője az a széles horizontra valló meglátás, hogy sem a német-lengyel, sem a francia-orosz, sem a kisantant-magyar ellentét nem lesz véglegesen döntő Európa sorsára a jelen század hátralevő részében, hanem a fel-tápáskodó kolosszus: Oroszország ereje és politikai elhelyezkedése. Hogy a védőfrontot Briandék francia hegemonia alatt képzelik, nem kelthet meglepetést, valamint az sem, hogy a tárgyalások során túlnyomólag politikai alapokon nyugvó elgondolásban mindjobban előtérbe nyomult a gazdasági együttműködés gondolata.

Tudvalevőleg a Nemzetek Szövetségének 1929. évi ülése megbízta Franciaországot az európai államok szorosabb együttműködésére vonatkozó javaslat kidolgozásával. Ez az úgynevezett Briand-féle Páneurópa-tervezet inkább csak utalt rá, hogy a gazdasági együttműködésre is szükség van. A kormányoknak a memorandumra adott válaszai már a kérdés gazdasági oldalát hangsúlyozták, egyben azonban iparkodtak, bár nagyon óvatosan, a tárgyalást is oly irányba terelni, hogy elkerültessek a látszat, mintha tisztán Európára vonatkozó megoldást kívánnának elérni. Ennek eredményeképpen a kérdés tárgyalására nem létesült külön európai szerv, hanem az a Nemzetek Szövetségének hatáskörébe utaltatott, tehát oly fórum elé, melyben a tengerentúli államok is képviselve vannak. A Szövetség 1930. évi teljes ülése az ügy tanulmányozására bizottságot küldött ki. Az európai gazdasági együttműködés szükségességét a tengerentúli delegátusok is hangsúlyozták, azonban, mint látni fogjuk, nem egészen őszintén.

Az Európai Uniót Tanulmányozó Bizottság ezévi januári összefüvetele úgy tárgyalta, mintha Európa belső gazdasági ügyeiről lenne szó. Feladatának tekinti „a világgazdasági válságot tanulmányozni annyiban, amennyiben az európai államok együttességét (collectivitét) érdekli“. Az elfogadott határozat hangsúlyozza, hogy a válság egész rendkívüli mértékben sújtja Közép- és Kelet-Európa államait és azt a nézetet juttatja kifejezésre, hogy „ez a helyzet nagy mértékben enyhülne, ha az érdekelt európai államok (egyfelől a közép- és keleteurópai kivitel, másfelől az európai beviteli államok) meghatalmazott képviselői minél előbb megegyeznének abban, hogy közösen keresnek a jelenleg rendelkezésre álló gabonafeleslegék elhelyezésének a módját“. Egyebekben a bizottság utal arra, hogy rövidesen összeül Rómában a Nemzetközi Búzaértekezlet és hogy kívánatos volna, ha ezen a tengerentúli államok is részt vennének. „Ami pedig Európát illeti, — folytatja a határozat — szükséges bizottságot alakítani, melynek feladata tanulmányozni mindazokat a rendszabályokat, melyekkel a cél elérhető“. E bizottság tagjai csupán európai államok. (Magyarország, a legnagyobb búzakiviteli állam Európában kimaradt belőle: miért?)

A keleteurópai, tehát köztük a magyar gabonafeleslegék átvételére vonatkozó rész mégcsak nem is ajánlás, hanem egyszerű óhaj

kifejezése. Gyakorlatilag jelentősége nincs. Ellenben jellemző a bizottság eddigi működése abból a szempontból, hogy a közös európai gazdasági érdekek elkülönítése a világgazdasági kérdések komplexumában ma már hivatalos nemzetközi fórumok előtt is tárgyalható. Az európai államok részéről ezek szerint ma már elvben elfogadott álláspont, hogy van egy külön európai gazdasági egység, az egyes európai országok külön gazdasági érdekei felett álló egység, az európán kívüli országok érdekeivel szemben álló közös érdekekkel. E felfogás kialakulása igen fontos a magyar mezőgazdasági kivitel, de különösen a magyar búza szempontjából, mert hiszen legnagyobb kárt nekünk okozza a tengerentúli búza versenye, lévén mi a legnagyobb búzakiviteli állam Európában.

Azonban a kézzelfogható eredmények még messze vannak. Már magában véve azért is hosszadalmas eljárásokra kell elkészülni, mert a Nemzetek Szövetségénél van az ügy. A fenti rövid ismertetésből is láttuk, hogyan fiadzik egyik bizottság egy másikat, ez ismét újabbat. Ott ez a szokásos eljárás. De még érdekesebb, hogy mit szólnak az európai együttműködéshez az Európán kívüli angol gyarmatok? Hiszen mikor kivitelről beszélnek az agrárállamok, mindenik elsősorban Angliáról ábrándozik; ma nem igen jutnak el oda a közép- és kelet-európaiak, de ha Kanada gabonája, Délamerika húsa, Ausztrália tejtermékei elmaradnának onnan, egyszerre megszűnnék az elhelyezési probléma. És mit szólnak hozzá a tengerentúli államok: Argentina, USA?

Hogy ezektől a kérdésektől a nyugati államok, elsősorban Anglia, fáznak, arra nézve is szolgált bizonyítékkal Genf. A gazdasági együttműködés elvének helyeselt Anglia is, amíg nemes és magasztos elvről volt szó, melynek gyakorlati megvalósulása még beláthatatlan jövő ködében tűnik el. Ellenben mikor az európai agrárállamok azon kívánságát tárgyalta egy másik bizottság: a legtöbb kedvezményi elv felfüggesztését és annak megengedését, hogy kedvezményes vámokra vonatkozó szerződéseket köthessenek egymással egyes államok, Anglia volt az első, mely tiltakozott, mondván, hogy a tengerentúli országokkal Nyugateurópának élénk külkereskedelmi összeköttetése van és ha a Nemzetek Szövetsége hozzájárulna ilyen, csak európai államokat kedvezményező szerződések megkötéséhez, kitenné magát Európa annak, hogy a tengerentúli államok megtorlással élnek, amiből Nyugateurópának nagy kára származnék. Itt már a helyeslés gyakorlati konzekvenciákkal járt volna, aminek kockázatát Anglia — néhány más európai állammal együtt — természetesen nem vállalta és így egyszerre kiderült, milyen különbözőképpen képzelik az együttműködés szép elvét a gyakorlatban az európai államok.

Mindezek mutatják, milyen messze van Európa még attól, hogy a maga egészében fogjon össze a válság orvoslására. Türelősek az ellentétek, nemcsak a politikaiak, hanem a gazdaságiak is. Jellemző, hogy a genfi vámfegyverszüneti konferencián is a vámok korlátozásának és leszállításának ajánlása tulajdonképpen csakis az ipari vámokra, tehát a mezőgazdasági államokra vonatkozott, ellenben hallgatott az ipari államoknak a mezőgazdasági bevittel szemben való elzárkózásáról.

Még mindig erősen érezhető a háborús mentalitás hatása abban, hogy egyes hatalmi csoportok a maguk egyoldalú érdekét közérdeknek látják vagy legalább is akarják feltüntetni. Végeredményben az európai gazdasági együttműködés az autarchikus gondolatnak szélesebb keretek közt való, többé vagy kevésbé intenzív megvalósítása: Európa, amennyire lehet, lássa el önmagát és ne szoruljon más kontinensekre, sem mint vásárló, sem mint eladó. Az autarchikus elzárkózásnak azonban csak akkor van értelme, ha az minden érdekelt félnek: mezőgazdaságnak, iparnak, fogyasztónak egyformán előnyös. Ennek felismeréséhez az atmoszféra még mindig nem elég tiszta Európában.

PEDIG kétségtelen, hogy a világkereskedelmi politika alakulása mindinkább az önellátás alapjára helyezkedik. Ha a kivitel — akár ipari, akár mezőgazdasági — mindig nehezebbé válik, arra kell törekedni, hogy ne legyen szükség kivitelre. Ha a behozatal rontja a fizetési mérleget és a kiegyenlítő kivitelnek mind nagyobb akadályok gördülnek útjába, feleslegessé kell tenni a behozatalt. Ezek a megfontolások idézték elő a mezőgazdaság fejlesztését ipari államokban és az ipar fejlesztését mezőgazdasági államokban. Különösen igazolni látszik az önellátó államok helyzetét az Egyesült Államok példája, mely eddig legjobban állta a világválságot éppen azért, mert legkevésbé függ a külkereskedelmi lehetőségektől. Ha nem is a teljes elszigetelődés, a lehetőségig való függetlenítés valóban megold egy sereg problémát a mai felkavart világgazdasági helyzetben. Minél kevesebb szála a kényszerű kereskedelmi összeköttetésnek fűz valamely országot a világgazdasághoz, annál inkább hasonlítható helyzete a semleges államéhoz a világháború közepett. Szenved, szenved az is, de még sem annyira, mint a ki- és bevétel körül hadakozók. Legfőbb előnye, hogy cikkeinek áralakulását nagymértékben függetleníteni tudja a világpiactól.

És itt ismét megértjük, hogy miért adta ki az amerikai mezőgazdaságitanács a „grow less, get more^K” jelszót. Ha nincs kivitelre utalva, non a világpiacon árát kapja a farmer a gabonáért, hanem annyival többet, amennyi a vám. Ott azonban mindössze 10%-kal kevesebb búzát kell termelni, hogy ne maradjon exportra. Nálunk már sokkal nehezebb a helyzet, mert a búza- és rozstermésnek 25—30%-a kerül kivitelre. Ennyivel csökkenteni a kenyérmagtermelést belátható időn belül nem lehetne. Arról sem lehet szó, hogy a belső fogyasztás fokozásával az exportfelesleget itthon használjuk fel. Inkább az ellenkezőre kell felkészülni: ha egyszer a szélesebb néprétegek vásárlóképessége javulni fog, nálunk is fokozottan fog jelentkezni a világszerte megfigyelhető átalakulás a táplálkozásban, mely a nehezebben emészthető állati és gabonatermékek helyett részben a könnyebben emészthető zöldség, gyümölcs és tejtermékekből fog többet fogyasztani.

Mivel tehát búzamérlegünk egyensúlyát a belföldön helyreállítani nem tudjuk, nein marad más hátra, mint megkeresni azt a természetes kiegészítő államot, mely az autarchiához közelebb való jutást lehetővé teszi. Abból a kevésből is, ami a magyar kormányának különböző közép-európai államokkal folytatott tárgyalásainak eredményéből

a nyilvánosságra került, megállapítható, hogy a megvalósuláshoz legközelebb az Ausztriával való megállapodás áll.

Az osztrák és a magyar gazdasági területek valóban nagy mértékben kiegészítik egymást. Némi fogalmat adhat erről két egyszerű; nem exakt statisztikai módszerrel készült, de szemléltető táblázat.

Mennyiben lehetne Ausztria a mi mezőgazdasági feleslegeinknek fellevevője, kitűnik a következő számokból:

	<i>Kivitel</i>	<i>Bevitel</i>
	<i>Magyarországból</i>	<i>Ausztriába</i>
	<i>1924—1928 átlagában</i>	
	<i>1000 q/drő</i>	
Szarvasmarha	185	134
Sertés	121	866
Ló	33	40
Búza	3043	2340
Liszt	1089	1415
Baromfi	144	78
Rozs	1506	972
Árpa	427	388
Dohány (nyers)	36	82
Bor	37	377
Friss gyümölcs	274	578
Gyapjú	56	95
Tojás	135	152
Tengeri	970	1700
Friss és elkészített hús	26	330
Bab	337	9

A táblázatok szerint ránk nézve a kiviteli probléma túlnyomó részben megszűnnék, ha az osztrák piac biztosítva volna. Ausztria szempontjából a kilátások nem ilyen kedvezők, mert több ipari feleslege maradna a magyar piac teljes ellátása után is. Ebből elég baj lehet, mert megtörténhet, hogy erre való hivatkozással Ausztria fenntartással fog élni mezőgazdasági bevitel tekintetében, hogy el ne veszítse azokat a balkáni ipari piacait (Jugoszlávia), melyeknek szintén létérdeke az Ausztria felé irányuló kivitel. Abban a pillanatban azonban, amint a megállapodás után is lehetséges, hogy búzáink és tengerink az osztrák piacokon jugoszláv versenybe ütközzék, az egész terv értékének egy részét számunkra elveszti.

Az osztrák mezőgazdaság szempontjából a lényeges az, hogy Magyarországgal való megállapodás ne rontsa az árakat, melyek ma odaát lényegesen meghaladják a magyarországi, illetőleg a világpiaci árakat. Ez a vámvédelem következménye. Az osztrák gazdákra nézve csak az a fontos, hogy a vámnak a hatását ne rontsa le a magyar bevitel preferálása. Ezt pedig el lehet érni akkor, ha a kedvezményes beviteli feltételeket csak oly mennyi-

segre nyújtják, amely valamivel alatta marad az osztrák beviteli szükségletnek. Ez tehát nem megoldhatatlan nehézség. Vizont a magyar iparnak is belső versenytársa támadna az osztrák iparban. Nehéz volna előrelátni, hogyan ítélné az meg a helyzetet a maga szempontjából. Kettő lehet a döntő: először is, melyik termel drágábban a két ipar közül. Másodszor, hogy a mezőgazdaság vásárlóképességének emelkedéséből remélhető megerősödése a belső piacnak mily mértékben kompenzálja a magyar ipart az osztrák versenyért.

Vannak tehát lehetőségek abban az irányban, hogy a nem közvetlenül érdekelt felek — az osztrák mezőgazdaság és a magyar ipar — szempontjából is kielégítően oldassék meg a kérdés. Magyarországra, mint agrárkiviteli államra nézve rendkívüli jelentősége volna, mert nemcsak biztos piacot jelentene, de kedvezőbb árakat is. Ez utóbbi hatás, az áremelő, legjobban érvényesülne vámunió esetén. Ez esetben a magyar búza az osztrák vámok magasságának megfelelő védelem élvezetébe lépne. Erről természetesen nincs szó. A gazdasági területek összekapcsolásának formája minden bizonnyal ebben az esetben is a preferenciális vámok rendszere lesz. Ilyen alkalmazásban van már a balti és skandináv, az ibériai államok közt, USA és egyes amerikai államok közt és e precedensek nagyon alkalmasak, hogy esetleg a Nemzetek Szövetsége részéről jövő tiltakozás — amire az ismertetett előzmények után számolni kell — érvi súlyát csökkentésük.¹ Egyébként az Európai Unió Bizottság januári tárgyalásairól beszámoló német jelentés megállapítja, hogy az említett nyugati államok ellenzése dacára is a kedvezményes vámok elismerésének ügye ép a vita következtében nagyot haladt előre. Így tehát nemzetközi bonyodalmaktól e miatt nem kell tartani.

VÉGIGTEKINTVE a búzakérdés legújabb fejleményein, valóban nem erőltetett dolog, ha a helyzetet úgy jellemezzük, hogy világháború folyik körülötte. Véres része e háborúnak a kivitel és bevitel, a vámok és prémiumok frontján zajlik; ez a harc azonban nem vérbe, hanem drága pénzbe kerül. A diplomáciai küzdelem a kereskedelmi tárgyalásokban, nemzetközi értekezletekben jelentkezik. Az utánpótlással egyenlő az a segély, melyet a belföldi gabonatermelésnek nyújtanak az államok és a meg nem engedett hadieszköz sem hiányzik: a dumping.

Legkönnyebb a helyzete annak, aki ki tudja magát vonni a világforgalomból. Ezzel mintegy a semleges állam helyzetébe jutott a búzavilágháborúban: szenved többé-kevésbé a többiek miatt, de azért mégis sokkal önállóbb búzapolitikát folytathat. Ezt a nyugodtabb légkört nyerhetné Magyarország is, ha sikerülne jól összeállított gazdasági csoportosulást összehozni, melyet regionális külkereskedelmi egyezmények bizonyos mértékig egységes és a világpiaci eshetőségek ellen közösen védekező területté foglalnának egybe. Ez lenne a búzakérdésnek a jelenlegi viszonyok közt a legkedvezőbb megoldása. Ezért óhajtunk kell, hogy a több irányban megindított tárgyalások minél előbbi és minél kedvezőbb befejezéshez érjenek.

IHRIG KÁROLY

¹ A preferenciális vámrendszer lényegére lásd Gratz Gusztáv cikkét a Magyar Szemle 1931. évi januári számában.

AZ IPARI MUNKANÉLKÜLISÉG

ALIG múlik el nap, hogy az újságok ne közölnének adatokat a hazánkban is. Ha pedig figyelemmel kísérjük ezeket a számokat, szükségszerűen a munkanélküliségben fogjuk látni a megoldandó kérdések legnagyobbikát, amely méltán foglalkoztat ma minden állampolgárt. Hiszen még az sem hunyhat szemet a munkanélküliség politikai, nemzetgazdasági, szociális és erkölcsi veszedelemei előtt, aki esetleg csak a rideg államérdeket tekinti s érzéketlen a szociális megfontolások iránt. S annál inkább ez a helyzet, mert bár sokan csak átmeneti jelenségnek hiszik a munkanélküliséget, az egyre általánosabb munkanélküliség okai olyan természetűek, hogy cáfolják ezt a vélekedést. Az okok ugyanis arra mutatnak, hogy a munkanélküliség a gazdálkodásnak és a világháborús békék által vont országhatároknak mai rendjében beláthatatlan időnkig állandó probléma marad.

A nemzetközi munkahivatal januárban hozta nyilvánosságra a maga számításait arra vonatkozóan, hogy mennyi volt 1930 és 1929 végén a munkanélküliek száma. Az összeállítás szerint, amely az egyes államok hivatalos kimutatásaira támaszkodik, a múlt év decemberében az egész világon mintegy tizenötmillió ember állt kereset nélkül. Legerősebben sújtja a munkanélküliség Németországot, ahol 1930 végén 3,977.000 volt a munkanélküli, szemben az előző év 2,362.000-es számával. Az Egyesült Államokban 5 és 7 millió között ingadozott a munkanélküliek száma. Angliában 2,368.000 volt, szemben az előző év 1,284.000 munkanélkülijével. Ausztriában 262.911, Belgiumban 100.000, Dániában 44.000, Danzig szabadvárosban 20.272, Észtországban 3200, Finnországban 9700, Magyarországon 23.000, Írországban 20.000, Norvégiában 8000, Hollandiában 46.000, Romániában 36.000, Svédországban 43.000, Svájcban 18.000, Csehországban 61.000, Jugoszláviában 4700 munkanélkülit tartottak nyilván. Erősen emelkedett a munkanélküliek száma Olaszországban is, az 1929. évi 330.000 főről, 534.000-re. Európán kívül sem javult a helyzet. Japánban 386.000, Ausztráliában 90.000, Kanadában 21.000 munkanélküli volt. A nemzetközi statisztikából kitűnik, hogy egyedül Franciaországnak nincs mit panaszkodnia, mert itt a múlt év decemberében hivatalosan mindössze 4800 munkanélkülit állapítottak meg. Bár ennek a számnak valóságosságát joggal kétségbevonták és január végén már a francia hivatalos lap is 45.000-re tette a munkanélkülieket, sőt egyesek legújabbán 300.000-nél is többre, ennek jelentősége eltörpül azzal a ténnyel szemben, hogy a francia közgazdaság legalább egy-

millió külföldi munkást foglalkoztat. Meg kell említenünk végül az oroszországi munkanélküliséget, ahol a 281 munkanélküli-pénztár által segélyezették száma a múlt év végén még mindig meghaladta az egymilliót.

A munkanélküliségnek ilyen arányai magyarázzák, hogy már könyvtárakat töltenek meg azok a publikációk, amelyek a munkanélküliség okait kutatják. A nemzetközi munkahivatal igazgatótanácsa által kiküldött bizottság, melyben az ismert paritásos alapon kormányképviselők, munkaadói és munkásdelegátusok foglalnak helyet, január végén előterjesztett jelentésében a következőkben jelöli meg a legfőbb okokat: *a)* Hatalmas túltermelés bizonyos mezőgazdasági terményekben, ami csökkenti a mezőgazdaság jövedelmezőségét, ennek következtében gyengíti az agrárnépesség vásárlókéességét s így az iparcikkek eladási lehetőségét, *b)* Aránytalanság bizonyos gyártmányok termelése és elhelyezhetősége között, *c)* A pénz egyenlőtlen megoszlása, hiányos cirkuláció és a hitelszerzés nehézségei, *d)* Az ezüst árának rohamos hanyatlása, ami az ezüstvalutas országok vásárló erejét lerontja, *e)* A termelési költségek túlságosan magas szintje, amely egyes országokban fizikai, földrajzi és egyéb körülményekre vezethető vissza, *f)* A nemzetközi kereskedelem megrázkódtatása, amelyet új termelési helyek alakulása, a nemzetközi áruforgalom mesterséges akadályai és a nemzetközi eladósodásból származó nehézségek idéztek elő. *g)* A még fel nem tárt területek kiaknázása elé háruló nehézségek. Az okoknak ilyen felsorolása után a bizottság felszólítja a nemzetközi munkahivatalt, hogy a segítség módozatainak megtalálása végett lépjen mielőbbi érintkezésbe a Nemzetek Szövetségével. Annyi bizonyos, hogy mindezek az okok nagy szerepet játszanak a munkanélküliségben, de aligha teljesek, mert rajtuk kívül még sok más tényező közrejátszik. Friedrich Schuster volt osztrák miniszter helyesen mutat rá egy szép tanulmányában, hogy magának az elkerülhetetlen technikai haladásnak is nagy része van a munkanélküliség előidőzésében, a termelésnek hol egyik, hol másik területén. Így például a világ szénfogyasztásának hanyatlása, a természetes erőforrások előnyomulása, az elektromos hálózatok sokasodása, az olajtüzelés felkarolása, mindezek a vívmányok a szénbányavidékeknek egyre több munkását kényszerítik tétlenségre. Hasonló jelenség mutatkozik a vasiparban, mert a betonépítkezés és a további vasútépítkezéseknek az automobilizmusból eredő szüneteltetése erősen csökkenti a vasban való szükségletet. Az automobil ugyanakkor, amikor a lófogatú kocsik előállításával és javításával foglalkozók ezreit fosztja meg a kenyértől, a fuvarszolgálatot annyira meggyorsítja, hogy a szállítómunkások egykori tömegének csak Ids töredékére van szükség. Nem szabad megfeledkezni az okok sorában Oroszországról sem, amely már Amerika és Európa jórészét elárasztja dumpingtermékeivel s ezzel még alább szorítja a mezőgazdasági árakat, vagyis még jobban gyengíti az agrárlakosság vásárló erejét.

Külön kell szólnunk a munkanélküliségnek talán legfőbb okáról, az ipari racionalizálásról. A Németországban és Amerikában összegyűjtött adatok fölöttébb figyelemreméltóak ebben a vonatkozásban.

így például a német gázgyárak a racionalizálás útján kétharmadára, sőt felére tudták csökkenteni munkásaik létszámát. Egy nagy kaucsukgyárban, amely nemrégiben még tizennégyezer munkást foglalkoztatott, most ugyanazt a munkát tízezer ember is elvégzi. Egy racionalizált hentesárugyámak most huszonnégy szakmunkásra és tizenöt segédmunkásra van szüksége, hogy ezer sertést nyolc óra alatt feldolgozzanak, ifiig azelőtt százötven szakmunkás végezte ezt a feladatot. Egy szászországi gyár a háború előtt negyvenhat munkást alkalmazott, akik naponként négyezer egérfogót készítettek; az új munkamódszerek mellett most tizenöt fiatal leány naponként tízezer egérfogót állít elő. Egy filmgyár régebbi munkásainak csak egyharmadát veszi igénybe, egy üvegyár mindössze egynegyedét. Ma egy racionalizált cukorfinomítóban új gépek segítségével egyetlenegy ember végzi azt a munkát, amelyhez azelőtt húsz kellett. Könnyű tehát elképzelni, hogy a racionalizálás és az egyre modernebb gépek beállítása a munkásoknak mekkora seregét fosztja meg — legalább is hosszabb-rövidebb időre — a kenyérkereseti lehetőségtől. Butler, a nemzetközi munkahivatal igazgató-helyettese, az Egyesült Államokban végzett tanulmányútja során megállapította, hogy 1919 és 1929 között a gyáripár termelése fejöiként negyvenöt százalékkal emelkedett, ellenben az alkalmazottak száma kilencmillióról nyolc és fél millióra csökkent. Nemcsak a gyáripárban észlelhető ez, hanem a bányáipárban, a földművelésben és a vasutaknál is. Csikágóban november folyamán az ipari munkások hatvan-hetven százaléka volt munka nélkül.

Nem csoda így, ha mind többen emelik fel szavukat a racionalizálás mai tempója ellen, nemcsak a közvetlenül sújtott munkavállalók, hanem a közvetve érintett munkaadók táborából is. Vögler, a jeles német gazdasági vezér nyíltan vallja, hogy a racionalizálás ma még szinte megbecsülhetetlen károkat okozott Németországnak. Károkat okozott azzal, hogy a racionalizált üzemek leversenyezték azokat az ipartelepeket is, amelyeknek beruházási költségét a tulajdonos még nem tudta amortizálni; hogy drága befektetéseket kellett eszközölni, amelyek szükségszerűen túltermelésre készítenek; hogy ma az egész német racionalizált ipart óriási kamatterhek nyomják s végül, hogy a munkanélküliség katasztrófális méretekre duzzadt. Német kormánykörök is tisztában vannak ezzel. Jellemző erre az a beszéd, amelyet a német kormány képviselője, Weigert, a nemzetközi munkahivatal igazgatótanácsának január 31-i ülésen mondott. A munkanélküliség megoldását — fejtette ki — nem szociális rendszabályokban kell keresni, hanem a gazdasági, pénzügyi és politikai viszonyok mélyreható megváltoztatásában, amelyek viszont mélyreható változást tételeznek fel a gondolkodásban. „Immár be kell fejezni annak a racionalizálásnak a korát, amely csak gazdasági és technikai szempontokat ismer, az embert azonban, mint termelési tényezőt, számításon kívül hagyja.“

Nem is magában a racionalizálásban van a hiba, hanem abban, hogy a racionalizálás gyorsabb ütemű, semmint azt a közérdek kívánná. A tapasztalás ugyanis azt mutatja, hogy a racionalizálás, ha egyrészt munkanélküliséget is okoz, másrészt idővel új munkalehetőségeket teremt. Albert Thomas maga is megállapítja, hogy a racionalizálás

folytán elbocsátott munkások bizonyos idő múlva vagy visszatérhetnek régi foglalkozásukba, vagy olyan új termelési ágban tudnak elhelyezkedni, amelyeket részben a racionalizálás, részben a technikai fejlődés által létesített szükséglet teremt. Ez a folyamat azonban állandóan tart s így minél gyorsabb egyes országokban a racionalizálás ritmusa, annál nagyobb azoknak a munkásoknak a tömege, akik régi foglalkozásukat elvesztették s új foglalkozáshoz még nem jutottak. Magát a racionalizálást tehát normális állapotnak lehet felfogni, a vele járó átmeneti munkanélküliséget is, de ütemét akként kell mérsékelni, hogy a munkanélküliek száma ne növekedjék abnormálissá. Ennek szükségességét hangoztatja jelentésében a nemzetközi munkahivatal már említett bizottsága is, amely a racionalizálás észszerűsítésén kívül — milyen furcsa e két szó egymás mellett! — a munkanélküliség leküzdése érdekében még a következő kívánalmakat adja elő: a munkapiac megszervezése (nyilvános helyközvetítés, az ínségmunkák rendszeres előkészítése, a munkások átképzése); a jelenlegi munkanélküli biztosítási rendszerek fejlesztése s ahol még nincs, ilyen biztosítás létesítése; nagy közmunkák készenlétben tartása, válságos időkben a magángazdaság állami, vagy községi foglalkoztatása, továbbá a Nemzetek Szövetsége gazdasági szerveinek közvetítésével nemzetközi ínségmunkák indítása; a munkások vándoroltatása azokra a területekre, amelyek munkaerőt tudnak felvenni és a nemzeti közgazdaságok együttműködése; annak megvizsgálása, hogy a munkanapok és munkahetek tartamának csökkentése nem enyhítené-e a válság hatásait, miután így több munkás végezhetné ugyanazt a munkamennyiséget; a munka javadalmazásának emelése azokban az országokban, ahol a reálbérek túlságosan alacsonyak, hogy így csökkenjen a termelési verseny és növekedjék bizonyos piacok fogyasztóképesége.

Bármennyire fontos a megbízható diagnózis felállítása, a fősúly kétségkívül az orvoslás módjainak megtalálására esik. Ha már most a munkanélküliségen segíteni akarunk, nyilván el kell követni mindent, hogy munkaalkalmak legyenek, vagy ha már nem sikerül elégséges munkaalkalmat biztosítani, akkor legalább a kenyérkereseti lehetőségek elosztása legyen minél célszerűbb.

A legelső feladat minden bizonnyal az, hogy az eddigi munkaalkalmak megmaradjanak s itt azután, akármennyire is karteellenes legyen a hangulat nálunk és a külföldön egyaránt, állást kell foglalnunk a termelést és az eladást szabályozó kartelek mellett. Természetesen megfelelő ellenőrzéssel. S ennek az ellenőrzésnek ki kell terjednie a nemzetközi kartelekre is, amely problémáról legutóbb a Nemzetek Szövetségének gazdasági és pénzügyi osztálya tárgyalt. Újabb munkaalkalmakat nyithatna a nagyobbszabású, nemzetközi jellegű közmunkák indítása, de erre vonatkozóan még nincs tudomásunk gyakorlati lépésről. Inkább megvalósíthatónak látszik az a német részről ismételt felmerült gondolat, hogy egyrészt a tőkében gazdag, de munkáskezekben szegény országok, másrészt a tőkeszegény, de munkásfelesleggel bíró országok kölcsönösen segítsék ki egymást. A közmunkáknak, mint az állam és a községek által nyújtott munkaalkalmaknak fontossága általánosan ismert. Azokban az országokban, amelyek nem vezették

be a munkanélküliek biztosítását, vagy segélyezését, a közmunka az állami beavatkozásnak úgyszólván egyetlen módja. Annál szükségesebb, hogy a közmunkák kiadása tervszerűen történjék. Ebben a tekintetben Olaszország mutat példát, mert itt a fasiszta kormány sürgősségük szempontjából osztályozza azokat: vannak halaszthatatlan, vannak sürgős és végül vannak halasztást tűrő közmunkák. A halaszthatatlan jelzésű munkákat a normális, vagy attól alig eltérő munkanélküliség periódusában adják ki, a sürgős jelzésű munkákat az időszakos munkahiány idejére tartják fenn, végül az elhalasztható munkákat a váratlanul fellépő válságok orvoslására fordítják.

Közvetve a munkaalkalmak szaporítását szolgálja a fogyasztóképeség emelése is, amely a termelési költségek csökkentésével jár karöltve. Fájdalmas és sok konfliktusra vezető lépés ez, mert hiszen a munkabérek csökkentését ie feltételezi, de szemben a mind aggasztóbb munkanélküliséggel, itt már egyre több ország közgazdasága kénytelen hozzá folyamodni. A helyzet ma az, hogy Amerika sem bírja sokáig a magas munkabéreket, amelyeket Ford valamikor a válságból kivezető egyetlen útnak tartott. Lambert-Ribot találó hasonlata szerint az Amerikában üzetett magas munkabérek a vásárló erő inflációját jelentették, amely, mint minden más infláció, csak rövid ideig tarthatja magát. Németországban a múlt év közepe óta egyre-másra bontják fel a munkaadók a kollektív szerződéseket azért, hogy alacsonyabb bérek mellett új szerződést kössenek. Bármennyire szomorú ez a munkások részére, különösen mert a bérleszállítások nyomán még mindig nem következett be a kilátásba helyezett általános olcsóbbodás, szociális szempontból nem megvetendő kárpótlást nyernek azzal, hogy a vállalatok ennek fejében garantálják bizonyos hosszabb időn keresztül való állandó foglalkoztatásukat. Ha már a között kell választani, hogy magasabb, de bizonytalan jövedelem-e, vagy alacsonyabb, de biztos jövedelem, kétségkívül az utóbbi a kívánatosabb. Világos azonban, hogy a munkabérek leszállítása csak akkor igazságos, ha általános árleszállítás jár a nyomában. Itt azután megnyugtató, hogy a tendencia valóban ez. A nemzetközi áruindexábrák ugyanis azt mutatják, hogy a szabadforgalmú áruk állandóan olcsóbbodnak s ma már jóval alacsonyabban állnak, mint 1927-ben. Kivételt képeznek azok az árucikkek, amelyeket az egyes országokban magas vámok védenek s ennek folytán nemzeti kartelek kezében vannak. Ez tehát megint annak szükségességére utal, hogy az államhatalom vesse ellenőrzés alá a karteleteket. Az is követelmény természetesen, hogy az állam is járuljon hozzá a termelési költségek csökkentéséhez, a közszolgáltatások terhének leszállításával. Legrendszeresebben jár el ebben a vonatkozásban is Olaszország. Az ipari munkaadók és munkások megállapodása szerint nyolc százalékkal csökkentették mindazokat a munkabéreket, amelyek meghaladták a létminimumot. Ezzel egyidőben tizenkét százalékkal leszállították a közalkalmazottak fizetését. Ennek megfelelően azonban ugyanilyen arányban csökkentették az élelmiszerek és iparcikkek árát, a ház- és üzletbéreket, a tüzelőanyagok árát, a szállítási tarifákat, a gáz és a világítás árát. Az olasz kormány, amely — mint a napilapokból olvashattuk — nem tűrt szabotálást és üzleteik, vállalataik stb. bezá-

rásával, illetve átvételével büntette a renitenseket, másfél milliárd lírára becsüli azt a megtakarítást, amelyet a közgazdaság a termelési költségekben fog elérni. Alberto de Stefani volt olasz pénzügyminiszter a várható hatást három pontban foglalja össze: 1. Új életre kelnek a deficittel küzdő vállalkozások. 2. A kisebb termelési költségek megjavítják Olaszország helyzetét a világkereskedelemben. 3. A fizetési eszközök után megnyilvánuló kereslet kisebb lesz s így könnyebben és jobb feltételek mellett jut a termelés hitelhez. Mindez pedig végeredményben lábra állítja az egész gazdasági életet és kereseti lehetőséget biztosít a munkanélkülieknek. Angliában tudvalévően munkáspárti kormány van uralmon, de az általános olcsóbbodás reményében ez sem zárkozhatik el sokáig a munkabérek leszállításától. Ugyanezzel a tervvel foglalkozik a svájci kormány is, mert a munkanélküliek száma nemcsak a gyáriparban emelkedik napról-napra, hanem a svájci közgazdaság legjövődmezőbb területén, az idegenforgalmi iparban is; a nyaralók és turisták inkább az olcsóbb Tirolt és Olaszországot látogatják.

Amikor munkaalkalmak nem állnak rendelkezésre kellő mennyiségben, a közérdek megkívánja, hogy legalább a létező munkaalkalmak késedelem nélkül kihasználtsanak. Itt vár azután nagy hivatás a hatósági munkaközvetítésre, amelynek sikere természetesen feltételezi, hogy a megüresedett helyek bejelentése kötelező legyen és azok betöltése csak a munkaközvetítő hivatal útján történhessék. Szükséges azonban, hogy a közvetítés semmiképpen se legyen üzletszerű, amint hogy az összes államok elfogadták az 1919. évi washingtoni nemzetközi munkakonferencia ajánlását, amelynek értelmében bizonyos időn belül megvonják a magánosoktól a munkaközvetítési engedélyeket.

A meglévő munkaalkalmak minél teljesebb kihasználását, vagyis minél nagyobb tömegek foglalkoztatását célozza az a mind általánosabbá váló törekvés, hogy az üzemek csökkentsék a munkanapok, illetve munkahetek időtartamát. Legutóbb a japán selyemipar tért rá a hétórás munkanapra, amelynek segítségével az eddigi létszám egynolcadával több munkásnak tud kenyeret adni. Az amerikai nagyipar is ezt a megoldást választotta abból a célból, hogy megállítsa a munkanélküliség fokozódását s ezzel együtt a lakosság vásárlóképességének további hanyatlását. Robert P. Lamont, az Egyesült Államok pénzügyminisztere megállapítja jelentésében, hogy hála a vezető ipari trösztök eme elhatározásának, az ilyen rövidebb munkanappal dolgozó nagyüzemek munkásainak száma az elmúlt év folyamán alig valamivel csökkent. Egyes vállalatok azoknak a munkásoknak a béréből, akiket legalább félmunkanapon keresztül rendszeresen dolgoztatnak, egy százalékot levonnak egy tartalékalap javára s ebből azután turnusokban szabadságra küldik a fölös kontingenst. Más üzemek ebből az alapból bizonyos bérminimumot garantálnak arra az esetre, ha a szakmunkások egy-egy kategóriájának munkaidejét meghatározott időn belül le kell szállítaniok. A rövidebb munkanapra való áttérést azonban mindenesetre megnehezíti az a körülmény, hogy a szakszervezeti vezérek a gazdasági helyzet javulása

után is intézményesíteni szeretnék a hétórás munkanapot, illetve a negyvenórás munkahetet, hozzá a bérek csökkentése nélkül, amint ez a nemzetközi munkahivatal igazgatótanácsának legutóbbi ülésén is szóba került.

Nem vitás azonban, hogy a munkanélküliség által sújtott tömegek érdekeit legjobban a munkanélküli biztosítás védi. Azok a számok, amelyekét a „Revue Internationale du Travail“ januári száma közöl, nagy haladást tükröznek vissza ebben a tekintetben. Amíg 1919 elején a munkanélküliség ellen biztosítottak száma az egész világon alig ötmilliót tett ki, — s ebből 37 millió esett Angliára, az egyedüli országra, amely bizonyos iparágakban már akkor kötelezővé tette a biztosítást, — addig ma a fakultatív biztosítással együtt 47,500.000 munkás élvezi a biztosítás védelmét. Kötelező jelenleg a biztosítás Németországban, ahol 16,738.000 munkásra terjed ki, Ausztráliában (137.000), Ausztriában (1,300.000), Bulgáriában (287.000) Nagy-Britanniában és Észak-Irországon (12,100.000), az ír szabadállamban (284.000), Olaszországban (2,600.000), Lengyelországban (1,033.000), Svájc kilenc kantonjában (150.000) és Szovjet-Oroszországban (10,000.000). Fakultatív a biztosítás Belgiumban (628.000), Dániában (288.000), Franciaországban (200.000), Norvégiában (43.000), Svájc tizennégy kantonjában (165.000) és Csehországban (2,129.000).

Nem kívánunk itt állást foglalni abban a sokat vitatott kérdésben, hogy van-e jogosultsága a munkanélküli biztosításnak s hogy a belőle származó előnyök megérik-e az óriási terheket, de tény az, hogy a biztosításnak ez az ága ma már mindenütt súlyos válságba került. A munkanélkülieknek kifizetett összegek Angliában ma már közel egyharmadát teszik ki az egész birodalmi költségvetésnek. Azokban az államokban, ahol a munkanélküliek a tisztas létminimumot megközelítő járadékot húznak, mint például Angliában, Németországban és Ausztriában, ma már valóságos pszichózis a munkakerülés s egész generáció nő fel, amely ilyen járadékból él anélkül, hogy valaha is dolgozott volna. Már sokkal kedvezőbb ilyen vonatkozásban a kép Olaszországban, ahol a munkanélküli járadék maximálisan 120 napig tart s a napi összeg 1.25 és 375 líra között ingadozik. Ez az összeg olyan csekély, s a felvétele is annyira körülményes, hogy azok a munkanélküliek, akik nincsenek feltétlenül ráutalva, inkább lemondanak róla. A munkanélküli biztosítás azonban mindenképpen nagy terhet ró nemcsak a termelésre, hanem az államháztartásra is, — a deficitet mindenütt a rendes költségvetésből kell fedezni, — s ez magyarázza, hogy ma, amikor sűrűn hangzanak panaszok a szociálpolitika „túlméretezése“ ellen, az államférfiak, munkaadók és munkavállalók egyaránt reformokat keresnek. Általános jelszó, hogy produktívá kell tenni a munkanélküliekről való gondoskodást. Az erre vonatkozó terveket és javaslatokat lehetetlen egy rövid cikk keretében megemlítenünk, a közelmúlt napokban azonban nagy feltűnést keltett Dietrich német pénzügyminiszternek az az indítványa, hogy az eddig munkanélküliekre fordított Összegeket a termelés bizonyos ágainak táplálására folyósítsák: vagy úgy, hogy a létszükségleti cikkeket készítő és a nyersanyagokat előállító iparban a munkabér

terhét megosztanák az állam és a vállalkozók között, vagy pedig akként, hogy az állam az exportra dolgozó vállalatok versenyképességének emelésére fordítaná azokat a pénzeket, amelyekkel eddig a munkanélküli biztosítás deficitjét fedezte. Dietrich elgondolása nagy ellenzésre talált a munkásoknál, mert hiszen ezeknek a vezeterei egészen más irányban keresik a megoldást: munkásbiztosítás helyett társadalombiztosítást kívánnak, a szó igazi értelmében, azt tudniillik, hogy minden felnőtt egyénre foglalkozási és vagyonskülönbség nélkül tegyék kötelezővé a munkanélküliség elleni biztosítást, ami sokkal inkább a bevételt fokozná, mint a kiadást.

Az általános munkanélküliség közepett Magyarországnak még, mint a cikkünk elején közölt statisztika mutatja, viszonylag kedvező helyzete van, még akkor is, ha a munkanélküliek számát jóval többre tesszük, mint amennyi a nemzetközi kimutatásban szerepel. A keresztényszocialista és a szociáldemokrata szakszervezetek ugyanis 1930 novemberében 24.308 munkanélkülit tartottak nyilván s így — alapul véve az 1930 február 8-án végzett fővárosi összeírás tanulságait — a nem szakszervezettekkel együtt legalább kétszeresére, 45—50.000-re kell tennünk az ipari munkanélküliek számát. Ez a munkanélküli tömeg december végéig még nőhetett, ettől kezdve azonban bizonyára jelentősen apadt azoknak a szükségmunkáknak következtében, amelyeket az állami és a városi hatóságok indítottak. Am a munkanélküliség így is nagy probléma, amely megoldásra vár. Ötleteknek mi sem vagyunk híján, de átfogó, széles programot még senki sem állított fel.

A minap Ajtay József, neves közgazdasági író felvetette a „munkahadsereg“ eszméjét, amelynek lényege az, hogy a közmunkákra besorozandó fiatalságot és munkanélkülieket útépítéssel, vízelcsapolással, csatornázással és erdősítéssel kellene foglalkoztatni, úgy amint azzal Bulgária megpróbálkozott. Ajtaynak ez az írása nem sokkal azután jelent meg, hogy Németországban a gazdasági párt hasonló értelmű törvényjavaslatot terjesztett elő a birodalmi gyűlésben; egyébként a gondolat már a háborúelőtti Ausztriában is felmerült. Az a megokolás azonban, amellyel a német munkaügyi miniszter a javaslat visszavonására bírta a gazdasági pártot, nálunk is figyelemre tarthat számot. A német munkaügyi minisztérium szakértője, Lehfeldt, kiszámította, hogy egy 100.000 főből álló munkahadsereg fenntartása — a foglalkoztatásához szükséges szerszámokkal, gépekkel és egyéb befektetésekkel együtt — évi 1.35 milliárd márkába kerülne. A munkanélküli segélyekben való megtakarítás, — ha azt a másik 100.000 embert is ideszámítjuk, akik a munkahadsereg tagjainak helyét elfoglalhatnák a gazdasági életben — ezzel szemben mindössze 400 millió márkát jelentene. Csaknem egy milliárd márká gazdasági értéket kellene termelnie a munkahadseregnek, hogy a többkiadás megtérüljön. A szakértő úgy vélekedik, hogy erre nincs semmi kilátás; a munkahadseregnek jobbra csak morális jelentősége lenne, amennyiben fegyelemre és dologra nevelné a munkától már-már elszokott embereket, ami ugyan nagy súllyal esik latba, de honnan vegye az állam a szükségelt óriási összeget, amelyet készpénzben kellene folyósítania? Sokkal inkább számíthatnak tehát

megvalósulásra azok a másirányú javaslatok, amelyek szerint a segélyben részesülő munkanélkülieket a továbbképző tanfolyamok látogatására és ipari átképzésre kell kényszeríteni. Fölöttébb rokonszenves előttünk az a gondolat, hogy az egyébként szorgalmas és kötelességtudó munkások részére olcsó kertbérleteket kell biztosítani, mert a kertművelés hozadékából át tudják segíteni magukat az időnkénti munkanélküliség megpróbáltatásain. Budapest székesfőváros, mint ismeretes, az utóbbi években meg is kezdte ezt az akciót, amely über Endre tanácsnok költségvetési előterjesztése szerint már az eddigi szerény keretek között is szép sikerrel járt, miért is kívánatos lenne nagyobb bérletterületek parcellázása.

A munkanélküliség elleni küzdelem önként felveti a nyolcórás munkanap problémáját. Farkasfalvi Sándor a „Magyar Statisztikai Szemle” 1930 márciusi számában kimutatta, hogy Magyarországon ma még a munkásoknak csaknem fele, 44.9 százaléka dolgozik napi nyolc óránál hosszabb ideig. Az ő adatai alapján a mi számításunk szerint 478 százalékkal több munkás jutna kenyérhez, ha a nyolcórás munkanap általánosan kötelező lenne. Bár kétségtelen, hogy ezen kérdés eldöntésénél más szempontoknak is súlyos szerepük van, a nyolcórás munkanap felé, kellő átmenetek révén, mégis törekednünk kell, hiszen maguk a nyers számok a mai méretű munkanélküliség rendkívüli csökkenésével kecsegtetnek, s így a nyolcórás munkanap a gyakorlatban is jelentősen hozzájárulna a munkanélküliség enyhítéséhez. Szociálpolitikánknak egy másik fontos feladata volna a gyermekmunka tilalmának hathatós érvényesítése és a női munkaerő térfoglalásának bölcs mérséklése. Nagyon valószínű, hogy a női munkaerő foglalkoztatására vonatkozóan az ideai népszámlálás megdöbbenő adatokkal fog szolgálni. (1910-ben a nők 19.8 százaléka folytatott kereső foglalkozást, 1920-ban már 27.5 százaléka!)

Magyarország az 1928. évi XV. t.-dkkben ratifikálta a Washingtonban tartott nemzetközi munkakonferenciának azt az egyezményét, amelynek értelmében minden három hónapban statisztikai kimutatást küld Genf-be a munkanélküliségről és ingyenes hatósági munkaközvetítő hivatalokat tart működésben. Ami a munkanélküli biztosításra vonatkozó ajánlást illeti, a kormány 1927-ben úgy nyilatkozott, hogy ezzel a kérdéssel szintén foglalkozni kíván, egyelőre azonban fontosabbnak tartja az öregség és rokkantság esetére való biztosításról szóló törvényjavaslatot, amely, mint tudjuk, azóta törvényté is vált. Bár a termelés szociális terhei nálunk jóval kisebbek, — Kovrig Béla számítása szerint mindössze 4.26 százalék — mint a velünk versenyben álló európai termelésé, sem a gazdasági körülmények, sem a közhangulat, sem pedig a társadalombiztosítás általános helyzete nem engedik ma az új biztosítási ágazat bevezetését. Ekként kell vélekednünk annak ellenére, hogy az ipari munkanélküliek segélyezése, különösen a fővárosban, jelenleg is, biztosítás nélkül, igen tekintélyes összegeket emészt fel. Így például 1926-ban a főváros hatmilliárd koronát fordított a munkanélküliek segélyezésére, 1927-ben hárommilliárd koronát, 1928-ban 250.000 pengőt, 1929-ben 250.000 pengőt készpénzben és 200.000 pengőt természet-

beni segély formájában, 1930-ban még ennél is nagyobb összeget. Ezek a számok kimondottan a munkanélküliek segélyezését jelentik, tehát nincsenek beleértve az ingyenes népkonyhákra, felruházást akciókra stb. fordított ugyancsak hatalmas összegek. Hiszen csak az idei télen 30.000 ingyenebédet adnak ki naponként a főváros népkonyháin. Dacára tehát annak, hogy nincs munkanélküli biztosításunk, a főváros közönsége sokat áldoz a munkanélküliek gyámolítására, ugyannyira, hogy amennyiben egyszer megvalósítható lesz a munkanélküli biztosítás, célszerűbbnek mutatkoznék ezt a biztosítást először csak a főváros területére korlátozni. Így cselekedett a legutóbb Zürich város is, amely február első napjaiban szavazta meg a saját területére vonatkozóan a kötelező munkanélküli biztosítást. Kiszámították ugyanis, hogy a biztosítás mindössze 322.000 frank többkiadást jelent az eddigiekhez képest s még ez a többkiadás is részben megtérül a szegényügyi hivatal tehermentesítése által.

A munkanélküliség maradandónak látszó, nagy és általános csapás, de legyen szabad végezetül annak a meggyőződésünknek kifejezést adnunk, hogy szociálpolitikai szempontból két öröndetes hatása is lesz. Az egyik az, hogy a gazdasági egymásrautaltságnál fogva fejleszti a nemzetközi szolidaritást. Nemcsak az európai államoknak kell összefogniok, hanem már Amerika is tisztában van azzal, hogy nem halogathatja sokáig csatlakozását a nemzetközi munkaszervezetben tömörült államokhoz. Másik öröndetes, s az előbbinél jóval nagyobb jelentőségű mozzanat az, hogy a munkanélküliség kikényszeríti a nemzeti, a társadalmi szolidaritást is. Felhívja a figyelmet a dolgozó tömegek egzisztenciális bizonytalanságára s ennek a bizonytalanságnak megszüntetésére sarkal, már pedig nézetünk szerint ez a szociális kérdés alapvető problémája.

MIHELICS VID

DEUTSCHES STUDENTENWERK

NEM egyszerű feladat egy intézmény, mint a Deutsches Studentenwerk megalkotásáról, fejlődéséről, munkájáról s nem legutoljára annak jelentőségéről írni. Egyrészt mert munkásságának hatalmas köre igen sok pontján érintkezésbe kerül nemcsak a főiskolai élet, hanem a nemzeti lét problémáival is s másrészt maga a széleskörű munka a társadalmi viszonyok változása folyamán céljaiban, eszközeiben és pénzügyeiben változásoknak van kitéve.

Jelenleg Németország 60 milliónyi lakosságának 0.2%-a egyetemi hallgató. A 120.000 főnyi diákság 60%-a a középosztályból, 3—4%-a a munkásosztályból s csupán 36%-a származik a társadalom vagyonosabb köreiből. Tekintettel arra, hogy a főiskolai végzettség Németországban az iskolakötelezettség végétől a hivatás önállósításáig 13.000—15.000 birodalmi márkába kerül, vagyis havi legkevesebb 120—150 márka kiadással jár, a diákság 64%-a nem volna abban a helyzetben, hogy tanulmányait folytassa.

Ki volna olyan bátor és rövidlátó annak a nézetnek kifejezését adni, hogy a főiskola a vagyonos osztály elsőbbségi jogainak járuléka? Nem hinnénk, hogy akad olyan nemzet, amely a jövő feladatairól megfélekedve, múltjának csöndes szemléletében látná főcélját. Egy nemzet számára sem lehet közömbös jövőjének szellemi vezetősége — amennyiben ma még a vezetés a főiskolát végzetek kezében nyugszik — s annak a lehetősége, hogy kiknek van alkalmuk ehhez a vezetéshez a kellő szellemi és erkölcsi felszerelést megszerezniük. Bizonytalán nem elegendő képesítés erre a szellemi vezetésre a szülők vagyoni helyzete, de kétségkívül elengedhetetlen követelménye a leendő diákság tehetsége. Ezen megismerés — a tehetségesek, emberileg méltóak, de vagyoniilag szegénysorsúak felemelkedése útjának egyengetése, párosulva az önszegély gondolatával, a Deutsches Studentenwerk munkásságának a magva.

Ebben a munkájában a Deutsches Studentenwerk nincsen magára hagyva, mert munkájával szemben nemcsak a birodalom, az országok és városok viseltetnek tetteiben megnyilvánuló elismeréssel, hanem valamennyi politikai párt a legszélsőbb balról a legszélsőbb jobbig s minden kulturális irányzat.

Az önszegély gondolatán felépülő Studentenwerk munkájának minden ágát az anyagi és a szellemi tényezők sajátos párhuzamosága jellemzi. Az önszegély magasztos gondolata főképpen földrajzi, vagy közigazgatási körzetekre vonatkoztatva általánosan ismert, de

itt válik legelőször valósággá egy bizonyos néposztály javára. Nem szükséges hangoztatnunk, hogy mekkora előnye van az önszegélynek a jótékonykodó támogatással szemben, mert míg önszegély esetén mindenki kitarthat szabad akaratnyilvánítása mellett, addig a kívülről jövő támogatásnál igen könnyen alamizsnakérővé válik s kénytelen nézetét „jóltevője“ kívánságaihoz hozzáilleszteni. Ez kétszeresen káros, mivel a nép jövő vezetőiről van szó s nem kívánatos, hogy éppen ezek szokjanak hozzá ahhoz, hogy ítéletképzésükről mások javára s maguk s vele együtt a jövő nemzedék kárára, már kora ifjúságukban lemondjanak.

Németországban e fontos munka egy központi szerv — a Deutsches Studentenwerk — és 56 alépitmény — a 60 főiskolán működő önszegélyző gazdasági egyesület — vállain nyugszik. Már 1919 december 4-én megalakul a Hochschulwirtschafts-Genossenschaft der Technischen Hochschule in Dresden. Példáját gyors tempóban követik Németország többi főiskolájának diákságai. 1924 februárjában alakul meg a rostocki egyetemen az önszegélyző egyesület s ma már nincsen Németországnak egyetlen főiskolája sem, amelyiken a diákságnak ne volna önszegélyző egyesülete.

Valamennyi önszegélyző egyesület a diákság 1922/23-as erlangeni határozománya értelmében jogi személy és mint olyan a főiskolai tanárok, a diákság s főképen a gazdasági élet köréből származó „barátok“ egyenrangú vezetése alatt áll. Az egyesületeknek rendszerint három szervük van: az elnökség, a taggyűlés és az üzletvezetőség. Az üzletvezetőség fiatalabb végvizsgázott diákok sorából kerül ki, akik tiszteletbeli munkásságuk alapján e fizetett állásra méltónak bizonyultak. A munka közvetlen irányítása az elnökség feladata, míg a taggyűlés határozata adja meg az elnökség felmentését, illetőleg a követendő munka irányát.

A diákság gazdasági érdekeinek egységes képviselőjére 1921 február 19-én megalakul a Wirtschaftshilfe der Deutschen Studentenschaft, a mai Deutsches Studentenwerk. Az alapszabályok szerint főfeladatai körébe tartozik a hatóságokkal és központi szervekkel folyó tárgyalások vezetése és a diákság összes gazdasági érdekeinek képviselője a nyilvánossággal szemben, valamint fontos kapcsolatok létesítése. A diákság gazdasági berendezései számára a Deutsches Studentenwerk készíti elő a talajt s ő támogatja az egyes főiskolákon fennálló önszegélyző egyesületeket, a nélkül, hogy ténykedésüket zavarná. Feladataihoz tartozik a szükséges pénzeszközök megszerzése is. Politikai, vallási és világnézeti kérdésekben munkássága minden terén a legszigorúbb semlegességnek kell uralkodnia s ezen alapelv megsértését minden eszközzel le kell küzdenie. A munka fejlesztésére, új barátok szerzésére és a nyilvánosság előtti beszámolóra 1927 januárjában egy évente 8-szor megjelenő folyóiratot indított meg Studentenwerk címmel, melynek mai példányszáma meghaladja a 30.000-et.

Lássuk mostan, milyen berendezések állanak ma a Deutsches Studentenwerk és az 56 helyi önszegélyző egyelet rendelkezésére, hogy főntebb közelebből meghatározott céljukat elérjék. Célszerűség ked-

véért e berendezések között négy nagy csoportot különböztethetünk meg, és pedig:

azokat a berendezéseket, amelyek arra szolgálnak, hogy a diákság megélhetési költségeit csökkentsék; amelyek hivatva vannak a diákságnak bevételi forrásokat biztosítani; amelyek hivatva vannak a diákságnak különleges helyzetükben támogatást nyújtani; a diákság kölcsönpénztárát, amely hivatva van a végvizsgának anyagi gondoktól mentesítésére.

KEZDJÜK mindjárt azoknál a berendezéseknél, amelyek a diákság megélhetési költségeit csökkentik. Kétségtelenül első helyen állanak a diákkonyhák. Már az inflációt megelőző időkben a diákkonyhák felállítása volt a munkakör legfőbb célja. Noha a berendezés és az üzem anyagi és személyi kiadásai kezdetben többnyire adományozásokból fedeztetek (külföldi segélyakciók, belföldi mezőgazdaság és ipar), már 1923 folyamán kétségtelenné vált, hogy életképességük egyetlen biztos alapja az üzemi szervezet teljes megvalósítása. Az az elv, hogy mindennemű beruházás és kiadás a bevételekből, vagyis az ételek árából, fedeztessék. Főképpen ennek a fejlődésnek az eredménye, hogy a leves, hús (125 gr) és burgonyából álló teríték 1923-as 5 és 10 pfennig között mozgó ára, az 1927/28-as téli félév folyamán átlagban 57.7 pfennigre emelkedett. Oka ennek az, hogy a stabilizálódás áremelkedéssel járt s másrészt a konyhák vezetősége arra törekedett, hogy áremeléseivel a terítékek minőségét és változatosságát emelje. Fontos a berlini Studentenwerk nagy konyháinak az a statisztikai megállapítása is, hogy a teríték árának 66%-a a szükséges élelmiszerek fedezésére szolgál s a maradék 34% esik bérekre és költségekre (bérlet, fűtés, víz stb.), míg egyéb magánjellegű vendéglőknél e két arányszám egymásközi viszonya majdnem fordított. Hús kivételével mindenkinek jogában áll annyi burgonyát és főzeléket fogyasztania, amennyivel jól lakik.

Már 1923 nyarán meghaladta a naponta kiadásra kerülő terítékek száma a 40.000-et és az 1929/30. évben egyedül a berlini Studentenwerk nagykonyháin az évi 1,060.000-et. Összehasonlítás kedvéért többnyire a Studentenwerk Berlin e. V. adatait fogjuk hozni, minthogy ez mint a legnagyobb önszegélyző egyesület a német főiskolai hallgatóság $\frac{1}{6}$ -ának, 20.000 diáknak a gazdasági szerve. A berlini diáknagykonyhákon kívül még 44 német főiskola diákságának van konyhája. A diákkonyhákban való étkezés terítékeként mintegy 30 pfennig megtakarítással jár, eltekintve attól, hogy e környékbeni vendéglők ármegállapításaikban, akarva nemakarva, kényszerítve vannak áraikat a versenyképesség szempontjából mérsékelni.

A diákkonyhákban kívül a berendezések tarka sorozata szolgál arra, hogy a diák kiadásait csökkentse. Ide kell sorolnunk 30 elárusítóhelyet, 21 könyvközvetítő irodát, 29 írógépszobát, 14 nyomdát, 7 könyvkötészetet, 12 cipészüzemet, 11 mosodát, 9 fodrászszalont és 1 uszodát. A cipészüzemben 1929/1930. év folyamán 11.719 megrendelés történt 34.000 márka értékben. A nyomdában 1900 megrendelés volt 30.000 márka forgalommal.

Hangsúlyoznunk kell, hogy minden üzem önköltségi árákkal dolgozik s nem nyereszkesedés a célja. Ha mégis fölöslegnek mutatkoznának, úgy ezek a tartalékok kielégítő helyzete mellett, az egyetemi hallgatóság beteggondozása javára fordíthatnak. Bizonyos üzembeli nehézséget képeznek, különösen a nagykonyhákénál, a szünidők. A német főiskolai tanterv szerint az év öt hónapja szünidő. Természetes, hogy az üzemek igénybevétele a szünidő és a félév tartama alatt nagyban ingadozik, mert a diákság tekintélyes része a szünidő alatt különböző okokból nem tartózkodik a főiskolai városokban. Kellő tapasztalat mellett, mint az elmúlt tíz év, erre a nehézségre már jó előre fel lehet készülni és megfelelő rendelkezéseket fogantatni.

A létminimum csökkentése ezen üzemek igénybevételénél 30—35%-ra tehető s ez a megtakarítás nem kívülről jövő ajándék, hanem a legtisztább és szívós önszegélyző munka gyümölcse.

NEMCSAK a háborút közvetlen követő időkben, hanem ma is sok diák kényszerítve van tanulmányi és megélhetési költségeit részben vagy egészben, munkájával megkeresni. A Studentenwerk Berlin e. V. az egyetemi hatóságok támogatásával ezen a téren tudományos vizsgálatokat végzett az 1928/1929 téli félév folyamán a berlini egyetemen beiratkozott német diákoknál. A statisztika módszerével végzett vizsgálatok alapjául a benyújtott tandíjmentességi kérvények szolgáltak. 11.705 beiratkozott német diák közül 2374-en nyújtottak be tandíjmentességi kérvényt, vagyis a vizsgálat alapjául a berlini egyetemi hallgatóság 203%-a szolgált. Ez a vizsgálat megállapította, hogy 600 diák a 2374 közül nem rendelkezik a havi szükséges létminimummal s közülük 200 teljesen -saját munkájából tartja fenn magát.

Kétségkívül sokkal rosszabb volt a diákság helyzete 1921-ben, amikor a Deutsches Studentenwerk a munkaadók és munkások központi szerveivel munkahelyek biztosítására irányuló tárgyalásait megkezdte. Úgy a munkaadók mint a munkásság vezetői örömmel fogadták ezeket a tárgyalásokat s mindketten egyetértve a Deutsches Studentenwerk-vel, hangsúlyozták, hogy anyagi eredményeken felül nagy szociális és erkölcsi hatást várnak a diákok és a munkások huzamosabb időn át való együttéléséből. Ilyen kedvező tárgyalások tették lehetővé az előmunkálatok befejezését 1923 elején s még ebben az évben munkaalkalmat nyújtottak 60.000 diáknak a Deutsches Studentenwerk adatai szerint. Idáig nyúlnak vissza az új diáktípus, a *Werkstudent*, kialakulásának szálai Németországban, míg Skótorszában s az Északamerikai Egyesült Államokban ez a diáktípus már régebben polgárjogot nyert.

1923 óta mind a munkapiacon, mind a diákságnál lényeges változások történtek, de az önszegély e fajtája még ma is változatlanul megtartotta Németország kormányzati, ipari és munkás vezetőinek rokonszenvét.

A Deutsches Studentenwerk, mint központi szerv vezeti itt is a nagy koncepciójú tárgyalásokat. A praktikus munka, mint a munkahelyek szerzése, azok egységes nézetek szerinti kiadása, az egyes helyi önszegélyző hivatalok munkakörébe tartozik. Időközben, 1927-ben,

az általános munkapiac állami megszervezése törvénnyé vált s ezek a helyi munkahivatalok szerződések alapján együtt dolgoznak a birodalmi munkahivatalok helyi szerveivel.

Különösen alkalmas a munkára az 5 hónapnyi szünet, mert a diák főfeladata a tanulmány. Napi nyolc órai munka után beható elmélyedést kívánni majdnem lehetetlen. Az egyetemi hatóságok tekintélyes része ezt a szükségességet felismerve a félév alatt gyakorlandó nem egyetemi állandó munkát csak napi 4 órára engedélyezi.

A munkaalkalmak utáni kereslet igen nagy, különösen a hallgatóság fiatalabb részéről, mert a diák az első 3 félév alatt semminemű más támogatásban nem részesül, kivéve a beteggondozást. A kínálat tarka; aki ma kerítést festett, holnap egy kiadvállalatnál állít össze történelmi anyagot, aki ma piszkos autómosó, holnap elegáns tennisztréner. Jogászok ma cédulát osztogatnak az utcán, hogy holnap egy ügyvéd peres anyagát rendezzék. Egy munkaalkalom sem rossz arra, hogy pénzt hozzon! A munkaadók részéről fellépő panaszok száma nagyon csekély. A Studentenwerk Berlin e. V. munkaközvetítői hivatalának statisztikája szerint 1929 nyarán és 1929/1930 telén összesen 2563 munkahelyet közvetített, mintegy 185.000 márka jövedelemmel.

Már 1923-ban megkezdte a Deutsches Studentenwerk az Észak-amerikai Egyesült Államokkal a tárgyalásait „Werkstudent“-ek ottani elhelyezésére. 1925 őszén sikerül is az Északamerikai Egyesült Államok hatóságaival megállapodnia évi 100 Werkstudent kontingensmentes beutazására vonatkozólag. Ott tartózkodási idejüknek (2 év) főcélja, hogy az amerikai gazdasági és technikai berendezésekkel megismerkedjenek. A munka lényegében folytatása az otthoni Werkarbeit-nak a különbséggel, hogy Amerikába csak végvizsgázottak utazhatnak ki.

A munkát a Deutsches Studentenwerken kívül a National Industrial Conference Board s az American Federation of Labour támogatják. Az egyének átutazást költségeit a Deutsches Studentenwerk kölcsönzi 2000 márkáig, mely összeg a visszautazáson kívül esetleges ottani megbetegedések fedezésére is szolgál.

Egyrészt az a meggondolás, hogy nagyobb minőségű munka nagyobb jövedelemmel is jár, másrészt, hogy a diákság szellemi készültségének értékesítése kívánatos, vezetett a munkaalkalmakat létesítő üzemek életrehozásához. Különösen beváltak ezen a téren a fordító és idegenvezető üzemek. A fordító üzemek (Berlin, Frankfurt, Köln, Leipzig, München) közül az Akademische Übersetzungs- und Dolmetscherzentrale Berlin ez évben öt éves fennállására tekinthetett vissza. 1929/1930. évben 43 nyelven 3306 megrendelést gyűjtött és adott ki. Ez évi forgalma meghaladta az 50.000 márkát! Diákmunkatársainak száma 150. Megrendelői körébe tartoznak a birodalom, a nagyipar, a nagykereskedelem stb. Fordítási anyaga nagyon változatos, szerelmes levél, periratok, szabadalmi igénylések, katalógusok, filmkéziratok stb. Munkatársainak 40%-a Werkstudent.

Idegenvezető üzem Würzburgban és Berlinben van szélesebb alapokra fektetve. Létesítésénél az egyéb munkaszerző üzemek motívumain kívül az a megfontolás is fontos szerepet játszott,

hogy nem lehet közömbös az, hogy az idegen milyen látószögéből ismeri meg Németországot s a vidéki a birodalom fővárosát. Míg a würzburgi idegenvezető üzem ténykedését főképpen német nyelven, a művészettörténet terén fejt ki, addig a berlini idegenvezető üzem munkája szélesebbkörű. A potsdami és berlini történelmi épületekben történő belső vezetéseken, a múzeumi és egyéb általános városi vezetéseken kívül munkássága kiterjed nagy utazótársaságok kíséretére, jóval a birodalom határain túl. Az amerikai turisztársaságok vezetése rendszeren Glasgowban kezdődik s Németországon, Ausztrián, Svájcban, Franciaországon keresztül Cherbourgig tart. Mondanunk sem kell, hogy ez a munka nagyon kedvelt, mert a jövedelmen kívül olyan szép utazást tesz lehetővé, amit egy diák sem tudna még megközelítőleg sem pénzeszközeivel fedezni. Igaz ugyan, hogy a megfelelő diákok kiválasztásának nagy figyelemmel kell megtörténnie, mert egy ilyen út nemcsak a diák tudásával, hanem személyi tulajdonságaival, tapintatosságával szemben is nagy követelményeket támaszt. Azonban az önként írt elismerőlevelek nagy tömege, a külügyminisztérium s az idegenforgalom egyéb birodalmi s városi szerveinek a támogatása igazolja, hogy az intellektuális idegenvezetés a diákok önszegélyező egyesületeinél jó kezekben nyugszik.

A berlini idegenvezető üzemet a Berlinben megtartandó kongresszusok vezetősége nem egyszer kérte már föl a kongresszus főképpen társadalmi programjának kidolgozására, ahol a résztvevők közelebből is megismerik egymást, mint az érdemleges ülésezéseknél.

Míg a munkaalkalmakat szerző üzemek által a diák bevétele jóval nagyobb, mint a munkaközvetítő hivataloknál, addig amazok követelményei is jóval magasabbak.

A DEUTSCHES STUDENTENWERK és helyi szervezeteinek munkája korántsem merül ki a kiadások csökkentésében s a jövedelmi lehetőségek felkutatásában, hanem kiterjed olyan diákok támogatására is, akik különleges helyzetük folytán ilyen támogatásokat igénybevenni kénytelenek. E munkakörhöz tartoznak: az egyesek gondozása, a tanulmányi alap, a beteggondozás (betegpénztárakkal együtt) és az üdülőtelepek.

Valamennyiükre jellemző a szigorú kiválasztás. Alapelvül szolgál kedvezőtlen vagyonyhelyzetén kívül a tudományos teljesítmény, valamint a diák személye. Az elsőévesek minden támogatásból ki vannak zárva, kivéve a beteggondozást, ha betegségük nem nyúlik vissza egyetemi hallgatóvá válásuk elé, és a tanulmányi alapot.

Az egyesek gondozása az a terület, amelyet talán a legkevésbé lehet nagy vonásokban ismertetni, mert ritkán van két eset, amelyik teljesen fedné egymást. Itt nyilvánul meg talán a legjobban a munka elágazottsága s ez a munka az, amelyik a tiszteletbeli vezető megértése és tapintatossága nélkül elképzelhetetlen volna. A fősegítés a legtöbb esetben az ingyenes ebéd s vacsora vagy a diákság nagykonyháin, vagy családoknál. Jellemző, hogy a házikonyha jobb ellátása, de személyesebb volta mellett korántsem annyira kedvelt, mint a nagykonyhákon való részvétel, mert itt a segítség teljesen

személytelenül s kifelé észrevétlenül történik. Ingyen ellátáson kívül, ruházat, könyvek, egyszeri, valamint huzamosabb ideig tartó pénzbeli segítségek a munka főeszközei. A fősúly inkább kevesek, de alapos támogatásán fekszik, mint tömeggondozáson. Egyszeri támogatások hirtelen bekövetkező szükségben segítenek.

Ami a német nép tanulmányi alapítványát (Studienstiftung des deutschen Volkes) ületi, az csak egyszerűség és célszerűség szempontjából sorolható ebbe a csoportba. Ez a munkaterület, amelynek létesítéséhez az infláció által megsemmisült magánjellegű alapítványok érezhető hiánya vezetett, áll a legtávolabb az önszegély elvétől. Másrészt munkássága arra az elhatározásra épül fel, hogy éppen a magánalapítványok megsemmisülése miatt elkerülhetetlenül szükséges egy alapítvány létesítése, amelyik különlegesen tehetséges diákok egész tanulmányának zavartalan végzésére alkalmas.

A kiválasztásnak már a középiskolákban kell megkezdődnie. A középiskolákban elismert tehetségek azonban a főiskolák szabad levegőjén gyakran másképpen fejlődnek, mint az elvárható lett volna. Ezért az alapítvány minden új tagja először két félévi próbaidőre nyer felvételt s azután véglegesítést, míg a középiskoláktól nem ajánlott diákok első évi főiskolai munkásságuk alapján szintén indítványozhatják felvételüket.

Az alapítvány 1925 tavaszán kezdte meg munkáját s 1926 április i-e és 1928 március 31-e között mi tagja volt. A központi munkát a Deutsches Studentenwerk végzi, míg a főiskolákon végzendő munka az önszegélyző egyesületek feladata. Minden alapítványosnak egy félévre szóló háztartási tervet kell kidolgoznia, melyben egyéni pénzeszközei is felsorolandók. A Deutsches Studentenwerk a tervezet jóváhagyása után fedezi a hiányt. Minden félév munkáját a Deutsches Studentenwerk nagy figyelemmel kíséri, részben bizalmiférfiai (tanárok és diákok), részben az alapítványos félévi jelentése útján.

Az alapítvány finanszírozása a Deutsches Studentenwerk rendelkezésére bocsátott összegekből történik, melynek tekintélyes része a birodalmi háztartás megfelelő tételei alapján folyósítatik.

A „német nép alapítványáról“ végleges véleményt mondani ma még alig lehetséges, mivel az első alapítványosok éppen most tartanak ottan, hogy a főiskolát végvizsgájukkal elhagyják.

„SZEGÉNYSORÚ beteg diákjainak gondozása a német főiskolai diákság kötelessége.“ Állapította meg az 1921 évi erlangeni német diákhatározat. A beteggondozás főfeladata a beteg diák gyógyulását a lehető leggyorsabban lehetővé tenni. E cél eléréséhez szükséges azonban a betegség felismerése és evégből a diákság általános egészségügyi állapotának ismerete. Mindkettő lehetséges az újonnan beiratkozó diákok kötelező orvosi vizsgálata által, eltekintve attól, hogy a betegség csirájában való elfojtása kevesebbe kerül, mint az előrehaladott állapotban kezdődő gyógykezelés. Ezért lett kötelező eddig is már 30 német főiskolán az egészségügyi vizsgálat.

Ott ahol a diákság betegpénztárainak teljesítménye megszűnik, kezdődik a beteggondozás munkája. E munka előfeltétele azonban,

hogy a betegség gyógykezelés folytán teljes gyógyuláshoz és a tanulmányok továbbviteléhez vezessen. A leggyakrabban fellépő esetek a tüdőnek megbetegedései s közöttük első helyen a tüdővész. Az 1929/30 év folyamán a Studentenwerk Berlin 129 tüdőbajos diák szanatóriumi gyógykezelését tette lehetővé, melynek összes időtartama 10.574 nap volt. Ugyanezen idő alatt a Studentenwerk Berlin beteggondozását összesen 284 beteg diák vette igénybe s a gyógyhelyeken általa kifizetésre kerülő összeg 97.192 márkára rúgott.

A Studentenwerk ezen kívül élelmiszercsomagok és diétikus ebédek által gondoskodott Berlin beteg diákjairól.

A diákok egészségügyi gondozásánál azonban a Deutsches Studentenwerk még tovább megy. A tavaszi és őszi szünidőben négyheti üdülés által akarja a betegség lehetőségét megelőzni. Az üdülések rendszeren a tenger partján vagy középhegységben történnek egészséges, de mégis egészségükben veszélyeztetett, rosszul táplált vagy túldolgozott diákok számára. Az 1928/29 év folyamán összesen 397 diák vett részt ezeken az üdüléseken, melyeknek költségeit 41.000 márkáig a Deutsches Studentenwerk viselte. Újabban a karácsonyi kétheti szünet alatt is történtek üdülések, főképpen olyan diákok részére, akiknek nincsen otthonuk vagy szüleik távol laknak.

Mindezen berendezések sokasága sem elegendő arra, hogy a szellemi munka csúcspontján, a végvizsga idején, nyugodt, anyagiaktól mentes elmélyedést engedélyezhessen. Erre a különleges időre egy különleges berendezés vált szükségessé: a Deutsches Studentenwerk kölcsönpénztára, amely, úgy mondhatjuk, a német egyetemi ifjúság önszegélyző munkájának záróköve. Mind az uzsoránál, mind az ajándéknál kedveltebb a szolid alapon nyújtott kölcsön, amely a diák különleges helyzetére tekintettel van, tíz évnyi időt engedve neki kölcsönének visszafizetésére.

1921 június 22-én létesült a diákság kölcsönpénztára Berlinben. Feladata a végvizsga lehetővé tétele vagyontalan, de tehetséges diákok számára. Kölcsönt csakis azok kaphatnak, akik az előbb említett követelményeknek megfelelnek és egy év leforgása alatt végvizsgájukat megkezdik.

Az utolsó 10 félévben, 1925-től máig összesen 17.600 diák vette a kölcsönpénztár segítségét igénybe 8,300.000 márka értékben. Ilyenképpen egy diák körülbelül 470 márkával adós a kölcsönpénztárnak. Tekintve azonban, hogy a kölcsönök visszafizetésének határideje 10 év, ez a 8 milliónyi összeg előreláthatólag mintegy évi 2,000.000 márkával, vagyis összesen 10,000.000 márkával szaporodni fog.

A kölcsön után a diáknak az első öt év folyamán 3% kamatot kell fizetnie, míg a második öt év folyamán 6%-ot, eltekintve a törlesztéstől, ami a hatodik évben kezdődik.

A kölcsönpénztár eszközei három forrásból származnak: a birodalom költségvetéséből, az egyetemi hallgatók tagdíjaiból és különféle ajándékokból.

Az EGYETEMI és főiskolai hallgatóság önszegélyző egyesületeinek és a Deutsches Studentenwerk munkájának koronája: a d i á k s á g

háza, amely a diákok életének középpontja. Eddig n, főképpen kisvárosi főiskola diáksága rendelkezik diákházakkal, míg a nagyvárosokban a diákházak problémája eddig nem nyert teljes megoldást. A n példa markánsan mutatja, hogy mely intézmények tartoznak egy diákház épületébe. Itt is négy csoportot különböztethetünk meg: 1. olyan berendezéseket, amelyek a létfenntartási költségek csökkentésére szolgálnak; 2. olvasó-, társalgó-, író- és dolgozószobákat; 3. a főiskolai önszegélyző egyesület helyiségeit; 4. torna- és testgyakorló-berendezéseket. Erre a munkára összpontosul jelenleg nemcsak a Deutsches Studentenwerk, hanem a helyi önszegélyző egyesületek figyelme is.

HA VISSZAGONDOLUNK arra a hatalmas épületre, amelynek alaprajzát fejtegetésünk folyamán felrajzolni próbáltunk, önkénytelenül is felvetődik a kérdés: honnan származnak e nagy munka végzéséhez szükséges pénzeszközök? Az első évek folyamán (1921—1923-ig) a külföld volt a legnagyobb adakozó. Az infláció idejében egyedül a mai Weltstudentenwerk Genfben 2,000.000 aranymárkát áldozott. Ez a tekintélyes összeg 45 különböző ország diáksága gyűjtésének eredménye volt. A német ipar, kereskedelem, mezőgazdaság, bankok és egyes személyek sokféle úton támogatták a munkát. A stabilizálódás óta az ajándékozók, a városok, országok és a diákság tagdíjain kívül a birodalom a munka pénzbeli pillére.

Az 1928/29 év folyamán a Deutsches Studentenwerk rendelkezésére állt:

I.	A birodalomtól	2,856.500márka
II.	Poroszországból	45.000 „
III.	A diákság tagdíjaiból	125.000 „
IV.	Ajándékozásból éstagdíjakból	144.000 „
összesen:		3,170.500 márka.

Ez az összeg csak a Deutsches Studentenwerk pénzeszközeit foglalja magában, a kölcsönpénztár és a helyi önszegélyző egyesületek eszközein kívül. A fentebbi összeg részben a Deutsches Studentenwerk költségvetési előirányzata alapján oszlik meg az egyes munkakörökre, részben pedig a helyi önszegélyző egyesületek rendelkezésére lesz bocsátva. Jelenleg sajnos még nincsen olyan kimutatás, amely az összes önszegélyző egyesület, beleértve a Deutsches Studentenwerk is, forgalmáról, eszközeiről minden tekintetben részletes képet nyújtana.¹

KOLBENHEYER IMRE

¹ Fenti cikket mindenkinek ajánljuk, aki a magyar diákság mai sorsa iránt érdeklődik. Hiszen a Mefhosz és tanárelnöke, Lukinich Imre minden fáradozásával is csak nehezen sikerült a nyáron az első diáküdlöt megnyitni; a diákház ma is vajúdik. *A szerk.*

A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS ÚJ ÚTJAI

ATÖRTÉNELEM az emberi élet megnyilvánulásainak fejlődését törekszik rekonstruálni, de csak azokét, melyeknek a kultúra valamely értéke szempontjából közvetlen vagy közvetett jelentőségük van. Minden kornak azonban megvan a maga sajátos értékadata, melynek polarizált fényében a múlt más és más reliefben jelenik meg. A középkori krónikás transcendens világfelfogása például más eseményeket tart fontosaknak s ezeket is egészen másképp fogja fel, mint a XVIII. század racionalizmusa, melynek a múlt rekonstrukciójában is legfőbb értékmérője az ész. A kortudat, a mindenkori jelen álláspontja már eleve mindig színezi a történeti felfogás tartalmát és módját. De ezen a viszonylagos kereten belül a történeti anyag kiválasztását, megítélését és feldolgozását tovább befolyásolja a történetírónak egyéni elmeformája is: vallási, erkölcsi, politikai felfogása, öntudatos vagy öntudatlan világszemlélete, ösztönszerű avagy elvi értékelő álláspontja, melyhez mérve válogatja ki és csoportosítja a múlt rengeteg anyagát s ítéli meg a múlt embereit, mozgalmait és intézményeit. Ha pedig nem akarja megítélni s valamiféle fejlődési sorba állítani őket (ami már értékelést jelent), akkor meg objektivitásra törekedve, pusztán a források feltárására, oklevélanyag közlésére, adatok egybegyűjtésére szorítkozik s lemond a múlt képének egységes és eleven megrajzolásáról. Az ilyen szellemtelen „néma“ történész ahhoz a munkáshoz hasonló, aki egy régi vár omladékainak köveit csak összehordja és megtisztogatja. Még csak kőművesnek sem mondható, mert ez már malterrel a köveket össze is ragasztja. Az igazi historikusnak az építész földadatát is vállalnia kell: a régi vár tervét a maradványok alapján képzeletében megrajzolja, a hiányzó pilléreket és íveket újra megfaragja annak a stílusnak szellemében, melynek nyelvén a kőmaradványok és omladékok beszélnek. A történész tehát újraszervezt, a múltat újraépíti: egészen kihúzza azokat a szellemi vonalakat, melyeknek csak egy-egy irányt mutató része maradt meg számunkra. Az objektív ismeret csak messzecsillogó eszmény, melyet folytonos újabb és újabb kutatással, anyagismerettel és átértékeléssel iparkodik a történettudomány megközelíteni, épúgy mint ahogy a természettudomány sem tudja elénk tárni a valóság adeaquéat képét, hanem folyton nagyszámú hipotéziseket alkot, melyeknek éppen folytonos és fáradhatatlan javításában áll a tudomány haladása. Az ismeretideál mindkét területen formailag ugyanaz, csakhogy a történettudomány tárgya még sokkalta bonyolultabb: az emberi szellem és élet fejlődése. Az emberi szellem magáraeszmélésének egyik legérdekesebb lát-

ványa nyomon kíséni a történeti felfogás tartalmának és módjának az utóbbi évtizedekben végbement változásait: micsoda szempontokban egyre gazdagodó ideológia és módszer irányítja a mai történetírást? hogyan alakult át a politikai történet, az irodalomtörténet, művészettörténet, egyháztörténet, gazdaság- és társadalomtörténet, jog- és alkotmánytörténet szelleme? milyen új módszerekkel dolgoznak a történelem segédtudományai, hogyan siet segítségére a történelmi rekonstrukciónak a modern régészet, néptudomány és nyelvtudomány?

E sokágú feladatkör tüzetes megvizsgálására vállalkozott a magyar fiatalabb történetírói nemzedék színe-java a Hóman Bálint szerkesztésében megjelent „A magyar történetírás új útjai“ című remek kötetben (kiadta a Magyar Szemle Társaság, 1931). Ha keresem azokat az alap gondolatokat, amelyek a tanulmányok legtöbbször egy közös szellemben kapcsolják, amelyek gondolatmeneteik főidegei, akkor ezeket két központi eszmében találom meg, amelyek egyszerre mind a mai magyar történetírás legfőbb jellemző jegyei is: 1. a szellemtörténeti irányban és 2. a történetírással, mint nemzeti tudományra vonatkozó állásfoglalásban.

I. Hogyan alakul ki a modern szellemtudományi irány és módszer? Ha e kérdésre felelni akarunk, vissza kell nyúlnunk a XIX. századeleji idealisztikus filozófiára, mert ez avatta a XIX. századot a történettudomány századává, saeculum históriáimmá. Hegel alap gondolata: csak a szellemet tudjuk mint valóságot közvetlenül megragadni, a szellem lényege és értéke pedig csak a történeti fejlődésben tárulhat fel előttünk. A korhangulat erősen kiábrándult a XVIII. századi felvilágosodás történetellenes racionalizmusából, mely a társadalom képét egyedül az autonóm, „tisztá“ ész alapján akarta újjáalkotni. A romantika mély kegyelettel a történeti hagyományokhoz vonzódott. Valamennyi szellemi tudományt a rendszeres vizsgálattal szemben a történeti kutatás szelleme kezdte áthatni: minden tudomány a história jegyében alakult át. Savigny a jogot a jogtörténetben oldja fel; Grimm, nálunk Révai a nyelvtudományt a nyelv történetére alapítja; Roschertől a század végéig, Schmollerig a közgazdaságtanban is a történeti iskola uralkodik. Az irodalmi és művészeti alkotások elemzése az irodalomtörténet és a művészettörténet keretében folyik le. A teológiát is mindjobban átszövik a történeti kutatások. A filozófia pedig a XIX. század folyamán meg éppen a gondolkodás múltjának kutatásává, önnön-maga történelmévé alakul át. Ez a történeti irányzat a szellemi tudományok területén természetes, mert minden, ami szellemi, egyben történeti. Ugyanis az egyformán lepergő természettel szemben a teremtő szellemnek az a sajátsága, hogy valami újat, eredetit, addig ismeretlen értéket, előre meg nem állapítható, váratlan mozzanatot tud feltárni, olyast, ami a fejlődésnek addig föl nem merült új hajtóereje. A szellemnek ebből a nem mechanizálható, gazdagon teremtő irracionális lényegéből folyik, hogy a természettudományokkal szemben a szellemi tudományokban annyira uralkodik a történeti fejlődés gondolata.

A XIX. századnak természettudományi-naturalisztikus gondolkodása azonban a történeti tudományokban is olyan ismeretkört akart

látni, amely a változások exakt törvényszerűségét van hivatva megállapítani. Ez a pozitívizmus a történet adatait csak abból a célból akarta gyűjteni és csoportosítani, hogy a történelmet törvénymegállapító tudománnyá, a „szociális fizika.. dinamikai részévé építse ki. Ezért különös kedvvel fordul a tömegmozgalmak felé, mert a tömeg viselkedése inkább mutat a különböző korokban azonosságot, törvényszerűséget, mint az egyén cselekvése. Ennek a kollektivistikus történeti felfogásnak, mely a természettudományi kategóriák illetéktelen alkalmazásával a szellem sajátos szerepét a történeti fejlődésből kikapcsolja, egyik válfaja a marxizmusnak történeti materializmusa.

Amikor a XX. század elején a világfelfogás újra az idealizmus hullámvonalába kanyarodik, a filozófiának e gondolatsodra nyomán a történeti felfogás középpontjába újra a szellem kerül, akárcsak száz évvel azelőtt. Megszületik a „szellemtörténet.., egyelőre homályosan és tapogatózva, de aztán mind nagyobb öntudatossággal és fogalmi határozottsággal. Szépen írja le Hóman Bálint az utat, hogyan formálódott át ez az irány a történeti vizsgálat módszerévé, mely a szellemi tényezőket, a lelkiség szerepét újra jogaihoz juttatja az egyoldalú anyagi tényezők mellett a történelemben s egy-egy kor magasabb történeti szintézisére képesít, melyben az egyéni és a kollektív lélekben rejlő történetalkotó erők (vallás, világnézet, különböző eszmeáramlatok stb.) a háttérből kiemelkednek. Hóman és Szekfü ezt az átalakulást főképp a politikai történetírásra nézve mutatják ki nagyszerű példákkal illusztrálva; Thienemann Tivadar az irodalomtörténet modern formájában látva-láttatja, hogyan egészíti ki a pozitív filológiai munkát az irodalom tárgyi világában rejlő szellemi világ föltárása; Gerevich Tibor pedig a művészettörténeti tények mögött rejlő tartalmat, ideát, értéket vizsgálja, mely bennük mint jelentés objektívalódik. Gerevich a szellemtörténeti módszert vizsgálva, jellemzően idézi a neohegeliánus Crocet, aki szerint a „filozófia és a történet egy és azonos.., t. i. jelentések vizsgálata. Eckhart Ferenc több szellemtörténetet követel a jogtörténet terén, mert itt is, mint minden történeti tárgyban, a gondolat mindig előbb volt meg az intézménynél: „amint a jogfejlődésből valamely nép vagy kor szellemére következtethetünk, úgy a szellemi élet ismerete a jogintézmények nem egy rejtélyének megoldására ad útbaigazítást... Hasonlóképp finom elemzéssel kapcsolja bele Révész Imre az egyháztörténetbe, Dékány István pedig a gazdaság-és társadalomtörténetbe a szellemtörténeti módszer programját.

Bármilyen termékeny is azonban a szellemtörténeti módszer, kettőt azonnal megállapíthatunk. Először: ha nem is programszerűen, de öntudatlanul már régen alkalmazott eljárás, főképp az ú. n. művelődéstörténetben, melyet ma tágabb értelemben a „szellemtörténet“ pótol. Másodsor: széles teret enged az egyéni intuíciónak, mondhatnák divinációnak, a szubjektív sugalmaknak, a szellemeskedő általánosításnak, a könnyedén tipizáló történeti retorikának; a fogalmak egyetemes logikai hálóját sokszor az egyéni beleélőképesség és hangulat irracionális elemei pótolják észszerű megokolás híján. Viszont a megokolás, a tudományos igazolás kötelessége a szellemtudományi módszert úgy vezetni ki a szubjektivitás és művészi átélés ingóvá-

nyából, hogy a történezt minél több pozitív adat és tanúság gyűjtésére, a logikai síkon való mozgásra kényszerítse. Könyvünk szerzői — a szellemtörténeti módszer divatos kinövéseit bírálva is — számos példán plasztikusan szemléltetik, milyen termékeny és horizonttágító hatással volt a szellemtörténeti irány az egész történelmi felfogás átforgatására.

£ hatások közül csak egyet emelünk ki: a múlt század második felének különben tiszteletreméltó és fontos adatgyűjtő, aktapublikáló történetírásával szemben, mely elvesztette a szorosabb érintkezést a nagyközönséggel s nem tudta a történettudománynak annyira fontos társadalomnevelő erejét kifejteni, a szellemtörténeti irány újra képessé tette a történelmet arra, hogy fogékonyságot ébresszen a társadalomban a múltban való mélyebb eszmélkedésre. Méltán panaszkodik Hóman, hogy pár évtizeddel ezelőtt „a nagyközönség a történettudásban hovatovább valami porban és piszokban kutató özönvízelőtől különbözött, könyvekben, oklevelekben bogarászó vagy genealogizáló antikváriust kezdett látni. A történettudomány a részletkutatás jegyében elvesztette a kontaktust a pezsgő élettel, a szobatudomány színvonalára süllyedt⁴. így a történelmi táplálék után mégis vágyó laikus rendszerint népszerű, romantikus történeti szintéziseket, fecsegő kompilációkat volt kénytelen olvasni. Szekfű hasonlókép jellemzi az adatgyűjtő részletkutatásba merülő, eszmenélküli és a múlt eleve képének egységes szintézisére csak nem is gondoló történetírást: „Vannak e korból akadémikus tudósaink, kiknek életmunkáját végiglapozva, még azon tényekről sem tudjuk meg véleményüket, melyekre pedig ők adtak ki döntő fontosságú adatokat. A történetírás és tudomány ily módon egyszerű levél- és könyvtári kutató és aktapublikáló munkává vált; az egyéniség mintha végkép meghalt volna, minden elsűrűlt, elszíntelenedett. Az Akadémia történeztudósai tehát mindinkább eltávolodtak a tömegektől s ezek politikai történeti szükségleteit ki nem elégítve, kiszolgáltatták őket olyan elemeknek, melyek a tudomány szabályait nem érezték magukra nézve kötelezőknek.“ A szellemtörténeti módszer egyik jelentékeny gyakorlati hatása, hogy a történettudományt ebből a sivár, eszmében s egyoldalú adatvilágból kiemelni segített s a szélesebb körök érdeklődését is fölgerjesztette a múlt iránt.

2. A másik alapgondolat, amely könyvünk különböző tanulmányait közös szellemi nevezőre hozza, a történetírásnak a nemzeti gondolathoz való viszonya. A történelmi érdeklődésnek felébredése ősidőktől kezdve tudattalanul, később tudatosan egybeforr a klán, a törzs, a nép, a nemzet sorsának ügyével. A rapszodosok, a bárdok, az énekmondók mind a törzs hőseit, fejedelmeit, ezek nagy tetteit dicsőítik. A krónikások, később a történetírók mindig elsősorban a saját nemzetük életfordulatait rögzítik meg, hogy a jelen elé állítsák a múlt dicső példáit, fokozzák az összetartozás érzését, igazolják a múltból a nemzet hatalmi aspirációit. Minden nemzet a maga lényegét és hivatását a múlt tükrében szemléli és e tükrön keresztül önmagába, minden más nációnál magát különbnek és fontosabbnak tartja. A történetírás a

nemzeti öntudatnak mindig legjelentősebb kifejezésformája, de egyben forrása is. Minden nemzet a maga múltját már eleve öntudatlanul bizonyos a priori elmeformával és egoisztikus érületi koefficienssel nézi. Minden nemzeti történetírással együtt jár a múlt perspektívájának kisebb-nagyobb eltorzulása, relatív eltolódása, mindig a jelen hatalmi helyzet szögéből való megítélése. A nemzetfölötti objektivitás csak messzefénylő ideál: emberfölötti valami, amire legföljebb az istenek képesek. Sőt egy nemzet kebelén belül is a különböző politikai pártok, világnézetek, felekezetek, társadalmi osztályok lelke is különböző képet szerkeszt a nemzeti múltrol: egyik sem sík, hanem többé-kevésbbé homorú vagy domború tükör.

E tükrök torzító szöghajlása koronként változik. Pompásan szemlélteti ezt a gondolatot mind Hóman, mind Szekfű a magyar politikai történetírás példáján. Az 1848/9-ik évi szabadságharcot követő liberális magyar történetírás középpontjában a közjogi, vallási és egyéni szabadságesszme áll. A múlttal való foglalkozás elsősorban arra való, hogy ennek az eszmének a nemzet életében játszott szerepét igazolja. Ez a francia nyomon járó liberális történetfelfogás „a régi korok minden jelentős eszmeáramlatában és tömegmegmozdulásában nemzeti szabadságharcot, minden elégedetlen úrban és lázadó parasztban nemzeti szabadsághóstit, minden német kapcsolatban nemzeti sérelmet, sőt árulást fedezett fel“ (Hóman). Ez a felfogás szinte a nemzet történetpolitikai dogmatikájává szilárdult, melyet csak néhány, inkább az angol történetírói típushoz tartozó historikusunknak (pl. Szalaynak) higgadtabb történet szemlélete enyhített. A magyar történet a priori a szabadságesszme történetévé egyszerűsödött oly korokban is, melyekben ennek az ideának még nyoma sem volt. A mohácsi vész utáni magyar történet — mint Szekfű kifejti — úgyszólván a Habsburgok elnyomó kísérleteire s a nemzetnek ezek ellen irányuló védekezésére redukálódott. Minthogy a közjogi szabadságidea volt történetírásunk lelke, a magyar történetnek olyan fontos korszakait, amelyekben ez az eszme háttérbe szorult, történetíróink teljesen elhanyagolták, sőt egyenest mint „nemzetietlen“ korszakokat megbélyegeztek (pl. a III. Károly korát, amikor a török kitakarodása után az ország újjáépült). Az ilyen korokkal az uralkodó függetlenségi gondolatáramlat a szabadságesszme jegyében nem tudott mit kezdeni.

Az új magyar történetírás is a történelmet elsősorban nemzeti tudománynak tartja, csak hogy nem egyoldalú politikai pártdogmatika alapján, hanem széles horizontban, kiterjeszkedve a nemzet valamennyi életmegnyilvánulására, Széchenyi szellemében a kritikától, a nemzet kollektív önismeretére való törekvéstől sem tartózkodva. Ez a sokszor kedves hagyományos felfogást is leromboló kritikai szellem tör elő mai történészeink tanulmányaiból nemcsak a politikai történelem, hanem az irodalom-, művészet-, gazdaság- és társadalomtörténet terén is. Talán legélesebben Eckhart Ferenc elmélkedésében, aki a magyar jog- és alkotmányfejlődés sajátosságára és eredetiségére vonatkozó több hagyományos tanításra önti rá a hideg bírálat választóvizét. Ez mindenesetre nem egyszer sérti egy-egy történeti illúziókat, és éles harcokat is idézhet fel. Azonban itt is minden a tudománysz

igazolás logikai erején fordul meg, melyet az érületi elemek meg nem zavarhatnak és el nem homályosíthatnak.

A történetkutatás és a nemzeti sors viszonyának szempontjából különös jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a feladatnak, melyet Mályusz Elemér a magyar népiség történeti vizsgálata számára tűz ki. Hazánk megcsonkított állapotában rendkívül fontos a nemzetközi tudományos fórumok előtt annak kimutatása, milyen szerepe volt a magyar népnek az elszakított területek földje mint lakóhely arculatának megváltoztatásában, századokon keresztül kultivált területté való átalakításában. Ezt a történeti magyar kultúrmunkát most a rabló szomszédok a földdel együtt kisajátítják s úgy tüntetik fel, mintha az ő tevékenységük eredménye lett volna, csak azért, hogy e föld birtoklásának jogcímét a nagyvilág előtt ne pusztán a jelenlegi hatalomban, hanem a történeti kultúrmunkában is tüntethessék fel. A románok kölcsönszavak és etnográfiai szokások megegyezése alapján már nagyképfői tudományos apparátusú könyvekben bizonyítgatják, hogy a székelyek voltaképp csak elmagyarosodott románok. A csehek egy emigráns orosz tudós történeti munkájával iparkodnak igazolni, hogy a szláv nyelvhatár sokkal mélyebben volt régebben, mint most, benyúlt a Dunántúlba és a Duna-Tisza közére, csakhogy erőszakkal ezek az eredeti tót vidékek később megmagyarosítottak. A németiség Auslandsdeutschtummozgalma öt nagy intézetet állított fel a külföldi németiség tanulmányozására, amelynek körébe vonják a német települési történeti kutatást is. Valóságos tudományos küzdelem folyik a nemzetek között elterjedésük, történeti kultúrmunkájuk és érdemeik kimutatásában, melynek nem jelentéktelen része a helytörténet tudatos és sok fáradságot kívánó művelése. A modern módszerű helytörténet tudja ugyanis legjobban igazolni, melyik fajú nép vetette meg valamely vidék gazdasági és szellemi kultúrájának alapját s így melyik nemzetet illeti meg az elsősültségi elvitázhatatlan történeti joga. Mályusz fájdalommal állapítja meg helytörténeti irodalmunknak teljes elhanyagoltságát. Sem nálunk, sem az elszakított területeken ez a nemzetpolitikai szempontból annyira fontos történeti kutatás még a legprimitívebb követelményeknek sem felel meg, annál kevésbé, mert eddig helytörténeti monográfiáinkat nagyrészt tanulatlan dilettánsok tákolták össze. A helytörténetnek, a magyar népiség történetének nemzetközileg annyira jelentős kutatása azt követelné tőlünk, hogy az elszakított kisebbségek számára is mi neveljük fel a szakembereket, ami szegénységünk miatt egyelőre a legnagyobb akadályokba ütközik. „Ma — úgymond — sem a Felvidéken, sem Erdélyben nem rendelkezik a magyarság oly történetírói gárdával, mely a reá váró megsokszorozódott feladatokat megoldhatná s így kedvezőtlenebb helyzetben van, mint az erdélyi szászság, amelynek nem hiányoznak modern szakképzett történetírói.“ De akkor — hangzik föl az aggasztó kérdés — ki fogja az elcsatolt területeken komoly tudományos érvekkel megvédelmezni nemzetiség-történeti szempontból a magyarság igazát és történeti öntudatát a cseh és román történethamisításokkal szemben? Ez valóban a mai magyar történettudomány egyik legégetőbb lelkiismereti ügye.

A NYUGATI POLGÁRSÁG PROBLÉMÁI

— Az angol, francia és német középosztály mai helyzetéről —

A POLGÁR; aki a XIX. században annyit alkotott, aki néhány évtized alatt szebbé és gazdagabbá tette a világot, aki a villántól a vízesésig az egész természetet az ember szövetségesevé tette és aki a krisztusi szolidaritást a fejlődésnek azon az útján» amely azt a családtól az egész emberiségig emeli, az eddig elért legszélesebb társadalmi körre, a nemzeti közösségre terjesztette ki — ez a polgár most a XX. század dereka felé egyszerre megtorpant a fejlődés és gazdagodás diadalútján.

Megriadva látja, hogy a gazdagság, amelynek nagy részét ő teremtette meg, a hatalom, amelyet magához ragadott vagy megszervezett, egy idő óta egyre jobban kisiklik kezéből; kiábrándultan veszi észre, hogy természetes vezéreinek, a kiemelkedett polgároknak agya és keze többé nem a polgárságot szolgálja. Most látja csak, hogy két malomkő közé került. Alulról a proletariátus karéjoz le belőle rétegeket annak a szocializmusnak nevében, mely az ő költőinek jajai és szavai nélkül soha meg sem is születhetett volna. És felülről az a „hochkapitalizmus.“ állja el előle a kilátást, amely nagyrészt az ő találmányaiból és az ő fogyasztásából nőtt nagyra.

E két imperialista áradat között tétovázva áll a XX. század polgára, keresve a továbbvezető utat, amelyért minden felelősség őt terheli, hiszen ő formálta meg saját képére az államok mai szerkezetét; az általa kifejlesztett demokratikus parlamentarizmus politikailag és erkölcsileg is természetesen reá, a legszélesebb szavazórétegre hárítja a felelősséget mindenért, ami a világon történik.

Felelősség hatalom nélkül — ez ma a középosztály tragédiája, amelyből ha kínálkoznék is megoldás: a középosztály szövetkezzék a két nagyhatalom egyikével, vagy a kevés nagyokkal, vagy a számos kicsinyekkel, ez a polgárságra öngyilkosságot jelentene. Ám ha az ember a nyugati polgárság életét figyeli, azt látja, hogy a francia és angol középosztály egyáltalán nem akar felolvadni vagy kettéosztódni a felső és alsó rétegben, hanem továbbra is meg akarja tartani vezető szerepét. E törekvésekről Angliában, Franciaországban és Németországban körülbelül a következő impressziókat lehet szerezni.

Az angol középosztály határozottan látja a vonalat, amely érdekeit elválasztja a nagytőke érdekeitől, kapitalista-ellenes mozgalomnak azonban nyoma sincs az angol polgárságban, mert itt a középosztály nem új gazdasági rendszert keres, hanem csupán egyszerű határegyezményt igyekszik kötni a nagytőkével a mai kapitalista rendszer alapján.

A francia középosztály már nem ilyen egységes. Legalsó rétege (a teljesen vagyontalan kistisztviselők és kis-lateinerek egy része) megtagad minden erkölcsi közösséget a kapitalizmussal, a felsőbb polgári rétegek viszont — az angol polgárság és nagytőke között lévő szolidaritáson messze túlmenően — teljesen azonosítják magukat a nagytőke érdekeivel.

Németországban ezzel szemben az a helyzet, hogy a Reichstag antikapitalista pártjai — különösen a jobboldaliak — éppen a középosztálytól kapták szavazataik nagyrészét.

Az angol és francia polgár tehát a magánkapitalizmus rendszerében keresi problémájának megoldását, a német polgár pedig megzavarodva nézi a jobb- és baloldali antikapitalista áramlatok örvénylését.

HOGY az angol középosztály ennyire párhuzamosnak érzi magát a kapitalizmussal, annak oka elsősorban az, hogy az angol nagytőke nem időleges partnert, hanem állandó szövetségest lát a középosztályban. A társadalmi életben sok angol arisztokrata és plutokrata exkluzívabb, mint akár a leggőgösebb európai főúr, ugyanakkor azonban az üzleti munkatársak megválasztásában sokkal demokratább, mint némely kontinentális ország vezérigazgatói kara. Ilyen körülmények között az angol középosztály tagjai könnyen csinálnak bürokrata karriert a gazdasági életben, ahol elveszítik ugyan függetlenségüket és azt a lehetőséget, hogy komoly vagyont szerezhessenek, ugyanakkor azonban nagy jövedelmet szereznek és így a nagytőke presztízsének és hatalmának nagyrészét ők maguk, a középosztály tagjai élvezik.

Ezt az idillt — amely végeredményben azon alapul, hogy az angol birodalom tulajdonképpen proletáriátusa nem a szigetországban, hanem a gyarmatokon él — nem is fenyegeti semmi veszedelem. (Kontinentális szemmel nézve ugyanis nem tarthatjuk proletárnak azt az angol tisztviselőt vagy munkást, aki az államtól és községtől való munkanélküli segély és különféle jótékonyági egyesületek természetben adott szolgáltatásainak jóvoltából magasabb standardon él, mint a keleteurópai dolgozó munkások túlnyomó része.) Az angol látóhatáron két sötét pont van mindössze, a szocializmus és a gazdasági válság, egyelőre azonban bármennyit beszélnek is azokról, nincs igazi veszedelem, hiszen a munkáspárt őszi konferenciáján maga az elnök állapította meg, hogy sem ő, sem az angol munkáspárt nem ismer olyan eszmét, amelyet a mai gazdasági rendszer helyett alkalmazni lehetne; ami pedig a gazdasági válságot illeti, nincs addig komoly baj Angliában, amíg Indiából zavartalanul futnak be a kamatok. A birodalom részeinek „szecessziós“ és kereskedelmi disputái sem zavarják a londoni légkört, mégpedig azért nem, mert Angliában a birodalom válságát egyáltalán nem tartják akutnak. Az angol embernek, a mostanában oly sokat emlegetett „man in the street“-nek fogalma sincs ugyan arról, hogy a birodalmi kérdéseket hogyan lehet megoldani (a Rothermere-Beaverbrook firmával dolgozó „szabadkereskedelem befelé, vámvédelem kifelé“ jelszó egyelőre még csak egy Regentstreeti irodáig jutott el és még nagyon messze van attól, hogy az angol

közvéleménynek akár egy részét is képviselné), mégis minden angol az anyja kötényében majszolgotó gyerek édes felelőtlenségével mondja:

— Gazdag embernek mindig voltak bajai és mindig lesznek. A mi kormányaink mindig az utolsó pillanatban tapintanak rá a megoldásra.

Ez az inaktivitás egyébként egyik jellemző tulajdonsága a mai angol embernek, elsősorban pedig a középosztálybeli polgárnak. Hollandiában gyakran találkozunk az ember olyan családdal, amelynek egy-egy tagja odaát él Angliában. Ezekben a családokban mondják, hogy a háború után sok fiatal hollandus ment át szerencsét próbálni Angliába s legnagyobb részük meglepően gyorsan érvényesült, a hollandusok magyarázata szerint azért, mert az utóbbi időben az angol középosztályban határozottan csökken a versenyképesség, főleg pedig az iniciatíva. Amikor ezt a hollandi véleményt londoni társaságban szóba hoztam, nemcsak nem tiltakoztak ellene, hanem még hozzá is tették, hogy ez a megfigyelés helyes s ez az oka, hogy az angol polgárság egyre inkább hivatalnok-osztályá, a gazdasági élet bürokráciájává válik. Amely elhivatalnokosodás más konzekvenciákkal is jár: az angol középosztály egy része is belesodródott a részletfizetésbe, vagyis az eladósodásba.¹ Ez pedig már komoly gyöngülése a középosztály kohéziójának, bár nem szabad elfelejteni, hogy az angliai viszonyok egyelőre minden különösebb veszedelem nélkül romolhatnak, hiszen az angol közönség vásárlóereje összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint a miénk: nálunk a középosztály tagjainak jövedelme havi 200—800 pengő között, ritkán fölebb, 1500 pengőig mozog, Angliában pedig azokat számítják a középosztályhoz, akiknek havi jövedelme 40—250 font, tehát havi 1100—7000 pengő.

De ha romlanak is a viszonyok, az angol ember önbizalma nem csökken. Ami annál érdekesebb, mert a mai világválság okául az aranykérdés mellett legtöbbit éppen az önbizalmi krízist emlegetik. Nos, Angliában az idegennek az az impressziója, hogy itt ilyesmiről szó sincs. Sem a munkanélküliség állandó terjedése, sem a külkereskedelmi és fizetési mérleg romlása, sem a birodalom részeiből befutó kedvezőtlen hírek, sem a francia aranyszállítások, sem az angol font stabilitásáról szóló külföldi elmélgedések, sem a folytonos bérharcok nem zavarják az angol polgár fölényes nyugalmát, úgy, hogy valóban el lehet mondani: ha a pesszimista Kelet-Európából átjön ide az ember, úgy érzi, mintha mesebeli ideggyógyintézet langyos vizű medencéjében úszkálna, ahol nemcsak ideg-, hanem hangulat- és világnézet-kurában is részestül.

¹ Az angol szövetkezeteknek, amelyek a Webb házaspár megállapítása szerint az angol fogyasztóközönség $\frac{2}{7}$ -ét, tehát a középosztály egyik nagy részét is magukba foglalják, 5,200.000 font követelésük van tagjaikon (az Economist adata), ami egész forgalmuknak körülbelül 5%-át teszi, ha elfogadjuk Hirsch német államtitkár becslését, amely szerint az angol szövetkezetek kiskereskedelmi forgalma évi száz millió font körül mozog. Ez pedig azért tartozik a kedvezőtlen gazdasági tünetek közé, mert Angliában, a szövetkezeti mozgalom hazájában, eddig szigorúan kitarítottak a mellett a szövetkezeti elv mellett, hogy szövetkezetnek nem szabad hitelre árusítania.

Az ÚT innen Párizsba, különösen a politikai néprajz szempontjából érdekes. A londoni kiegyensúlyozott nyugalom után valósággal szemet szúr az az élénkség, amely odaát a francia parton fogadja az embert: gesztikulálás, hangos, szapora beszéd s ha az ember nem tudná, egy órával azután, hogy francia földre tette a lábát, tudomásul kell vennie: a francia embert elsősorban a politika érdekli.

Az első, a legnagyobb, a legakutabb gond még ma is: a német valamiben töri a fejét. *Timeo Germanos, et reparationes ferentes.* A német — és ezt sok művelt francia komolyan el is hiszi — képes saját magát romlásnak kitenni, akár valamilyen inflációs harakirivel is, csakhogy kibújhassák a jóvátételi terhek alól.

A második legnagyobb gond: a kommunizmus. Ez pedig nem is alaptalan, hiszen Franciaországban a kommunista párt már ott tart, hogy másfél év óta erősen megrostálja a felvételre jelentkezőket. Nem nagy tömegpártot akarnak, hanem keretet, a legelszántabb és legképzettebb kommunistákból álló vezérkart, amely adott pillanatban *coup de force*-szal lepheti meg az országot.

A kommunistáknak e nyugtalanítóan csöndes szervezkedése és a francia szocialista pártnak saját híveit is kiábrándító természetlen belpolitikai programja az oka azután annak, hogy a francia polgárság nagyobb része közeledett a jobboldali világnézethez. Így történhetett, hogy a francia polgár a szélsőbaloldal szerint már-már visszatér a nagy forradalom előtti culotte-hoz s ma legtöbbször ez a jelszava:

— Most a rendszerről van szó, nem a demokráciáról. A demokrácia már megvan, most legyen rend.

És bármennyire is hemzsegnek a francia pártok nevei a baloldali, radikális és szocialista jelzőktől, maguk a pártok egyre inkább jobbfelé tolnak. Világosan látható ez a tendencia a szerzetesrendeknek elsősorban diplomáciai céllal való visszatelepítéséből — amelyet éppen az antiklerikalizmus volt harcosai hajtottak végre — és abból, hogy míg azelőtt francia politikus nem nagyon tüntetett templombajárással, addig ma a miniszterek még a lapokkal is sietnek meghatni, ha szentmisén jelentek meg. A francia középosztálynak ez a jobbraterelődése világosan megmutatkozik a rövid *intermezzo* után ismét uralomra jutott Tardieu-kormányon, amely különböző elnökök neve alatt szerepel, de mindig a Tardieu-csoport irányítja. Tardieu pedig közvetlen utódja Clemenceau-nak és Poincarénak. Clemenceau a háború alatt ezzel a híres mondásával hessegette el kritikussait:

— *Je fais la guerre!*

Poincaré a „*bataille du franc*“-t vívta meg hasonló mottóval. Tardieu-nek pedig ugyanilyen erélyes jelszava volt:

— *Je fais l'ordre!*

És amennyire fedezte a francia közvélemény Clemenceau hadviselését és Poincaré szanáló akcióját, úgy ma a szinte fasizáló Tardieu-ékkel együtt a legtöbb francia polgár kórusban követeli:

— Rendet mindenekelőtt!

Ami más nyelven a jelenlegi társadalmi rétegződésnek ha nem is megmerevítését, de legalább is stabilizálását jelenti. Hogy mennyire ezt jelenti, bizonyítják az „egységes iskola“ körül támadt politikai

konfliktusok. Az egységes iskola ugyanis, ha fokozatos megvalósítása az eredeti elgondolás szerint történik, azt hozná magával, hogy míg eddig a francia orvos-, ügyvéd-, katona-, kereskedő-, iparoscsaládok fiai többnyire megmaradtak a család foglalkozásánál, addig az egységes iskola ingyenes és nem specializált tanítása lehetővé tesz olyan nagyfokú társadalmi kapillaritást, amely által a foglalkozásbeli rétegek interpenetrációja, vagyis a társadalmi osztályok tagjainak állandó cserélődése jön létre.¹

A francia polgárság e jobbfelé való orientálódásának köszönheti újjászületését a royalista párt, amelyet néhány esztendővel ezelőtt még senki sem vett komolyan, de amely ma már ott tart, hogy egy-két év alatt komoly párttá fejlődhetik. Programja teljesen fasiszta hatás alatt áll. Azonban — és erre nyomatékosan kell rámutatni — Franciaországban, talán egyedül Itália mellett, a fasiszta vezéreknek aránylag nagy része ért gazdaságpolitikához.

A politizáló francia fiatalság jelentős része rokonszenvezik velük és ezt a hajlandóságukat az Action Française nagyon ügyesen szervezi meg, úgy, hogy a kommunistákkal szemben Franciaországban ma egyedül a király rikkancsai jelentenek akcióképes szervezetet. Intenzív egyesületi életet élnek, nyilvános felvonulásaikat fegyellemmel, utcai verekedéseiket valószínűsítő stratégiával rendezik meg.

A nagytőkét mindössze két momentum aggasztja a royalistának nevezett fasiszta mozgalomban. Először az, hogy feltűnő türelmetlenséget árul el a Franciaországot ma kormányzó garnitúrával szemben, amely az országban feltalálható legidősebb generációból kerül ki és amely ellentétet szembetűnően illusztrálja a kamara és szenátus viszonya is. A szenátusban csupa olyan politikus ül, aki még ma is a háború előtti politikai gondolatvilágban él, ezért húz balfelé a szenátorok többsége. A kamarába viszont egy fokkal fiatalabb évjárat jutott be, ennek megfelelően inkább jobbra hajlik s ezért kerül folytonosan szembe a szenátussal, különösen kormányválságok alkalmával.

A francia fasisztáknak az új embereket kereső tendenciája mellett azonban az is aggasztja a nagykapitalistákat, hogy a legfiatalabb generációban kétségkívül kezd hajlandóság mutatkozni a keresztényszocializmus iránt. Annál rokonszenvesebb azonban a nagytőke szemében a fiataloknak ez a jelszava:

— Nem XIV. Lajos kell nekünk, hanem III. Napoleon.

Azonban bármennyire is meg legyen az összhang a jobboldali mozgalmaknak és a nagytőkének legközelebbi politikai céljai között, egészen bizonyos, hogy a francia polgár nem haladna együtt ennyire minden fenntartás nélkül a kapitalizmus szekerével, ha nem az volna a véleménye, hogy ő is kizárólag a kapitalizmus rendszerében boldogulhat. Ezt a véleményét pedig a következő megfontolás támogatja:

¹ Vesd össze: Weis Istvánnak „A mai magyar társadalom“ című munkájával, amely szerint a gentry legsajátabb területén: a vármegyei tisztviselői karban és az úgynevezett előkelő minisztériumok fogalmazói karában (szemben a kilencvenes évekkel) a régi nemesi családok teret veszítettek s most inkább az alsóbb kategóriákban: a vármegyei segéd- és kezelőszemélyzetben, útbiztosok körében találkozunk a legjobb történelmi nevek viselőivel — valamint Imre József megállapításával, hogy a háború óta az egyetemi diákság nagyrésze altisztai és hasonló rétegekből kerül ki.

Hogy a kapitalizmus mennyire egymásra utal országokat és osztályokat, abból egyre erősebb leckét kapunk. Az osztályoknak ez az egymásrautaltsága azonban sehol sem olyan nagy, mint éppen Franciaországban, ahol a nagytőke sokkal inkább függ a középosztálytól, mint másutt. Gondoljunk itt arra, hogy az a nyolcvan milliárd dollár, amellyel a szövetségesek tartoztak az Uniónak hadbalépése pillanatában, a Morganék mögött álló bankoknak és trösztöknek saját tőkéjéből került ki, viszont az a húsz milliárd aranyfrank, amellyel Oroszország tartozott Franciaországnak 1914-ben és amelynek következtében Szaszonov kénytelen volt egyik szemét mindig Párizson tartani, ez a Nagy-Magyarország nemzeti vagyonának felét tevő tőke, ha a párizsi bankok kasszájából vándorolt is át Oroszországba — végeredményben nagyrészt a francia polgár megtakarított frankjaiból tevődött össze. Ébből pedig azt látjuk, hogy a francia nagybankok pénzereje, Franciaország tőkeexport-képessége és ezzel együtt a francia külpolitika leg-hatásosabb operációs eszköze a francia kispolgár zsebéből inául ki. S hogy ez mennyire függő helyzetbe hozhatja a bankokráciát a közönséggel szemben, azt megfigyelhettük most Hanau asszony eseténél, akire azért hívták fel az ügyészség figyelmét a bankok, mert veszedelmes konkurrenst láttak benne, aki kibérelte egy csomó lap közgazdasági rovatát, száműzte onnan a bankok befolyását és kizárólag saját vállalatait ajánlotta a közönségnek pénze kamatoztatására.

Ebből azonban nemcsak az a tanulság, hogy a sajtó és egyáltalában a nyomtatott betű mekkora nagyhatalom Franciaországban, hanem főképpen az, hogy itt — sokkal inkább, mint bárhol másutt — a bankok nagyrészt az apró betétekből és apró részvénycsomagokból össze-tevődő tőkeerőt kormányozzák; innen van azután, hogy sehol a világon nincs annyira közös vérkeringése a bankokráciának a polgársággal, mint Franciaországban.

MINDEBBŐL pedig világosan látható, hogy úgy az angoloknál, a liberalizmus hazájában, mint Franciaországban, a szabadság szülőföldjén, valóban stabilis a kapitalizmusnak az a társadalmi és gazdasági rétegződése, amely a XIX. század liberális és szabadságeszméi alatt fejlődött ki,—viszont maguk ezek az eszmék megszűntek tovább erjedni, nyugvóponttra jutottak; az angol és francia társadalom többsége mindenfajta reformot csakis a mai magánkapitalista rendszer alapján tart elképzelhetőnek, úgyhogy tulajdonképpen nem is reformra, hanem csakis a mai viszonyoknak kiegyensúlyozására, megszervezésére gondol; a nyugati polgárság szemében a feladat nem eszmei, hanem csakis szervezési probléma. Hogy azután ez az állapot a társadalmi erőknek elernyedését jelenti-e, vagy pedig termékeny lehiggadását, ez a kérdés kívül esik e cikk határain, annyi azonban bizonyos, hogy a helyzetet valóban ez jellemzi a Rajnától nyugatra.

Ettől keletre már egészen más világ van. Másik Európa, ahol a kiegyensúlyozódást kereső társadalmi erők még sokkal rugalmasabbak, a politikai eszmék még kamaszkorukat élik s ez az oka, hogy itt olyan általános a politikai fogalomzavar. Két francia vagy két angol vitatkozhatik egymással a demokráciáról, de a fogalom alatt ugyanazt értik,

két német, két olasz vagy két magyar azonban mindjárt a fogalmi vitán különbözik össze.

Ilyenkor látjuk az irodalomnak történelemformáló hatását: ha összehasonlítjuk Nyugat-Európának komplikáltabb, de mindenesetre tisztább problémáit Közép- és Kelet-Európa kuszátságával.

A SOKRÉTŰSÉG különösen feltűnő a németek politikai világában: sehol a világon nem találni olyan egyoldalú reakciókat, olyan vad szabadgondolkodókat, olyan szubtilis politikai kékharisnyákat és olyan tiszta tudományossággal és humanizmussal áthatott politikai idealistákat, e mellett pedig olyan biztos érzékű gyakorlati politikusokat, mint éppen a németek között. Itt föl is merül a kérdés, hogy mi az oka annak a demarkációs vonalnak, amely az angol és francia politikai gondolatvilágtól a németet elválasztja?

Az első ok kétségtől az, hogy Angliában és Franciaországban megvan a politikai pártok folytonossága, ma is még a régi, háború előtti kártyákkal játszanak, viszont Németországban mindent előiről kellett kezdeni, először 1871-ben, azután 1919-ben. A második ok a gazdasági válság, amely súlyosan érinti ugyan Angliát, de még mindig nagyon messze van attól, hogy a világbirodalom gazdagságának tartalékerőit fenyegetse; Franciaországban pedig, ahol a kapitalizmus kialakítása a legjobban sikerült, a válság még nem is érte el a fogyasztót. A francia őstermelők, iparosok és kereskedők egymást el tudják tartani, termelésüknek csupán 20%-a szorul kivitelre, Franciaország tehát a termelésének csupán 8%-át exportáló Unió után a legalkalmasabb gazdasági egység az autarkia megvalósítására. Termelési ágainak belső aránya azonban az amerikainál annyival kiegyensúlyozottabb és gyarmatai annyira kihasználatlanok, hogy a francia közgazdaságnak van a legnagyobb ellentállóképessége a világválság hullámaival szemben. Ezzel szemben a német közgazdaság volt az, amely elsőnek érezte meg a világválság rázkódtatását, amit természetesnek is kell találnunk, ha Németországnak exportra való ráutaltságára gondolunk, amit még jobban fokoznak a jövételi kötelezettségek. E mellett azonban a németeknek nemcsak közgazdasága épült a franciánál és angolnál lazább talajon, hanem maga a német polgárság is sokkal védtelenebb a gazdasági válságokkal szemben, mint a francia vagy az angol középosztály: az angol polgárságban nagyon általánosak az öt-tízezer fontos örökségek és majdnem minden francia polgár után marad családi ház és néhány köteg értékpapír, amit a német középosztályról nem lehet elmondani. De ha Németországban ennyivel súlyosabbak is a gazdasági viszonyok, mégis meggyőződésünk, hogy a német tömegek szociális tétovaságának elsősorban nem háborús és nem materialista oka van, hanem egyszerűen az, hogy a német nép politikailag még kevésbé iskolázott, mint a francia vagy az angol. Csakis így következhetett el az az állapot, hogy míg Németország volt az első, ahol (a nyolcvanas években) megjelent az első tudatos középosztálymozgalom,— a kézműiparosságból indult ki „a nagytőke és a munkásság elhatalmasodása ellen“ s később csatlakoztak hozzá kereskedők, majd szellemi szabadfoglalkozásúak egyesületei — addig most éppen a

német középosztály az, amely először bomlik fel egészen ellentétes csoportokra.

Németországban ugyanis az a helyzet, — erre először az angol lapok hívták fel a figyelmet — hogy a Reichstagban az őszi választásokon abszolút többségre jutottak azok a jobb- és baloldali pártok, amelyek nyíltan a magánkapitalizmus mai rendszere ellen küzdenek. Hogy pedig ez a német nép többségétől valószínűleg távol álló fordulat egyáltalában bekövetkezhetett, annak kizárólag a politikai közműveltség bajai lehetnek az okai. Világosan mutatja ezt Hitler nagy választási sikere, amelyet elsősorban a köztisztviselőknek köszönhet, akiket a Brüning-kormány az az elhatározása terelt át Hitler szavazóinak táborába, hogy a kormány a köztisztviselői jövedelmeket csökkenteni fogja.

A fogalomzavar mellett azonban természetesen az is elősegítette az antikapitalista propagandának hatását, hogy a német középosztály összehasonlíthatatlanul alacsonyabb standardén él, mint a francia vagy az angol polgár. Valamint az is, hogy az egész német parlamenti élet annyira koalícióra van utalva, hogy az egyszerű vokstulajdonos fejében még inkább összekuszálódhatik a sok mindenféle párt — közös kormányprogramja. Franciaországban is hasonló a helyzet, ott azonban a képviselő személyesen érintkezik külön kerületével és így a francia választópolgár előtt a képviselő személye vizuálisan jelent programot, viszont Németországban a listaszavazás miatt a szavazó egy óriási, személytelen pártorganizmussal áll szemközt.

MINDEBBEN pedig nem az az aggodalmat keltő, hogy a francia és angol polgárság talán túlságosan védett páholyban érzi magát; nem is az, hogy a német középosztály milyen politikai kapkodást művel és hogy így a polgárság kezéből az egész világon fokról-fokra kicsúszik a politikai és gazdasági hatalom, nem, mert hiszen még a polgár is remélheti, hogy a mainál jobb rendszert fognak találni a „politicané”-k és a gazdasági vezérek, akik eddig ugyan csupán kompromittálták a gazdasági liberalizmust és a politikai demokráciát, de akik a jövőben talán tudnak is adni valamit helyette.

Ha azonban nem a politikát és a közgazdaságot nézzük, hanem az emberiség szellemi életét és benne minden politikai és gazdasági gondolatnak anyját, nevelőjét és gyilkosát: az irodalmat, akkor megdöbbenve kell megállapítanunk, hogy a pártpolitikuskok, tröszt- és kartel-vezérek politikai és gazdasági terrorja korántsem fenyegeti a népeket akkora veszedelemmel, mint a kispolgár elsekélyesítő diktatúrája az irodalomban. A gazdasági diktátor rombolhat, ölhet, elnyomhat, pazarolhat, ugyanakkor azonban épít is, ha mást nem, piramist, kőből, gépből vagy találmányokból, valami mindenesetre marad utána. Azon a földi törvényen, hogy anyag nem vész el, már ütött rést Arrhenius sugámyomási elmélete, de hogy a vagyon nem vész el, az sokkal bizonyosabb, a vagyon is fennmarad valamilyen formában. Hiszen mindettől eltekintve a végén az autógyárosok is valamenynyien rá fognak jönni, hogy abból nem járhatnak autón, ha csak ők maguk járnak autón.

És ha a mai kapitalizmus mai rendszere ígér is még sok válságot, azt is ígéri, hogy előbb-utóbb találunk majd valami megoldást, ami végtére is annál valószínűbb, mert a világot kezdjük egészen berendezni: racionális termelésre, gyors szállításra, emelkedő igényű közönségre, úgyhogy ott tartunk, hogy ma már főként csak szervezési problémáink vannak, megszervezése vagy egy kötött rendszernek (amerre fantáziánélküli antikapitalistáink és nagykapitalistáink egyaránt terelnek bennünket), vagy pedig kialakítása egy kiegyensúlyozott állapotra vagy felsőbbrendű emberre támaszkodó liberalizmusnak.

A politikai és gazdasági kérdésekben tehát remélhetjük, hogy akadnak emberi agyvelők, amelyek megtalálják a kivezető szisztémát. De vajjon mivel vigasztalhatjuk magunkat annak a vandál terrornak láttán, amellyel a kispolgár még a legműveltebb nyugaton is mindent legázol? Az a szöveg legkelendőbb, amely a legízléstelenebb, az a dráma szónokol legtovább a színpadon, amely a legsekélyesebb, ez a helyzet a sajtóban, politikában — mintha egész Európára egy nagy ponyva volna ráterítve.

A polgárság mai szomorú hanyatlását mi sem mutatja inkább, mint hogy a hangok, melyek őt ma képviselik, többnyire a kispolgár kevésbé kiművelt hangjai. Hol van ma az a polgári ideál Európában, melyet nálunk Szalay Lászlóék a múlt század negyvenes éveiben, Gyulai Pálék a kiegyezés után nemcsak követeltek, de saját magas szellemiségű életükben meg is valósítottak?

FREY ANDRÁS

A PERZSA MŰVÉSZET KIÁLLÍTÁSA LONDONBAN

A BRIT főváros nevezetes jelentőségre emelkedik a háború óta nemzetközi művészeti kiállításaiival. Bárha London egyedülálló köz- és párvukát ritkító magángyűjteményeivel régóta találkozóhelye öt világrész műértőinek, ezek az egyes nemzetek művészetének egész fejlődését bemutató kiállítások mégis új szint adnak az angol főváros életének. Az első ilyen nemzetközi kiállítást 1928 telén rendezték a Royal Academy of Arts-nak a Piccadillyn levő palotájában, amikor a flamand művészet fejlődését tárták az érdeklődők elé. A következő években a holland és az olasz művészet bemutatása volt a soron, majd folyó évben a perzsa művészet következett: ám ezzel korántsem zárul le a sor. Jövő évben a francia művészet kiállítása következik, a rákövetkező esztendőben pedig egyiptomi és kínai művészeti kiállításokat terveznek. Mindezen kiállítások legfőbb vonása nemzetközi voltak. Nemcsak a gazdag angol köz- és magángyűjtemények megfelelő anyagát, de a nagy külföldi múzeumok és magángyűjtők anyagának színe-javát is idehordják. Ebből pedig kétféle előny is származik: nemcsak a gyakran hozzáférhetetlen magángyűjtemények és a távolság folytán nehezen megközelíthető közgyűjtemények anyaga tárul az érdeklődő szeme elé, de azzal, hogy e műkincseket rendszeres elrendezésben mutatják be, a műtörténeti kutatás is új szempontokkal gyarapszik: eddigelé vitás kérdések megoldást nyerhetnek a különböző forrásokból származó anyag együttes szemléletével s viszont új problémák is tárulhatnak a kutató szakember elé.

S ilyen nemzetközi művészeti kiállítások megrendezésére keressem találhatnánk alkalmasabb helyet Londonnál. Mert a brit világváros presztízse, a brit birodalomnak az egész glóbusra kiterjedő politikai, gazdasági és kulturális összeköttetései szükségesek ahhoz, hogy ilyen kiállítást sikeresen lehessen megrendezni, s ne csak nevében, de valóság-gal is nemzetközi legyen.

A jelen perzsa művészeti kiállítás gondolata 1926 őszén született a philadelphiai Pennsylvania Museumban tartott első nemzetközi perzsa művészeti kiállítás alkalmával, amidőn körülbelül 1000 műtárgyat állítottak ki egy millió angol fontot meghaladó értékben: ezek negyedrésze külföldről származott. Az ugyanakkor tartott első nemzetközi perzsa művészeti kongresszuson hat ország képviselői támogatták azt az eszmét, hogy mielőbb második, még szélesebbkörű kiállításon kell bemutatni a perzsa művészet fejlődését. Amerikai mecénások csakhamar fedezték az előzetes tanulmányok és előkészítő munkálatok költségeit.

Ez 30—40.000 mérföld utazást és számos külföldi kormányral és érdekelte magánemberrel a helyszínén folytatott megbeszélést jelentett. Nagy lendülettel vitte előre az ügyet a perzsa kormány elhatározása, amelylyel legszentebb és féltve őrzött kincseit is készséggel bocsátotta a kiállítás rendelkezésére. Példáját csakhamar több mint 30 országnak 100 nagy gyűjteménye és sokszáz magángyűjtője követte: ezek közül az amerikai Egyesült Államok közreműködését kell kiemelnünk. A kiállítás erkölcsi sikerét biztosította az a tény, hogy védnöki tisztjét az angol király és a perzsa sah vállalták el, sikerén pedig kezdettől fogva három nagy külföldi társaság is munkálkodott: az American Institute for Persian Art & Archeology, a Deutsch-Persische Gesellschaft és az Association Française des Amis de l'Orient. Az európai országok közül különösen Németország és Franciaország, a keletiek sorában pedig — Perzsián kívül — elsősorban Egyptom és Törökország karolták fel a kiállítás ügyét. Külön ki kell emelnünk a Szovjetunió támogatását, amely a leningradi Eremitage-múzeum és három moszkvai múzeum becses kincseit küldötte el Londonba.

A LAIKUS nagyközönség a perzsa szőnyegen és a perzsa csempén kívül jóformán alig tud egyebet a perzsa művészetről. Valóságos reveláció ezért neki egy ilyen kiállítás, amely más, előtte csak a regékből ismert váugot tár fel. De nemcsak a laikus, hanem a szakavatott műtörténész is ámulattal szemléli azt a színpompát, amely e művészet minden emlékének szinte vakító fényben tündökölt.

Mert a legfontosabb különbség Kelet és Nyugat művészete között éppen az, hogy az előbbit a szín uralja, az utóbbit pedig a forma. De ha ez a megállapítás éppen a perzsa művészetet illetően fényesen helytálló is, nem jelenti azt, hogy a keleti művésznek nincs formaérzéke. Ha megtekintjük a British Múzeum kínai freskóit, amelyeket Mr. George Eumorphopoulos, a nagy műbarát ajándékozott oda, vagy Utamaro japán mester karcait, vagy az indiai szobrok akármelyikét, láthatjuk, hogy a formaérzéknek Kelet sincs híjával — ám ez a formaérzék másféle, mint a nyugati. A háromdimenziós ábrázolás iránt a keleti embernek nincs érzéke, mert felfogása szerint a földi lét csupán árnyék; ezzel szemben Nyugaton mindig törekedtek összeegyeztetni a lelki világot az anyaggal. Ezért a nyugati festészet plasztikus, a keleti ezzel szemben grafikus és szoros kapcsolatban áll a kalligráfiával.

De bárha a keleti művészetet a szín jellemzi is, igen fontos sajátosságait fedezhetjük fel a perzsa művészetnek a többi keleti ország művészetével szemben. Így, szemben a keletázsiai népek művészetével, a perzsa művészet kizárólagosabban dekoratív jellegű. Nem tükrözti vissza a való életet úgy, mint a modern japán festészet; ábrázolásából hiányzik az egységes tartalom, amelyet a buddhizmus ad a kínai és indiai művészetnek. A perzsa festészetből hiányzik az indiai Ajanta-festmények, vagy a kínai Sung-dinasztia korabeli tájképek megkapó nagyszerűsége. Az iszlám nem gyakorolt oly mély behatást a mohamedán országok művészetére, mint a buddhizmus India és Kína művészetére — ezért a perzsa művészet inkább dekoratív és mesterkelt, mint a szomszédos keleti népek művészete.

Bárha a perzsa művészet nagyobb történeti múltra tekinthet vissza, mint akár a görög, akár a kínai művészet — mert, mint az ur-i ásatások is bizonyítják, kezdetei a mezopotámiai művelődés legrégebb koráig nyúlnak vissza — mégis gyakorlati szempontból csak a Kr. e. VI. századtól kezdve szólhatunk önálló perzsa művészetről. A régebbi kor emlékei asszír, egyiptomi és görög hatások erős keveredését tüntetik fel — így Asszíriából származott a cserépkészítés, bár Perzsiában is üzték e műipart már Kr. e. 3000 körül. Nagy általánosságban két korszakra: az iszlámelőtti és az iszlámi korra oszthatjuk Perzsia művészetét. Az előbbi négy dinasztiát ölel fel: 1. az Achemenidákét (Kr. e. 650—330), Cyrus és Dárius korát, midőn Perzsia leigázta Babilóniát és Egyiptommal és Görögországgal kerül kapcsolatba, 2. a Seleucidákét (Kr.e.330—248), 3. a parthusokét (Kr. e. 248—Kr. u. 226), akikkel a rómaiak háborúskodtak és 4. a Szasszanidákét (Kr. u. 226—641), amidőn Ktesiphon lett a főváros és a régi zoroaszteri hit újjáéledt. A Kr. u. VII. század közepével kezdődik az izlámi korszak, midőn 750-ig a damaszkusi Umajjád, attól fogva 1258-ig a bagdadi Abbászida khalifák uralma alatt állott Perzsia, majd mongol és török dinasztiák (az Ii-khánok, Irákban a Dzsaláhirok, Fáreszban és Kirmánban a Muzaffaridák, majd a timurida, Kara Kojunlu és Ak Kojunlu) következnek 1502-ig, amikor a nemzeti dinasztiák uralma kezdődik (szefevida, áfhár, zand és kadzsar). E korszakok mindegyike képviselve van a kiállításon. A kiállítás műtörténeti méltatásához a leghelyesebb az egyes művészeti ágak fejlődését követni a különböző korokon keresztül; ezen az úton tiszta, világos képet nyerünk erről, az európaiaktól annyira különböző művészetről.

A perzsa építészet és szobrászat három főforrásból: az asszír, az egyiptomi és a jóni görög művészetből táplálkozott. Legfontosabb emlékei a persepolisi és susai királyi paloták, valamint az achemenid királyok sírjai. A Louvreból néhány köreliefet láthatunk a kiállításon Persepolisból és a nagy ijjászokat ábrázoló, pompás zöld és barna színű frízt Susából. A Szasszanida-korszakot bronz-, kő- és stuccoszobrok képviselik a kiállításon. E kor építészetéről a közelmúltig alig tudtunk valamit. A sarwistáni, firuzábádi és ktesiphoni királyi paloták romjai arra mutatnak, hogy a kor építészete római forrásokból táplálkozott, akikkel a szasszanida uralkodók állandóan hadakoztak: a bolt-hajtások kiképzése a rómaiaktól ered. A mohammedán-korszak építészetére az iszlám nyomta rá bélyegét; mecsetek építésében merül ki művészetük. Szobrok faragása tilos volt, ezért geometriai elemek és virágdíszítmények alkalmazásával gondoskodtak díszítésről. A perzsa mohammedánok fayence-díszítésekkel élénkítették mecsetjeik egyszínű téglafalait; a mecset legfontosabb része: az ima irányát jelző mihráb kistértől és gyöngyháztól ragyog, kupoláikat pedig türkizzel vagy aranyozott rézlemezekkel fedték. Mesteri kalligráfijú, levelekkel egybefont Koránfeliratok ékítik a szegélyeket. A kiállításon különösen két mihráb keltett feltűnést: az egyik kistérrel, a másik mozaik-fayenceszal van burkolva. Velük együtt kell megemlítenünk az iszfaháni királyi mecset főbejáratának modelljét, a „Stalaktit“ néven ismert díszítő forma egyik legpompásabb példányát — e fonna egymás alá

helyezett apró fülkékből áll, amelyet boltív fed be. A mecsetépítés Perzsiában a X. században kezdődött s a XV. és XVI. században éri el fénykorát: Nagy Abbász sah (1587—1628) ekkor építtette fővárosában, Iszfahánban a Mejdán néven ismert monumentális épületcsoportot a királyi mecsettel, egy nagy bazárral és a Csihil Szutun (40 oszlop) néven ismert pavillonnal. A mecsetek falait ékítő fayence-díszítmények és művészeti kalligrafájú Koránfeliratok szép példányait láttuk a kiállításon.

A közeli Kelet egyik országában sem volt az agyagipar oly fejlett, mint Perzsiában. A Louvre egész sereg, az izlámelőtti időből származó agyagtárgyat küldött a kiállításra, amelyeket az egykori Susa helyén találtak. E tárgyak két külön csoportba oszthatók: a kb. a Kr. e. IV évezredből származó „első stílus.-ba és a Kr. e. 3000—2600 körüli korból származó „második stílusába: az előbbi csoportba tartozó tárgyak agyagjuk finomságával, növényi és állati stilizált ábrázolásaikkal jóval felülmúlják a második csoport durvább anyagú és egyszerűbb ábrázolású edényeit. A későbbi parthuskorbéli agyagedények vastag, zöldeskék mázikkal kevés eredetiséget mutatnak, inkább a mezopotámiai minták másolatai. A cserépkészítés művészete csak az izlámval lendült fel, de ekkor olyan művészi tökélyre emelkedett, amelyet Keleten csak a kínaiak múltak felül. Ha technikailag talán alatta maradnak a kínai edényeknek, pompázó színeikkel és ábrázolásaik kecsességével azonban felülmúlhatatlanok. Díszítésül kezdetben virágokat, leveleket, madarakat és különböző arab írásformákat, később, a XI—XII. században a Rhagesben (ma Rajj) talált edényeken más állati és emberi formákat is találunk. Színükkel különösen a Tigris-menti Számarrában talált és a IX. századból való edények tűnnek ki; élénk kék és zöld máztik, a velük egykorú kínai T'ang-dinasztia hatását tüntetik fel. A legpompásabb tárgyat e korból, egy háromlábú edényt, a perzsa kormány küldte a kiállításra. Minőség tekintetében hanyatlást láthatunk a késői középkor tárgyain, ellenben a Szeferi-dinasztiával ismét fejlődésnek indul e művészet. A kínai hatás akkor még erősebb, mint korábban: a Ming-császárok korabeli kínai porcellánedényeket utánozták, különösen Kirmán városában — ám az onnan származó edényeken élénkebb, bájjal teli természeti ábrázolásokat láthatunk, szemben a kínai tárgyak objektívebb ábrázolásaival.

Itt kell megemlékeznünk a csempéről is, amellyel a perzsák mecsetjeik és egyéb középületeik falát burkolták kívül és belül egyaránt. Két főtípusuk van; az egyiknél a hat- vagy nyolcszögletes csempék mindegyike egy-egy külön egység, az ábrázolást tekintve; a másodiknál, amelyet mihrábok képzésére vagy frízekre alkalmaztak, az egész csoport egységes ábrázolású: rendszeren Koránfeliratot vagy később kínai motívumokat tüntetnek fel, Abbász sah korában pedig képes ábrázolások is gyakoriak.

Igen virágos művészetté fejlődött Perzsiában az ötvösség. Kezdetét a Kirmánsáh városától délre, Lurisztán tartományban talált bronztárgyak (fejszék, török, állati és emberi alakban formált tük) képviselik: egyik csoportjuk az újbabiloniai és achemenida, másik csoportjuk a Déloroszországban talált bronztárgyakkal tüntet fel hasonló-

ságot; koruk vitatott. A későbbi, achemenida-korból származó fémtárgyakon erős görög hatást látunk: idetartozik a British Museum híres oxusi kincse, valamint a Louvre és a Kaiser Friedrichsmuseum ezüstvázái. Még erősebb görög hatást tüntetnek fel a Szasszanidák korából származó, főleg vadászjeleneteket ábrázoló ezüsttárgyak és állatokat ábrázoló bronz-vizeskannák. E tárgyakból a legszebb gyűjteménye a leningradi Eremitage-múzeumnak van, amely néhány darabot ki is állított. A Szasszanida fémtárgyak stílusát megtartották az izlám első századaiban is, azzal a különbséggel, hogy a XII. század óta ezüst-, vörösréz- és aranyberakással díszítették azokat, amelyek főleg állati ornamentumokat és arab írást ábrázolnak. Legszebb példányaikat 1908-ban Hamadánban találták — ezeket a perzsa sah küldötte a kiállításra. Az Abbászidák bukásával az ötvösség visszafejlődött, de ismét hatalmas lendületnek indul a XIV. században a Timuridákkal. Az e korból való edények mintája a régi, alakjuk azonban sokkal kecsesebb típusú azokénál s különösen festőiek a Szefevidák alatt. E nagyobb tárgyakon kívül kisebb tárgyak, főleg fülbevalók és medaillonok is ki voltak állítva, gazdag virágéktéményekkel és emberi alakokkal — ezeket Iszfahánban készítették.

Egy olyan harcos nemzetnél, mint a perzsa, igen korán ki kellett fejlődnie a fegyvergyártásnak. Sajnos, a XVI. századnál régebbi fegyvereket nem találtak. A müncheni Ethnographisches Museum szép acél-mellpajzsokat, karvédőket és sisakokat küldött Londonba — javarészüik gazdagon van díszítve arabeszkekkel és felírásokkal. De leginkább a kardkészítésben tűntek ki a perzsák: görbe kardjaik pengéik finomságával és arannyal bevont markolataikkal páratlanok. Jeles ijjkészítőik is voltak.

Gazdag anyag képviseli a kiállításon a perzsa szövő-fonó ipar termékeit. Az ország bővelkedett úgy selyemben, mint gyapotban és gyapjában, érthető ezért, hogy művészi feldolgozásuk igen korai időre nyúlik vissza. A selyemből néhány igen finom kidolgozású, vadász- vagy csatajeleneteket ábrázoló ruhadarabot láthatunk a Szasszanidák korából, amelyeken kétségtelenül meglátszik a kínai hatás, míg a későbbi selymek nyugati, bizánci befolyást mutatnak. Ez a nyugati hatás később is megnyilvánul, mígnem a mongol invázióval ismét a kínai elemek jelentkeznek. De a selyemszövés fénykora a Szefevidákkal kezdődik s tart a XVII. századig. A perzsák a síita izlám követői lévén, nem ragaszkodtak szigorúan a szunniták képtilalmához és számos állati és emberi ábrázolást használtak fel selymeik díszítésére. Gyakran szerepelnek rajtuk jelenetek Rusztem, Bahrain, Khoszrau és Sírín, vagy Leilá és Medzsnún történetéből, de nem maradnak el a virág- és állatábrázolások sem. A selyemkészítés e fénykorát különösen négy darab képviseli a kiállításon: egy Rumból és három Arbadilből. A rajzaikban megnyilvánuló arányossági érzéknél és rithmikus kompozíciójuknál, de különösen tökéletes kidolgozásuknál fogva e darabok utolérhetetlenek. A XVII. és XVIII. században azután az európai befolyás erősen meglátszik a perzsa selymeken, míg a XIX. században ismét a régi nemzeti mintákat elevenítik fel. Jóval fiatalabb ága a fonószövőiparnak a hímezés: legrégibb darabjaink a XVII. századból valók.

Két stílust különböztethetünk meg a perzsa hímzéseken: a kaukázusi eredetű darabok geometriai, az Északi-és Közép-Perzsiából származók pedig medaillon- és emberi ábrázolásokkal vannak díszítve, amelyek egészben véve a szőnyegek ornamentikájának utánpótlásai. A szőnyegszövés korát nem tudjuk biztossággal megállapítani. Mintáik szerint több csoportra oszthatók: mindegyiküket pompás darabok képviselik a kiállításon. Az egyik csoport a Josaghánban készült, vadászjeleneteket vagy virágokat ábrázoló szőnyegeké, egy másik csoport virágos kerteket ábrázol halasmedencékkel, ismét egy másik csoportjuk az ú. n. indo-perzsa szőnyegeké, amelyek gyártása főleg 3 XVII. században virágzott. Díszítéseik a legváltozatosabbak: Kásánban és Josaghánban virág, Sírázban a kúp, Meshedben és Khorászánban a medaillon a legkedveltebb ornamentum. Négy szép tapétaszőnyeget is láttunk a kiállításon, ezeket Szehnában készítették. A nyomtatott és festett gyapotszövetek közül egy sorozat Egyiptomból származó szövet keltett leginkább feltűnést. Gyártásuk a X. századba nyúlik vissza, díszítésüi kúpot, virágmotívumokat és Koránverseket használtak.

Az első szempillantás a perzsa festészet kiállított alkotásaira azt hitetné el a szemlélővel, hogy Perzsiában a festészet csak alárendelt szerepet játszott, mert egész a XVIII. századig nem találkozunk nagy vászontestményekkel, hanem csupán könyvillusztráció célját szolgáló miniatűrökkel. Ez azonban nem jelenti azt, mintha a perzsa, festőinvenció és különösen a színek keverése dolgában, mögötte állott volna a Nyugat középkori miniatűrfestőjének. A kettő között a leglényegesebb különbség az, hogy míg Nyugaton a miniatűrfestészet vallási célokat szolgált, addig Perzsiában kizárólag világi célokat, a fejedelmek magánszórakozását szolgálta. Az izlám első korából számos miniatűrűt láttunk a kiállításon, ám ezek még stílusukban nem perzsák s — főleg arab tudományos munkák illusztrációiról lévén szó — jobban érdekelhetik a szakértő orientalistát, mint a nagyközönséget. E művészet Perzsiában a XIII. században, a mongol uralom alatt fejlődött ki kínai hatásra. Az ez időből való és kiállított világtörténeti munka, valamint Firdúszi „Sáhnáme“-jének illusztrációin már erőteljes színezést és stílusos rajzokat láthatunk. A festészet igazi fénykora a XV. század, ekkor élt a nagy Bihzád: erős képzelőtehetségével szinte meg tudta eleveníteni alakjait. Az utána következő korban Mírek, valamint Táhmásp sah tebrizi mesterei viszont a színezésben voltak felülmúlhatatlanok. Témáikat romantikus érzés hatja át, ezért munkáik inkább élvezetesek, mintsem történetileg tanulságosak.

A festővel szorosan egybefüggött az illuminátor és a kalligrafus munkája. A lapok széleinek aranyozása, valamint a címlapok színezése különösen a Szezevidá-korban fejlődött ki tökéletesre. Az írásfaj megválasztása a kalligrafus feladata volt. A könyvkötészetben is remekeltek: könyvfedőtábláik rendkívül kidolgozottak és dúsán aranyozottak.

PERZSIÁT földrajzi fekvése mintegy predesztinálja arra, hogy átvonuló területe legyen Kelet és Nyugat kölcsönös kulturális hatásainak. Egyik keleti nép sem gyakorolt akkora hatást Nyugat műve-

lődésére, mint a perzsa. De igen erősen befolyásolta ázsiai szomszédainak művészetét is, hogy csak az indiai moghul-miniatürfestészetet említsük fel példának, amely kétségtelenül perzsa hatás fejleménye. A perzsa művészet életerejéről tanúskodik, hogy bár állandóan keleti és nyugati hatások befolyásolták, művészeik évszázadokon keresztül megőrizték sajátos ügyességüket és alkotásbeli készségüket.

Kevés nemzet dicsekedhetik hatévezredes múlttal. Ily hosszú, az emberiség egész történetét magába foglaló művészeti fejlődés szemlélete bizonyára jótékony, termékenyítő hatású lesz a keleti művészet-történet tanulmányára. De egyetemes értéke mellett nem lekicsinylendő a perzsa művészet nemzetközi kiállításának jelentősége magyar szempontból sem. Ma még aránylag keveset tudunk a korai perzsa művészetnek az orosz szeppe nomád törzseire és közvetítésükkel Kelet- és Északeurópa kezdetleges művelődésére gyakorolt hatásáról. Különösen a szkíták művészete hatott a környező népekre — a volgai bolgárok sziklafaragásain és palotáin pedig nagyon is meglátszik a Szasszani-dák művészetének hatása. Ha e hatásokat még jobban ki tudjuk mutatni az eddig hiányzó láncszemek kiegészítésével, akkor remélhetjük, hogy a londoni kiállításon bemutatott gazdag művészeti anyag beható tanulmányozásával honfoglaló őseink művelődéséről való ismereteinket is gazdagíthatjuk néhány értékes adattal.

SOMOGYI JÓZSEF

BUDAPESTI LAKÁSEPÍTÉS

NAGYVÁROS a lakások ezer és ezer apró sejtjeiből tevődik össze. A lakások fejlődésének a vizsgálata a város szervezetének a vizsgálatát és így a városrendezés tudományának legfontosabb fejezetét jelenti. Az apró egyedek szaporodása, sorvadása és csoportosulása világot vet a nagyváros átalakulására. A városlakó vágya és kívánsága primér megjelenésben a lakáson keresztül jut kifejezésre, a lakóházban pedig társadalmi berendezkedések kívánalmi tükröződnek vissza és ehhez igazodnak a város utcái, terei, parkjai és közművei, vagyis a város egész külső megjelenése és belső szerkezete.

A mai értelemben vett nagyváros keletkezése tulajdonképpen egybeesik a bérházak és bérlakások kialakulásával. A mindig magasabbra és magasabbra épített bérházak úgy megjelenésben, mint szerkezetben megváltozva a város mai formáját alakították ki. A bérház-típus fejlődése tulajdonképpen kiválasztódást jelentett. A földszintes, legfeljebb egyemeletes, lakóházak helyébe egyrészt magas bérházak, másrészt nyaralószerű családiházak kerültek. A két fogalom mind élesebben különült el egymástól. A két-, három-, négy-, öt- és hatemeletes bérkaszárnya formában és elhelyezkedésben épüget, mint berendezésben mindjobban eltávolodik a villaépülettől. A magas bérkaszárnnyak száma fokozatosan szaporodik a családiházak fejlődésének rovására. Ez a múlt században megindult és kifejlődött bérházkonjunktúra a háborúutáni években ellanyhult és úgyszólván teljesen megszűnt. A háborús évek mulasztásait és lakáshiányát jóformán teljesen önálló családiházak építése pótolja. A háborúelőtti időkben a bérházaknak és a családiházaknak egymástól állandóan eltávolodó fejlődési vonala a háborúutáni években épp ellenkezően közeledni kezd egymás felé. Az utolsó évtizedben kevés bérházat, de annál több családiházat építettek. Ez a jelenség új lakásigény, új lakástípus, új társadalmi berendezkedés és új háztípus kialakulását eredményezi. Ebből pedig a városnak oly átfarmálódása következik, amit a városi hatóságoknak alaposan elő kell készíteni, mert épp a városi hatóságok kezében van az a törvényes eszköz, amivel a város testét kialakító lakássejtek fejlődését irányítani lehet. Ehhez az irányításhoz azonban alaposan kell ismerni a kialakuló formáknak városrendezési következményeit. A most kialakuló lakás- és házfarma képezi alapját a jövő minden építési és városrendezési problémájának. A jövő végtelenségébe nyúló láncnak első szeme, az új lakás képe a kívánalmak és igények világosságában már jól felismerhető

formát ölt. A második láncszem az új lakások sejtjeiből folépülő új lakóházípus, még bizonytalan és annál bizonytalanabb a jövő városrendjének a képe is. Ennek a rendnek az előkészítése az újonnan keletkező sejtek, a sok ezer új lakás megvizsgálásából és irányításából áll.

A múlt század közepétől kifejlődött nagyvárosban főleg a polgári, mégpedig a bérházakban tömörített polgári lakás típusa vált uralkodóvá. Ma, mikor az új eszmék és törekvések, mindjobban elhatalmasodó új igények egy egészséges lakástípus kialakítását segítik elő, ma gondolkozóba kell esni azon, hogy mi volt az oka annak, hogy egy gazdagabb korban, a háborúelőtti fejlődésben egészségtelen bérházak tömegét építették.

Budapest kiépülése épügy nem volt egyenletes, mint a többi nagyvárosé sem. A jó építési konjunktúrákat dekadens nyugalmi időszakok kötötték össze. A tíz-, tizenötévenként fellépő építési korszakokban mindig újra átalakul a lakások formája és szerkezete, de ugyancsak átalakul a lakóépületek külső képe is. A Bach-korszakban és az utána következő alkotmányos években a hetvenes évekig Budapest lakosságának a száma százezer lélekkel szaporodott, de az épületstatisztika ugyanebben az időben az épületek számának a csökkenését jelzi. Ebből az következtethető, hogy ezidőben már többlakásos házakat építenek s kialakulóban van a később dominálóbbá váló bérkaszányák lakása. Pest, Buda és Óbuda egyesítésekor a nyolcvanas években meginduló fejlődés ezzel látszólag ellentétes irányú volt. A nagy építési kampányba igen sok kistökés is bekapcsolódott olcsó külvárosi telkével. A külterjes fejlődés azonban nem volt veszedelmes, mert a belső építkezések aránytalanul nagyobb méretűek voltak, mind több és több lakást tömörítve egy házba. Ebben az időben kiszorulnak a belvárosból a családiházak és a city kezd kifejlődni. A millennium előtti nagy építési lendület alatt bontakozott ki valójában a pesti bérlakástípus. A következő 1906 körüli és a háborúelőtti építési konjunktúra a bérházat és a bérlakást végül is a mai szomorú valóságában formálja ki. A bérházak külső megjelenése fokozatosan magasabb és magasabb lesz. A 906-os kampányban kétemeletes házakat alig építenek, 19x0 után pedig a háromemeletes házak építése is elmarad. Az 5—6 emeletes bérkaszányák fokról-fokra mind nagyobb tömegű lakók befogadására épülnek. A bérkaszányák építői az olcsó külső telkeket keresik és ezeket alaposan kiuzsorázzák. A városi hatóság nem ismerte fel a lakás és a lakásigények ház- és városformáló jelentőségét és így nem akadályozta meg a külterületi szörnyű bérkaszányák keletkezését. Ennek az eredménye az, hogy a külterületi magasabb házak lakóinak kétharmad része olyan bérkaszányában lakik, ahol négyszáznál több lakó van összezsúfolva. A szégyenletes szegénység méhkasainak legotrombább példányait csodálatosképpen a budai oldalon lehet megtalálni. A bérlakás és a villalakás éles elválasztódása ezen a területen kulminál.

A háborúutáni években a kép lényegesen megváltozik. A kis családiházak építése példátlan erőre kap. A bérházak 3%-os szaporodása mellett a földszintes házak építése eléri a 10%-os emelkedést. Az 1927-ben bekövetkezett építési konjunktúrában annyi kis

családiház épült, hogy úgyszólván teljesen pótolja a háborús évek lakáshiányát. Ez a fejlődés természetesen erősen külterjes. A város belsejében lévő üres telkek beépítetlenek maradnak. A külső telkek pedig nagyrészt családiházakkal épülnek be. A belső 5%-os fejlődéssel szemben a külterületen néhol a 30%-ot közelíti meg a házzaporulat. A családiházak és bérkaszárnnyák építésének valamikor divergens vonala most már meredeken kezd egymás felé közeledni.

A kis családiházaknak az elszaporodását eleinte a háború után bekövetkezett szegénységnek, általános gazdasági leromlásnak tulajdonították és valóban az épületek nagy része szegényesen épült és úgy az egészségügyi követelményekkel, mint az újszerű városrendezési kívánalmakkal szemben nagyon sok kívánnivalót hagynak maguk után. De a külterjes kis családiházak fejlődése állandóan fokozódik és mind kevésbé magyarázható a tőkeszegénységgel és a pénz drágaságával. A menekültek vagyoni és más veszedelmeken átmenekült vagyroncsok már nagyrészt átalakultak házakká és a kis családiházak szaporodása mégis tovább tart. Annál kevésbé magyarázható ez az általános elszegényedéssel, mert az önálló családiház végeredményben luxust jelent, legyen az akár egy bankár nyaralópalotája, akár a postás altiszt szobakonyhás házacskája. Nemcsak a felépítésben drágább egy önálló ház-lakás, hanem az üzemi berendezkedésben is. A bérház mindenkor redukálja a háztartási üzemköltségeket a tehetősebb osztály életében éppen úgy, mint a nyomorult proletárok tömegeiben is. A kis családiházak építésének fellendülése tehát nem magyarázható pusztán a szegénységgel és a tőkehiánnyal, hanem annak mélyebb pszichológiai indítókai is van.

Mindenesetre közrejátszik az is, hogy a háborúelőtti 95%-os kibocsátású 5%-os kölcsönnel szemben ma a vállalkozó cca 80%-os kibocsátású 10%-os kamatozású kölcsönnel kénytelen kalkulálni, ami a szobabérek árát 8—900, sőt ezer pengőn felüli árakra emeli. De ezzel szemben a saját pénzzel építő is végeredményében drágán épít, mert beépített tőkét jóval kedvezőbben gyümölcsöztethetné, mint ahogy a háborúelőtti időben tehetné volna. Igaz, hogy a bizalom általában az ingatlanbefektetés felé hajlott a háborúutáni bizonytalan években, de a pénzgyümölcsöztetés egyéb módjával szemben megnyilvánuló bizalmatlanság fokozatosan enyhül, mégis nagyon sok olyan kislakás épül manapság, amiről alapos kalkuláció után kiderül, hogy a befektetett tőke amortizációja jóval több, mint egy hasonló értékű lakás bére. Ehhez járul még aztán a külterületen épülő lakás közlekedési kényelmetlensége. A kislakások építése iránt mutatkozó érdeklődés tehát leginkább a lakással szemben támasztott új követelmények kielégítésében leli magyarázatát. Nem egyéb ez, mint menekülés a bérkaszárnnyák nyomorúságából. A lakók ráeszméltek arra, hogy a bérházakból való kiszabadulás megéri az érte hozandó áldozatot. Az a mérhetetlen különbség, ami egy pesti bérház lakása és a modern igényeknek megfelelő lakás között van, egyszeriben rávilágít ennek a törekvésnek jogos volta.

A budapesti bérházak, amik általában rossz alakúak és igen nagyok, úgy vannak körülépítve, hogy a telek közepén egy körülzárt

udvar marad. Az építésügyi szabályzat drága lépcsőházat ír elő és ezért a legtöbb bérháznál a minimumra redukálják a lépcsőházak számát. Még a nagy, több száz lakásból álló bérházaknál is csak egy fő- és egy melléklépcsőházat építettek. Ennek a következménye a tipikusan pesti függő körfolyosó, a „gang“, amely az egész udvart minden emeleten körülveszi. A körfolyosókra nyílnak a lakások ablakai és ajtói. Innét kapnak minden világitást és szellőzést. A mellék-helyiségeket általában szűk légaknára nyitják. Jellemző a Pesten kialakult lakástípusra, hogy a konyha és az előszoba mérete rendkívül nagy. Nem ritka az olyan háromszobás lakás, ahol az előszoba mérete a tíz métert meghaladja, sötét, és belőle közvetlenül egy, legjobb esetben két szoba közelíthető meg. Hovatovább mind nehezebb lesz ezeket a lakásokat kiadni, mert a lakók a lassan elterjedő modern törekvéseket felismerve, mindjobban elborzadnak a régi lakástípus szörnyűségeitől.

Mik tehát azok az új követelmények, amik a modern lakást kialakítják? Elsősorban olcsó legyen olyformán, hogy a befektetés aránylag minél több kényelmet és háztartási üzemredukciót tegyen lehetővé és hogy minél tökéletesebben szolgálja az egészség kultuszát. Ez tulajdonképpen a lakóérték fogalma. Egy lakásnak annál nagyobb a lakóértéke, minél nagyobb mértékben tudja kielégíteni ezeket a kívánalmakat a lehető legkevesebb építési költség útján. Az ilyen értelmű költségcsökkentést elsősorban a régi megszokott méretek redukálásával lehet elérni, másodsorban a fölösleges díszek és esztétikai megkötöttségektől való megszabadulással. A régi jobb lakásokat az utcavonalra helyezték és ezekben a nagyméretű előszobából az ugyancsak nagyra méretezett szalonba vezetett az út. Innét jobbra-balra nyíltak az általában egyformára méretezett szobák. Az ajtók és ablakok elhelyezését nem a legjobb világítási és szellőzési követelmények szabták meg, hanem az axiál-szimmetrikus elhelyezés és a külső homlokzat architektúrája. A modern lakás ugyan az összes helyiségek méreteit redukálja, de az egyetlen nappali helyiséget szokatlanul nagyra méretezi. A helyiségek pontosan a rendeltetésüknek megfelelőek. Az előszoba éppen akkora, hogy a levetett kabátok elhelyezhetők legyenek és lehetőleg legtöbb helyiség ajtaja ide nyílhasson. A konyha mérete akkora, hogy a modern üzem éppen lebonyolítható legyen benne, minden fölösleges mozdulat nélkül. A cselédszoba is kicsi, éppen az ágy és egy szekrény elhelyezésére szolgál; de ezzel szemben jól világított és szellőztethető. A régi lakások cselédszobái az előírás miatt több mint 8 m. alapterületűek, megbújik azonban valahol egy szűk, légaknára nyíló sötét odú, az úgynevezett „Garde des robes“ s ez tulajdonképpen az építésügyi szabályzat túlszigorú rendelkezésének kijátszása, mert ez cselédszobának van szánva s legtöbbször mégis erre használják. A modern lakás hálószobái kicsinyek, fülkeszerűek, mert a nappali élet a nagy kényelmes lakószobában zajlik le. A kis hálószoba mindig világos, ablakai keletre néznek, hogy reggeli napot kapjanak. A lakószoba ablaka délre vagy nyugatra nyílik és ha a költségek megengedik, az egyik falat egészen kinyitja, hogy minél közvetlenebb legyen a kapcsolat a természettel.

Nagyon fontos követelménye az új kor lakásának, hogy átszellőztethető legyen. A körfolyosóról nyíló lakások szobái tehát mai értelemben véve sötét barlangfülkéknek nevezhetők, mert ma már minden szoba átszellőztethető kell hogy legyen az ablakkal szemben lévő oldalon elhelyezett ajtóval.

Az ajtók és ablakok elhelyezését, valamint méreteit tisztán az szabja meg, hogy a világításnak és szellőzésnek megfeleljen. A külső és belső architektúrának esztétikai követelményeitől teljesen felszabadult ablakok elhelyezésénél pontosan ki kell számítani a napnak beesési szögét. A modern lakás nagyon fontos kérdése még a közlekedés is. A hálósobából a fürdőbe, a konyhából a kamrába, ebédlőbe vezető utat a minimálisra kell redukálni. Minél olcsóbban tudja a modern lakás ezeket a követelményeket kielégíteni, annál nagyobb a lakóértéke.

A lakóérték növelését szolgálja végeredményben az is, hogy a modern lakás minden díszítést és cikornyát elhagy. Ez mind pénzbe kerül és az ezeken megtakarított összeggel a lakás kényelmét és egészséges voltát kell fokozni. A praktikusság és észszerűség felé való józan törekvés mindinkább átalakítja az esztétikai fogalmakat. Az értelmetlen és fölösleges már egyértelmű a csúnyával. A világosság, szellőzés, jó beosztás, a helyiségméretek differenciáltsága és az égtájak szerinti tájolás a régi bérházépítés rendszerében megoldhatatlan. A régi bérlakások át sem alakíthatók a modern követelményeknek megfelelően. Úgy a telekfelosztás, mint a ma előírt beépítési módok az épület és a lakások modern felépítését lehetetlenné teszik. A nagyváros új sejtjei, az új lakások tehát át kell hogy alakítsák a telekfelosztást és a mai beépítési rendszert is. A lakóérték leszorításában lényeges szerepet játszik a lakóházak formája, vagyis a modern lakások célszerű vagy célszerűtlen csoportosítása. A csoportosan épített lakás költsége csökken, de a magasbaépítés csökkenti a lakóértéket is, mert a kívánalmakból engedményeket követel. A lakóérték emelése jelenti a lakásproblémát és ez fogja megváltoztatni a lakóházak külső megjelenését is. A lakóérték emelése egyike a legfontosabb szociális kérdéseknek, mert minél magasabb a lakóérték, annál szegényebb néposztály jut abba a helyzetbe, hogy a kultúra előnyeit minél nagyobb mértékben élvezhesse.

A lakás népnevelő, szociálpolitikai fontosságát teljes mértékben csak a háború után ismerték fel. A háború előtt is előfordult, hogy az állam és a városi hatóságok lakótelepeket építettek, azonban ezek főleg munkásotthonok voltak, minden általánosabb kultur- vagy nemzetnevelő célok nélkül, csak attól a szociális gondolattól indítva épültek, hogy a szegényebb néposztály hajlékhoz jusson. Ritka eset volt az, mikor ez a mozgalom kultúrígények kielégítését szélesebb körben általános civilizáló hatással oldotta meg. A szerencsés svájci Winterthur ügyes nyíltszívű nagyiparosaival megszervezte lakás-kolóniáit és ma az egyes ipartelepek közelében 15 perc távolságon belül kulturált kertvárosi otthonokban laknak a munkások. A budapesti, Wekerle által épített állami munkástelep is nagyvonalú szociálpolitika eredménye, de mint a többi háborúelőtti külföldi hasonló

munka, ez is elszigetelt és önmagában álló fellobbanás, ami általános szempontból a szociális gondolkodást épügy nem vitte előre, mint a lakáskultúrát sem, csak lokális hiányokat pótol.

A háborúutáni állami és városi lakótelep-építkezések jelentékeny irányváltozáson mentek át. A háború és az azt követő években szükségessé vált lakbérkorlátozások és a rendkívül súlyos hitelviszonyok lehetetlenné tették, hogy a magánvállalkozás pótolja a lakáshiányt. A frontról, fogságból hazatért tömegek és a menekültek nem tudtak elhelyezkedni és a nyomasztó kényszer alatt az állami és városi hatóságoknak kellett a lakásépítést kézbevenni. Ekkor már nemcsak munkáslakásokról volt szó. Olyanokat kellett lakással ellátni, akiknek már fogalmuk volt a lakás és otthon kultúrájáról.

A kultúrotthonok nagy tömegben időszerűvé lett kérdése megérlelte a lakóérték fogalmát. Egymásután épültek a nagy állami és városi lakótelepek, ahol a lakások költségredukciója kitűnő alkalom volt a lakóérték emelésének tanulmányozására. A lakóérték emelésére elsősorban a lakás gondos és részletes megtervezése szolgált, másodsorban a tárgyilagossá váló építőművészet egyszerű cifraságmentes formái és harmadszor a nagy tömegben való előállításban rejlő gazdasági előnyök: a standardizes és tipizálás.

Párizsban a Sociéte Immobiliere a középosztály számára hatalmas lakóházakat épített a lebontott erődök helyére és a régi jobb bérkaszányák mintájára szerelte fel azokat.

A bécsi városi házak erősen a kommunista agitáció szolgálatában állanak, a GPU rendszerének mintájára berendezve. Ezek a hatalmas bérházak a kollektív szervezkedés veszedelmes eszközei, amelyek új világfelfogású nemzedéket nevelnek. Az olasz fascio viszont nagyon hamar felismerte az állami lakótelepek nemzetnevelő fontosságát és saját céljainak szolgálatába állítja ezeket. A legutóbb felépített casa popolare-ban nemcsak iskolák, olvasótermek és kultúrházak eszközein keresztül itatják át eszméikkel a lakókat, hanem különböző kedvezményekkel és ösztöndíjakkal nevelik őket. A legtisztább gyermekszobára, legrendesebb konyhára, legszebben felvirágozott erkélyre évenként ösztöndíjakat osztanak szét és minden családnak, ahol újszülött gyermek van, egyhónapi lakbért engednek el.

Németországban a frankfurti és egyebütt felépített lakótelepek az új lakástípus és az új tárgyilagoss építészet melegágyai lettek. A németek rendszerbe foglalták az új törekvéseket és tudományos alapon kezdték kutatni a legnagyobb lakóértékű kislakást, hogy azt sokszorosíthassák lakótelepeiken. Bevezették a „Minimalwohnung“ fogalmát. A Minimalwohnung a legkisebb területre sűríti a lakás legszükségesebb berendezéseit és megállapítja azt az alapterületet, ami még elég ahhoz, hogy egy kis család rendes emberi életet éljen benne. Az első vizsgálódásoknál ez a minimális alapterület 90 m² körül volt, de ma már a harmadrészére leszorították. Természetes, hogy a legkisebb lakás fogalma igények és szükségleteknek megfelelően, egyszerűen országok, sőt vidékek szerint változik.

A legkisebb lakás legcélszerűbb nagyságát az előállítási költségek és a lakóérték egybevetése határozza meg. Ha ezt az összehasonlítást grafikon-szerűen ábrázolva képzeljük el, akkor az ordinátára az alapterület egységeit, az abszássára pedig a költségek értékeit kell felrakni. Ebben az ábrázolásban határozott és állandó értéket jelent a kultúráiét számára okvetlenül szükséges felszerelések költsége. Ez alatt az ajtók, ablakok és mellékhelyiségek felszerelése értendő, fürdőidő, tűzhely stb. Az építkezés egyéb kiadásai annál nagyobbak lesznek, minél nagyobb terjedelmű a lakás. Az ábrázolásban ez nem fog egyenes emelkedő vonalban mutatkozni, mert az építésnél éppen úgy, mint más iparnál a nagyobb tömegű munka esetén az egységár csökkenthető. A költségek vonala tehát parabolikusán kissé el fog hajolni. Ha ebbe az ábrázolásba belerajzoljuk a lakóértéket, úgy hogy azt a pengőértékkel hozzuk közös nevezőre, akkor a lakóérték meredeken fel- és visszazuhanó vonalat mutat. Ugyanis egy bizonyos méreten túl szűkített lakásnak a lakóértéke nulla. Ha a szoba

oly kicsi, hogy nem lehet benne megfordulni, vagy ha normális magasságú ember beüti fejét a mennyezetbe, akkor a lakás a kultúralét szempontjából értéktelen. Azonban ugyanígy közeledik az értéktelenség felé akkor is, ha a lakás túlnagy. Kifűthetetlen, a takarítása aránytalanul nagy gondot jelent és közismert kifejezéssel élve a lakás nem lakályos. Van azonban egy középérték, amikor a szobák nagysága éppen megfelelő, a mellékhelyiségek is pontosan megfelelnek a leredukált szükségleteknek. A háztartási üzem simán gördül. A tengely sem nem szorul, sem nem lötyög a csapágyaiban. A lakás legalkalmasabb területnagyságainál legmagasabb a lakóérték. Egybevetve a lakóérték és a költségek vonalát olyformán, hogy a még tűrhető kislakás méreténél áthaladnak egymáson és a kényelmetlen nagyságnál visszatérnek a vonalak, akkor a két értékvonala egy magyszerű területet zár be. Ennek a területnek súlypont-levitése adja bizonyos körülményekre vonatkozólag a legmegfelelőbb kislakás alapterületét. Ma már nem hangzik fantasztikusan az sem, hogy valamikor ezt a tudományos megállapítást gépszerkezet fogja elvégezni. Az építő vagy lakástkereső beállítja a kívánságait és a számológép továbbfordítása után megkapja a neki legmegfelelőbb lakás méreteit. Természetesen a német lakótelepek kísérletei nem vezettek mindjárt jó eredményre. A legészszzerűbbnek látszó törekvések és lakásújítások megbuktak azon, hogy a lakók lakáskultúrája a régi lakásra volt berendezve. A modern lakásba modem bútor kell s meg kell tanulni modemül lakni. A tapasztalatokon okulva, ma már berendezve építik a lakótelepeket Németországban és tanítják a racionális, olcsó modern háztartást és lakáshasználatot. Olaszországban még másképp csinálják. Róma legegésztelenebb régi és sűrűn lakott negyedét épp a legnagyobb lakásínség idején bontották le és építették át. Ezt nem tudták másképp elvégezni, mint hogy előbb hatalmas népszállókat építettek: „albergo per gli sfrattati“-nak, a száműzettek szállodájának nevezi az olasz ezeket az épületkolosszusokat, amikben 1600 családot tudnak ideiglenesen elhelyezni. E nagy népszállók szobái be vannak ideiglenesen bútorozva és konyha nincs a lakásokban. Az üvegkupolával fedett udvarban közös étterem van elhelyezve. Az öreg házból kilakoltatott lakó nem viheti magával a népszállóba a bútorait, hanem köteles dezinficiálóra adni, ahonnan az új ház felépülése után visszaköltözéskor megtisztítva és rendbehozva kapja vissza. A németek már túl vannak azon, hogy a régi életberendezést renoválják, ők már az új élet, az új lakás, az új ház megjelenési formáját keresik.

Az új lakóház felépítési módja lényegesen befolyásolja a benne lévő lakások lakóértékét. Az egy lakásra eső építési költség változik a szerint, hogy az földszintes, 1—2—3 vagy többemeletes házban van-e. De ezzel egyidejűleg változik a lakóérték is. A földszintes építmények aránylag drágák és azért, hogy a lakóérték ki legyen egyensúlyozva, ezeket külső, olcsó telkekre építik. A távolság, vasúti költség, háztartási és közművek drágasága csökkenti a lakóértéket. A telek olcsóságát kell tehát kihasználni és a lakóérték növelése végett minden lakáshoz kertet kell számítani. Az építési költséget azzal szokták csökkenteni, hogy az egyes házakat sorba építik és tipizálják. Az egyes típusdarabok olcsók, a házak egymáshoz építésével pedig építőanyagban és telekben lehet nagyobb árredukciót elérni. A földszintes kertes lakótelepeknél arra kell törekedni, hogy a városcentrumtól való távolság lehetőleg kevés legyen és ez az útvonal jó olcsó közlekedéssel legyen ellátva. A távolság hátrányait jó levegővel és szép környezettel kell ellensúlyozni.

Hogy nálunk még a legjobb szándék mellett is mennyire nincsenek tisztában a lakóérték kiszámításának fogalmával, azt a nemrégiben felépített albertfalvai lakótelep bizonyítja. Ezt a régi felfogásban megtervezett és kivitelezett kerti sorháztelepet a város centrumától 5 kilométernél távolabbra helyezték, a HÉV egész primitív és kényelmetlen közlekedése mellé. A telek fekvése természetből fogva egésztelen és ezenfelül négy bűzös és füstölő gyár között fekszik. Az

építkezés egységára közel sem jár ahhoz, amit egy modern tipizált sorházépítésnél el lehetne érni. A lakbér így még az előírt alacsony kamatozású hasznosítás mellett is túl magas. Az elektromos világítást a fővárosból hosszú lánckereskedés útján jóval drágábban kapja az ottani lakó, mint 500 méterrel közelebbi területen kaphatná. A vizet is drágán, a pesti ár négyszeresén fizeti az a lakó, aki meg van szokva, hogy a víz ára a lakbérbe bele van kalkulálva. Összevetve ezeket az élelmicikkek drágaságával és a Pestre utazás költségeivel, nyilvánvalóvá lesz, hogy az albertfalvai telep lakásainak lakóértéke ugyancsak alacsony színvonalon áll.

Az ötletszerűen és hozzáértés nélkül elhelyezett lakótelep bűn a szociális és kultúrtörökvésekkel szemben. A telepelhelyezés kérdése ma már egy külön tudományágat képez. Figyelembe kell venni elsősorban azt, hogy az elhelyezendő lakóknak hol lesz a munkahelyük. A gondosan kiválasztott terület árát egybe kell vetni a közlekedési költségekkel és a lakások legkisebb területének kiszámítása után meg lehet állapítani azt az emeletmagasságot, illetve háztípust, ami adott körülmények között legjobban megfelel. Természetesen nagy szerepet játszik a felvonó kérdése, ami a háromemeletes háztípusnál még nem rentábilis. Az ausztráliai Dr. Mary Booth javasolja, hogy az ilyen típusra tetőkerteket építsenek, hogy a felső emeletorról is könnyűszerrel megközelíthető legyen a napfény és a levegő. A lakótelep elhelyezésének fogas kérdése azonban már nemcsak a hatóságoknak okoz fejtörést, az új lakás és háztípus kialakulása és elhelyezése ma már egészen általános probléma. A közületek lakóházépítő tevékenysége hovatovább háttérbe szorul, mert ez végeredményében a magántevékenység feladata, az államnak és a városnak csak az a kötelessége, hogy ezirányban a kedvező lehetőségeket teremtsen meg. Pedig az ideális lakóértéket a közösségek által épített nagy lakótelepeken közelítették meg legjobban a tudományos feldolgozás és a tipizált előállítás útján. A magánvállalkozás különböző gazdasági okok folytán a lakótelepek építésétől mint járatlan úttól húzódik. De az új lakásigény mégis utat tör magának, mert a napfény és a levegő utáni vágyódás kicsábítja a múlt bércaszárnyáiból a lakókat és arra készíti őket, hogy önállóan építsék meg új igényeiknek megfelelő otthonukat. A kis családiházak túlzott elterjedése úgy az egyénre, mint a közösségre káros és erősen lerontja a lakóértéket is. A kis családiház építője nem építhet tudományos alapon kiszámított rentabilitással, még kevésbé standardizálva vagy tipizálva. Ezért otthona aránytalanul drága lesz és tökéletlen. A közösségre nézve káros a külterjes fejlődés, mert szétforgácsolja a nagyváros kollektív erejét. A város nem képes a szétszórt családiházakkal beépített területeket utakkal és közművekkel becsületesen ellátni. Ez a polgárságra nagy terhet ró és ugyancsak megterheli e polgárságot a külterjes fejlődés miatt mind nehezebben megoldható közlekedés problémája is.

A drága családiházaknak építése ezzel szemben öntudatos, meggyökeresedett polgárságot nevel. És ez kétségtelenül elősegíti a testi-egészségesebb generáció kifejlődését. A közületeknek minden erejükkal arra kell hatni ezért, hogy az új lakás és

lakóházépítési törekvéseket helyes irányba tereljék, előle a gátat elvegyék és a magas lakóérték elérhetésének akadályait megszüntessék. Ezirányban már nagyon sok kísérletet tett úgy a város, mint az államhatalom és a hosszú nehéz kísérletezésből kialakult az a forma, amely alkalmas arra, hogy az új lakóérték ideáltípusát a magánvállalkozás útján teremtsen meg. Ez a forma az építőtakarékszövetkezetek alakulata. A régi angol eredetű gondolatot új formájában Georg Kropp szervezte meg Wüstenrod-ban és ez a Gemeinschaft der Freunde 1924-ig már 135 millió birodalmi márka építési kölcsönt volt képes folyósítani. Ma már több mint 160 építőtakarékszövetkezet működik Németországban. Legújabbán már nálunk is megszervezték német mintára, a magyar tisztviselők takarékpénztára és a kőművesek és kőfaragók ipartestülete foglalkozik vele. A rendszer alap gondolata az, hogy több házépítő takarékoságának egy-egy részlete összegezve, minden évben egy ház megépítését teszi lehetővé. Aki tehát elhatározta, hogy házának építési költségét mondjuk 10 év alatt összegyűjti és az évi összeget építőtakarékszövetkezetbe fizeti, akkor lehet, hogy már az első évben felépítheti a házat, mert ugyanezt tette még tíz takarékoskodó, tehát már az első évben összegyűlt egy házra való építési összeg. A felépítés sorrendjét, vagyis hogy a tíz közül melyik mikor épít, azt sorsolás dönti el. Ennek a sorsolásnak nincs szerencsejáték színezete, mert a ház tíz év alatt okvetlenül felépül, tehát a szövetkezetbe való kapcsolódás nem jár rizikóval.

Nem lehet itt jelenleg helye az építőtakarékszövetkezetek részletes ismertetése, elég annyi, hogy ez a forma további kialakulásában lehetővé fogja tenni, hogy a drága darabszámmunkát felváltsa a felelősségteljes szabad munka. A tipizálás és standardizálás a kik magántulajdon építésénél is szerepet játszhat majd, mert társasházak és telepek formájában a szövetkezetek útján egyszerre építhető és tervezhető a típusotthonok egész sora.

A különálló családiházak a köz rovására történő fejlődése átalakul, úgyhogy a modern követelményeknek megfelelő világos, napos, racionális lakásokból álló lakótelepek és társasházak épülnek az építőtakarékszövetkezetek útján és így a nagyvárosok túlságosan külterjes fejlődésének fenyegető veszedelme elmúlt. Az építőiparnak ez a reményteljes új szervezete van hivatva arra, hogy megteremtse az új lakást, az új háztípust és azt az új várost, amely otthona lesz annak a nemzedéknek, ami már ott nevelődik az egészségszebb és emberségesebb új lakásban.

KAFFKA PÉTER

AZ UKRÁN MOZGALOM ÉS A RUTÉNFÖLD

FINNORSZÁG északi csücskétől Odessza vidékéig a világháború befejezése után új határ húzódik Európa keleti szélén. Nemcsak országhatároknak egybefüggő sora ez, amely Szovjet-országot a vele szomszédos nyugati államoktól elválasztja, de nem is geográfiai mesgye, amely a nyugat felé tolódott Ázsiát az új Európától elkülöníti. Ez a vonal ma két szétvált és egymás ellen küzdő társadalmi rend területének válaszvonalá, csak látszólag csendes front, amely előtt a polgári Európa és a bolsevizmus néznek egymással farkasszemet.

Bár járatlan szakadék, amelynek szélén állig fegyverben őrzi kiki a maga területét, mégis olyan határvonal, amely sem földrajzi szempontból biztosítottnak, sem ethnográfiailag igazoltnak nem tekinthető. Ez az oka annak, hogy amióta Oroszország elvált Európától, feszült figyelem és aggódó idegesség kíséri ezen az önkényesen megvont határon a föld alatt folyó harc minden megnyilvánulását.

Az Európa keletén létesített államok nagy része új állam, amely megszületését vagy feltámasztását egyrészt Oroszország összeomlásának, másrészt a Wilson által hirdetett nemzeti önrendelkezés elvének köszönheti. Népeiket és politikájukat két tény állítja szembe Oroszországgal: a cári uralom sok évszázados elnyomásának emléke és az az újjáébredt nemzeti öntudat, amely az önállóság talaján virágozva, idegenkedéssel, sőt gyűlölettel fordul el a bolsevizmus nemzetköziségétől. Finnország és az önállósított három balti állam germán hatások alatt, középeurópai kultúrára nevelkedve a politikai önállóság elnyerésekor a kulturális összefüggés minden maradványa nélkül szakadt el az orosz lélektől. Az itteni szociális jólét már az együttélés ideje alatt is messze felül-emelkedett az orosz birodalom egyéb területein élő népek szociális, kulturális színvonalán s így e népek lelkivilága a bolsevik tanok számára kedvező talajnak nem mondható. Igaz ugyan, hogy a nyugat felé törekvő Szovjet erőfeszítéseket tesz szomszédai bolsevizálására, de ezek a nemzeti alapon álló parasztállamok mindeddig ellentállottak a felforgató törekvéseknek. (Finnországban például a parlament 200 képviselője közül 23 kommunista volt, de a nemzeti szervezetek hatalmas mozgalmat indítottak meg, az ú. n. lappo-mozgalmat, a végből, hogy az országot minden kommunista elemtől megtisztítsák.)

Más a helyzet Lengyelországban. Bár a lengyel nép felszabadulását szintén a nemzeti elv proklamálásának, különösen jelentős politikai pozícióját pedig a francia-angol politika által Kelet-Európában neki szánt eminens szerepnek köszönheti, mégsem sikerült annyira

függetleníteni magát az orosz befolyás alól, mint északi szomszédainak. A szlávok nagy törzséhez való tartozás itt jelentéktelen szerepet játszik. A lengyel nép kultúráját, vallását, nemzeti törekvéseit tekintve mindig elkülönült az oroszról, Közép-Európához tartozott és történelmének javarészában kemény küzdelmet folytatott a moszkvai fejedelmek ellen. A felszabadult és 1921-ben államát végleg megalakító lengyel nemzet azonban mégsem tudta magát teljes mértékben emancipálni az ősi ellenségtől — éppen az ország keleti határai miatt. A nagyhatalmak ugyanis a Párizs környékén létrejött békekötésekben bőkezűen bántak Lengyelországgal és az új államnak olyan területeket is odaítéltek, amelyek a háború befejezését követő években Szovjetország, vagy az akkor még fennálló ukrán köztársaság uralma alatt állottak. Ezekért a területekért 1920 elején indult meg a harc Pilsudski marsall vezetése mellett akkor, amikor Szovjetország rátámadt Lengyelországra. A változó szerencsével folyó küzdelem az 1921 március havában Rigában megkötött békével ért véget, amely béke azután végleg tisztázta Kelet-Európa zavaros politikai viszonyait. Megszüntette az ukrán köztársaságot s annak egy részét, valamint az ettől északra elterülő fehéroroszok földjének nyugati területeit Lengyelországhoz csatolta. Az 1921-ből származó lengyel hivatalos statisztika szerint 1,057.000 fehérorosz és 3,898.000 ukrán került lengyel uralom alá.

E két nép által lakott, összefüggő területeknek ez a megosztása állandó veszélyt jelent Európa keleti határára. A Szovjet primitív és igen viszonylagos értékű nemzeti önállóságot engedélyező uralma alatt élő ukránság, mely e nemzet zöme, a faji összetartozás, a vallás és a kultúra közössége révén intenzív hatást gyakorol a lengyelországi fajtestvérekre. Súlyosbítja még a helyzetet az a tény is, hogy az ukrán és a lengyel évszázadok óta „ősi ellenségnek“ tekinti egymást, a varsói kormányoknak a nemzetiségekkel, elsősorban éppen az ukránokkal szemben folytatott politikája pedig csak kielezi a harcot, amely lengyel részről bevallottan „az ukránlakta területeknek lengyellé tételéért folyik“.

Hasonló a helyzet Besszarábiában is, ahol kb. 800.000 ukrán került román fennhatóság alá.

Moszkva urai mihamar belátták, hogy annak a falnak, amelyet a nagyhatalmak Európa keleti szélén par excellence nemzeti államok létesítésével emeltek Szovjetország elé, legjobban támadható bástyatornya: a felosztott ukrán föld. A nacionalizmus ereje ellen a leghatásosabb fegyver a nemzeti gondolat, amelynek köpenyében a Szovjet ügynökei messze be tudnak hatolni a keleti határokon túl Európába. Az 1926 decemberében Charkowban megtartott szovjet-kongresszus megvitatta az Európa ellen folytatott harc módosításait és eszközeit, elhatározta, hogy az ukrán nép szétdaraboltságát kihasználva, az ezáltal önként adott hídon nyomul be a keleti államok területére. Elvetette a nagyorosz eszmének a cárok uralma alatt igen megkopott zászlaját és hódításában új módszert alkalmazva, embereit mint Ukrajna megteremtésének apostolait, küldte át a határokon.

Ukrajna megalapításának gondolata nem újkeletű. Az 1900-as évek elején bécsi politikai körök vetették fel az eszmét, hogy a cár

birodalmának megbontása céljából fel kell ébreszteni az ukrán, vagy rutén, vagy másképpen kisorosz népet (mind a három megjelölés ugyanarra a népre vonatkozik) nemzeti aléltságából és célul kell kitűzni egy körülbelül 30 millió lakosú, a Fekete-tengerig terjedő önálló ukrán állam megalakítását. A tervet magáévá tette Németország is és Berlinben serényen hozzáálltak a megvalósítandó Ukrajna „elméleti“ megteremtéséhez.

Az eszme messzemenő, nemcsak a központi hatalmaknak, de egész Európának érdekeit érintő politikai célokat szolgált. A 7—800.000 km⁸ kiterjedésű, 30 millió lakosú Ukrajna egyrészt terület és lakosság szempontjából nagyban meggyöngítette volna az orosz kolosszust, másrészt ezt az Európa szívébe nyúló cári birodalmat visszavetette volna keletre és Közép-Európa és Oroszország között hatalmas ütközőállamot alakítva, lényegesen enyhítette volna azt a lidércnyomást, amely a muszka hatalom közvetlen közelsége folytán Közép-Európára ránehezedett. Gazdasági szempontból ez a központi hatalmakkal szövetséges új állam a Balkán kikerülésével utat nyitott volna a Fekete-tengeren át a német piac részére kelet felé.

Természetes, hogy Ukrajna megvalósításának terve az Oroszországgal szövetséges hatalmaknál nem tudott visszhangra találni, sőt a francia és angol politika azt, mint „bécsi agyrémet“, a politikai utópiák világába utalta. Maga Oroszország, mely központi hatalmának megszüárdításával egyidejűleg könyörtelen beolvasztó nemzeti politikába is kezdett, a XIX. század elejétől, vagyis a pánszláv gondolat megszületésétől fogva azon fáradozott, hogy az ukrán népnek, mint önálló nemzetnek létezését letagadja Európa előtt. A cári birodalom 1913-ból való statisztikai adatai szerint a cár uralma alá tartozó területeken lakó kb. 180 millió lélekből 66% volt az orosz. Ebben a számban a tulajdonképpen oroszokon kívül azonban bennfoglaltattak az ukránok és a fehér-oroszok is. A hivatalos Oroszország ugyanis ezt a két szláv törzset állandóan orosznak minősítette, amely az irodalmi orosz nyelvtől — a moszkvaitól — eltérő „nyelvjárást“ beszél ugyan, mindazonáltal külön népnek mégsem tekinthető.

Pedig hogy az orosz és a kisorosz vagy ukrán két különböző szláv törzs, azt a cári kormányzatnak lépten-nyomon tapasztalnia kellett. Tény az, hogy a podóliai kisorosz egyetlen szót sem ért például a moszkvai orosz beszédéből s a hivatalos orosz nyelv alkalmazásával kapcsolatos nehézségek kiküszöbölése végett 1910-ben a kievi, volhiniai és podóliai kormányzók a kormányhoz fordultak segítségért és tartományaikba vagy tolmácsok kiküldetését, vagy ruténul is tudó hivatalnokok alkalmazását kérték. A Szentpétervári Tudományos Akadémia, mint erre legilletékesebb tényező, 1905. évi 2076. Ein. szám alatt az orosz minisztertanácshoz intézett felterjesztésében határozottan kiemelte és filológiai adatokkal bizonyította, hogy az orosz és az ukrán két külön nép.

Ezt bizonyítja különben az ukránok története is. A kievi fejedelemség, mely a X. században Nagy Vladimir alatt nagy hatalomra tett szert és a XIII. század végéig virágzott, nem orosz, hanem ukrán birodalom volt. Azonban a trónörökösödésből folyó belső villongások és a tatárok

támadásai, később pedig a moszkvai fejedelmek hódító politikája a XIV. század elején annyira meggyöngítik a birodalmat, hogy az két részre oszlik s míg a keleti területek a moszkvai fejedelmek uralma alá kerülnek, a nyugati tartományokat, Halicsot és Lodomériát a XIV. század második felében Nagy Lajos magyar király, majd Lengyelország hódítja meg. Chmelnicky Bogdán, a nagy kozák hetman, 1648-ban megkísérli ugyan az ukrán területek egyesítését, de az önálló ukrán állam fenntartására ő sem gondol, hanem perszonál unióba lép a moszkvai fejedelemmel. A lengyelekkel és oroszokkal folytatott állandó harcok, továbbá a kozák törzsek felkelései teljesen elerőtlenítik az ukrán nemzetet. Nemessége lengyellé válik, a kozák törzsek széttöbbenek, a parasztság pedig, mely az ukrán nép 80%-át teszi, vezetők nélkül maradván, elveszíti nemzeti öntudatát. Az ukránság önálló nemzeti életének végleges megsemmisülése azonban 1709-ben a poltavai ütközetben következett be. A XII. Károly svéd királlyal szövetséges ukrán sereg Mazeppa hetman vezetése alatt Nagy Péter cár ellen vívott csatájában megsemmisült és Nagy Péter az ukrán államot az orosz birodalomba kebelezte be. Egyidejűleg megmaradt még ugyan a kozák privilégiumok egy része, legalább papíron. II. Katalin cárnő azonban ezt a papíros-függetlenséget sem tűrte tovább és az utolsó kozák hetmant börtönbe vettette, a kozákság székhelyeit elpusztította s a kozák törzsek minden kiváltságát megszüntette. Ettől kezdve az ukránlakta területek már csak mint az egységes orosz birodalom alkotórészei szerepeltek.

A XIX. század folyamán Európa az ukránokról lassan megfeledkezik. A pánszlávizmus mozgalmaiban a szellemi vezetők nélkül maradt ukránság nem vesz részt. Az orosz történetírás, a hivatalos statisztika, a cenzúra és a cári rendeletek pedig mihamar elvégzik a feladatot: az ukrán népet eltüntetik a világ szeme elől.

Az osztrák uralom alatt álló Kelet-Galicia és Bukovina volt egyedül az a terület, ahol bizonyos önálló ukrán nemzeti élet kifejlődhetett s ahol az ukránság, mint kisebbség, politikai jogoknak is birtokosává tudott lenni. Nem véletlen tehát, hogy Ukrajna megvalósításának eszméje éppen Ausztria politikai köreiből, a keletgalíciai képviselők és politikusok asszisztenciájával született meg.

A világháború alkalmat adott a nagy terv megvalósítására. Mikor 1917-ben a központi hatalmak hadserege megszállotta Oroszország ukránlakta területeit, proklamálták az új köztársaságot, mellyel Németország és a monarchia 1918-ban Breszt-Litovszkban különbékét is kötöttek. Az új állam azonban, mint láttuk, mindössze 1921 elejéig tudott fennállani. A győző hatalmak ugyanis, bár a békekötések során a wilsoni elvek ideológiájában alig néhány milliós nemzeteket is önálló állami élethez segítettek, maguk cáfoltak rá a legkirívóbban a nemzeti önrendelkezés elve keresztülvételének őszinteségére, amikor a felszabadító tevékenységük során a több mint 30 milliót számláló ukrán nemzetről teljesen megfeledkeztek. Ennek a legfőbb oka éppen az volt, hogy az ukránság a világháború folyamán önálló állami élete megteremtésének igényével az antant-hatalmak előtt sehol sem jelentkezett, sorsát kizárólag a központi hatalmakhoz fűzte s így a győztes államok

világában Ukrajna megalakításának gondolata csupán Németország és a monarchia politikai érdekeit szolgáló, tehát mindenestre negligálandó tervnek tűnt fel.

Ma már azonban, egy évtizeddel a békekötések után, egyre nyilvánvalóbb, hogy az ukrán nép felosztása, illetve az ukrán problémának meg nem oldása a keleteurópai helyzet stabilizálódásának egyik leg-súlyosabb akadályá.

Kétségtelen ugyanis, hogy Nagy-Ukrajna gondolata nem merült el, sőt az erre irányuló propaganda az utóbbi évek alatt intenzitásban csak növekedett. A mozgalom két különböző irányból áramlik a mai Kelet-Európára. Az egyik centrum Berlin, ahol a régi nyomokon, kipróbált tudományos és politikai apparátussal dolgoznak a legnagyobb-részt lengyel területről ideköltözött ukránok. Itt működik a „Berlini Ukrán Tudományos Intézet“ és az ukrán problémát ismertető írásművek legnagyobb-része is itten lát napvilágot. A berlini munka inkább Nyugat-Európának, a jelenlegi békét megteremtő világnak szól s ennek megfelelően megjelenési formája is inkább szellemi, politikai meggyőzésre törekvő és tudományos.

A másik fókusz az Oroszországgal szövetséges Ukrán Szocialista Köztársaság jelenlegi fővárosa: Charkow. Annak a mozgalomnak, mely innen nyer irányítást, legnagyobb ereje abban rejlik, hogy maga mögött tudja az ukránság zömét (kb. az ukrán nép 78%-át) és hódításában a tradíciókra, az orthodoxdára, a nagyszláv testvériségre hivatkozik. Megjelenési formája, amint már említettük, tökéletesen nadonális, jóllehet zászlóvivői Moszkva szempontjából is „teljesen megbízhatók“. És ebben rejlik éppen az az eminens veszély, melyet térhódítása Kelet-Európára és közvetve egész Európára jelent.

Az ukránizmus e két irányból táplálkozó áramlata a legkedvezőbb fogadtatásra, sőt támogatásra talál Csehszlovákiában. Sőt ma már azt is elmondhatjuk, hogy Prága a harmadik tűzhely, amelynek melege körül Nagy-Ukrajna életre éled. Egészen speciális és a csehek távolabb tekintő politikai céljaiban találjuk meg azokat az okokat, amelyek az ukrán mozgalomnak védelmet biztosítanak a köztársaság területén. Minden szláv ideának felkarolása, amelyet a cseh vezérek oly előszeretettel hangoztatnak s amellyel a szláv együvé tartozás érzésének erejét igyekeznek dokumentálni, csak ürügy, amely mögött nem lehet a nemzeti önzetlenségnek és faji öntudatnak egyedül példaadó megnyilvánulását fölfedezni. Mert ha a csehszlovákiai ukrán mozgalom lényegét és közvetlen vagy közvetett céljait tekintjük, rájövünk arra, hogy azt a prágai központ éppúgy kül- és belpolitikai céljainak szolgálatába állította, mint akár a földbirtokreformot, vagy a közigazgatásnak 1928-ban történt átszervezését.

Prágában, valamint a köztársaság egész területén, az ú. n. „ukrán menekültek“ ma mindenütt szívesen látott jövevények. Állások elnyerésénél, kulturális, politikai, sőt pénzügyi vállalkozásaik létrehozásánál a különben gyanakvó és szűkmarkú prágai kormány a legmeszszebbmenő támogatásban részesíti őket. Amíg pedig a nemzeti kisebbségekhez tartozó szlovenszkói őslakók tízezereinél az állampolgárság elismerése a legnagyobb nehézségekbe ütközik, sőt sok esetben keresz-

túlvihetetlen, addig a cseh hatóságok aggályoskodása nyomban megszűnik akkor, ha egy-egy ukrán menekültet kell a csehszlovák állampolgárság elnyerésének kegyében részesíteni. Csak jellemzésül említjük meg, hogy amíg a prágai minisztériumokban ma már léptenyomon találkozunk ukrán származású hivatalnokokkal, addig a „Slovák“ c. napilap egy júniusi számának híradása szerint jelenleg az összes prágai minisztériumokban mindössze 11 tót tisztviselő áll alkalmazásban. A cseh fővárosban alakult meg 1923-ban az „Ukrán Filológiai Társaság“ és ugyanitt, a Károly-egyetemen ukrán fakultás működik. Podebrad városában a „jövendő ukrán földművelés intenzívebbé tételét szolgáló“ földművesiskolát állított fel a kormány. Ugyancsak Prágában székel az „Ukrán Diákok Nemzeti Szövetsége“ is, melynek működése elsősorban Lengyelország ellen irányul. Általában nem tagadható, hogy az ukrán emigrációnak ez a túlzott istápolása egyrészt azt a célt is szolgálja, hogy menedéket és teret adjon a Lengyelország ellen vezetett ukrán propagandának, amelyben különben — legalább is Lengyelország belső nemzeti zavarainak fokozása céljából — Berlin, is szívesen segédkezik.

(Hogy az ukránok sérelmeik hangoztatásában és jogaik követeléseiben mennyire serények, arra nézve nem lesz érdektelen megjegyeznünk, hogy a Nemzetek Szövetségéhez annak fennállása óta napjainkig összesen 47 ukrán kisebbségi petíció érkezett. Ezek szerint a legtöbb petícióval — számszerűit 69-el — szereplő németek után mindjárt a második helyen következnek az ukránok, míg a magyarok 34 petíciójukkal eddig a bolgárok után a negyedik helyet foglalják el.)

A csehszlovák kormány által támogatott ukránizmus hódításának tulajdonképpeni területe azonban a Ruténföld. Az ukrán politikusok ugyanis igényt tartanak az Északkeleti Kárpátok déli lejtőjén lakó ruténekre is, vagyis a mai Ruténföldre. Ennek népét a faji és nyelvi rokonság alapján szintén az ukránsághoz tartozónak tekintik. Az oroszországi ukrán hódítók azonban kiismerve az ittlakó nép lelkét, a történelmi hagyományokat és a magyarsággal való nyolc évszázados együttélés lélekformáló erejét, itt nem proletárdiktatúrát, Moszkvához való csatlakozást, vagy új társadalmi rendet hirdetnek, hanem a nacionalizmus harci sisakja és álarca alatt egy hatalmas, Jekaterinoszlávtól a Tisza felső folyásáig terjedő ukrán birodalom megvalósulását ígérik, ahol függetlenül, saját nyelvével és vallásával (értsd alatta a pravoszláv hitet) élhet a rutén nép.

Az ukránizmusnak a Ruténföldön való megjelenési formája tehát, bárhonnan táplálkozik is, nem forradalmi, hanem tisztán és hivatalosan: pánszláv és imperialista. S éppen eme jellegénél fogva veszedelmes Magyarországra nézve, mert térhódítása folytán a Ruténföldön kerül összeütközésbe a magyar nemzet érdekeivel.

A magyarországi rutének a XII. és XIII. század folyamán telepedtek meg mai lakóhelyükön. Ekkor történt ugyanis, hogy az államalkotó magyarok által védelmi szempontból addig lakatlanul hagyott kárpáti területekre — az ú. n. „gyepük“ területére — lassanként lehúzódik az ukrán néptörzs egy töredéke s meglepedve a Kárpátok lejtőitől délre a magyar királyság határán belül, ez új hazába kerülve

teljesen elszakad az ukrán törzstől. Amint a legújabb ethnográfiai és történelmi kutatások minden kétséget kizárólag kiderítették, a magyarországi rutének települése a XIII. század legvégén már be is fejeződött s ettől kezdve a nép az orosz és lengyel uralom alatt álló ukránsággal semmiféle kapcsolatban nem állott. Nyelve a magyar kultúra és a magyar nyelv hatása alatt erősen átalakult, megszületett az ú. n. kárpátaljai rutén vagy orosz nyelv, amely az ukrántól ma már annyira elüt, hogy a két nép alig érti egymást. Az ukrán-rutén egység tudata évszázadok során annyira elenyészik, hogy amikor a XIX. század első évtizedeiben lángot fogott pánszláv mozgalom a rutén nép akkor élő szellemi vezetőinek egynémelyikét is hatalmába keríti s ezek megkísérlik a „rutén nyelvújítást“, vagyis a rutén népnyelvnek „el-oroszítását“, a kísérlet teljesen eredménytelen maradt és a hazai ruténség híven kitartott ősi nyelve mellett.

Ma már vitathatatlan tény, hogy a Ruténföldnek a csehszlovák köztársasághoz való csatolása nem a rutén nép akaratából történt. E tartomány sorsáról nem maga a ruténség, hanem annak néhány, már hosszú esztendőkké! azelőtt az Északamerikai Egyesült Államokba kivándorolt tagja döntött akkor, amidőn 1918 október 25-én a philadelphiai Bellevue Stradford szállóban Zsatkovics Gergely ügyvéd megállapodott az akkor Amerikában tartózkodó Masarykkal abban, hogy a Ruténföld „a lehető legszélesebbkörű autonómia biztosítása mellett“ részévé válik az új köztársaságnak.

Maga a rutén nép akkor még egyáltalán nem döntött sorsáról. Az összeomlaskor három rutén nemzeti tanács is alakult: Huszton, Ungváron és Eperjesen, amelyek mindegyike más határozatot hozott a csatlakozást illetően. A huszti nemzeti tanács az akkor még fennálló ukrán köztársasághoz kívánt csatlakozni, az ungvári tanács, mely kétségtelenül a Ruténföld őslakosságának zömét képviselte, a Magyarországgal való további együttmaradást határozta el, míg az eperjesiek Beszkid Antal vezetése alatt az újonnan megalakuló csehszlovák állam mellé állottak. A rutén nép sorsa és hovátartozandósága felett azonban akkor már egyéb, sokkal hatalmasabb fórumok döntöttek. A csehszlovák légiók olasz vezetés mellett 1919 januárjában megszállták a Ruténföldet s a megmásíthatatlan tények hatása alatt 1919 május 8-án a három előbb említett nemzeti tanács Ungvárott együttes gyűlést tartva most már közös akarattal mondotta ki a csehszlovák köztársasághoz való csatlakozást. Ki kell emelnünk azonban, hogy ez a deklaráció csak 1919 május 8-án történt, tehát hat hónappal a köztársaság megalakulása után és oly időben, amikor Magyarországon már kommunista uralom volt, mely tény az ungvári gyűlés ily értelmű határozatára döntő befolyást gyakorolt.

Prága a Ruténföld megszerzése által messzire tekintő és nemcsak a köztársaság jelenlegi politikai biztonságát, hanem a jövőre irányuló cseh törekvések megvalósítását egyaránt szolgáló célokat vélt kielégíteni. Az az éber és számító cseh külpolitika, amely ennek a tartománynak birtokával rebus sic stantibus mindenesetre számol, adja meg magyarozatát annak a belpolitikának is, amelyet a látszólagos ellentmondások ellenére a cseh kormány a Ruténföldön folytat. Ennek

figyelembevétel nélkül hogyan volna például megmagyarázható az, hogy a centralisztikus törekvésektől annyira áthatott csehszlovák kormányok, amelyek tíz esztendő óta állandóan azon mesterkednek, miképpen bújhatnak ki az autonómia megvalósításának kötelezettsége alól, szabad folyást engednek annak az ukrán mozgalomnak, amelynek nyíltan bevallott célja a Ruténföld elszakítása és egyesítése Nagy-Ukrajnával?

Csehszlovákiára nézve e tartomány értékét nem népének szláv jellege, még kevésbé a hozzáfűződő gazdasági érdekek adják meg. Földrajzi helyzete az, mely a Ruténföldet a jelenlegi Kelet- és Közép-Európának jelentős tényezőjévé teszi. A békekötések során Franciaország szívesen juttatta ezt a tartományt a csehszlovák köztársaságnak, mert ezáltal megteremthette a közvetlen szomszédságot Csehszlovákia és Románia között és teljessé tehetette a „biztonsági gyűrűt“ Magyarország körül. Felállították egyszersmind azt a gátat is, amely Lengyelország és Magyarország izolálására hivatott.

Természetes, hogy ennek a politikailag annyira fontos tartománynak birtoklását Csehszlovákia nem tehetné kockára azáltal, hogy népének önkormányzatot ad s ezáltal maga nyitja meg a lehetőséget az elszakadáshoz, ami, tekintettel a Ruténföld siralmas szociális és gazdasági helyzetére, valamint népének erős magyarbarátságára, mihamar bekövetkezhetett volna. A középeurópai politikai helyzet újabb fejleményei folytán ma kétségtelen, hogy e „külpolitikai“ okokból a rutén nép egyre távolabb esik az autonómiának, mint „belpolitikai“ követelménynek megvalósulásától. A prágai politikusoknak ugyanis számolniuk kell azzal, hogy Ausztria, amely jóindulatú semlegessége által eddig utat biztosított a köztársaságnak nyugat felé, vagy megvalósítja az Anschlusst, vagy egyre szorosabban kapcsolódva az olasz-magyar szövetséghez, bekebelezte a Csehszlovákiával szemben álló államok csoportjába. Bizonyos, hogy ily módon az ellenséges Németország, Ausztria és Magyarország, valamint a nem-barátságos Lengyelország közé ékelődött Csehszlovákia részére az egyetlen nyitott ajtó kelet felé kínálkozik a Ruténföldön át. Mivel a Nyugatmagyarországon át tervezett cseh-jugoszláv korridor megvalósítása nem sikerült, Csehszlovákia a cseh-orosz korridor létrehozását tekinti jövőbeli politikai céljának. Létérdeke tehát annak a megakadályozása, hogy a Ruténföld elszakadva a köztársaságtól akár Lengyelországhoz, akár Magyarországhoz csatlakozzék, miáltal Csehszlovákia teljes izolálása következne be. Ennek megghiúsítására csak két mód kínálkozik: vagy szorosabban forrasztani hozzá ezt a tartományt a csehszlovák köztársaság testéhez, vagy ha ez nem sikerül, átengedni azt az újonnan megalakuló és a csehekkel szemben barátságos hatalomnak: Nagy-Ukrajnának.

Prága úgy érzi, hogy minden falu, amelynek templomtornyán a Ruténföldön a hódító ukránizmus a görög katolikus hármaskeresztet, annak alsó ágát ferdére ütve, pravoszláv keresztté kovácsolja, újabb és újabb térhódítása a pánszlávizmusnak, de a magyarság nemzeti érdekei szempontjából új és új veszteség.

A Ruténföld nyomora s az ebből fakadó elégedetlenség, a politikai harcok és az egyre erősödő forradalmi hangulat, a rutén nép nyelvi

és vallási megoszlása egyre termékenyebbé teszik a talajt az ukrán agitáció számára. És bár való, hogy ennek az agitációnak állandó kísérője a kommunizmus, Prága ma nem látszik törődni ezzel a veszéllyel, mert a főcél a Ruténföld népének lelki átalakítása, fanatizálása az ukrán, illetve nagyszláv eszméért s az ebből folyó politikai megoszlás. Az autonómia megvalósulása érzelmi és politikai konszolidációt eredményezne, önállóbbá és ennek folytán ellenállóbbá is tenné a rutén népet, aminek bekövetkezését Prága ma nem akarhatja.

Klofác szenátor 1926 december 14-én a prágai parlamentben tartott beszédében éles kritikát mondván a ruténföldi viszonyokról, többek között ezt állapította meg: „Podkarpatska Rus helyzete ma olyan, ami az egész világot a köztársaság ellen hangolja... Nagy bünt követtünk el azáltal, hogy ebbe az országba bevittük a nyelvkérdést. Mi magunk teremtettük meg ezáltal az irredentizmust.“ A Ruténföld magyar pártjainak legutóbbi Ungváron megtartott kongresszusán Korláth Endre, a prágai parlament magyar képviselőtagja nyíltan rámutatott az ukrán propaganda eredetére és céljaira. Beszédében kifejtette, hogy „az ukrán irredenta legjobb szövetsége és legfőbb mozgóereje a szovjetkormány és annak ruténföldi szervezetei ... Az 1926-ban Charkovban megtartott szovjetkongresszus elrendelte, hogy a Ruténföldön működő kommunista szervezetek az ukrán nyelvi és politikai törekvéseket tegyék magukévá. Ettől az időtől kezdve az itteni kommunista párt az ukránizmus szolgálatában áll és vezetői a prágai parlamentben, összejöveteleik alkalmából, lapjaikban és minden nyilatkozatukban a Ruténföldet „Kárpátaljai Ukrajna“ (Zakarpatskaja Vikrajna) névvel jelölik... Az ukrán irredentizmus jelszava: Jekaterinoszlávtól Kieven és Lembergen át a Tiszáig! Ez a program mindenekelőtt Lengyelország és Románia területi integritását veszélyezteti, de fenyegeti Közép- és Kelet-Európa békéjét és nyugalma is, mert az ukrán irredenta egybe van kapcsolva a szovjetpropagandával, vagy másképpen; mivel az ukrán irredenta ma nem egyéb, mint a Szovjetpropagandájának álarca!“

A „Journal de Génévé“ kitűnő munkatársa, F. de Gerando 1929 év augusztusában járt a Ruténföldön és tapasztalatairól több, igen figyelemreméltó cikkben számolt be lapjának hasábjain. E cikkek kiegészítve, dokumentálva és összefoglalva 1930-ban „Le complot rouge en Ruthénie“ (Vörös szövetkezés a Ruténföldön) cím alatt könyvalakban is megjelentek. Gerando elmondja könyvében, hogy újságírói tevékenységét 1919 óta, amikor a magyarországi kommunizmus uralmával alkalma volt személyesen megismerkedni, ama veszedelem erejének és eshetőségeinek felderítésére kívánta szentelni, amely az új keleteurópai határ mentén a bolsevizmus részéről állandóan fenyeget. Bejárta Finnországot, Lengyelországot, Romániát és Bulgáriát s a múlt év nyarán elkerült a Ruténföldre is. Megdöbbenve kellett itt tapasztalnia, hogy ez a tartomány az, ahol a bolsevizmus a legszilárdabban vetette meg a lábát s ahol valószínűleg „előcsarnokot“ sikerült berendeznie Középeurópa felé. A magyarországi kommunizmus emigránsai és az ukránizmus terjesztői, Volosin Ágoston, a pravoszláv apostol, a fanatikus Kabalyuk és a huszti Brescsájko testvérek vala-

mennyien a cseh tisztviselők védelme, sőt a cseh kormány anyagi támogatása mellett terjesztik az ukránizmust, másképpen kommunizmust. A legutóbb 1925-ben a Ruténföldön megtartott választások alkalmával a lakosság 32%-a szavazott a kommunista pártra, nincsen tehát a mai Európában ország, ahol a kommunista párt erősebb lenne, mint itt, pedig 1919 május havában a Ruténföld legfőképpen azért mondotta ki a Csehországhoz való csatlakozást, hogy Kun Béla magyarországi uralmától megmeneküljön. A tízesztendős cseh politika — mondja Gerando — idejuttatta ezt az országrészt, amely ma veszedelmet jelent egész Európára!

A cseh kormány természetesen leplezni igyekszik az ukránizmus terjedésében rejlő bolsevik veszedelmet, ezzel szemben azonban teret enged minden olyan megnyilatkozásnak, amely a ruténség körében az Ukrán nemzeti öntudat felébredését és az eljövendő Ukrajnához való csatlakozás vágyát hangoztatja.

Gerando közli, hogy a csehek nagy barátja, Scotus Viator legutóbb, amikor a prágai kormány meghívására a Ruténföldön járt, Munkácson kijelentette, hogy „a Ruténföld helyzete ma még nem végleges, mert amikor arra az idő elérkezik, ennek a tartománynak Ukrajna részévé kell válnia.“

A köztársaság tízesztendős fennállása alkalmával (1928 október 28-án) a Ceskoslovenská Republika jubileumi számában Bydlo professzor cikket írt, amelyben nyíltan kijelenté, hogy „a Ruténföld nem egyéb, mint a csehszlovák köztársaság ideiglenes függvénye, melyet idővel Ukrajnának kell átengedni“.

A lengyel sajtó és a politikai irodalom ezzel szemben állandóan napirenden tartja a kérdést és nem szűnik meg figyelmeztetni Európát arra a veszélyre, amelyet a Ruténföld bolsevizálódása jelent. Abba a falba, amelyet a nemzeti államok összefüggő sora által a nagyhatalmak Európa keletén építettek, veszedelmes ék a rutének földje, melyen át a Szovjet egyre beljebb hatol Európába.

De legelsősorban és legmélyebben érdekelt fél a Ruténföld sorsát illetően Magyarország. Az ukrán térhódítás nemcsak a bolsevizmus közvetlen közelségének veszedelmét hártja a magyarságra, hanem elsőrangú nacionális szempontokat is érint, mert a régi Magyarország egy integráns részének nemzeti, politikai és kulturális átalakítását jelenti. Kell, hogy Magyarország a Ruténföldön uralkodó viszonyoknak a nyugati hatalmak előtt való megismertetését s az ebben rejlő, egész Európát fenyegető veszély feltárását egyik legfontosabb külpolitikai feladatának tekintse.

RUTTKAY LÁSZLÓ

SUFFLAY MILAN TRAGÉDIÁJA

V^{ALAMIKOR} még a tankönyvekben úgy tanultuk, hogy tragikus hőssé csak emberi hiba, tévedés vagy bűn teheti az embert. A „hübrisz“ az, a kijelölt határok önfejű túllépése, ami a tragikai konfliktust felidézi és a hőst a bukás, a megsemmisülés sötét hatalmainak átszolgáltatja. Ily értelemben bizonyára nem volt tragikus hős a tisztelkű zágrábi tanár, kinek életét orgyilkos módon oltották ki, amikor estefelé a lakásához közeledett. De talán itt sem fejezi ki pontosan az iskolai oktatás a reális életet és miért ne nevezhetnők tragikusnak azt az életet, melyet a sötét hatalmak saját hibáján kívül, senkinek nem vétő ártatlanságában semmisítenek meg? A lélek a szellem magas régióiban szárnyal, amikor a testet barbár bunkósbot csapása üti le; vájjon ez nem tragédia?

Sufflay Milán tragédiája az európai szellemnek és humanizmusnak is tragédiája, amely tragédia folyvást megújul, megszakítatlanul és még végeláthatanul, azon a területeken, melyeket a trianoni szerződés az európai kultúra törzséről leszakítva idegen: keleti, balkáni kultúráknak dobott prédául. De tragédiája egyúttal az ugyanily sorsot szenvedő horvát népnek is, melynek Sufflay, míg élt, vezető gondolkozója volt. A nemzeti talajon álló nagy emberek érzékeny szellemiségükben saját magukban komprimáltán, sőt hatványozottan élik át népük küzdelmeit, szenvedik végig annak kálváriáit s ha egy Vörösmarty, egy Széchenyi egyéni tragédiájában nemzetük szerencsétlenségét látjuk összesűrítve, ugyanúgy fejezi ki Sufflay élete és halála — hisz mindkettő egyformán tragikus volt — tiszta szimbólumként a horvát nép elesettségét.

Életére mindenkor a horvát népben uralkodó szellemi irányok gyakoroltak döntő befolyást. Pályájának kezdetén, a világháborút megelőző évtizedben, a horvát nemzet romantikusan bolyongott a XIX. századnak liberális-nacionalisztikus örökségeként átvett illyrizmus és magyarellenes horvát nacionalizmus berkeiben. Gáj Lajosnak illyr gondolatkomplexuma a pánszláv ideának olyan megvalósítását képzelte el, mely szerint a horvát és szerb testvémemzet egyesült volna és szabadította volna ki magát — egyelőre Ausztria patronanciája alatt — a százados magyar kötelékek alól. A horvát nemzeti idea nem kevésbé magyarellenesen orientálódott, csak hogy ennek romantikája mentes volt a szerbbarátság és pánszlávizmus kódos képeitől. A magyar kormányok egyideig a könnyen megalkuvó és alkalmazkodó, de végcélját soha el nem felejtő délszláv irányra, a nagyobbik ellenségre támaszkodva kormányoztak s közben kisebb-

nagyobb konfliktusok mindegyre forrpontra hevítették magyaroknak és horvátoknak egymást marcangoló érzelmeit. Mi haszna ma annak, ha egyik hazai publicistánk, kinek hangja széles tömegekben visszhangzik, hamut hint fejére, visszaemlékezve arra, minő lelkes cikkekben támadta a magyar országgyűlés horvát képviselőit, mert ezek napokon át horvát beszédekben adtak kifejezést érzelmeiknek. Politikai hibát mindkét rész elkövetett s ha a horvátok az ő saját történeti hivatásuk félreismerésével romantikus illúziókat hajszoltak, úgy a magyarságról is el kell ismernünk, hogy államkonstrukciója legújabb megfogalmazásában sokkal nagyobb doktrinérséget és kevesebb rugalmasságot alkalmazott, mint ősei akár a XVI., akár még a XVIII. században is. Az erősen nemzeti szellemű 1741. országgyűlés külön törvénycikkben jelentette ki, hogy a Horvát-, Dalmát- és Szlavónországok fiai magyaroknak tekintendők és mint magyarok — sub denominatione Hungarorum — Magyarország egyházi és világi hivatalait és javadalmait a magyarokhoz hasonlóan elnyerhessék. A XX. század magyarsága nem tudott hasonló nagy vonalakban gondolkodni s így történt, hogy az egymásra utalt, története egész folyamán testvérként élő két nép mindinkább eltávolodott egymástól.

Ilyen viszonyok közt született meg Sufflay Milán életének első tragikus konfliktusa. A fiatal tudós, a zágrábi egyetem magántanára, aki imént végezte el szaktanulmányait a bécsi történeti iskolában, ott megtanult kútfőkritikai módszerét többek között egy középkori kútfőn mutatta be, melynek adatait a horvátok szerették a magyarokkal szemben felhasználni. Sufflay kimutatta, hogy a krónika nem hiteles és adatait nem lehet felhasználni; tanulmánya tisztán tudományos értekezés volt, melyet szélesebb közönség nem olvasott, sőt meg sem érthetett, ami azonban nem akadályozta a nemzeti demagógiát, hogy ellene hajszát ne indítson. Történetpolitikai rendszere már ekkor készen volt fejében, már ekkor tisztán látta a horvát-szerb-balkáni-pánszláv elképzelés tarthatatlanságát és azt, hogy a horvát nemzetnek jövőjét egyedül nyugati, latin keresztény és magyar kapcsolatai biztosíthatják, amiként ugyanezek tartották életben ezt a kis népet annyi évszázadon keresztül. A „magyarón“ docensnek távoznia kellett, Budapestre jött, ahol a „hálás“ magyar kormány közöttünk, a Nemzeti Múzeumnak akkori gyakornokai közt helyezte el ezt a kiforrott egyéniséget havi 45 korona napidíjjal.

Másfél esztendeig naponként társaságában voltam és már nem köszönhetem meg neki azt, amit azzal tanultam, hogy közelről láttam Őt. Mindene megvolt, amire egy nagy történetírói egyéniségnek szüksége van, hogy korokat és népeket egy pillantással átkaroljon és látomásainak előadásával saját korát és népét magával ragadja. Akkor még gyakran mosolygó kék szeme előtt minden megvilágosodott s nem volt árnyék vagy köd, melyen át nem hatolt volna, akár ismerőseire irányította azokat, akár a viszonyokra, melyek őt körülvették. Családja az ősi, déli fekvésű Horvátország egyik sziklavárának volt valamikor ura s talán onnan hozta magával ezt a kérlelhetetlenül világos pillantást, melyről néha azt hiszem, hogy fizikai működés mellett intuitív

működést is kifejtett s illúziókat sehol, az élet egyik sarkában sem hagyott meg számára. Az anyagiakból kiszabadult lelki függetlenségnek, az igazi „úrnak“ volt típusa. A vidéki magyar városokban úrnak akkor még azt tartották, aki hatalmasan, teli kézzel szórja a pénzt, vagy ha már nincs neki mit szórnia, tud magának összeköttetéseivel újat szerezni. A horvát várurak utóda büszkén túrta a szegénységet, nem mintha nem fájt volna neki, hanem akarta, hogy erősen ne fájjon s ezért nem volt hajlandó a Nemzeti Múzeumból a Kossuth Lajos-utca sokadalmán keresztül hazajárni, mert „ott sokkal jobban érzi az ember szegénységét“. Napjai elvont középkori történeti tanulmányokban folytak le, melyekhez másnál ritkán található teljes fegyverzete volt: régi írások és szövegek modem kútfői kezelésén kívül uralkodott az összes nyugati nyelveken, anyanyelvén, a horváton kívül a magyaron, több szláv nyelven, az albánon, új görögön csakúgy, mint a középkori és ókori görögön. Pihenésként az elbeszélés nagy francia és angol mestereit olvasta és legszívesebben róluk beszélt, s tőle tanultam meg, hogy a történetírónak e prózai epikusokat kell forgatnia, akiknél nemcsak előadásművészetet lát (amit úgysem lehet megtanulni), hanem lélekrajzot, emberi életek megértését. Azon történetírók közé tartozott, akik Stendhálnál és Balzacnál is jártak iskolába. A történetíráshoz szükséges széleskörű műveltsége átcsapott a filozófián át a természettudományokba is, hol főként biológiai problémák foglalkoztatták és a modem német családtörténetet messze megelőzve törte a fejét azon, hogyan lehetne a tisztán nemességkutatással egyszerűsített genealógiai tudományban az örökléstan elveit alkalmazni.

Ez a tiszta szellemiségben élő, folyvást új és új gondolatoktól fűtött egyéniség a budapesti tudományos viszonyok akkori megállapodott jólrendezettségében is nehezen tudott volna elhelyezkedni, még inkább egyedül érezte magát Zágrábban, mióta a horvát-magyar politika valamelyik újabb fordulóján a horvát egyetemen tanszéket kapott. Elszigeteltségét csak növelte a bizalmatlanság, mellyel a még mindig magyarelleses közvélemény fogadta, hallgatói alig voltak, ami mégis azzal az előnnyel járt számára, hogy szinte teljesen tudományos munkásságának szentelhette idejét. A horvát történettudomány vezetői még mindig nem ismerték fel az ő jelentőségét, s ma már bizonyára ők is sajnálattal látják, hogy legnagyobb történetírójuk kénytelen volt idegen nyelven írni és kiadványait külföldi vállalatokban jelentetni meg. Horvát-dalmát vonatkozású műveit a bécsi tudományos akadémia adta ki, de aki igazán felkarolta és működését támogatta, az hazánkfia, Thallóczy Lajos volt. Thallóczy volt talán az egyetlen, aki a kiegyezési korszak második felében a magyar imperializmus ígét nem szájjal hangoztatta, hanem erejéhez képest megvalósítani is iparkodott. Működése szervesen kapcsolódott az öreg Andrássy Gyula gróf és Kállay Benjámín munkájához, akik Boszniát megszerezve, a régi magyar királyok balkáni nyomdokain jártak, s Kállay Benjámín a boszniai adminisztrációba magyar hivatalnokokat és magyar színéket vivén be, olyan vetést szórt el, melyet a századvég és az új század állampolgárai nem tudtak többé ápolni. Az a kor volt ez, amelyben a magyarság kezét ölébe téve, jámbor illúziók közt várta a Rákosi Jenőtől kilá-

tásba helyezett harmincmillió magyar megszületését s addig is, ahol tehetette, pártokra szakadva öntudatlanul is a Mohács előtti önmarcanoló korszakot utánozta. Thallóczy volt az egyetlen, aki Kállay Benjáminnak boszniai koncepcióját életben tartotta s ennek megalapozására történeti előzményeit előkereste. Egymásután előálltak az ő vezetése alatt működő szakemberek munkájából a középkori magyar impérium egyes déli melléktartományainak oklevéltárai: a régi horvát végvidék, Szlavónia, Bosznia külön részeinek történetét megvilágító nagy publikációk, a legdélibb jajcei bánóságét ömaga írta meg büszke örömmel s ebben a nagy munkaszervezetben Sufflaynak az albán kört ajánlotta fel, amely kulturális és gazdasági életében a magyar impérium kisugárzásának legszélső és leghalványabb formáit mutatja fel. Így készült Thallóczy közreműködésével Sufflaynak nagy albán történeti regestagyűjteménye, az Acta Albániáé, mely e rejtélyes ország legrégebb viszonyaiba világít be és példátlan anyaggazdagságával, meg mintaszerű elrendezettségével a nyugati balkáni: görög, albán, szerb, dalmát, montenegrói történetnek mindenkori standard-munkája.

Otthon Zágráiban a szerbbarát és szerbellenes pártok közt természetesen az utóbbiakkal tartott fenn kapcsolatokat s a horvát jogpárt tagjainak iparkodott megmagyarázni történetfilozófiáját, annak szükségességét, hogy a Kelet és Nyugat közti évtizedes ingadozásnak véget vessenek, a horvát nép egységesen forduljon el a szerb-illyr álmoktól és hajoljon a magyarság felé, mely a monarchia akkori szerkezetében csakúgy, mint évszázados hagyományaiiban Nyugatnak a horvátság felé legközvetlenebb képviselője. Törekvéseit még mindig nem értették meg, a magyarellenességükben egyforma illyr- és osztrákbarát Jellachich-Strossmayer tradíciók tovább hatottak, Sufflay izoláltsága tovább tartott a világháború és a katasztrófa folyamán is. Az események neki adtak igazat, s kiderült, hogy pusztában kiáltó szava a prófétáé volt, akit hazája majdnem megkövezett. Hitele mégis lassan emelkedett azon nemzedékben, melynek Trianon minden reményét szétértette s melyre a „szabadság“ szó soha el nem képzelt szolgátságot hozott. Sufflay nem tagadta meg önmagát, tanszékét a szerb kormányzat elvette s őt magyarbarát ténykedés ürügye alatt három évre a mitrovicai börtönbe zárta. Európai életének a súlyos ítélet egyszersmindenkorra véget vetett, pedig mennyire kívánta ezt az európai életet, mely számára könyvet, olvasást, tudományos utazást, barátaival érintkezést, szabad politikai gondolatot és annak kifejezését jelentette! Újra megérkezett életének egyik tragikus kríziséhez: a szerbek marasztaló ítélete elvette tőle mindezt, de visszaadta népe szeretetét. Védőbeszédében az ő évtizedes történetfilozófiáját hangoztatta, a nyugati kultúrközösségben élő horvát nép öncélúságát, s azok, akik addig elfordultak tőle, a nemzet testéből kivetésre ítélték, most nemzeti hősként ünnepezték. A horvát nemzet megtalálta nagy történetfilozófusát, akit eddig látni sem akart s ez bármily örömmel töltötte is el a mártíromságra indulót, bizonyára nem fojthatta el történetírói lényében a keserű reflexiót a tömegek véleményalakulásának szokványos szabályairól.

A börtönből kikerülve, hírlapírással kereste kenyerét az anyagiakban nem bővelkedő, folyvást az erőszakos halál küszöbén álló horvát

lapoknál. S mivel politikai véleménynyilvánítás az európai demokrácia ez új országában alig volt többé lehetséges, francia és angol regényeket fordított lapjai számára. Élete mintha holtpontra jutott volna, képzettsége parlagon hevert, túlradó energiáit magába kellett zárnia, ha nem akart ismét, még borzasztóbb módon megismerkedni a szerb törvénnyel. Ebben a helyzetében érte a Pázmány Péter egyetem meghívása délkelet európai történeti tanszék betöltésére, amely meghívás úgy egyetemünknek, mint kultuskormányunknak mindenkor büszkesége lehet. Ha sikerül a balkáni történet legnagyobb jövőjű művelőjét ismét emberi viszonyok közé helyezni, ezzel a szerbektől halálra ítélt horvát tudomány tovább él és Sufflay Budapesten új horvát publicisták és történetírók egész sorát nevelheti ki, akik az eszmét tovább fenntartják. Sufflay nagy örömmel értesült a meghívásról legközelebbi magyar barátjától, az egyeden hazai horvát szakértőtől, Bajza József egyetemi tanártól; a meghívást elfogadta, de a szerb kormány nein bocsátotta ki Jugoszlávia határai közül, ami azt hiszem, az egyetemek, a tanárok és tanulók szabad költözése elvén felépült „universitások“ történetében példátlan, egészen egyedülálló jelenség. Sufflay alakja már annyira megnőtt, hogy sorsa azonosulni kezdett nemzetével, s amint a horvát nép és vezetői már benn ültek az egérfogóban, neki sem adatott meg, hogy abból egyedül, népe nélkül szabaduljon.

A hatalom keze pedig egymásután nyúlt be az egérfogóba és végzett az áldozatokkal. Rádics és társai meggyilkolva, más vezéreket macedóniai börtönökben betegségek pusztítanak el, — Macedónia éghajlata tudvalevőleg nem tűri a hosszú életet —, politikai vezető alig van már, de nincs is rá szükség, hiszen a koalíciószabadságnak legkisebb lehetősége sincs többé, az embereknek piacon csirkét, vaját még szabad venniök, de elvontabb tárgyakról nem ajánlatos beszélniük. Népszónok, sem dobogó nincs többé, melyre a szónok kiálljon s e nagy hallgatásban egyszer csak mindenki ráeszmél, hogy a nemzet nem beszédben, hanem gondolatban és öntudatban él, hogy az igazi vezető nem a száj, hanem az agyvelő, amely abban a finom csontozató, börtönlevegőtől halványarcú újságíróban működik. Neki sem szabad írnia, sem beszélnie, de mindenki tudja róla, mit gondol, mert mindenki tudja, hogy ő hű önmagához. A történelem ismerője elgondolkodva állhat meg e látvány előtt: a külsőségek után oly szívesen járó embertömeg, melyet népek nevezünk, végső kétségbeesésében megtalálja az utat a szublimált tiszta szellemhez, mely vele azonos, de amelyet jobb és boldogabb korszakában mindegyre félretett, félreismert. Ha objektíve tudnánk nézni e tragikus véggel terhes momentumot, még azt mondhatnánk, hogy boldog a nép, mely ily magasra fel tudott emelkedni és ha egyszer már ennyire levetette az anyag súlyait, bizonyára meg fog néki adatni az Eszme az ő tiszta valóságában. Annyi bizonyos, hogy a horvát nép pillantása egyre azon kis lakás felé fordult, melyben a francia regényfordítások s mellettük, az élet gondjaitól ellopott órákban, hatalmas történeti művek készültek horvát és német nyelven. Thallóczy elmúltával ismét a bécsi akadémia Sufflay kiadója. Újabb műveiben előszere-ttel fordul az albán és szerb érintkezés problémái felé, melyeket legmodernebb szellemtörténeti eszközökkel figyel meg, s a hatalmi

törekvéseknek és népbiológiai keveredési folyamatoknak ismeretéből mind világosabban bontakoznak ki előtte a népek sorsát irányító Végzet körvonalai, melyet már Budapesten is próbált mechanisztikusan elképzelni, úgyhogy szabályai felismerhetők és esetleg paralizálhatók legyenek. Minden tárgy, mely agyában megfordult, elválhatatlanul összefűződött népe -sorsával.

Albán tanulmányai ráirányították az albán kormány figyelmét, mely meghívta őt az ottani levéltárak tanulmányozására és rá akarta bízni az albán nép történetének megírását. A szerb kormány ismét megtagadta az útlevel kiállítását, enélkül pedig a börtönbüntetése óta szigorú megfigyelés alatt álló tudósnek életveszélyes lett volna távoznia. De az albán kormány addig követelte kibocsátását, míg az útlevelet kiállították. Sufflay egyhetes albániai tartózkodás alatt megegyezett a történet megírásában és hazatért, ő ekkor a horvátoknak immár egyetlen representative man-je, műveit világnyelven adják ki, érette szomszédországok kormányai vetélkednek s még hozzá oly országoké, melyek legalább is nem szövetségesei a Princip és társai hazafiságát követő szerb irányzatnak.

Érthető tehát, hogy hazaérkezéssel ismét benyúltak az egérfogóba s a horvát tudóst ezúttal éjszakai bunkósbot ütötte le, ismeretlen tettek kezében, akik az európai tudományosság történetében kétségtelesen nívumot alkottak, — ilyen halála tudósnek az európai kultúrkörben eddig még soha nem volt.

A tudomány vesztesége egy ember pusztulásával sem pótolhatóan, mert a módszer és tudományos szellem nem hal meg, új nemzedékek kézbe veszik a földre ejtett tollat és tovább folytatják a munkát. Sufflay tragédiája elsősorban nemzeti és általános európai tragédia. Megírta a „Srbi i Arbanasi“, a szerbek és albánok érintkezésének történetét, végigélte és—halta a horvátokét és szerbekét. A horvát-szerb párhuzamos fejlődés még nincs Sufflay szerb-albán művéhez hasonló genialitással feltárva, de körvonalait ismerjük. Míg a horvátok ezer év óta a nyugati keresztény kultúrkörben éltek, a szerbeket sorsuk előbb bizánci orthodox kapcsolatba, majd a török jármába adta, török hódítás alatt több mint négy évszázadon át éltek rájasorban, a török urak farmjain szinte rab-szolgaként robotoltak, vagy a hódító török seregekhez csatlakozva, martalócként dúltak, raboltak és éltek primitív kultúrálatlan életüket. A törökök bocsátották be őket a magyar hódoltság alföldi vidékeire, ahol félnomád pásztor életmódot folytattak a XVII. században és cigányokhoz hasonlóan sátoroztak, vagy földalatti putrikban laktak. Csak a magyar korona ősi határainak visszaállítása nyitotta meg számukra az európai művelődés lehetőségeit: magyar területre bevándorolva, egyszerűen városi lakosokká, iparosokká és kereskedőkké váltak, akik barokk templomokat emelhettek orthodox hitüknek és köréje csoportosulva messze megelőzhatték rájasorban maradt balkáni testvéreiket. Más részük a magyar területről leszakított határőrvidéken kap helyet s a bécsi haditanács iskolákat alapít számukra, gazdasági oktatásban és ami fő, disciplinában részesíti őket, s mind a két életforma, mely így Magyarország területén a rácok, a szerbek számára megnyílik: a város-lakó kereskedő és a határőrvidéki katonáé, egyformán közrejátszik,

hogy a szerb nemzeti művelődés épp nálunk, az Aldunától északra induljon meg és virágozzék. De ez a műveltség sem idősebb két századnál; jó, ha a magyarországi szerbség hat-hét nemzedéken át él így európai kulturális viszonyok között, míg a szerbiai, balkáni szerb csak a XIX. század elején szabadul fel a török járom alól s ennél fogva legfőbb három-négy nemzedék óta művelődhetik, amennyire ezt a szerbiai viszonyok a múlt században elősegítették. Azaz Jugoszlávia mai uralkodó osztályának, a szerbiai szerbségnek ősei fölfelé menve negyedik generációban még ráják voltak,' a rabszolga ősi instinktusaival, alázkodó ravaszsággal, hirtelen kirobbanó vérszomjjal, gyilokkal, de leginkább, mi a rája földhözragadtságában érthető, bunkósbottal. A horvátok pedig ezer esztendő megszakítatlan fejlődésében végigélték a latin kereszténység, a feudalizmus, a rendiség, a felvilágosodott abszolutizmus, a nemzed romantika és minden európai szellemi irány nevelő hatását s mindezek kivirágzásaként született meg köztük Sufflay Milán szellemisége.

Sufflay Milán és Prindp, az Acta Albániáié és a bunkósbot, ez a párhuzam szimbolizál két külön folyamatot s érted meg felejtetheden barátunk sötét végétét.

SZEKFÜ GYULA

FIGYELŐ

A NEMZETI POLITIKA TÍZ ESZTENDEJE

FOLYÓIRATUNK jelen száma még olvasóink asztalán lesz és a következő szám még nem jelent meg, amikor a közélet és annak orgánumai gróf Bethlen István miniszterelnökségének tízesztendős évfordulójáról fognak beszélni, akár akarja és engedi ezt a miniszterelnök, akár nem. Tízesztendős kormányelnökség a háborúutáni viszonyok között az európai parlamentarizmus történetében szinte példátlan jelenség, s mi magunk is emlékszünk arra, mily gyorsan, szinte egymás sarkába hágva váltották fel egymást a gróf Bethlen Istvánt megelőző kormányok. Nem bizantinizmus tehát, a hívek részéről és nem pusztán az ellenszenv ébersége, az ellenfelek oldalán, hanem a nemzeti öneszmélés egy funkciója, amikor most elgondolkodva megállunk és keressük a magyarázatát annak, miért éppen gróf Bethlen István kormánya állandósult abban a forgatagban, melyben 1919-től kezdve állandóságot alig képzelhettünk el.

Aktuális politikai vizsgálatokba folyóiratunk nem szokott bocsátkozni, s így a tízesztendős kormányelnökség parlamentáris eseményeivel sem foglalkozhatunk itt, bármily érdekes tanulságokat meríthetnénk is például a parlamenti pártok e tízesztendős történetéből a nemzeti szellem legújabb megjelenési formáira. De ha nincs is szándékunkban visszatekinteni a politikai események változatos tömegére, az eleinte egymást érő, de mindenkor sikerrel legyűrt krízisekre, s utóbb a lassú elsimulás, mind biztosabb megnyugvás éveire, folyóiratunk szélesebb perspektívája annál inkább megengedi nekünk, hogy az események mögött működő erőkre egy pillantást vehessünk.

A tíz esztendő állandósulásában kétségtelenül része van a nemzet nyugalom utáni vágyakozásának is, mely az előző esztendők katasztrofális változásai után biztos, nyugodt, meglepetésektől mentes vezetés után áhítozott. A nemzetnek szüksége volt erre a biztonságérzetre, melyet azonban csak olyan egyéniség nyújthatott neki, aki önmagában hordja az erős akarat nyugalmat és biztonságot nyújtó öntudatát, s aki így a tömegekben a folytonosság, állandóság, biztonságos élet megnyugtató tudatát kelthette fel. Azaz itt is az erős, sajátos egyéniség az, mely az eseményeknek és az egész történeti processzusnak igazi létrehozója, mozgatója. Legvilágosabban, minden zavaró momentumtól mentesen látható ez a külpolitikában. Tíz esztendő előtt, s abban az állapotban, melyben gróf Bethlen István kormányaléptekor volt az ország, sohasem tudhattuk, nem fogják-e szomszédaink valóra válthatni fenyegetéseiket, hogy a megmaradt csonkaország leküzdhetetlen életerejének újabb megszállással, felosztással vessenek mindörökké véget. E folytonos bizonytalanságot tíz esztendő alatt gróf Bethlen István kormánya növekvő biztonságérzetté változtatta: ma már tudjuk, hogy sorsunk nincs többé ellenséges indulaté népeknek kiszolgáltatva, tudjuk, hogy fennmaradásunkat a népek európai társadalma ma is époly szükségesnek tartja, mint korábban századokon keresztül. Tudjuk, hogy nem vagyunk többé egyedül, a körülöttünk meredő fegyvererőd nem megszakítatlan többé, s ahol változat-

lan merevségében fennáll, ott is leszorítja a fegyvert tartó kezeket az a zsidbasztó tudat, hogy a magyar nem szabad préda többé. Külpolitikai helyzetünk ez a változása a Bethlen-kormány legtisztábbán szemlélhető eredménye, melyet a kormányfő világos, az európai összefüggéseket és azok pillanatnyi változásait mindenkor felismerő gondolatai bátran, előítéletektől mentesen irányítottak. Itt még a rosszindulatú kritika sem állapíthatna meg mást, mint hogy Bethlen István külpolitikai helyzetünk e példátlan gyors megjavításában minden személyi, osztály vagy más partikuláris érdek mellőzésével a magyarság élni akarását szimbolizálja: benne lüktet az a magyar szellem, mely évszázadok európai életét továbbra is itt, az ősi hazában, Európa népeitől elismerten akarja folytatni. A biztonságérzet, melyet Bethlen István szerzett meg számunkra, annak a tudata, hogy megmaradt földünkön ismét erősen megvetett lábakkal állhatunk, elengedhetetlen előzménye annak, hogy a magyarság végre megindulhasson azon az úton, melyen a trianoni szerződés igazságtalanságai eltörölhetők lesznek.

Az ország belső helyzetében hasonlóképpen a növekvő biztonság tudata áll előtérben. Ellenfelek és barátok leggyakrabban a konszolidációt emlegetik, az egyik büszkeséggel, a másik gúnyos gesztussal mutat rá, holott a konszolidáció csak egy momentum a nemzet életében, melyet állandósítani hiábavaló kezdemény volna. Abban a pillanatban, mikor a tömegek a hirtelen, forradalmi változások lehetetlenségét belátják, beáll a konszolidáció, de ugyanekkor megkezdődik az evolúció is, az a folyamat, mely a nemzetet a forradalom örvényeitől távol a szakadatlan, békés fejlődés sodrában tartja. Az evolúciót a kortársak rendszeren túlságos lassúnak látják, s szeretnék óramutatóját ujjúkkal gyorsabb mozgásra bírni, — bizonyos azonban, hogy a konszolidáció pillanatától kezdve nemzeti talajunkban már él és megfogamzott mindazon csira, amely valamikor a jobb jövőt fogja jelenteni. Az utolsó tíz esztendő új gondolatok, új gazdasági, társadalmi, műveltségi, tudományos elképzelések egész sorát szülte meg, a nemzeti élet széles terein megindította az eszmék oly nagyméretű súrlódását, amilyenre nálunk fel századon keresztül nem volt példa. Ez a tíz esztendő ebből a szempontból megtette kötelességét az utána jövőkkel szemben, s a következő ifjú nemzedék, ha egyszer a hatalom kezébe fog kerülni, alig fog egyebet tehetni, mint azon lehetőségek közt válogatni, miket ez a tíz esztendő álmodott meg először.

De addig is a mai kor emberének, ki végigélte az előző éveket a nyugtalanság völgyében, igazi pozitív nyeresége ugyanaz a biztonságérzet, melyet a Bethlen-kormány külpolitikában is megszerzett. Annyi háborús és forradalmi korlátozás után az emberek végre szabadon hozzáláthattak foglalkozásukhoz, az élet- és vagyónbiztonság, az európai élet előfeltételei, ismét nálunk álltak helyre a legteljesebb mértékben, s keleti és déli szomszédaink e tekintetben is távolabb vannak Európától. Ismét és talán nagyobb mértékben is megkezdődött a társadalmi szervezkedés, mely az egyéneket megmenti az elhagyatottság érzetétől, tudomásukra hozva, hogy vannak, Iák sorsukkal törődnek. Az egyes társadalmi osztályok bajaival újból próbál foglalkozni az államhatalom, anélkül, hogy akár egyiket, akár másikat kimondottan kedvencének tartaná és érte a többit feláldozná. Ezt a tényt különböző egymással ellentétes interpretációk sem homályosíthatják el: némelyek túlsóknak tartják az állami szabályozás e mértékét és etatizmust emlegetve le akarják rázni az állam gondoskodását, mások ellenkezőleg nem tudnak eléggé panaszkodni az állam önzéséről, mellyel társadalmi osztályokat köszívűen nyomorban hagy és mindent felesleges kiadásokra és a bürokrácia haszontalanságaira fordít. De a napi értékű panaszokon túl korszakok összehasonlításából világos, hogy ez a tíz esztendő a korábbi fél század igen sok mulasztását örökölve, azok pótlására tisztességes akarattal

törekedett: iskoláztatás, intenzívebb mezőgazdaságra szoktatás, munkásosztályok életének anyagi biztosítása, falusi osztályokat fenyegető kríziseknek, amennyire az ország anyagi ereje megengedi, szinte intézményes eltávolítása, mind oly feladat, mellyel korábbi boldog évtizedek alig törődtek, s ezért a csonka, elszegényedett és elpusztult országban kellett ápolásukat a Bethlen-kormánynak megkezdenie.

Nem csodálkozhatunk, hogy sok vonatkozásban csak a kezdeteknél vagyunk. Itt nem tisztán az ország leromlott állapota a hibás, mely kevésbbé alkalmas nagy koncepciójú tervek következetes keresztülvitelére, nem is az a körülmény, hogy anyagi dolgainkban az önrendelkezést csak nemrég sikerült a Bethlen-kormánynak, szívós küzdelem után, visszaszereznie; a tervszerű, rendszeres alkotásnak legnagyobb akadálya, hogy a társadalom ma sem emelkedett ki azon atomizált, egységes lendületre képtelen állapotából, melyben a kiegyezési korszakban volt. Társadalmi osztályaink inkább csak névleg képesek egységeket alkotni, szervezkedés és nemzeti célokra szervezett erejük felhasználása nem kenyerük, a kenyeret nem maguktól, hanem a régi, kiegyezéskori felfogás szerint ma is az államtól várják. Már pedig ország és nemzet valóságos előhaladása a társadalom aktív részvétele nélkül alig képzelhető el, s oly társadalmi akciók, minők a velünk szomszédos német területen a kulturális és gazdasági viszonyok javítására, elmaradt néposztályok életfeltételeinek emelésére folynak le, nálunk mind előbb-utóbb, nyíltan és burkoltan állami jellegűvé válnak, mert a társadalom kiereszti őket elemyedté, gyöngye kezeiből. Az alkotás így kizárólag a kormány vállaira nehezedik, innen az egyenetlenségek és az, hogy az állami alkotások ritkán képesek a társadalmi szükségleteket teljesen kielégíteni. A kormány nem pótolhatja a társadalom tétlenségét és gondolathianyát, de nem is nevelheti a társadalmat, mert az organikus folyamat, mélynek magától, lassú éréssel kell kiteljesednie.

Folyóiratunknak még egy szempontja van, melyet gróf Bethlen István működésének szemléleténél alkalmaznunk kell. Ő alapította meg folyóiratunkat, kimondottan azon céllal, hogy a pártpolitika irányaitól mentesen külpolitikai, belső gazdasági, társadalmi és kulturális életünk terén reális szemlélethez szoktassuk közönségünket, olyan szemlélethez, mely vérmes illúzióktól és alaptalan félelmektől egykép mentesen, világosan látja nemzeti és állami létünk feltételeit, közte európai kapcsolatainkat, az európai viszonyoktól való adottságunk körét s e mellett saját nemzeti egyéniségünket, mely végső fokon mégis csak determinálója sorsunknak. Reális szemlélet, pártpolitika nélkül, azaz nemzeti magaslatra emelve, ezek voltak a miniszterelnök elképzelései, aki tehát nagy folyóiratot alapítva lemondott a politikai befolyásolás egy újabb eszközéről, bizonyára mert látta, hogy pártokon és politikán felül és kívül nemes cél a nemzetnek életre nevelése.

Gróf Bethlen István tízesztendő kormány után ma már nemcsak folyóiratunkkal kapcsolatban, hanem általában is felül és kívül van pártokon és politikán, személyisége élni akaró magyar államot és egység után vágyakozó nemzetet jelent. Hogy ez ideálok még csak hosszú út végéről intenek felénk, ez a történet természetéből érthető: az államférfiú a jövőt munkálja, de eredményei egyelőre a mában mutatkoznak, melyek viszont a közelmúlt alacsony szintjéből lassan, nehezen, küzdelmek közt emelkednek ki. Múltunk korlátozza jelenünket, s jelenünk fogja nagyobbá tenni jövőnket.

A LONDONI PULT MÖGÖTT

AZT hiszem mindannyian jártunk már utazási irodában. Talán külön-
féle országokban is. És mindig mindenütt ugyanazt a képet kaptuk:
egy rendszerint nagy helyiség, pultokkal, néha oszlopokkal és a fiaiakról,
oszlopokról felénk harsogó nagy plakátok: Riviera, Svájc, Németország
stb., siető és mindentudó tisztviselők. Tisztviselők, akik mozognak és
dolgoznak akár a gépek, egy-egy fogaskerek egy a világot behálózó orga-
nizáció gépezetében.

Az egyiket úgy hívják, hogy „Tengerhajózás“, a másik: „Háló-
kocsi“, a harmadik: „Útlevel és vízum“ stb. Számok. Fogaskerekek. Az
egyik Budapesten, a másik Berlinből, a harmadik Londonban. Mind egy-
formán ugyanazt végzi és ugyanúgy. A pult mindenütt ugyanolyan és lát-
szólag a mechanizmus is a pult mögött.

De vajjon minden ugyanolyan a pult előtt is mindenütt? Vajjon az
élet is olyan egyforma-e „a pult mögött“ akármelyik európai metropolisz
utazási irodában? Látszatra igen, de ha átkerülünk a pult másik oldalára
és onnan figyeljük a világot, egészen mást látunk. A közönség más, egészen
más a budapesti, mint a londoni pult előtt és ez bizony különbséget tesz
a két város utazási mechanizmusának szempontjából is.

DÉLELŐTT tizenegyórátájt a budapesti Váci-utca korzójának meg-
felelő közönség hömpölyög a széles, nagy Piccadillyn. A háttérből zölden
bólogatnak a St. James Park és Green Park ködfátyolba burkolt óriás lomb-
koronái. Hatalmas sötétkék limuzin gördül csöndesmi a prospektusokkal
és tarka plakátokkal telerakott kirakat elé és két elegánsan öltözött nő
— egy idősebb és egy fiatalabb — szállnak ki belőle. Egy pillantást vernek
a kirakatra és már pörög is a forgó ajtó és néhány másodperccel később a
„Continental Travel“ feliratú tábla alatt állanak.

— Good morning! Mondja, — mi tudniillik Olaszországra gondolunk
ezen a nyáron — nincsen ott túlmeleg júniusban? Ne menjünk inkább
Norvégiaába?

A kérdés tipikusan angol. „Mi tudniillik Olaszországra gondolunk
ezen a nyáron...“ Mert valamire csak kell gondolni. Mert valahová csak
kell utazni. „Our holiday“ az a nyári semmittevés, minek időtartama két
hét és két hónap között mozog — embere válogatja —, az éppen olyan
természetesen kell, mint a reggeli „egg and bacon“ vagy a délutáni csésze
tea. És merthogy valamire csak kellett gondolniok, hát most éppen Olasz-
országára gondoltak.

Szegény gazdagok... A német nem az álmok embere, de ha Olasz-
országba utazik, akkor gyermekkorra óta Goethével álmodik és lelké-
ben cseng a vers: „Kennst du das Land, wo die Zitronen blühen? ...“
Az Velence kék csodái után vágyik, vagy Firenze kincseire, Ravenna vén
utcáira, vagy Róma szentélyére, Nápolyra vagy Szicíliára... és ha végre
összekuporgatta a pénzt, amire szüksége van, hogy álmait valóra váltsa,
akkor határozottan vágja ki a pult előtt: „Olaszországba akarok menni!
Velencét, Rómát és Nápolyt akarom látni!“ Az angol „ezen a nyáron Olasz-
országára gondolt“, „de persze csak ha nincs ott túlmeleg júniusban.“

Merthogy hová Olaszországban? Az igazán mindegy, azt majd meg-
mondja az utazási iroda. „Júniusban van három hetünk, ennyit és ennyit
akarunk költeni és Olaszországot akarjuk látni — ha a klíma és a kénye-

lem megfelelő...“ Ha nem, akkor talán inkább Norvégiába megyünk, mert még ott sem voltunk. (És mert éppen egy norvég prospektus volt a kirakatban.)

Az angol utasközönségnek is vannak persze különféle típusai. Az angol utazási irodák pl. két főcsoportra osztják közönségüket: az „independent traveller“ és a „tourist“.

A „tourist“ a nagy tömeg. Az utazó angol alsóbb középosztály. Aki az utazási mechanizmus pult mellett álló szerény fogaskerekének szempontjából a kellemetlen ügyfél és nem business.

Hogy miért? hogy ezt megértsük, ahhoz előbb ismernünk kell az angol alsóbb középosztályt. Ez egyben hasonlít a szegény magyar középosztályhoz, — hogy relative nincsen sok pénze, egyben pedig különbözik, — hogy egyáltalán nincsen mélyreható kultúrája és intellektualitása.

Az angol alsóbb középosztály átlagos reprezentánsa 14—15 éves korában búcsút mond az iskolának és „business“-be megy. Kezdi mint „office boy“, majd „clerk“ lesz — és idővel talán „chief clerk“. Írója Woodhouse és Edgar Wallace, szórakozása a „talkie“, színházba csak a zenés bohózatok miatt jár és talán kétszer életében hangversenyre is elmegy.

De utazik. Éppúgy, amint reggelezik, teázik és golfozik. Miért? Well, neki is meg kell, hogy legyen a „holiday“-je! És persze külföldön. Legálább is Belgiumba vagy Franciaországba, de lehetőleg Svájcba megy.

A legtöbb meg is elégszik ennyivel. Ha valaki Norvégiát, Németországot vagy pláne Ausztriát, Magyarországot vagy Dél-Olaszországot említi nekik, a válasz egy nem túl intelligens mosoly és egy elmotyogott megjegyzés arról, hogy ez mind milyen messze van, és Párizs, a francia és belga tengerpart szépségeinek betanult dicsérete, ha pedig makacsul visszatérünk ezekre a távolabbi országokra, végül is megkérdezik, hogy vájjon van-e oda is valami olcsó és kalauzolt társasutazás? A „cheap conducted tours“ közönsége a „tourist“.

MIÉRT UTAZIK az alsóbb középosztály külföldre? Egyrészt mert divat, másrészt mert ott olcsóbban nyaral, mint Angliában. Anglia ma talán a legdrágább ország Európában, Belgium és Franciaország tehát Angliához viszonyítva olyan olcsó, hogy a kis derk, ha valamelyik belga tengerparti fürdőn nyaral, vagy egy „olcsó inclusiv· túrát“ csinál végig szabadsága alatt, a megszokottnál magasabb nívón élve sem költ többet, mintha Angliában maradna.

Ezt az utasközönséget persze akármi érdekli — és semmi sem. Végignézi az utazási iroda programja szerint a Louvre-t, kimegy Versailles-ba, meghallgatja a vezető magyarázatait és hazajövet elmondja, hogy ő most már milyen világlátott.

Művészet nem érdekli. Az igazi exotikumot nem érti, de odáig „olcsó inclusiv túrája“ nem is viszi el.

A „tourist“ az angol utasközönség kis parvenűje, akinek talán sohasem tudjuk megmagyarázni, hogy Londontól Budapestig nem kell két hétig utazni és aki csak akkor jönne talán Magyarországra, ha az „inclusiv“ kényelmes túra nem kerülne többé 15 fontnál. Akkor talán eljönne, de nem azért, hogy lásson valamit, hanem hogy elmondhassa, hogy „Buda-Pesthen“ járt, a cigányok közt, ahol olyan olcsó a „Tokay“, mint Londonban a legolcsóbb „port“.

EZ AZ UTASTÍPUS nem nagyon kerül el Magyarországra. Aki eljut, az az „independent traveller“, a maga útját járó utas, a szellemi legfelsőbb osztály, amely egyrészt a tényleges társadalmi legfelsőbb osztályból, más-

részt ennek a háború után elszegényedett részéből, az úgynevezett „felsőbb középosztályból“ áll, mely már inkább felel meg a mi középosztályunknak.

Az „independent traveller“ az az utastípus, amely több figyelmet érdemel. Ez az a típus, amely az angolt Európa első utasnemzetévé tette.

A független utasban ott ég az ősi pionírszellem, mely új vidékek, új népek, új szokások felé ragadja. Ennek mindig van elég pénze nagyobb utat tenni. Ha nincs, egész éven át kuporgat, de kis pénzzel nem indul külföldre. Nemcsak azért, mert a közeli, olcsó helyeket már rendszerint mind ismeri, de mert nem akar az angol „tourist“ típussal, alacsonyabbrendű honfitársaival találkozni.

Nem megy tehát Franciaországba, Belgiumba vagy Svájcba. Kedveli Németországot, de ugyanakkor már lassan kutat új területek után, ahol új művészetet, tájat, szokásokat, zenét, szimpatikus népet és romantikát találhat.

Földrajzi és etnográfiai tudása azért általában ennek sem sok. Európa térképét még nagyjából is csak jó, ha minden huszadik tudja felrajzolni. De akar tanulni, tudja, hogy a tanulásra szüksége van.

Az angol iskola tudniillik nem nevel intellektuelleket, csak intelligens embereket, akik azután a saját kedvükből, az iskola után, autodidakszis útján válnak intellektuellekké. Az autodidakszis két főeszköze pedig a könyv és az utazás. Ezért találunk Angliában annyi impozáns méretű magán-könyvtárat és ezért az angol Európa legelső utasnemzete.

A „traveller“ tehát utazik és olvas, hogy ismereteit gyarapítsa, hogy intellektuellé váljék. Ne várjunk azonban ebben a törekvésében semmi rendszert. Hiszen az autodidakszis fő jellemvonása a rendszertelenség. Ha egy tárgykör, egy ország, egy nép, táj vagy szokás hirtelen megragadja a figyelmét, odautazik, épúgy, mint ahogy megvesz és elolvas egy könyvet, mert a címe megragadta a figyelmét és reméli, hogy az érdekes vagy élvezetes olvasmány lesz.

A nagyvilág egy óriási könyvtár az angol utas számára, amelynek könyvjegyzékét, a földrajzot, sem ismeri túlságosan. Vannak benne kötetek, melyeknek címét jól ismeri, melyeknek tartalmáról is hallott már valamit, másokról csak éppen hogy hallott, de szép számmal van olyan is, amelynek címét sem ismeri.

A „Párizs“ című kötet pl. már közhely és unalmas. „Belgium“ szintén. „Olaszország“ a klasszikus művészettörténetről és kéklő egészen romantikáról szól. „Németország“ zenetörténet és gótikus történelem kissé regényes feldolgozásban. Svájc és a francia Riviera modern társadalmi regény. A földközítengeri hajóút Homeros stb.

Az utazási iroda pedig a nagy kölcsönkönyvtár. Az angol utazni akar. Olvasni akar. És minthogy maga nem nagyon ismeri a könyvtárat, könyvismertetéseket és speciális utazási szakfolyóiratokat olvas és a könyvtáros-tól kér tanácsot, hogy mit olvasson?

„Mi tudniillik az idén Olaszországra gondolunk...“

A BUDAPESTI pult mögött ezer és ezer agyafűrt részletkérdésre kell tudni megfelelni, az utas régen kiszámított és kitervezett útitervének kell a végső simításokat megadni és a tervnek a gyakorlatban való keresztülvitelét lehetővé tenni, vagy apró aggályokat szüntetni meg.

A londoni pult mögött jóbarátnak, könyvtárosnak és orvosnak kell lenni egy személyben. A londoni pult mögött a szigorúan technikai szaktudáson felül a világnak, mint könyvtárnak tökéletes ismeretere, éghajlati megfigyelésekre és szívre is szükség van.

De a londoni pult mögött rendszerint az az „alsóbb középosztály“

áll, melyről már előbb szoltunk, mely nem igen tud a „tourist“ gondolkodásán felülemelkedni és nem eléggé intellektuell, de még csak nem is eléggé intelligens ahhoz, hogy nagy feladatát és hivatását felismerje és megértse, még kevésbé, hogy betölthesse. Az „independent traveller“ tehát legtöbbször önmagára vagy társai pionírszellemeire van utalva. Vagy: átadja magát a pult mögötti mechanizmusnak — mint az legtöbbször történik — és az „independent traveller“ is csak egy cseppje lesz annak a nagy folyamnak, melyet „angol idegenforgalomnak“ nevezünk és mely hömpölyög tovább a kivájt mederben.

Az „independent traveller“ tehát legtöbbször szintén csak kitaposott utakon jár, de az utat saját típusának pionírjai tapossák előtte, azok, akik újat akarnak, akiknek jelszava: „off the beaten track.“

A pionir-utas rendszerint már sokat utazott, — tehát intellektuell, aki nagyon jól látja, hogy könyvtárosa nem az. Nem kéri tehát az utazási iroda félművelt clerkjának tanácsát, hanem maga próbál új utakat keresni. Felkeres olyan országokat is, melyekről senki sem tud neki közelebbit mondani és visszatérve ő oktatja ki a könyvtárosát, hogy vajjon az ajánlhatja-e másnak? Igazi úttörője ő az idegenforgalomnak, mert ha egy országot vagy vidéket megkedvelt, beszél róla és nyomában megszületik a „kitaposott út“.

A pionir első lépése Németország felé történt. Néhány évvel ezelőtt talán még kétséges lehetett, hogy nem Spanyolország vagy a Skandináv államok fogják-e a nagyobb vonzóerőt gyakorolni, ma azonban már kétségtelen, hogy az újonnan kitaposott út Németországba és Németországon keresztül visz. Németország és Közép-Európa a kutatók által újonnan felfedezett felvágatlan könyv és az angol jó utasközönség mind mohóbban merül bele az olvasásába.

A „Németország“ című kötetet már sokan ki is olvasták és aki kiolvasta, az mind izgatottan kéri a következő kötetet: Ausztriát. És mögötte már kitűnik a következő, tulipános fedelű, tarka, különös kötet és a homlokán arany betűkkel áll: „Budapest, Hungary.“

Az „independent traveller“ karavánja, mint valami lomha látatómeg, biztosan hömpölyög Németországon és Ausztrián keresztül Magyarországra felé.

A mechanizmus „a londoni pult mögött“ már érzi és készül rá.

(London)

CZENNER JENŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

— *A francia-olasz tengeri megegyezés — A biztonságérzet növekvése, a világválság enyhülése felé — Az indiai Gandki-egyezmény hatása az angol belpolitikára — Az angol konzervatív- és labour-párt nehézségei — A spanyol monarchia válsága —*

AKÁR a Tory-k vannak kormányon Londonban, akár, a Whig-ek utódaként, a munkáspárt, a Brit Birodalom, megcáfolva azokat, akik hanyatlását jósolják, erkölcsi felelősségének teljes tudatában, a fehér ember civilizációjának politikai vezetésében ma is tovább játssza azt a döntősúlyú szerepet, amelyet Anna királyné és Marlborough ideje óta magára vállalt. Austen Chamberlain és a konzervatív kormány létrehozta Locamót, MacDonald, Henderson és a munkáspárt pedig ma a francia-olasz megegyezéssel megkoronázta azt a munkát, amit a londoni Leszere-

lési Konferenciával kezdeményezett. A párizs-római tárgyalások eredményét, amelyekben Henderson külügyminiszter és Alexander, az admirális első lordja játszották a vezetőserepet, politikai, gazdasági és pénzügyi jelentősége szempontjából valóban nem lehet túlbecsülni. Azt a termelési és fogyasztási válságot, amellyel több, mint másfél év óta öt világrész küzd, az európai kontinens számára, melyet régi történelmi ellentétek s a szerencsétlen békeszerződések amúgy is igen súlyos helyzetbe hoztak, a növekvő politikai bizalmatlanság különösen veszélyessé tette. Ennek a bizalmatlanságnak, az ijesztő mértékben terjedő munkanélküliség gazdasági tényezőjén kívül, politikai főforrásai a szovjet-orosz enigma, a német-francia és az olasz-francia ellentét. Azzal, hogy a brit kormány kitartó munkája és tekintélyének latbavetése a bizalmatlanságnak és veszélynek legalább egy forrását — pillanatnyilag a legnyugtalanítóbbnak látszót — betömte és a Földközi-tenger békéjét biztosította, nemcsak közvetlen hatásában ért el rendkívül nagy eredményt, hanem talán a másik két kérdés s a vele kapcsolatos középeurópai és balkáni probléma-komplexumok megoldását is közelebb hozta.

A francia-olasz ellentét lényege tudvalevőleg abban állott, hogy a fasiszta Olaszország a maga 43 millió lakosával, aránytalanul hosszú tengerpartjával, veszélyeztethető nyersanyagellátásával és szerteágazó földközi-tengeri érdekeivel Franciaországtól a tengeri haderők szempontjából a teljes paritás elismerését követelte. Mussolini ezt annak idején úgy formláza meg, hogy Olaszország bármily mértékű leszerelést — tengeri és szárazföldi leszerelést — hajlandó elfogadni, feltéve, hogy egyetlen kontinentális nagyhatalomnak se legyen nagyobb hadereje. Ebből önként következett, hogy viszont Olaszország minden erejének megfeszítésével fel fog szerelni addig a mértékig, amelyet a legerősebb európai nagyhatalom katonai készültsége számára célként kitűz. Minthogy az 1921-i washingtoni Tengeri Leszerelési Konferencia Olaszországnak a paritás iránti követelését Franciaországgal szemben a nagy csatahajók kategóriájában elfogadta, ez megadta Itáliának, a méltányossági és politikai alapon kívül, a jogi alapot is arra, hogy a londoni konferencián a paritás kiterjesztését követelje latin testvérétől. Franciaország e követelés teljesítését megtagadta arra való hivatkozással, hogy az anyaország védelmét nemcsak egy, hanem két tengerpartjain kell ellátnia, hogy továbbá afrikai és hátsóindiai gyarmatait kell védelmeznie flottájával, a teljes tengeri paritás tehát számára egyértelmű lenne az inferioritással a Földközi-tengeren Olaszországgal szemben. A londoni konferencia tudvalevőleg csak hármass megegyezést hozott létre a Brit Nemzetek Közössége, az Egyesült-Államok és Japán között és azzal a kimondott reménységgel oszlott szét, hogy az Olaszország és Franciaország között fennforgó ellentéteket, melyeket akkor és ott nem lehetett áthidalni, sikerülni fog későbbi közvetlen tárgyalásokon, a leginkább érdekelt nagyhatalom, Nagybritannia közvetítésével, kiegyenlíteni. A Róma és Párizs között egyideig direkt folyó tárgyalásokba, amelyek nem vezettek eredményhez, néhány hónappal ezelőtt bekapcsolódott a Foreign Office. A Downing Street képviselőjének, Mr. Craigenek heteken át tartó római és párizsi megbeszélései során sikerült a két álláspontot oly közel hoznia egymáshoz, hogy, mint ezt Mr. Alexander az alsóházban mondotta, szűkeségesnek és halaszthatatlannak látszott a felelős miniszterek közbelépése. A francia-olasz megegyezés létrejöttét kétségtelenül megkönnyítette és jelentőségét bizonyára növelte az a körülmény, hogy közvetlen diplomáciai előkészítésében és megfogalmazásában a brit kabinet két legfontosabb tagja személyesen résztvett. Nagybritannia ebben a kérdésben azonban maga is érdekelt fél, mert a londoni szerződés 21. cikke értelmében, ha

Franciaország és Olaszország nem csatlakoznak a hármass megegyezéshez, hanem folytatják fegyverkezéseiket, a többi három hatalomnak joga van saját tengeri haderejét aránylagosan növelni a szerződő felek megfelelő értesítése mellett. A francia-olasz fegyverkezési verseny tehát Angliát abba a kényszerhelyzetbe hozhatta volna, hogy a súlyos gazdasági helyzet dacára kiépítse tengeri haderejét. Henderson és Alexander ezért előbb Párizsban hoztak létre olyan megegyezést, amelyhez remélhették, hogy Olaszország is hozzájárul, azután a Dúcéval és Grandival folytatott közvetlen tárgyalásokban, kevés módosítással, megszerezték Olaszország hozzájárulását; végül pedig az egyezményről értesítettek a washingtoni és tokiói kabineteket, amelyek azt mint a londoni szerződés egy külön létrejött, kiegészítő részét tudomásul vették.

A technikai részletek lehető elhanyagolásával a megegyezés lényege röviden a következő: Franciaország koncedálta Olaszországnak a tényleges paritást a Földközi-tengerben; Olaszország ezzel szemben, legfontosabb kívánsága és legélethevágóbb követelése teljesítve lévén, a két tenger és három világrész között elosztott francia flottának 157.000 tonnaúrtartalom fölényét ismerte el szerződésileg 1936-ig. Ezen a kereten belül csak egyetlen részlet bír nemcsak a két földközitengeri nagyhatalom, hanem a három másik óceáni hatalom szempontjából is fontossággal. Franciaország tudniillik ragaszkodott a már elkészült vagy építés alatt levő tengeralattjáró flottilájához, amelynek tonnaúrtartalma 82.000 tonnával több, mint amit a londoni szerződés viszonylagosan Franciaországnak biztosított volna. Londonban ugyanis a három óceáni nagyhatalom megtagadta Franciaországtól ennek a számnak az elismerését. A tokiói kormány tehát máris csak azzal a fenntartással járult hozzá a párizs-római megegyezéshez, hogy a jövő év február 2-ára összehívott Általános Leszerelési Konferencián az egyes kategóriák tonnatartalmának leszállítása úgyszólván fog kerülni és így csak addig az időpontig veszi tudomásul a maga részéről a Franciaországnak biztosított rendkívüli kedvezményt. Ugyanez lévén a brit kormány álláspontja, előrelátható, hogy e körül a pont körül, melynél Franciaországnak erős taktikai előnye van, heves vita fog kifejlődni a Leszerelési Konferencián. Olaszország, melynek ezzel szemben tengeralattjárói számára 52 ezer tonnát koncedál a most létrejött megegyezés, ebből a szempontból tehát előnyös helyzetben van, mert hiszen az előcsatározást számára mások fogják lebonyolítani.

A fasiszta nagytanács és az olasz kamara lelkesedéssel és elismeréssel fogadta a megegyezést, hiszen Olaszországnak legfontosabb követeléseit teljesítését hozta meg és a mellett gazdaságilag igen terhes versengéstől mentette meg. A francia kamara pedig még soha olyan óriási többséggel nem szavazott bizalmat az európai külpolitika ezermesterének, Briand-nak, mint amikor a költségvetési vita során külpolitikájának alapkörvonalairól és az Olaszországgal s Angliával kötött megegyezésről beszélt. Ebben a légkörben joggal várható, hogy a francia-olasz viszonyban további javulás áll be s hogy az összes függő kérdésekben — a líbiai határ, a tuniszi olaszok állampolgárságának kérdése stb. — hamarosan létrejön a kielégítő megállapodás.

Európa lidércnyomástól szabadult meg, mert hiszen, habár logikusan és a cselekvő államférfiak személyiségét, józanságát és bölcs belátását tekintve, fegyveres konfliktus valószínűtlennek látszott is, az albán király ellen Bécsben elkövetett merénylet, mely oly sok szempontból emlékeztetett a sarajevói attentátumra, rámutatott arra, hogy egy kiszámíthatatlan és váratlan esemény mennyire felforgathatná az egész európai politika képét.

A megegyezés legfőbb eredménye tehát Európában, de közvetve a többi kontinensen is, a biztonság érzésének erős növekedése, a nemzetközi politikai és ezzel kapcsolatban a pénzügyi bizalmatlanság csökkenése, Olaszország politikai súlyának emelkedése és végül, de nem utoljára, Nagybritannia világpolitikai presztízsének rendkívüli meggazdagodása. Egyáltalában az 1931. év jobb előjelek között indult meg, mint közvetlen előde. Amerikában kezdik a múlt év nagy összeomlásának romjait eltakarítani. A hírek szerint a nagy áru-stockok, amelyek nyomasztólag hatottak a piacra, kezdenek kifogyni (ez sajnos egyelőre még nem vonatkozik a nyersanyagokra, csak a készgyártmányokra) és ennek következtében az ipari terme» és újból szélesebb alapokon indul meg; ez nemcsak a heverő és az általános bizalmatlanság miatt elhelyezkedni nem tudó tőkének biztosít munkát,— s ez az oka a rövidlejáratú pénzek kihelyezési kamatja hirtelen megszilárdulásának a newyorki tőzsdén — hanem a munkások foglalkoztatásával ismét emeli a fogyasztóképességet, tehát új tőkeképződéshez vezet. Ennek a folyamatnak első, bár félénk következményeit a newyorki kötvénypiac megszilárdulásában látjuk. Ha tekintetbe vesszük, hogy a szédületes és egészségtelen pénzügyi prosperitás összeomlása kijózanító és tanulmányos befolyással volt az amerikai gondolkodásra és esetleg hozzájárulhatott ahhoz, hogy a túlságosan kielégült inzuláris gondolkodást megnevelje, talán nem botor az a reménységünk, hogy ezúttal az Amerikában mutatkozó javulás Európában is kedvező következményekkel járhat. A francia-olasz megegyezés a nyugtalanságnak és a bizalmatlanságnak legfontosabb indítóokát gyengítette, vagy talán egészen ki is küszöbölte. Azonkívül, hogy az amerikai tőkének így megadta a lehetőséget, hogy ismét nagyobb mértékben foglalkozzék az európai kihelyezés — elsősorban államkölcsonök — gondolatával, sőt a mindig politikai motívumok szerint mozgó francia tőkének is impulzust adott arra, hogy az európai rekonstrukcióból kivegye az őt kötelességszerűen megillető részt. Lehet, hogy Briand elgondolása szerint a francia tőkének aktíve és céltudatosan kell közreműködnie — elsősorban, mint rendesen, a francia hegemonia kiépítésében, de másodszorban — egy a kapitalista termelési és társadalmi rendszer védelmének céljait szolgáló szorosabb európai kooperáció létrehozásában. Aműyen nehéz a világválság javulásának első, még bizonytalan jeleiből a további fejlődés útját megrajzolni, époly nehéz vagy szinte lehetetlen azt a gazdaságpolitikai utat előrevetíteni, amelyen az európai civilizáció önmagának megmentéséhez eljuthat. Kétségtelen, hogy az Európai Unió előkészítő bizottságának március végére Párizsban összehívott ülészaka, amelyen Henderson mindenestre, de valószínűleg Curtius és Grandi is személyesen fognak résztvenni, ezzel a problémával fog foglalkozni: az angol-franda-olasz megegyezésnek egyik eredménye az, hogy Nagybritannia úgylátszik fenntartás nélkül támogatni hajlandó az európai egyesülés francia tervét.

A BRIT BIRODALOMNAK nemcsak világhatalmi pozíciójára, hanem gazdasági sorsára is döntő hatással lesz az indiai problémának megoldása, amely felé azon a vonalon, amelyre legutóbbi szemlénkben rámutattunk, további elhatározó fontosságú lépés történt. Az indiai nacionalisták által bojkottált londoni Kerekasztal Konferencia eredményei, amelyeket Nagybritannia három pártja elfogadott és szankcionált, mint ezt jeleztük, teljesen megváltoztatták a politikai légkört a sokszínű és sokrétegű indiai birodalomban. Gandhi számítása úgylátszik bevált. Az erőszakos és véres ellenállás politikája nem vezetett eredményre, hacsak azt nem lehet eredménynek tekintem, hogy 80.000 ember börtönbe került. A másik oldalon

a megegyezés hívei létrehozták a Round Table Konferencia javaslatait. Az idősebb, tekintélyesebb Nehru meghalt, a véres ellenállás kudarca pedig diszkreditálta az ifjabb Nehru és ezzel az ifjúság s általában a tömegek feletti elhatározó befolyást visszajátszotta Gandhi kezére. A kongresszus pártjai majdnem egyhangúlag felhatalmazást adtak a Mahatmának arra, hogy a londoni eredmények alapján tárgyalást kezdjen az alkirályal. Irwin lord, aki, hacsak fellépése és tevékenysége alapján ítéljük meg őt, legjobb típusa a birodalom nagyságát megalapozó és fenntartó angol államférfinek: tekintélyt megértéssel, tapintatot elhatározottsággal egyesít, háromnapi tárgyalás után létrehozta India szellemi vezérével, a kongresszus mandatóriusával azt a megegyezést, amely alapjává válhatik India új alkotmányának. A megegyezés értelmében a passzív ellenállás, a bojkott-akció (angol eredetű áruk bojkottja) és a törvényszegési mozgalom a Kongresszus elhatározásából azonnal megszűnik: viszont a kormány szabadon bocsátja mindazokat a politikai foglyokat, akik a polgári ellenállás mozgalmában ugyan kihágásokat követtek el, de nem használtak erőszakot és nem izgatnak erőszakos ellenállásra. A megegyezés lényegén kívül, amely az ellenállási mozgalom dezavualásával egyenlő, legnagyobb sikere az alkirálynak az, hogy Gandhi lemondott arról a követeléséről, hogy a rendőrség eljárását vizsgálat tárgyává tétesse. Gandhi sikerét viszont abban lehet látni, hogy a Kongresszus és az 6 saját elvei alapján egy új konferencián hozzájárhatnak az indiai önkormányzat alkotmányának kidolgozásához, tehát a londoni pontokon esetleg túlmenő engedményeket is elérhetnek; közvetlen sikerének tekintheti pedig azt, hogy az egyezmény a tengerparti lakosságnak megengedi a sótermelést saját használatára.

Míg Gandhi úgylátszik vállalta azt, hogy a maga részéről a Kongresszus pártjait egységesen az egyezmény elfogadására bírja, — hogy képes-e kötelezettségének teljesen megfelelni, az persze más kérdés, de még nem illik kételkedni ebben — addig az Irwin—Gandhi-féle megegyezést meglepő módon egészen váratlan oldalról Londonban érte, legalább is időleges támadás. A konzervatív „diehard“-ok (a Tory-k jobbszárnya) a javíthatatlan és megbízhatatlan Winston Churchill vezetése alatt az amúgy is bizonytalan helyzetű Baldwint majdnem belekényszerítették egy olyan állásfoglalásba, amely kérdésessé tehetné volna a megegyezés sikerét és mindenestre már előzményeivel is megzavarta az Indiában teremtett jó légkört és hangulatot. A konzervatív párt józan és egyenes gondolkodású vezére, Stanley Baldwin azonban még idejében le tudta győzni ezt a veszedelmes befolyást és nagyszabású parlamenti beszédében bejelentette, hogy a konzervatív párt fenntartás nélkül résztvesz India felépítésében, mert csak a brit parlament pártjainak egyetértésével lehet Indiának új alkotmányt adni és India kormányzását biztosítani. Abban úgylátszik a konzervatív párt leadere megegyezik a kormánnyal, hogy előbb a Round Table Konferencia által szükségesnek vélt vizsgálatokat, adatgyűjtést és előkészületi munkálatokat befejezik s aztán hívják meg — valószínűleg ismét Londonba — egy másik Round Table Konferenciára az összes indiai pártok képviselőit.

Az indiai bojkottmozgalom megszűnése és egyáltalán Indiában a közrend, tehát a köz- és magánhitel helyreállása már rövid időn belül jó hatással lesz Nagybritannia ipari termelésére és exportjára: Lancashire szövöszékei ismét meg fognak szaporodni, illetőleg ismét munkába fognak állani. Belpolitikáikig azonban az indiai megegyezés is szimptomatikusan mutatott rá az angol parlamentárizmus nehézségeire és a pártkeretek fokozatos bomlására. A konzervatív pártban évek óta latens palotaforradalom van; a párt közkatonái nincsenek megelégedve a vezetéssel. Stanley Baldwin

minden nagy erkölcsi kvalitása mellett valóban nem az a nagy koncepciójú, friss akaratú és elhatározási képességű államférfi, akire ma a konzervatív pártnak szüksége volna. Azonban nincsen senki, aki a helyébe léphetne, mert senki sincs, akiben meglennének Baldwin erkölcsi kvalitásai és aki ezenkívül még a megkívánt szellemi felsőbbsséggel is rendelkeznék. Hiába készül tehát támadás a párton belül, Winston Churchill nem képes a párt bizalmát maga felé fordítani, még kevésbbé a közvéleményét; azok pedig, akik a konzervatív pártot konzervatív létükre kívülről döngetik, mint a nemes sajtó-lordok, Rothermere és Beaverbrook, akik a Dominionok által visszautasított birodalmi védvamos politikával indulnak támadásra, akciójukkal csak azt érik el, hogy megbontják a párt egységét a kerületekben és az időközi választásoknál, maguk semmi sikert sem érven el, mandátumokat játszanak a munkáspárt kezére.

Ugyanilyen dezintegrációs folyamat észlelhető azonban a parlament másik két pártjában is. A kormányon lévő munkáspárt balszánya majdnem állandó oppozícióban van a kormánnyal szemben. Helyteleníti a kormány politikáját, elsősorban azt, hogy a munkanélküliség leküzdésére egyáltalában nincs programja, másodsor, mert nem lép a fokozatos szocializálás útjára. Ebből a szempontból különösen Snowden kincstári kancellárnak van erős ellenzéke, leginkább a független munkáspárt képviselői sorában. Az elégedetlenek egy kis csoportját Sir Oswald Mosley vezeti, ez az arisztokrata szocialista, Curzon lord veje, aki már hónapok óta próbálta a pártot robbantani. Most sikerült neki két képviselőt kilépésre bírnia, mire őt magát a párt kizárta. Ezzel egyelőre a palotaforradalom bevégeződött, de éppúgy, mint a konzervatív pártban lévő belső ellentétek, ezek az események is azt mutatják, hogy a pártélet Angliában is széttöredezik s a nagy konstitucionális pártok német és francia minta szerint kisebb frakciókra bomlanak. Hiszen a liberálisokat sem tudja Lloyd George egyöntetűen vezetni: a szakszervezetekről szóló törvényjavaslatot, amely radikális változatokat hozott volna s a sztrájkjogot ismét szentesítette volna, éppen a liberális párt egy jelentékeny részének ellenállása következtében kellett MacDonaldnak visszavonnia, hogy a bukást elkerülje. Lloyd George mellett Sir John Simonnak, a liberális párt egyik legkiválóbb koponyájának vannak hívei, ami megakadályozza azt, hogy MacDonald abszolút biztosan támaszkodjék az úgynevezett Lib-lab kooperációra. Ebben a bizonytalan parlamenti mérkőzésben, amelynél csak az kell, hogy a liberális pártnak Lloyd George-zsal ellentétben álló elemeihez valamely szövazásnál a labour-párt renitens balszányának egy része csatlakozzék és a kormány máris megkapná a kegyelemdőfést, a költségvetés vitája fogja meghozni a helyzet tisztázását. A budget, amelynek deficitjét 20-tól egész 70 millió fontra teszik, döntő teherpróba elé fogja állítani a labour-kormányt. Ha a kincstári kancellár kénytelen lesz ismét a termelő elemeket, a tőkét megterhelni, akkor ez olyan bizalmi válságot provokálhat, amelyben a közvélemény nyomása alatt létrejöhet egy konzervatív-liberális kormánybuktató együttműködés; ha viszont fogyasztási adók emelésével, tehát az élet megdrágításával és a szociális terhek leszállításával a munkásságot akarná sújtani, akkor a munkáspárt balszánya fogja megbuktatni. A beteg Snowdennek vagy esetleg utódjának kell arról döntenie, milyen megoldással lehet ebből a helyzetből a külföldön sikert sikerre arató kormánynak megmenekülnie.

A MONARCHIKUS ESZME nehéz napokat élt át Spanyolországban és nehéz időknek néz elébe. Berenguer tábornok kormánya tudvalevőleg tavaly abból a célból vette át a kegyvesztett Primo de Riverától a kormány-

zás gyeploít, hogy hamarosan előkészítse a Cortez-választásot. Közben azonban az aggodalom, hogy ezek a választások a monarchisztikus rendszer ellen ütnének ki, arra bírta a kormányt, hogy állandóan halassa a szabadságjogok visszaállítását s a választások kiírását. Mikor most februárban végre arra határozta magát, hogy a nem-forradalmi pártok támogatásának reményében április elejére kiírja az általános választásokat, hirtelen új helyzettel találta magát szemben. A monarchikus pártok egy része, elsősorban a liberálisok, élükön Romanones gróffal, ezzel a köpönyegforgató és megbízhatatlan öreg parlamenti rókával, hirtelen kijelentették, hogy részt vesznek ugyan a választásokban, de a Cortezek összehívása után rögtön alkotmányozó nemzetgyűlés egybehívását fogják kívánni. Az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását az úgynevezett konstitucionális, főként köztársasági pártok kívánták; az összehívás egyértelmű volna a monarchia sorának kockáratevésével, mert hiszen a királynak köteleznie kellett volna magát arra, hogy az alkotmányozó nemzetgyűlés döntéseit előre is elfogadja, akkor is, ha ezek a monarchia megszűnését mondanák ki. A király helyzetének gyengesége inkább lélektani okokban rejlik: azzal, hogy Prima de Rivera államcsínyjét szentesítette — az ellenzékiek általános meggyőződése szerint: rendezte — méltán megrendítette az alkotmányhűségébe vetett bizalmat; azzal viszont, hogy amikor Primo kormánya mind nehezebb helyzetbe került, hűséges és becsületes tábornokát, aki valóban jó hazafi és királyáért egy castiliai hidalgó önmehtagadásával mindemre hajlandó volt, elhasznált eszközként, a köszönet szavai nélkül eltávolította» megrendítette a személyes hűségébe és hálájába vetett bizalmat is. Ezúttal azonban a nagy tapasztalattal rendelkező, rendkívül finom diplomáciai szimatú és politikailag igen ruganyos uralkodó mesterien játszotta játékát. Amikor a monarchisták egy része úgy látszott, hogy cserben hagyja, arra a bátor és, mint utóbb kiderült, ravasz lépésre határozta el magát, hogy személyes ellenfelét, Sanchez Guerrát, ezt a hitében és bizalmában megrendült monarchistát, akit alig két évvel ezelőtt, a valenciai balsikerű forradalom után, a király halálra akart ítéltetni, bízta meg a kormányalakítással. Sőt megengedte neki, hogy a republikánusokkal, meg a börtönben ülő szocialistákkal is tárgyaljon és az alkotmányozó Cortez összehívásának programjával alakítson monarchikus-köztársasági koalíciós kormányt. Ha ez a kísérlet sikerül és az ilymódon összehívandó Cortez tényleg összeül» ez feltartóztatlanul a monarchia bukását jelentette volna, nemcsak mert a republikánusok kezébe jutott volna az adminisztráció, hanem mert a közvélemény a király eljárásában a gyengeség jelét látta volna. XIII. Alfonz, sakkhúzása azonban megtette hatását nem Sanchez Guerránál és nem a republikánusoknál, hanem a monarchistáknál. A megijedt királyhűek egyrészt őt magát ostromolták és igyekeztek álláspontja megváltoztatására bírni, ami nyilván nem ment nehezen; másrészt ostrom alá vették a hűlennek látszó monarchistákat, mint Romanones grófot és Garcia Prietót, Alhucemas márkiját. A nagy veszélynek és a nagy nyomásnak sikerült elérni azt, hogy a monarchisták, akik a klérus támogatására számíthatnak (ez még ma is döntősúlyú faktor Spanyolországban), koalícióra léptek és a trón megmentésére hajlandók voltak. Amikor Sanchez Guerra visszatért a királyhoz, hogy missziójáról beszámoljon és, bár a szocialistáktól visszautasítást kapott, saját bevallása szerint hajlandó volt kormányt alakítani,, XIII. Alfonz megköszönte fáradozását és — nem bízta meg a kabinet megalakításával.

Az Aznar admirálisnak, a tengerészet főparancsnokának elnöklete alatt létrejött új kormány magában foglalja Sanchez Guerra és Santiago Alba kivételével az összes monarchistákat, beleértve a katalán regionalistá-

kat is, akiknek vezére Cambo, Spanyolország egyik legkiválóbb pénzügyi tekintélye, egyik hívét delegálta maga helyett a kabinetbe. A minisztériumnak Romahones külügyminiszteren és Berenguer hadügyminiszteren kívül, Alhucemas márkí, Bugallal gróf, Maura herceg és La Cierva monarchista vezérek adnak tekintélyt. A kabinet ereje a monarchikus egység, hibája az, hogy a fiatal Spanyolország nincs benne képviselve: tagjai 50 és 70 év közötti férfiak, akik már alig bírnak kontaktussal Spanyolország mai életével és nem hallják politikai érverését. A kabinet programja a belső rend fenntartása, a szabadságjogok fokozatos helyreállítása, községi választások és végül általános választások, tekintet nélkül arra, mely pártok akarnak abban résztvenni. Az új Cortez feladata lenne pedig oly alkotmánymódosításokat javasolni és a király szentesítésével törvénybe iktatni, amelyek a monarchikus alkotmány kereteiben az egész nép, tehát az összes pártok működését lehetővé tennék. Gazdaság- és pénzügyi-politikailag pedig első és legfontosabb feladata a pezeta stabilizációja a baseli Nemzetközi Fizetési Bank közreműködésével. A programra helyesen van elgondolva s ha az események időt engednek végrehajtására, akkor Spanyolországban ismét sikerült megmenteni az oly veszedelmesen ingó monarchiát, a Bourbonok utolsó trónusát Európában.

OTTLIK GYÖRGY

BRUSZILOV¹

BRUSZILOV 1916 júniusi támadását és annak eredményét a Világháború után megjelent egyik hivatalos orosz hadászati leírás röviden így foglalja össze: „Június i-én kezdődött a tüzérségi előkészítés, június 4-én és 5-én történtek meg az áttörések... június 7-én a siker biztosítottnak volt tekinthető... Az áttörés hadművelete befejeződött és megkezdődött az áttörés gyümölcsötetésének hadművelete.”

Valóban így volt. Kaledin négy hadtestének támadása József Ferdinánd főherceg seregének közepét és déli szárnyát, valamint jobbszomszédja, Puhallo seregének északi szárnyát feltűnő rövid idő alatt összetörte és rendkívül veszteségteljes hátrálásra készítette. Luck elveszett. Lecsicki két hadtestének rohama pedig Oknánál Pflanzner-Baltin seregének közepét robbantotta szét. Fel kellett adni Bukovinát és Kelet-Galiciában Stanislaut. Néhány nap alatt 200.000 embert veszítettünk.

Szacharov és Cserbacsev gyengébb, inkább tüntetés jellegű támadásai megtörték Böhm-Ermolli és Bothmer seregén. Ugyancsak meghiúsult Gillenschmidt hadcsoportjának heves támadása, mely a lucki főtámadás sikerét akarta teljessé tenni. Minthogy ezt az utóbbi támadást különös viszonyok között visszautasító 11. honvéd lovas hadosztály vezérkari főnöke voltam, a lucki csata e vigasztaló mozzanatára mint szemtanú kissé részletesebben kiterjeszkedhetem.

A MÚLT KÖZLEMÉNYBEN már vázoltam Bruszilov támadó módszerét.

Maga a támadás ténye a mi hadvezetőségünket nem lepte meg. Az oroszok készülődéseiről, különösen Luck és Okna előtt, már hosszú ideje tudomással bírtunk. A zsidó lakosság a front mögött már 1916 márciusában beszélt az oroszok küszöbön álló hadműveletéről. Április vége óta számoltak seregeink az orosz támadással, mert látták maguk előtt az orosz rohamállások építését. Május végétől pedig az orosz rohamot minden órában nyugodtan várták. Mindenki szilárdan bízott abban, hogy a támadást visszaverjük. Csupán Gillenschmidt támadása Kowel irányában okozott meglepetést. Ez természetes, minthogy Gillenschmidt vállalatát Bruszilov közvetlenül a nagy támadás megkezdése előtt rendelte el.

Emlékszem, hogy mikor június 2-án reggeltől kezdve Luck irányából a szakadatlan mennydörgésszerű pergőtüzet hallottuk, azt

¹ Második, befejező közlemény; az első közleményt 1. 1931 márciusi számunkban.

mondtuk, hogy megkezdődött a régen várt orosz támadás. Baj nem lehet, hiszen erre felkészültünk. A mi lovas hadosztályunk arcvonala előtt ekkor még — egészen június 6-ig — teljes nyugalom uralkodott.

Hadvezetőségünket azonban meglepte az orosz támadás módszere és sikere. Mert az orosz támadás ott, ahol az elegendő eréllyel történt, sikerült és a döntőjelentőségű arcvonalrészekben csupán a honvéd lovas hadosztály előtt omlott össze.

Hindenburg, ki ekkor a Polesietől északra levő arcvonalat vezérelte, a bruszilovi támadásról így emlékszik meg: „Bruzsilov terve tulajdonképpen szigorúan véve felderítés, bár hatalmas kiterjedésben és merész elhatározással végrehajtott felderítés... Az volt a szándéka, hogy az ellenséges vonal erejét a közel 500 kilométernyi fronton, a Pripiet és Oláhország között kitapogassa. Bruzilov olyan emberhez hasonlított, aki a falon kopogtat, hogy megállapítsa, melyik rész épült szilárd kőből és melyik lécből és vakolatból... De az osztrák-magyar front kevés szilárd követ mutat, összeomlik Bruzilov pörölyének ütései alatt és átözönlik rajta az orosz tömegek viharáradata, amelyeket csak ezután visznek oda az én frontom elöl, ...

Falkenhayn — ebben az időben a német vezérkar főnöke — még lesújtóbb ítéletet mond: „Aránylag rövid tüzérségi előkészítés után az oroszok árkaikban felálltak és egyszerűen előrementek. Csak kevés helyen vették maguknak a fáradságot, hogy tartalékok összevonása útján támadó csoportokat alakítsanak... Lucktól keletre az osztrák-magyar front simán áttörtetett, benne két napnál rövidebb idő alatt 50 kilométernél szélesebb rés tátongett. A sereg részei, melyek ott állottak, egyes szegényes maradványokig eltűntek. Rövid ingadozás után Pflanzler-Baltin serege sem járt sokkal jobban. Egész arcvonala visszaözönlött, egyelőre nem lehetett áttekinteni, hogy hol és mikor lehet azt megállítani..

Az angol Churchill kissé enyhébb színben látja a dolgot: „Az eredmény úgy a győző, mint a vesztes, úgy a barát, mint az ellenség számára egyaránt bámulatos volt. Igaz lehet, hogy az ellenséget az elsietett, korai támadás meglepte, ami egy hónappal később már nem történt volna. Mindenesetre a támadás hevessége és óriási terjedelme az osztrákokat teljesen készületlenül találta. Ezenfelül az osztrák seregek kötelékében nagyszámú cseh csapat volt...”

Conrad történetírója, Nowak idézi a tábornagy szavait, melyek szerint balsikereink általános oka a cseh, szerb, galíciai rutén és oláh csapatok hitvány magatartásában rejlett. „A lucki csatában csapatainkat József Ferdinánd főherceg rossz befolyása mellett az orosz pergőtűz rendítette meg, melynek ereje a keleti fronton minden eddigit felülmúlt... Azonban túlerőről beszélni nem lehet... A csata első 24 órája alatt 89.000 foglyot veszítettünk, vagyis a főherceg serege megszűnt... A lucki csata végeredményben Conrad szavai szerint „rejtélyes összeomlás, elemi csapás, a végzet!”

Conradnak igaza van abban, hogy ellenállásunkat a bruszilovi pergőtűz bomlasztotta meg. A mi csapataink az orosz fronton a pergőtűz hatását a lucki csatáig magukon még nem érezték. Ezért védőállásaink nem pergőtűz ellen épültek. Oroszországi állásainkat hason-

litani sem lehetett a franciaöldi vagy Isonzo-menti védőállásokhoz, amelyek építése kezdettől fogva a fölényes francia vagy olasz tüzérség hatásához idomult. Ott a hadosztályokra keskeny arcvonal védelme bízott, a csapatok hátrafelé tagozódhattak és ezért elegendő tartalék állt rendelkezésre. Az orosz földön a védőállást egyetlen védővonal alkotta, melynek megszállása szélességben az egész csapatot igénybe vette. Ezért nagyobb tartalékok képzésére, egész hadosztályok vagy hadtestek kivonására csapat nem jutott. Ami nagyobb tartalékunk volt, azt Conrad Dél-Tirolba vitte. Tartalékhiányunkat különben Bruszilov is megfigyelte, védőállásaink hiányosságait ismerte.

Az ily védőállás a védőnek biztonságot addig nyújt, míg szét nem lövetik. Ez az eset bekövetkezett. Nálunk azonban az ily állás kiürítését nem engedték meg. „Az utolsó emberig kitartani!” volt a jelszó.

E mellett a vollhyniai föld Luck körül meszes talaj, melyből az orosz pergőtűz egyetlen óriási és áthatolhatatlan porfelhőt alkotott. Ez a por nemcsak a látást akadályozta meg, hanem a puska alkatrészeibe is hatolt és azok működését megakasztotta. Ilyen helyzetbe kerültek csapataink. Aki a tüzérségi bombázás alatt el nem pusztult, vagy akinek idegei fel nem mondták a szolgálatot, az egyéb módon vált védképtelenné. Ezért sikerült az oroszoknak számos helyen az állásba való betörés és a védőrség megsemmisítése. Az ütött réseken beözönlő támadó az oldalt még kitartó védők oldalába és hátába került és foglyul ejtette őket. Ez volt a csata jellege. Ezt vette Bruszilov számításba és nem csalódott. Bruszilov tehát jobb harcos volt, mint Conrad. Megtalálta az adott helyzethez illő támadás formáját, Conrad azonban a védelem formáját nem találta el. Ő csak a nagy hadászati terveken törte a fejét.

HOGY nem csapataink vitézségén, hanem legfelsőbb hadvezetésünkön múlt ellenállásunk ily megdöbbentően gyors Összeomlása, legjobban bizonyítja a már említett Gillenschmidt hadcsoportjának kudarca.

Ez az orosz hadcsoport a támadást Kowel irányában a honvéd lovas hadosztály állásaira hatszoros túlerővel, de pergőtűz nélkül indította meg. Erről az orosz támadásról két orosz tábornok írt. Az egyik Krasznov emigrált orosz tábornok, ki a világháború alatt lovas hadosztályával ellenünk harcolt. A másik Zajoncsevszki, ki Kaledin seregében hadtestet vezényelt. Krasznov a harcot regényes alakban közli, Zajoncsevszki a harcot a szovjet megbízásából hivatalos okmányok alapján tárgyalja. Rendkívül érdekes, hogy ezek az orosz tábornokok a magyar lovasság teljesítményeit hogyan méltányolják.

Krasznov megírja, hogy Gillenschmidt támadását haditanács előzte meg. Arról kellett dönteni, vajjon a támadás Kowel irányában a honvéd lovasságtól védett Galuzián vagy a lengyel légiótól megszállt Kostiuchnowkán át intéztessék. Gillenschmidt vezérkari főnöke Galuzia mellett érvelt, ami ellen az egyik orosz tábornok felszólalt: „Kostiuchnowkát a lengyel légió szállta meg. De egy lengyel sem állja a rohamot. Ha a drótkadályig jutsz, akkor megfutamodik. Míg ott, ahol ön akar, sűrű mocsaras erdő terül el. Ott a tüzérségi elő-

készítés lehetetlen. Három sor drótakadály és mindegyiket géppuska oldalazza s az állás nagyon erős, részben betonozott és magyar lovasság gyalog szállta meg. A fickókat már ismerjük! Azok tudnak meghalni!”

Lehetetlen meghatottság nélkül olvasni a magyar katona hard erejének ezt az elismerését.

Krasznov megállapítása egyébként helyes. A honvédhuszárok állásai valóban mocsaras erdőségben vonultak és jók voltak, de pergőtűz ellen oltalmat nem nyújtottak. A mocsaras talaj lehetetlenné tette a fedezékek lesüllyesztését. Az erdőség leplezte az állásokat, viszont az

*Haidin es Gillenschmidt tamadasa-
a Juck/c salaban*

hoz június 6-ról 7-re hajló éjjel 12 óra 45 perckor beérkezett jelentés, mely azt mondta, hogy erősebb orosz osztag a Galuzia—Wulka Galuziskaja úton levő tábori őrsöt megtámadta és visszazorította. Tüzérségünk rögtön megkezdte a tüzet.

Hamarosan a hadosztály egész arcvonala támadás alatt állt, a tábori őrsök mindenütt visszavonultak, mire az ellenség a főállásra tört, de súlyos veszteséggel mindenütt visszaveretett. Hajnalban következett a huszárok sikeres ellentámadása, mely 120 foglyot szerzett. Ezekről tudtuk meg, hogy kivel van dolgunk. Délután aztán Gillenschmidt óriási túlerejét érvényesítette és rendszeres támadásba fogott. Ennek lefolyását és eredményét Krasznov ekként eseteli:

ellenségnek az állás fedett megközelítését engedte meg. Betonozásról szó sem volt.

Az említett haditanács alkalmával Gillenschmidt mégis a galuziai irány mellett döntött, nyilván azért, mert ebben az irányban a meglepő fellépésre kedvezőbb feltételeket vélt találni. Az orosz támadás így a honvéd lovas hadosztály állásaira ütközött. A hadosztályt ez a támadás váratlanul érte. A megelőző napokban hallottá ugyan messziről, Luck irányából a pergőtűzet, de nem köztölték vele, hogy ott már a szerencsétlenség megtörtént. A maga arcvonala előtt semminemű ellenséges mozgást sem észlelt. A hadosztály jelentéséből idézek: „Annál meglepőbb hatást tett a hadosztályparancsnokság-

„Három nap és három éjjel lövi szakadatlanul a nehéz és a könnyű tüzérség az ellenség állását, az erdőt repeszdarabokkal szórja be, fákat tép ki és nagy földterületeket szaggat fel. Az ellenség ugyanígy válaszolt ... A negyedik napon a katonák lövészárkaikból sűrű sorokban kibújtak és a vitéz emberek a veszélyes övön áthaladtak és az ellenség állásait megközelítették. Sűrű erdőn, fiatal aljfan mentek előre, de soraikat puska és géppuskatűz kaszálta el, a rajvonalak mindinkább ritkábbá és vékonyabbá váltak. Sokan titokban az erdőben rejtőztek el és mikor a csatárlánc a szöges drótig ért, már kevesen maradtak meg ahhoz, hogy a rohamot kockáztassák. A lóról szállt magyar lovasság az orosz támadást visszaverte. Felesleges veszteségek elkerülése végett a csapat a támadás ötödik napján régi állásába visszarendeltetett.“

„A megtépázott hadosztályok visszajöttek a régi lövészárkba, azokba a már megünt fedezékekbe, amelyeket az egész télen át laktak, és magukkal hozták halottaikat. Az állás mögött a földből temetők — az új keresztek százaival — nőttek ki. Három ezredparancsnok elesett, négy megsebesült és majdnem minden tiszt elpusztult. A két hadosztály vesztesége rettenetes volt, a felénél több sebesült vagy halott. Új pótlás jött...“

Krasznov különben a veszteséget pontosan meg is mondja: halott 112 tiszt, 7325 katona!

Ezek az adatok egyenesen megdöbbsentők. Én annak idején az eltemetett halottak számából, az orosz tömegsírokból az erdőben, a foglyok vallomásának egybevetéséből, s abból a megfigyelésből, hogy az oroszok sok halottat visszaszállítottak, az oroszok veszteségét halottakban, sebesültekben és foglyokban legfeljebb 4—5000 főre becsültem. Ez is felülmúlta a védő harcoslétszámát.

Ez az orosz kudarc Bruszilovot felbőszítette. Kaledin hadtestei június 4-én és 5-én áttörték a főherceg seregét. Ez rendetlenül özönlött vissza. Bruszilov most azt várta, hogy Gillenschmidt is áttör és lovas tömegeivel a főherceg seregének hátrálását oldalról, Kowel felé elvágja. De ez elmaradt. Zajoncsevszki írja: „Gillenschmidt tábornok lovassága, melynek még június 6-án az ellenség hátába kellett volna hatolni és Kowelnél kellett volna működni, a helyszínén megrekedt.“ Bruszilov erre június 8-án erélyesen megismételte parancsát, mely szóserint így szólt: „Az egész lovasság, különösen Gillenschmidt hadcsoportja, a nélkül, hogy a veszteségekkel törődnek, az ellenség hátába tör.“ De, amint láttuk, a honvéd lovasság e parancs teljesítését megakadályozta. Most újból Zajoncsevszkinék adom át a szót: „És most kezdődött Bruszilov tábornok nyomása Gillenschmidtre, hogy ezt előre vigye, mégpedig történt ez igen éles módon. Ennek dacára a dolog egy lépést sem haladt előre. Gillenschmidt, ki maga előtt csupán lóról szállt lovasságot talált, továbbra is a gyalogsághoz tapadt... A szándékolt lökés: lovastömegekkel az ellenség hátába való hatolás ekként semmivé enyészett el.“

Ez Bruszilovnak nagy csalódást jelentett. A Luck irányában áttört arcvonalunk ugyan aggályosan megrepedezett, meghátrált, de nem semmisült meg. Nem Gillenschmidtén múlt, hogy Alekszejev elgondolása és Bruszilov terve nem vált valóra. Honvédhuszárok kép-

viselték ezt az erőt, amelyen az orosz hadászati koncepció megtört. Ha ez az erő ellankad, akkor Kowel is Luck sorsára jut és akkor lucki csatavesztésünk igazán helyrehozhatatlan szerencsétlenségéig fejlődik.

A honvéd lovas hadosztály már akkor tudta, hogy mit végzett. Harcjelentésében büszkén mondhatta: „A csapatok a hét napig tartó, éjjel-nappal vívott harcok alatt, miközben említésreméltó nyugalomhoz sohasem jutottak, vitézül, támadó szellemtől áthatottan, a régi hagyományoknak megfelelően, egész férfiakhöz és igaz magyarokhoz illően verekedtek.“

Egészen különös, hogy az osztrák hadvezetőség a lovas hadosztály e sikeres harcáról tudomást nem vett. Alábecsülte vagy figyelmen kívül hagyta? Tény az, hogy erről a haditettől a napi hadijelentésben nem emlékezett meg. Pedig két orosz tábornok nyilatkozata szerint ez volt a reánk nézve oly szerencsétlen lucki csata első felvonásának egyetlen kedvező mozzanata.

A csata aztán tovább folyt. A galuziai ütközet után pár héttel, június 24-én „Gillenschmidt hadcsoportja az Ewert arcvonalától Bruszilov jobbszámyához csatolt 3. seregnek rendeltetett alá és ez azt a feladatot kapta, hogy főerejével a Gorodok—Moniewicz—Galuzia területet“ foglalja el. Ez a támadás júliusban arcvonalunkat a Stochod folyó mögé szorította vissza. Bruszilov augusztus elején már 380.000 fogolyra és 500 ágyúra rúgó zsákmányt jelenthetett.

Mindezek dacára a döntő hadászati siker az orosz fronton kimaradt, illetve az csak máshol vált érezhetővé. Conrad félbeszakította a tiroli hadműveletet, hogy az ott felszabaduló haderőket az oroszokkal állíthassa szembe. Falkenhayn abbahagyta Verdin ostromát. Oláhország az antant oldalán a háborúba avatkozott. Mégis sikerült Kowelt és Lemberget megtartanunk.

Bruszilov a háborúdöntő siker kimaradásának okát abban látja, hogy a főtámadás intézésére rendelt Ewert a támadást előbb június 18-ára, majd megint 20 nappal elhalasztotta és ekkor Baranovid felé intézett támadást, mely óriási veszteségek között teljesen megghiúsult. Kuropatkin pedig komoly támadást egyáltalában nem hajtott végre. E helyett Alekszejev vezérkari főnök Ewert és Kuropatkin arcvonaláról Bruszilovhoz erősítéseket tolt el, ami ugyan helyes rendszabálynak mondható, de ezek az erősítések csak akkor érkeztek be, mikor a központi Hatalmaknak más hadszínterekről ideszállított tartalékai az orosz támadásoknak már végleges határt szabtak. Ha Ewert és Kuropatkin idejében támadásba mennek át, megakadályozzák Hindenburgot abban, hogy arcvonalából csapatokat vonjon ki és ezeket Conrad támogatására küldje. Ebben az esetben az osztrák-magyar arcvonal hátrálása a Kárpátok és a Visztula mögé, vagy talán még tovább is, feltartóztathatatlan.

Felmerül még a kérdés: mi történt volna, ha Alekszejev a főtámadást kezdettől fogva Bruszilov arcvonaláról tervezi? Mm ne felejtjük el, hogy Bruszilov csak „melléktámadást“ intézett!

BRUSZILOV 1917-ben a cárizmus bukása után, a Kerenszki-kormány alatt rövid időre az egész arcvonal fővezérletét vette át. Később

a szovjet szolgálatában is mint ennek legfőbb katonai tanácsadója megmaradt és a vörös hadseregnek az ellenforradalmi hadak ellen intézett hadműveleteiben szomorú szerepet játszott.

Ő volt az egyetlen magasrangú tábornok, illetve cári hadvezér, aki a szovjeturalom alatt állást vállalt. Hogy mennyiben cselekedett kényszer hatása alatt, azt ma még megítélni nem tudjuk. Biztosra vehető, hogy állásvállalásánál a lucki csatában szerzett hírneve és óriási népszerűsége közreműködött. Régi bajtársai a végsőkig menő „alkalmazkodási képességéért” megvetették.

Az azonban tagadhatatlan, hogy a világtörténelemben nevét mint a világháború legjobb orosz hadvezérére kitörölhetetlenül beírta.

JULIER FERENC

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: minden hó 10-én délben. — írógépen írt cikkeket kérünk, — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímezett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korrigáljuk; korrektúrevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szemle megszerezte. — Szerzőink különnyomataikat, megállapított tarifa szerinti az Athenaeum nyomda igazgatóságánál szíveskedjenek közvetlenül megrendelni.